Brian Barry

I tomas

TEISINGUMO TEORIJOS

socialinio teisingumo traktatas

ALK
eugrimas

Brian Barry

TEISINGUMO TEORIJOS

tomas

Brian Barry

I tomas

TEISINGUMO TEORIJOS

socialinio teisingumo traktatas

Vilnius • EUGRIMAS • 2002

UDK 340.12(075.8)
Ba461

Versta iš: Brian Barry, *Theories of Justice*
(A Treatise on Social Justice; v. 1)
University of California Press:
Berkeley and Los Angeles, 1989.

V e r t ė
dr. *Algirdas Degutis*
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Leidinį iš dalies finansavo
ATVIROS LIETUVOS FONDAS

© 1989 The Regents of the University of California Published by arrangement with the University of California Press
© Vertimas į lietuvių kalbą – *Algirdo Degučio*, 2002
© Eugrimas, 2002

ISSN 1392-1673
ISBN 9955-501-23-5 (1 tomas)
ISBN 9955-501-24-3 (bendras)

Skiriu
H.L.A. Hartui

Teisingumo principais ... gali būti laikomi tie principai, kurie iškyla, kai tipinėmis teisingumo aplinkybėmis pusėms primetami moralės saitai.

Šios idėjos, žinoma, turi sąsajų su mums žinoma mąstymo apie teisingumą tradicija, kurios ištakos siekia graikų sofistų laikus ir kuri teisingumo principų pripažinimą laiko kompromisu tarp apylygių galių asmenų, kurie mėgintų primesti savo valią kitiems, jeigu tik turėtų progą, tačiau, suvokdami jėgų lygybę ir rūpindamiesi savo pačių ramybe bei saugumu, apdairiai pripažįsta tam tikras elgesio taisykles. Teisingumas suvokiamas kaip racionalių egoistų paktas, kurio stabilumas priklauso nuo jėgų pusiausvyros ir aplinkybių pastovumo. (Bene geriausią šios sampratos formuluotę pateikia Glaukonas Platono *Valstybės* 2 knygos pradžioje. ... Naujaisiais laikais pagrindiniai šios sampratos elementai rafinuotesniu pavidalu pasirodo Hobbeso *Leviatane* ir Hume'o *Traktate apie žmogaus prigimtį*.) Nors mano koncepcija turi sąsajų su šia tradicija ir jos naujausiu variantu – lošimų teorija, tačiau skiriasi nuo jos keliais svarbiais aspektais.

Sąžiningų žaidimo taisyklių pripažinimas kasdienėje praktikoje atspindi tai, kad kiekvienas pripažįsta kitų siekius bei interesus, realizuojamus bendroje veikloje. ... Pagrindinis [šių pastabų] tikslas – užkirsti kelią ... nesusipratimui, esą mano koncepcijos požiūriu teisingumo ar sąžiningų žaidimo taisyklių pripažinimas kasdieniame gyvenime priklauso tik nuo paliestųjų pusių faktinės jėgų pusiausvyros. Tiesa, būtų neprotinga jos nepaisyti siekiant tvirto teisingumo; tačiau ji nėra vienintelis jo pagrindas. Vienas kito pripažinimas suvokiant vienas kitą kaip panašių interesų bei gebėjimų asmenis, kaip bendros praktikos dalyvius, paprastai reiškiasi kaip teisingumo principų ir sąžiningų žaidimo taisyklių pripažinimas.

John Rawls, „Justice as Fairness",
Philosophical Review 67 (1958)

TURINYS

Pratarmė ~ 13

Pirmoji dalis
NENUŠAUK TRIMITININKO!
SĄŽININGŲ DALYBŲ PROBLEMA ~ 17

I skyrius. Kenksmingų kaimynų problema ~ 19
1. Dvi teisingumo teorijos ~ 19
2. Derybos ir arbitražas ~ 25
3. Dvi paskaitos ~ 44
4. Braithwaite'as prieš Nashą ~ 48
5. Derybos ir lygus naudos prieaugis ~ 55

II skyrius. Kas yra sąžiningas sprendimas? ~ 64
6. Sąžiningas kooperacinio prieaugio pasidalijimas ~ 64
7. Alternatyvūs atskaitos taškai ~ 70
8. Kodėl nepriimtinas grasinimu grindžiamas pranašumas? ~ 82
9. Nepriklausomybė nuo atskaitos taško ~ 90
10. Išteklinis sprendimas ~ 99

III skyrius. Sąžiningos dalybos platesniame kontekste ~ 110
11. Įvadas ~ 110
12. Naudingumo nepagaunamumas ~ 114
13. Implikacijos ~ 123
14. Socialinės taisyklės ir sąžiningos dalybos ~ 142
15. Rūkymas ir šiuolaikiniai papročiai ~ 146
16. I dalies išvada ~ 152

Antroji dalis
HUME'AS IR RAWLSAS APIE TEISINGUMĄ VISUOMENĖJE ~ 157
IV skyrius. Hume'as apie teisingumą ~ 159
17. Įvadas ~ 159
18. Teisingumo aplinkybės ~ 166
19. Teisingumas ir nešališkumas ~ 177
20. Dviejų teisingumo teorijų padariniai teisingumo taisyklėms ~ 182
21. Hume'o palikimas kaip sąžiningų dalybų problema ~ 187

V skyrius. Rawlsas apie teisingumą (1): tarptautinis ir tarpgeneracinis teisingumas ~ 193
22. Teisingumo aplinkybės ~ 193
23. Tarptautinis teisingumas ~ 197
24. Tarpgeneracinis teisingumas ~ 202
25. Kodėl ne Nojaus laivas? ~ 215

VI skyrius. Rawlsas apie teisingumą (2): skirtumo principas ~ 225
26. Įvadas ~ 225
27. Nuo galimybių lygybės prie lygybės ~ 229
28. Nuo lygybės prie skirtumo principo ~ 237
29. Kodėl kooperacinė schema? ~ 246
30. Kodėl abipusis naudingumas? ~ 252

Trečioji dalis
TEISINGUMAS KAIP ABIPUSIS NAUDINGUMAS *VERSUS* TEISINGUMAS KAIP NEŠALIŠKUMAS ~ 267

VII skyrius. Kai kurie metodo klausimai ~ 269
31. Įvadas ~ 269
32. Intuityvizmas ~ 271
33. Konstruktyvizmas ~ 276
34. Ar konstruktyvizmas yra intuityvizmo atmaina? ~ 283
35. Teisingumas kaip nešališkumas ~ 293

VIII skyrius. Teisingumo teorijų konstravimas (1): dvipakopės teorijos ~ 304
37. Dvipakopis socialinių institucijų pagrindimas ~ 310
38. Sąžiningos dalybos ir socialinis teisingumas ~ 314

IX skyrius. Teisingumo teorijų konstravimas (1): pirminės pozicijos teorijos ~ 330
41. Pirminės pozicijos konstravimas ~ 340
42. Pirminė pozicija be savanaudiškumo ~ 350

X skyrius. Išvados ~ 364
43. Socialinio teisingumo subjektas ~ 364
44. Teisingumas ir motyvacija ~ 367
45. Teisingumo turinys ~ 376
46. Envoi ~ 382

Priedas A: Braithwaite'o sprendimas ir jo pagrindimas ~ 386

Priedas B: Skirtumo pasidalijimas kaip derybinis sprendimas ~ 400

Priedas C: Ekonominė motyvacija Rawlso visuomenėje ~ 406

Išnašos ~ 416

Rodyklė ~ 441

PRATARMĖ

Tritomis *Socialinio teisingumo traktatas*, kurio pirmasis tomas – tai ši knyga, man yra nauja pradžia. Ligšiolinė mano strategija buvo gana trumpi prisilietimai prie naujų ir nespręstų problemų, o šis darbas yra mėginimas susidoroti su seniausia politinės filosofijos problema (kuriai skiriama ir daugybė šiuolaikinės literatūros) – kas visuomenėje yra teisingumas. Mano strategijos pasikeitimą lėmė pojūtis, kad privalau labiau įsigilinti į teisingumo teorijos pagrindus, ir labiau ją konkretizuoti instituciniais terminais.

Šiame tome dėstau ir kritiškai analizuoju dvi teisingumo teorijas, kurios man atrodo rimčiausios pretendentės: vieną vadinu teisingumu kaip abipusiu naudingumu, kitą – teisingumu kaip nešališkumu. Antrame tome ginsiu teisingumą kaip nešališkumą, smulkiau išdėstysiu jo teoriją ir atkreipsiu dėmesį į kai kurias jos implikacijas gėrybių paskirstymui visuomenėje. Trečiame tome mėginsiu daryti specifines išvadas apie tai, ko teisingumas reikalauja iš ekonominių institucijų tiek valstybių viduje, tiek jų tarpusavio santykiuose.

Rašydamas šį tomą daug įsiskolinau, ir čia turiu malonią progą pripažinti bent jau dalį šių skolų. Pirmasis eilėje yra Stanfordo elgsenos mokslų aukštesniųjų studijų centras *(Centre for Advanced Study in the Behavioral Sciences)*. Nors jau dešimt metų prabėgo nuo to laiko, kai metus dirbau šioje nuostabioje institucijoje, ši knyga dar gali būti įtraukta į Ralpho Tylerio sąrašą kaip viena iš knygų, inicijuotų šio Centro. (Tikiuosi, kad bent savo apimtimi ji kompensuoja nustatytų terminų nesilaikymą.) Kai vykau į Centrą 1976 m. liepą, prie paskirstomojo teisingumo problematikos grįžti neplanavau. Tačiau laisvoje Centro atmosferoje pajutau, kad man kyla naujų idėjų (ar bent jau senų idėjų naujų variantų). Nors nemanau, kad kas nors iš to, ką tuo periodu rašiau, pateko į šią knygą, jos pradžią nedvejodamas datuoju tuo periodu. Turėjau progos bendrauti su

daugeliu Centro darbuotojų (ypač su neformalaus seminaro „Apie nelygybę", vykusio beveik ištisus metus, dalyviais), taigi norėčiau išskirti Robertą Simoną, su kuriuo ilgai ir pamokomai diskutavau įvairiais šioje knygoje svarstomais klausimais.

Po to penkerius metus nuostabiai įkvepiančią aplinką man suteikė Čikagos universitetas; būtent tada daugybėje straipsnių išdėsčiau tas pamatines idėjas, kurios yra rutuliojamos šioje knygoje.[1] Turiu pareikšti savo ypatingą padėką sociologijos, filosofijos, politinių mokslų departamentų doktorantams ir teisės, verslo, teologijos bei viešosios politikos koledžų studentams, kurių kritiškumas mano skaitytą paskirstomojo teisingumo kursą pavertė tikru mano idėjų patikrinimo lauku. Taip pat mielai pripažįstu tą kritiką ir paskatinimą, kurių sulaukiau iš „Antradienio grupės" narių, pirmiausia iš Charleso Silverio ir Russello Hardino, kurių idėjos apie utilitarizmą smarkiai paveikė šią knygą.

Per akademinius 1979–1980 metus dėl Rockfellerio fondo ir Amerikos mokslo draugijų fondo suteiktų stipendijų man pavyko išvengti dėstytojo darbo. Pirmoji iš jų man leido tris pirmuosius 1980 metų mėnesius praleisti Oksforde, kur turėjau galimybę bendrauti su Timu Scanlonu ir Dereku Parfitu.

Nuo 1983 m. pradžios Kalifornijos technologijos institutas pašalino visas knygos baigimo kliūtis ir man sudarė tiesiog idealias darbo sąlygas. Mano buvimo Institute atrama buvo Kathryn Kurzweil, kurios paslaugumas ir veiklumas kitų mano projektų naštą sumažino iki mažiausiai juntamo lygmens. Baigiamieji knygos skyriai pagerėjo dėka „Antradienio grupės" diskusijų ir Socialinės teorijos seminaro, kurį rengė Marshallas Cohenas. Daug paskatinimų sulaukiau iš Bruce'o Caino, Randallo Curreno, Alano Donagano, Leonido Hurwitzo, Arthuro Kufliko, Talboto Page'o, Barto Schultzo, Alano Strudlerio ir Jameso Woodwardo. Willas Jonesas raštu man pateikė plačių ir vertingų komentarų. Taip pat reiškiu padėką San Marino Huntingtono bibliotekai, kuri išvadavo mane nuo karščių ir telefono skambučių – kaip dovaną suteikė man galimybę dalyvauti jos mokslo bendruomenės veikloje.

Johnas Gillroy man talkino tvarkant nuorodas ir sudarant bibliografiją. Janet Casebier, Humanitarinių ir socialinių mokslu bibliotekos vedėja, padėjo daug pastangų kopijuodama man reikalingus straipsnius. Beveik visą rankraščių pakartotinio spausdinimo darbą atliko Joanna Barry. Ji žino, jog iš kelių milijonų žodžių knygoje lieka tik maža jų dalis. Mano sūnus Austinas, man pradėjus rašyti šią knygą, tik pradėjo eiti į mokyklą, o prieš

metus baigė koledžą. Tad šis knygos rašymas buvo viena iš jo egzistencijos sąlygų, nes jam teko susitaikyti su tuo, kad tėvas daugiausia dėmesio skyrė derybų teorijos subtilybėms; jam esu dėkingas už šią dosnią, nors nevisiškai savanorišką toleranciją.

Russello Hardino šios knygos recenzija, kurią užsakė Kalifornijos universiteto leidykla, mane ir paskatino, ir pateikė kritinių pastabų, leidusių patobulinti šią knygą. Galutinė knygos redakcija buvo atlikta įveikus visas kliūtis, kurios juokais vadinamos administracinėmis, Europos universiteto institute. Mano sekretorė, Marlies van Hoof, daug prisidėjo parengiant galutinį teksto variantą.

Herbertas Hartas, kuriam ši knyga dedikuojama, tiesiogiai prie jos neprisidėjo. Tačiau jeigu mano argumentacija dabar yra nuodugnesnė ir aiškesnė nei ji buvo mano ankstesniuose rankraščiuose, tai dėl to esu dėkingas jo rašiniams, kuriems šiuo požiūriu mėginau prilygti.

Šią knygą rašiau klausydamasis puikių radijo stočių – Čikagos WFMT ir Losandželo KUSC. Richardas Capparla ir jo kolegos man tapo eterio draugais, kurie mane gelbėjo nuo dažnai neišvengiamos teksto komponavimo nuobodybės. Ne mažiau svarbus buvo glaudus, nors (daugiausia) nebylus bendravimas su George'u, kuris iki pat savo mirties 1983 m. buvo mano artimiausias kaimynas, o vėliau man talkino ir Tomo, Orly bei Roverio kaimynystė.

Florencija, 1987 kovas

Pirmoji dalis

NENUŠAUK TRIMITININKO! SĄŽININGŲ DALYBŲ PROBLEMA

I SKYRIUS

Kenksmingų kaimynų problema

1. Dvi teisingumo teorijos

Socialinio teisingumo traktate sprendžiame klausimą, kurį Platonas *Valstybėje* kėlė prieš du su puse tūkstančio metų – kas yra teisingumas? Galima sakyti, jog, iškėlęs šį klausimą, Platonas pradėjo visą Vakarų pasaulio politinę filosofiją. Tačiau šis klausimas neišvengiamai iškyla bet kurioje visuomenėje, jeigu tik jos nariai refleksyviai ima svarstyti tą institucinę tvarką, kurioje jiems tenka gyventi. Kontaktuodami su kitomis visuomenėmis žmonės suvokia, jog visuomenės tvarka yra ne gamtos reiškinys, bet žmogiškasis darinys. Šis suvokimas teikia pagrindo teisingumo teorijoms atsirasti. Teisingumo teorija siūlo argumentuotus socialinės tvarkos modelius.

Kaip ir Platono laikais, pagrindinė bet kurios teisingumo teorijos problema yra tai, ar pateisinama žmonių santykių nelygybė? Panašiai kaip atėniečiai, savo visuomenėse visi matome didžiulę nelygybę – politinės galios, socialinės padėties, ekonominių išteklių. Pagal kiekvieną iš šių matmenų nelygybės lygis skirtingose visuomenėse skiriasi, tad iškili asmens padėtis vienu matmeniu nebūtinai reiškia iškilią padėtį kitu. Pietų Afriką sunku supainioti su Skandinavija. Vis dėlto kiekvienoje visuomenėje yra tie, kurie įsakinėja, ir tie, kurie įsakymams paklūsta; tie, kurie naudojasi privilegijomis, ir tie, kurių sąskaita jos teikiamos; tie, kurie turi daugiau nei gali suvartoti, ir tie, kurie turi mažiau nei jiems reikia.

Be to, net jeigu pastebima tam tikra tendencija, kad tie, kurių pranašesnės asmeninės savybės, užima aukštesnę padėtį, ši koreliacija yra gana silpna ir bet kuriuo atveju socialinės piramidės aukštis visiškai neproporcingai pranoksta žinomus žmonių talentų bei sugebėjimų skirtumus. Iš čia išplaukia (kaip suvokė Hobbesas ir Hume'as), jog bet kurią esamą visuomenę laikydami teisinga šį savo įsitikinimą galime ginti tik netiesiogiai. Turime pateikti tos formos argumentą, kuris parodytų, jog ši

didžiulė nelygybė yra neišvengiamas padarinys socialinės tvarkos, teikiančios tokias gėrybes kaip laisvė, saugumas arba gerovė. Ar šio pobūdžio argumentai galioja, yra vienas svarbiausių klausimų, į kuriuos turi atsakyti bet kuri teisingumo teorija. (Mano atsakymas bus teigiamas, tačiau su labai didelėmis išlygomis.) Nepriklausomai nuo to, ar minėtoji nelygybė gali būti pateisinta, jos egzistavimas neišvengiamai kelia teisingumo klausimą.

Tada, kai Platonas rašė *Valstybę*, niekas rimtai neginčijo idėjos, jog teisingumo ribos sutampa su valstybės ribomis. Nors tada, kaip ir dabar, tarpvalstybinių sutarčių pažeidimas buvo smerkiamas kaip teisingumo pažeidimas, pati sistema, kur viena visuomenė valdė ir engė kitą, teisingumo požiūriu nebuvo vertinama kritiškai. Teiginys, kurį *Valstybėje* Platonas išsako Trazimacho lūpomis, yra toks: teisinga yra tai, kas naudinga galingiesiems; jis skamba gana šokiruojamai, jeigu teikiamas kaip bendrapiliečiams galiojantis teisingumo principas. Tačiau būtent šią nuostatą atėniečiams priskiria Tukididas, aprašydamas jų pasiuntinių dialogą su iškiliausiais Meloso salos piliečiais: „Teisingumo klausimas kyla tik ten, kur yra lygios jėgos, galinčios teisingumą įtvirtinti, ir ... galingieji išsireikalauja visa, ką gali, o silpnieji atiduoda visa, ką privalo."[1] Nors pats dialogas, žinoma, yra išgalvotas, jis, matyt, atspindi vyraujančią atėniečių nuomonę, jeigu apie ją sprendžiame pagal jų veiksmus, o ne žodžius.

Platono nesidomėjimą (arba netikėjimą) teisingumu, peržengiančiu valstybės sienas, perėmė ir vėlesnieji filosofai. Ypač pabrėžtina tai, kas apskritai ilgai nebuvo pastebėta turto pasiskirstymo pasaulyje teisingumo problema. Tiesą sakant, mano žiniomis, pirmoji išsami filosofinė šios temos analizė pasirodė tik 1979 metais.[2]

Ankstesnių laikų nesidomėjimas tarptautinio paskirstymo problema paaiškinamas lengviau. Pirma, tuometiniai paskirstymo instrumentai buvo silpni. Informacija judėjo lėtai, ištekliai – dar lėčiau. Vos prieš du šimtus metų Adamas Smithas galėjo rašyti:

> Kad ir kaip mums rūpėtų gerovė tų, kurių nepažįstame, su kuriais neturime jokių ryšių ir su kuriais visiškai nesusiliečiame savo veikloje, toks mūsų rūpinimasis neduotų jiems jokios naudos. Kokia prasmė mums rūpintis Mėnulio gyventojais? Visi žmonės, net esantys toliausiai nuo mūsų, žinoma, turi teisę į mūsų gerus palinkėjimus, ir tokių palinkėjimų jiems visada galime skirti. Tačiau jeigu juos ištinka nelaimė, dėl to mes neprivalome jausti jokios kaltės. Tad Gamtos yra išmintingai sutvarkyta, jog mums mažai rūpi likimas tų, kuriems negalime nei padėti, nei pakenkti, ir kurie visais požiūriais mums

yra labai tolimi; ir net jeigu galima būtų pakeisti šią prigimtinę mūsų nuostatą, tai nieko mums neduotų.[3]

Dabar, kai žmonės gali pasiekti Mėnulį ir iš kosminės erdvės atsiųsti Žemės nuotraukų, visa tai skamba gana keistai. Ir atstumai šiandien nėra kliūtis mūsų sugebėjimui padėti arba pakenkti kitiems. Jeigu neturime moralinės pareigos padėti tolimiems nelaimėliams, tai šiai tezei įrodyti turime pateikti moralinį argumentą. Jau negalime pasiteisinti savo fiziniu nepajėgumu.

Antrasis paaiškinimas, kodėl tarptautinio paskirstymo problema iškilo taip vėlai, yra tai, kad tik pastarųjų dviejų šimtų metų netolygios ekonominės plėtros procesai atvedė į didžiulę tarptautinę nelygybę. Dar prieš šimtą metų vidutinio Europos pramonės ar žemės ūkio darbininko gyvenimo lygis, vertinant jį pagal tikėtiną gyvenimo trukmę, maisto pakankamumą, būsto sąlygas, darbo laiko trukmę ir pan., buvo ne kažin kiek aukštesnis už vidutinio Azijos valstiečio gyvenimo lygį.

Tačiau dabar ekonominė pasaulio gyventojų nelygybė yra nepalyginimai didesnė, o kai kuriose Lotynų Amerikos šalyse ji tokia milžiniška, kad beveik kiekvienas pripažįsta, jog tai tiesiog netoleruotina. Taigi tarptautinio ekonominių išteklių paskirstymo problematika negali būti apeinama jokioje bendrojoje teisingumo teorijoje. Kai kurias tarptautinio teisingumo problemas glaustai paliesiu 5 skyriuje; išsamiau tarptautinę situaciją aptarsiu paskutiniame šio darbo tome.

Valstybėje Platonas svarsto dvi teisingumo teorijas. Viena yra jo paties hierarchinė koncepcija, teisingą visuomenę modeliuojanti pagal žmogaus sielos sandarą. Vadovaudamasis argumentais, kurie išaiškės III dalyje, aš visiškai atmetu šios teorijos prielaidas ir daugiau apie ją nekalbėsiu. Tačiau teorija, kurią Platonas priešpriešina savajai (kurią jis siekė sugriauti) tebėra aktuali, ir yra viena iš dviejų teorijų, kurias ėmiau pagrindu šiam savo darbui. Kaip ir Platonas, šią teoriją galiausiai atmesiu kaip nepatenkinamą, nors, tikiuosi, suteiksiu jai daugiau gynimosi priemonių nei Platonas. Tiesą sakant, dabar tai lengviau padaryti, nes nuo Platono laikų ši teorija buvo gerokai patobulinta. Hobbesas ir Hume'as ją išsamiai performulavo XVI ir XVII a., o per pastaruosius tris su kaupu dešimtmečių, atsiradus lošimų teorijai ir ją taikant sąžiningų dalybų problemai, atsirado galimybė ją pateikti kur kas grynesniu pavidalu nei anksčiau. Tai paskatino kai kuriuos filosofus, iš kurių žinomiausias yra Davidas Gauthier, performuluoti Hobbeso ir Hume'o teorijas pasinaudojant tobulesne analitine technika.[4]

Šią teoriją *Valstybėje* pristato Glaukonas:

> Sakoma, kad neteisingai elgtis paprastai yra gera, o patirti neteisingumą – bloga. Bet patirti neteisingumą yra didesnis blogis už tą gėrį, kurį patiria tasai, kuris neteisingai elgiasi. Todėl žmonės, paragavę ir vieno, ir kito, tai yra ir elgęsi neteisingai, ir kentėję nuo neteisingumo, nusprendė, kad jeigu jau negalima vieno iš tų dalykų išvengti ir laikytis kito, tai geriausia vieniems su kitais susitarti ir nei daryti skriaudų, nei jų patirti. Tada jie pradėjo leisti įstatymus ir daryti tarpusavio sutartis, o įstatymų nuostatus pavadino teisėtais ir teisingais. Tai tokia esanti teisingumo kilmė ir esmė. Teisingumas užima tarpinę vietą tarp to, kas yra visų geriausia, tai yra neteisingai elgtis ir likti nenubaustam, ir to, kas yra visų blogiausia, tai yra kęsti skriaudas ir negalėti atkeršyti. Teisingumas yra viduryje tarp šių dviejų dalykų, ir žmonės jį vertina ne todėl, kad jis yra gėris, bet todėl, kad patys neįstengia skriausti kitų. Juk tam, kuris gali daryti skriaudas ir yra tikras vyras, niekuomet neateis į galvą susitarti, jog negalima skriausti ar būti skriaudžiamam, – nebent jis būtų išprotėjęs! Tai tokia, Sokratai, yra teisingumo esmė, ir taip jis, anot žmonių, atsirado.[5]

Ši idėja pasirodo netrukus po to, kai Trazimachas pasitraukia iš pokalbio, ir ji yra aiškiai artima jo požiūriui, jog teisingumas yra tai, kas naudinga galingiausiam. Glaukonas pripažįsta jo pagrindinę mintį, kad teisingumas grindžiamas nauda, tačiau argumentuoja, jog realiomis žmogiškojo gyvenimo sąlygomis žmonėms naudingiau ne konfliktuoti, o bendradarbiauti su kitais visuomenės nariais. Kalbant Hobbeso žodžiais, visiems geriau taika negu visų karas su visais.

Pabrėžtina tai, kad šioje teisingumo teorijoje nebūtina apeliuoti į kokį nors specifinį teisingo elgesio motyvą. Teisingumas tėra racionalus apdairumas, kuriuo vadovaujamasi situacijose, kur kitų žmonių bendradarbiavimas (ar bent jau susilaikymas nuo kišimosi) yra sąlyga mūsų galimybių siekti savo tikslų. Teisingumas nusako tuos apribojimus, kuriuos kaip minimalią kainą, vertą mokėti siekiant užsitikrinti kitų bendradarbiavimą, sutiktų pripažinti racionalūs, asmeninės naudos siekiantys žmonės.

Mano siūloma teorinė alternatyva sąvokiniu požiūriu bus mažiau taupi. Šios alternatyvos šalininkai teigia, kad turi būti specifinis teisingo elgesio motyvas, kurio negalima redukuoti net į labiausiai rafinuotą ar netiesioginį asmeninės naudos siekio motyvą. Todėl jie privalo paaiškinti, ką apeliavimas į teisingumą reiškia žmogiškosioms būtybėms apskritai ar bent toms, kurios užaugo moraliniam ugdymui palankiomis sąlygomis. Savo atsakymą pateiksiu vėliau (žr. pirmiausia 35 skirsnį). Tačiau bendrąją šio

atsakymo schemą galime suvokti apmąstydami tą funkciją, kurią, šiuo alternatyviu požiūriu, žmonių visuomenėje atlieka teisingumas.

Eidami prie šio atsakymo pirmiausia pažvelkime į tai, kas šias abi teorijas vienija. Abiem yra būdingi du bruožai: 1) abi vadovaujasi idėja, kad teisingumo klausimų kyla tik tada, kai skirtingų žmonių ar žmonių grupių interesai konfliktuoja; 2) abi vadovaujasi idėja, kad teisingumas yra tai, dėl ko iš principo visi gali racionaliai susitarti. Tad abi teorijos gali būti formuluojamos vienokios ar kitokios visuomeninės sutarties, arba visuomeninio kontrakto, terminais, net jeigu kontraktarinis aparatas joms nėra būtinas ir net jeigu abi faktiškai buvo rutuliojamos daugiausia nekontraktariniais pavidalais. (Apie jų santykį su kontrakto idėja plačiau kalbėsiu 7 skyriuje.)

Tad kuo jos skiriasi? Labai schematiškai šį skirtumą galima apibūdinti taip. Pirmoji teorija leidžia susitarimui, arba sandoriui, atspindėti faktą, jog vieni žmonės turi didesnę derybinę galią, o kiti – mažesnę. Ji turi tai leisti, nes į savanaudiškumą apeliuoja kaip į teisingo elgesio motyvą. Jeigu susitarimo sąlygos neatspindėtų skirtingų derybinių galių, tai tie, į kurių galią nebūtų deramai atsižvelgta, įgytų motyvų susitarimo nesilaikytų. Antroji teorija nėra saistoma reikalavimo, kad vadovavimasis teisingumu turi būti naudingas kiekvienam. Tad ji gali sau leisti prabangą teisingumą atskirti nuo derybinių galių (prabangą, už kurią tenka mokėti alternatyvios teisingo elgesio motyvacijos paieškos pastangomis).

Čia pateikiamas esminis antrosios teorijos bruožas: teisingumas yra tas racionalių žmonių susitarimo rezultatas, kuris būtų gautas tokiomis tarimosi sąlygomis, kurios niekam neleidžia pasinaudoti pranašesne derybine galia. Tačiau toli gražu niekam nėra aišku, ką ši tezė reiškia iš tikrųjų. Viskas priklauso nuo to, kaip apibrėžiamos susitarimo sąlygos, nes daugybė specifinių teisingumo teorijų atsiranda dėl to, kad nustatomos skirtingos susitarimo sąlygos. (Žr. 9 skyrių.) Čia tik noriu pabrėžti, jog pagal antrąją teoriją teisinga visuomeninė padėtis yra toji, kurią žmonės gali pripažinti ne tik ta prasme, kad pagrįstai negali tikėtis ko nors daugiau, bet ir ta, reiklesne prasme, kad pagrįstai negali reikalauti ko nors daugiau.

Šiuo požiūriu teisingo elgesio motyvas yra noras savo veikloje vadovautis principais, kurių negalėtų pagrįstai atmesti žmonės, siekiantys susitarimo su kitais tokiomis tarimosi sąlygomis, kai niekas neturi moraliai atsitiktinių derybinių pranašumų. Klausimą, koks stiprus šis motyvas, ir klausimą, kokiose socialinėse situacijose tikėtinas jo atsiradimas, nagrinėsiu 35 skyriuje. Čia pakanka pabrėžti, jog antruoju požiūriu mes nesame

saistomi prielaidos, kad atsakymas į klausimą „Kodėl privalau būti teisingas?" turi apeliuoti į savanaudiškumą.

Šį antrąjį požiūrį vadinsiu „teisingumu kaip nešališkumu" priešpriešindamas jį pirmajam, kurį vadinsiu „teisingumu kaip abipusiu naudingumu". Apibūdinimas „teisingumas kaip nešališkumas" rodo, jog šis požiūris, kad ir kaip jis būtų konkretizuojamas, implikuoja, jog žmonės į santykius su kitais privalo žvelgti ne vien iš savo perspektyvos, bet ir siekti tokio susitarimo pagrindo, kuris būtų priimtinas iš bet kurio asmens perspektyvos. Bendroji idėja, kad žmonės privalo atitrūkti nuo savo atsitiktinės situacijos ir mėginti užimti labiau nešališką poziciją, yra, žinoma, Švietimo laikų produktas, ir kiekvienas, kuris ja vadovaujasi, pripažįsta savo skolą Kantui. Bene reikšmingiausias šiuolaikinis šios tradicijos atstovas yra Johnas Rawlsas, kurio monumentalioji *Teisingumo teorija*[6], mano nuomone, yra didžiulės išliekamosios vertės darbas. Šios knygos II dalis daugiausia bus skirta kai kurioms pagrindinėms šio darbo temoms dėstyti ir kritinei analizei.

Kaip jau matėme, šie du požiūriai turi ilgą istoriją. Tačiau per pastaruosius tris dešimtmečius analizė tapo daug griežtesnė ir tikslesnė. Kaip sakėme, iš dalies tai paaiškina analitinių lošimų teorijos bei sprendimų teorijos sąvokinių įrankių atsiradimas ir jų įsisavinimas politinės filosofijos literatūroje. Vis dėlto ne mažiau svarbu paprasčiausiai tai, kad labai daug darbo buvo įdėta formuluojant du alternatyvius teisingumo problemos kėlimo būdus ir svarstant jų pliusus bei minusus. Mano tikslas *Teisingumo teorijose* – aptarti šį nuveiktą darbą ir kartu suformuluoti kai kurias bendras mano paties išvadas.

Knygos I dalyje teisingumas analizuojamas elementariu lygmeniu – tai faktiškai daugiausia yra situacija, kai teisingumo problema kyla dviejų individų santykiuose. II dalyje kontekstą išplečiame – svarstome teisingumo problemą visuomenėse. Mėginsiu parodyti, jog abi šias teisingumo teorijas galima atrasti tiek Davido Hume'o, tiek Johno Rawlso teisingumo teorijose. Į šiuos politinės filosofijos korifėjus žvelgdamas iš naujos perspektyvos tikiuosi naujai nušviesti teisingumo visuomenėje temą. Toliau III dalyje mėginsiu suvienyti I ir II dalies analizės lygmenis ir parodyti, jog kiekviena iš šių teisingumo teorijų iš tikrųjų priklauso tam tikrai teorijų šeimai, kurios narius apibūdina tai, kaip jie apibrėžia pagrindinius teorijos komponentus. Tada šioje schemoje lokalizuosiu anksčiau aptartus sprendimus tikėdamasis taip išsiaiškinti, kuo grindžiami dabartinių teisingumo teoretikų nesutarimai.

2. Derybos ir arbitražas

Šiame ir kitame skyriuje teisingumo sąvoką nagrinėsiu elementariausiu atveju – kai dvi pusės nesutaria, kaip pasidalyti tam tikrą trūkstamą gėrybę. Šiame skyriuje naudosiuos tik teisingumo kaip abipusio naudingumo samprata. Kitame skyriuje imsiu naudoti teisingumo kaip nešališkumo idėją remdamasis kritika, kuri keliama prieš sprendimus, grindžiamus teisingumo kaip abipusio naudingumo idėja. Manau, kad būtina pabrėžti tokios analizės dirbtinumą. Dviejų pusių nesutarimo situacijas imsime paprasčiausiai kaip duotas nesiaiškindami jų ištakų, ir kelsime klausimą, koks pusių ginčo tarpininko sprendimas būtų sąžiningas *(fair)* konkrečiu atveju, atskirai nuo visų kitų panašių atvejų. Žinoma, iškart kils prieštaravimų. Ar nederėtų prieš svarstant situacinių sprendimų teisingumo klausimą aptarti pačių socialinių situacijų teisingumo klausimo? Kaip galėtume nekreipti dėmesio į faktą, jog konfliktai paprastai sprendžiami priimant tam tikras bendrąsias taisykles, galiojančias visiems panašiems atvejams, o ne remiantis vienkartiniais arbitražo aktais?

Jeigu knygos tikslai būtų vien tik praktiniai, šie priekaištai būtų neatremiami. Tačiau kai svarbiausias mūsų tikslas – kuo nuodugniau išsiaiškinti alternatyvias teisingumo sampratas, tada visiškai pateisinamai galime pradėti nuo paprasčiausių atvejų ir pripažinti jų dirbtinumą. Čia paliktus neužpildytus bendrojo vaizdo elementus galėsime užpildyti vėliau. Tiesą sakant, trečiame skyriuje, kuriuo baigiama I dalis, sprendžiamas klausimas, kas įvyksta, jeigu pakeičiame perspektyvą ir nuo dviejų žmonių konflikto vienkartinio sprendimo pereiname prie klausimo, kokių taisyklių bei institucijų pagrindu galėtų būti iš anksto nustatomos ginčų sprendimo sąlygos. Čia sprendžiamų elementaraus lygmens teisingumo problemų santykis su institucijų teisingumo problema bus nuodugniai aptariamas jau turint tam tikrus pagrindus, 9 skyriuje.

Po šių įvadinių pastabų eikime prie teisingumo kaip abipusio naudingumo, taikomo atskiru dviejų pusių konflikto dėl tam tikros gėrybės atveju. Teisingumas kaip abipusis naudingumas išreiškia idėją, kad teisingai susitarti kiekvienai konflikto pusei yra naudingiau negu konfliktą tęsti. Tai iškart implikuoja, jog sąžiningos susitarimo baigmės radimo procesą reikia skaidyti į dvi dalis. Pirmoji yra nesutarimo kaip atskaitos taško apibrėžimo užduotis – apibrėžiama padėtis, kurioje pusės būtų nepasiekusios susitarimo. Antroji yra pusių mėginimas nuo šio taško pereiti prie kito taško, kuriame, išlaikydamos savo santykinius pranašumus susitari-

mo nebuvimo taške, jos pasiektų baigmę, priklausančią „efektyvių" baigmių aibei, t.y. kai nė viena pusė jau nebegali pagerinti savo padėties nepablogindama kitos pusės padėties. Kaip matysime, yra bent dų argumentai, kuriais gali būti paremtas siūlymas nuo sutarimo nebuvimo taško pereiti prie taško, kuris yra efektyvus nurodytąja prasme. Vienas, bene labiausiai artimas teisingumo kaip abipusio naudingo idėjai, teigia, jog šis žingsnis turi būti žengiamas taip, kad atspindėtų pusių santykinę derybinę galią. Kitas apeliuoja į intuityvią teisingumo *(fairness)* sampratą ir teigia, kad „bendradarbiavimo naudos prieaugis *(surplus)*" tada paskirstomas teisingai, kai lygiai paskirstomas abiem pusėms. Tačiau matysime, jog kai kurie teoretikai siūlo tokį lygaus paskirstymo kriterijų, kuris faktiškai duos tokį rezultatą, kaip ir argumentas, apeliuojantis į santykinę derybinę galią.

Šiame skirsnyje nagrinėsime pirmąją alternatyvą. Čia arbitras, arba tarpininkas, paprasčiausiai imituoja derybų rezultatą. Gali kilti klausimas: „Kam tada išvis reikia tarpininko?" Į šį klausimą atsakysiu vėliau skirsnyje „Naudojimasis tarpininkavimu". Būtų beprasmiška kelti šį klausimą, jeigu nemanytume, kad apskritai galimas derybinis sprendimas – tam tikras susitarimas, kurį turėtų pasiekti racionalūs agentai, kiekvienas atsižvelgdamas į savo strateginės padėties pranašumus ir trūkumus. Vis dėlto gali kilti ir kilo abejonių dėl šios teorinės programos realizavimo galimybių – tai abejonės, kurios kėsinasi į pačius jos pamatus. Žinoma, kiekvienas turi teisę argumentuoti, jog išvis neįmanoma pasiekti teisingumo keliant klausimą, kokį rezultatą pasiektų idealiai racionalūs agentai tarpusavio derybose. Tačiau neverta net kelti šio klausimo, jeigu nemanytume, kad prasminga siūlyti formulę, nusakančią tai, kokį rezultatą pasiektų idealiai racionalūs derybininkai bet kurioje konkrečioje situacijoje. Ir, žinoma, tada dar mažiau būtų verta svarstyti alternatyvių formulių pranašumus ir trūkumus.

Kaip tai dažnai atsitinka, techniniai klausimai, kuriuos nagrinėja ekonomistai ir lošimų teorijos atstovai, nustelbia pamatinių klausimų svarstymą. Turime daugybę derybinės galios operacionalizavimo schemų – pasaulis kupinas vadinamųjų „derybinių sprendimų", tačiau trūksta rimtų pačios derybinio sprendimo idėjos svarstymų. Gana keista, bet šiuo požiūriu filosofai mums neteikia naudos. Faktiškai jie yra net mažiau kritiški nei techniški žmonės. Kaip parodysiu kitame skyriuje, vyrauja padėtis, kai filosofai labiau kliaujasi lošimų teorijos konstruktais, negu jais kliaujasi iškilesni lošimų teorijos atstovai. Antai Davidas Gauthier savo

knygoje *Morals by Agreement* skiria tik vieną sakinį pastabai, jog „esama tam tikrų abejonių dėl to, ar egzistuoja racionalių derybų principai, ... galiojantys visiems kontekstams". Po to jis sako, jog, „nebodamas ... šio skepticizmo", jis dėstys savo teoriją ir teiks ją kaip alternatyvą Nasho sprendimui.[7]

Priede B atmetu Gauthier teikiamą Nasho kritiką ir jo siūlomą alternatyvą. Tačiau prieš svarstydami šio pobūdžio klausimus mes pirmiausia turėtume aptarti pačią derybinio sprendimo idėją. Norėdamas turėti konkretų derybinio sprendimo pavyzdį pasinaudosiu ankstyviausiu ir žinomiausiu – vadinamuoju Nasho sprendimu. Naudodamasis juo kaip iliustracija aiškinsiuosi argumentus už ir prieš tokius sprendimus, ir tai, kas gali būti pasakyta mėginant atremti skeptikų puldinėjimus. Argumentuosiu, jog derybiniai sprendimai yra realūs, jeigu jiems neužkrauname per didelių reikalavimų; taip pat parodysiu, kaip tarpininkavimo praktika implicitiškai arba eksplicitiškai naudojasi derybiniais sprendimais.

Tad pirmiausia mėginsiu kuo aiškiau ir suprantamiau išdėstyti Nasho sprendimo esmę. Tie skaitytojai, kuriems Nasho sprendimas yra žinomas, nieko nepraras praleidę jo dėstymą toliau skirsnyje „Nasho sprendimas", nors ir jiems gali būti įdomu tai, kas bus rašoma likusioje skyriaus dalyje. Vis dėlto turiu pabrėžti, jog šis dėstymas skiriamas pirmiausia tiems, kurie tariasi suprantą Nasho sprendimo „bendrąją idėją". Drįstu netgi teigti, kad derybinių sprendimų (tokių kaip Nasho) filosofiniam apmąstymui kenkia tai, kad nesame deramai susipažinę su juose naudojamų sąvokų taikymu. Tą aiškiai liudija filosofų įprotis perimti kurio nors lošimų teorijos atstovo teikiamą to sprendimo interpretaciją ir paskui į ją apeliuoti paprasčiausiai nusirašant nuo kitų autorių, patiems nesiaiškinant to sprendimo esmės. Tokia interpretacija tampa paketu, kuris keliauja iš rankų į rankas, tačiau niekada neatidaromas. Šį savo teiginį mėginsiu konkretizuoti kitame skyriuje (žr. 8 skirsnį), kai aptarsiu „grasinimo pranašumo" sąvoką.

Nasho sprendimas

Mūsų problemos požiūriu įsimintinos dvi datos – 1950 ir 1955 metai. 1950-aisiais matematikas J. F. Nashas žurnale *Econometrica* paskelbė straipsnį *Derybų problema*.[8] Po penkerių metų R. B. Braithwaite'as, Kembridžo universiteto filosofas, tyrinėjęs mokslo filosofiją ir sprendimų teoriją, buvo išrinktas Moralinės filosofijos katedros vedėju ir paskelbė savo pir-

mą (mano žiniomis ir paskutinį) darbą savo katedros tematika – inauguracinę paskaitą *Lošimų teorija kaip moralės filosofo įrankis*.[9] Šiame skirsnyje kai ką pasakysiu apie Nasho straipsnio kontekstą bei jo reikšmę ir paaiškinsiu jo sprendimą. Kitame skirsnyje aptarsiu nedidelę monografiją, kurią Braithwaite'as išleido remdamasis minėtąja paskaita.

Iki Nasho straipsnio pasirodymo vyraujantis ekonomikos ir lošimų teorijos atstovų požiūris buvo tai, kad jokia derybų problema neturi apibrėžto sprendimo. Antai Johnas von Neumannas ir Oscaras Morgensternas savo pirmeiviškame lošimų teorijos traktate *Lošimų teorija ir ekonominis elgesys*[10] laikosi nuomonės, kad apie racionalias derybas galima pasakyti tik du dalykus: 1) jeigu pusės racionalios, tai nė viena nepriims susitarimo, kuris jai būtų mažiau naudingas už susitarimo nebuvimą; 2) kad pusės nepasieks tokio susitarimo, jog būtų įmanomas alternatyvus susitarimas, kurį sudarius bent vienos pusės padėtis pagerėtų nepablogėjus kitos padėčiai. Tai visiškai atitinka standartinį ekonomistų požiūrį, pagal kurį galime teigti, jog racionalūs derybininkai pasieks kontrakto kreivę, tačiau negalime pasakyti, kuriame jos taške ją pasieks; tai esą priklauso nuo „pusių psichologijos".

Vartodami standartinę terminologiją galime pasakyti tik tai, kad racionalių pusių derybų rezultatas priklausys tai Pareto ribinės kreivės daliai, kuri yra virš pusių nesusitarimo taško. Pareto ribinės kreivės idėją galima paaiškinti taip: ji yra Pareto optimumo taškų aibė, o Pareto optimumas yra toks rezultatas, kai jokiai pusei neįmanoma pagerinti savo padėties nepabloginus kitos pusės padėties.[11] Imkime paprasčiausią pavyzdį: tarkime, kad du žmonės gali gauti 100 dolerių, jeigu susitars, kaip juos pasidalyti; tačiau nesusitarę negaus nieko. Prielaida, kad kiekvienai pusei susitarimas turi būti naudingesnis už nesusitarimą, čia reikš, jog nė vienas iš jų paprasčiausiai neatiduos tų pinigų kitam. (Nors Pareto ribinei kreivei gali priklausyti ir tokie atidavimo atvejai.) O reikalavimas, kad rezultatas priklausytų Pareto ribinei kreivei ir nebūtų šiapus šios kreivės, paprasčiausiai reiškia, kad jie susitars pasidalyti visus pinigus, o ne, tarkime, tik 90 dolerių.

Rimtas klausimas būtų tai, ką šiame kontekste reiškia „racionalumas", tačiau dabar pasitenkinsiu tik labai glaustu ir dogmatišku atsakymu. Manau, kad tai yra normatyvinė ir preskripcinė, o ne faktologinė ar deskripcinė sąvoka. Tačiau šis jos normatyvumas yra minimalus ta prasme, kad ji tik rutulioja efektyvaus naudos siekio implikacijas. Taigi kiekvienai pusei atskirai būtų neracionalu priimti tokį sandorio rezultatą, kuris jai bū-

tų mažiau naudingas nei sandorio nepriėmimas, nes tai reikštų beprasmį naudos praradimą; ir abiem pusėms kartu būtų neracionalu priimti suboptimalų sandorį, nes tokiu atveju jos prarastų galimą savo naudos prieaugį.

Tačiau sveikas protas priešinasi išvadai, kad išliekant mano minėtų sąlygų rėmuose derybų baigmė priklauso tik nuo derybininkų asmeninių savybių. Tarkime, kad vienas iš jų yra labai turtingas, o kitas – didelis vargeta. Tarkime, kad turtingajam nelabai svarbu, daug ar mažai pinigų jis gaus, o vargetai labai svarbu gauti bent šiek tiek ir nelabai svarbu gauti didesnę sumą. Intuityviai jaučiame, jog turtingasis šiose derybose yra pranašesnis. Tiesa, koks nors ypač sumanus vargeta šioje situacijoje nemažai galėtų laimėti prieš nesumanų turtuolį. Vis dėlto jaučiame, kad šiuo atveju egzistuoja objektyvi derybinių galių nelygybė, kuri abiem derybininkams veikiant visiškai racionaliai nulems tai, kad turtingasis gaus daugiau nei pusę pinigų.

Nasho pasiūlytas derybinės problemos sprendimas gali būti (mano manymu, ir turi būti) suvokiamas kaip mėginimas formaliai išreikšti šią intuityviai suvokiamą, bet sunkiai išreiškiamą nelygių derybinių galių idėją. Tam tikslui jam reikia naudingumo mato, ir jis naudojasi tuo matu, kurį pasiūlė Neumannas ir Morgensternas taikydami hipotetinio pasirinkimo tarp skirtingų loterijų modelį. Antai jeigu turtuolis yra abejingas pasirinkimui tarp garantuotų 50 dolerių ir lygių šansų tarp 0 ir 100 dolerių, tai jokių pinigų negavimą apibrėžus kaip nulinę naudą, o 100 dolerių gavimą kaip vieneto naudą, 50 dolerių nauda būtų 0,5. Jeigu vargeta yra abejingas pasirinkimui tarp garantuotų 25 dolerių ir lygių šansų tarp 0 ir 100 dolerių, tai galime sakyti, jog 25 dolerių nauda jam bus 0,5. Tai, kad iš 25 dolerių jis gauna tiek pat naudos (šioje normalizavimo sistemoje), kaip kitas gauna iš 50 dolerių, atspindi jo palyginti didesnį norą užtikrintai gauti bent kažką. Tuo tarpu turtuolis gali sau leisti prabangą – lošti sąžiningą žaidimą.

Šis naudingumų modeliavimo būdas sulaukė daug kritikos, be kita ko ir dėl to, kad jis negali diferencijuoti žmonių nuostatų rizikos atžvilgiu. Tačiau šiuo atveju tokia kritika visai nesvarbu, nes, kaip matysime vėliau šiame skirsnyje, geriausias Nasho sprendimo variantas atsižvelgia į rizikos veiksnį. Šiame variante Nasho sprendimas yra tas taškas, kur abi pusės vienodai vengia nesusitarimo baigmės rizikos ir daro daugiau nuolaidų, nei tai būtina sprendimui. Taigi pusių nuostatos rizikos atžvilgiu yra tie veiksniai, kuriais grindžiamas sprendimas.

Nasho sprendimo esmė yra tai, kad racionalūs derybininkai derybas baigs tada, kai pusių naudingumų suma bus maksimali, kiekvienai pusei teikianti nulinę vertę nesusitarimo baigmei. (Nuo šiol tariu, kad nesusitarimo baigmės išlošis yra lygus nuliui, eksplicitiškai to neminėdamas kiekvienu atveju.) Tačiau reikia pabrėžti, jog Nasho sprendimo tikslas nėra jungtinio efektyvumo didinimas, nebent tik ta neginčijama prasme, kad abi puses jis pastūmėja Pareto ribos link. (Šią idėją nuodugniau aiškinu Priede B.) Jis neturi būti traktuojamas kaip mėginimas pro užpakalines duris prastumti utilitarizmą neturint tarpasmeniškai palyginamų naudingumų kriterijaus. Veikiau mėginama formaliai pavaizduoti rezultatus, kurie gaunami racionaliems agentams siekiant savo individualios naudos.

1.1 lentelė. Nasho sprendimo iliustracija

Turtuolis		Vargeta		
pinigai	naudingumas	pinigai	naudingumas	naudingumų sandauga
$100	1,0	$ 0	0	0
90	0,9	10	0,4	0,36
80	0,8	20	0,6	0,48
70	0,7	30	0,7	0,49
60	0,6	40	0,78	0,468
50	0,5	50	0,85	0,425
40	0,4	60	0,91	0,364
30	0,3	70	0,96	0,288
20	0,2	80	0,98	0,196
10	0,1	90	0,99	0,099
0	0	100	1,0	0

Iliustruodamas Nasho sprendimo funkcionavimo būdą 1.1 lentelėje nurodau (10 dolerių intervalais) turtuolio ir vargetos naudingumus. Didžiausia šių intervalų sandauga pasiekiama, kai pasidalijama 70 ir 30 turtingojo naudai; tiksliau, maksimumas yra netgi šiek tiek palankesnis turtuoliui esant taške 73 ir 27. Ta pati informacija pateikiama 1.1 diagramoje. Nasho sprendimas pasirodo ten, kur šiapus Pareto ribinės kreivės gali būti nubrėžtas didžiausio pločio stačiakampis, o baigmė yra vėlgi ten, kur turtuolis gauna 73, o vargeta – 27 dolerius.

Tiek daug dėmesio Nasho sprendimo aiškinimui skiriu todėl, kad jame įkūnytos idėjos yra esminės siekiant suprasti vėlesnę teorijos raidą.

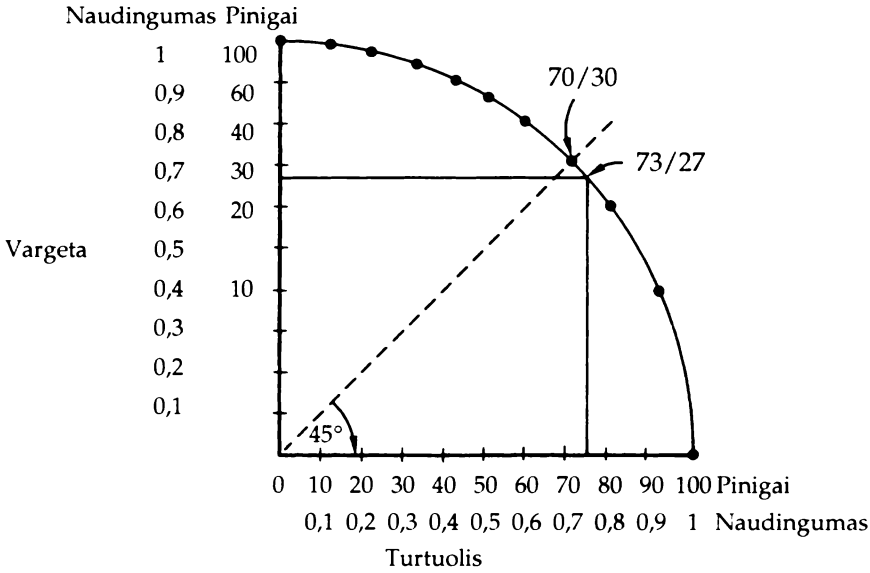

1.1 diagrama. Nasho sprendimo iliustracija

Dar kartą jį reziumuoju – Nasho sprendimą sudaro keturi elementai. Pirma, turime nesusitarimo tašką; tai taškas, nuo kurio turi būti skaičiuojama susitarimo teikiama nauda. Antra, turime Pareto ribą kaip taškų aibę, kuriai turi priklausyti toks sprendimas. Trečia, turime pačią sprendimo sąvoką, nusakančią tai, kaip pasidalijama nauda, gaunama pereinant nuo nesusitarimo taško prie Pareto ribos taip, kad atsispindėtų pusių santykinė derybinė galia. Ketvirta, darome prielaidą, kad vienintelė informacija, kurios reikia sprendimui pasiekti, yra Neumanno/Morgensterno informacija apie pusių naudingumus. Šie elementai yra bendri beveik visiems derybiniams sprendimams, kurie buvo iškelti kaip Nasho sprendimo variantai: jie skiriasi tik būdais, kuriais manipuliuojama naudingumo informacija einant link sprendimo.

Derybinio sprendimo idėja

Nasho sprendimas mane domina ne pats savaime. Mane pirmiausia domina pati derybinio sprendimo idėja, nes būtent ja remiasi visi pastarųjų trijų dešimtmečių darbai, skirti vadinamųjų sąžiningų dalybų temai. Vis dėlto geriau kalbėti apie kokį nors konkretų derybinį sprendimą ne-

gu apie derybinius sprendimus apskritai. Tad pirmiausia kai ką pasakysiu apie Nasho sprendimo pagrindimą; vėliau kelsiu bendresnį klausimą dėl derybinių lošimų sprendimo sąvokos vertės ir kaip pavyzdį pateiksiu Nasho sprendimą.

Buvo iškeltos dvi svarbiausios Nasho sprendimo pagrindimo strategijos. Pirmąją pasiūlė pats Nashas straipsnyje *Derybų problema*. Jis pateikė įrodymą, jog jo sprendimas unikaliai tenkina tam tikras formalias sąlygas. Šalia mums žinomų minimalių sąlygų – kad sprendimas priklausytų Pareto ribinei kreivei ir kad jis dominuotų nesusitarimo tašką – Nashas nustato tris papildomas sąlygas. Pirmoji yra tai, kad sprendimas būtų invariantinis atžvilgiu vienetų, kuriais matuojamas naudingumas. Žinant, kad Neumanno/Morgensterno naudingumo vienetai yra visiškai savavališki, toks reikalavimas atrodo suprantamas. Nashas su vienetų problema dorojasi sudaugindamas naudingumus. (Tad jeigu padaugintume visus vargetos naudingumus iš 10, sprendimas reikalautų taip pat padalyti pinigus, nes pusių naudingumų sandauga išreikštų tą pačią proporciją. Vienintelis skirtumas būtų tas, kad kiekviena sandauga būtų dešimteriopai didesnė.)

Antroji sąlyga yra simetriškumo reikalavimas: jeigu lošėjų naudingumo grafikai vienodi, tai baigmė turi duoti lygų naudingumą matuojant jį tais pačiais vienetais, kuriais išreiškiamas naudingumo grafikų tapatumas. Šis reikalavimas taip pat atrodo nepriekaištingas.

Trečioji sąlyga nėra tokia intuityviai akivaizdi. Ji teigia nereikšmingų (arba, geriau, praktiškai nerealių) alternatyvų nepriklausomumą. Tai reiškia, kad jeigu derybų uždavinių aibė būtų praplėsta, sprendimas galėtų teisėtai pajudėti į kitą tašką naujame plote, tačiau jis negalėtų duoti kitokios aibės baigmės nei ankstesnioji. Ir atvirkščiai, derybų uždavinių aibės susiaurinimas galėtų teisėtai pakeisti pradinį sprendimo tašką ir baigmę pastūmėti į kitą vietą; tačiau jeigu ankstesnis sprendimas vis dar galimas, kitų alternatyvų eliminavimas neturi jo pastūmėti kitur. Tai yra gana griežta sąlyga; ji atmeta visas „skirtumo pasidalijimo" *(splitting the difference)* schemas. (Šį klausimą plačiau aptarsiu 5 skirsnyje.)

Nors šios sąlygos yra įdomios tuo, kad išryškina Nasho sprendimo bruožus, man neatrodo, kad jas galima traktuoti kaip to sprendimo rekomendaciją, jeigu jį traktuojame kaip derybinį sprendimą. Juk galime sugalvoti sprendimų, unikaliai tenkinančių tam tikras šio pobūdžio apriorines sąlygas, nors jų implikacijos būtų gana absurdiškos taikant jas derybinėse situacijose. Svarbu ne tai, ar gauname unikalų sprendimą, o tai,

ar turime pagrindo manyti, kad tam tikras asmuo turėtų naudos (jo paties naudingumo funkcijos požiūriu), jei laikytųsi būtent šio sprendimo rekomendacijų, o ne kokių nors kitokių elgesio taisyklių.[12]

Šį reikalavimą iš dalies tenkina alternatyvus Nasho sprendimo prasmės paaiškinimas, teikiamas Johno C. Harsanyi.[13] Atrodo, jog jis leidžia formaliai išreikšti mūsų intuityvų įsitikinimą, kad vargeta turi mažesnę derybinę galią nei turtingasis ir jis veikiausiai gautų mažiau nei pusę atiduodamos pinigų sumos. Nasho sprendimas dedukuojamas iš taisyklės, apibrėžiančios, kuri pusė turi padaryti eilinę nuolaidą daugybėje siūlymų ir priešpriešinių siūlymų. Taisyklė sako, jog toji pusė, kuri dėl vilkinimo daugiau prarastų, turi pateikti patrauklesnį siūlymą kitai pusei. Kalba apie „didesnį praradimą" nebūtinai implikuoja tarpasmeninių naudingumų palyginimą. Veikiau turime palyginti vienos pusės Neumanno/Morgensterno naudingumų santykį su kitos pusės tokių pat naudingumų santykiu.

Tad įsivaizduokime, kad kiekviena Nasho derybinio lošimo pusė kitai pusei pasiūlo tam tikrą ginčijamo ištekliaus pasidalijimą. Nesusitarimo taškui teikdami nulinę vertę pažymėkime lošėjo 1 siūlomo sprendimo naudą jam pačiam u_1' ir lošėjo 2 naudą iš to paties sprendimo u_2'. Panašiai lošėjo 2 siūlomo sprendimo naudą jam pačiam pažymėkime u_1'' ir jo naudą lošėjui 2 – u_2''. Taigi taisyklė, sakanti, kuris iš jų turi padaryti nuolaidą, reikalauja palyginti $u_1' - u_1''/u_1'$ su $u_2'' - u_2'/u_2''$. Tas lošėjas, kurio koeficientas bus mažesnis, turi padaryti nuolaidą. Taisyklė remiasi idėja, kad lošėjas su mažesniu koeficientu daugiau praranda deryboms žlugus (gauna nulinį nesusitarimo išlošį) palyginti su tuo, ką prarastų padarydamas nuolaidą. Ryšys su Nasho sprendimu atsiranda dėl to, kad nuolaidos taisyklė yra ekvivalentiška taisyklei, pagal kurią turime palyginti $u_1'u_2'$ su $u_1''u_2''$ ir nustatyti, kad nusileisti turi tas lošėjas, kurio siūlymas duoda didesnę sandaugą. Vadovaudamiesi nuolaidos taisykle (kad ir kaip formuluojama) lošėjai konverguos prie Nasho sprendimo – su sąlyga, kad jie žengs gana mažais žingsniukais.

Galima pailiustruoti, kaip nuolaidos taisyklė veiktų mūsų pavyzdyje, kur turtuolis (T) ir vargeta (V) dalijasi 100 dolerių. (Žr. 1.1 lentelę, kur pateikiami atitinkami naudingumų skaičiai.) Tarkime, kad kiekvienas pradeda derybas siūlydamas padalyti santykiu 90–10 savo naudai. Tada Harsanyi formulė, taikoma T atžvilgiu, duoda rezultatą 0,9 – 0,1/0,9 = 0,89. Taikant ją V atžvilgiu, gaunamas rezultatas 0,99 – 0,4/0,99 = 0,6. Taisyklė tokiu atveju sako, jog V turi nusileisti, ir tai galime patikrinti pagal 1.1

lentelę, kur V siūlymo naudingumų sandauga (0,099) yra mažesnė už T siūlymo naudingumų sandaugą (0,36). Norėdamas priversti T padaryti kitą siūlymą, V turi iškelti siūlymą, kurio naudingumų sandauga viršytų 0,36; kaip matyti iš 1.1 lentelės, norėdamas to pasiekti, V turi siūlyti pasidalyti santykiu 50–50 (jeigu dalybų intervalas yra $10). T atžvilgiu Harsanyi formulė duoda rezultatą 0,44, o V atžvilgiu – rezultatą 0,53, kuris patvirtina, jog kitą siūlymą turi teikti T. T dabar gali siūlyti padalyti santykiu 60–40 savo naudai – kuris naudingumų sandaugą pakelia nuo 0,425 iki 0,468. Harsanyi formulė dabar duoda rezultatą 0,17 T atžvilgiu ir rezultatą 0,08 V atžvilgiu. O tai reiškia, kad kitą žingsnį turi žengti V ir siūlyti pasidalyti 70–30 T naudai, o tai duoda didžiausią naudingumų sandaugą ir todėl yra Nasho sprendimas.*

Mėgindami išsiaiškinti, ar šis samprotavimo būdas yra išties įtikinamas, pažvelkime į dalyką plačiau. Ar galime pasakyti, kad vadovavimasis tokiu samprotavimu yra geriausia pusių strategija derybiniame lošime? Deja, to tikrai negalime pasakyti. (Šiuo požiūriu ji skiriasi nuo minimakso strategijos dviejų asmenų nulinės sumos lošime. Galima parodyti,

* Alternatyvus Nasho sprendimo pagrindimas (tam tikromis sąlygomis) remiasi idėja, kad vėliau pasiektas susitarimas abiem pusėms yra mažiau vertingas nei anksčiau pasiektas tas pats susitarimas. Dėl laiko diskontavimo ištekliaus vertė mažėja su kiekvienu papildomu derybų žingsniu. Palyginimui įsivaizduokime pyragą, kuris tampa tuo mažesnis, kuo ilgiau pusės derasi dėl pasidalijimo principo. Jeigu pusės diskontuoja laiką nevienodu laipsniu, tai didesnį spaudimą pasiekti susitarimą patiria tas, kurio diskonto laipsnis aukštesnis. Kitoms sąlygoms esant lygioms, jo derybinė pozicija yra silpnesnė, tad ištekliaus pasidalijimas bus ne jo naudai. Tačiau tarkime, jog abiejų pusių diskonto laipsnis yra tas pats, tad jų santykinė derybinė galia priklauso tik nuo naudingumų, kuriuos nusako Nasho sprendimas. Tokiu atveju lošimo struktūroje vis vien išlieka strateginė nelygybė ta prasme, kad pirmasis pateikęs pasiūlymą yra pranašesnėje padėtyje. Šis pranašumas yra tuo didesnis, kuo didesnį naudos praradimą implikuoja kiekvienas papildomas derybų etapas. Jeigu tariame, kad siūlymai ir kontrasiūlymai vyksta trumpais intervalais (o kiekvienas lošėjas yra suinteresuotas šia sparta), tada galima parodyti, jog rezultatas asimptotiškai artėja prie Nasho sprendimo. Taigi Nasho sprendimas gali būti traktuojamas kaip riba, prie kurios ilgainiui priartėja derybinio lošimo baigmė pusėms žengiant vis trumpesnius žingsnius. (Žr. A. Rubinstein, „Perfect Equilibrium in a Bargaining Model", p. 47–60 kn. *The Economics of Bargaining*, ed. by Ken Binmore and Partha Dasgupta [Oxford: Basil Blackwell, 1987]; Ken Binmore, „Nash Bargaining Theory, II", p. 61–76, kn. Binmore and Dasgupta.) Kitoje to paties leidinio vietoje Binmore'as pažymi, jog Rubinsteino rezultatas „glaudžiai siejasi su tuo, kaip Harsanyi grindžia Zeuthено principą" („Perfect Equilibrium in Bargaining Models", p. 77–105, cituojamas 94 p.) Rubinsteino aptariamas laiko diskontavimas puses skatina daryti nuolaidas užuot užsispyrus neapibrėžtai ilgai laikytis savo pasiūlymų.

jog nė viena pusė negali turėti geresnės lošimo strategijos, nebent ji įsivaizduoja galinti nuspėti priešingos pusės pasirinkimus. Tad ši strategija gali būti rekomenduojama abiem lošėjams, iš kurių kiekvienas kitą laiko ne mažiau racionaliu nei jis pats.)[14]

Idėja, kuria remiasi antrasis Nasho sprendimo pagrindimas, yra tai, kad lošėjo nuolaidų tikimybė yra proporcinga santykiniam nuostoliui, kurį jis patirtų nedarydamas nuolaidų. Ir jeigu kiekviena pusė vadovaujasi šia idėja konstruodama subjektyvią kitos pusės nuolaidų tikimybę, gauname reikiamą rekomendaciją.[15] Tačiau labai įvairios sprendimų priėmimo taisyklės duos tam tikrą baigmę, jeigu jomis vadovausis abu lošėjai. Jeigu kiekvienas mano, kad egzistuoja baigmė X, su kuria kita pusė susitaikytų, bet nepriimtų nieko mažiau, tada X, kad ir koks jis būtų, veikiausiai ir būtų faktinė baigmė. Tačiau nėra garantijos, kad X bus Nasho sprendimas.

Žinoma, niekas jums nekliudo konstruoti kito asmens nuolaidų tikimybės pagal Harsanyi formulę. Tačiau problema yra tai, kad tokia tikimybės konstrukcija pati savaime neturi jokios prievartinės galios, ir ji gali būti paprasčiausiai klaidinga. Jeigu jūsų derybų partneris galėtų jus įtikinti tuo, kad ji yra klaidinga, jums vertėtų ją peržiūrėti.

Harsanyi gina sąsają tarp nuolaidos taisyklės ir nuolaidos tikimybės, jis dedukuoja ją iš tam tikrų aksiomų, vieną iš kurių vadindamas „simetrinių lūkesčių postulatu". Jis taip ją formuluoja: „Negalite pasirinkti savo derybinės strategijos ... remdamiesi tikėjimu, kad racionalus oponentas pasirinks *kitokią* derybinę strategiją ir, konkrečiai, kad jis pasirinks *labiau nuolaidžią* strategiją nei ta, kurią pats pasirinktumėte tokioje pat situacijoje."[16] Dabar tarkime, kad pats Harsanyi yra turtuolis (T) ir kad jis, kaip ir vargeta (V), supranta ir pripažįsta, jog V naudingumo funkcija lemia pastarojo nepalankią strateginę poziciją. Vis dėlto V galėtų rasti kokį nors įtikinimo būdą, kuris mus priverstų patikėti, jog jis jokiu būdu nenusileis ir reikalaus pinigus padalyti po lygiai. Ką tada darytų Harsanyi? Galbūt jis vaitotų, grūmotų ar griežtų dantimis, tačiau jeigu būtų išties įtikintas, neturėtų pasirinkimo alternatyvos ir būdamas racionaliu maksimizatoriumi nusileistų V reikalavimui. Jeigu jis būtų toks savo teorijos vergas, kad rinktųsi Nasho sprendimą arba nieko, tada, jeigu V tesėtų savo grasinimą, jis išties negautų nieko. Žinoma, jis gali sakyti, jog jo teorijos požiūriu, lemiamu momentu V atsisakys savo „galutinio žodžio". Tačiau, kaip sakiau, ši teorija neturi jokios prievartinės galios V atžvilgiu, tad ji paprasčiausiai gali nepasitvirtinti šiuo konkrečiu atveju.

Taigi matome, jog Nasho sprendimas nėra panacėja, tačiau jis gali būti reabilituotas, jeigu bus teikiamas kuklesniu, o ne tokiu pretenzingu pavidalu. Pirmoji aplinkybė, kurią noriu pabrėžti, yra tai, kad „kieta" derybinė nuostata brangiai kainuoja – jeigu ir kita pusė yra pakankamai kieta. Vienas racionalus maksimizatorius gali teigti, jog jo „galutinis siūlymas" yra išties galutinis; tačiau du racionalūs maksimizatoriai, priimdami tą pačią strategiją, atsidurtų aklavietėje. O tai prieštarauja elementariam racionalumui, kaip jį čia suprantame. Juk nesusitarimo taškas ne tik nėra paretiškai optimalus, jis yra suboptimalus bet kurio susitarimo atžvilgiu, jeigu tas susitarimas dėl 100 dolerių pasidalijimo kiekvienam lošėjui kažką duoda. Tarkime, kad abu lošėjai suvokia šią problemą. Tad ar jie nemėgintų ieškoti racionalaus būdo, kaip išvengti tokios baigties?

Jeigu jie suvokia pavojų, kad viską gali prarasti per realiai vykstančias derybas, tai ar jų nepatrauktų idėja, jog reikėtų ieškoti formulės, kuri leistų nesutarimą išspręsti. Jeigu jie galėtų susitarti dėl formulės, kurią taikydami pasistūmėtų Pareto ribos link, tai jie pašalintų tą nesusitarimo baigmės riziką, kurią kelia jų derybinės strategijos. Mūsų uždavinys tokiu atveju – rasti formulę, dėl kurios pusės galėtų sutarti. Anatolis Rapoportas, aptardamas sprendimus, kuriuos siūlo Braithwaite'as ir Raiffa (juos nagrinėsime vėliau), laikosi būtent šios pozicijos: „Teisingo kompromiso esmė – tai ne konkreti formulė, bet abiejų pusių išankstinis pasiryžimas pripažinti vienokios ar kitokios formulės, kuri jiems atrodo teisinga, padarinius."[17] Kaip reikėtų ieškoti šios formulės, dėl kurios būtų iš anksto sutariama? Vienas atsakymas yra tas, kurį siūlo Nashas: nustatome tam tikrą aibę racionalių sąlygų, kurias turi patenkinti bet kuris sprendimas. Ir jeigu tada galime parodyti, jog tik viena formulė tenkina šiuos reikalavimus, tai šią unikalią formulę ir pasirenkame. Toks pasirinkimas grindžiamas tuo, ką Thomas Schellingas vadina „matematine estetika".[18]

Šiuo požiūriu Nasho sprendimas yra koordinacinio lošimo „iškilusis sprendimas" *(prominent solution)*; Schellingas, kuris pradėjo tokių iškilių sprendimų tyrimus, faktiškai aprėpia ir derybinius sprendimus – „iškilių sprendimų" atmainą – dėl to, kad juose apeliuojama į matematinę estetiką.[19] Tokiai jų traktuotei gali būti iškelti du prieštaravimai. Pirma, jeigu lošėjai paprasčiausiai ieško iškilaus sprendimo, tai vargiai ar tinka sprendimas, apeliuojantis į naudingumų vertinimus. Neumanno/Morgensterno naudingumai, kuriais remiamasi taikant Nasho sprendimą, yra ganėtinai slidūs dalykai. Individui gana sunku įvertinti savo paties naudingumus; jam dar sunkiau įtikinti kitą tuo, kad skelbdamas savo nau-

dingumus jis kalba tiesą, o ne apsimeta siekdamas pagerinti savo poziciją Nasho formulėje. (Preferencijų strateginis slėpimas yra labai svarbi problema ir ją plačiau aptarsime 3 skyriuje.) Net jeigu naudojamasi tik matematinėmis savybėmis (o tai atrodo priimtina, kai dalijama tam tikra pinigų suma), atrodo, jog būtų kur kas akivaizdžiau matematinę estetiką taikyti patiems pinigams, o ne tokiam neapčiuopiamam ir problemiškam dalykui kaip naudingumas. Manau, kad tokiu atveju simetrinės lygaus pinigų padalijimo savybės darytų stiprų poveikį vaizduotei. Juk „iškilumas" arba „akivaizdumas" yra stebėtojo akyje. Nasho sprendimas ir alternatyvūs naudingumu grindžiami sprendimai (juos dar aptarsime) daugumai žmonių toli gražu nėra akivaizdūs. Tad pirmąjį prieštaravimą galėtume apibendrinti sakydami, kad Nasho sprendimas būtų „iškilus" tik porai lošėjų matematikų.

Antrasis prieštaravimas yra tai, kad 100 dolerių pasidalijimo problema iš tikrųjų nėra vien tik koordinacinio lošimo problema. (Vien tik koordinacinis lošimas yra tas, kur išlošiai priklauso tik nuo lošėjų gebėjimo pasiekti sutarimą, o ne nuo to sutarimo pobūdžio. Pavyzdžiu gali būti dviejų žmonių susitikimo viešojoje vietoje problema: nesvarbu, kur jie nueina – į geležinkelio stotį ar į prekybos centrą – svarbu tik tai, kad jie nueitų į tą pačią vietą.) Tiesa, derybų situacija turi tam tikrų koordinacinio lošimo bruožų, būtent, kad svarbiausia – pasiekti sutarimą. Su tam tikra išlyga galima sakyti, jog svarbiau pasiekti patį susitarimą negu pasiekti susitarimą viename ar kitame taške. Tačiau šią išlygą nusako būtent tas faktas, jog derybų situacija nėra koordinacinio lošimo situacija, nes čia svarbu, kuriame taške įvyksta susitarimas. Tad galima įsivaizduoti, jog T pareikš, kad, nepaisant pasidalijimo santykiu 50–50 žavumo estetikos, jis mano, jog V galiausiai suvoks, kad praktiškai jam naudingiausia pasitenkinti 30 dolerių.

Dabar galime dar kartą įvertinti Nasho sprendimo privalumus: jis nėra tik tas unikalus taškas, kurį rekomenduoja matematinė estetika, bet, kaip atrodo, atspindi ir kai kuriuos intuityvius mūsų įsitikinimus apie tai, kuo skiriasi silpna ir stipri derybinė pozicija. Gali pasirodyti, jog mano prieš porą puslapių sakyta mintis griauna tą pagrindą, kuriuo remiasi šis teiginys; tačiau tai tėra regimybė. Išties neigiau, kad racionaliam maksimizatoriui gali būti tvirtai rekomenduojama pasirinkti Nasho sprendimą. Atkaklumas ginant savo siūlymą, jeigu jis yra pakankamai įtaigus, gali sustiprinti silpną derybinę poziciją. Tačiau tai nereiškia, jog silpnos derybinės pozicijos sąvoka negali būti prasmingai taikoma.

Tarkime, kad padidiname pasidalytinų pinigų sumą ir pateikiame šį siužetą. Ekscentriškas milijonierius visą savo turtą – milijoną dolerių – testamentu paskyrė pasidalyti dviems asmenims. Testamente sakoma: jeigu per du mėnesius šie du asmenys nesusitars dėl pasidalijimo principo, tas milijonas dolerių bus atiduotas valdžiai, kad sumažintų valstybės skolą. Jeigu jie pasieks tokį susitarimą, kad jų pasidalytų pinigų suma bus mažesnė už milijoną, tai kiekvienas paveldės susitartą sumą, o likusieji pinigai bus atiduoti valstybės skolai apmokėti.

Tarkime, kad V iš mafijos pasiskolino šimtą tūkstančių dolerių ir neturi jokių galimybių šią skolą grąžinti. Iki milijonieriaus mirties jam grėsė neišvengiama perspektyva – atėjus skolos grąžinimo terminui būti įcementuotam į kurio nors statomo daugiaaukščio pamatus. Tuo tarpu T yra taip praturtėjęs, kad papildomai įgyti šimtas tūkstančių dolerių nedaro didesnės įtakos jo gyvenimui, tačiau gavęs papildomai devynis šimtus tūkstančių dolerių jis galėtų patenkinti savo seną svajonę – įsigyti prabangų Onasio stiliaus kruizinį laivą. Jis žino ir V situaciją, bet neturi jokių moralinių skrupulų, kurie neleistų ja pasinaudoti. Tad turime pripažinti, jog V pozicija yra išties silpna derantis dėl lygios milijono dolerių palikimo dalies. Galbūt jis sugebėtų T įtikinti, kad veikiau sutiktų būti įcementuotas, negu susitaikytų su jam tenkančia mažesne nei pusės milijono dalimi, ir taip ją laimėtų. Tačiau turiu pasakyti, jog jeigu pats būčiau jo vietoje, tai priimčiau nelygų padalijimą, ir abejoju, ar daug kas iš skaitančių šį tekstą išties ryžtųsi pasakyti, kad jie pasielgtų kitaip.

Aptarkime šią situaciją. Reikia turėti omeny, kad dabar nekeliame klausimo, kaip racionalūs agentai elgtųsi realių derybų procese teikdami siūlymus ir atsakymus į siūlymus, visą laiką turėdami atsargoje grasinimą, kad jeigu kita pusė nenusileis, tai jokio susitarimo nebus pasiekta ir niekas nieko negaus. Dabar tariame, jog abi puses baugina nesėkminga tiesioginių derybų baigmė ir todėl jos pradeda derėtis dėl formulės, kuri joms leistų pasidalyti visą pinigų sumą. Mėginame išsiaiškinti, ar jos gali sutarti dėl šios formulės.

Nasho sprendimą teikdamas kaip tokią formulę vadovavausi tokiu samprotavimu: kiekvienas lošimo dalyvis gali, nepriimdamas siūlomos formulės, grąžinti lošimą į tiesioginių derybų padėtį. Tarus (kaip visada tariame), jog derybininkai yra racionalūs naudos maksimizatoriai, nė vienas iš jų nesutiks su formule, kuria naudodamiesi jie gautų mažiau naudos nei imdamiesi tiesioginių derybų. Tačiau kaip nustatyti šį naudos skirtumą? Atsakymas galėtų būtų toks: nė viena pusė negali tikėtis didesnio

išlošio už tą, kuris siejamas su Nasho sprendimu, ir abi turi tam tikrų galimybių gauti nesusitarimo išlošį. Nasho sprendimo rezultatas priklauso paretiškai optimalių rezultatų aibei, kuri atspindi derybinių galių pusiausvyrą konkrečioje situacijoje. Nė viena pusė neturi jokio pagrindo daryti didesnių nuolaidų kitai pusei nei tos, kurias nusako Nasho sprendimas, ir kiekviena gauna naudos dėl to, kad pašalinama nesusitarimo rizika.

Tačiau praktiškai, neturint bent kiek patikimų naudingumo vertinimų, visa ši griežtumo regimybė mus tik klaidina. Tai reiškia, jog visa, kas buvo pasakyta, gali būti išreikšta sveikam protui labiau suprantamais terminais. Galime paprasčiausiai pasakyti, jog racionalūs lošėjai ieškos formulės, kuri kiekvienam iš jų duos ne mažiau nei galima būtų tikėtis iš tiesioginių derybų (atsižvelgiant į nesusitarimo galimybę), ir visos strategijos, įtelpančios į Nasho sprendimo rėmus, turi tenkinti šį reikalavimą.

Arbitražo panaudojimas

Šio skyriaus pradžioje sakiau, jog teisingumo kaip abipusio naudingumo koncepcijoje arbitro siūlomas sąžiningas ištekliaus padalijimas atitiktų racionalių derybų rezultatą. Tuomet iškėliau klausimą, kam tada išvis reikia arbitro, žadėdamas atsakyti į jį tada, kai išnagrinėsiu derybinio sprendimo sąvoką, pavyzdžiu imdamas Nasho sprendimą. Tai atlikęs galiu grįžti prie pradinio klausimo.

Tad šiame skirsnyje analizuosiu būdus (jų yra keletas), kuriais derybiniais rezultatais gali pasinaudoti arbitras, į kurį kreipiamasi ieškant konflikto sprendimo. Pradėsiu nuo teiginio, kad siekdamos savo naudos abi pusės gali būti suinteresuotos kreiptis į arbitrą. Esmė yra ta, kad realiame gyvenime derybų procesas pusių dažnai nepastūmėja link Pareto ribos. Jeigu abu lošėjai netektų įtaigumo, pavyzdžiui, dėl to, kad praeityje buvo išsižadėję savo „galutinio pasiūlymo", lošėjai taip ir liktų nesusitarimo taške. Gali būti paprieštarauta, jog „racionalumas" apibrėžiamas taip, kad tokia galimybė nepripažįstama. Tačiau tada turime pabrėžti, jog esama stiprių veiksnių, lemiančių tokią padėtį. Juk pusės turi gana gerai pažinti viena kitą, kad būtų garantuotos, jog neįstrigs pato padėtyje atkakliai laikydamosi savo „galutinių siūlymų". Šiame kontekste labai ryškus racionalumo sąvokos kaip idealo statusas.

Viena iš galimybių čia yra tai, kad pusės suvoks tokio pato pavojų ir sutars įgyvendinti, pavyzdžiui, Nasho sprendimą. Tačiau toks sutarimas pats savaime dar neduoda apibrėžto susitarimo. Juk dabar pusės turi su-

tarti dėl formulės naudingumų funkcijų. O tai yra dar vienas derybinis lošimas, kuris gali būti toks pat neišsprendžiamas, kaip ir pirmasis. Kiekvienas lošėjas bus suinteresuotas deklaruoti tokią savo naudingumo funkciją, kuri stiprintų jo derybinę poziciją. Galimas didelis atotrūkis tarp to, ką kiekviena pusė apie save skelbia, ir ką kita pusė priima kaip tiesą; ir nėra jokių priemonių, kurios leistų šį atotrūkį automatiškai įveikti. Galiausiai skelbiamos naudingumo funkcijos įtikinamumą gali palaikyti tik pasiryžimas ją ginant eiti į atvirą konfliktą. Tačiau juk tarėme, kad būtent noras išvengti tokio konflikto, dėl kurio jos gali prarasti viską, skatina puses susitarti dėl Nasho formulės panaudojimo.

Vienas iš būdų ištrūkti iš šios padėties – kreiptis į neutralią trečią šalį, arba arbitrą, kad jis pateiktų naudingumų įvertinimus. Jeigu lošėjai nuo pat pradžių susitaria pripažinti bet kuriuos arbitro sprendimus, tai jie užsitikrina, kad jų pirmasis susitarimas (dėl Nasho formulės) nebus paverstas niekais, jeigu jie nesugebės susitarti dėl jos konkretaus taikymo. Kad arbitrui būtų lengviau, galime tarti, jog lošėjai sutinka jam pateikti bet kokią finansinę informaciją, kurios jam gali prireikti renkant duomenis apie jų pasirinkimus praeityje, ir sutinka atsakyti į jo klausimus (jeigu tokių jam kiltų) apie jų pasirinkimus tam tikrose hipotetinėse loterijose.

Tiesą sakant, asmens su tokiu ribotu mandatu veikiausiai nelaikytume arbitru. Jo neprašoma pateikti pinigų pasidalijimo principo, o tik prašoma duoti atsakymą į tai, kas iš esmės yra empirinis klausimas, net jeigu bet kuris atsakymas į jį būtų ginčytinas. Šią situaciją galima palyginti su ta, kai pardavėjas ir pirkėjas sutaria, jog jeigu parduodamas paveikslas nėra klastotė, tai jis vertas tam tikros sumos pinigų, o jeigu klastotė, tai jis vertas kitos, mažesnės, pinigų sumos, ir sutaria pripažinti tam tikro meno eksperto sprendimą. Žinoma, tam tikra prasme ekspertas nustato kainą, už kurią paveikslas pereis iš vienų rankų į kitas, tačiau tik todėl, kad jam yra patikėta nustatyti faktą.

Dabar galime įsivaizduoti tolesnę eigą. Pusės gali kreiptis į arbitrą, kad šis nustatytų susitarimo sąlygas, dėl kurių jos veikiausiai susitartų tiesioginėse derybose. Akivaizdu, kad jeigu mūsų ligšiolinė argumentacija yra pagrįsta, tai arbitras turėtų vadovautis Nasho sprendimu arba vienokia ar kitokia intuityvia santykinės derybinės galios sąvoka, daugmaž atitinkančia Nasho sprendimo idėją. Kadangi, kaip jau pabrėžiau, naudingumų vertinimas nėra griežta procedūra, praktiškai nebūtų didelio skirtumo tarp skaitmeninių reikšmių įrašymo į Nasho formulę ir tiesioginio santykinių derybinių galių vertinimo.

Kitas žingsnis, kuriuo arbitrui būtų suteikta didesnė nuožiūros laisvė, būtų ginčo pusių sutarimas suteikti arbitrui teisę priimti sprendimą nenustatant sprendimo priėmimo pagrindo: pusės paprasčiausiai iš anksto įsipareigotų paklusti bet kokiam jo sprendimui. Gali atrodyti, jog šis žingsnis radikaliai pakeičia klausimo pobūdį. Juk dabar, kaip atrodo, arbitras gali pusėms primesti bet kokį sprendimą, kurį jam diktuoja jo paties teisingumo jausmas. Kadangi pusės įsipareigojo pripažinti jo sprendimą ir nereikalavo, kad jis daugmaž atitiktų tiesioginių derybų rezultatą, jis gali visiškai neatsižvelgti į jų santykines derybines galias. Tarkime, jog jis mano, kad individui V labiau nei individui T reikia pinigų arba kad V labiau jų nusipelno nei T. Gali pasirodyti, jog tokiu atveju visą milijoną jis gali skirti individui V ir net pripažinti, jog tokio rezultato niekada neduotų tiesioginės derybos.

Tačiau prieš darydami šią išvadą turime aptarti apribojimus, kurie veikia net tada, kai arbitrui suteikiama visiška nuožiūros laisvė. Negalime užmiršti, jog arbitras gali būti paskirtas tik abiejų pusių sutikimu. Tai yra esminis dalykas, ir tuo galime įsitikinti, jeigu iškelsime klausimą, kokioms arbitro savybėms pirmenybę teiks racionalūs ginčo dalyviai. Akivaizdu, jog, būdamas racionalus, nė vienas iš jų nepirks katės maiše. Jeigu jie norėtų derybas paversti tik azartiniu lošimu, tai jie galėtų mesti monetą ir nesivarginti ieškodami arbitro. Tad jie ieškos žmogaus, pasižyminčio savo tvirtais principais arba (dar geriau) jau turinčio didelę patirtį sprendžiant panašius nesutarimus.

Kiekvienas ginčo dalyvis, žinoma, mėgins įsivaizduoti tikėtiną rezultatą, jeigu ginčą spręstų vienas ar kitas arbitras. Kiekvienas siūlys tuos asmenis, kurie jam atrodys palankiausi, ir vetuos tuos, kurie atrodys jam nepalankūs. Tad arbitras apskritai gali būti nepaskirtas: gali būti, kad visus tuos asmenis, kurių nevetuoja viena pusė, vetuoja kita. Tokiu atveju pusėms tektų grįžti prie tiesioginių derybų. Kadangi kiekviena pusė atsisakys pripažinti arbitrą, kurio sprendimas jai būtų mažiau palankus už tiesioginių derybų rezultatą, galima spėti, jog abiem pusėms priimtinas bus tas arbitras, kurio sprendimas daugmaž atitiks Nasho sprendimą.

Taigi skirtumai tarp (a) sutarimo naudotis Nasho sprendimu nurodant arbitrui juo vadovautis, (b) sutarimo, kad rezultatas turi atspindėti santykinę derybinę galią reikalaujant iš arbitro, kad jo sprendimas daugmaž atitiktų tiesioginių derybų rezultatą ir (c) sutarimo dėl arbitro niekaip neribojant jo nuožiūros laisvės – šie skirtumai, kurie iš pirmo žvilgsnio atrodo labai svarbūs, iš tikrųjų tokie nėra.

Tiesa, trečiuoju atveju ginčo pusės neabejotinai arbitrui pateiks visus turimus argumentus, galinčius jį paveikti joms palankia linkme, ir tarp jų visada bus argumentų, kurie tiesiogiai neliečia pačios baigmės. Ir mūsų neturi stebinti tai, kad tokie argumentai daro tam tikrą poveikį arbitro sprendimui. Juk arbitro sprendimas paprastai nėra vien tam tikro skaičiaus paskelbimas kaip, pavyzdžiui, ginčų dėl darbo užmokesčio atveju – nustatant tam tikrą dolerių ir centų už valandą sumą kiekvienai profesinei grupei. Veikiau konkretūs rezultatai dedukuojami iš vienokios ar kitokios bendros formulės, kurioje, pavyzdžiui, atsižvelgiama į palyginamuosius uždarbius kitose įmonėse arba į pragyvenimo išlaidų padidėjimą nuo paskutiniojo susitarimo. Tad sumanumas siūlant arbitrui vienokią ar kitokią formulę gali turėti šiek tiek įtakos palankesniam jo sprendimui.

Tačiau noriu pabrėžti, jog arbitras nebus abiem pusėms priimtinas, jeigu nebus tikimasi, kad jo sprendimo rezultatas išliks ribose tų baigmių, kurioms pusės teikia pirmenybę palyginti su tiesioginių derybų baigmėmis diskontuojant nesusitarimo riziką. Ten, kur nesusitarimo baigmė gali skaudžiai atsiliepti abiem pusėms (jeigu tokiu atveju, pavyzdžiui, prasidėtų streikas), rėmai, kuriuose arbitras gali priimti sprendimą, kartais būna labai platūs. Tačiau net ir tada arbitras, kurio sprendimai nuolat linksta į tą pačią Nasho sprendimo pusę (kai šis jo tendencingumas išaiškėja), ateityje kitos pusės bus vetuojamas renkantis arbitrą.

Tad siekdami išlaikyti savo paslaugos paklausą arbitrai yra suinteresuoti laikytis Nasho sprendimo gairių. Juk jeigu jie sistemiškai nukrypsta nuo Nasho sprendimo, tai viena pusė juos visada ateityje vetuos; jeigu jie nukrypsta nuo jo nesistemiškai, tai juos gali vetuoti abi pusės. Tačiau net jeigu arbitrams visiškai nerūpėtų būsimoji jų paslaugų paklausa, vis vien galėtume tvirtai prognozuoti, jog dauguma jų kiekvienu momentu paprastai siūlytų sprendimus, daugmaž atitinkančius tiesioginių derybų baigmes, jeigu tik įsitraukimo į šį verslą išlaidos nebūtų pernelyg didelės. Tai paaiškina žinomas natūraliosios atrankos argumentas. Tarkime, kad savo paslaugas rinkai siūlo įvairūs arbitrai teikdami platų skirtingų principų asortimentą: tie, kurie bus vetuojami, galiausiai turės pasitraukti iš šio verslo, ir ilgainiui jame pasiliks tik tie, kurių sprendimai daugmaž atitinka derybines baigmes.

Paskutinė didėjančios arbitro autonomijos stadija yra išorinis arbitražas. Čia pusės negali pačios spręsti, ar jų ginčas turi būti sprendžiamas arbitro, be to, ir arbitro paskyrimas nepriklauso nuo jų pačių susitari-

mo. Ši stadija skiriasi nuo ankstesniųjų tuo, kad racionalių derybų baigmė jau neturi tos pačios ribojamos galios priimtinų arbitražinių baigmių aibei. Net jeigu viena pusė būtų įsitikinusi, kad ji daugiau laimėtų iš tiesioginių derybų nei iš paskirto arbitro sprendimo, tai neturėtų jokios reikšmės. Toks arbitras vis vien gali būti paskirtas, ir jo sprendimas gali būti abiem pusėms primetamas to paties autoriteto, kuris joms primeta ir patį arbitrą.

Ką šiuo atveju galima pasakyti apie apribojimus arbitražinei baigmei? Gali atrodyti, jog primetamo arbitražo atveju apskritai negali būti kokių nors apribojimų. Tačiau toks įspūdis susidaro tik dėl to, kad nepastebima tam tikrų gilesnių ir mažiau akivaizdžių, bet labai reikšmingų apribojimų.

Įsivaizduokime, kad priimamas įstatymas, pagal kurį tos rūšies testamentai, kurie mums kėlė problemų šio skyriaus pradžioje, ateityje neturės juridinės galios. Įstatyme sakoma, jog jeigu testamente yra nurodyti paveldėtojai, bet nėra nurodytas specifinis paveldo padalijimo jiems būdas, tai valdžia turi paskirti arbitrą, kurio sprendimas dėl turto padalijimo yra galutinis. Tarkime, kad paskirtasis arbitras laikosi griežtai egalitaristinių įsitikinimų ir mano, kad turtas turi būti padalytas po lygiai. Arba tarkime, kad jis yra utilitaristas ir mano, jog pinigai turi būti padalyti taip, kad maksimizuotų visuminę laimę. Abiem atvejais, jeigu individas T yra nepaprastai turtingas, toks arbitras visą paveldėtą turtą gali skirti individui V.

Tačiau turime pastebėti, jog čia vis dėlto veikia pora apribojimų, kurie saisto arbitro sprendimo laisvę. Jie abu arbitro sprendimo sritį apriboja klausimu, dėl kurio pusės nesutaria. Pirma, sprendimo rezultatas turi priklausyti Pareto ribinei kreivei, kaip ją apibrėžia ginčo pusių interesai. Egalitaristinis arba utilitaristinis arbitras, kuris nebūtų ribojamas šios sąlygos, galėtų nuspręsti, kad geriausia dalį pinigų – arba net visus pinigus – reikėtų atiduoti ne ginčo pusėms, o kitiems žmonėms. Antra, sprendimo rezultatas priklauso tam Pareto ribinės kreivės segmentui, kuris nė vienai pusei nėra blogesnis už nesusitarimo tašką. Jeigu arbitras būtų ribojamas tik reikalavimo, kad sprendimo rezultatas priklausytų Pareto ribinei kreivei, tai jis galėtų nesitenkinti tuo, kad visą paveldą atiduotų individui V. Jis net galėtų nuspręsti, kad individas T individui V privalo perleisti didelę dalį savo jau turimo turto.

Valdžia, žinoma, galėtų įsteigti Perskirstymo komisariatą ir suteikti jam galią priimti bet kurį iš šių sprendimų, kuriuos, kaip tik ką sakiau, draudžia minėtieji apribojimai. (Porevoliucinės žemės reformos arba gyvena-

mojo ploto perskirstymas kartais vykdomas šia *ad hoc* forma. Labiau stabiliuose režimuose tokio pobūdžio perskirstymas, jeigu jis yra išvis vykdomas, tai paprastai vykdomas pagal bendrąsias taisykles.) Tačiau tokiais atvejais peržengiama arbitražo sritis. Taigi nors primetamas arbitražas pašalina tą apribojimą, kurį apibrėžia racionalių derybų baigmė, vis dėlto matome, kad jis vis dar vyksta tuose derybiniuose rėmuose, kuriuos apibūdina du nurodyti bruožai. Pirma, nesusitarimo taškas ir išlošis šiame taške nustato grindis, žemiau kurių negali smukti nė vienos pusės baigmė. Antra, bendradarbiavimo naudos prieaugis, kuris gaunamas nuo nesusitarimo taško pereinant prie Pareto ribos, turi būti padalijamas bendradarbiavimo pusėms.

Kitame skyriuje aptarsiu šios schemos kritiką. Tačiau likusią šio skyriaus dalį skirsiu tolesnei jos analizei. Pateikdamas sudėtingesnį pavyzdį (nors jame taip pat figūruoja tik du žmonės) iškelsiu dvi naujas problemas. Pirma, parodysiu, jog nesusitarimo taško apibrėžimas gali būti kur kas sudėtingesnis uždavinys nei nagrinėtame paveldo pavyzdyje. Antra, parodysiu, jog esama alternatyvų Nasho sprendimui sprendžiant bendradarbiavimo naudos prieaugio dalybų klausimą.

Taip pat galiu pažadėti, jog prabilsiu apie „sąžiningumą" (*fairness*). Tačiau pagrindinė šio skyriaus paskirtis – pateikti problematikos įvadą. Todėl sisteminę analizę sprendžiant klausimą, kuris iš siūlomų sprendimų sąžiningas, nukeliu į 2 skyrių.

3. Dvi paskaitos

Knygos pirmosios dalies pavadinimas „Nešauk į trimitininką!" susieja dvi paskaitas – viena jų buvo perskaityta Uolinių kalnų šachtininkų bendruomenei, o kita – Kembridžo akademinei bendruomenei. Pirmąją skaitė Oscaras Wilde'as tada, kai keliaudamas po Ameriką aplankė Ledvilį, smurto praktika garsėjusį šachtininkų miestelį Kolorado valstijoje. Grįžęs į Angliją Wilde'as aprašė savo patyrimą „Įspūdžiuose apie Ameriką".

> Tai buvo šachtininkai – žmonės, dirbantys su metalu, todėl jiems perskaičiau paskaitą apie meno etiką. Citavau jiems ištraukas iš Benvenuto Cellinio, ir atrodo, jie buvo sužavėti. Mano klausytojai man papriekaištavo dėl to, kad į mūsų susitikimą neatsivežiau jo paties. Jiems paaiškinau, jog jis jau senokai miręs, ir tada manęs buvo pasiteirauta: „Kas jį nušovė?" Po to jie mane nusivedė į smuklę, kur susipažinau su vienintelių racionaliu meno kritikos metodu iš visų tų, kuriuos kada nors esu žinojęs. Ant pianino kabėjo užrašas:

PRAŠOME NEŠAUDYTI Į PIANISTĄ!

JIS DARO VISA, KĄ GALI.

Pianistų mirtingumas toje vietovėje yra stulbinamai didelis.[20]

Šis Wilde'o pasakojimas vieno Kolorado aukso karštligės istoriko buvo pasmerktas kaip „kvailas ir stulbinamai naivus".[21] Knygos apie Wilde'o kelionę autoriai rašo apie tai, kaip po paskaitos ir pasivaikščiojimo jis „keletui valandų pasinėrė į apmąstymus apie juokingai pretenzingą Ledvilį, kuris jo vaizduotės, humoro jausmo ir svaigalų dėka jam tapo dar juokingesnis."[22] Buvo iškelta abejonių dėl anekdoto apie Benvenuto Cellinio tikrumą.[23] Ir nors niekas neneigia, kad smurtas buvo masinis – vietos laikraštis turėjo žaismingą rubriką „Kulkos pusryčiams", pateikiančią nakties nusikaltimų reportažus[24] – esame tikinami, kad Wymano Didysis salūnas buvo „padori ir tvarkinga vieta", kurioje „retai įvykdavo peštynės ar skandalai".[25] Vis dėlto vienu požiūriu Wilde'as, matyt, neprasilenkė su faktais, nes pagal to meto liudijimus užrašas Wymano salūne buvo suformuluotas dar išraiškingiau: „Nešauk į pianistą – jis stengiasi iš paskutiniųjų *(doing his damnedest)*."[26]

Kita paskaita – tai jau minėtoji inauguracinė Braithwaite'o paskaita *Lošimų teorija kaip moralės filosofo įrankis*. Paskaitoje naudojamasi pavyzdžiu, kur pianistas, vardu Lukas, ir trimitininkas, vardu Matas, susiduria su tokia problema: jie gyvena gretimuose, nuo garso neizoliuotuose butuose ir turi tik vieną valandą tuo pačiu laiku, kai gali groti savo instrumentais. Kadangi kiekvienam trukdo kito muzikavimas, Pareto riba apibrėžiama taip: Matas muzikuoja solo kiekvieną vakarą, Lukas muzikuoja solo kiekvieną vakarą, ir atitinkamai kiekvienai tarpinei laiko trupmenai. Tad arbitrui keliamas toks klausiamas: koks būtų teisingas šio brangaus laiko padalijimo būdas?

Braithwaite'as, kuris pripažįsta, jog jo susidomėjimą vadinamąja sąžiningų dalybų problema sužadino Nasho straipsnis *Derybų problema*, remiasi Nashu apibrėždamas dvi arbitražinio proceso stadijas. Pirmiausia turi būti nustatytas nesusitarimo taškas. Šiame atskaitos taške naudingumų skaitmeninė reikšmė gali būti nustatoma kaip nulinė, minusuojant kiekvieno lošėjų naudingumus šiame taške iš visų kitų jų naudingumų. Antroje stadijoje arbitras nuveda lošėjus iš šio nesusitarimo taško prie Pareto ribos pagal tam tikrą formulę – naudodamasis specifine sprendimo sąvoka, kurią laiko derama.

Pats Braithwaite'as šią procedūrą apibūdina taip:

> Tad pirmoje stadijoje Luko ir Mato bendravimas gali būti laikomas konkurencinėmis varžybomis dėl santykinių pranašumų, po kurių seka jų nekonkurencinis bendradarbiavimas maksimizuojant savo naudingumus, su sąlyga, kad išsaugomi santykiniai pranašumai, kuriuos apibrėžia apdairios strategijos rekomendacija grynai konkurencinei situacijos stadijai. Kalbant ekonomikos kalba, pirmiausia bus išspręsta sąžiningų dalybų problema, o jos sprendimas leis išspręsti problemą (priešingu atveju neišsprendžiamą), kaip turi būti maksimizuojama gamyba.[27]

Kalbant tikslesne ekonomikos kalba „maksimizavimo" sąvoka šiame kontekste klaidina, nes Braithwaite'as niekur nekelia dviejų muzikantų naudingumų *sumavimo* klausimo. Veikiau jis kalba apie Pareto optimumą.

Tad sąžiningumas turi būti apibrėžiamas dvipakopės procedūros terminais. Pirma, turime nesusitarimo tašką, kuris mums pasako, ką pusės galėtų turėti nebendradarbiaudamos; po to nuo čia žengiame prie kurio nors taško Pareto ribinėje kreivėje. Tačiau kaip galime nustatyti nesusitarimo tašką mūsų muzikantų atveju? Pinigų pasidalijimo atveju nesusitarimo taškas apibrėžiamas apibūdinant pačią situaciją: nesusitarus nė viena pusė negauna pinigų. *Derybų problemoje* derybinės problemos paradigma Nashas laikė įprastąjį kontraktą, kur nesusitarimo taškas yra *status quo*. Tačiau derybinė problema galima ir grasinant: nesant moralinių ar teisinių apribojimų vargeta galėtų grasinti išmušti skylę naujame turtuolio Mersedese pastarajam atsisakius priimti siūlomą pasidalijimo 100 dolerių būdą, o turtuolis gali grasinti reikalavimu grąžinti jam iš anksčiau priklausančią skolą. (Pats Nashas vėliau išplėtojo savo pirminę analizę – įtraukė į ją „optimalių grėsmių" teoriją.)[28]

Braithwaite'o pavyzdyje nėra jokio iš anksto pateikto nesusitarimo taško. Todėl jis siūlo nesusitarimo tašką nustatyti remiantis optimaliais grasinimais. Tai reiškia, kad kiekvienas iš mūsų muzikantų mėgina sukurti tokią nesusitarimo baigmę, kuri būtų jam kuo palankesnė tuo atveju, jeigu jai būtų taikoma perėjimo prie Pareto ribos formulė. Grasinimo optimalumas priklauso nuo pusių preferencijų. Braithwaite'as postuluoja, jog muzikantų preferencijos rikiuojamos taip: kiekvienas labiausiai norėtų muzikuoti vienas; tokios galimybės nesant kiekvienas norėtų tylėti kitam muzikuojant. Nesant šios galimybės Matas, trimitininkas, teiktų pirmenybę abiejų muzikavimui, o Lukas, pianistas, teiktų pirmenybę tylai, o ne kakofonijai. Kiekvienas siekia arbitro sprendimą palenkti savo naudai tuo, kad savo paties

naudingumą nesusitarimo taške vaizduoja kuo didesnį, o priešingos pusės naudingumą – kuo mažesnį. Tiksliau, kiekvienas siekia maksimizuoti savo santykinį pranašumą nesusitarimo taške. Todėl „grasinimų lošimas" yra nulinės sumos lošimas: nesusitarimo taške bet koks vienos pusės padėties pagerinimas yra kitos pusės padėties pabloginimas.

Braithwaite'o postuluojamuoju atveju tai implikuoja, jog nesusitarimo baigmė yra toji, kai abu muzikantai muzikuoja kiekvieną vakarą. Juk jeigu vienas iš jų nemuzikuoja kiekvieną vakarą, tai kitam jis leidžia pagerinti savo išeities tašką, nes suteikia jam tą galimybę (muzikavimą solo), kuri jį tenkina labiausiai. Kakofonija yra blogiausia baigmė tik Lukui, pianistui, bet jis pats neturi jokios galimybės primesti blogiausios baigmės Matui, trimitininkui. Tyla yra tai, ko Matas nemėgsta labiausiai, tačiau jeigu Lukas mėgina jam primesti šią baigmę pats nemuzikuodamas, tai jis tik suteikia jam progą netrikdomai pūsti savo trimitą ir taip turėti baigmę, kuri jį tenkina labiausiai.

Braithwaite'as naudoja tą patį nesusitarimo taško nustatymo būdą kaip ir Nashas (tai pažymi pats Braithwaite'as). Tačiau jo pozicija skiriasi nuo Nasho tuo, kad jis siūlo kitokią perėjimo nuo nesusitarimo taško prie Pareto ribos formulę. Šią formulę ir tai, kaip Braithwaite'as ją grindžia, nagrinėsiu kitame skirsnyje. Dabar pakanka įsidėmėti, jog arbitražinė baigmė priklauso nuo pusių santykinio pranašumo nesusitarimo taške. Kadangi kakofonija kaip nesusitarimo taškas Lukui yra blogiausia, o Matui – tik ne pati geriausia, Matas pučia savo trimitą daugiau nei pusę viso laiko. Jeigu Mato ir Luko preferencijos tylos ir kakofonijos atžvilgiu būtų priešingos, tai Lukas skambintų pianinu daugiau nei pusę laiko. O jeigu jie abu kakofonijai kaip nesusitarimo taškui teiktų tą pačią vietą savo naudingumų skalėje, tai, pagal Braithwaite'o formulę, kiekvienas iš jų muzikuotų solo pusę viso laiko.

Tad Braithwaite'o sprendimas Matui suteikia geresnę padėtį nei Lukui, nes pirmasis turi „grasinimo pranašumą": jis laimi „grasinimo lošimą", apibrėžiantį nesusitarimo tašką. Kaip matysime 8 skirsnyje, daugelis komentatorių tai laiko visiškai nepriimtinu pagrindu suteikiant trimitininkui daugiau muzikavimo laiko. Tačiau kaltas čia, žinoma, ne trimitininkas, o teorija. Tad nešaukite į trimitininką, nes jis daro visa, ką gali. Jeigu mums nepatinka ši baigmė, tai turime padaryti išvadą, jog jam neturėjo būti leista atsidurti padėtyje, kur darydamas kas jam geriausia, o šiame kontekste tai reiškia – darydamas kitam blogiausia – jis didina savo solinio muzikavimo šansus arbitrui priimant sprendimą.

4. Braithwaite'as prieš Nashą

Braithwaite'o problema ir Nasho sprendimas

Kadangi Braithwaite'o sprendimas remiasi Nasho sprendimu, o Braithwaite'as eksplicitiškai kritikuoja tą arbitražinį muzikavimo laiko paskirstymą, kurį siūlo Nasho sprendimas, mums reikia išsiaiškinti, kaip Nasho sprendimas taikomas sprendžiant Braithwaite'o problemą. Kaip matėme, ir Nasho, ir Braithwaite'o sprendimui reikia informacijos apie Neumanno/Morgensterno naudingumus.

Braithwaite'as kiekvienam muzikantui priskiria naudingumų proporcijas *(ratios)* keturioms galimoms baigmėms. Paprastumo dėlei remiuosi Luce'o ir Raiffos schema pakeisdamas Braithwaite'o proporcijas skaičiais, mažiausią išlošį vadindamas vienu naudingumo vienetu ir paskui atitinkamai surikiuodamas kitus išlošius.[29] Taip gauname 1.2 lentelėje pavaizduotą išlošių matricą.

Matricoje vienas virš kito vaizduojami alternatyvūs Luko pasirinkimai – muzikavimas ir nemuzikavimas. Tai rodo, jog jo pasirinkimas lemia tai, ar baigmė priklausys viršutinei, ar apatinei eilutei. Mato pasirinkimai vaizduojami šalia vienas kito, ir tai rodo, jog jo pasirinkimas lemia, ar baigmė priklausys kairiajam, ar dešiniajam stulpeliui. Naudingumai, atsirandantys dėl keturių galimų pasirinkimų kombinacijų, vaizduojami langeliuose. Luko naudingumus atspindi pirmasis skaičius, o Mato – skaičius po kablelio.

Reikia pabrėžti, jog skaičiams gali būti teikiama tik toji prasmė, kurią leidžia suteikti jų konstravimo metodas (loterijų dėl grynųjų baigmių serija). Vienintelis šių skaičių aspektas, kuris turi būti išlaikomas siekiant išlaikyti nepakeistą informaciją, – tai santykis tarp kiekvieno individo labiausiai geidžiamos baigmės, mažiau geidžiamos baigmės ir t.t. (Dėl glaustumo toliau kalbėdamas apie skaičius išlošių matricoje juos vadin-

		Matas	
		muzikuoju	nemuzikuoju
Lukas	muzikuoju	1, 2	7, 3
	nemuzikuoju	4, 10	2, 1

1.2 lentelė. Išlošių matrica Braithwaite'o problemai

siu „Braithwaite'o naudingumais". Tačiau reikia neužmiršti, jog šie skaičiai yra Luce'o ir Raiffos; Braithwaite'as kalba tik apie proporcijas. Šis įspėjimas bus ypač svarbus tada, kai kartais klausiu, ką implikuotų interpretacija, išlošio matricos skaičiams teikianti tarpasmeniškai palyginamų naudingumų prasmę.) Čia verta nurodyti prielaidą, kuria implicitiškai remiasi Braithwaite'as kalbėdamas apie šias proporcijas, nes ji turi įtakos rezultatams, būtent, kad tos pačios proporcijos galioja kiekvieną vakarą nepriklausomai nuo to, kas vyko ankstesniais vakarais. Taigi nė vienas iš muzikantų netampa vis labiau persisotinęs savo muzikavimu ar vis labiau varginamas kito muzikavimo.

Kaip jau sakiau, pats Nashas, plėtodamas savo sprendimą nuo elementarių derybinių situacijų prie situacijų, kurių pavyzdys yra mūsų muzikantų situacija, atskaitos tašku siūlė laikyti optimalių grasinimų baigmės tašką. Todėl mūsų išeities tašku turime laikyti padėtį, kai abu individai muzikuoja, ir iš kiekvieno individo išlošio atimti jo naudingumus šioje padėtyje. Taip gauname transformuotą matricą (1.3 lentelė), kurioje atsispindi kiekvieno individo naudingumai nuliniame nesusitarimo taške.

Nasho sprendimas siūlo taip pasidalyti muzikavimo laiką, kad būtų maksimali dviejų individų naudingumų sandauga. Antai jeigu Matas muzikuoja visą laiką, iš savo muzikavimo jis visada gauna aštuonis vienetus, o Lukas iš klausymosi visada gauna tris vienetus; jų sandauga yra 24. Jeigu Matas muzikuoja devynias dešimtąsias viso laiko, o Lukas likusį laiko dešimtadalį, tai Matas gauna aštuonis vienetus iš muzikavimo (9/10) ir vieną vienetą iš klausymosi (1/10), tad jo naudingumas yra (0,9×8) + (0,1×1) = 7,3. Panašiai apskaičiuotas Luko naudingumas bus 3,3 vieneto. Jų sandauga (24,09) yra šiek tiek didesnė nei tuo atveju, kai Matas muzikuoja visą laiką. Jeigu Matas muzikuoja bent kiek trumpesnį laiką, naudingumų sandauga mažėja. (Jeigu jis, pavyzdžiui, muzikuoja 80 proc. viso laiko, tai naudingumų sandauga smunka iki 23,76 viene-

		Matas	
		muzikuoju	nemuzikuoju
Lukas	muzikuoju	0 ,0	6, 1
	nemuzikuoju	3, 8	1, -1

1.3 lentelė. Transformuota matrica Braithwaite'o problemai

to.) Tad matome, jog naudingumų sandauga yra maksimali muzikavimo laiką padalijus santykiu 9:1 Mato naudai. Faktiškai maksimumas pasiekiamas taške, kuris šiek tiek net dar labiau palankus Matui. Nasho sprendimas sako, jog Matas turi muzikuoti maždaug 93 proc. viso laiko. (Naudingumų sandauga šiame taške šiek tiek viršija 24,1 vieneto.)

Tokia padalijimo nelygybė mus gali stebinti. Tačiau tai, kad teorija duoda stebėtinų rezultatų, yra jos privalumas, jeigu papildoma refleksija gali parodyti jų pagrįstumą. Manau, kad Nasho sprendimo, kaip derybinių galių vaizdavimo priemonės, pagrįstumu galime įsitikinti atidžiau analizuodami, kaip tas sprendimas čia funkcionuoja.

Kas lemia strateginį Mato pranašumą? Atsakymą į šį klausimą galime gauti palyginę išlošius, siejamus su šiomis baigmėmis: kakofonija (nesusitarimo taškas); solinis muzikavimas ir klausymasis solinio muzikavimo (galimi paretiškosios aibės elementai). Palyginę proporcijas matome, jog jeigu Matas gauna aštuonis kartus daugiau naudos iš savo paties muzikavimo nei iš Luko muzikavimo klausymosi, tai Lukas gauna dukart daugiau naudos iš savo muzikavimo nei iš Mato muzikavimo klausymosi.

Analizuodami loterijas, kuriomis grindžiami tokie teiginiai apie naudingumą, šį palyginimą galime nusakyti tokiais terminais: Matas priimtų loteriją, teikiančią jam daugiau nei vieną šansą iš aštuonių muzikuoti solo, o ne klausytis Luko (likusieji septyni yra kakofonijos šansai). Tačiau Lukas veikiau klausytųsi Mato muzikavimo negu rizikuotų loterijoje, teikiančioje jam mažiau nei lygius šansus pačiam muzikuoti solo (kita baigmė vėlgi būtų kakofonija). Tuos pačius santykius galėtume išreikšti ir dažnuminiais terminais: Matas teiktų tokią pat vertę vieno vakaro solo muzikavimui septynių vakarų kakofonijos kaina, kaip klausymuisi Luko muzikavimo kas vakarą; Lukas teiktų tokią pat vertę klausymuisi Mato muzikavimo kas vakarą, kaip savo paties pusės laiko muzikavimui kenčiant kakofoniją likusį laiką.

Manau, kad Nasho sprendimo keistumą paaiškina tai, kad mums sunku įsijausti į Luko padėtį. Gana neįprasta susidurti su dviem mėgėjais muzikantais kaimyniniuose butuose, iš kurių kiekvienas teikia pirmenybę klausymuisi kito muzikavimo, o ne tylai. Tačiau ką pasakytume apie klasikinį pianistą, kuriam taip patinka klausytis džiazo trimitavimo, kad jis klausytųsi jo kiekvieną vakarą, jeigu alternatyva būtų jo paties solinis muzikavimas mažiau nei pusę viso laiko ir muzikavimas vienu metu su trimitininku daugiau nei pusę viso laiko? Be abejo, tai būtų retas tipas. Tačiau tarkime, kad individų naudingumai išties yra tokie, kaip jie čia

pateikti, ir, be to, kad abi pusės žino, jog jie yra būtent tokie. Manau, kad tada Nasho sprendimas pasirodys intuityviai visiškai priimtinas kaip realaus derybinio proceso baigmės surogatas.

Žinoma, reikalavimas, kad kiekviena pusė arba arbitras žinotų šiuos naudingumus, yra didelis kliuvinys. Jis yra neabejotinai dar didesnis kliuvinys tais atvejais (o čia ir yra toks atvejas), kai naudingumai priklauso nuo individualių skonių, negu tais atvejais (kaip mūsų pavyzdžio 2 skirsnyje), kai jie priklauso nuo objektyvių finansinių aplinkybių. Vis dėlto nederėtų šio kliuvinio pervertinti. Galiausiai kartais gali būti visiškai akivaizdu, kad Lukas mėgsta klausytis Mato kur kas labiau nei Matas mėgsta klausytis Luko. (Tarkime, pavyzdžiui, kad Matas yra virtuozas, o Lukas – beviltiškai prastas muzikantas.) Tada galėtume įsivaizduoti tokį Mato kreipimąsi į Luką (tarus, kad jo nesaisto jokie moraliniai skrupulai, draugystės ryšiai ar bendradarbiavimo su juo poreikis): „Iš tikrųjų kvaila, kad abu kas vakarą taip muzikuojame. Nė vienas iš mūsų nepatiria malonumo. Taigi ką mums daryti? Turiu pripažinti, jog tavo muzikavimas man patinka tik šiek tiek labiau nei toji kakofonija, kuri dabar vyksta kiekvieną vakarą. Tačiau, kiek žinau, tu pasakoji žmonėms, jog tau patinka mano muzikavimas, tiesa, mažiau nei tavo paties muzikavimas, kai girdi tik patį save, bet kur kas labiau už mūsų muzikavimą kartu. Šiomis sąlygomis klausimas, muzikuoti man ar nemuzikuoti, man rūpi kur kas mažiau nei tau. Jeigu nepasieksime sutarimo, aš ir toliau muzikuosiu kas vakarą, ir manau, kad tau galiausiai nusibos muzikuoti vien tam, kad trukdytum man, tad tu tapsi mano klausytoju. Tačiau esu geros širdies ir todėl siūlau: gali muzikuoti vieną vakarą kas dvi savaitės, jeigu man palieki visą likusį laiką. Rinkis!"

Net jeigu mums nepatinka visa ši situacija, aiškiai suvokiame, jog Mato pozicija stipri. Ir jeigu jo pozicija stipri, tai Nasho sprendimas, nepaisant jo siūlomo labai nelygaus muzikavimo laiko padalijimo, yra išties pagrįstas kaip arbitražinis sprendimas, daugmaž atitinkantis tą baigmę, kurią galėtų pasiekti racionalūs agentai per derybas.

Braithwaite'o kritika ir alternatyva

Savo straipsnio *Lošimų teorija kaip moralės filosofo įrankis* išnašoje Braithwaite'as beveik ištisą puslapį skiria Nasho sprendimui.[30] Ten jis sako, jog nustatant atskaitos tašką jis, kaip ir Nashas, naudojasi „grasinimo lošimo" procedūra, ir paskui aiškina, kuo Nasho kelias nuo atskaitos taš-

ko prie Pareto ribinės kreivės skiriasi nuo jo siūlomo kelio. Pasak jo, Nasho sprendimas „muzikavimo laiką padalytų santykiu 13:1 Mato naudai." Jis taip pat pabrėžia, jog jeigu Luko išlošių struktūra būtų bent šiek tiek kitokia, pavyzdžiui, jeigu jo gaunama nauda klausantis Mato muzikavimo būtų 4,5, o ne 4, tai „Matas turėtų muzikuoti kiekvieną vakarą, o Lukas – niekada." (Iš tikrųjų, tokiu atveju naudingumų sandauga pasiekia maksimumą, kai Matas muzikuoja visą laiką.) Išnašos pabaigoje Braithwaite'as teigia: „Šios rekomendacijos man atrodo akivaizdžiai nesąžiningos Luko atžvilgiu."

Tačiau kodėl šios sprendimo implikacijos Braithwaithe'ui atrodo akivaizdžiai nesąžiningos? Tekstas, su kuriuo siejasi ši išnaša, sugestijuoja, jog autorius turi kažkokį nepriklausomą sąžiningumo standartą, pagal kurį muzikavimo laiko padalijimas santykiu 13:1 (arba *a forteriori* santykiu viskas ir niekas) yra iš esmės nesąžiningas.

> Mano rekomenduojamas būdas, kaip Lukas ir Matas turėtų maksimizuoti savo produktą išlaikydami išteklių paskirstymo teisingumą, žinoma, nėra vienintelis galimas ... Nashas pasiūlė tam tikrą bendrąją tokių rekomendacijų formą, ir aš aptariau kai kurias kitas bendrąsias formas, iš kurių kiekviena teikia skirtingų rezultatų mūsų nagrinėjamam pavyzdžiui. Tačiau mano paties teisingumo jausmas priešinasi visoms šioms formulėms. Tad manau, jog mano rekomendacijos turi bent jau tą negatyvią vertę, kad jos yra pranašesnės už jų alternatyvas.[31]

Skaitant šias eilutes ateina mintis, kad Braithwaite'as turi intuityvią idėją, kuria vadovaujantis galima būtų teisingai paskirstyti muzikavimo laiką, o teoretiko užduotis – rasti formulę, kuri pateisintų panašų rezultatą įvairiais kitais atvejais. Jo paties formulė teikia arbitražinį sprendimą, pagal kurį Mato ir Luko muzikavimo laikas padalijamas santykiu 27:16, nes Matas naudojasi savo „grasinimo pranašumu".[32] Tai reiškia, jog Braithwaite'o intuicija priešinasi bet kokiam radikaliai nelygiam muzikavimo laiko padalijimui: jo sprendimas Matui skiria tik 63 proc. viso muzikavimo laiko, o Nasho sprendimas jam skiria 93 procentus.

Tačiau turime suprasti, jog nei Nasho, nei Braitwaithe'o sprendimas nenustato jokių garantuotų ribų Mato ir Luko dalių nelygybei. Modifikuodami tylos ir kakofonijos proporcijas taip, kad didėtų Mato „grasinimo pranašumas", galėtume jam skirti bet kokią muzikavimo laiko dalį, įskaitant tuos 93 proc., kurie Braithwaite'ui atrodo akivaizdžiai nepriimtini. Tiesą sakant, ne tik Nasho, bet ir Braithwaite'o sprendimas Matui

galėtų skirti visą muzikavimo laiką. Tam reikia tik to (kaip tai pabrėžia Rawlsas svarstydamas klausimą, kurį aptarsime 8 skirsnyje)[33], kad Matas būtų abejingas pasirinkimui tarp muzikavimo solo ir muzikavimo vienu metu su Luku. Tokiu atveju Matas gali gauti maksimalios naudos muzikuodamas visą laiką, nepriklausomai nuo to, ar muzikuoja Lukas. Tad jam apskritai nereikia Luko bendradarbiavimo; žvelgiant iš kitos pusės, Lukas neturi nieko, ką galėtų pasiūlyti Matui mainais už jo tylą. Todėl Braithwaite'o arbitras paskelbtų, jog Matas turi muzikuoti visą laiką, o Lukas – tenkintis klausytojo malonumu. (Pastebėkime, kad šis sprendimas priklauso Pareto ribai, o tai reiškia, kad vienos pusės padėtis gali būti pagerinta tik pabloginus kitos padėtį.)

Tačiau reikia pabrėžti, jog intuicijos apie muzikavimo laiko padalijimo sąžiningumą nevaidina esminio vaidmens Braithwaite'o paskaitoje. Tai matyti net toje pastraipoje, iš kurios paimta citata. Pasakęs, kad jo teorija geriausiai atitinka intuityvią jo paties teisingumo sampratą, Braithwaite'as priduria: „Tačiau negaliu tikėtis, kad vien dėl to Lukas ir Matas ją pripažintų."[34]

Tad kuo galiausiai remdamasis Braithwaite'as savo siūlomą sprendimą laiko teisingu (sąžiningu)? Jo atsakymas, pateikiamas iškart po cituoto sakinio, atrodo taip: sprendimas laikytinas teisingu (sąžiningu), jeigu Matui ir Lukui leidžia gauti po lygiai naudos pereinant nuo nesusitarimo taško prie Pareto ribos. Pasak Braithwaite'o, tas muzikavimo laiko padalijimas, kurį nustato jo formulė, pasižymi būtent šia savybe.

Teigti, kad abi pusės turi po lygiai naudos iš tam tikros baigmės, vadinasi, remtis prielaida, jog disponuojama tam tikru metodu, kuris leidžia palyginti pusių naudingumų skales. Neumanno/Morgensterno naudingumai patys savaime mums neduoda tokio metodo. Jie tėra proporcijos, kurios nusako individo santykines preferencijas įvairių baigmių atžvilgiu. Tačiau Braithwaite'as mano, jog jis turi dviejų individų naudingumų palyginimo metodą, pagrįstą konkretaus lošimo strateginės struktūros suvokimu. Antai jis sako, jog jo sprendimas išties reikalauja „Luko ir Mato preferencijų palyginimo", tačiau tas palyginimas apsiriboja „jų sąžiningo bendradarbiavimo klausimu šiuo konkrečiu atveju. Neteigiu, kad [Luko] ir [Mato] naudingumai gali būti šitaip palyginami visais galimais atvejais, o tik tai, kad jie gali būti palyginami sprendžiant jų indėlio sąžiningumo klausimą konkretaus bendro reikalo atveju."[35]

Kadangi Braithwaite'o siūlomas naudingumų palyginimo metodas apeliuoja į strateginius situacijos aspektus, jį sunku atskirti nuo grynai

strateginio metodo. Juk teiginys, kad kiekviena pusė gauna po lygiai naudos (kai naudingumų palyginimo formulė grindžiama strateginiais situacijos aspektais), iš esmės gali reikšti tik tai, kad sprendimas atspindi lošėjų derybines galias. Tiesą sakant, kaip matysime kitame skirsnyje, Nasho sprendimas taip pat gali būti pateiktas kaip sąžiningas, nes abiem pusėms jis duoda po lygiai naudos. Tačiau, manau, nekils abejonių, kad taip tėra performuluojama, pasinaudojant sąžiningumo sąvoka, Harsanyi argumentacija, jog Nasho sprendimas iškiltų kaip strategiškai motyvuotos nuolaidų darymo taisyklės vedinys.

Darau išvadą, jog Braithwaite'o komentarą geriausia traktuoti kaip mėginimą pateikti du jo sprendimo pagrindimus. Pirmasis, kuriam skiriamas antrasis jo knygos trečdalis (pirmas skirtas problemai išdėstyti), pabrėžia strateginį to pagrindimo aspektą. Svarbiausioji idėja čia yra tai, kad arbitražinis sprendimas yra sąžiningas, nes ginčo pusėms jis duoda tiek, kiek jos gali pagrįstai tikėtis gauti iš tiesioginių tarpusavio derybų. Pabrėžtina, jog Nashas teikė būtent šį argumentą (tiesa, gerokai supaprastintą) grįsdamas savo teiginį, jog jo siūlomas sprendimas yra sąžiningas:

> Kadangi mūsų sprendimas turi remtis dviejų derybininkų *racionaliais* savo naudos lūkesčiais, šie lūkesčiai iš principo turi būti realizuojami atitinkamais pusių susitarimais. Tad turi būti numatoma, kokios naudos gali tikėtis kiekviena pusė. Galime pagrįstai tarti, jog abu derybininkai, būdami racionalūs, sutars dėl šio (arba jam lygiaverčio) numatymo. Todėl galime tarti, jog vienas iš šio grafiko taškų [t.y. Nasho taškas] pavaizduoja mūsų ir visus numatomus sprendimus, kuriuos abi pusės galėtų laikyti *sąžiningais sandoriais*.[36]

Antrasis argumentas, kuriuo remdamasis Braithwaite'as gina savo sprendimą, užima beveik visą paskutinį jo paskaitos trečdalį. Ten jis aiškina, jog pati lošimo struktūra sukuria tam tikrą bendrą matą, leidžiantį susieti tarpusavyje ir palyginti dviejų individų naudingumų skales, ir kad šio bendro mato požiūriu kiekvienas vienodai laimi pereidamas nuo nesusitarimo taško prie naudingumo ribos. Tad, kaip jis sako, sprendimas yra sąžiningas, nes abi pusės vienodai pagerina savo padėtį.

Braithwaite'o sprendimas yra gana sudėtingas – kaip ir jo teikiamas šio sprendimo pagrindimas. Jis pasižymi tam tikru perdėtai rafinuotu išradingumu, kurį, žinoma, smulkmeniškai galėtų nagrinėti tie, kuriems patinka tokio pobūdžio analizė. Tačiau tiems, kuriems ji nepatinka, turbūt neverta stengtis. Todėl Braithwaite'o teorijos dėstymą ir jos kritiką nukeliu į priedą A. Tikiuosi, jog taip priimu racionalų kompromisą tarp

mokslinio principingumo ir žmogiškumo reikalavimų. Svarbiausia išvada, kurią turime padaryti iš Braithwaite'o teorijos aptarimo, yra tai, kad turime dvi glaudžiai tarpusavyje susijusias, tačiau skirtingas idėjas, kaip žengti nuo nesusitarimo taško link Pareto ribos: santykinės derybinės galios atspindėjimo keliu arba santykinių pozicijų nesusitarimo taške išlaikymo, t.y. lygaus naudos prieaugio keliu.

5. Derybos ir lygus naudos prieaugis

Nesunku suprasti, kodėl du visiškai skirtingi pagrindai, naudojami tam tikrai baigmei sąžiningų dalybų lošime apibrėžti, – tai, kad ji atspindi savaime sąžiningą bendradarbiavimo (kooperacijos) naudos padalijimą, ir tai, kad ji imituoja racionalių derybų rezultatą – veda prie tos pačios sprendimo sąvokų aibės. Juk čia turime bendrą elementą, kuris vienija tas sąvokas ir atitinka abu pagrindimo būdus – lygaus išlošio nesusitarimo taško atžvilgiu idėją.

Jeigu pradedame nuo klausimo, koks būtų savaime sąžiningas išlošio padalijimas, tai atrodo natūralu tarti, jog, nesant kokių nors ypatingų aplinkybių, sąžiningas bus lygus padalijimas. Tiesą sakant, tai net galima laikyti tautologija. Tokiu atveju lieka vienintelis klausimas: „Kokiais vienetais tą naudos išlošį matuoti?", ir visuose sprendimuose, kuriuos nagrinėjame šiame skyriuje, tokiais vienetais laikomi naudingumo vienetai, gauti transformuojant lošėjų Neumanno/Morgensterno naudingumus taip, kad jie taptų palyginami. Dabar tarkime, kad siekiame imituoti racionalių derybų rezultatą. Vėlgi natūralu, kad ieškosime baigmės, pasižyminčios lygybės bruožais ir matuojamos, žinoma, atitinkamais vienetais, nes derybinis sprendimas iš esmės turi subalansuoti pusių gaunamą naudą. Kitaip sakant, derybinė pusiausvyra turi atsirasti tame taške, kur abi pusės yra vienodai patenkintos baigme, palyginti su nesusitarimo alternatyva. Jeigu baigmė nesuteikia pusėms lygios naudos šia prasme, ji nėra pusiausvyra, nes toji pusė, kurią ji tenkina palyginti mažiau, mažiau praranda ją suardydama. Tad nieko nuostabaus, kad paties Nasho sprendimas dažnai traktuojamas kaip sąžiningas ta prasme, jog abiem pusėms duoda vienodos naudos nesusitarimo taško atžvilgiu. Čia pasinaudosiu ta šio argumento formuluote, kurią siūlo Otomaras Bartosas.[37]

Pirmiausia grįžkime prie Nasho sprendimo pagrindimo, kuris buvo pateiktas 2 skirsnyje. Ten Nasho sprendimas kilo kaip baigiamasis žingsnis daugybėje žingsnių, žengtų pagal taisyklę, jog pusė, turinti daugiau

ką prarasti dėl savo atkaklumo, turi pirmoji nusileisti. Tad Nasho sprendimą galime apibūdinti kaip tašką, kuriame abi pusės rizikuoja prarasti tokią pat naudą (kiekvienos naudingumų terminais) keldamos papildomų reikalavimų. Galime sakyti, jog gautieji naudingumai yra lygūs, jeigu juos tam tikru būdu transformuojame. Diagramoje 1.4 galimų baigmių aibės išlošiai apima visą patamsintą plotą. Languotas plotas šiame plote nusako poaibį visų galimų baigmių, vadinamų „praktiškai realizuojama aibe". Tai yra aibė tų baigmių, kurios dominuoja nesusitarimo tašką. Sakyti, kad kitos galimos baigmės yra praktiškai nerealizuojamos, reiškia sakyti, kad niekas savo noru nepriimtų susitarimo, kuris jo padėtį pablogintų, palyginti su padėtimi nesant susitarimo. Praktiškai nerealizuojamos aibės (ir platesnės visų galimų baigmių aibės) šiaurės rytų pakraštys yra Pareto riba. Figūrą kuriame taip, kad jeigu Pareto riba platėja, tai

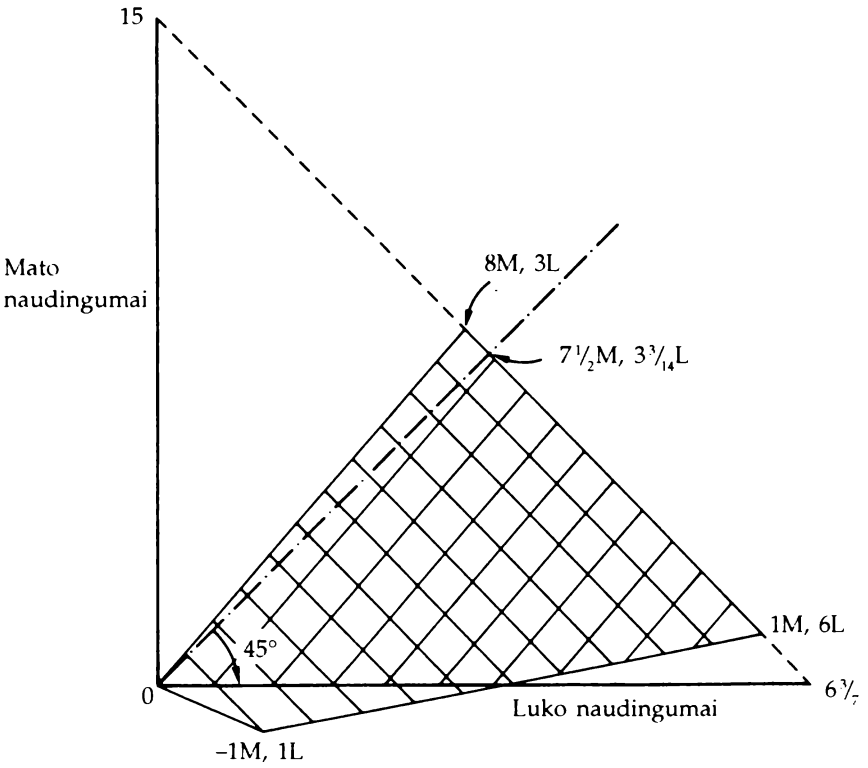

1.4 diagrama. Praktiškai realizuojamų baigmių aibė

platesnė ribos linija kerta abi ašis vienodu atstumu nuo pradinio taško (nesusitarimo taško). Tada iš pradinio taško nubrėžiame liniją, kuri padalija kampą ir Pareto ribą į dvi lygias dalis. Ten, kur ši 45° linija kerta Pareto ribą, yra Nasho sprendimas. Jeigu ji kirstų ribą už languoto ploto, Nasho sprendimas būtų tas taškas languotame plote, kuris yra arčiausiai susikirtimo taško.

Ši konstrukcija leidžia vizualiai įsitikinti tuo, kad Nasho sprendimas Pareto ribinėje linijoje yra arčiau Mato, o ne Luko galo. Mato maksimumas, t.y. kai jis muzikuoja visą laiką, duoda jam 8 vienetus naudos, palyginti su 3 Luko naudos vienetais, ir, kaip matome, taškas, kuriame 45° linija kerta Pareto ribą, yra labai arti šių dydžių teikdamas Matui 7,5, o Lukui – 3,2 naudos vienetų. Kaip jau žinome, muzikavimo trukmės terminais tai leidžia Matui muzikuoti 93 proc. viso laiko.

Manau, kad grafinis Nasho sprendimo pavaizdavimas yra vertingas tuo, jog padeda suprasti, kaip jis veikia. Jis, pavyzdžiui, leidžia pamatyti, kodėl Nasho sprendimo baigmei neturi reikšmės tai, kokia dvi ašis jungiančios linijos dalis priklauso languotam plotui. Svarbu tik tai, ar languotame plote yra tas taškas Pareto ribinėje tiesėje, kurią kerta 45° linija.

Vis dėlto nemanau, kad ši diagrama gali mus įtikinti tuo, jog Nasho sprendimas įkūnija lygaus išlošio nesusitarimo baigmės atžvilgiu idėją. Tiesa, naudingumo vienetus galime apibrėžti taip, kad atstumas nuo pradinio taško iki taško, kur pratęstoji Pareto riba kerta ašį, bus vienas vienetas, ir tada, žinoma, paaiškės, jog matuojant tokiu matu kiekvienas lošimo dalyvis Nasho taške gauna pusę vieneto. Tačiau akivaizdžiai kyla klausimas: kodėl mūsų vienetus turime apibrėžti taip? Ir man atrodo, jog realiai nėra atsakymo, kuris nekartotų pradinės idėjos, būtent, kad Nasho taške kiekvienas lošėjas, reikalaudamas daugiau nei jau turi, gali prarasti lygią santykinę naudą.

Kiek mus tai įtikina, jog Nasho sprendimas įkūnija lygaus išlošio kriterijų? Turiu pripažinti, jog sunku atsakyti į šį klausimą, nes jis reikalauja turėti nepriklausomą kriterijų to, kas laikytina išlošio lygybe, tačiau man atrodo, jog būtent į šį klausimą lieka neatsakyta. Vis dėlto manau, kad apmąstydami idėją, jog pirminis Nasho sprendimo privalumas yra tas, kad jis atspindi santykines derybines galias, galime pradėti suvokti, jog tai nėra tas pats dalykas, kurį turime omenyje, jeigu mus traukia lygaus išlošio kaip sąžiningo padalijimo kriterijaus idėja.

Apmąstant 1.4 diagramą mums gali kilti tam tikros jos modifikacijos idėja, kuri būtų Nasho sprendimo variantas. Užuot tęsdami Pareto ribą

ašių link ir išlaikydami lygius atstumus nuo pradinio taško iki sankirtos, diagramą galėtume pertvarkyti taip, kad maksimalus galimas kiekvienos pusės naudingumas vienodai būtų nutolęs nuo pradinio taško. Kaip ir anksčiau, galėtume nubrėžti 45° liniją ir sakyti, kad sprendimas yra ten, kur ji susikerta su Pareto riba. Diagrama 1.5 parodo, jog palyginti su Nasho sprendimu, ši procedūra yra palankesnė Lukui muzikavimo laiko dalybų požiūriu: sankirtos taškas yra labiau atitolęs nuo Mato optimumo. Faktiškai ji leidžia Matui muzikuoti 63,5 proc. viso laiko, ir tai atitinka Braithwaite'o sprendimo rezultatą.

Gana akivaizdu, jog ši procedūra mums teikia vadinamąjį „skirtumo pasidalijimo" *(splitting the difference)* metodą. Čia mūsų du kraštutinumai yra tai, ką kiekviena pusė galėtų turėti besąlygiškai bendradarbiaudama su kita puse (muzikuoti kiekvieną vakarą kitam tylint) ir tai, ką jos turėtų nesusitarimo taške (nebendradarbiavimo baigmė). Tokiu atveju sąžininga baigmė yra toji, kuri kiekvieną lošimo dalyvį talpina taške, santykinai vienodai nutolusiame tiek nuo jo minimumo, tiek nuo jo maksimumo, kai pats minimumas ir maksimumas apibrėžiamas būtent taip.

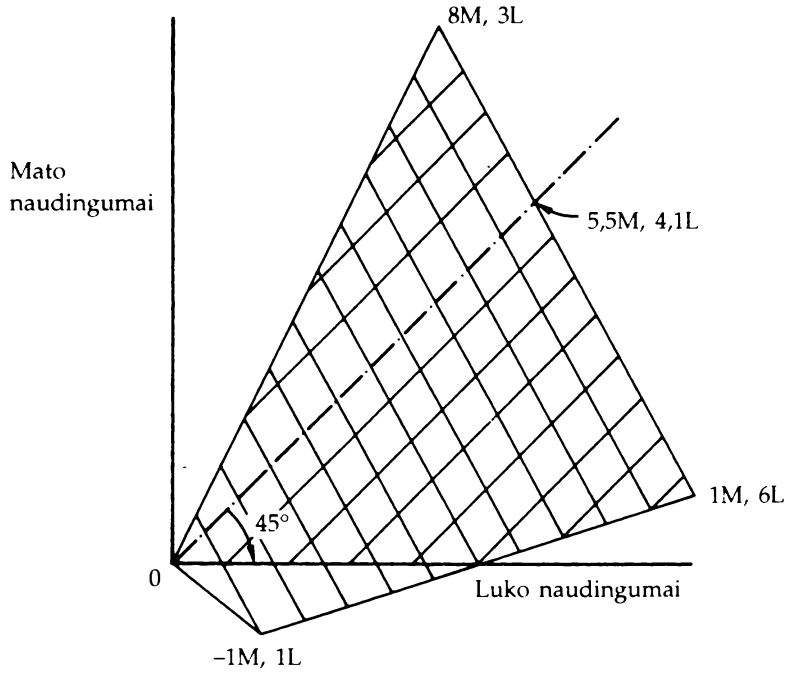

1.5 diagrama. Skirtumo pasidalijimas

Akivaizdu, kad teiginys, jog nesusitarimo taškas apibrėžia blogiausią lošimo baigmę, atspindi dvipakopės procedūros etines prielaidas. Lukas gali turėti įvairių priemonių, kuriomis naudodamasis galėtų pabloginti gyvenimą Matui, net nesiimdamas gana beprasmiškų skambinimo pianinu pastangų. Jeigu jis yra aukštas ir raumeningas atletas, jis, pavyzdžiui, gali įtikinamai grasinti, kad išmuš Mato priekinius dantis ir taip (be kita ko) nutrauks jo kaip trimitininko karjerą. Tačiau tokias galimybes atmeta problemos formulavimo sąlygos, kurios reikalauja, kad nesusitarimo taškas būtų apibrėžtas lošimo ribose.

Nesusitarimo taškas atlieka tam tikrą vaidmenį ir apibrėžiant maksimumą, kurį kiekvienas gali gauti ir kuriuo remiantis apskaičiuojama lygaus išlošio baigmė. Braithwaite'o pavyzdyje geriausia, ką kiekviena pusė gali padaryti kitai – tylėti tada, kai kitas muzikuoja – ir ši baigmė užima daug aukštesnę vietą nei kakofonijos nesusitarimo taškas; tad sąlyga, kad nelošiminiai žingsniai draudžiami, garantuoja, jog nė viena pusė neatsidurs blogesnėje padėtyje nei toji, kurią apibrėžia nesusitarimo taškas, net maksimaliai pasitarnaudama kitai pusei.

Anksčiau nagrinėtame paveldo pavyzdyje nesusitarimo taškas tiksliai sutampa su tuo, ką kiekvienas lošėjas gauna (lošimo ribose) tada, kai elgiasi kitam lošėjui palankiausiu būdu, būtent leisdamas jam pasiimti visą milijoną dolerių. Tad ir čia nenustatomas joks papildomas apribojimas maksimumui, kai keliamas reikalavimas, kad vieno individo maksimumas turi būti suderintas su tuo, jog kitas individas gauna bent nesusitarimo baigmės išlošį.

Kad pamatytume, jog šis reikalavimas nėra tuščias net ir tuo atveju, kai draudžiame lošimo ribas peržengiančius žingsnius, turime rasti pavyzdį, kai Pareto riba nusidriekia į kairę nuo vertikaliosios ašies arba į apačią nuo horizontaliosios. Taškai už šių ašių nepriklauso praktiškai realizuojamai aibei (pagal apibrėžimą), tačiau yra galimi ta prasme, kad galėtų būti užimti pusėms to panorėjus. Faktiškai visai nesunku pateikti tokių pavyzdžių. Paprastai į juos nekreipiame dėmesio, nes (visiškai pateisinamai) telkiame dėmesį į praktiškai realizuojamą aibę, t.y. į tas galimybes, kurios pusėms yra abipusiai naudingos, palyginti su nesusitarimo tašku.

Panagrinėkime, pavyzdžiui, namo pirkimo ir pardavimo atvejį. Kas yra šio lošimo maksimumai ir minimumai? Atrodytų, jog geriausia, ką namo pardavėjas galėtų padaryti dėl pirkėjo – tai atiduoti jam namą veltui, o geriausia, ką pirkėjas galėtų padaryti dėl pardavėjo – atiduoti už

namą visus pinigus, kuriuos galėtų surinkti. Po to galėtume pritaikyti skirtumo padalijimo principą ir nustatyti tokią namo kainą, kuri kiekvienai pusei suteiktų vietą, vienodai nutolusią (matuojant naudingumo vienetais) nuo jos minimumo ir maksimumo. Tačiau dvipakopės procedūros logika, renkantis minimumą ir maksimumą, iškart mums primeta tam tikrą discipliną ir suteikia teoriškai pagrindžiamą ir iš principo griežtai apibrėžtą galimybių diapazoną. Pardavėjui nesusitarimo taškas yra toji kaina, žemiau kurios jis namo neparduotų; pirkėjui jis yra toji kaina, aukščiau kurios jis namo nepirktų.

Jeigu mažiausia suma, už kurią pardavėjas dar sutiktų namą parduoti, yra 140 000 dolerių, o didžiausia suma, už kurią pirkėjas namą dar pirktų, yra 160 000 dolerių, tai geriausias rezultatas pirkėjui – atiduoti 140 000 dolerių, o geriausias rezultatas pardavėjui – gauti 160 000 dolerių. Skirtumo padalijimo principas sako, jog pusės turi tapti vienodai nutolusiomis nuo savo minimumo ir maksimumo. Tai reiškia, kad kiekvienas turi gauti lygiai, normalizuotų naudingumo vienetų matais, kai nesusitarimo naudingumas yra 0, o galimas maksimumas – 1.

Ką tai implikuoja namo pardavėjo kainos atžvilgiu, negalima nustatyti neturint informacijos apie pusių naudingumų funkcijas. Negalime postuluoti, jog toji kaina bus 150 000 dolerių. Pasidalijimo nukrypimo nuo lygybės forma bus tokia pat, kaip Nasho sprendimo atveju – toji pusė, kuriai labiausiai reikės lošiamos sumos (šiuo atveju 20 000 dolerių skirtumas tarp pardavėjo mažiausios priimtinos kainos ir pirkėjo didžiausios priimtinos kainos), gaus mažiau nei lygią jos dalį.

Šią mintį galima plėtoti. Turime pastebėti, jog skirtumo pasidalijimo principas savaime neimplikuoja lygesnio ginčijamo ištekliaus pasidalijimo nei to, kurį implikuoja Nasho sprendimas. Pastebėję, jog skirtumo pasidalijimas Braithwaite'o pavyzdyje Lukui buvo daug palankesnis negu Nasho sprendimas, galime susigundyti idėja, kad tai galioja visais atvejais. Tačiau jeigu grįždami atgal pažvelgsime į 1.1 lentelę ir į 1.1 diagramą, tai pamatysime, jog skirtumo padalijimas duoda rezultatą 70:30, kuris yra labai artimas Nasho sprendimui: 73 ir 27 doleriai. Taip pat galime nesunkiai sukonstruoti pavyzdį, kur nelygybė taikant skirtumo pasidalijimo principą būtų didesnė nei toji, kurią implikuoja Nasho sprendimas.

Kaip pabrėžiau, Nasho sprendimas tenkina reikalavimą, kad praktiškai realizuojamų alternatyvų aibės susiaurėjimas nepakeistų pasirenkamos baigmės, jeigu tokios baigmės galimybė išlieka. Jis taip pat tenkina reikalavimą, kad jeigu praktiškai realizuojamų alternatyvų aibė platėja, tai pa-

sirinktoji baigmė nepasikeistų, nebent atsirastų naujos baigmės galimybė. Manau, kad į klausimą, ar šie reikalavimai (kuriuos galima interpretuoti kaip „nereikšmingų alternatyvų nepriklausomybės" idėjos realizavimą) gali būti pagrįstai keliami kaip sprendimo priimtinumo kriterijai, negalime atsakyti remdamiesi tiesioginėmis sveiko proto įžvalgomis. Daugiausia, ką galime padaryti, tai palyginti Nasho sprendimą, tenkinantį šiuos reikalavimus, su skirtumo pasidalijimo sprendimu, kuris jų netenkina.

Siekdami rasti pavyzdį, kuris kuo aiškiau atskleistų klausimo esmę, tarkime, kad naudingumas tiesiogiai matuojamas pinigais. Ten, kur kalbama apie labai dideles sumas, ši prielaida nėra labai įtikinama, tačiau ji yra pakankamai įtaigi, jeigu įsivaizduojame atvejį, kai šimtą dolerių gali pasidalyti du ganėtinai pasiturintys individai. Konkrečiau, ji implikuoja, kad šie individai būtų abejingi šioms alternatyvoms: viena – būtų garantuotas 10 dolerių išlošis, o kita – 100 dolerių išlošio 1/10 šansas. (Pakeiskime pirmąją sumą 100 000 dolerių suma, o antrąją – 1 000 000 suma, ir pamatysime, jog daugumai mūsų šios alternatyvos jau neatrodys lygiavertės. Tačiau dešimties ar šimto dolerių atveju ši prielaida atrodo ganėtinai įtikinama.)

Dar kartą grįžkime prie paveldo pavyzdžio, kur išlošis nesusitarimo taške yra 0, tačiau šįkart dalijamasi tik šimtu dolerių. Jeigu pusių naudingumai išreiškiami pinigais, gausime lygaus šimto dolerių padalijimo rezultatą – naudodamiesi tiek Nasho sprendimu, tiek skirtumo pasidalijimo metodu. Norėdami įvaryti pleištą tarp šių dviejų sprendimų turime modifikuoti mūsų pavyzdį. Todėl tarkime, kad ekscentriškasis testatorius priduria sąlygą, pagal kurią vienas iš paveldėtojų (pavadinkime jį N, arba neribojamu paveldėtoju) gali gauti bet kurią, kaip ir anksčiau suderamą sumą, tuo tarpu kitas paveldėtojas (pavadinkime jį R, arba ribojamu paveldėtoju) maksimaliai gali gauti 50 dolerių iš 100. Jeigu N ir R pasiektų susitarimą, pagal kurį paveldėtojui R priklausytų daugiau nei pusė viso paveldo, tai toks susitarimas būtų negaliojantis ir nė viena pusė negautų nieko. Svarbu aiškiai suvokti, jog modifikacija yra būtent šios formos. Nesusitarimo baigmė abiem pusėms reiškia nulinį išlošį. Neturime situacijos įsivaizduoti taip, tarsi N bet kuriuo atveju garantuotai gauna 50 dolerių. Jam nieko negarantuojama, nes jeigu jis nepasiekia susitarimo su R (nustatytomis sąlygomis), jis negauna nieko.

Dabar nesunku pastebėti, jog šiuo atveju mūsų dviejų sprendimų rezultatai išsiskiria. Nasho sprendimas sako, jog pasidalijimas 50:50 santykiu, kuris būtų rekomenduojamas standartiniu atveju, galioja ir šiuo atveju. Juk

sprendimas, kuris buvo rekomenduotas standartiniu atveju, galioja ir po to, kai praktiškai realizuojamų alternatyvų aibė buvo susiaurinta sąlygos, jog Matas negali gauti daugiau nei 50 dolerių. Tiesa, rekomenduojamas sprendimas dabar atsiduria praktiškai realizuojamų alternatyvų aibės kampe, tačiau Nasho sprendimas neatsižvelgia į tokias detales.

Skirtumo pasidalijimo principas, priešingai, rekomenduoja, kad kiekviena pusė užimtų padėtį, vienodai nutolusią nuo nesusitarimo taško jos galimo maksimumo kryptimi. Teorija sako, jog šį atstumą turime matuoti naudingumo matais. Kadangi šiuo atveju naudingumui suteikėme piniginę raišką, galime sakyti, jog abi pusės turi nueiti vienodą atstumą piniginiais matais. Kiekvienos pusės minimumas yra nulis; maksimumas individui N yra 100, o individui R – 50 dolerių. Kaip turėtų būti padalijamas 100 dolerių (siekiame paretiškai optimalaus visos sumos padalijimo), kad R ir N gautų atitinkamai pagal tą pačią 50 ir 100 padalijimo proporciją? Akivaizdu, kad R turi gauti trečdalį, o N – du trečdalius paveldo. Tad skirtumo pasidalijimo sprendimas (centų tikslumu) suteiktų 33,33 dolerio individui R ir 66,67 dolerio individui N.

Turiu prisipažinti, jog nesuprantu, kodėl kai kurie autoriai skirtumo pasidalijimo principą laiko sąžiningesniu ar teisingesniu. Jeigu apskritai kalbėčiau apie savo teisingumo jausmą, tai sakyčiau, jog Nasho sprendimas yra pranašesnis, nes nustatydamas santykį 50:50 kaip sąžiningą baigmę standartiniu atveju, jis nekeičia savo rekomendacijos vien dėl to, kad baigmė modifikuotu atveju atspindi tai, ką daugiausia galėtų gauti viena iš pusių. Ta specifine prasme, kurią apibrėžia Nasho sprendimas, kiekviena pusė gauna lygų naudos išlošį ir vienu, ir kitu atveju.

Jeigu tai nėra akivaizdu, tai galbūt turėčiau pridurti, jog lyginami būdai, kuriais abu sprendimai reaguoja į praktiškai realizuojamos aibės siaurinimą, visiškai nepriklauso nuo postuluojamos naudingumo funkcijų formos. Pasirinkau piniginę naudingumų išraišką, nes tai kontrastą leidžia iliustruoti paprasčiausiu būdu. Nenorėjau, kad praktiškai realizuojamos aibės siaurinimo padariniai būtų painiojami su naudingumo funkcijų ypatumų padariniais. Tačiau apibendrinant galima teigti, jog kad ir kokios būtų individų naudingumų funkcijų kreivės, praktiškai realizuojamos aibės siaurinimas taip, kad individo R maksimumas taptų 50 dolerių, visada bus jo nenaudai. Jis gaus mažiau nei gautų pagal skirtumo pasidalijimo formulę standartiniu atveju.

Turiu taip pat pabrėžti, jog mūsų pavyzdyje neturi ypatingos reikšmės ir nustatomas individo R maksimumo lygmuo. Pavyzdžiui, tarkime,

kad jam nustatomas 90 dolerių maksimumas. Pagal skirtumo pasidalijimo formulę jis vis vien patirtų praradimą dėl tokios sąlygos – nors, žinoma, mažesnį nei tuo atveju, kai jo maksimumas yra 50 dolerių. (R dabar gautų 47,37, o N – 52,63 dolerio.) Arba tarkime, kad individo R maksimumas yra 10 dolerių. Nasho sprendimas rekomenduotų, kad tuo atveju, jeigu praktiškai realizuojama aibė būtų susiaurinta taip, kad joje neliktų Nasho taško, baigmė turi būti kuo arčiau to buvusio taško, tad R gautų savo 10 dolerių maksimumą. Tačiau skirtumo pasidalijimo principas implikuotų, kad net šiuo atveju kiekvienas turi gauti vienodą savo maksimumo proporciją. Todėl N gautų 90,91, o R – 9,09 dolerio. Manau, kad tai yra ypač keblus pavyzdys tiems, kurie vaizduojasi, jog turime tam tikrą intuityvią teisingumo sampratą, kuri mus verčia skirtumo pasidalijimo principą laikyti sąžiningesniu dalybų principu už Nasho sprendimo alternatyvą.

Pabrėžiau, jog Nasho sprendimas, kuris iš pradžių buvo sumanytas kaip derybų problemos sprendimas, dažnai interpretuojamas ir kaip lygaus išlošio problemos sprendimas. Vadovaujantis simetrijos principu galima spėti, jog ir skirtumo pasidalijimo principas turėtų būti keliamas kaip derybų problemos sprendimas. Taip išties ir yra. Davidas Gauthier teikia skirtumo pasidalijimo principą kaip racionalių derybų modelį ir įrodinėja jo pranašumą Nasho sprendimo atžvilgiu. Jo argumentai manęs neįtikina. Tačiau jie kelia įdomių ir svarbių klausimų dėl priimtinų kriterijų vertinant siūlomus derybinius sprendimus. Todėl juos verta svarstyti. Tačiau tai, kas knygoje toliau dėstoma, iš esmės nepriklauso nuo argumento, ginančio Nasho sprendimo kaip racionalių derybų modelio pranašumą prieš skirtumo padalijimo principą. Todėl šio klausimo svarstymą nukeliu į priedą B.

II SKYRIUS

Kas yra sąžiningas sprendimas?

6. Sąžiningas kooperacinio prieaugio pasidalijimas

Matėme, jog arbitražas gali būti traktuojamas (perfrazuojant Clauzewitzą) kaip derybų tąsa kitomis priemonėmis. Arbitras siekia išspręsti konfliktą abiem pusėms priimtinu būdu tarus, kad pusės vadovaujasi savo interesais spręsdamos, kas joms priimtina. Tai reiškia, kad arbitras turi siekti tokio sprendimo, kuris kuo tiksliau imituotų racionalių derybų baigmę. Jeigu norime šį procesą formalizuoti, tai turime ieškoti tokio sprendimo, kuris leistų suvokti santykinių derybinių galių idėją ir padarytų baigmę nuo jos priklausomą. Nesunku suprasti, kam reikia tokio sprendimo. Kaip pabrėžiau 2 skirsnyje, derybų procesui reikia laiko ir pastangų, ir jis vis vien puses nuves prie Pareto ribos. Tačiau tai dar nėra svarbiausias argumentas arbitražo naudai. Toje analizės stadijoje, kurią pasiekėme 2 skirsnyje, dar nekalbėjau apie tos rūšies situacijas, kur derybos gali implikuoti didžiausius kaštus. Turiu omenyje situacijas, kur pranašumas gali būti įgyjamas grasinimu.

Tuose paprastuose lošimuose, kurie nagrinėjami Nasho *Derybinėje problemoje*, blogiausia, kas gali nutikti lošėjams – jie gali nesugebėti pagerinti savo *status quo* bergždžiai švaistydami jėgas deryboms. Tačiau ten, kur gali būti griebiamasi grasinimų, derybų baigmė gali būti tokia, kad lošėjai atsidurs blogesnėje padėtyje nei toji, kurią turėtų, jeigu apskritai nebūtų suvokę abipusio susitarimo naudos galimybės. Juk jeigu pusės, užuot judėdamos link susitarimo, įsivelia į tarpusavio grasinimų eskalaciją, jos gali ne tik padaryti viena kitai žalos, bet net sunaikinti viena kitą mėgindamos realizuoti savo grasinimus.

Tai paaiškina, kodėl racionalūs individai, siekdami savo tikslų, gali pageidauti, kad jų nesutarimus spręstų arbitras. Tačiau kur čia pasirodo sąžiningumas? Kodėl turėtume manyti, jog baigmė, atspindinti derybines galias, pusėms judant nuo pradinio taško (t.y. nesusitarimo arba grasini-

mo taško) prie Pareto ribos, turi būti laikoma sąžininga baigme? Ar nedarome klaidos laikydami sprendimą, imituojantį racionalių derybų baigmę, sąžiningų dalybų problemos sprendimu? Pastaraisiais metais keldamas šį klausimą akademinėse auditorijose atradau, kad vyraujančiu tiek filosofų, tiek ne filosofų įsitikinimu čia apskritai negali būti kalbos apie sąžiningumą. Būtent todėl mėginsiu kiek galėdamas įtikinamiau argumentuoti, jog tam tikra prasme ir kai kuriuose kontekstuose imituojama racionalių derybų baigmė gali būti laikoma sąžininga.

Argumentaciją pradėsiu nuo to, kad siūlysiu pripažinti, jog tam tikrose situacijose jokia realių derybų baigmė negali būti laikoma nesąžininga. Abi pusės turi tam tikrų teisių, kuriomis gali naudotis, ir niekas negali sakyti, jog jų naudojimasis šiomis teisėmis yra nesąžiningas. Norėdamos jos gali jomis naudotis, bet gali jų ir išsižadėti mainais į labiau geidžiamus dalykus. (Antai Braithwaite'o pavyzdyje abu muzikantai išsižada savo teisės muzikuoti kas vakarą mainais į garantiją, kad kiekvienas turės galimybę muzikuoti solo kai kuriais vakarais.) Jeigu net ši prielaida nebūtų pripažinta, tai nesuvokiu, kaip išvis galėtų būti keliamas klausimas dėl derybinių sprendimų sąžiningumo. Tad tarkime, jog ši prielaida galioja ir mėginkime žengti toliau. (Prie šio klausimo dar grįšiu 38 skirsnyje.)

Kita šio argumento prielaida atrodo taip. Net jeigu jokia realių derybų baigmė nebūtų nesąžininga, tai nereiškia, jog joks arbitro sprendimas negali būti nesąžiningas. Faktiškai arbitro sprendimo sąžiningumą lemia tai, ar jis geba ginčo pusėms duoti tai, ką jos pagrįstai gali tikėtis gauti tiesioginėmis derybomis. Tad arbitras turi naudotis (ar bent vaizduotis, kad naudojasi) tokio sprendimo idėja, kuri imituoja racionalių derybų baigmę.

Vis dėlto akivaizdžiai lieka neatsakyta į klausimą: „Kodėl tokį arbitro sprendimą turime laikyti sąžiningu (teisingu)?" Ekonomistai ir lošimų teorijos atstovai, kurie mėgina spręsti vadinamąjį sąžiningų dalybų klausimą, paprastai remiasi savo teorinių schemų prielaidomis, jų kritiškai nevertindami, ir telkia dėmesį į techninius vienokios ar kitokios sprendimo sąvokos pasirinkimo aspektus. Tačiau jeigu mėginame rekonstruoti argumentus šio teiginio naudai, tai, mano požiūriu, dėl patarimo mums geriausia kreiptis į Thomasą Hobbesą, iškiliausią politinio racionalumo teoretiką.

Mūsų svarstymo kontekste svarbiausi bus šie du Hobbeso teorijos bruožai. Pirma, kaip Nashas ir Braithwaite'as, Hobbesas įsileidžia grasinimus tame pamatiniame lygmenyje, nuo kurio gali prasidėti mėginimai

siekti abipusiai naudingų susitarimų. Pasak Hobbeso, susitarimai, priimti iš baimės (tarp jų ir tie, kurie sudaromi vienai iš pusių sąmoningai naudojant grasinimus), yra galiojantys. Antra, pasak Hobbeso, nėra jokio nepriklausomo kriterijaus, kurio pagrindu gali būti įvertintas susitarimų sąžiningumas, tačiau arbitras vis dėlto gali elgtis nesąžiningai.

Veiksmų teisingumą autoriai skirsto į *komutatyvų* ir *distributyvų*; pirmąjį, pasak jų, išreiškia aritmetinė, antrąjį – geometrinė proporcija. Todėl komutatyvus teisingumas, pasak jų, yra lygi vertė daiktų, dėl kurių sudaroma sutartis, o distributyvus – lygus naudos paskirstymas vienodai nusipelniusiems žmonėms. Tarsi būtų neteisinga parduoti brangiau nei pirkome ar duoti žmogui daugiau negu jis nusipelno. Visų daiktų, dėl kurių sudaromos sutartys, vertė yra matuojama sutartį sudarančiųjų noru; todėl ir teisinga vertė yra ta kaina, kurią jie sutiko duoti. Už nuopelnus (išskyrus tuos, kuriuos nustato sutartis, kai viena ją įvykdžiusi šalis nusipelno, kad ją įvykdytų kita šalis, ir priklauso komutatyviam, o ne distributyviam teisingumui) nemokama pagal teisingumą, o atlyginama vien iš malonės. Todėl ir šis išskyrimas ta prasme, kuria dažniausiai aiškinamas, yra neteisingas. Tiesą sakant, komutatyvus teisingumas yra kontraktanto teisingumas, t.y. sutarties įvykdymas perkant ir parduodant, išsinuomojant ir išnuomojant, skolinant ir skolinantis, keičiant, mainikaujant ir atliekant kitus sutarties aktus.

Distributyvus teisingumas yra arbitro teisingumas, t.y. apibrėžimo, kas yra teisinga, veiksmas. Ten, kur arbitras (turėdamas pasitikėjimą tų, kurie jį padaro arbitru) pateisina jam suteiktą pasitikėjimą, sakoma, kad kiekvienam jis duoda tai, kas priklauso, ir tai iš tiesų yra teisingas paskirstymas ir gali būti pavadintas (nors ir netiksliai) distributyviu teisingumu, o tiksliau – teisingumu, nešališkumu (*equity*), kuris taip pat yra prigimtinis įstatymas ...

Jeigu *žmogui patikėta būti teisėju sprendžiant dviejų žmonių ginčą*, prigimtinis įstatymas reikalauja, *kad jis elgtųsi su jais vienodai*. Jeigu to nėra, tai ginčai tarp žmonių gali būti išspręsti vien karu. Todėl ir tas, kuris kaip teisėjas darydamas sprendimą yra šališkas, daro viską, kas nuo jo priklauso, kad atgrasintų žmones nuo teisėjų ir arbitrų pagalbos, vadinasi (priešingai esminiam prigimtiniam įstatymui), yra karo priežastis.

Šio įstatymo dėl lygaus paskirstymo ar atseikėjimo kiekvienam žmogui to, kas jam protingai ir pagrįstai priklauso, laikymasis yra vadinamas NEŠALIŠKUMU *(EQUITY)* ir, kaip sakiau anksčiau, distributyviu teisingumu, o jo pažeidimas – *palankumu kuriam nors asmeniui*, προσωπολημφία.[1]

Tad jeigu pusės pasiekia susitarimą, jis negali būti ginčijamas: teisingumas yra susitarimo, arba kontrakto, sąlygų vykdymas, ir jis netaikomas jo sąlygoms. Tačiau jeigu pusės, kad išvengtų karo, spręsti savo ginčą patiki arbitrui, tai arbitras turi elgtis nešališkai. Priešingu atveju arbitra-

žo institucija, kuri yra taikos palaikymo priemonė, būtų diskredituota ir negalėtų veikti ateityje.[2]

„Elgimąsi vienodai" Hobbesas supranta beveik tiesiogine prasme, tad nešališkumas reiškia paskirstymo lygybę. Antai iškart po cituoto teksto Hobbesas sako:

> iš čia išplaukia kitas įstatymas: *tokie daiktai, kurie negali būti padalyti, turi būti naudojami bendrai, jeigu tai yra įmanoma, ir, jeigu to daikto kiekis leidžia, – be apribojimų; priešingu atveju – proporcingai turinčių teisę skaičiui,* nes kitaip paskirstymas būtų nelygus ir priešingas nešališkumui.
>
> Tačiau yra kai kurių daiktų, kurių negalima padalyti ir negalima naudoti bendrai. Tada prigimtinis įstatymas, nurodantis nešališkumą, reikalauja, *kad visiška turėjimo teisė arba, jeigu daiktais naudojamasi paeiliui, pirmasis turėjimas nusprendžiamas burtais,* nes lygus paskirstymas įpareigojamas įstatymo; kito lygaus paskirstymo būdo neįmanoma įsivaizduoti.
>
> *Burtai* yra dviejų rūšių: *sutartiniai* ir *prigimtiniai.* Sutartiniai yra tie, dėl kurių susitaria ir sutinka varžovai. Prigimtiniai yra arba *pirmagimystė* (kurią graikai vadina κληρονομία, o tai reiškia: *duotas burtų keliu*), arba *pirmasis užvaldymas.*
>
> Todėl ir tie daiktai, kurių negalima nei naudoti bendrai, nei padalyti, turi būti priteisti pirmajam savininkui, o kai kuriais atvejais – pirmagimiui, kaip nustatyta burtais.[3]

Kaip konkrečiai Hobbesas sieja nešališkumą – arbitro teisingumą – su lygybe? Manau, kad atsakymas, labiausiai suderinamas su Hobbeso bendrąja teorija, skambėtų taip: kadangi žmogiškosios būtybės disponuoja apylygėmis prigimtinėmis galiomis, joks kitas principas, išskyrus lygybę, negalėtų būti visuotinai pripažintas prigimtinės būklės sąlygomis;[4] todėl arbitras privalo lygiai dalyti tai, dėl ko nesutariama. Jeigu tai yra teisinga Hobbeso ginamos lygybės interpretacija, tai iš jos išplaukia, jog santykinei pusių galiai esant labai nelygiai, atitinkamai turi būti nelygus ir padalijimas.

Tarkime, kad žmonės jau gyvena visuomenėje ir todėl Hobbeso argumentas dėl apylygių prigimtinių galių nebėra lemiamas. Valstybė nustato apribojimus toms priemonėms, kuriomis žmonėms leidžiama naudotis siekiant savo tikslų, o tai, pavyzdžiui, leidžia turtuoliui pelnytis vargetos sąskaita, kaip tuo paveldo atveju, kurį nagrinėjome 1 skirsnyje. Valstybė gina turtuolį – draudžia grasinimus imtis fizinio smurto, ko šiaip jau galėtų griebtis vargeta, kad išlygintų pozicijas. Tačiau valstybė neatlieka viso paskirstymo. Ji tik nustato tam tikras ribas, apibrėžiančias tei-

sėtus ir neteisėtus veiksmus, ir tose ribose žmonės gali vykdyti tarpusavio sandorius. (Tai pasakytina apie visas visuomenes; skiriasi tik sandoriams paliekamos laisvės mastas, kuris yra daug didesnis, pavyzdžiui, Jungtinėse Valstijose negu Sovietų Sąjungoje.) Kur paskirstymas vyksta sandoriais, arbitražo vaidmuo išlieka svarbus – jis neapsiriboja tik Hobbeso prigimtinės būklės situacija. Tad kaip matėme 2 skirsnyje, atrodo, jog priimdamas sprendimą nelygių galių situacijose arbitras negali per daug nukrypti nuo pusių santykinių galių pusiausvyros. Juk jeigu arbitras nesuteikia stipresniajai pusei to, ko ji gali tikėtis iš tiesioginių derybų, mažėja tikimybė, kad į šį pusė kreipsis ateityje. Pusė, kuri jaučiasi stipresnė, bus mažiau linkusi būsimus ginčus spręsti arbitraže.

Turėdami tai omenyje grįžkime prie mūsų pradinio klausimo: „Kuria prasme derybinis sprendimas gali būti laikomas sąžiningu (teisingu) sprendimu?" Tarkime, jog Nasho sprendimas duoda pusėms tai, ką jos pagrįstai gali tikėtis gauti tiesioginėmis derybomis. Ar tai liudija sprendimo sąžiningumą? Atsakant į šį klausimą nebūtų visiškai tikslu sakyti, jog jo sąžiningumą lemia tai, kad jis tenkina pagrįstus pusių lūkesčius. Veikiau derybinis sprendimas yra tas, kurį racionalūs agentai gali pripažinti, nes jis tenkina jų pagrįstus lūkesčius. Tai yra sprendimas, kurį priimtų abiem pusėms priimtinas arbitras, ir būtent todėl jis gali būti teikiamas kaip sąžiningas.

Kaip pabrėžiau pristatydamas šią lygių dalybų koncepciją, ji visiškai priklauso nuo prielaidos – kurią eksplicitiškai formuluoja Hobbesas – jog joks pusių susitarimas negali būti nesąžiningas. Manau, kad, atmetę šią prielaidą, turime atmesti ir idėją, jog sąžiningo arbitražo pagrindas yra tai, kad jis imituoja racionalių derybų rezultatą. Tokiu atveju turime pasiūlyti nepriklausomą idėją apie tai, koks kooperacinio naudos prieaugio pasidalijimo būdas yra sąžiningas, pavyzdžiui, tą kriterijų, pagal kurį pusės turi gauti lygius santykinius naudingumo kiekius. Kaip matėme 1 skyriuje, galima argumentuoti, jog taip suprantamo sąžiningo arbitražo sprendimas faktiškai visada atitiks derybinį sprendimą. Vis dėlto tas atitikimas turi būti įrodytas, kaip tai mėgino daryti Bartosas Nasho sprendimo atveju, o Gauthier – skirtumo pasidalijimo principo atveju (žr. 5 skirsnį). Du to paties sprendimo pagrindimo būdai išlieka atskiri.

Interpretuodamas Hobbeso teiginį, kad sąžiningumas reikalauja lygybės, tariau, jog jis kelia empirinę tezę – kad ten, kur pusių derybinės galios yra apylygės, ginčijamą daiktą arbitras turi padalyti po lygiai. Galė-

jo pasirodyti, jog ši interpretacija yra šiek tiek pritempta ir kad būtų paprasčiau Hobbesui priskirti tezę, jog jeigu pusės sutaria ginčo sprendimą patikėti arbitrui, tai arbitras turi elgtis sąžiningai, o tai visada reiškia lygų ginčijamo daikto padalijimą – jį padalijant tiesiogine prasme arba, kur to negalima padaryti, suteikiant abiem pusėms lygias galimybes jį įsigyti. Tikiuosi, jog jau pakankamai paaiškinau, kodėl tokia universali lygaus padalijimo rekomendacija nesuderinama su tuo, kokią svarbą pats Hobbesas teikia arbitro sąžiningumui, būtent, kad jo sąžiningas sprendimas skatins žmones ateityje patikėti savo ginčus jo sprendimui, o tai mažins atviro konflikto galimybes.

Tačiau Hobbeso koncepcija gali būti ginama kaip būdas gauti sąžiningą rezultatą nekreipiant dėmesio į jos tendenciją reprodukuoti pusių tiesioginių derybų rezultatą. Paskutiniame šio skyriaus skirsnyje aš pasiūlysiu „išteklinį" *(resourcist)* sprendimą Mato ir Luko problemai Braithwaite'o pavyzdyje. Vadindamas jį ištekliniu turiu omenyje tai, kad ginčijamą daiktą (šiuo atveju – solinio muzikavimo laiką) jis traktuoja kaip dalybų objektą ir iškart teikia lygaus jo padalijimo receptą – kaip tai siūlo ir Hobbesas. Reikia pabrėžti, jog ši koncepcija visiškai skiriasi nuo visų iki šiol svarstytų. Visi iki šiol aptarti sprendimai – Nasho sprendimas, Braithwaite'o sprendimas, skirtumo pasidalijimo principas – remiasi bendra prielaida, jog lygaus padalijimo objektas yra naudingumo prieaugis. Jie skiriasi tuo, kokiais būdais mėgina normalizuoti pusių naudingumus. Iki šio skyriaus 10 skirsnio ir toliau vadovausiuosi prielaida, kad jeigu sąžiningas padalijimas yra tas, kuris lygiai padalija naudos prieaugį, tai lygybės matas turi būti pusių naudos prieaugio lygybė. Problemos svarstymas daugiausia vyko šios prielaidos pagrindu, tad 7, 8 ir 9 skirsniuose dar noriu aptarti tas diskusijas.

Kitaip nei 5 skirsnyje, čia nekelsiu klausimo, kaip operacionalizuoti lygaus naudos prieaugio sąvoką. Veikiau sutelksiu dėmesį į pirmąjį dvipakopės sekos etapą, būtent į tai, kaip apibrėžiamas nesusitarimo pradinis taškas. Tai bus 7 ir 8 skirsnio tema. Paskui 9 skirsnyje aptarsiu iššūkį visai dvipakopės sekos idėjai, būtent argumentą, kad nėra pagrindo tarti, jog abi pusės turi teikti pirmenybę etiškai pagrindžiamai baigmei prieš nebendradarbiavimo (nekooperacinę) baigmę. Bus keliamas klausimas, kodėl turime pripažinti perskirstymo apribojimus, mums primestus „sąžiningų dalybų" idėjos? Pirmiausia paaiškinsiu, kuo remiantis gali būti neigiama nekooperacinio atskaitos taško svarba; po to 9 skirsnio antrojoje dalyje išdėstysiu argumentą, ginantį atskaitos taško svarbą.

7. Alternatyvūs atskaitos taškai

Į derybines problemas galima žvelgti kaip į mikrokosmosą, kuriame sprendžiama to paties tipo problema, su kuria mėgina dorotis visuomeninės sutarties teorija. Kitaip sakant, pradedame nuo „prigimtinės būklės", kai žmonės, veikdami nepriklausomai vienas nuo kito, žlugdo vienas kito siekius bei interesus. Tada argumentuojame, jog kiekvienas laimėtų, jeigu būtų pereita prie situacijos, kur žmonių elgesys būtų autoritetingai koordinuojamas, ir sakome, jog tai, kas turi būti paskirstoma, yra bendradarbiavimo teikiamos naudos prieaugis – naudos likutis atėmus naudos kiekį, kuris su tais pačiais ištekliais būtų gaunamas „prigimtinės būklės" sąlygomis.

Ryšį tarp klasikinių visuomeninės sutarties teorijų ir šiuolaikinių „sąžiningų dalybų" teorijų eksplicitiškai nubrėžia Davidas Gauthier. Jis argumentuoja, jog „racionalūs žmonės" nepripažintų tokių paskirstymo principų, kurie neatsižvelgia į tai, ką žmonės galėtų turėti be socialinio bendradarbiavimo. Veikiau „traktuodami visuomenę kaip optimalaus socialinio prieaugio kūrimo ir paskirstymo įrankį [jie] pripažintų tik tokius paskirstymo principus, kurie taikomi vien prieaugiui ir kurie jį paskirsto pagal kiekvieno įneštą indėlį jį kuriant."[5] Gauthier teisingumo teoriją, taikomą visuomenės lygmeniu, aptarsiu 30 ir 37 skirsniuose. Dabar panagrinėsiu, kaip jo idėjos taikomos esant mažesnėms problemoms. Savo idėjų iliustracijai Gauthier naudojasi Braithwaite'o trimitininko ir pianisto pavyzdžiu. Kaip jau žinome, jis teikia pirmenybę skirtumo pasidalijimo principui kaip prieaugio paskirstymo metodui. Tačiau jis siūlo alternatyvų atskaitos taško nustatymo būdą.

Kaip yra žinoma, viena rimčiausių visuomeninės sutarties teorijos problemų yra tai, kaip turi būti suvokiama prigimtinė būklė. Toji prigimtinė būklė, kuri atitinka mūsų iki šiol naudotą atskaitos tašką, yra, taip sakant, daugiau nei hobsiškoji. Čia pusės mėgina ne tiek gerinti savo pačių padėtį nebendradarbiavimo sąlygomis, kaip taria Hobbesas, kiek mėgina išsikovoti geresnę padėtį viena kitos atžvilgiu. (Tiesa, Hobbesas sako, kad noras pranokti kitus yra konfliktų šaltinis, tačiau jo teorijoje tai nėra svarbiausias varomasis veiksnys.) Siekdamas pakenkti kitam, kiekvienas individas yra pasirengęs griebtis veiksmų, kurie nepatinka jam pačiam (pavyzdžiui, sukelti kakofoniją muzikuojant tuo metu, kai muzikuoja kitas). Jeigu jie žino, kad arbitro sprendimas nepakeis jų santykinių pozicijų, tai akivaizdu, jog jie praloštų elgdamiesi kitaip. Tačiau mes gali-

me reikalauti, kad arbitras, siekiantis rasti sąžiningą sprendimą, vadovautųsi kokiu nors kitu atskaitos tašku, kurio atžvilgiu pusės turi gauti lygios naudos.

„Saugumo lygmuo" kaip atskaitos taškas

Locke'o pozicijai priimtinesnis būtų tas atskaitos taškas, kai nebendradarbiavimo sąlygomis Matas ir Lukas – kiekvienas rūpinasi tik savo paties gerove. Tada bendradarbiavimo naudos prieaugis šio atskaitos taško atžvilgiu turi būti dalijamas po lygiai. Šia idėja remiasi Gauthier, ja taip pat rėmėsi J. R. Lucasas, pirmasis Braithwaite'o kritikas. Kiek žinau, Lucaso straipsnis tebėra vienintelis darbas, ištisai skirtas Braithwaite'o paskaitos analizei, ir jį verta glaustai pakomentuoti. Kitaip nei kiti Braithwaite'o kritikai, kuriuos aptarsime tolesniame skirsnyje, Lucasas be išlygų priima Braithwaite'o pozicijos logiką – kad sprendimas turi išsaugoti santykinius pusių pranašumus atskaitos taške. Jis sutinka, kad dviejų individų naudingumai turi būti palyginami naudojant vienokį ar kitokį jų normalizacijos būdą. (Jis net priima paties Braithwaite'o siūlomą normalizacijos būdą.) Jis taip pat sutinka, kad nuo pradinio taško pereinant prie Pareto ribos, kiekvienas turi gauti lygios naudos. Vienintelis – šeimyninis – nesutarimas kyla dėl atskaitos taško, nuo kurio turi būti skaičiuojama lygi nauda. Lucasas nesutinka su idėja, kad arbitras privalo atsižvelgti į piktybinę žalą, kurią pusės gali padaryti viena kitai. Jo nuomone, etiškai priimtinas tik toks atskaitos taškas, kai „Lukas ... vadovaujasi ... apdairaus racionalumo strategija, kuri jam padeda geriausiai apginti savo paties interesus, ir neišsižada šios strategijos vien tam, kad galėtų kenkti Matui [ir *vice versa*]."[6]

Gauthier, rašydamas straipsnį, kuriame komentuojamas Mato ir Luko pavyzdys, kaip atrodo, taip pat laikėsi požiūrio, jog atskaitos taškas turi būti apibrėžiamas vadovaujantis etiniais kriterijais. Tačiau vėliau savo teoriją jis mėgino sugriežtinti taip, kad neliktų jokių elgesio apribojimų, kurie galiausiai negalėtų būti dedukuoti iš individų asmeninės naudos sumetimų. Kartu jis mėgino išlaikyti nepakeistą nesusitarimo taško nustatymo kriterijų. Jis argumentavo, jog racionalūs agentai, apdairiai siekiantys savo naudos, nesigriebtų grasinimų. Todėl, jo požiūriu, norėdami nustatyti nesusitarimo atskaitos tašką, galime nekreipti dėmesio į grasinimus.

Pasak Gauthier, grasinimai „atlieka grynai hipotetinį vaidmenį Nasho–Harsanyi analizėje, nes faktiškai [pusės] jų nerealizuoja, o tik jais svaidosi mėgindamos nustatyti, kokias išlaidas kiekviena pusė galėtų primesti kitai konkuruodama dėl derybinių pranašumų."[7] Su tuo galima sutikti; tačiau tokiu atveju santykinių pranašumų siekis ir nepriklausoma maksimizacija nesiskiria kaip atskaitos taškai. Dvipakopės koncepcijos esmė yra tai, kad visa, ką galime stebėti (jeigu ji tobulai realizuojama), yra tas pusių elgesys, kuris jas pastūmėja į kurį nors tašką Pareto ribinėje kreivėje. Nesusitarimo taškas atlieka grynai hipotetinį vaidmenį nepriklausomai nuo to, ar jis apibrėžiamas Nasho ir Braithwaite'o, ar Lucaso ir Gauthier terminais. Nereikalaujama, kad grįžtume į nepriklausomos maksimizacijos būklę prieš galėdami patekti į Gauthier utopiją kuriame nors Pareto ribos taške, kur galėtume pasinaudoti skirtumo pasidalijimo kriterijumi. Tariama, jog tiesiai judame į tašką, kuris pusių pozicijas išsaugo hipotetinėje prigimtinėje būklėje, kur kiekviena nepriklausomai maksimizuoja savo naudą.

Tad šiuo požiūriu Gauthier nesustiprina savo pozicijos. Toliau jis sako: „[Pusės] negalėtų pasirinkti maksimaliai efektyvių grasinimo strategijų, jeigu jos neatrastų tarpusavio kooperacijos galimybių; tarpusavio grasinimų taškas neturi apibrėžto ryšio su nekooperacine baigme."[8] Išties galima pripažinti, jog vienos pusės grasinimas būtų beprasmis, jeigu jokie galimi kitos pusės veiksmai neduotų jai naudos. Tačiau ką tai turi bendro su tomis situacijomis, kai griebdamasi grasinimų viena pusė gali padidinti jai palankios baigmės galimybes? Gauthier į tai atsako, jog „jeigu [pusės] nepasirinktų šių strategijų, tai jų grasinimai jas panaudoti negalėtų būti įtikinami. Pasirodo, kad maksimaliai efektyvios grasinimo strategijos yra bergždžios."[9] Vis dėlto Gauthier nepavyksta įrodyti būtent to, kad būtų neracionalu grasinti. Argumento analizės dėlei tarkime, jog būtų beprasmiška grasinti ten, kur nėra bendradarbiavimo galimybės. (Faktiškai galėtume nedaryti net šios nuolaidos, nes grasinimai gali būti naudingi nulinės sumos lošimų situacijose.) Iš to vis vien neišplaukia, kad kooperacinių santykių atskaitos taškas yra tai, ką kiekvienas darytų nesant kooperacinės veiklos galimybės. Juk kai tik atsiranda kooperacijos galimybė, individas gali pakeisti savo dalyvavimo joje sąlygas savo naudai – griebtis grasinimų.

Geresnis argumentas, kurį Gauthier galėjo pateikti, tačiau savo tekstuose nepateikė, būtų toks: kadangi neracionalu *realizuoti* grasinimus, tai

neracionalu juos ir *deklaruoti*. Tačiau tai, kad jis mąsto būtent šia linkme, patvirtina tolesnė jo pastaba, kuri nėra tiesiogiai susijusi su cituotos pastabos turiniu. Ten jis sako: „Derybų teoretikai paprastai postuluoja, jog individai yra pajėgūs realizuoti savo grasinimus, tačiau daugumoje situacijų ši prielaida neturi jokio pagrindo."[10]

Visiškai sutinku, kad „optimalių grasinimų teorija" yra nepagrindžiama. Būtent dėl to nemėginau Nasho ir Braithwaite'o atskaitos taško (kakofonijos) dedukuoti iš bendrosios teorijos, o tik sakiau, jog konkrečios problemos atveju, tokios, kurią pateikia Braithwaite'as, nesunku suprasti, kur nuvestų santykinių pranašumų siekis. Tačiau tai nereiškia, kad racionalūs agentai negrasintų mėgindami užsitikrinti kuo geresnę išeities poziciją savo žygiui prie Pareto ribos.

Akivaizdu, kad jeigu grasinimo realizavimas implikuoja išlaidas ir negarantuoja geidžiamos reakcijos, tai grasintojas nebus suinteresuotas jį realizuoti. Tačiau ši idėja, o būtent ja čia, atrodo, remiasi Gauthier, yra gana silpna. Ji galioja tik tiems atvejams, kai kalbama apie atskirą veiksmą, ir kur (a) nesitikima turėti santykių su kita puse ateityje ir kur (b) nėra galimybių, kad kuris nors kitas potencialių grasinimų adresatas suvoks, kas buvo padaryta. Tarus, kad bent viena iš šių sąlygų yra patenkinta, atsiranda į ateitį orientuotas grasinimo įgyvendinimo interesas, net pakeliant tam tikras išlaidas, būtent individo noras savo grasinimus padaryti įtikinamus. Grasinimo įgyvendinimas yra tarsi investicija į būsimųjų grasinimų veiksmingumą.

Mato ir Luko atveju (kaip ir daugeliu kitų realaus gyvenimo atvejų) nebūtina apeliuoti į parodomąjį poveikį trečiosioms pusėms, kad įrodytume, jog grasinimo realizavimas gali būti racionalus. Matą ir Luką sieja nuolatiniai santykiai, tad galime tarti, jog grasinimų lošimas aprėpia bet kurios trukmės laiką. Paskatų į jį įsitraukti teikia noras „efektyvią" baigmę pastūmėti sau naudinga linkme. Žinoma, tokia strategija gali nepasitvirtinti. Gali susiklostyti pato padėtis, tada kuri nors pusė gali šios strategijos išsižadėti ir griebtis nepriklausomos maksimizacijos strategijos traktuodama kitos pusės elgseną kaip duotybę. Tačiau tai nereiškia, kad būtų neracionalu pirmiausia išmėginti šį lošimą.

Čia reikia pabrėžti, jog jeigu tokį strateginį lošimą atmetame kaip iracionalų ir laikomės nuostatos, kad nestrateginis maksimizavimas yra vienintelė racionalaus veiksmo forma, tai automatiškai eliminuojame bet kokio derybinio sprendimo prasmę. Juk tai, kas individą skatina ieškoti de-

rybinio sprendimo, yra įsitikinimas, kad racionalūs agentai atmes bet kokį siūlymą, jiems atrodantį nepriimtinu, net jeigu jis reikštų geresnę jų padėtį palyginti su nesusitarimo tašku. Tik tarę, jog žmonės veiks šiuo strateginiu būdu, galime pasiekti apibrėžtą baigmę. Priešingu atveju dalijantis šimtą dolerių bet kuri pusė sutiktų gauti bent vieną dolerį, nes tai būtų geriau nei išvis nieko negauti; taigi lieka beveik visiškai neapibrėžta, kokia bus konkreti baigmė. Tokiu atveju grįžtame į situaciją iki Nasho (žr. 2 skirsnį „Nasho sprendimas"), kai buvo postuluojama, jog jeigu baigmė yra paretiškai optimali ir abi pusės teikia jai pirmenybę prieš nesusitarimo tašką, tai konkrečios baigmės pasirinkimas priklauso tik nuo pusių „psichologijos".

Jeigu Mato ir Luko atveju atmetame strateginius pusių sumetimus, tai geriausia, ką Matas gali daryti Lukui muzikuojant kiekvieną vakarą – tai tylėti, ir *vice versa*. Tad jeigu sakome, jog iracionalu bloginti savo paties padėtį vien siekiant sustiprinti savo derybinę poziciją, turime sakyti, jog nepriklausoma maksimizacija, kai kiekviena pusė siekia tik sau naudos traktuodama kitos elgesį kaip duotybę, gali generuoti baigmes bet kuriame Pareto ribos gale – kai Matas visą laiką muzikuoja solo arba kai Lukas visą laiką muzikuoja solo – tad bet kuris Pareto ribos taškas gali būti pasiektas nepriklausoma maksimizacija. Jeigu du individai sąmoningai padaro kažką, kas trumpalaikėje perspektyvoje jiems patiems yra žalinga – sugadina tvarką, kuriai esant vienas gali patenkinti savo pirmąją, o kitas savo antrąją preferenciją, ir vietoje to sukelia kakofoniją, kuri yra trečioji vieno ir ketvirtoji kito preferencija – gauname apibrėžtą nesutarimo tašką, tad ir apibrėžtą baigmę Pareto ribinėje kreivėje.

Kaip Lucasui ir Gauthier pavyksta nepastebėti šios gana akivaizdžios tiesos ir manyti, jog jie gali apibrėžti specifinį nesusitarimo tašką šiapus Pareto ribos? Atsakymas yra tai, kad jų požiūriu, nesusitarimo atveju Matas ir Lukas turi vadovautis tuo, ką jie vadina „apdairumo strategija", tačiau paskui jie sutartinai pripažįsta, jog galiausiai ši „apdairumo strategija" yra bloga abiem.

Tai, ką Lukasas ir Gauthier čia užčiuopia, yra tam tikra abipusio išlošio padėtis, vadinamasis kiekvienos pusės saugumo lygmuo.[11] Šis terminas, kuris priklauso Braithwaite'o siūlomai dviejų individų naudingumų palyginimo sistemai, aiškinamas priede A. Tiesą sakant, pats Braithwaite'as padarė nuodėmę pirmasis tapatindamas strategiją, leidžiančią pasiekti „saugumą", su ta „apdairumo strategija", kuri tėra įtaigaujančio

apibrėžimo pavyzdys ta prasme, kad užbėga už akių klausimui, ar ji išties išreiškia kokį nors apdairumą.*

„Saugumo lygmuo" yra aukščiausias naudingumo lygmuo, kurį galima pasiekti nepalankiausiomis sąlygomis. Tapatinti apdairumą su šio saugumo siekiu reikštų tarti, jog apdairumas visada reikalauja lošti visiškai saugų lošimą – niekada nesiimti menkiausios rizikos siekiant didesnės naudos. Tiesa, „apdairumas" įprastoje vartosenoje dažnai siejamas su rizikos vengimu; tačiau net ir kasdienėje kalboje rizikavimas sulaukti blogesnės baigmės siekiant geresnės nebūtinai laikomas neapdairumu. O jeigu „apdairumą" traktuojame kaip individo racionalų naudos sau siekį, tai, žinoma, negalime sakyti, jog apdairumas reikalauja elgtis tik taip, kad būtų vengiama blogiausios galimos baigmės nekreipiant dėmesio į prarandamas didesnės naudos galimybes.

Mėgindamas paaiškinti, ką išties reiškia individo „saugumo lygmuo", aptarsiu Mato ir Luko išlošių matricą Braithwaite'o pavyzdyje. Tad patogumo dėlei 1.2 lentelę čia pakartosiu kaip 2.1 lentelę. Taigi, kaip jau sakiau, pasirinkimas tokio elgesio, kuris garantuoja individo saugumą, reiškia atsargiausio elgesio pasirinkimą. Kad individas taip pasirinktų, jis turi išsiaiškinti, kaip jam derėtų elgtis, kad gautų daugiausia esant blogiausioms aplinkybėms. Todėl ši strategija vadinama maksimino strategija – ją taikant mėginama maksimizuoti minimalų išlošį.

* Braithwaite'o pateisinimui reikėtų pasakyti, jog maksimino strategiją Mato ir Luko situacijoje jis tik vieną kartą pavadino „apdairumo strategija". (R. B. Braithwaite, *Theory of Games as a Tool for the Moral Philosopher* [Cambridge: Cambridge University Press, 1955], p. 30). Apdairumo strategijos sąvoką jis įveda nulinės sumos lošimo kontekste, kur visiškai pagrįstai galima sakyti, jog maksimino strategija yra geriausia strategija lošime prieš tokį pat racionalų oponentą (ibid. p. 16–20). Maksimino strategija čia būtinai sutampa su minimakso strategija, t.y. strategija, kuria siekiama, kad kita pusė gautų kuo mažesnį išlošį. (Kadangi tai yra nulinės sumos lošimas, tai, kas geriausia vienai pusei, yra blogiausia kitai pusei, tad maksimino ir minimakso strategijos turi sutapti.) Po to „apdairumo strategiją" jis traktuoja ne kaip maksimino, bet kaip minimakso strategiją Mato ir Luko lošime siekdamas nustatyti atskaitos tašką, nuo kurio bus judama Pareto ribos link. Čia mes „redukuojame sudėtingą problemos dalį į situaciją, kur Lukas mėgins didinti, o Matas mėgins mažinti šį santykinį pranašumą, o tai yra grynai konkurencinė situacija [t.y. nulinės sumos lošimas]." (ibid., p. 28). Kadangi Braithwaite'as jau buvo minėjęs, kad arbitražinė baigmė išsaugos šių individų santykinius pranašumus jiems lošiant šį lošimą, ją galima pagrįstai laikyti nulinės sumos baigme. Todėl tam tikra prasme galima sakyti, jog bet koks elgesys, kuris didina santykinį pranašumą (nulinės sumos sąvoka), yra „apdairus". Tačiau kaip pabrėžia pats Braithwaite'as, tai reiškia, jog kiekviena pusė pasirenka strategiją (muzikuoti visą laiką), kurios baigmė yra blogesnė už tą, kurią kiekviena galėtų turėti, jeigu vadovautųsi maksimino strategija (ibid., p. 30).

		Matas	
		muzikuoju	nemuzikuoju
Lukas	muzikuoju	1, 2	7, 3
	nemuzikuoju	4, 10	2, 1

2.1 lentelė. Išlošių matrica Braithwaite'o problemai

Pirmiausia aptarkime grynąsias strategijas, kai kiekvienoje situacijoje, kurią apibrėžia specifinė išlošių struktūra, imamasi tų pačių veiksmų ir kelkime klausimą, kokia būtų maksimino strategija Braithwaite'o pavyzdyje. Įsivaizduokime Matą, kuris sprendžia klausimą, ką jam daryti. Žvelgdamas į 2.1 lentelę jis mato, jog nuo jo nepriklauso tai, kurioje išlošių matricos eilutėje atsidurs jo baigmė. Ji priklauso nuo to, ką darys Lukas. Kad jis pasirinktų maksimino strategiją, jis turi tarti, jog Lukas prieš jį griebsis labiausiai kenkėjiškų veiksmų, net jeigu jie kenks ir jam pačiam. (Reikia turėti omeny, jog neturi reikšmės atsidūrimo blogiausioje situacijoje *tikimybė*. Paprasčiausiai siekiama užsitikrinti, kad blogiausioji padėtis būtų geriausia iš visų *galimų*.) Tad Matas savęs klausia, ką darytų Lukas, jeigu jo vienintelis siekis būtų iki minimumo sumažinti Mato išlošius. Svarstydamas šį klausimą jis gali susigundyti idėja, kad Lukas veikiau muzikuos negu nemuzikuos. Juk tokiu atveju jis gali priversti Matą tenkintis 3 vienetų išlošiu, o jeigu jis nemuzikuotų, Matui atsivertų galimybė gauti 10 vienetų išlošį.

Deja, tokį pat išskaičiavimą gali atlikti ne tik Matas, bet ir Lukas. Todėl gali būti, kad Matas nustos muzikuoti (geriausias atsakas į Luko muzikavimą), tačiau Lukas vis vien juoksis paskutinis išvis nemuzikuodamas ir taip numušdamas Mato išlošį iki žemiausio 1 vieneto lygmens. (Prisiminkime, kad Matas labiausiai nemėgsta tylos.) Taigi, kad išvengtų blogiausios baigmės, jis turi bet kuriuo atveju muzikuoti. Tada net blogiausiu atveju jis gauna ne mažesnį nei 2 vienetų išlošį. Tokio pat išskaičiavimo pagrindu Lukas turėtų nuspręsti nemuzikuoti, nes taip jis garantuotai išvengtų jam blogiausios baigmės – kakofonijos. Tad jeigu būtų vadovaujamasi grynomis strategijomis, tai Matas muzikuotų, o Lukas nemuzikuotų, ir kiekviena pusė gautų bent 2 vienetų išlošį. (Žinoma, jeigu jie abu vadovausis šiomis strategijomis, tai kiekvienas turės daug didesnį išlošį.)

Tačiau kiekvienas šį minimalų savo išlošį gali padidinti griebdamasis mišriosios strategijos. Tai reiškia, kad kiekvienu atveju pasirenkama bus atsitiktiniu būdu pagal iš anksto nustatytą šansų struktūrą *(preestablished odds)*. Ši šansų struktūra apibrėžia strategiją. Antai jeigu Matas muzikuoja kas penktą atsitiktinai pasirinktą vakarą, tai jis gali užsitikrinti ilgalaikį vidutinį 2,8 vieneto per vakarą išlošį nepriklausomai nuo to, ką daro Lukas. Tačiau ši strategija turi tą rimtą trūkumą, kad nors neįmanoma laimėti mažiau nei 2,8 vieneto, neįmanoma laimėti ir daugiau. Strategija pasižymi ta savybe (kuri, kaip matėme, nėra būtinasis maksimino strategijų bruožas), kad ji kaupia tam tikrą išlošį nepriklausomai nuo kitos pusės veiksmų. Pavyzdžiui, tarkime, kad Lukas muzikuoja kiekvieną vakarą. Tada Mato išlošis muzikuojant penktadalį laiko bus $(0,2 \times 2) + (0,8 \times 3) = 2,8$. Jeigu Lukas niekada nemuzikuoja, tada Mato išlošis yra $(0,2 \times 10) + (0,8 \times 1) = 2,8$. Tad akivaizdu, jog nepriklausomai nuo to, ar Lukas muzikuoja, Matas gauna 2,8 vieneto išlošį.

Luko mišrioji maksimino strategija – muzikuoti kas ketvirtą vakarą. Ilgalaikėje perspektyvoje ji garantuoja jam vidutiniškai 3,25 vieneto išlošį, vėlgi nepriklausomą nuo Mato veiksmų. Kadangi vieno individo išlošis šiuo atveju nepriklauso nuo kito individo veiksmų, šios strategijos garantuoja 2,8 vieneto išlošį Lukui bei 3,25 vieneto išlošį Matui ir tuo atveju, kai abi jos naudojamos kartu – šiuos skaičius galima palyginti su 10 Mato ir 4 Luko vienetais, gaunamais jiems naudojant grynąsias maksimino strategijas.

Akivaizdus maksimino strategijos trūkumas, jeigu ji teikiama kaip nepriklausomo sprendimų priėmimo taisyklė, yra tai, kad nėra jokio rimto pagrindo „strategiją, duodančią geriausią rezultatą", tapatinti su „strategija, padedančia išvengti blogiausio rezultato". Pasak Gauthier, maksimino strategija kiekvienam lošėjui duoda jo „minimalų naudingumą", arba „mažiausia, ką jis gali gauti, nepriklausomai nuo aplinkybių ir kitų elgesio".[12] Bet ar tai visada bus protinga strategija?

Tarkime, jog Matas žino, kad Lukas naudojasi savo maksimino strategija, pavyzdžiui, jis žino, kad kiekvieną vakarą devintą valandą Lukas meta dvi monetas ir valandą muzikuoja tik tuo atveju, kai iškrinta abiejų monetų skaičiai. Akivaizdu, kad geriausias atsakomasis Mato ėjimas – kiekvieną vakarą sulaukti devintos valandos ir tada elgtis pagal tai, ką daro Lukas. Jeigu jis muzikuoja tik tada, kai Lukas tyli, tai jis gali gauti vidutiniškai 10 vienetų tris vakarus iš keturių ir vidutiniškai 3 vienetus vieną vakarą iš keturių. O tai duoda 8,25 vieneto laukiamo nau-

dingumo, palyginti su 2,8 vieneto, kuriuos jis galėtų gauti pats vadovaudamasis mišriąja maksimino strategija. Net jeigu dėl kokių nors priežasčių savo sprendimus Matas priimtų neatsižvelgdamas į tai, ką daro Lukas, žinojimas, kad Lukas vadovaujasi savo maksimino strategija, turi jį skatinti pačiam ja nesivadovauti. Jam kur kas naudingiau laikytis principo – muzikuoju kiekvieną vakarą – ir gauti vidutiniškai 8 naudingumo vienetus, negu vadovautis savo mišria maksimino strategija, kuri jam duotų vidutiniškai 2,8 vieneto.

Problema yra, žinoma, tai, kad Lukas šiuo požiūriu yra simetrinėje padėtyje. Jeigu jis galėtų tarti, kad Matas vadovausis savo mišriąja maksimino strategija, tai jis galėtų laimėti daugiau nei jam duoda jo paties mišrioji maksimino strategiją (3,25) muzikuodamas tik tada, kai Matas tyli (6,4) arba, jeigu tam tektų rinktis strategiją iš anksto – muzikuodamas kiekvieną vakarą (5,8). Tačiau jeigu kiekvienas pradės veikti tikėdamasis, kad kitas vadovausis mišriąja maksimino strategija, tai abiem teks smarkiai nusivilti. Jeigu abu iš anksto renkasi savo strategiją kas vakarą nesiaiškindami, ką darys kita pusė, tai abu visą laiką muzikuoja ir taip grįžta prie pradinio taško – kakofonijos. Taigi bet kuri situacija, kur kiekvienas vadovaujasi savo mišriąja maksimino strategija, yra labai nestabili, nes visada verta atsisakyti šios strategijos, jeigu jos neatsisako kitas.

Vis dėlto iš principo galėtume reikalauti, kad pusių išlošiai, abiem joms vadovaujantis mišriosiomis maksimino strategijomis (toliau: „jungtiniai maksimino išlošiai"), būtų laikomi atskaitos taško vertėmis konstruojant sąžiningą procedūrą. Tačiau kyla klausimas: kodėl turėtume pripažinti šį principą? Lucaso tikinimu, jungtiniai maksimino išlošiai atsirastų tuo atveju, „jeigu abi pusės nesuvoktų, kad muzikinis trukdymas priskirtinas asmeniui, ir kiekviena manytų, jog tai gamtos reiškinys." Remdamasis tokiais įsitikinimais „kiekvienas vadovautųsi apdairumo politika; atradus, jog triukšmą kelia kolega ir siekiant su juo abipus naudingai susitarti, padėtis *quo ante* būtų natūralus atskaitos taškas."[13] Tačiau jeigu Matas manytų, kad garsai, kartais sklindantys iš už sienos vakarais nuo aštuntos iki devintos valandos, yra gamtos reiškiniai, jis turėtų *mažiau*, o ne daugiau paskatų vadovautis maksimino strategija, nes tada jis galėtų atmesti galimybę, jog pasikartojantys triukšmo epizodai yra piktavalio arba strategiškai veikiančio kaimyno, maksimizuojančio savo naudą, darbas.

Faktiškai, jeigu Matas mano, kad jo veiksmai nedaro jokio poveikio iš už sienos sklindantiems garsams, tai geriausias jo naudos maksimizavimo būdas būtų paprasčiausiai kasdien sulaukti vakaro ir įsitikinti, ar jie

sklinda. Jeigu jie sklinda, jis klausosi; jeigu nesklinda, jis muzikuoja. Jeigu dėl kokios nors priežasties iš anksto jis turi priimti tam tikrą strategiją, tai ji neturėtų būti mišrioji maksimino strategija – faktiškai nei maksimino, nei mišrioji strategija, o veikiau apsisprendimas: arba muzikuoti kiekvieną vakarą, arba išvis nemuzikuoti. Kurią iš šių grynųjų strategijų jis turi pasirinkti, priklauso nuo jo spėjimo, kaip dažnai tų mįslingų garsų bus girdima ateityje.

2.1 lentelė. Mato muzikavimo laiko procentinis paskirstymas: Nasho sprendimas *versus* skirtumo pasidalijimo principas su alternatyviais atskaitos taškais

	Atskaitos taškas		
	kakofonija	tyla	saugumo lygmuo (jungtinis maksiminas)
Nasho sprendimas	93	70	60
Skirtumo pasidalijimo principas	63,5	56,5	56

Nors kritikavau Gauthier ir Lucaso argumentus, kuriais saugumo lygmenį jie gina kaip deramą nesusitarimo atskaitos tašką, baigdamas šį aptarimą noriu aptarti jų atsakymus į klausimą, kaip padalijamas muzikavimo laikas Matui ir Lukui. Gauthier atveju atsakymą galima rasti 2.1 lentelėje. Žinome, kad Gauthier pirmenybę teikia skirtumo pasidalijimo principui kaip perėjimo nuo atskaitos taško prie Pareto ribos būdui, tad pakanka pažvelgti į apatinį dešinįjį lentelės langelį, kur pateikiama jo siūloma baigmė: Matas čia muzikuoja 56 proc. viso laiko.

Lucasas laikosi Braithwaite'o naudingumų normalizavimo metodo. Tai reiškia, jog priedo A A.1 diagramoje imame lygios naudos liniją (vadinamąjį izoropą *(isorrhopę)*), einančią per tašką O (jungtinį maksimino išlošį) ir žiūrime, kur ji kerta Pareto ribą. Matome, jog šis taškas, pažymėtas raide D A.1 diagramoje, yra tarp viduriniojo taško E ir taško C, žyminčio tą baigmę, kurios atskaitos taškas yra tyla. Tad saugumo lygmuo, derinyje su Braithwaite'o perėjimo nuo atskaitos taško prie Pareto ribos būdu, sprendimo tašką pastūmėja link Luko. Jis dabar muzikuoja daugiau nei pusę viso laiko – padalijimas yra 55:45 jo naudai. Tačiau Braithwaite'o normalizavimo sistemos pagrindimas taip glaudžiai yra susijęs su idėja apie tai, ką pusės gali padaryti kenkdamos viena kitai (nes kam kitam reikia minimakso strategijos?), kad sunku pasakyti, kodėl atmetę tą pagrindimą apskritai turime laikytis jo naudingumų normalizavimo sistemos.

Tyla kaip atskaitos taškas

Turbūt tik Braithwaite'o paskaitos įtaigumu galima paaiškinti faktą, jog du filosofai, atmetantys tą atskaitos tašką, kurį apibrėžia Mato ir Luko sąmoningos strateginės pastangos kuo labiau pakenkti vienas kitam, atskaitos tašku vis dėlto laiko poziciją, kur Matas ir Lukas vis dar kenkia vienas kitam, tiesa, jau ne tiesiogiai, o dėl to, kad vadovaujasi maksimino strategijomis. Juk yra akivaizdi alternatyva, kurią galima laikyti deramu atskaitos tašku, tai būtent toji baigmė, kai nė vienas iš jų nemuzikuoja.

Žinoma, Braithwaite'o interpretacijoje abiejų pusių preferencijų skalėse tyla yra žemiau už abiejų muzikavimą ar abiejų klausymąsi ir žemiau kiekvieno „saugumo lygmens". Todėl įsivaizduokime, jog atskaitos tašku nelaikoma baigmė, kurios nė viena pusė nesirenka. Tačiau pasvarstykime atvejį, kai Lukas ne itin noriai muzikuoja ar klausosi: jis labiausiai nori tylos, o visai nepakenčia kakofonijos. (Nesvarbu, kaip savo skalėje jis rikiuoja tarpinę porą: Mato muzikavimo klausymąsi ir savo paties muzikavimą.) Tarkime, kad Matas labiausiai nori muzikuoti solo, tačiau yra pasirengęs ištverti ir kakofoniją, bet neatidėti į šalį savo trimito. Štai jo preferencijų tvarka: muzikuoju aš, muzikuojame abu, muzikuoja Lukas, nė vienas nemuzikuojame. Jeigu, kaip siūlo Gauthier ir Lucasas, atskaitos taškas nustatomas pagal tai, kam kiekvienas teikia pirmenybę nepriklausomai nuo kito, tai Matas muzikuos kiekvieną vakarą, o Lukas (nenoriai) klausysis. Juk preferencijų struktūra yra tokia, kad nepriklausomai nuo to, ką daro Lukas, Matui geriau muzikuoti; ir nepriklausomai nuo to, ką daro Matas, Lukui geriau nemuzikuoti.

Šiuo atveju bendradarbiavimas neduoda jokios naudos, nes bet koks atsitraukimas nuo baigmės, kur kiekvienas atskirai daro kas jam geriausia, turi pabloginti Mato padėtį. Kas vakarą muzikuodamas solo, jis jau gauna tai, ko labiausiai nori. Jeigu Lukas kreiptųsi į arbitrą ir prašytų sąžiningai padalyti laiką tarp to, ko nori Matas (pūsti trimitą), ir to, ko jis nori pats (tylos), tai jam būtų pasakyta, jog baigmė jau yra paretiškai optimali ir todėl nėra jokios erdvės „sąžiningoms dalyboms". (Pastebėkime, jog Luko poziciją silpnina jam primesta maksimizacinė nuostata: jeigu jam būtų leidžiama mažinti efektyvumą muzikuojant pačiam net tada, kai jis mieliau klausytųsi, tai jis galėtų susikurti sąlygas „sąžiningoms dalyboms". (Žr. aukščiau šiame skirsnyje „'Saugumo lygmuo' kaip atskaitos taškas.")

Nepriklausomai nuo to, ar Lukas išties mieliau klausosi Mato muzikavimo nei renkasi tylą, atrodo, jog jam turi būti leista reikalauti tylos, jeigu jis jos nori; tas pat ir Mato atveju. Šiuo požiūriu, kiekvienas gali vetuoti to pobūdžio triukšmą, kuris daugeliui žmonių nepriimtinas, ir ši teisė neturėtų priklausyti nuo jų pačių preferencijų. Juk galiausiai būtent taip elgiamasi kasdieniniame gyvenime: turiu teisę neleisti kaimynui (pavyzdžiui) statyti statinio, kuris man užgožtų dienos šviesą, nes daugelis žmonių nepageidauja, kad jiems būtų užgožta dienos šviesa; ir mano kaimynas turi gauti mano sutikimą statyti, net jeigu ir žino, jog esu ekscentrikas, neatitraukiantis užuolaidų visą dieną ir galbūt net noriu, kad jo statinys užgožtų man šviesą. Šiuos klausimus išsamiau nagrinėsiu 9 skirsnyje, kur iškelsiu klausimą, kodėl galėtume reikalauti tokios tvarkos.)

Lucasas atskaitos tašku siūlo laikyti tokius tarpusavio santykius, kurie būtų derami, jeigu „Dr. Matas ir prof. Lukas būtų koledžo nariai, kurie nėra draugai, bet nėra ir priešai; juos sieja gana šalti, tačiau pagarbūs santykiai."[14] Sutinku, kad jiems nederėtų gadinti vienas kitam gyvenimo siekiant derybų pranašumų. Bet ar nebūtų tinkamiausia, kad nė vienas iš jų nekeltų triukšmo, kuris kitam nemalonus, nebent jie susitartų kitaip? Juk koledžai faktiškai turi tokių taisyklių; ir net jeigu dr. Mato ir prof. Luko koledžas jų neturi, niekas netrukdo moralės filosofui, paprašytam būti arbitru, *status quo* tašku laikyti tokių taisyklių apibrėžiamą padėtį.

Žvelgdami iš šios perspektyvos galime suprasti, jog nesutarimas tarp Braithwaite'o, vieno, ir Gauthier bei Lucaso, kito, liečia ne tiek tinkamo atskaitos taško pasirinkimo klausimą, kiek klausimą dėl to, ar pusėms leistina naudotis savo teisėmis kiekvienai siekiant geresnės baigmės. Braithwaite'as leidžia joms griebtis bet kokių paties lošimo toleruojamų veiksmų, kad užsitikrintų palankiausią atskaitos tašką. Lucasas, nekritikuodamas Braithwaite'o teisinių ir institucinių prielaidų, teigia, jog nedera muzikuoti visą laiką vien tam, kad būtų bloginama kitos pusės padėtis ir taip gerinama savo paties pradinė derybų pozicija. Iš čia kyla jo siūlymas, kurį palaiko ir Gauthier, kad tinkamiausias nebendradarbiavimo atskaitos taškas turi būti tas, kur kiekvienas asmuo savarankiškai daro kas jam geriausia. Nekartosiu savo kritikos, nukreiptos prieš šios idėjos operacionalizmą „saugumo lygmens" sąvokomis. Čia tik pabrėšiu, jog Lucasas ir Gauthier nesusitarimo atskaitos tašką nori apibrėžti apibrėždami priimtinus lošimo motyvus, o ne tiesiogiai apribodami nesusitarimo taš-

kų diapazoną.* Todėl manau, jog nei Lucasas, nei Gauthier negalėtų rasti argumentų prieš Mato muzikavimą kiekvieną vakarą, jeigu Matas teiktų vienodą vertę muzikavimui solo ir muzikavimui tuo pačiu metu, kai muzikuoja Lukas, nes jie turėtų pripažinti, jog muzikuodamas visą laiką jis paprasčiausiai maksimizuoja savo naudą.

8. Kodėl nepriimtinas grasinimu grindžiamas pranašumas?

Kaip matėme, Lucasas ir Gauthier atmeta Braithwaite'o sprendimo baigmę dėl to, kad ji apibrėžiama naudojant grasinimus. Jiems nepatinka tai, kad šiame sprendime (kaip ir Nasho sprendime) atskaitos tašku laikoma situacija, kur pusės gali griebtis joms pačioms nenaudingų veiksmų gadindamos gyvenimą viena kitai vien tam, kad pagerintų savo derybų padėtį. Šį grasinimo sąvokos tikslumą praranda du kiti Braithwaite'o komentatoriai – Johnas Rawlas ir Amartyas Senas. Jų kritiką dabar ir noriu aptarti. Jie taip pat atmeta Braithwaite'o sprendimą, nes atmeta Matui suteiktą galimybę naudotis savo „grasinimo pranašumu." Tačiau kitaip nei Lucasas ir Gauthier, šį terminą jie naudoja taip laisvai, jog gali kilti neaiškumų dėl to, ką realiai jie kritikuoja.

Visų pirma noriu atkreipti dėmesį į termino „grasinimo pranašumas" *(threat advantage)* istoriją. Ši frazė spaudoje pirmąkart pasirodė 1957 m., dvejais metais po to, kai buvo paskelbta Braithwaite'o paskaita. Luce'as

* Įdomu pastebėti, jog Robertas Nozickas nubrėžia tokį pat skirtumą savo kn. *Anarchy, State and Utopia* (New York: Basic Books, 1974). Jis mano, kad neleistina griebtis šantažo (pavyzdžiui, grasinti viešai paskelbti apie asmenį tam tikrą informaciją, siekiant paprasčiausiai patuštinti jo piniginę), tačiau kartu mano, kad jeigu kas nors turi tą pačią informaciją apie tą asmenį, kurią jis galėtų pelningai panaudoti rašydamas knygą, tai jis gali teisėtai reikalauti atlygio iš asmens, nenorinčio ją viešai atskleisti, „prilygstančio pinigų sumai, kurią apibrėžia skirtumas tarp to, kokį honorarą jis gautų už knygą su šia informacija ir už knygą be šios informacijos" (p. 85). Iš šio pavyzdžio matyti jog Nozickas, panašiai kaip Gauthier ir Lucasas, vadovaujasi idėja, jog jeigu tam tikri kenkėjiški veiksmai atliekami nestrateginiais savo naudos sumetimais, tai jie yra leistini, tačiau jeigu tokie pat veiksmai atliekami strateginiais savo naudos sumetimais, tai jie yra neleistini. Kaip pažymėjo vienas kritikas, aukos požiūriu nėra esminio skirtumo, ar informacijos išviešinimo motyvas buvo siekis ja pelningai pasinaudoti knygoje, „patiriant sadistinį jos atskleidimo džiaugsmą", ar tikėjimasis gauti atlygį už jos slėpimą (Thomas R. De Gregori, „Market Morality: Robert Nozick and the Question of Economic Justice," *American Journal of Economics and Sociology* 38 (1979): 26). Tačiau šiems rinkos metafizikams savanaudiškumas yra tyras – jeigu jo neužteršia strateginiai išskaičiavimai.

ir Raiffa, knygoje *Lošimai ir sprendimai* aptardami Braithwaite'o paskaitą teigė, jog jo sprendimas implikuoja tą baigmę, kai Matas gali muzikuoti solo dažniau nei Lukas. Po to jie cituoja paties Braithwaite'o teikiamą šios baigmės paaiškinimą: „Mato pranašumas atsiranda vien dėl to, kad jis, trimitininkas, pirmenybę teikia padėčiai, kai abu vienu metu muzikuoja, o ne padėčiai, kai nė vienas iš jų nemuzikuoja; tuo tarpu Lukas, pianistas, pirmenybę teikia tylai, o ne vienkartinio muzikavimo kakofonijai." Šią citatą jie baigia svarbia pastaba: „Matas turi grasinimo pranašumą."[15]

Šiame kontekste kalba apie grasinimą turi apibrėžtą prasmę. Bendriausia prasme grasinimas yra mėginimas paveikti kito elgesį pareiškus savo sąlyginį ketinimą: jeigu nepadarysi tam tikrų veiksmų (arba nesusilaikysi nuo tam tikrų veiksmų), tai sulauksi nemalonumų. Sąlyginis ketinimas turi būti formuluojamas „jeigu ir tik jeigu" forma: grasinimas padaryti X, jeigu kita pusė nepadarys, ko iš jos reikalaujama, reiškia implicitinį pažadą, kad jis nebus įvykdytas, jeigu kita pusė padarys, ko iš jos reikalaujama.

Mato ir Luko atveju kiekviena pusė grasina tuo, jog muzikuos visą laiką, net jeigu ir kita pusė muzikuos visą laiką, nors tada kils kakofonija, kuri niekam nepriimtina. Šis grasinimas, kaip ir dauguma kitų, primeta tam tikrų išlaidų pačiam grasintojui. Grasinimą motyvuoja siekis užsitikrinti tam tikrą pradinį derybų tašką: optimalus grasinimas yra tas, kuris sudarant naudingus sandorius leidžia įgyti geriausią padėtį. Be to, Braithwaite'as yra visiškai teisus, kai savo tekste atkreipia dėmesį į tam tikrą asimetriją šiame grasinimo taške – kakofonija yra blogiausia baigmė iš keturių galimų Lukui, bet tik priešpaskutinė nuo galo Matui. Tačiau „grasinimo pranašumo" sąvoka, kaip ją vartoja Luce'as ir Raiffa, implikuoja, kad išlošių asimetrija lemia muzikavimo laiko nelygybę. Ar tiesa, kad Mato pranašumas (muzikavimo laiko trukmės požiūriu) kyla vien iš jo ir Luko preferencijų skalių skirtumo kakofonijos ir tylos atžvilgiu? Taip, tai yra tiesa Braithwaite'o sprendimo kontekste, tačiau ne kitų sprendimų.

Kaip pabrėžia Braithwaite'as, jeigu sukeistume Mato ir Luko preferencijas tylos ir kakofonijos atžvilgiu ir paliktume nepaliestas kitas, „naujosios baigmės apibrėžiama strategija būtų tai, kad Lukas turi muzikuoti 26, o Matas – 17 vakarų. Sukeitus išlošius už tylą ir kakofoniją tiksliai susikeičia Luko ir Mato laiko paskirstymas."[16] Taip pat svarbu pabrėžti, jog gautume tą patį rezultatą, jeigu nesusitarimo atskaitos tašku laikytume ne kakofoniją, o tylą. Juk tai niekuo nesiskiria nuo operacijos, kai at-

skaitos taškų laikydami kakofoniją sukeičiame Mato ir Luko preferencijas tylos ir kakofonijos atžvilgiu. (A.1 diagramoje, A priede tai reiškia, jog imame izoropą, einantį per T_{22} ir kertantį Pareto ribą taške C.)

Tačiau tai yra tik paties Braithwaite'o sprendimo ypatybė, kad nesusitarimo taškas visiškai determinuoja baigmę jo apibrėžiamu būdu. Tai negalioja kitų mūsų aptartų sprendimų – Nasho sprendimo ir skirtumo pasidalijimo – atvejais. Tuo galima įsitikinti grįžus prie ankstesniojo skirsnio 2.1 lentelės. Jeigu Mato „grasinimo pranašumas" visiškai determinuotų jo baigmės pranašumą, tai atskaitos tašku padarius tylą, baigmės turėtų apsiversti ir Lukas muzikuotų daugiau – kaip tai nurodo Braithwaite'o formulė. Tačiau 2.1 lentelė rodo, jog faktiškai Matas muzikuoja daugiau, kad ir koks būtų atskaitos taškas.* Tai paaiškina faktas, jog Matas abiem atvejais turi dar vieną pranašumą: jis mažiau toleruoja Luko solinį muzikavimą negu Lukas Mato.[17]

Tikiuosi, jog netrukus paaiškės, kodėl darau šį ekskursą. Esu įsitikinęs, kad vėlesnėse diskusijose nekritiškai buvo perimtas Braithwaite'o teiginys, jog Mato sėkmę gaunant daugiau muzikavimo laiko lemia vien grasinimo pranašumas (nors tai yra tiesa jo paties teorijoje), ir jis buvo pritaikytas visoms dvipakopėms teorijoms, tarsi tai būtų vienintelis veiksnys, paaiškinantis nelygų išteklių padalijimą arbitražų baigmėse. Šį procesą neblogai iliustruoja Rawlso pavyzdys.

Straipsnyje *Teisingumas kaip sąžiningumas* (*Justice as Fairness*) Rawlsas pirmąkart išdėstė idėjas, kurias vėliau išrutuliojo *Teisingumo teorijoje*. Nors straipsnis pasirodė vos metams praėjus po *Lošimų ir sprendimų* pasirodymo, Rawlsas pateikia į ją nuorodą apibūdindamas knygą kaip „sistemišką ir ne per daug technišką", taip pat nurodydamas, jog 6 ir 14 skyriuje „aptariami [lošimų teorijos] aspektai, turintys akivaizdžių sąsajų su teisingumo analize."[18] (*Lošimų ir sprendimų* 6 skyriuje, iš kurio jau citavau,

* Lentelė 2.1 leidžia pastebėti keletą sisteminių tendencijų. Pirma, jeigu atskaitos taškas nesikeičia, tai Nasho sprendimas visada yra palankesnis Matui negu skirtumo pasidalijimo principas. Antra, jeigu sprendimo sąvoka nesikeičia, tai turime nesikeičiančią atskaitos taškų progresiją palankumo Matui atžvilgiu: palankiausias atskaitos taškas yra kakofonija, po to tyla ir galiausiai jungtinio maksimino išlošiai, traktuojami kaip atskaitos taškas. Trečia, pastebimas įsidėmėtinas sąveikos efektas tarp dviejų veiksnių: kuo atskaitos taškas yra palankesnis Matui, tuo didesnis skirtumas tarp tos Mato muzikavimo laiko proporcijos, kurią jam skiria Nasho sprendimas, ir proporcijos, kurią jam skiria skirtumo pasidalijimo principas. Arba, žvelgiant į tai iš kitos pusės, galima sakyti, jog toji sprendimo sąvoka (Nasho), kuri yra visada palankesnė Matui, pabrėžia Mato pranašumą iš palankesnio atskaitos taško.

aptariamas Braithwaite'as.) Kritikuodamas Braithwaite'o mėginimą pasinaudoti lošimų teorija sprendžiant sąžiningų dalybų klausimą Rawlsas necituoja Luce'o ir Raiffos analizės. Tačiau galima, atsižvelgiant į aplinkybes, tvirtai tarti, jog kritikuodamas Braithwaite'o sprendimą už tai, kad Matui skiriama daugiau muzikinio laiko dėl jo grasinimo pranašumo, jis rėmėsi Luce'o ir Raiffos analize.

Teisingumo teorijoje Rawlsas iš esmės pakartojo šią Braithwaite'o kritiką, dar pridurdamas, jog „panašią Braithwaite'o analizės kritiką pateikia J. R. Lucasas straipsnyje *Moralists and Gamesmen*."[19] (Lucaso straipsnis pasirodė metais vėliau už *Teisingumą kaip sąžiningumą*.) Todėl iš pradžių atrodo, jog Rawlsas mėgins kritikuoti Braithwaite'o sprendimą tuo pačiu pagrindu, kaip ir Lucasas – kad jis priklauso nuo Mato „grasinimo pranašumo". Ir išties, Rawlsas kalba taip, tarsi jo kritika remtųsi būtent šiuo pagrindu. Ilgoje išnašoje, kurią *Teisingumo teorijoje* jis skiria Braithwaite'ui, jis rašo:

> Jo pateikiamoje analizėje paaiškėja, jog sąžiningas muzikavimo laiko padalijimas tarp Mato ir Luko priklauso nuo jų preferencijų, o šios savo ruožtu yra susijusios su instrumentais, kuriais jie nori muzikuoti. Kadangi Matas turi grasinimo pranašumą prieš Luką – jį lemia tai, kad Matas, trimitininkas, pirmenybę teikia muzikavimui vienu metu, o ne abipusiam tylėjimui, tuo tarpu Lukas, pianistas, pirmenybę teikia tylai, o ne kakofonijai – Matui skiriami 26 muzikavimo vakarai, o Lukui – 17 vakarų. Jeigu jų preferencijos būtų atvirkščios, grasinimo pranašumą turėtų Lukas.[20]

Iš šių pastabų galėtume spėti, jog Rawlsas palaikys Lucasą teigdamas, kad atskaitos taškas neturi priklausyti nuo grasinimų. Tačiau savo kitu žingsniu jis faktiškai (nežinia, ar pats suvokdamas) atsisako Lucaso kritikos linijos. Tai, ką jis siūlo, yra Braithwaite'o pavyzdžio modifikacija, kuria siekiama išryškinti „grasinimo pranašumo" nepriimtinumą – paversti jį dar labiau atstumiantį nei pirminėje versijoje. Tačiau faktiškai jis visai nepalieka erdvės grasinimams. Jis sako: „Reikia tik tarti, kad Matas yra džiazo entuziastas būgnininkas, o Lukas – violončelininkas, griežiantis sonatas, ir tada, šios analizės požiūriu, būtų sąžininga padėtis, kuriai esant Matas gali muzikuoti kada tik nori ir kiek tik nori, tarus, kad jam nesvarbu, ar Lukas taip pat tuo metu muzikuoja. Akivaizdu, kad čia kažkur slypi klaida."[21]

Galbūt klaida kažkur ir slypi, bet ji neturi jokio ryšio su grasinimo pranašumu ar apskritai su grasinimais.

Kartojant tai, kas jau buvo sakyta, su grasinimu susiduriame tada, kai vienas individas iš kito mėgina gauti tam tikrą gėrybę pareikšdamas, jog nepatenkinus jo reikalavimo jis padarys ką nors, kas kitai pusei

nepriimtina. Antai Braithwaite'o pavyzdyje ir Matas, ir Lukas gali griebtis grasinimų, nes kiekvienas gali apkartinti gyvenimą kitam muzikuodamas kiekvieną vakarą, ir kiekvienas gali tikėtis kito nuolaidų mainais už tai, kad jis nemuzikuos kiekvieną vakarą. Rawlso pakeistame pavyzdyje, kur Matas muša būgną, akivaizdu, kad lošimo rėmuose Lukas neturi jokių grasinimo priemonių prieš Matą; tačiau lygiai taip pat ir Matas neturi jokių grasinimo priemonių prieš Luką. Muzikuodamas visą laiką Matas negrasina Lukui; jis paprasčiausiai gauna savo didžiausią galimą išlošį.

Kadangi Lukas negali nusmukdyti Mato žemiau jo aukščiausiojo išlošio net prisiimdamas kokius nors kaštus, Braithwaite'as pasakytų, jog „sąžiningas pasidalijimas" jau egzistuoja nesusitarimo taške. Tad Rawlsas yra visiškai teisus teigdamas, kad Braithwaite'o analizės atsakymas yra tai, jog Matas turi muzikuoti visą laiką. Tačiau turime pastebėti, jog Braithwaite'o atsakymui turėtų pritarti ir Lucasas bei Gauthier. Nors jų siūlomas nesusitarimo taško kriterijus skiriasi nuo Braithwaite'o kriterijaus, jie negali neigti to, kad Matas turi muzikuoti visą laiką pavyzdyje, kurį pateikia Rawlsas.

Pagal Braithwaite'o kriterijų, arbitro sprendimas, leidžiantis Matui muzikuoti visą laiką, išplaukia iš fakto, jog net jeigu Lukas pasirenka blogiausia, ką gali padaryti Matui, jis negali sukliudyti Matui turėti didžiausią išlošį, kokį šis gali turėti bet kuriomis aplinkybėmis. (Blogiausia, ką jis gali padaryti Matui – tai pats muzikuoti visą laiką; tačiau kakofonija (Rawlso pavyzdyje) Matui turi tokią pat vertę, kaip muzikavimas solo.) Pagal Lucaso ir Gauthier kriterijų, toks pat sprendimas išplaukia iš fakto, jog jeigu Matas muzikuoja visą laiką, jis daro tai, kas jam yra geriausia, visiškai nepriklausomai nuo to, ką daro Lukas – net jeigu ir Lukas daro tai, kas jam geriausia.

Tad nepaisant Rawlso nuorodų į Mato grasinimo pranašumą, jo prieštaravimas Braithwaite'o sprendimui Mato ir Luko problemos atveju nėra susijęs su atskaitos taško priklausomybe nuo grasinimų. Nors jis teisingai apibūdina tai, kaip grasinimo pranašumas (tiksliai apibrėžiamas Luce'o ir Raiffos) veda į Braithwaite'o siūlomą laiko padalijimą, Rawlso prieštaravimas iš tiesų nėra susijęs su šiuo specifiniu Braithwaite'o sprendimo aspektu. Tai aiškiausiai matyti iš to, ką Rawlsas toliau sako *Teisingumo teorijoje*: „Čia trūksta deramo *status quo* apibrėžimo, kuris būtų priimtinas moralės požiūriu. Negalime įvairias atsitiktines aplinkybes laikyti žinomais faktais, individualias preferencijas traktuoti kaip duotybes ir ti-

kėtis, kad teisingumo (arba sąžiningumo) sąvokas mums išaiškins derybinių sprendimų teorijos. Pirminės pozicijos sąvoka konstruojama siekiant išspręsti priimtino *status quo* problemą."[22]

Ši citata rodo, kaip radikaliai Rawlso prieštaravimas jį atskiria nuo Braithwaite'o bendrosios teorinės nuostatos. Jis prieštarauja tai nuostatai, kai, atsižvelgus į strateginius tam tikros situacijos bruožus, mėginama išsiaiškinti sąžiningumo sąvoką svarstant klausimą, kokio pobūdžio susitarimus žmonės galėtų sudaryti tokioje situacijoje. Nuoroda į jo paties teorinę konstrukciją – „pirminę poziciją" – padeda suprasti, ką jis turi omeny. Šioje konstrukcijoje žmones gaubia vadinamoji „nežinojimo uždanga", kuri jiems neleidžia ko nors žinoti apie savo asmenines savybes, savo socialinę padėtį ir net apie tai, kur ir kada jie gyvena. Tariama, jog šioje pozicijoje jie renkasi tarpusavio santykių reguliavimo principus ir mėgina, kiek tai leidžia informacijos apribojimai, užsitikrinti daugiausia galimybių savo interesams tenkinti. Principai, kurie būtų priimti tokioje pozicijoje, yra teisingumo principai. (Visa tai plačiau aptarsime 9 skyriuje.)

Rawlsas neprieštarauja tam, kad baigmės priklausytų nuo derybinio proceso. Bet jis prieštarauja tam, kad žmonėms leidžiama turėti didesnių išlošių vien dėl to, kad jie disponuoja didesne derybine galia. Antai pastraipoje, kurioje pateikta nuoroda į Braithwaite'ą, toliau sakoma:

> Į teisumo ir teisingumo principus apeliuojama tada, kai siekiama išvengti apeliavimo į jėgą ir klastą. Tad laikausi prielaidos, kad „kiekvienam pagal grasinimo pranašumus" nėra teisingumo principas. Jis neapibrėžia tvarkos derama prasme, tokios tvarkos, kuri būtų grindžiama tam tikrais svarbiais asmenų ir jų situacijų bruožais, nepriklausančiais nuo jų socialinės padėties ar nuo jų pajėgumo grasinti kitiems ar juos prievartauti.[23]

Griežti Rawlso apribojimai informacijai, kuria žmonės gali disponuoti pirminėje pozicijoje, implikuoja, jog vienas kito atžvilgiu jie užima simetrines pozicijas. Todėl faktiškai jiems nėra dėl ko derėtis, nes nėra pagrindo priskirti jiems konfliktuojančių interesų. Pirminėje pozicijoje nebūtinai turi atsidurti visi visuomenės nariai, nes jie gali būti pakeičiami vienas kitu. Tokiu būdu principų pasirinkimas faktiškai redukuojamas į individualaus pasirinkimo netikrumo sąlygomis problemą. Rawlsas iš derybų proceso nori pašalinti visus „moraliai nereikšmingus" elementus, tačiau jis mano, jog, renkantis visos visuomenės teisingumo principus, *jokie* faktai apie žmones nėra moraliai reikšmingi. Jis pradeda nuo idėjos,

jog teisingumo principai turi kilti iš derybų proceso, tačiau vėliau reikalauja, kad iš to proceso būtų pašalinti ne tik grasinimo, bet ir visi kiti strateginiai elementai.

Kai Rawlsas sako, jog sprendžiant Mato ir Luko problemą mums trūksta „deramo *status quo* apibrėžimo, kuris būtų priimtinas moralės požiūriu", gali atrodyti, jog jis reiškia nepasitenkinimą Braithwaite'o siūlomu nesusitarimo atskaitos tašku. Šioje interpretacijoje derybos būtų priimtinos, jeigu jos būtų pradedamos nuo moraliai priimtino nesusitarimo taško. Ir tai, žinoma, būtų suderinama su ankstesniąja kritine pastaba apie „grasinimo pranašumų" vaidmenį Braithwaite'o sprendime. Tačiau būtų klaida Rawlsą interpretuoti šitaip. Nors jis klaidinamai kalba apie *status quo*, jo mintį padeda suprasti tolesnis sakinys apie tuos *status quo* bruožus, kurie jį padarytų priimtiną etiniu požiūriu. „Negalime įvairias atsitiktines aplinkybes laikyti žinomais faktais, individualias preferencijas traktuoti kaip duotybes." Taigi reikalaujama ne tik to, kad nebūtų apeliuojama į strateginius išskaičiavimus apibrėžiant nesusitarimo tašką, bet kad į juos apskritai nebūtų apeliuojama.

Piktnaudžiavimą „grasinimo pranašumų" sąvoka iliustruoja toji Braithwaite'o pavyzdžio analizė, kurią teikia Amartyas Senas savo knygoje *Kolektyvinis pasirinkimas ir visuomeninė gerovė*. (Mano žiniomis, nuo tada jis daugiau negrįžo prie šios temos.) Senas cituoja tą pačią ištrauką iš Braithwaite'o, kurią citavo Luce'as ir Raiffa, ir įkandin Rawlso priduria, kad „Matas turi grasinimo pranašumą".[24] Tačiau kaip ir Rawlsas, čia jis iš tikrųjų prieštarauja tam, kad kokie nors derybinės pozicijos pranašumai turėtų įtakos baigmei. Nuo Rawlso jis skiriasi tuo, kad eksplicitiškai atmeta ne tik derybas, prasidedančias nuo tam tikro atskaitos taško, bet ir paties atskaitos taško reikalingumą. Vienas iš nepriimtiniausių bruožų, kuriais pasižymi „Nasho, Braithwaite'o ir panašių modelių siūlomi sprendimai", yra „ypatingoji reikšmė, kurią jie teikia *status quo* taškui." (Senas čia klaidingai *status quo* tapatina su nesusitarimo tašku; pastarasis nebūtinai atitinka realųjį *status quo*, nors jis dažnai gali jį atitikti, kaip mūsų nagrinėtais paveldo atvejais.)

> Ar ši priklausomybė nuo griežtai apibrėžtos nekooperacinės baigmės yra pateisinama? Atrodo, jog atsakymas į šį klausimą priklauso nuo analizės tikslų. Prognozuojant realią derybinės kovos baigmę *status quo*, žinoma, yra svarbus, nes jis apibrėžia, kas bus pusėms nesutarus dėl kooperacinio sprendimo. Visada išlieka pavojus, kad ši abiem pusėms nenaudinga baigmė taps realia baigme. ...

> Tačiau tai nereiškia, kad Nasho sprendimas yra etiškai priimtina baigmė ir kad turime rekomenduoti tą kolektyvinio pasirinkimo mechanizmą, kuris juo remiasi.[25]

Tad Senas atmeta pačią judėjimo nuo nesusitarimo taško prie Pareto ribos schemą. Jo nuomone, kalbėdami apie moraliai priimtiną sprendimą, paprasčiausiai turime kelti klausimą, kokiais bruožais turėtų pasižymėti tokia baigmė. Pavyzdžiui, galėtume sakyti, jog geriausia baigmė yra toji, kuri maksimizuoja visuminį naudingumą, arba toji, kuri naudingumus sulygina, arba toji, kuri maksimizuoja naudą tų, kurie gauna mažiausiai. Tik grynо atsitiktinumo dėka šių kriterijų apibrėžiama baigmė galėtų sutapti su baigme, generuojama schemų, kurios, išlaikydamos santykines pusių pozicijas nesusitarimo taške, leidžia joms judėti Pareto ribos link.

Idėja, kad baigmės teisingumas neturi priklausyti nuo pusių padėties tam tikroje pradinėje situacijoje, yra gana patraukli. Tiesą sakant, gali kilti klausimas, kaip apskritai kam nors galėjo šauti į galvą mintis, jog koncepcijos, grindžiamos priklausomybės nuo pradinės situacijos idėja, apskritai turi kokią nors moralinę galią. Todėl tolesniame skirsnyje aptarsiu argumentus, kuriais grindžiama moralinių sprendimų nepriklausomybė nuo kokio nors pradinio taško.

Tačiau prieš tai verta apibendrinti šio skirsnio temas ir pabrėžti, jog Braithwaite'o sprendimas gali būti skirtingų kritikos linijų objektu. Pradėkime nuo to, kad gali būti iškelta idėja, jog muzikavimo laiko nelygybę lemia *tik* Mato preferencija – tai, kad kakofonijai jis teikia pirmenybę, o ne tylai. Kaip matėme, tai yra teisinga kalbant apie paties Braithwaite'o sprendimą, tačiau nebūtinai teisinga, jeigu kalbame apie kitus dvipakopius sprendimus. Tačiau gali būti iškelta idėja, kad baigmė *apskritai* (net jeigu atsižvelgiama į kitus veiksnius) neturi priklausyti nuo išlošių, nulemtų abipusių grasinimų – nuo tos situacijos, kai kiekvienas kitam daro ką nors blogiausia, o ne (kaip siūlo Lucasas ir Gauthier) tai, kas jam pačiam geriausia, nepriklausomai nuo kito. Tokiu atveju galėtume atmesti ne tik idėją, kad atskaitos taškas priklauso nuo grasinimų, bet ir bendresnę idėją, kad sprendimas apskritai priklauso nuo kokių nors veiksnių, atspindinčių pusių derybinę galią konkrečioje situacijoje. Galiausiai gali būti keliamos specifinės abejonės dėl būdo, kuriuo baigmė daroma priklausoma nuo atskaitos taško. Dabar panagrinėsiu būtent šią kritikos liniją. Kas mums lieka, jeigu atmetame sprendimo priklausomybę nuo atskaitos taško?

9. Nepriklausomybė nuo atskaitos taško

Argumentai „už"

Kritikuodamas Braithwaite'o sprendimo priklausomybę nuo nesusitarimo atskaitos taško Senas siūlė vadovautis alternatyvia Harsanyi etinių sprendinių teorija. Jis teigė, kad ji garantuotų sąžiningesnę Mato ir Luko ginčo baigmę.[26] Nors labai abejoju, ar Senas dabar būtų Harsanyi moralinės teorijos šalininkas, šis jo siūlymas patraukia mūsų dėmesį tinkama linkme – nes Harsanyi siūlo paprastą ir aiškią sąžiningumo ir teisingumo problemų sprendimo koncepciją, kurios apibendrinimą išrutuliosime tolesniuose šios knygos skyriuose. Tad mums verta susipažinti su šia koncepcija tuo jos pavidalu, kokiu ją teikia Harsanyi.[27]

Iki šiol Harsanyi reiškėsi šios knygos pirmame skyriuje kaip atkaklus Nasho siūlomo derybinės problemos sprendimo gynėjas. Tačiau kitaip nei kiti Nasho sprendimo gynėjai, Harsanyi teigia, jog Nasho sprendimas neturi jokių etinių implikacijų. Nasho sprendimas nusako paprasčiausiai tai, kokią baigmę pasiektų du racionalūs savo naudos maksimizatoriai. Grynas atsitiktinumas, jeigu tokių derybų baigmė sutampa su tuo, ką nešališkas stebėtojas laikytų etiškai pagrindžiama baigme, ir būtent ją Harsanyi laiko moralinio sprendinio kriterijumi.

Tiesa, pasak Harsanyi, moraliniai sprendiniai vis dėlto grindžiami naudos maksimizavimo sumetimais. (Todėl jų išvados neišvengiamai formuluojamos naudingumo terminais.) Tačiau naudos siekis turi būti saistomas apribojimais, išreiškiančiais moralės reikalavimus. Esminis moralės bruožas, kurį pabrėžia Harsanyi, yra nešališkumas: etinis sprendinys turi būti nepriklausomas nuo jo autoriaus konkrečios situacijos. Jeigu tam tikra tvarka yra palankesnė man, o kita yra palankesnė tau, tai dar nereiškia, kad aš palaikysiu pirmąją, o tu – antrąją.

Kaip gali būti garantuotas toks nešališkumas? Teorijoje, bet ne praktikoje jį galima būtų garantuoti iš sprendimą priimančio asmens atėmus visą informaciją apie savo paties tapatybę. Šią priemonę Rawlsas vadina „nežinojimo uždanga"; palyginti su šia „stora" Rawlso uždanga, Harsanyi siūlo naudotis kuo „plonesne" informacijos uždanga, jeigu tik ji leidžia garantuoti nešališkumą. (Nuodugniai apie tai kalbėsime vėliau, ypač 41 skirsnyje.) Kitaip sakant, asmuo, kuris priima etinį sprendinį, žino visa, ką būtina žinoti apie sprendinio aplinkybes, išskyrus vieną esminį dalyką. Jis žino nesutarimo pusių skonius, sugebėjimus ir įsitikinimus; numatomus alternatyvių moralinių principų įgyvendinimo padarinius ir t.t. Tačiau jis nežino

savo paties tapatybės, o tik žino, kad vienodu tikimybės laipsniu jis gali priklausyti bet kuriai nesutarimo pusei. Kalbant apie mūsų muzikantų atvejį tai reiškia, jog asmuo, kuris jiems paskirsto muzikavimo laiką, save turi įsivaizduoti (su vienoda tikimybe) Mato arba Luko padėtyje.

Nors praktiškai negalime sukonstruoti tokios nežinojimo uždangos, galime racionaliai svarstyti klausimą, kokie principai tokiomis sąlygomis gali būti pasirenkami. Ir jeigu kartu su Harsanyi tarsime, kad turi būti priimamas sprendimas, maksimizuojantis laukiamą naudą šių informacijos apribojimų sąlygomis, tai atsakymas bus ganėtinai aiškus. Juk tokiu atveju tik vienas principas maksimizuos laukiamą naudą to asmens, kuriuo aš pats galiu būti (o turiu lygių šansų būti bet kuriuo iš jų) ir tas principas yra visų žmonių vidutinio naudingumo maksimizavimas. Jeigu atidedame į šalį problemas, susijusias su gyventojų skaičiaus variantiškumu, tai šią idėją galime išreikšti klasikiniais Benthamo utilitarizmo terminais ir teigti, jog turi būti maksimizuojamas visuminis naudingumas.*

Norėdami operacionalizuoti visuminio naudingumo maksimizavimo principą privalome turėti kiekinius *(cardinal)* naudingumo matus, kurie leistų palyginti skirtingų žmonių naudingumus tiesiogiai, o ne vien vieno asmens naudingumų proporcijas lyginant su kito proporcijomis. Tarki-

* Įdomu pažymėti, jog R. M. Hare'as, recenzuodamas *Teisingumo teoriją*, kritikavo Rawlsą už tai, kad jo nežinojimo uždanga yra storesnė nei minimaliai būtina nešališkumui garantuoti (žr. R. M. Hare, „Rawls' Theory of Justice, I and II." *Philosophical Quarterly* 23 [1973]: 144–55, 241–52; perspausdina su nežymiais pataisymais kn. Norman Daniels, ed., *Reading Rawls: Critical Studies of a Theory of Justice* [New York: Basic Books, 1975], p. 81–107). Kadangi Rawlsas, kaip ir Harsanyi, vadovaujasi idėja, jog moralės principai yra tie principai, kuriuos pasirinktų racionalus maksimizatorius, atitvertas nuo pasaulio reikiamo storio nežinojimo uždangos, Hare'as, manau, yra teisus argumentuodamas, kad naudojant plonesnę nežinojimo uždangą Rawlso prielaidos jį nuvestų į utilitarizmą. Pats Hare'as gindamas utilitarizmą nesinaudoja nežinojimo uždangos schema, tačiau prieina prie analogiškų išvadų. Hare'o požiūriu, skiriamasis moralinio sprendinio bruožas yra tai, kad asmuo (vėlgi laikomas racionaliu maksimizatoriumi) būtų pasirengęs jį taikyti visais atvejais, kuriems jis galioja. Tačiau taip „universalizuojamų" imperatyvų aibę Hare'as apriboja būdais, kurie yra lygiaverčiai nežinojimo uždangos nusakomiems apribojimams. Antai savo knygoje *Freedom and Reason* (Oxford: Clarendon Press, 1963) Hare'as svarsto Braithwaite'o muzikantų problemą, nors pianistą jis kažkodėl padaro entuziastingu kamerinės muzikos įrašų klausytoju. Jis atmeta trimitininko siūlomą universalią preskripciją, „kad žmonės turi trimituoti, kai jų kaimynai klausosi klasikinės muzikos įrašų," argumentuodamas, jog tokiu atveju imperatyvas priklauso nuo konkrečių Mato skonių (ibid., p. 113). Tačiau akivaizdu, jog jeigu tariame, kad gali būti atsižvelgiama į faktą, jog žmonės turi įvairių skonių, tačiau neturi būti atsižvelgiama į konkretaus asmens skonius, tai vienintelis priimtinas egocentrinis universalizuojamas imperatyvas yra „Tebūnie maksimaliai tenkinami kiekvieno norai", o tai yra utilitaristinis kriterijus.

me, kad skaičiai, kuriuos iki šiol naudojome, atspindi šiuos tarpasmeniškai palyginamus naudingumus. Tada pažvelgę į 2.1 lentelę iškart matome, jog visuminis naudingumas bus maksimizuojamas tuo atveju, kai Matas muzikuoja kiekvieną vakarą. Kiekvienas vakaras, kai muzikuoja Matas, duoda 4 vienetais didesnį visuminį naudingumą negu vakaras, kai muzikuoja Lukas. Kai muzikuoja Matas, toji visuma yra 14 (10 Mato vienetų ir 4 Luko vienetai), o kai muzikuoja Lukas, turime 10 (7 Luko ir 3 Mato vienetai). Teiginys, kad vidutinis naudingumas maksimizuojamas tuo atveju, jeigu Lukas niekada nemuzikuoja, intuityviai gali būti nepriimtinas, tačiau skaitytojui reikia priminti, jog Braithwaite'o formuluotėje muzikavimo naudingumo priklausomybė nuo muzikavimo dažnumo yra linijinė; kitaip sakant, muzikavimo neliečia mažėjančio ribinio naudingumo principas. (Neumanno/Morgensterno terminais tai reiškia, kad kiekvienas yra abejingas pasirinkimui tarp garantuoto muzikavimo vieną vakarą ir 1/n tikimybės muzikuoti n-ąjį vakarą.)

Papriekaištavęs Braithwaite'o sprendimui dėl jo priklausomybės nuo derybinių sumetimų ir išreiškęs pritarimą Harsanyi pozicijai Senas rašo, jog „pats Matas gali pripažinti, kad jeigu rinkdamasis laiko pasidalijimo sistemą jis nežinotų savo tapatybės, t.y. ar jis yra Matas, ar Lukas, tai jis nekreiptų dėmesio į grasinimo pranašumą ir siūlytų lygesnį laiko pasidalijimą."[28] Tačiau kaip matėme, nėra jokio apibrėžto ryšio tarp to, ką Senas klaidingai vadina Mato grasinimo pranašumo pašalinimu (tiksliau – bet kokios nuorodos į atskaitos tašką eliminavimo), ir laiko lygesnio padalijimo už tą padalijimą, kurį siūlo Braithwaite'as. Harsanyi analizėje Matas siūlytų, jeigu nežinotų savo tapatybės, kad Matui būtų leista muzikuoti visą laiką, o Lukas, jeigu ir jis nežinotų savo tapatybės, su tuo mielai sutiktų. Juk bet koks nukrypimas nuo tokio paskirstymo būdo sumažintų jų laukiamą naudingumą.

Harsanyi argumentas yra visiškai logiškas, ir kiekvienas, nenorintis pripažinti jo išvados, turi parodyti, kurias jo prielaidas jis atmeta. Tarkime, kad priimame Harsanyi požiūrį, jog moralinis sprendinys turi būti nešališkas, ir pripažįstame, jog mintinis eksperimentas, kai keliamas klausimas, ar asmuo padarytų tokį pat sprendimą, jeigu nežinotų nei savo padėties, nei savo savybių, yra vienas iš galimų nešališkumo implikacijų išsiaiškinimo būdų. Lieka neatsakyta į jo priekaištą dėl to, kad nėra pateikta (nei Harsanyi, nei kieno nors kito) pakankamo paaiškinimo, kodėl moraliniais sprendiniais laikomi tie sprendiniai, kuriuos priima savo naudą maksimizuojantis asmuo, atitvertas nuo pasaulio nežinojimo uždangos. Šį klausimą nagrinėsime 9 skyriuje (žr. ypač 41 skirsnį). Tačiau jau

čia galima pastebėti, jog jeigu prie informacijos apribojimų nepridedame egocentrinės motyvacijos, tai Harsanyi teikiamas utilitarizmo įrodymas nėra įtikinamas. Jeigu naudingumo maksimizavimo motyvacijos nepriskiriame tiems racionaliems individams, kurie renkasi principus nežinodami savo tapatybės, tai negalime daryti išvados, jog jie pasirinktų visuminio naudingumo maksimizavimo principą.

Vis dėlto negalima nepripažinti utilitaristinio sprendimo patrauklumo. Mano požiūriu, bet kuris geros valios žmogus, susidūręs su Mato ir Luko problema, labai rimtai turi traktuoti teiginį, jog nukrypimas nuo sprendimo, atiduodančio Matui visą muzikavimo laiką, reikštų neišvengiamą naudingumo praradimą. Juk Lukui suteikus bent dalį muzikavimo laiko Mato padėtis pablogėtų labiau nei pagerėtų Luko padėtis. Net jeigu galiausiai prieitume prie išvados, kad teisingas muzikavimo laiko padalijimas skiriasi nuo to, kurį siūlo utilitarizmas, neturime manyti, jog atmetę utilitaristinį sprendimą, nepraradome nieko.

Rekomendacija, kad turi būti maksimizuojamas visuminis naudingumas, yra tik žinomiausias iš principų, kurie nėra priklausomi nuo atskaitos taško. Tai nėra vienintelis toks principas. Viena dažnai siūloma utilitarizmo modifikacija natūraliai išplaukia iš idėjos, jog utilitarizmo silpnoji vieta yra tai, kad, telkdamas savo dėmesį į visuminės naudos maksimizaciją, jis nustumia į šalį klausimą, kaip toji nauda paskirstoma individams. Vargu ar būtų išmintinga pripažinus grynosios maksimizacijos kritiką pulti į kitą kraštutinumą – į naudos egalitarizavimą. Juk lygios naudos principas, jeigu jis interpretuojamas pakankamai griežtai, reikalautų pripažinti, kad moraliai lygaus vargo padėtis yra priimtinesnė už padėtį, kuriai esant visi būtų laimingi, bet kai kurie šiek tiek laimingesni. Atrodo, būtų išmintingiau sakyti, kad mums rūpi ne tik visuminės naudos kiekis, bet ir tai, kaip ji paskirstoma, t.y. kad siekiame maksimizacijos *ir* lygybės pusiausvyros. Kita galimybė, kuriai daug dėmesio skiriama pastaruoju metu, yra tai, kad turi būti maksimizuojama mažiausią išlošį gaunančio individo nauda. Atsižvelgdamas į įprastąją vartoseną šį principą vadinsiu maksimino naudingumo principu.

Toliau šioje knygoje nesiimsiu hibridinių principų implikacijų analizės. Akivaizdu, jog gali būti pasiūlyta pačių įvairiausių maksimizavimo ir egalitarizavimo, maksimizavimo ir maksiminimizavimo, egalitarizavimo ir maksiminimizavimo derinimo koncepcijų. Čia pasitenkinsiu tuo, kad glaustai aptarsiu lygybės ir maksimino principų implikacijas.

Jeigu šiuos principus taikytume Mato ir Luko problemos atveju, tai pamatytume, jog jie duoda tą patį rezultatą. Taip yra todėl, kad lygios nau-

dos taškas priklauso Pareto ribai, o tai reiškia, kad negalima pagerinti vienos pusės padėties nepabloginus kitos. Jeigu judame pagal Pareto ribą nuo padėties, kai visą laiką muzikuoja Matas, prie padėties, kai visą laiką muzikuoja Lukas, tai Matas pamažu praranda turėtą naudą, o Lukas gauna vis daugiau naudos, tad minimumo maksimumas pasiekiamas tada, kai Mato naudingumo smukimo kreivė (faktiškai – tiesė) susikerta su kylančia Luko naudingumo kreive. Jeigu tariame (problemai iliustruoti), kad skaičiai 2.1 lentelėje atspindi tarpasmeniškai palyginamus kiekybinius naudingumus, tai sprendimas bus toji padėtis, kai Lukas muzikuoja 3/5 viso laiko. Ši padėtis kiekvienai pusei duoda vidutiniškai 5,8 naudingumo vieneto. Tad šis padalijimas daugmaž atitinka proporciją, siūlomą Braithwaite'o, nors ir siūloma žengiant priešinga kryptimi. Dar kartą noriu pabrėžti, jog nesunku įrodyti, kad naudos išlyginimo principas pats savaime pusėms negarantuoja muzikavimo laiko lygiavos. Ir, žinoma, joks nuoširdus lygios naudos principo šalininkas neturi dėl to nerimauti.

Tačiau pratimas, kurį ką tik čia atlikau, nevisiškai atsako į rūpimą klausimą. Sunku įsivaizduoti, kad kas nors, išpažįstantis lygios naudos, arba maksimino, principą, galėtų siūlyti būtent šį jų taikymo būdą. Lygios naudos, arba maksimino, principo šalininkai vadovaujasi intuicija, kad žmonių gerovė turi būti kuo lygesnė visose jų gyvenimo trukmės atkarpose arba kad blogiausioje padėtyje esančių žmonių gerovė būtų kuo didesnė.*

* Antai savo knygoje *Freedom and Reason* atsakydamas grynosios maksimizacijos kritikams Hare'as pripažino, kad turi būti atsižvelgiama ir į naudos paskirstymo lygybę (p. 121). (Turiu pridurti, jog vėlesnėje jo knygoje *Moral Thinking: Its Levels, Method and Point* [Oxford: Clarendon Press, 1981] neįžvelgiu nieko, išskyrus grynąją maksimizaciją.) Tedas Honderichas iškėlė „lygybės principą", pagal kurį turime tvarkytis taip, kad būtų kuo daugiau „lygybės pasitenkinime ir skausme" (*Three Essays on Political Violence* [Oxford: Basil Blackwell, 1976], p. 41). Nors tai skamba kaip egalitarizmo tezė, kitame puslapyje jis pažymi („pernelyg glaustai"), jog „lygybei varge neteiktina pirmenybė prieš pasitenkinimo nelygybę". Vėlesnėje tos pačios knygos redakcijoje Honderichas, kaip atrodo, tenkinasi miglota maksimino formuluote: „lygybės principas" dabar sako, jog „turime gerinti blogiausioje padėtyje esančių, vargstančiųjų dalią, net jeigu dėl to nesukuriama didžiausia galima visuminė nauda arba mažiausio vargo padėtis" (*Violence for Equality* [Harmondsworth, England: Penguin, 1980], p. 54–55). (Nemanau, kad suprantu paskutinę frazę.) Amartya Senas savo „velferistinėje" fazėje taip pat flirtavo su maksimino idėja. Kelias, kuriuo jis atėjo prie šios idėjos, buvo ekonomistams būdingas klystkelis interpretuojant Rawlsą, kai nekreipiama dėmesio į jo eksplicitinį teiginį, jog „skirtumo principas" apibrėžiamas „pirminių gėrybių" (tokių kaip pajamos) atžvilgiu ir įsivaizduojama, jog jis gina maksimino naudingumą. Antai Senas rašė, kad „Rawlso analizėje, kaip pasirodo, tikrasis maksimandas yra blogiausioje padėtyje esančio individo gerovė [t.y. naudingumas]" (Amartya K. Sen, *Collective Choice and Social Welfare* [San Francisco: Holden-Day, 1970], p. 136). Žr. taip pat Seno „Welfare Inequalities and Rawlsian Axiomatics," *Theory and Decision* 7 (1976): 243–62.

Tam reikia, kad konkretūs ginčai, tokie kaip muzikavimo laiko padalijimas Mato ir Luko atveju, būtų sprendžiami atsižvelgiant į alternatyvių sprendimų padarinius naudingumo pasiskirstymui jų visam gyvenimui. Tik jeigu jų gyvenimiškos perspektyvos yra vienodai palankios, būtų teisinga siekti tokio muzikavimo laiko padalijimo, kuris jiems duotų po lygiai naudos (nepriklausomai nuo to, ar paskirstyme visam gyvenimui naudojamasi lygaus naudingumo, ar maksimino naudingumo principu.)

Ir kadangi naudingumas, atsirandantis dėl muzikavimo laiko padalijimo, bus tik lašas jūroje, palyginti su naudingumo paskirstymu visam gyvenimui, net mažiausias bendrasis skirtumas reikalaus, kad kompensacijos sumetimais būtų maksimizuojamas vieno arba kito individo naudingumas leidžiant jam muzikuoti visą laiką. Gana sunku įsivaizduoti, kad gali būti gana aiškus dviejų individų gyvenimo perspektyvų skirtumas, leidžiantis tvirtai teigti, jog jie iš tikrųjų yra nelygūs, tačiau ne tiek nelygūs, kad liktų nelygūs ir tada, jei vienam iš jų būtų leista muzikuoti kiekvieną vakarą. (Tas pat pasakytina apie gyvenimo trukmės maksimino naudingumą. Maksimizuojant gerovę asmens, turinčio mažiausią šio pobūdžio naudingumą, paprastai reikės skirti visą muzikavimo laiką tam, kurio padėtis šiaip jau yra blogesnė.)

Natūraliai kyla klausimas, ar atsižvelgiant į visa tai mums nederėtų grįžti atgal ir peržiūrėti savo utilitarizmo traktuotę. Be abejo, utilitarizmas pripažįsta, jog jo principas turi būti taikomas visų šaltinių teikiamam naudingumui: tikslas turi būti naudingumo, nesvarbu, iš kokių šaltinių kildinamo, bendro kiekio maksimizavimas. Ar tai reiškia, kad utilitaristo siekis skirsis nuo siekio maksimizuoti tą visuminį naudingumą, kurį gali gauti du individai iš muzikavimo laiko padalijimo? Atsakymas yra toks: tam tikromis nustatytomis sąlygomis jokio plyšio negali atsirasti tarp visuminio naudingumo maksimizavimo ir naudingumo maksimizavimo konkrečiu atveju. Jeigu visas kitas sąlygas laikome fiksuotomis, tai Mato ir Luko atveju visuminį naudingumą galime maksimizuoti tik maksimizuodami tą naudingumą, kurį jie gauna iš muzikavimo laiko padalijimo. Tad šiuo požiūriu lieka galioti mūsų anksčiau šiame skirsnyje pateikta analizė.

Galbūt galėtume teigti, jog lygaus naudingumo ir maksimino naudingumo principai kur kas mažiau negu maksimalaus naudingumo principas priklauso nuo atskaitos taško. Juk maksimalaus naudingumo principas gali būti taikomas (kitoms sąlygoms esant lygioms) pavieniais atvejais, o lygaus naudingumo ir maksimino naudingumo principai išvis negali būti taikomi, kol nežinome naudingumų, kuriuos pusės gauna iš visų kitų šaltinių. Jei-

gu turime tik informaciją apie kiekvienos pusės naudingumą, gaunamą iš muzikavimo arba klausymosi, jos nepakanka, kad išsiaiškintume, kokį Mato ir Luko problemos sprendimą teiktų lygaus naudingumo ir maksimino naudingumo principai. Turėtume gauti informacijos apie visus kitus jų gerovės aspektus ir tik tada jų muzikavimo ir klausymosi naudingumus galėtume naudoti kaip priesvorius visuminei baigmei gerinti.

Prieš baigdamas šią aptartį trumpam turiu grįžti prie išlygos, kurią ką tik paminėjau nesvarstydamas jos svarbos. Sakiau, kad maksimizavimas pavieniais atvejais reikštų visuminį maksimizavimą, jeigu visas kitas sąlygas laikome fiksuotomis. Tačiau tai yra gana dirbtinis apribojimas, kuris utilitaristams visada (ir pagrįstai) kelia susierzinimą. Kodėl mūsų muzikantai negalėtų muzikuoti skirtingu laiku? Ar negalima tarp butų įrengti garso izoliacijos? Ar negalėtų vienas iš jų pasirinkti kitokią laisvalaikio leidimo formą ir taip pašalintų pačią problemą? Kaip parodysiu kitame skyriuje, utilitarizmas įgytų daugiau įtaigumo, jeigu jam pridėtume šiek tiek realizmo, implikuojamo šiais klausimais.

Argumentai „prieš"

Dabar noriu užimti priešingą poziciją ir išdėstyti, mano požiūriu, stipriausius argumentus, ginančius nuostatą, kad sąžiningas Mato ir Luko problemos sprendimas turi priklausyti nuo tam tikro atskaitos taško. Pradėkime nuo neigiamos argumento pusės. Taigi kuo remiantis teigiama, kad sprendimas neturi priklausyti nuo atskaitos taško? Gana įprastas priekaištas utilitaristiniam (visuminio naudingumo maksimizavimo) kriterijui yra tai, kad vieniems jis primeta „per didelę aukojimosi naštą" vardan kitų.[29] Ir nors šio argumento detalės šiek tiek pasikeistų, nesunku įsivaizduoti, kaip panašus argumentas galėtų būti naudojamas ir prieš lygios naudos, arba maksimino, principą.

Atsakant į šią kritiką iškart galima pabrėžti, jog jos argumentacija sukasi ydingame rate. Kritiko teiginys, kad kai kam primetama per didelė pasiaukojimo našta, implikuoja, kad jam teisingas sprendimas jau yra žinomas: apie pasiaukojimą ar praradimą galima kalbėti tik turint tam tikrą standartą. Tačiau jeigu jis jau turi tokį standartą (pavyzdžiui, kad kiekvienas asmuo turi „prigimtinę teisę" į pelną, kurį jis gauna rinkoje), tai kitų kriterijų kritika remiasi tuo, jog jie nėra suderinami su jo kriterijumi. Kalbos apie „aukojimąsi," kurio reikalauja utilitaristiniai ar kitokie kriterijai, prie šio fakto neprideda nieko.[30]

Manau, kad šis atsakas yra gana įtikinamas. Vis dėlto iš pačios idėjos galime mėginti išpešti kai ką daugiau. Pažvelkime į situaciją iš konkretaus agento, pavyzdžiui, iš Mato perspektyvos. Sakome, jog jeigu sprendimas nepriklauso nuo atskaitos taško, tai atsakymas į klausimą, kaip dažnai Matui bus leista muzikuoti, jeigu jam apskritai bus leista muzikuoti, priklauso nuo specifinių jo kaimyno Luko aplinkybių. Tiksliau, jis priklauso nuo to, ar Lukas gali apginti tokias savo pretenzijas: „Muzikuodamas aš gaunu daugiau naudos nei muzikuodamas jos gauni tu" arba „Nemuzikuodamas gaunu mažiau naudos iš kitų savo užsiėmimų nei nemuzikuodamas gauni tu."

Net jeigu Mato gyvenime neįvyksta jokių pokyčių, jam moraliai leistino muzikavimo laiko kiekis gali radikaliai keistis dėl pokyčių Luko gyvenime. Tarkime, kad Lukas išsiskiria su savo meiluže. Gali būti, kad tokiu atveju jis netenka keletos alternatyvių malonumo šaltinių, todėl skambinimas vakarais pianinu dabar jam tampa daug svarbesnis nei anksčiau. Todėl pagal utilitaristinį kriterijų jis gali pretenduoti į daug didesnę muzikavimo laiko dalį nei anksčiau. Galima įsivaizduoti, jog naudojant lygaus naudingumo, arba maksimino, naudingumo kriterijų jis galėtų nuo tos savo padėties, kai neturi jokių galimybių muzikuoti, lengvai peršokti prie padėties, kur gali muzikuoti kiekvieną vakarą.

Turime būti atidūs ir nepervertinti šios padėties kontrasto lygindami su tuo, kas galėtų vykti sprendimų priklausomybės nuo atskaitos taško atveju. Juk pastaruoju atveju arbitro sprendimas padalijant muzikavimo laiką dėl Luko aplinkybių pokyčių taip pat gali pakrypti Mato nenaudai arba, žinoma, dėl to, kad Luką pakeistų kitas gyventojas. Tiesą sakant, visiškai akivaizdu, jog bet kuri laiko padalijimo schema, kaip nors priklausanti nuo šių dviejų butų gyventojų savybių, turės šį potencialą. Tačiau būdas, kuriuo veikėjų savybės daro poveikį arbitražo baigmei, skiriasi priklausomai nuo sprendimo tipo.

Jeigu keliame klausimą, kodėl kas nors galėtų teikti pirmenybę nuo atskaitos taško priklausomiems sprendimams, tai turime kelti klausimą, koks asmens požiūris į jį supančius žmones natūraliai lemtų tokią nuostatą. Iš daugelio autorių, nagrinėjusių Mato ir Luko bylą, Lucasas ir Gauthier bene aiškiausiai dėsto priklausomybės nuo atskaitos taško argumentus. Lucasas, gindamas savąją lygių išlošių sprendimo versiją, rašo: „Primetu savo moralę. Ji yra griežta kaip ir kitos legalistinės moralės, kurios nereikalauja, kad žmonės rūpintųsi vieni kitais, o tik reikalauja vienas kitam teikti tą pagarbą, kurią dera teikti individams, kaip žmogiškosioms

būtybėms. Tačiau ji nėra tokia žiauri, kaip prof. Braithwaite'o postuluojama moralė – vyrauja abejingumo, o ne kenkėjiškumo nuostata."[31]

Gauthier schema eksplicitiškai skiriama „pilietinei visuomenei", kurios būdingoji socialinio bendradarbiavimo institucija yra rinka[32] ir kurios psichologiją neblogai nusako Lucaso teikiamas vaizdinys. Tad nekeista, jog Lucaso siūlomas Mato ir Luko problemos sprendimas iš esmės sutampa su Gauthier sprendimu ir skiriasi nuo jo tik tuo, jog Lucasas naudojasi Braithwaite'o naudingumų transformacija, o Gauthier, kaip žinome, naudojasi skirtumo pasidalijimo metodu. Jie abu postuluoja, jog Matas ir Lukas turi pasidalyti laiką taip, kad išlaikytų tą patį santykinį pranašumą, kurį jie turėtų jungtiniame maksimumo taške. Teigiau, jog jungtinis maksimumas gali būti ne pats geriausias jų geidžiamo sprendimo variantas. Tačiau svarbiausia yra tai, kad sąžiningu jie laiko tokį laiko pasidalijimą, kuris išsaugo atitinkamo atskaitos taško pranašumus.

Gauthier bendrasis argumentas yra tai, kad jeigu žmonės nesirūpina vienas kitu, tai jie reikalaus, kad bendradarbiavimo baigmė nebūtų jiems blogesnė už baigmę, kurią jie turėtų nebendradarbiaudami. Individai bendradarbiauja dėl tam tikros naudos, kurios jie neturėtų nebendradarbiaudami. Tad paskirstymo klausimas gali būti keliamas tik dėl to, kaip turi būti dalijamasi bendradarbiavimo nauda, o tai, žinoma, implikuoja priklausomybę nuo atskaitos taško. „Traktuodami visuomenę kaip optimalaus socialinio prieaugio kūrimo ir paskirstymo priemonę racionalūs žmonės [pirminėje pozicijoje] priimtų tik tokius paskirstymo principus, kurie galioja vien prieaugiui ir jį paskirsto pagal kiekvieno indėlį į jo sukūrimą."[33] Mato ir Luko atveju tai reiškia lygų „prieaugio" paskirstymą, kur lygybės matas yra lygus normalizuoto naudingumo išlošis, normalizaciją atliekant pagal „skirtumo pasidalijimo" principą.

Įsigilinę į šio požiūrio ištakas galime pasakyti, jog visuomenę jis traktuoja kaip individų, siekiančių savo nepriklausomų gyvenimo tikslų, sumą.

> Teisinga visuomenė neturi jokių tikslų be tų, kuriuos nusako jos narių preferencijos. Kaip kooperatyvi abipusės naudos schema ji kiekvienam padeda realizuoti savąją gėrio sampratą. Teisinga visuomenė nekonstruoja socialinio gėrio kaip individualių gėrių funkcijos. Tuo ji aiškiausiai skiriasi nuo utilitaristinės visuomenės, kuri taip pat atmeta bet kokią substancinę socialinio gėrio sampratą ir bet kokį visuomenės tikslą, išskyrus jos narių tikslus, tačiau konstruoja socialinį gėrį kaip individualių gėrių sumą. Utilitaristinė visuomenė neturi substancinio tikslo, tačiau ji siekia realizuoti didžiausią individualių

gėrių sumą, o teisinga visuomenė kiekvienam individui tik padeda realizuoti (visiems priimtinomis sąlygomis) didžiausią savo paties gėrio sumą.[34]

Reikia manyti, jog visiems visuomenės nariams vieningai panorus maksimizuoti visuminį naudingumą, Gauthier negalėtų jiems nieko prikišti. Kiekvienas maksimizuotų savo naudingumą ir prisidėtų prie visuomenės sumarinio naudingumo didinimo. Tačiau jeigu kurie nors visuomenės nariai nenorėtų dalyvauti tokiame projekte, teisingumas neleidžia versti prie jo prisidėti. Ir jie gali reikalauti jiems priklausančios „sąžiningos" socialinių išteklių dalies, kaip ją apibrėžia Gauthier.

Kaip šios idėjos taikomos Mato ir Luko problemos atžvilgiu? Jeigu jie turėtų bendrą tikslą, pavyzdžiui, maksimizuoti iš dviejų kambarių sklindančios muzikos kokybę, tai jie galėtų susitarti dėl efektyviausių priemonių šiam tikslui pasiekti, pavyzdžiui, kad visą laiką muzikuotų talentingesnis muzikantas. Tačiau jeigu jie nesivadovauja šiuo bendru tikslu, tai sprendžiant jų nesutarimą negalima apeliuoti į šį tikslą. Panašiai, jeigu jų tikslas nėra visuminio naudingumo, gaunamo dviejuose butuose, maksimizacija, tai šiuo kriterijumi negalima remtis sprendžiant klausimą, kas ir kada turi muzikuoti.

10. Išteklinis sprendimas

Paskutiniame skirsnyje aptarėme vieną sprendimo priklausomybės nuo atskaitos taško pagrindimą: žmonėms, neturintiems bendrų tikslų, tokio pobūdžio sprendimas būtų patrauklus kaip dorojimosi su konfliktais būdas. Tačiau dabar iškelkime tokį klausimą: „Jeigu pripažįstame argumentus, kuriais grindžiama nepriklausomybė nuo atskaitos taško, tai ar tie patys argumentai neverčia mūsų atmesti lygaus naudingumo prieaugio kriterijų kaip sąžiningo perėjimo nuo nesusitarimo taško prie Pareto ribos garantiją?" Jeigu jau sakome, kad sąžiningas tam tikro ištekliaus pasidalijimas neturi būti siejamas su tokiais plačiais tikslais kaip visuminio naudingumo maksimizavimas arba egalitarizavimas, tai ar ta pati logika neverčia pripažinti, kad naudingumo sumetimai apskritai neturi figūruoti sąžiningo padalijimo apibrėžime?

Ex hipothesi, pradedame nuo situacijos, kai pusės nesirūpina viena kitos gerove. Tai nereiškia, kad tokius individus turime įsivaizduoti kaip godžius egoistus; galime tarti, kad jie pajėgūs atsižvelgti į sąžiningumo reikalavimus. Tačiau ką tokiems individams reikštų sąžiningumo reika-

lavimai? Idėja, kurią čia turime aptarti, yra tai, kad jie nepripažins, jog tam tikras trūkstamas išteklius turi būti dalijamas taip, kad naudingumo išlošiai būtų lygūs. Veikiau jie manys, jog sąžininga būtų lygiai pasidalyti pačiu ištekliumi (laiku, pinigais ir t.t.).

Galima prieštarauti, jog išteklius yra ginčijamas todėl, kad jo nori abi pusės. Kadangi būtent naudingumo charakteristikos jo padalijimą daro problema, naudingumas natūraliai teikia bendrą vardiklį, kuriuo gali būti išreiškiamas sąžiningas padalijimas. Atsakant reikia pabrėžti, jog apie jokį natūralumą negalime kalbėti, kai turime omeny tai, ką postuluojame apie individų santykius. Jeigu jie neturi bendrų tikslų, tai kodėl jie turi pripažinti naudingumą kaip bendrą vardiklį, apibrėžiantį, kiek kiekvienas gali realizuoti savo tikslus? Juk tarėme, kad pusės nesutiktų ginčijamo daikto padalijimo principo padaryti priklausomo nuo kokio nors bendro naudingumo paskirstymo tikslo. Tačiau kodėl jos turėtų pripažinti, jog naudingumo paskirstymas yra susijęs su sąžiningumu, net ir tuo ribotu atveju, kai paskirstomas tik bendradarbiavimo baigmės prieaugis?

Tarkime, kad aš gaunu tiek naudingumo vienetų (apibrėžiamų mums abiem priimtinu būdu) iš tam tikro ištekliaus (pavyzdžiui, laiko) ketvirtadalio, kiek jūs gaunate iš trijų ketvirtadalių; bet tai mane nebūtinai privers pripažinti, kad būtų sąžininga jums atiduoti tris ketvirtadalius to ištekliaus. Juk nesutariame galiausiai dėl paties ištekliaus padalijimo. Tariame, jog abu turime į jį vienodas teises. Tad kodėl jo nepasidalijus po lygiai? Galime prisiminti, jog būtent toks buvo Hobbeso siūlymas jam sprendžiant klausimą, koks būtų deramas ištekliaus pasidalijimas tarp vienodą moralinį statusą turinčių pretendentų (žr. aukščiau, 6 skirsnį).

Argumentas prieš naudingumo prieaugio lygybę remiasi nuoseklumo reikalavimu. Jeigu mums nerūpi kitų žmonių gerovė, tai mes nepripažinsime pretenzijų, grindžiamų to tipo naudingumų palyginimais, kai duodama daugiau tam, kuris ištekliu naudotųsi efektyviau, arba tam, kuris apskritai yra blogesnėje padėtyje naudingumo požiūriu. Tai kodėl turėtume pripažinti, kad bent kiek svarbu ribotas naudingumų palyginimas lygiai paskirstant naudingumo prieaugį? Kodėl turiu sutikti, jog jūs galite pretenduoti į didesnę trūkstamo ištekliaus dalį vien dėl to, kad jūsų naudingumo funkcija yra vienokio pavidalo, o mano naudingumo funkcija – kitokio, ir kai šios funkcijos įtraukiamos į tam tikrą lygaus naudingumo prieaugio formulę, paaiškėja, jog jums priklauso didesnė dalis?

Tad alternatyva būtų paties ištekliaus padalijimas nekeliant klausimo, ką žmonės su juo darytų ar kokios naudos iš jo turėtų. Gavę savo „sąži-

ningą dalį" jie gali elgtis su ja kaip nori. Kiekvienas individas turi savo tikslų, ir sąžiningas išteklių padalijimo būdas – suteikti kiekvienam lygias galimybes naudotis šiais ištekliais savo tikslams, kad ir kokie jie būtų. Ši pozicija neabejotinai atitinka sveiko proto nuostatą: nemanau, kad koks nors žmogus, išvengęs ilgų šiuolaikinės ekonomikos ar šiuolaikinės filosofijos studijų, bent akimirksnį suabejotų tuo, kad sąžiningas pinigų padalijimas yra kas nors kita nei lygių galimybių nusipirkti daiktų suteikimas arba kad muzikavimo laiko padalijimas yra kas nors kita nei paties laiko, kuriuo leidžiama muzikuoti, padalijimas.

Skiriamasis šio problemos sprendimo (jį galime pavadinti „ištekliniu") bruožas yra štai kas: nesusitarimo taškas ir nauda, gaunama (jeigu ji gaunama) pereinant nuo šio taško prie kurios nors abipus naudingos alternatyvos, nuo pat pradžių turi būti apibrėžiami paties trūkstamo ištekliaus paskirstymo terminais. Mato ir Luko atveju tas trūkstamas išteklius, žinoma, yra solinio muzikavimo laikas. Verta pabrėžti, jog šis sprendimas visiškai skiriasi nuo visų kitų iki šiol mūsų knygoje aptartų sprendimų. Visuose iki šiol nagrinėtuose sprendimuose svarbiausiu laikomas klausimas, kokį naudingumo išlošį (matuojamą vienokiais ar kitokiais vienetais) baigmėje turi gauti Matas ir Lukas. Tiesa, kai gaunamas atsakymas į šį klausimą, kiekvienas sprendimas jį transformuoja į muzikavimo laiko padalijimą. Tokia naudingumų transformacija į teises, galimybes ir t.t. yra įprastas dalykas. Antai joks utilitaristas niekada neteigė, kad įstatymai ir institucinės taisyklės turi būti reiškiamos terminais, eksplicitiškai kalbančiais apie naudingumą. Tad „išteklinio" sprendimo ypatumas yra ne tai, kad jis pats išreiškiamas muzikavimo laiko terminais, bet tai, kad muzikavimo laiko padalijimas neturi būti grindžiamas nuoroda į naudingumą, kurį jis generuoja. Veikiau kalbama apie paties ištekliaus padalijimą nekreipiant dėmesio į tai, kokį naudingumo paskirstymą implikuoja vienoks ar kitoks jo padalijimas.

Norėdami gauti konkretų išteklinį sprendimą turime apibrėžti du dalykus: nesusitarimo tašką ir judėjimo nuo jo taisyklę. Taikydamas šį sprendimą Mato ir Luko problemai, naudosiuos šiame skyriuje jau apibrėžtu nesusitarimo atskaitos tašku. Tai yra tas taškas, kuris nesusitarimo atveju muzikavimo laiko išteklių paskirsto taip pat, kaip paskirstomi pinigai mūsų nagrinėtuose paveldo pavyzdžiuose. Kitaip sakant, atskaitos taškas yra tai, kad abi pusės negauna nieko. Šio skirsnio pabaigoje aptarsiu kai kurių alternatyvių atskaitos taškų implikacijas.

Kaip ir anksčiau, bendradarbiavimo prieaugio sąžiningo pasidalijimo kriterijumi laikysime tai, kad abi pusės iš jo turi po lygų išlošį. Tačiau lygybė čia matuojama paties ištekliaus, o ne ištekliaus teikiamos naudos terminais. Tad šiuo atveju tariame, jog bet koks laikas, kuris skiriamas solo muzikavimui, turi būti padalijamas taip, kad Matas ir Lukas gautų po vienodą jo kiekį.

Paprastumo dėlei tarsime, jog sprendžiame šešių vakarų muzikavimo laiko padalijimo klausimą. Tarkime, kad dėl tam tikrų priežasčių (įstatyminio draudimo ar ankstesnio susitarimo) sekmadieniai išbraukiami, tad per savaitę muzikavimui skiriami šeši vakarai, be to, Matas ir Lukas su-

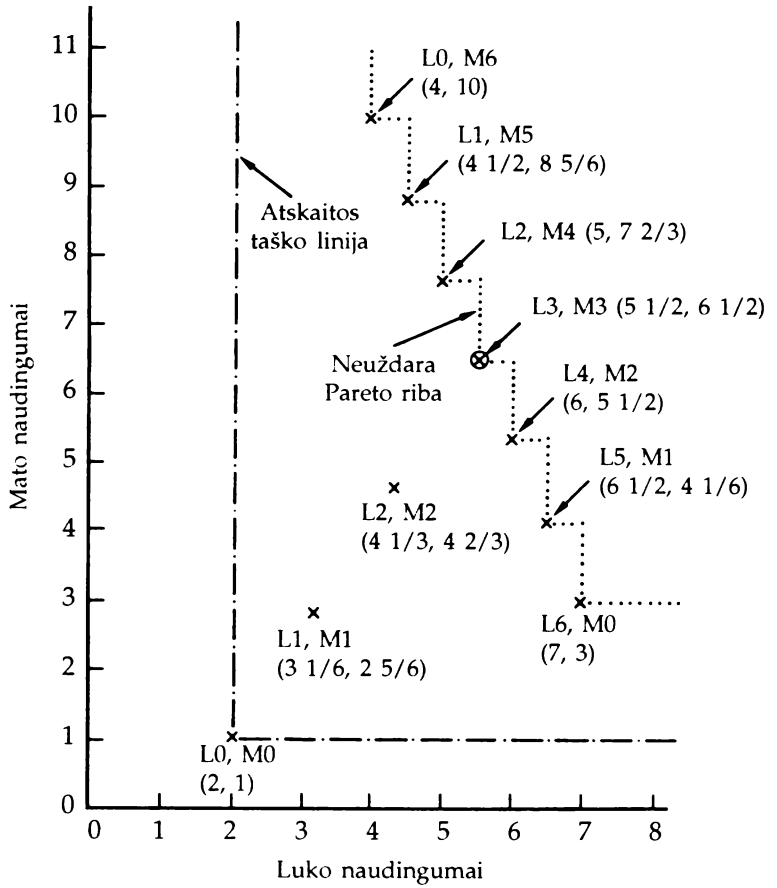

2.2 diagrama. Išteklinis sprendimas

sitaria, jog bet koks laiko pasidalijimas turi įtilpti į vieną savaitę. Kadangi siūlomam sprendimui muzikavimo laiką reikia padalyti po lygiai, yra tik keturios su juo suderinamos baigmių galimybės: Matas ir Lukas (kiekvienas) muzikuoja tris vakarus per savaitę, kiekvienas du vakarus per savaitę, kiekvienas vieną vakarą per savaitę, arba nemuzikuoja nė vienas.

Mato ir Luko preferencijas šių alternatyvų atžvilgiu galime dedukuoti iš Braithwaite'o išlošių matricos. Gavę šias grynai ordinalines preferencijas mes nebūtinai naudosimės kokiomis kitomis Braithwaite'o skaičių savybėmis. Tačiau dėl patogumo šiuos skaičius kaip koordinates naudoju 2.2 diagramoje. Matome, jog Matas ir Lukas – abu teikia pirmenybę trims muzikavimo vakarams prieš du vakarus, dviems vakarams prieš vieną ir vienam vakarui prieš nė vieną. Tad lygus muzikavimo laiko padalijimas pašalina interesų konfliktą, kuris šiaip jau yra būdingas situacijai su Braithwaite'o išlošiais. Iš leistinų alternatyvų abu teikia pirmenybę vienintelei, kurią sprendimas ir nurodo.

Siūlomą sprendimą norėdami patikrinti, turime pamatyti, kaip jis veikia modifikavus išlošius Braithwaite'o pavyzdyje. Tad pakeičiame išlošių matricą taip, kad Lukas, užuot gavęs 4 naudingumo vienetus iš Mato muzikavimo klausymosi, dabar gauna –4 vienetus. (Galbūt kakofonijos jis nemėgsta labiau nei klausymosi, tačiau kakofonijos naudingumas nevaidina jokio vaidmens sprendime, tad į jį galime nekreipti dėmesio.) Tai reiškia, kad dabar jis teikia pirmenybę veikiau tylai, negu lygiam muzikavimo ir klausymosi laiko deriniui. Nekeisdami Mato naudingumų gauname 2.3 diagramą.

Kaip ir anksčiau, taikydami mūsų sprendimą nesinaudojame pačiais naudingumų skaičiais. Vienintelė jų paskirtis – parodyti tai, jog gali būti pateikta neprieštaringa baigmių tvarka. Turimų alternatyvų atžvilgiu Luko preferencijų tvarka dabar yra priešinga jų ankstesnei tvarkai. Labiausiai jis geidžia tylos, o jeigu muzikuoja, tai teikia pirmenybę vieno vakaro muzikavimui prieš dviejų vakarų muzikavimą ir dviejų vakarų muzikavimui – prieš trijų vakarų muzikavimą. Kadangi tylą postulavome kaip atskaitos tašką, o tylai Lukas teikia pirmenybę prieš kitas leistinas alternatyvas, nėra jokių abipusiai naudingų žingsnių, kuriuos žengiant galima būtų pajudėti nuo jo tolyn. Tad šiuo atveju mūsų sprendimo rekomenduojama baigmė yra nemuzikavimas.

Tačiau galima pastebėti, jog ši baigmė nėra paretiškai optimali, nes esama muzikavimo laiko *nelygaus* padalijimo būdų, kuriems ir Matas, ir Lukas teiktų pirmenybę prieš tylą kiekvieną vakarą. Diagramos 2.3 Pa-

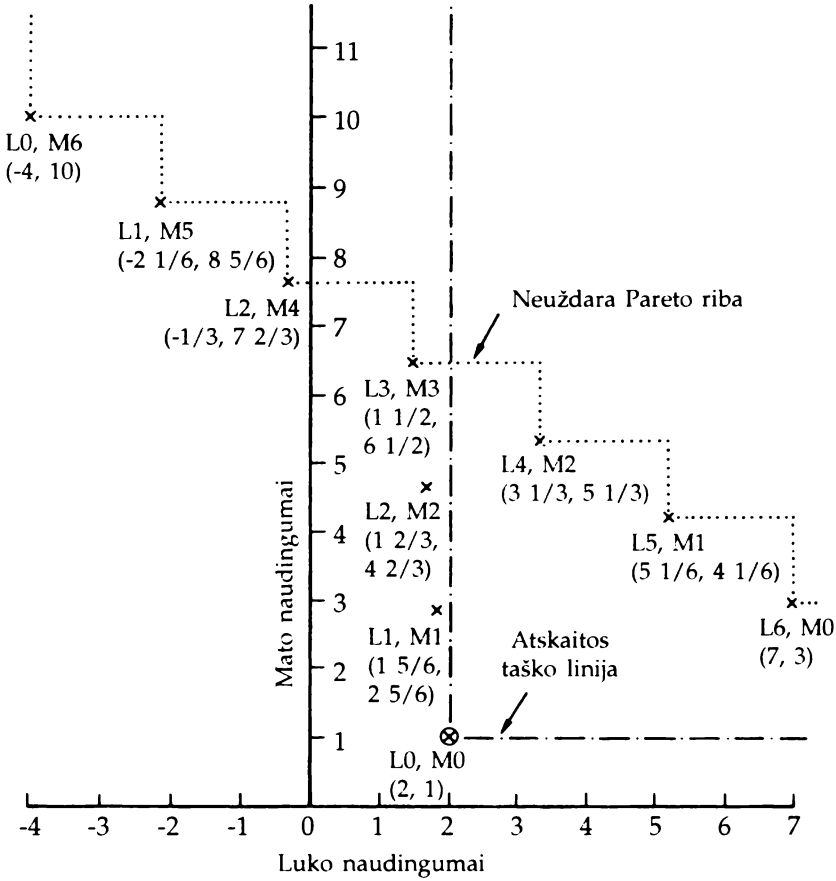

2.3 *diagrama.* Išteklinis sprendimas: pirmasis variantas

reto ribinėje kreivėje esama baigmių, kur Lukas muzikuoja keturis kartus iš šešių, penkis kartus iš penkių ir šešis kartus iš šešių. Akivaizdžiai kyla klausimas, ar turime drausti žingsnį Pareto ribos link, jeigu abi pusės jam teikia pirmenybę prieš baigmę, kurią apibrėžia lygybės reikalavimas? Jeigu atsižvelgiame į strateginio elgesio problemas, tai atsakymas gali būti teigiamas. (Apie tai plačiau kalbėsiu kitame skyriuje.) Tačiau jeigu į šias problemas nekreipiame dėmesio, tai, atrodo, susiduriame su kolektyviniu iracionalumu: Matas ir Lukas niekada nemuzikuoja, nors yra alternatyvų, kurioms abu teiktų pirmenybę prieš rekomenduojamą baigmę. Čia turime prisiminti, jog išteklinis sprendimas, kaip ir lygaus nau-

dingumo sprendimas, remiasi prielaida, jog pageidautina, kad pusių norai būtų tenkinami. Nuo pastarojo jis skiriasi tik tuo, kad čia tiesiogiai padalijamas pats išteklius.

Remdamasis tuo, kas tik ką buvo pasakyta, siūlau šiame skirsnyje dėstomą sprendimą pavadinti *griežtuoju sprendimu* ir atskirti jį nuo *išplėstinio sprendimo*. Norėdami gauti išplėstinį sprendimą pirmiausia nustatome griežtojo sprendimo rekomenduojamą baigmę. (Kol kas tariu, jog egzistuoja tik viena tokia baigmė.) Po to išsiaiškiname, ar ji yra šiapus Pareto ribos. Jeigu taip, tai ją pakeičiame baigme arba baigmėmis, kurios priklauso Pareto ribai ir kurioms pirmenybę teikia ir Matas, ir Lukas. Kaip matėme, šiuo atveju Pareto ribinėje linijoje turime tris tokius taškus ir kiekviena iš šių baigmių yra sąžininga išplėstine prasme.

Dabar pasvarstykime kitą Braithwaite'o išlošių variantą. Noriu atsisakyti Braithwaite'o prielaidos, kad noras muzikuoti (arba klausytis) bet kurį konkretų vakarą yra visiškai neveikiamas to, kas vyko ankstesniais vakarais. Ši prielaida primeta pusėms pasirinkimą „viskas arba nieko" muzikavimo atžvilgiu, kai joms iškyla griežtojo sprendimo lygaus laiko padalijimo sąlyga. Arba muzikavimo ir klausymosi lygiomis laiko atkarpomis vidutinis išlošis yra didesnis už tylą ir tokiu atveju ilgesniam muzikavimo laikui teikiama pirmenybė prieš trumpesnį, arba tylai teikiama pirmenybė prieš 50:50 muzikavimo ir klausymosi mišinį ir tokiu atveju kuo trumpiau muzikuojama, tuo geriau. (Jeigu muzikavimo ir klausymosi lygų laiko tarpą išlošio vidurkis yra toks pat, kaip tylos atveju, tai bet kuris muzikavimo laiko kiekis, tenkinantis lygaus laiko sąlygą, yra vienodai geras.)

Norėdami individui sukurti galimybę rinktis tarpinį muzikavimo laiko kiekį esant lygybės sąlygai, turime leisti, kad muzikavimo, klausymosi ir tylos naudingumas priklausytų nuo jų dažnumo. Tad vėl pakeiskime Luko išlošius Braithwaite'o pradinėje išlošių matricoje, ir šįkart taip, kad jam vieno vakaro muzikavimo vertė kinta atvirkščiai proporcingai muzikavimo vakarų per savaitę skaičiui. Konkrečiai imant, vienas muzikavimo vakaras per savaitę duoda 12 naudingumo vienetų, antrasis vakaras – 9 vienetus, trečiasis – 6, ketvirtasis – 3 vienetus, ir kiekvienas papildomas vakaras neduoda nieko. Kaip ir anksčiau, jo išlošis, klausantis Mato muzikavimo, yra –4.

Dar kartą reikia pabrėžti, jog naudingumo skaičiai tėra pagalbinė priemonė, padedanti įsivaizduoti situaciją ir garantuoti jos aprašymo neprieštaringumą. Faktiškai operuojame tik preferencijomis, kurias dabar priski-

riame Lukui įvairių baigmių atžvilgiu. Jo aukščiausioji preferencija (lygaus laiko galimybių atžvilgiu) yra tai, kad jis ir Matas muzikuotų du vakarus per savaitę, po kurių sektų du tylos vakarai. Žemesnė jo preferencija būtų abiejų muzikavimas vieną vakarą, po kurių sektų keturi tylos vakarai. Dar žemesnė būtų abiejų muzikavimas tris vakarus iš eilės. Žemiausioji būtų nemuzikavimas.

Jeigu Mato naudingumai išlieka nepakitę, gauname 2.4 diagramą. Matome, kad tylai abu jie skiria paskutinę vietą, ir kad kiekvieno muzikavimą vieną vakarą per savaitę dominuoja kiekvieno muzikavimas du vakarus per savaitę. Todėl griežtojo sprendimo atveju šias baigmes galime

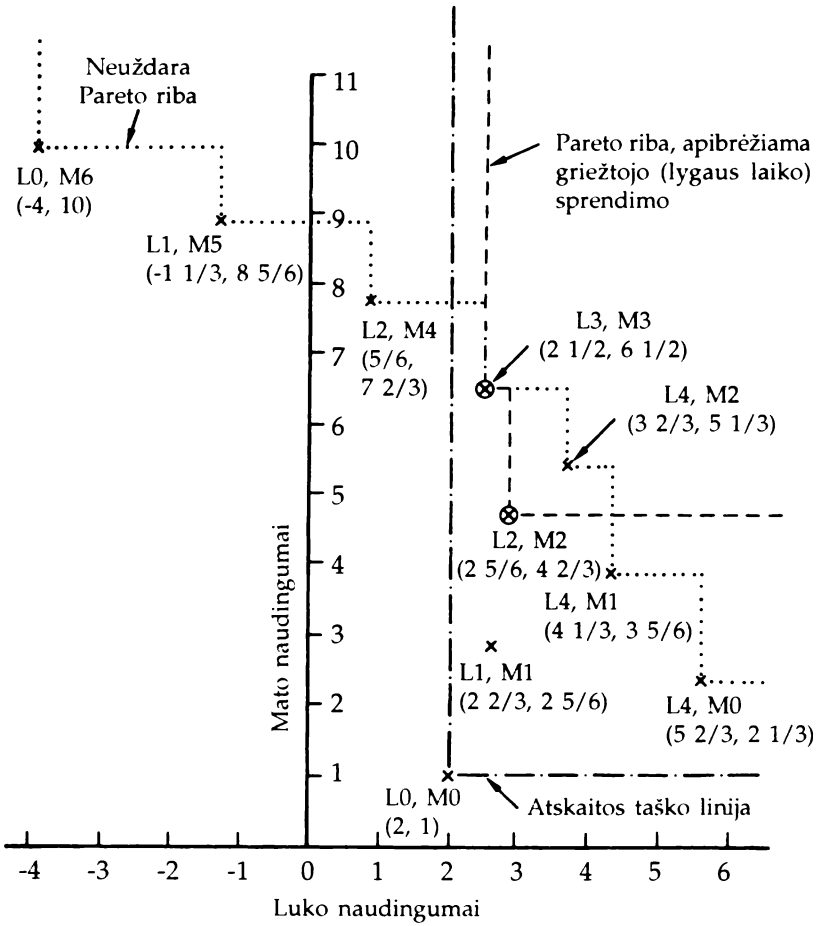

2.4 diagrama. Išteklinis sprendimas: antrasis variantas

eliminuoti. Tačiau kiekvieno muzikavimas du vakarus per savaitę nedominuoja kiekvieno trijų vakarų per savaitę muzikavimo, ir nėra jo dominuojamas. Lukas teikia pirmenybę pirmajai, Matas – antrajai baigmei. Tad abi baigmės, griežtojo sprendimo atveju, turi likti. Taigi negalima tarti, jog griežtasis sprendimas garantuoja vienintelę baigmę.

Iškelkime klausimą, ar čia gali būti taikomas išplėstinis sprendimas. Pirmiausia turime jį performuluoti ir pritaikyti prie griežtojo sprendimo nevienareikšmių baigmių. Dabar sakome, jog *bet kuri* baigmė, nesanti ant Pareto ribos, turi būti keičiama baigme arba baigmėmis, kurios ją dominuoja ir yra ant Pareto ribos. Pažvelkime į dvi baigmes, generuojamas griežtojo sprendimo. Kaip matyti iš 2.4 diagramos, baigmė, kuriai pirmenybę teikia Matas, kai abu muzikuoja tris vakarus per savaitę, jau yra ant Pareto ribos. Tačiau baigmė, kuriai pirmenybę teikia Lukas, kai jie abu muzikuoja du vakarus per savaitę, yra šiapus Pareto ribos. Ją dominuoja baigmė ant Pareto ribos, kur Lukas muzikuoja keturis kartus per savaitę, o Matas – du kartus. Tad išplėstinis sprendimas duoda mums dvi baigmes, kurios išnaudoja visą muzikavimui skirtą laiką padalydamos jį santykiu trys ir trys bei keturi ir du Luko naudai.

O kas, jeigu griežtasis, arba išplėstinis, sprendimas generuoja daugiau negu vieną baigmę? Mūsų išteklinė teorija paprasčiausiai sako, jog šios alternatyvos būtų sąžiningos. Tačiau tik viena iš jų gali būti įgyvendinta. Kaip nuspręsti, kurią iš jų įgyvendinti? Galėtume griebtis tos argumentacijos, kuria naudojomės pirmame šio skyriaus skirsnyje. Jeigu abi baigmės yra sąžiningos, galėtume sakyti, jog tokiu atveju pusės gali teisėtai dėl jų derėtis. Tad ieškodamas atsakymo arbitras galėtų pritaikyti derybinį sprendimą. Tačiau tai nėra vienintelis dorojimosi su problema būdas. Remdamiesi Hobbesu pusėms galėtume pasiūlyti traukti burtus. Arba, pažeisdami reikalavimą, kad bet kuris sprendimas įtilptų į vientisą šešių dienų seką, galėtume siūlyti pasidalyti dviejų baigmių skirtumą ir įgyvendinti jas skirtingomis savaitėmis. Tada tik ką aptartame pavyzdyje išplėstinis sprendimas leistų Matui muzikuoti penkis vakarus kas dvylika vakarų, o Lukui leistų muzikuoti likusius septynis vakarus.

Žadėjau kai ką pasakyti apie alternatyvas nesusitarimo atskaitos taškui, kaip jis naudojamas pagrindinėje Braithwaite'o pavyzdžio analizėje, tad dabar tai ir padarysiu. Iki šiol naudotas nesusitarimo taškas suponuoja, jog asmens teisė būti netrikdomam triukšmo turi absoliutų prioritetą. Tačiau galima paprieštarauti, jog asmens saviraiška grojant muzikiniu instrumentu taip pat yra verta pagarbos ir apsaugos. Kitame skyriu-

je atskaitos taško pasirinkimo klausimą nagrinėsiu platesniame kontekste. Tačiau dabar paprasčiausiai iškelsiu klausimą, kaip paslankesnis nesusitarimo taškas funkcionuotų išteklinio sprendimo rėmuose.

Sutaupysime pastangų, jeigu žengsime į priešingą kraštutinumą ir iškelsime klausimą, kas būtų, jeigu nesusitarimo taškas būtų tai, kad Matas turi muzikuoti valandą pirmadieniais, trečiadieniais ir penktadieniais, o Lukas – antradieniais, ketvirtadieniais ir šeštadieniais. Žinoma, jie galėtų tarpusavyje susitarti ir susikeisti vakarais visam laikui arba keistis kas savaitę. Tačiau jeigu kalbame apie faktinį vakarų skaičių, kurį kiekvienas gauna, tai ar yra kokio nors pagrindo nuo jo nukrypti?

Atsižvelgiant į išlošius, kurie muzikantams priskiriami Braithwaite'o pavyzdyje ir dviejuose mūsų to pavyzdžio variantuose, atsakymas yra neigiamas. Manau, kad tuo nesunkiai įsitikiname, jeigu paliekame paties Braithwaite'o išlošius, nes abu muzikantai pirmenybę teikia naujam nesusitarimo taškui prieš bet kurią lygaus laiko alternatyvą. Nors kiekvienas, žinoma, vietoje jo rinktųsi nelygaus laiko alternatyvas, nėra tokios alternatyvos, kuriai jie vienu metu teiktų pirmenybę. Tai išplaukia iš fakto, jog naujasis nesusitarimo taškas jau yra ant Pareto ribos.

Prisiminkime, jog pirmame variante Lukas pirmenybę teikė tylai prieš bet kurią lygaus laiko alternatyvą, tad griežtojo sprendimo požiūriu tylos atskaitos taškas kartu buvo ir baigmė. Esant naujam atskaitos taškui Lukas netenka savo *veto* teisės muzikavimui, o Matas įgyja *veto* teisę atžvilgiu bet kurios tvarkos, kuri jam suteikia mažiau nei tris muzikavimo vakarus per savaitę. Kadangi jis geidžia kuo ilgesnio muzikavimo laiko, jis, žinoma, priims tris siūlomus vakarus. Nors Lukas labiau geistų tylos negu kurio nors lygaus muzikavimo ir klausymosi derinio, ši jo preferencija dabar neturi reikšmės ir jam lieka vienintelis klausimas: muzikuoti ar nemuzikuoti. Jam labiau patinka muzikavimas negu tyla, tad jis muzikuoja. Baigmė, kai abu muzikuoja pusę laiko, yra ant Pareto ribos; ir nors esama įvairių alternatyvų, kurias veikiau rinktųsi ir vienas, ir kitas, tačiau nėra tokios, kuriai teiktų pirmenybę abu.

Tas pat pasakytina apie antrąjį Braithwaite'o išlošių variantą. Lukas veikiau rinktųsi du muzikavimo vakarus per savaitę negu tris, esant lygaus laiko alternatyvoms, tačiau Matas neturi jokio pagrindo atsisakyti trijų jam garantuotų muzikavimo vakarų – jis norėtų jų dar daugiau. Tuo tarpu Lukas veikiau panaudotų tris jam suteiktus vakarus savo muzikavimui, negu nieko nedarytų ar atiduotų tą laiką Matui. Tad ir vėl nesusitarimo taškas yra ant Pareto ribos.

Norėdami, kad mūsų lygaus laiko sprendimas leistų atitrūkti nuo naujo nesusitarimo taško, turime pakeisti išlošius. Paprasčiausiai tai galime padaryti tarę, jog mūsų pirmajame ir antrajame Braithwaite'o išlošių variante išlošiai, kuriuos priskyrėme Lukui, yra ir Mato išlošiai. Tad pažvelkime į pirmąjį variantą. Dabar abu jie turi tą pačią preferencijų seką lygaus laiko sprendimų atžvilgiu: abu nemuzikuoja, kiekvienas muzikuoja vieną vakarą, kiekvienas muzikuoja du vakarus, kiekvienas muzikuoja tris vakarus. Tad nesusitarimo baigmė, kai kiekvienas muzikuoja tris vakarus per savaitę, yra dominuojama visų trijų leistinų alternatyvų griežtojo sprendimo rėmuose. Todėl griežtasis sprendimas nustato, kad nė vienas nemuzikuotų, nes tai yra toji baigmė, kuriai pirmenybę teikia abi pusės. Akivaizdu, kad negalimas joks nukrypimas nuo šios baigmės, kuriam abu kartu teiktų pirmenybę, tad galime pridurti, jog čia nėra vietos išplėstiniam sprendimui.

Antrajame Braithwaite'o išlošių variante Matui ir Lukui priskirkime tokią bendrą preferencijų seką leistinų alternatyvų atžvilgiu: kiekvienas muzikuoja du vakarus per savaitę, kiekvienas muzikuoja vieną vakarą per savaitę, kiekvienas muzikuoja tris vakarus per savaitę, abu išvis nemuzikuoja. Kadangi abu pirmenybę teikia dviems tylos vakarams prieš nesusitarimo atskaitos tašką, skiriantį visą turimą laiką muzikavimui, griežtasis sprendimas sako, jog taip ir turi būti. Tad vėl nėra alternatyvos, kuriai abu teiktų pirmenybę prieš šią baigmę, ir ji nepasikeičia, kai atveriame perėjimo prie išplėstinio sprendimo galimybę.

Žinoma, galima būtų be galo tęsti alternatyvių nesusitarimo taškų esant skirtingoms naudingumų prielaidoms analizę. Tačiau manau, kad iš to, kas buvo pasakyta, skaitytojas jau susidarė vaizdą apie išteklinį sprendimą ir jo specifinį požiūrį į sąžiningų dalybų problemą. Atėjo laikas skirtingas sprendimo sąvokas įvertinti platesniame kontekste ir pažvelgti į aplinkybes, kurioms susiklosčius realiai iškyla tokie konfliktai, kaip Mato ir Luko konfliktas.

III SKYRIUS

Sąžiningos dalybos platesniame kontekste

11. Įvadas

Nagrinėdamas Braithwaite'o problemą 1 skyriuje apsiribojau tik tais jos bruožais (pirmiausia išlošiais), kuriuos būtina suvokti prieš pradedant analizę. Dabar, kai jau galime problemą suvokti plačiau, atidžiau pažvelkime į tai, kaip ją pateikia pats Braithwaite'as savo inauguracinėje paskaitoje. Braithwaite'as visiškai sąžiningai išdėsto visas prielaidas, kurios yra būtinos problemai sukonstruoti, todėl labai ryškiai atsiskleidžia visas jos dirbtinumas. Žinoma, ne visos sąžiningų dalybų problemos yra tokios pat dirbtinės kaip Braithwaite'o problema. Tačiau dirbtinumas yra būdingasis bruožas visos grupės problemų, kuriai priklauso ir Braithwaite'o problema. Realizmo stoką jose pirmiausia lemia tai, kad analizė pradedama nuo specifinio problemos formulavimo, vaizduojančio tokį dviejų žmonių konfliktą, kurio visi sprendimai atrodo neįtikėtini. Pareto riba apibrėžia tam tikrą aibę patenkinamų (t.y. efektyvių) alternatyvų, tad tariama, jog problema yra tai, kurią iš jų pasirinkti kaip sąžiningiausią, arba teisingiausią. Tačiau dažnai daroma klaida problemą traktuojant paprasčiausiai kaip duotybę. Dažnai galima rasti būdų, kaip pašalinti problemą sukeliančias prielaidas, ir tada pati problema išnyksta arba tampa lengviau sprendžiama.

Tai, ką čia turiu omenyje, neblogai iliustruoja Arthuro Caplano pateiktas siužetas apie jo patirtį dirbant „etikos konsultantu" vienoje didelėje Niujorko ligoninėje. Štai kaip jis aprašo vieną iš jam iškilusių problemų:

> Kiekvieną vasarą ligoninės greitosios pagalbos skyrių užplūsdavo žmonės, kenčiantys nuo emfizemos ir kitų kvėpavimo ligų. Karšti orai sukeldavo jiems kvėpavimo sutrikimų, tad jie atvykdavo į skyrių gauti deguonies. Deja, ten buvo tik du deguonies aparatai, o dienos ir net nakties metu dažnai susirinkdavo koks tuzinas ar daugiau žmonių, trokštančių jais pasinaudoti. Skyriaus personalas paprašė manęs nustatyti kriterijus, kuriais remiantis galima būtų teisingai ir sąžiningai paskirstyti šį trūkstamą medicininį išteklį.[1]

Pasak Caplano, pirmiausia jis mėgino tai interpretuoti kaip trūkstamo ištekliaus sąžiningo padalijimo problemą. Todėl jis ėmėsi skaityti įvairias medicinos etikos antologijas, kad išsiaiškintų, „ką įvairūs filosofai ir teologai sako apie mikropaskirstymo ir etikos problemas". Kaip ir reikėjo tikėtis, jis sužinojo, jog „kai kurie iš jų gina nuopelno kriterijų, kiti poreikio, dar kiti socialinio naudingumo, o dar kiti – loterijos principą". Tada jam kilo mintis kitaip pažvelgti į problemą. Jis pagalvojo, ar „paskirstymo problemos negalima būtų išspręsti prie jos ištakų". Laimei, tai pasirodė įmanoma. „Paklausiau skyriaus darbuotojų, ar *Medicaid ir Medicare* programos apima oro kondicionierių įrengimą kvėpavimo ligomis sergančių asmenų namuose. Daugelio nuostabai paaiškėjo, kad kondicionierių gali išrašyti gydytojas ir jo įsigijimo kaštai atlyginami. Greitosios pagalbos skyriuje įgijau moralės guru statusą ir išgarsėjau kaip žmogus, išsprendęs grūsties prie deguonies aparatų problemą."[2]

O štai kaip Braithwaite'as pateikia dviejų muzikantų problemą. Iš pradžių jis sako (su nesąmoninga ironija), kad „mėginsiąs ją pateikti kuo realistiškiau", kartu įspėdamas, jog „neabejotinai teks įtraukti tam tikrų supaprastintų prielaidų, kad šis pavyzdys taptų bendradarbiavimo situacijos paradigma."[3] Paskui pateikia tokį paties pavyzdžio aprašymą:

> Tarkime, kad Lukas ir Matas yra senberniai, užimantys du butus name, kurio architektas visiškai nepasirūpino dviejų butų akustika. Tarkime, kad Lukas gali girdėti visa, kas vyksta Mato bute, ir atvirkščiai; tačiau garsai iš dviejų butų nesklinda už paties namo ribų. Tarkime, kad nė vienas neturi nei teisinių galimybių neleisti kitam triukšmauti kiek tas nori, nei ekonominių ar socialinių galimybių išsikelti gyventi kitur. Tarkime, kad kiekvienas turi tik vieną laisvalaikio valandą vakare tarp 9 ir 10 val. ir kad nė vienas negali šio laiko pakeisti. Tarkime, kad Luko laisvalaikio forma – valandą skambinti pianinu klasikinius muzikos kūrinius, Mato – valandą trimituoti improvizuojant džiazo kompozicijas. Toliau tarkime, jog nė vieno jų muzikavimas vieną vakarą neturi jokio poveikio jų norams muzikuoti kurį nors kitą vakarą; tad kiekvieno vakaro įvykiai gali būti laikomi nepriklausomais. Tarkime, kad pasitenkinimas, kurį kiekvienas gauna muzikuodamas valandą savo instrumentu, yra vienaip ar kitaip veikiamas to, ar kitas taip pat muzikuoja: kalbant radiotechnikos terminais, vyksta pozityvi arba negatyvi jų muzikinių pastangų „interferencija". Tarkime, kad jie taip suformuluoja savo problemą: „Ar gali būti surastas koks nors įtikinamas principas, parodantis, kaip jiems pasidalyti dienas, kai jie muzikuoja abu ..., kai tik Lukas muzikuoja ..., kai tik Matas muzikuoja ..., kai nė vienas nemuzikuoja – taip, kad kiekvienas gautų pasitenkinimo maksimumą, suderinamą su sąžiningu laiko paskirstymu?[4]

Užuot iškart puolę aiškintis, kokį atsakymą turėtų pateikti Braithwaite'as, pasielgtume protingiau, jeigu pirmiausia iškeltume klausimą, ar apskritai būtina tą laiką padalyti. Kodėl negali būti įrengta garso izoliacija? Kodėl bent vienas iš jų negali išsikelti? Ar negalėtų vienas iš jų išsinuomoti studiją vienai valandai kas vakarą (galbūt kitai pusei prisidėjus finansiškai)? Ar iš tikrųjų kuris nors iš jų negali pakeisti savo muzikavimo laiko? Arba, labiau tolstant nuo pateikto pavyzdžio, ar negalėtų vienas iš jų savo laisvalaikio valandą praleisti kitaip (skaityti knygas ar modeliuoti laivus) klausydamasis kito muzikavimo? Braithwaite'o teiginys, kad jis mėgino pateikti kuo realistiškesnį tam tikros paradigminės problemos pavyzdį, gali sukelti abejonių pačios problemos realumu.

Braithwaite'o vaizduojamos situacijos keistenybės tuo nesibaigia. Jis mums siūlo tarti, kad „nė vienas neturi teisinių galimybių neleisti kitam triukšmauti kiek tas nori." Kur tokiu atveju vyksta veiksmas? Hobbeso prigimtinės būklės situacijoje? Bet kurioje civilizuotoje šalyje esama teisinių priemonių neleisti kaimynui „triukšmauti kiek tas nori". Be to, visada esama vietos taisyklių, kurios yra net griežtesnės už tas civilinės atsakomybės taisykles, kuriomis vadovaujasi teismas, kaip tai jau pabrėžiau aptardamas Lucaso siūlymą Matą ir Luką padaryti koledžo nariais, gyvenančiais gretimuose kambariuose.

Žinoma, tiesa, kad tokios taisyklės nieko neduotų sprendžiant specifinę Mato ir Luko problemą, kaip ją pateikia Braithwaite'as. Vis dėlto turime pastebėti, kad jų problema išties labai neįprasta, kylanti iš jų ekscentriškų skonių ir stebėtinai nelanksčių darbotvarkių. Įprastoji kaimynų keliamo triukšmo problema yra triukšmo nemalonumas. Tačiau Matas ir Lukas iš tikrųjų mėgsta klausytis vienas kito muzikavimo: „Luko pirmoji preferencija yra jo paties muzikavimas..., antroji yra Mato muzikavimo klausymasis... (nes šiaip jau jis mėgsta džiazą)," ir tik po to eina tyla ir galiausiai – kakofonija.[5] Panašiai „Mato pirmoji preferencija yra jo paties solinis muzikavimas, antroji – Luko solinis muzikavimas, trečioji – abiejų muzikavimas, o dalykas, kuris jam mažiausiai patinka – tai abiejų nemuzikavimas (nes jam patinka, kai name linksmai triukšmaujama)."[6] Tad jeigu muzikavimo laikas nebūtų taip griežtai nustatytas, nekiltų jokių problemų, nes kiekvienas mėgautųsi kito muzikavimu tada, kai pats nemuzikuoja. Taigi įprastieji muzikavimo laiko apribojimai nėra nei būtina, nei pakankama jų problemos sprendimo sąlyga. Tačiau tokie apribojimai leidžia spręsti problemas, iškylančias mažiau ekscentriškiems žmonėms.

Atidėję į šalį komentarus apie problemos pateikimo formą ir svarstydami ją paties Braithwaite'o sprendimo ribose galime pastebėti, jog jo sprendimui gali būti mestas labai rimtas praktinis priekaištas: naudingumo skaičiavimams atlikti ir sprendimui gauti reikia paties Braithwaite'o. (Braithwaite'o reikia, kad suprastume jų pagrindimą, tačiau į tai kol kas nekreipsime dėmesio.) Tačiau tai dar nėra blogiausia. Neatremiamas praktinis argumentas prieš Braithwaite'o sprendimą yra tai, kad norint juo pasinaudoti reikia informacijos apie naudingumus; ta informacija gali būti neprieinama iš principo arba nepaprastai sunkiai pasiekiama net ginčo pusėms sąžiningai padedant, be to, kiekviena pusė, supratusi formulę, kurioje toji informacija panaudojama, gali būti suinteresuota strategiškai ją slėpti ir iškreipti mėgindama baigmę padaryti kuo palankesnę sau. Ši praktinio pritaikomumo problema iškyla visiems iki šiol nagrinėtiesiems sprendimams, išskyrus tą, kuris buvo aptartas ankstesniojo skyriaus pabaigoje. (Net ir jam iškyla kai kurių analogiškų problemų, kaip parodysiu 13 skirsnyje.)

Braithwaite'as informacijos apie naudingumus gavimo problemą paprasčiausiai apeina su savo „tarkime, kad" – kad Lukas ir Matas kiekvienas turi tam tikrų preferencijų keturių galimų baigmių atžvilgiu ir jos apibrėžia atitinkamus Neumanno/Morgensterno naudingumus.[7] Klausimas, kaip Braithwaite'as gautų šią informaciją apie naudingumus, jeigu būtų paskirtas arbitru, nustumiamas į šalį, nes naudojamasi „tartąja" informacija ir nesvarstoma, kaip ji yra gauta. Išties atrodo, jog šis „tarkime, kad" leidžia susidoroti su sudėtingiausiomis problemomis. Pasak Braithwaite'o, naudingumų skalė

> gali palikti vietos pavydui, pagiežai bei įvairioms nedraugiškumo atmainoms. Juk mes tariame, kad Lukas žino Mato preferencijų skalę, ir atvirkščiai. Jeigu Matas savo preferencijų skalę sukonstruoja neatsižvelgdamas į Luko vertybes, jis gali ją modifikuoti tuomet, kai apie jas sužino. Pasitenkinimą, kurį jis gauna trimituodamas solo, gali mažinti jo žinojimas, jog Lukas tuo metu labai norėtų skambinti pianinu. Arba, jeigu jis yra piktavalis žmogus, šis žinojimas, priešingai, jam teikia dar didesnį pasitenkinimą. Tariame, jog į visa tai yra atsižvelgta, tad L-naudingumai išreiškia Luko preferencijas, o M-naudingumai – Mato preferencijas, kai kiekviena pusė žino kitos pusės vertinimus.[8]

Mums, žinoma, turi kelti įtarimą kiekvienas sprendimas, jeigu jo praktinio panaudojimo galimybę garantuoja tik visagalis Dievas, kuriam yra atviros visos širdys, kuriam žinomi visi norai ir visos paslaptys. Šiame skyriuje daugiausia dėmesio skirsime būtent šiai problemai ir mėginsi-

me išsiaiškinti, kur ji mus veda, jeigu ją traktuojame išties rimtai. Visų pirma plačiau aptarsiu problemas, susijusias su informacijos apie naudingumus gavimu (12 skirsnis). Po to iškelsiu tezę, kad siūlomi sprendimai turi būti vertinami pagal tai, kiek jie priklauso nuo informacijos apie naudingumus, ir ypač pagal tai, kiek jie patys leidžiasi manipuliuojami individų, sėkmingai slepiančių arba teikiančių klaidinančią informaciją apie savo naudingumus (13 skirsnis). Sprendimai, priimami vadovaujantis išteklinis metodais, kuriuos aptarėme ankstesnio skyriaus pabaigoje, tampa patrauklesni, kai atsižvelgiame į šias aplinkybes. Ir būtent šios aplinkybės, kaip tai aiškinu 13 skirsnyje, verčia teikti pirmenybę griežtajam, o ne išplėstiniam sprendimui, kuriam buvo leista pasirodyti, kai abu jie buvo teikiami (10 skirsnyje) kaip alternatyvūs ištekliniai sprendimai.

Analizuodamas konkrečius sąžiningų dalybų atvejus į problemą mėginsiu pažvelgti plačiau – kelsiu klausimą, kokios socialinės taisyklės būtų tinkamiausios sprendžiant ištisas tokių problemų klases. Nuodugniau šį klausimą svarstysiu 14 skirsnyje. Ten sugrįšiu prie tezės, kuria pradėjome šį skirsnį – kad dažnai turime atsisakyti pripažinti, jog sąlygos, sukuriančios sąžiningų dalybų problemą, yra amžinos ir nekintančios. Kalbėdamas konkrečiau argumentuosiu, jog tam tikros taisyklės, prie kurių žmonės ilgainiui gali priderinti savo elgseną, gali padėti išvengti daugybės problemų. Šią analizę konkretizuosiu 15 skirsnyje, aptardamas konkretų ir šiuo metu aktualų interesų konfliktą, o būtent – rūkalių ir nerūkančiųjų konfliktą dėl teisės į gryną orą. Skyrių baigiu skirsniu, kuriame pateikiu I dalies knygos išvadas.

12. Naudingumo nepagaunamumas

Dažniausiai sąžiningų dalybų teoretikai įkandin Braithwaite'o užima visažinio Dievo poziciją. Pirmiausia jie paprasčiausiai taria, kad mums (arba, tiksliau, asmeniui, kuris atlieka arbitro funkciją) yra prieinama patikima informacija apie pusių pasirinkimus dėl hipotetinių loterijų ir kad ši informacija leidžia sukonstruoti neprieštaringas naudingumo funkcijas. Dažniausiai ši informacija tekste atsiranda tarsi su magijos pagalba. Net jeigu ji ateina ne asmeniškai iš paties Viešpačio, tariama, jog ji ateina iš absoliučiai patikimo šaltinio. Bet tai visiškai iškreipia visą analizę, nes žvelgiame į skaičius, atspindinčius pusių naudingumus, kurių nei ginčo pusės, nei arbitras niekada negali turėti. (Net jeigu jie turėtų tam tikrų skaičių, jie negalėtų būti tikri, kad tai yra tikri skaičiai. Tačiau būtent tai

mums siūloma priimti, kai tekste apie sąžiningas dalybas mums pateikiama išlošių matrica.) Tad sprendimai, kurie gali atrodyti gana patrauklūs, jeigu informacijos problema pašalinama „tarkime, kad" postulatais, netenka viso savo spindesio, kai tik atsižvelgiame į reikiamos informacijos esminį nepatikimumą ir į tuos kaštus, kuriuos tenka pakelti mėginant jos pagrindu sukonstruoti bent apytikres naudingumo funkcijas, kurios literatūroje apie sąžiningas dalybas paprasčiausiai postuluojamos.

Išimtis yra Luce'as ir Raiffa, kurie mus išmintingai įspėja, kad „visada išlieka pavojus, jog per abstrakcijas neteksime realiosios problemos", jeigu manome,

> kad kiekvienas lošėjas žino tikruosius kitų skonius – naudingumo funkcijas. Pavyzdžiui, tarkime, kad derybinėje situacijoje lošėjai sutinka pasikliauti arbitru, kuris vadovaujasi Nasho prielaidomis. Siekdamas išspręsti jų nesutarimą arbitras pirmiausia turi išsiaiškinti jų naudingumo funkcijas; todėl situacija virsta strateginiu lošimu: kiekvienas lošėjas mėgina falsifikuoti arba perdėti savo tikruosius vertinimus. Dauguma situacijų ir lošėjo preferencijos jo oponentui žinomos tik iš dalies, o savo tikrųjų jausmų falsifikavimas yra neatskiriama ir svarbi derybinės strategijos dalis. Arbitras, norėdamas rasti sprendimą, turi gebėti iššniukštinėti bent dalį tiesos."

Akivaizdu, jog šios pastabos juo labiau galioja sprendimams, kuriems reikia kur kas sudėtingesnės informacijos apie naudingumus nei toji, kurios reikia praktiškai taikant dvipakopius sprendimus, tokius kaip visuminės naudos maksimizavimas arba egalitarizavimas.

Šiek tiek sistemiškiau pažvelkime į problemas, kurios iškyla mėginant nustatyti kiekybinius naudingumus, ir nekelkime klausimo, ar jie gali būti tarpasmeniškai palyginami. Pirmiausia informacijai surinkti reikėtų laiko, be to, reikėtų kištis į privatų gyvenimą. Nepriklausomai nuo to, ar pusės pačios siekia rasti sprendimo formulę, ar pasitelkia arbitrą, kad baigmė, paremta tarpasmeniniais naudingumų palyginimais, nepriklausytų nuo atskaitos taško, jos turėtų atskleisti gana daug informacijos apie bendrąjį savo pasitenkinimo gyvenimu lygį arba apie naudingumo prieaugį, kurį joms suteiktų tokie dalykai, kaip papildomas muzikavimo vakaras per savaitę. Net Neumanno/Morgensterno naudingumų informacija, kurios reikia taikant Nasho sprendimą arba skirtumo pasidalijimo principą, galėtų būti gauta tik atlikus didelį detektyvinį darbą.

Informacijos surinkimo problemą esmingai apsunkina tai, kad pusės nėra linkusios atskleisti viena kitai tiesos apie save. Priešingai, kaip pabrėžia Luce'as ir Raiffa, jeigu jos žino, kad sprendimo pobūdis priklauso

nuo to, kokie naudingumų duomenys panaudojami formulėje, tai jos suvoks, jog simuliuodamos preferencijas gali pastūmėti baigmę sau palankesne linkme. Tai ne tik apsunkina uždavinį (tai pabrėžia Luce'as ir Raiffa), bet ir padaro jį nemalonesnį. Jeigu baigmė yra pakankamai svarbi, tai pusių santykiai arba pusių ir arbitro santykiai paskęsta tarpusavio įtarinėjimo liūne.

Net jeigu atidedame į šoną šiuos sunkumus, vis vien lieka ta problema, kad naudingumų vertinimai bus neišvengiamai netikslūs ir dažnai ginčytini. O tai reiškia, kad net pasiekus sprendimą abi pusės gali jaustis nuviltos, negavusios to, ką sprendimo formulė galėjo joms duoti. Net jeigu pusės pasiekia Pareto ribą, jos patiria psichologinį nuostolį dėl naudingumų vertinimo, nuo kurio priklauso baigmė, neapibrėžtumo.

Be to, visa tai remiasi prielaida, kad objektyviai egzistuoja stabili preferencijų struktūra, kurią reikia atrasti. Tačiau kai kam atrodo, jog pastarųjų dviejų dešimtmečių kognityvinės psichologijos darbai verčia abejoti šia prielaida. Vienoje šių tyrimų apžvalgoje sakoma: „Daugėja duomenų, liudijančių, kad mūsų preferencijos dažnai nėra akivaizdžios net mums patiems; kad vertybių matavimo metodai yra intervenciniai ir tendencingi; kad bet kurios sprendimo priėmimo problemos struktūra yra psichologiškai nestabili; kad procesai, kuriems vykstant šios nepagaunamos vertybės integruojamos į sprendimus su tokiomis nestabiliomis struktūromis, veda prie veiksmų, kurie smarkiai skiriasi nuo naudingumo teorijos prognozių."[10]

Pavyzdžiui, buvo atrasta, jog viena ir ta pati hipotetinio pasirinkimo problema priklausomai nuo jos pateikimo būdo sprendžiama skirtingai.

> Tversky ir Kahnemanas ... pateikia daugybę pavyzdžių, liudijančių šią priklausomybę; viename iš jų kalbama apie porą problemų, pateiktų dviem skirtingoms respondentų grupėms.
>
> 1. Problema 1. Tarkime, kad JAV ruošiasi neįprastos ligos protrūkiui, kuris, manoma, nusineš 600 žmonių gyvybes. Siūlomos dvi alternatyvios kovos su šia liga programos. Tarkime, kad programų įgyvendinimo padariniai būtų tokie: jeigu būtų priimta programa A, tai 200 žmonių būtų išgelbėta. Jeigu būtų priimta programa B, tai yra 1/3 tikimybės, kad būtų išgelbėti 600 žmonių ir 2/3 tikimybės, kad nebūtų išgelbėtas nė vienas žmogus. Kuriai iš šių programų pritartumėte?
>
> 2. Problema 2. (Toks pat siužetas, kaip 1 problemoje.) Jeigu būtų priimta programa C, tai mirtų 400 žmonių. Jeigu būtų priimta programa D, tai yra 1/3 tikimybės, jog niekas nemirtų ir 2/3 tikimybės, kad mirtų 600 žmonių. Kuriai iš šių programų pritartumėte?

Paaiškėjo, jog preferencijų struktūra šiais dviem atvejais labai skiriasi. Koledžo studentų apklausoje 72 proc. respondentų teikė pirmenybę programai A prieš programą B ir 78 proc. – programai C prieš programą D. Kitoje apklausoje, kurioje buvo apklausti medikai, buvo gauti labai panašūs rezultatai. Atidžiau pažvelgę į problemas matome, jog iš esmės jos yra tapačios. Vienintelis jų skirtumas yra tai, kad problemoje 1 baigmės formuluojamos nurodant išgelbėtų gyvybių skaičių, o problemoje 2 – nurodant prarastų gyvybių skaičių.[11]

Kai kuriems autoriams šie ir panašūs atradimai leidžia teigti, jog ekonomistų ir lošimų teoretikų postuluojamos naudingumo funkcijos paprasčiausiai neegzistuoja.[12] Juk Neumanno/Morgensterno naudingumų apibrėžimas priklauso nuo preferencijų loterijų atžvilgiu tranzityvumo, o jį pažeidžia šie vadinamieji preferencijų apsivertimo rezultatai.

Vis dėlto tokia išvada gali būti šiek tiek skubota. Šie rezultatai paprastai grindžiami atsakymais į hipotetinius klausimus apie tai, ką subjektas pasirinktų arba kam teiktų pirmenybę, tačiau tai iš tikrųjų nedaug ką reiškia. Juk visa, ką tokie eksperimentai tiesiogiai parodo, tėra tai, ką žmonės sako – bihevioristų terminu tai tėra faktai apie „verbalinį elgesį".[13] Kai eksperimento subjektams pasiūloma rinktis, kas jiems turėtų realių (paprastai finansinių) padarinių, tada paaiškėja, jog jų pasirinkimai turi tendenciją atitikti racionalaus pasirinkimo aksiomas, ir tuo tiksliau, kuo didesnė statoma pinigų suma.[14]

Šios rūšies rezultatai, kuriuos paremia ir kasdienė patirtis, leidžia teigti, jog nedarome labai didelės klaidos žmogiškosioms būtybėms priskirdami vienokią ar kitokią gana nuoseklių preferencijų aibę. Kartu tampa akivaizdu, jog žmonių klausinėjimas, kurias hipotetines loterijas jie pasirinktų, yra gana netikęs metodas, jeigu siekiama išsiaiškinti realias žmonių preferencijas. Kokia svarba turėtų būti teikiama šiai išvadai, pirmiausia priklauso nuo to, kaip suvokiamas tas naudingumų apibrėžimas, kuris formuluojamas hipotetinių loterijų pasirinkimo terminais.

Verifikacinės reikšmės teorijos šalininkams, kurie išpopuliarino pačią idėją, jog tokie atsakymai teikia objektyvių faktų, ši išvada yra išties rimtas iššūkis. Braithwaite'as priklauso įsitikinusių loginių pozityvistų kartai, tad natūralu, jog didžiausiu Neumanno/Morgensterno naudingumų privalumu jis laikė tai, kad „nėra suponuojamas joks tarpasmeninių naudingumų palyginimas naudojant kokį nors Lukui ir Matui bendrą matą ir juo labiau nėra suponuojama jokios galimybės naudingumo vienetus iš vieno asmens perkelti kitam asmeniui. Tad naudodamiesi (Neuman-

no/Morgensterno) naudingumais galime išvengti tos labai rimtos kritikos, kurios sulaukia gerovės ekonomikos prielaidos."[15]

Čia Braithwaite'as pirmiausia turi omeny Lionelio Robbinso ir kitų ekonomistų kritiką, nukreiptą prieš „gerovės ekonomikos" teoriją, kurios kulminacija buvo įžymusis A. C. Pigou veikalas *Gerovės ekonomika*.[16] Pasak Braithwaite'o, gerovės ekonomikos teoretikai „pastaruoju metu sulaukia rimtos savo kolegų ekonomistų kritikos, kuri yra grindžiama teze, jog negalimi jokie tarpasmeniniai naudingumų palyginimai."[17] Net pastebėję, kad „pastaruoju metu" nevisiškai tiksliai atspindi 1954 m. rašiusio autoriaus chronologinę poziciją prieškario reiškiniui, galime pripažinti šį situacijos apibūdinimą. Robbinsas eksplicitiškai rėmėsi verifikacionistiniu argumentu, esą teiginiai apie naudingumus yra beprasmiai, nes jie nėra paremti jokiais empiriniais duomenimis. Geriausiu atveju teiginiai apie naudingumus yra „vertybiniai sprendiniai," kurie standartinėje pozityvizmo interpretacijoje išreiškia vertybines nuostatas, o ne tai, kas galėtų būti laikoma tiesa ar netiesa.[18] Pagrindinė idėja, kuria čia vadovaujamasi, yra tai, kad žmonės yra nepermatomi: niekada negalime realiai žinoti, ką kiti žmonės jaučia, nes jausmas yra vidinis reiškinys, o visa tai, kas mums yra prieinama, tėra išorinė elgsena.[19]

Šis požiūris remiasi nepagrindžiama prielaida apie stebinių ir žinių santykį. Ne tik sprendiniai apie naudingumą, bet ir sprendiniai apie bet kuriuos kitus bent kiek sudėtingesnius dalykus neatlaikytų tokio verifikacijos testo. Žinoma, nėra jokio loginio ryšio tarp teiginių, išoriškai aprašančių tam tikrą individą, ir teiginio, aprašančio to individo skausmus bei malonumus, jo pozityviąsias ir negatyviąsias preferencijas. Ir apskritai nėra kokių nors dėsnių ar taisyklių, kurios mums leistų remiantis turima padrika ir išsklaidyta informacija apie pasaulį numatyti patikimas ateities įvykių prognozes. Tačiau abiem atvejais žinome, kas laikytina duomenimis, todėl galime pamažu siaurinti su duomenimis suderinamų sprendinių aibę. Taip pat manau, jog šalia epizodinių sprendinių apie žmones kartais galime visiškai pagrįstai teigti, jog vienas žmogus labiau patenkintas savo gyvenimu nei kitas arba kad vienas žmogus gauna daugiau malonumo iš tam tikros veiklos nei kitas.

Idėja, kad kraštutinį skepticizmą „svetimos sąmonės" atžvilgiu galima iš dalies atremti sutapatinus asmens naudingumus su jo pasirinkimų struktūromis, buvo neprotinga nuo pat pradžių. Net jeigu egzistuoja neįveikiama problema darant išvadas apie psichikos būsenas iš faktų apie jų fizinius judesius, ji netampa lengviau įveikiama judesius traktuojant

kaip tam tikrą ženklų popieriuje struktūrą, konstruojamą manipuliuojant pieštuku ar garsą traktuojant kaip balso stygų vibravimą. Teoretikas judesius ir garsus turi interpretuoti kaip prasmingas reakcijas. Ir vėliau vis dėlto būtina dar spręsti, ar jais remiantis galima daryti išvadas apie subjekto preferencijas.

Jeigu reakcijos klostosi į daugmaž nuoseklią struktūrą, teoretikas gali jomis remdamasis konstruoti tam tikrą naudingumo funkciją. Tačiau teigti, kad turime reikalų su subjekto naudingumo funkcija, vadinasi, teigti kažką daugiau nei tai, kad turime kompaktišką tų reakcijų formulę. Toks teiginys implikuoja prognozę apie tai, kaip asmuo elgtųsi pasirinkimo situacijose. O tai yra tokia drąsi išvada, kad joks gerai išauklėtas verifikacionistas neturėtų jos net susapnuoti (jeigu verifikacionistai apskritai sapnuoja).

Nepaisant gundančio šios idėjos patrauklumo, visiškai klaidinga manyti, kad Neumanno/Morgensterno naudingumai, priešingai nei preferencijų intensyvumas, gali būti „stebimi". Ypač reikia pabrėžti, jog niekada nebuvo teigta, kad Neumanno/Morgensterno naudingumų funkcijos praktiškai gali būti nustatomos nukeliant žmones į realias pasirinkimo situacijas, kur jų pasirinkimai turėtų jiems realių padarinių. Tačiau teiginiai apie tokias naudingumo funkcijas, mano supratimu, laikytini galiojančiais tik tuo atveju, jeigu jie konstruojami stebimų pasirinkimų, o ne atsakymų į klausimus pagrindu.*

* Faktiškai nepriimtina net prielaida, kad griežtas verifikacionistas gali stebėti pasirinkimus. Juk sakyti, kad tam tikroje situacijoje asmuo priima tam tikrą pasirinkimą, reiškia sakyti kažką nepalyginamai daugiau nei tai, kad vyksta tam tikri fiziniai judesiai. Tam, kad informacija turėtų kokios nors naudos konstruojant naudingumo funkciją, asmeniui turi būti priskiriami įvairūs sudėtingi įsitikinimai apie situacijos pobūdį – kad jeigu jis padarys X, tai labai tikėtinas rezultatas Y, mažiau tikėtinas rezultatas Z ir t.t. Panašiai, mėginant prognozuoti asmens veiksmus tam tikroje situacijoje jau sukonstruotos jo naudingumų funkcijos pagrindu, pačią situaciją būtina suvokti ne jos fizinių charakteristikų terminais, o asmens įsitikinimų dėl jos terminais. Tarkime, kad verifikacionistas į tai atsako: „Nekeliu *tokių* griežtų reikalavimų. Be abejo, kasdien darome išvadas apie žmonių įsitikinimus jų stebėjimo pagrindu – kaip kitaip galėtume jas daryti? Taigi mūsų teiginiai apie Neumanno/Morgensterno naudingumus remiasi stebėjimu." Vienintelis galimas atsakymas tada būtų: „Sveiki atvykę pas žmonių giminę!" Be abejo, tam tikra prasme visa, ką apie žmones žinome, yra grindžiama stebėjimu (nebent tikime telepatija). Tačiau šia prasme mes galime žinoti daugybę kitų dalykų šalia Neumanno/Morgensterno naudingumų. Pavyzdžiui, galime sakyti, kad spyris į blauzdą yra skausmingesnis už delno gnybtelėjimą, ir tai pasakytina ne tik apie palyginimus asmens viduje, bet ir apie tarpasmeninius palyginimus.

Jeigu naudingumo funkcija konstruojama remiantis daugeliu stebėtų realių pasirinkimų, tai išvados apie būsimąjį elgesį bus gana patikimos. Galime sakyti, jog asmuo, kuris atlieka tam tikrą pasirinkimą konkrečioje situacijoje, veikiausiai tą patį atliktų ir tai situacijai susiklosčius vėl. Tačiau ryšys tarp atsakymų į klausimus dėl hipotetinių loterijų ir realaus elgesio yra kur kas silpnesnis. Atradimas, kad daugumos žmonių reakcijos į verbalinius testus net nesudaro nuoseklios struktūros ir todėl jomis remiantis negali būti sukonstruota jokia naudingumo funkcija, tėra paskutinis smūgis idėjai, kuri jau seniai turėjo būti palaidota.

Tad kaip turime suprasti tuos naudingumo skaičius, kuriais operavome dviejuose ankstesniuose skyriuose, kai dėstėme Nasho sprendimą – skirtumo pasidalijimo principą ir paties Braithwaite'o sprendimą? Atsakydamas norėčiau pasakyti, jog mums derėtų atsisakyti verifikacionistų primestos mąstysenos ir grįžti prie įprastos kasdienės preferencijų sampratos. Paprastai sakome, jog jeigu asmuo alternatyvai A tvirtai teikia pirmenybę prieš alternatyvą B, tai tokia jo preferencija paaiškina, kodėl iš dviejų galimų veiksmų jis renkasi veiksmą su maža tikimybe sukelti rezultatą A, negu veiksmą su daug didesne tikimybe sukelti rezultatą B. Teiginį, kad asmuo teikia pirmenybę alternatyvai A, verifikacionistas siūlo interpretuoti kaip lygiavertį teiginiui, jog tas asmuo renkasi A tam tikromis specifinėmis sąlygomis. Teiginys, kad asmuo pasirinko alternatyvą A todėl, kad jai teikė pirmenybę (jeigu priimtume verifikacionisto siūlymą), būtų analogiškas tautologiniam teiginiui, jog kažkuris asmuo yra senbernis dėl to, kad jis yra nevedęs.

Jeigu atmetame verifikacionisto siūlymą (o būtent tokį sprendimą raginu priimti), tada preferencijos sąvoką ir iš jos kildinamą naudingumo sąvoką galime laikyti plataus pritaikomumo sąvokomis, kurios atlieka esminį vaidmenį mūsų mąstyme apie žmogiškąjį gyvenimą. Priešingai verifikacionistų įsitikinimui, nėra jokios apibrėžtos stebinių aibės, į kurią galima būtų redukuoti bet kurį teiginį apie preferencijas ar naudingumus. Veikiau yra labai plati duomenų įvairovė, pradedant tuo, ką asmuo šneka ir baigiant tuo, ką jis daro, ir visa tai palyginant su tuo, ką šneka ir daro į jį daugmaž panašūs žmonės. Šie duomenys retai visiškai išsamūs, bet paprastai pakankamai geri. Be to, preferencijos leidžia paaiškinti ir plačią reiškinių įvairovę, pradedant veiksmais ir baigiant emocijomis.

Primenu, jog 1 skyriuje laikiausi ortodoksinio požiūrio, kuris naudingumus apibrėžia pasirinkimų tarp hipotetinių loterijų terminais. Kaip da-

bar vertinti šį požiūrį? Atsakymas, kurį dabar siūlau, yra toks: pasirinkimus tarp alternatyvių loterijų turėtume suvokti ne kaip konstitutyvią naudingumo apraišką, o tik kaip vieną iš jos išraiškų. Kartoju: jeigu asmuo tvirtai teikia pirmenybę alternatyvai A prieš alternatyvą B, tai šis faktas negali neturėti kažkokių padarinių to asmens pasirinkimui tarp alternatyvų A ir B, siejamų su jų realizavimo tikimybėmis. Galime, jeigu norime, pasinaudoti šia implikacija ir mėginti pavaizduoti savo spėjimus dėl to, kokios stiprios bus tam tikro asmens preferencijos tam tikros loterijos hipotetinių alternatyvių baigmių atžvilgiu. Tačiau tai neturėtų būti laikoma kanonine preferencijų stiprumo sąvokos interpretacija. Teikiant asmens preferencijas šia forma – kaip pasirinkimų aibę, tenkinančią tuos nuoseklumo reikalavimus, kurie leidžia jos pagrindu sukonstruoti naudingumo funkcijas, teikiama tam tikra idealizacija, kuri gali būti naudinga tam tikriems tikslams. Tačiau kaip žinome iš kognityviñės psichologijos darbų, ji niekada negali būti sukonstruota uždavinėjant subjektui klausimus dėl hipotetinių loterijų.

Kokių padarinių tai turi įvairioms sprendimo sampratoms, kuriose naudojamasi Neumanno/Morgensterno naudingumais? Man atrodo, jog daug kas priklauso nuo to, kaip tie sprendimai interpretuojami. Grįžkime prie Nasho sprendimo, kurį aptarėme 2 skirsnyje, ir pažvelkime į jį kaip į (a) dviejų racionalių asmenų realių derybų proceso baigmės prognozę, kaip į (b) preskripciją arbitrui, siekiančiam rasti sprendimą, imituojantį racionalių derybų baigmę ir kaip į (c) sąžiningą sprendimą, kuris pusėms duoda po lygų naudos išlošį.

Interpretacijoje (a) teoretikas, pats neįsitraukdamas į derybas, pusėms priskiria naudingumo funkcijas (remdamasis patirtimi, vien spėliojimu ar dar kuo nors) ir paskui, taikydamas Nasho formulę, pateikia prognozę. Pats Nasho sprendimas nereikalauja, kad naudingumo funkcijos būtų interpretuojamos Neumanno/Morgensterno būdu. Galima naudoti bet kokią skaičių aibę, jeigu teoretikas mano, kad ji atspindi santykines preferencijas.

Interpretacijoje (b) šį teoretiką pakeičia arbitras, mėginantis pateikti sprendimą, grindžiamą spėjimu, kokią baigmę duotų racionalios derybos. Visa, kas buvo pasakyta apie interpretaciją (a), galioja ir šiuo atveju: svarbu, kad pusėms priskiriamos naudingumo funkcijos, įtrauktos į Nasho formulę, duotų rezultatą, abiem pusėms atrodantį ne blogesniu už tiesioginių derybų baigmę (pripažįstant nesusitarimo galimybę).

Aptardamas arbitražą kaip derybų pakaitalą, atkreipiau dėmesį į du dalykus, kurie čia mums svarbūs. Pirma, arbitras, mėgindamas išsiaiškinti pusių preferencijų alternatyvų stiprumą, gali naudotis bet kokiais metodais. Jis, žinoma, gali jų klausinėti, kurias iš tam tikrų hipotetinių loterijų jos rinktųsi. Ir nors sumanus arbitras paprastai daug kalbasi su pusėmis, kiek žinau, jis niekada nekelia klausimų dėl jų pasirinkimų hipotetinių loterijų. Galbūt sukauptoji arbitrų patirtis čia patvirtina kognityvinės psichologijos atradimus. Antras svarbus dalykas yra tai, kad arbitrai savo atsakymo neteikia kaip Nasho sprendimo ar kaip kurio nors kito derybinio sprendimo. Kitaip sakant, arbitras nepareiškia, kad išsiaiškinęs pusių naudingumus padarė išvadą, jog tam tikras skaičius tiksliai atspindi pusių galių pusiausvyrą. Veikiau jis pateikia tam tikrą formulę, kuri jo sprendimą susieja su tam tikru principu, su analogišku atveju arba su precedentu. Todėl priskiriamų naudingumų neapibrėžtumas negriauna arbitražo teisėtumo, nes jis nėra atvirai ir oficialiai pateikiamas kaip derybinės baigmės pakaitalas.

Galiausiai turime interpretaciją (c), kur sprendimai, naudojantys Neumanno/Morgensterno naudingumus, tokie kaip Nasho sprendimas, pateikiami kaip sąžiningi, nes kiekvienai pusei jie duoda po lygią kooperacinio prieaugio dalį (tam tikro atitinkamai normalizuoto naudingumo mato terminais). Neapibrėžtumo problema išlieka, tačiau čia ji kelia kur kas daugiau rūpesčių nei interpretacijoje (b). Juk šiuo atveju arbitras turi apginti savo sprendimą eksplicitiškai apeliuodamas į lygaus naudingumo prieaugio kriterijų. Akivaizdi problema čia yra tai, kad, netekus naudingumo skaičių, tad ir arbitražinės baigmės apibrėžtumo, kyla abejonių dėl arbitražo pajėgumo spręsti nesutarimus. Arbitras gali tik gana bejėgiškai pareikšti, kad jis spėja, jog tam tikra baigmė duotų naudingumo prieaugio lygybę. Tačiau pusių tai gali netenkinti, nes baigmė tada priklauso nuo arbitro subjektyvios nuomonės. Išsisklaidžius iliuzijai, jog naudingumas gali būti tiksliai ir neginčijamai išmatuotas, jau negalime teigti, kad lygaus naudingumo prieaugio kriterijus leidžia rasti apibrėžtą atsakymą, kurį gali pripažinti abi pusės.

Artimiausias lygaus naudingumo prieaugio giminaitis yra lygus išteklių prieaugis. Išteklinis sprendimas, kaip jį išdėstėme 10 skirsnyje, taip pat yra dvipakopė teorija. Ji prasideda nuo tam tikro atskaitos taško ir juda prie Pareto ribos. Be to, ji grindžiama idėja, kad pusės, pereidamos nuo atskaitos taško prie Pareto ribos, turi gauti po lygiai naudos. Vienintelis skirtumas liečia dalybų objektą: išteklinėje teorijoje lygi nauda turi

būti lygus ginčijamo ištekliaus prieinamumas (teisė, galimybė, pinigai ir t.t.), o ne jo teikiamo naudingumo (atitinkamai normalizuoto) lygybė.

Galima prisiminti, jog 10 skirsnyje argumentavau, kad etiniai argumentai, naudojami naudos prieaugio lygybės principą ginant kaip sąžiningų dalybų problemos sprendimą, net natūraliau tinka ištekliaus prieaugio lygybės principui. Jeigu tas argumentas neatrodė įtikinamas, tai dabar galime pridurti praktinį argumentą, kodėl verta nuo lygaus naudos prieaugio pereiti prie lygaus ištekliaus prieaugio: lygaus ištekliaus prieaugio principą daug lengviau realizuoti ir jis palieka kur kas mažiau erdvės ginčams dėl to, ar konkrečiu atveju jis yra deramai realizuojamas.

Antai sprendžiant palikimo pasidalijimo problemą susitarimo teikiamos naudos lygaus pasidalijimo kriterijus gana aiškiai veda į lygų pinigų pasidalijimą. Nė viena pusė negali pasakyti apie savo naudingumo funkciją nieko tokio, kas šią baigmę pakeistų jai palankesne, tariant, kad kiekviena pusė teikia pirmenybę didesnei, o ne mažesnei pinigų sumai. Braithwaite'o muzikantų problema yra sudėtingesnė, ir ją šiuo požiūriu analizuosiu 13 skirsnyje. Tačiau galiu iš anksto pasakyti vieną iš tos analizės išvadų: jeigu pusės išties turi Braithwaite'o joms priskiriamas naudingumo funkcijas, tai griežtasis sprendimas nesuteikia joms jokių paskatų apsimetinėti.

13. Implikacijos

Lygios naudos prieaugio sprendimai

Ankstesniame skirsnyje nagrinėjau išvadas, kurias implikuoja požiūris, jog Neumanno/Morgensterno naudingumai neturi jokio privilegijuoto epistemino statuso palyginus su kitais žmonių preferencijų stiprumo tikrinimo būdais. Viena išvada buvo tai, kad lygios naudos prieaugis (jis iš esmės yra neįrodomas) nėra tinkamas kriterijus sprendžiant ginčus dėl trūkstamų išteklių, jeigu toks sprendimas teikiamas kaip sąžiningumo įgyvendinimas, o ne vien kaip racionalių derybų pakaitalas. Tačiau sienos, skiriančios Neumanno/Morgensterno naudingumus nuo kitų preferencijų nustatymo būdų, sugriovimas gali būti suvoktas veikiau pozityvioje šviesoje. Užuot žvelgę į tamsiąją pusę ir teigę, jog Neumanno/Morgensterno naudingumai nėra niekuo geresni už kitus preferencijų nustatymo būdus, galime pažvelgti į šviesiąją pusę ir teigti, jog kiti naudingumų nustatymo būdai nėra blogesni už Neumanno/Morgensterno naudingumus.

Kartą atsikratę senamadiško verifikacionizmo galbūt turėtume pripažinti, jog neatmestini ir kitokie naudingumų nustatymo būdai.

Šia idėja galima pasinaudoti lygios naudos prieaugio idėją puolant iš priešingos pusės. Tarkime, kad oponentas atmeta ankstesniojo skirsnio argumentus ir teigia, kad geriau turėti tinkamą, nors taikomą tik apytiksliai, kriterijų (lygios naudos prieaugį) negu netinkamą kriterijų (išteklių lygybės), kuris būtų taikomas tiksliai. Natūralus atsakymas būtų toks: jeigu oponentas jau pripažįsta tokius mainus, tai kodėl jis nežengia toliau?

Tarkime, kad jūsų įsitikinimu, idealiai sąžiningas sprendimas būtų tas, kuris pusėms leidžia įsigyti po lygiai naudos (nuo jų atskaitos taško), matuojamos tarpasmeniškai palyginamos naudos vienetais, tačiau jūs esate apsisprendęs *faute de mieux* pripažinti lygią naudą, matuojamą Neumanno/Morgensterno naudingumų vienetais, kurie yra apibrėžiami ir tarpusavyje susiejami naudojant daugiau ar mažiau savavališką normalizavimo procedūrą. Dabar mes atsakome, jog, atmetę verifikacionisto skrupulus, jūs galite taip pat pripažinti, kad dažnai galite būti visiškai tikras tuo, jog vienas asmuo patiria kur kas didesnį skausmą nei kitas – ir galite būti tuo kur kas tikresnis nei spręsdamas klausimą, ką tam tikras asmuo rinktųsi spręsdamas sudėtingus pasirinkimo klausimus netikrumo sąlygomis. Tad jeigu jūs manote, kad verta rinktis geriausią kriterijų ir pripažinti jo realizavimo sunkumus, tai kodėl jums negrįžus prie lygios, tarpasmeniškai palyginamais matais matuojamos naudos, kaip prie sąžiningų dalybų kriterijaus ir atsisakyti to kriterijaus, kuris naudoja surogatinius, Neumanno/Morgensterno naudingumų pagrindu konstruojamus tarpasmeniškai palyginamus naudingumus?

Vienas iš atsakymų, kurie čia galėtų būti pateikti, būtų iššūkis prielaidai, kuria čia remiamės, būtent, kad normalizuoti Neumanno/Morgensterno naudingumai iš tikrųjų yra tariamai nepasiekiamų tarpasmeniškai palyginamų naudingumų surogatas, arba pakaitalas. Žvelgdami į argumentus, ginančius lygaus prieaugio sprendimus kaip savaime sąžiningus, atrandame, jog kai kurie autoriai normalizuotus Neumanno/Morgensterno naudingumus traktuoja kaip erzacinius *(second best)* duomenis, o kiti – kaip deramą tokių palyginimų pagrindą.

Tad tie, kurie Nasho sprendimą, arba skirtumo pasidalijimo principą, teikia kaip lygaus naudos prieaugio etinio idealo įgyvendinimo būdą, paprastai aiškiai suvokia, jog naudojimasis Neumanno/Morgensterno naudingumais nėra tik naudojimasis pakaitalu. Argumentas, kuriuo remdamasis Bartosas (5 skirsnis) Nasho sprendimą vadino lygios naudos prie-

augio sprendimu, buvo tai, kad abi pusės praranda šį naudos išlošį, jeigu nuo Nasho baigmės grįžta prie pradinio – susitarimo nebuvimo – taško. Tai nėra lygaus tarpasmeniškai palyginamo išlošio logika. Panašiai ir Gauthier atveju – tiek, kiek skirtumo pasidalijimą jis laiko sąžiningu dėl to, kad pusės gauna po lygų naudos prieaugį, jis gana aiškiai apeliuoja į idėją, jog pusės turi atsidurti lygiame atstume tarp nesusitarimo taško ir maksimaliai galimo jų išlošio, o tai vėlgi nerodo, jog iš tikrųjų siekiame lygaus naudos prieaugio, matuojamo tarpasmeniškai palyginamais naudingumo vienetais.

Kita vertus, Luce'as ir Raiffa *Lošimuose ir sprendimuose* aptardami vadinamuosius sąžiningų dalybų lošimus kalba taip, tarsi normatyvinei problemai (kitaip nei racionalių derybų baigmės imitavimo problema) idealiu atveju reikėtų tarpasmeninio naudingumų palyginimo. Tai galima matyti iš Raiffos siūlomo „sąžiningų dalybų" sprendimo. Tai yra skirtumo pasidalijimo principo variantas, kur kiekvienam lošėjui *ad hoc* sukuriama naudingumų skalė: galimai blogiausiai jo baigmei suteikiama nulio reikšmė, o vieneto reikšmė – galimai geriausiai jo baigmei. Taip normalizavus naudingumus mėginama rasti sprendimą, kuris kiekvienam lošėjui teiktų tą patį naudingumą, esantį taške, vienodai nutolusiame nuo jo galimos geriausios ir galimos blogiausios baigmės.*

Akivaizdus prieštaravimas būtų tai, kad šis naudingumų normalizavimo metodas, atrodo, visiškai savavališkai naudoja blogiausią baigmę naudingumų skalei apibrėžti. Pristatydami šį metodą Luce'as ir Raiffa vadina jį „*ad hoc* metodu, kuris konkretaus lošimo atveju leidžia palyginti tarpasmeninius naudingumus" ir paprasčiausiai pareiškia, jog „nors nė-

* Tai yra akivaizdus skirtumo pasidalijimo principo variantas: faktiškai jo maksimumas visada, o minimumas dažnai sutaps su nesusitarimo tašku. Pavyzdžiui, paveldo dalybų lošime nesusitarimo taškas turi būti *status quo*, tad arbitražinė baigmė bus ta pati tiek Luce'o ir Raiffos sprendimo, tiek skirtumo pasidalijimo atvejais. Dabar pažvelkime į Braithwaite'o sprendimą kakofoniją laikydami nesusitarimo tašku. Luce'o ir Raiffos siūlymas blogiausią baigmę laikyti nuline nepakeičia Luko naudingumų skalės, nes kakofonija ir šiaip jau yra blogiausia jo baigmė. Tačiau Matui kakofonija nėra blogiausia, kas gali nutikti: mažiausią išlošį jis gauna iš tylos. Tad Luce'o ir Raiffos sprendimas Mato atveju reikalautų tylai suteikti nulio reikšmę ir atitinkamai pertvarkyti kitus jo naudingumus. Atlikus šią nulio–vieneto normalizaciją Mato naudingumai šiek tiek padidėja visų baigmių atvejais, išskyrus atvejį, kai jis muzikuoja visą laiką (kuriam priskiriama vieneto reikšmė), o tai veikia jo nenaudai skaičiuojant lygų išlošį. Juk dabar jis gauna daugiau nei anksčiau iš bet kurios klausymosi ir muzikavimo kombinacijos. Tad lygaus išlošio taškas bus šiek tiek arčiau lygaus muzikavimo laiko nei tuo atveju, jeigu taikytume skirtumo pasidalijimo principą naudodami įprastąją normalizaciją.

ra pakankamo pagrindo tokiai operacijai atlikti, galima tarti, kad ši [naudingumų transformacija] leidžia atlikti tarpasmeninius naudingumų palyginimus (tik šio lošimo atveju!)."[20] Pastaroji išlyga daug pasako. Norėdami suvokti metodo savavališkumo laipsnį tarkime, kad Matas absoliučiai nepakenčia tylos. Jis taip nemėgsta tylos, kad palyginti su ja Luko muzikavimo klausymasis teikia jam 0,99 naudingumo vienetų skalėje, kur jo paties muzikavimas jam teikia 1,0. Luce'o ir Raiffos sprendimas leistų Lukui muzikuoti beveik visą laiką. Tačiau sunku suprasti, ar šią baigmę galima vadinti sąžininga. Manau, kad Luce'as ir Raiffa atsakytų, jog čia paprasčiausiai susiduriame su atveju, kur jų normalizavimo metodas, kaip tiesioginio naudingumų palyginimo pakaitalas, neveikia. Tačiau manau, kad jeigu išties norime gauti lygų išlošį tarpasmeniškai palyginamais naudingumų vienetais, tai negalime naudotis Luce'o ir Raiffos *ad hoc* transformacijų sistema.

Kitą to paties sindromo pavyzdį teikia tai, kaip Braithwaite'o problemą traktuoja Anatolis Rapoportas savo knygoje *Kovos, lošimai ir debatai.* Rapoportas nedvejodamas priima argumentą, teikiantį kakofoniją kaip atskaitos tašką. Tačiau kalbėdamas apie perėjimą nuo to taško prie Pareto ribos jis nesvarsto Nasho sprendimo (tiesą sakant, Nasho pavardės nėra knygos rodyklėje.) Vietoje to jis postuluoja, kad baigmė turi teikti po lygų naudingumo išlošį. Pirmiausia jis taria, kad Braithwaite'o proporcijų transformacija į sveikus skaičius, kuriuos naudoja Luce'as ir Raiffa (ir kuriais naudojomės mes), mums duoda tarpasmeniškai palyginamų naudingumo vienetų. Po to jis parodo, jog naudojant šiuos skaičius gaunamas sprendimas, kad Matas ir Lukas – kiekvienas turi muzikuoti po pusę laiko. (Kad išsaugotų savo „grasinimo pranašumą", Matas turi gauti vienu naudingumo vienetu daugiau už Luką. Atitinkamas taškas Pareto ribinėje kreivėje bus 6,5 Matui ir 5,5 – Lukui, o tai transformuojasi į lygų muzikavimo laiką.) Rapoportas po to pabrėžia, jog Mato naudingumus padauginę iš dviejų gautume visiškai kitokį rezultatą, leidžiantį Lukui muzikuoti 15 vakarų iš 17.[21] Ir jis sako, jog „lygiai taip pat pagrįstai" galėtume naudotis ir šiais skaičiais.[22] Čia, žinoma, kyla problema, kaip Braithwaite'o naudojamus Neumanno/Morgensterno naudingumus galima nesavavališkai paversti tarpasmeniškai palyginamais naudingumais. „Principas, pagal kurį nustatoma tokia bendra naudingumų skalė, yra arbitražo principas."[23] Tad nieko nuostabaus, kad paties Braithwaite'o sprendimas čia traktuojamas būtent šia dvasia ir kad vienintelė svarstoma alternatyva yra Raiffos siūlymas.[24]

Jeigu iškeltume klausimą, kokią poziciją užima pats Braithwaite'as, tai manau, jog liktume be aiškaus atsakymo. Jau sakiau (4 skirsnyje), kad nėra aišku, ar Braithwaite'as savo sprendimą laiko pagrįstu dėl to, kad jis atspindi derybines galias, ar dėl to, kad jis teikia lygų normalizuotą naudingumo išlošį. Kadangi paskutinėje paskaitos dalyje pabrėžiama pastaroji idėja, esu linkęs priimti antrąją interpretaciją. Tačiau ir tokiu atveju lieka atviras klausimas, ar normalizavimo metodą traktuoti kaip sąžiningumo apibrėžimo būdą, ar idealiu atveju turėtume lyginti naudingumus ir ieškoti konkretaus sprendimo, kuris kiekvienai pusei suteiktų po lygų naudingumo kiekį. Spėju, kad Braithwaite'as savo normalizavimo metodą galiausiai suvokia kaip *ad hoc* normalizavimo būdą konkrečiam lošimui.

Braithwaite'as įsivaizduoja Luką protestuojant dėl to, kad jis turi priimti Braithwaite'o sprendimą, kuris jam ir Matui duoda „po lygų naudos išlošį" palyginti su tuo, ką jie turėtų kakofonijos atskaitos taške. Pastebėkime, jog Luko protestą Braithwaite'as interpretuoja ne kaip priešinimąsi kakofonijai kaip atskaitos taškui ar kaip nepripažinimą, jog lygaus išlošio (nesusitarimo taško atžvilgiu) idėja turi kokį nors ryšį su sąžiningumo idėja. Atrodo, jog Braithwaite'as įsivaizduoja tik vieną galimą protestą, būtent dėl tos geometrinės konstrukcijos, kuri apibrėžia santykinio pranašumo išlaikymo linijas *(izoropus)*.

> Protestuodamas jis man pareikštų, jog dangstydamasis gudriomis kalbomis apie įvairias paraboles aš slapčiomis pritaikiau jo preferencijų palyginimo su Mato preferencijomis matą, o tai veda prie absurdiškos Benthamo laimės apskaitos *(felicific calculus)*.
>
> Lukas yra visiškai teisus manydamas, kad mano pasirinkti izoropai, arba parabolės ašiai paralelinės linijos, atspindi tarpasmeninį naudingumo skalių palyginimą. Padalijimo sąžiningumas turi būti sąžiningas abiem pusėms, tačiau negalime nieko pasakyti apie tai, kas yra sąžininga abiem pusėms šiuo konkrečiu atveju, jeigu neturime metodo, leidžiančio palyginti jų preferencijų skales su turimomis alternatyvomis...
>
> Jeigu visi tokie palyginimai turi būti draudžiami, tai moralės filosofas, į kurį kreipiasi Lukas ir Matas prašydami padėti išspręsti jų konkrečią problemą, gali tik pakartoti paradoksalią banalybę, kurią skelbė kiaulės Orwello *Gyvulių ūkyje*: „Visi gyvuliai lygūs, bet kai kurie lygesni už kitus", o ne itin naudinga pastaba. Tačiau vienas iš klausimų, kuriuos man galėtų pateikti Lukas ir Matas, būtų šis: „Ar gali atrasti ir išaiškinti kokį nors esminį mūsų situacijos bruožą, kuris vienam iš mūsų teiktų natūralų pranašumą prieš kitą; o jeigu taip, tai ar gali šiam pranašumo bruožui priskirti tam tikrą skait-

meninę reikšmę, į kurią atsižvelgdami galėtume pasidalyti muzikavimo laiką?" Kadangi visus svarbesnius situacijos bruožus nusako tik pusių preferencijų skalės, nieko negalima pasakyti apie pranašumus, kurių vienas turėtų kito atžvilgiu, jeigu jis vadovautųsi kitokia preferencijų skale, niekaip nelyginant dviejų preferencijų skalių.[25]

Atrodo, kad čia sakoma, jog turime ieškoti būdų, kaip palyginti Neumanno/Morgensterno naudingumus, ir atrodo, kad siūlomas būdas, kaip, manipuliuojant naudingumų skaičiais, pasiekti unikalią transformaciją. Tai geriausiai liudija Braithwaite'o komentarai Raiffos atžvilgiu. Kaip matėme, Braithwaite'as nurodo Nashą kaip savo pirmtaką, tačiau kitur jis mini dar vieną, būtent Raiffą. Apibūdindamas „nenulinės sumos dviejų asmenų lošimus" kaip „beveik nepaliestus miškų tyrus", toliau jis sako: „Du pirmeiviai – Johnas Nashas ir Howardas Raiffa – neseniai praskynė takus per šį mišką. Nashas iškirto platų taką ... tačiau man atrodo, jog jo takas akivaizdžiai veda klaidinga linkme." (Prisiminkime, jog Braithwaite'as priekaištavo Nasho sprendimui dėl to, kad jis yra „aiškiai nesąžiningas Luko atžvilgiu", nes Matui leidžia muzikuoti beveik kiekvieną vakarą; žr. 4 skirsnį.)

> Nepriklausomai nuo [Nasho] Raiffa miške iškirto keletą takų, tarp jų ir Nasho taką, tačiau liko nepatenkintas visais. Mano paties riboti tyrimai, kuriuos čia noriu jums pateikti, riboti ta prasme, kad šioje paskaitoje dėmesį telkiu į atvejį, kur egzistuoja tik dvi grynosios lošėjų strategijos, o Nashas ir Raiffa svarsto bendriausius (baigtinius ir nebaigtinius) atvejus – daugeliu požiūrių juda mano dviejų pirmtakų pramintais takais, ir ypač vienu Raiffos prakirstu taku, kuriuo žengdamas mėginsiu pasistūmėti toliau.[26]

Manau, kad šios gana varganos metaforos priemonėmis Braithwaite'as reiškia įsitikinimą, jog Raiffos požiūris į sąžiningų dalybų problemą jam yra priimtinesnis už Nasho požiūrį.

Paskaitos pabaigoje, vis dar gindamas savo siūlomą naudingumų palyginimo metodą, Braithwaite'as sako, jog savo sprendime jis naudojasi „natūraliais" naudingumo vienetais. Mums čia nebūtina aiškintis, kuo grindžiamas šis teiginys, tačiau vėliau pateikiama svarbi nuoroda į Raiffą:

> Natūralių naudingumo vienetų sulyginimo principas man leidžia savąją problemos traktuotę tiesiogiai susieti su Raiffos sprendimu tose situacijose, kur dviejų pusių naudingumų skalės gali būti matuojamos bendro vieneto (pavyzdžiui, piniginio vieneto) terminais ir todėl galima prasmingai kalbėti apie Luko ir Mato naudingumų *skirtumą*. Raiffos siūlymu, pusės čia pirmiausia

turi išspręsti nulinės sumos „nekooperatyvaus santykinio lošimo" užduotį (kur baigmės yra skirtumai tarp naudingumų, kuriuos Lukui ir Matui teikia kooperavimosi situacijos baigmės), o paskui gerinti šį sprendimą judėdamos į viršutinį dešinįjį savo bendro strateginio regiono pakraštį maršrutu, kuris abiem pusėms teikia po lygiai naudingumo prieaugių. Tai visiškai atitinka mano metodą, kai pasirenkamas apdairumo izoropas [t.y. lygios naudos linija, tiesiama iš nesusitarimo taško], o vėliau judama aukštyn šia linija iki pat ribos (šio metodo idėją man pasiūlė Raiffos straipsnis, nors jį grindžiu ir dėstau šiek tiek kitaip). Tačiau Raiffa nerado būdo, kaip dorotis su situacijomis, kur naudingumų skalės negali būti išreikštos bendramačiais vienetais [Braithwaite'as kalba ne apie aukščiau aptartą normalizavimo metodą]; čia mano idėja apie natūralų naudingumo vienetą, kurį pusėms primeta kooperacinės situacijos logika ir kuri leidžia šiuos vienetus sulyginti konstruojant rekomendaciją, papildo Raiffos idėją apie tai, kaip traktuoti kooperacinę situaciją, kur bendramačiai vienetai yra duoti iš pat pradžių.[27]

Čia aiškiai sugestijuojama, kad jeigu galėtume tiesiogiai matuoti tarpasmeniškai palyginamą naudingumą, tai naudingumo išlošis turėtų būti sulyginamas, o normalizuoti Neumann/Morgensterno naudingumai būtų suvokiami tik kaip pakaitalai. Tačiau problema čia yra tai, kad Braithwaite'as, net šioje ištraukoje pakartotinai pabrėžia, jog „natūralūs vienetai" kildinami iš strateginių situacijos aspektų.

Priede A parodau, jog Braithwaite'o siūlomas normalizavimo metodas palygina maksimino bei mišriosios minimakso (kai kitas naudoja mišriąją maksimino strategiją) strategijos išlošius ir postuluoja, kad atstumas tarp šių dviejų išlošių abiem individams turi būti lygus. Nėra jokio pagrindo manyti, kad šis atstumas turės kokią nors nuolatinę sąsają su tarpasmeniškai palyginamais naudingumais, jeigu jie būtų mums prieinami. Manau, kad galiausiai turime pasakyti, jog Braithwaite'as sako viena, o daro kita. Jis teikia sprendimą, kurio pagrindimas turėtų remtis Nasho argumentais, bet jį gina remdamasis Raiffos argumentais.

Jeigu sprendimai, grindžiami lygaus normalizuoto išlošio idėja, teikiami kaip praktiniai siūlymai, padedantys dorotis su tarpasmeniškai palyginamų naudingumų identifikavimo problema, tai prieš juos gali būti iškelti du skirtingi ir net priešingi argumentai. Faktiškai siūlomieji normalizavimo metodai nėra lengviau taikomi ar mažiau ginčijami negu tiesioginiai mėginimai rasti baigmę, kuri teikia lygų tarpasmeniškai palyginamo naudingumo išlošį, arba prieaugį. Kartu šie metodai yra labai neįtikėtini, jeigu jie teikiami kaip to, ką galėtume gauti tiesiogiai lygindami naudingumo išlošius, apytiksliai pakaitalai.

Tad galime sakyti, jog normalizuotas naudingumo išlošis nėra patikimas sąžiningumo kriterijus. Jeigu esame pasirengę pripažinti įgyvendinimo problemas siekdami lygaus išlošio tarpasmeniškai palyginamais naudingumo vienetais, tai neverta sustoti prie tokio akivaizdžiai netobulo (ir savavališko) būdo artėti prie dalyko, kurį norime išmatuoti. Jeigu, kita vertus, mums kelia susirūpinimą įgyvendinimo problemos, tai mums neverta ir čia sustoti, o dera (kaip aiškinau 12 skirsnio pabaigoje) eiti prie kriterijaus, grindžiamo ginčijamo paties ištekliaus padalijimo idėja.

Utilitarizmas

Šiame skyriuje kol kas nieko nepasakiau apie tuos padarinius utilitaristiniam kriterijui, kuriuos implikuoja faktas, jog informacija apie naudingumą yra sunkiai įgyjama, dažnai strategiškai slepiama ir niekada nėra galutinė. Dabar norėčiau apie tai šiek tiek pakalbėti, nes tai padės man sutvirtinti argumentą, ginantį išteklinį sprendimų kriterijų net ten, kur jų tikslas yra utilitarinis.

Iliustracijai panaudosiu vadinamosios „lyčių kovos" pavyzdį, kuris dažnai analizuojamas lošimų teorijos literatūroje. Tarkime, kad vyras ir moteris savo laisvalaikį labiau norėtų praleisti drauge, o ne atskirai, tačiau nesutaria dėl to, kur jiems nueiti. Ši situacija analizuojama kaip lošimas, kur nesusitarimo taškas yra toji baigmė, kai kiekvienas eina į savo mėgstamą vietą atskirai, ir kur baigmės, kai kartu einama į vieną iš dviejų alternatyvių laisvalaikio praleidimo vietų, nusako du Pareto optimumus. Nasho sprendimas, žinoma, priklausys nuo pusių santykinių preferencijų šių alternatyvų atžvilgiu: eiti drauge į savo mėgstamiausią vietą, eiti drauge į kitos pusės mėgstamiausią vietą ir eiti atskirai į savo mėgstamiausią vietą.

Pasinaudodamas šiuo siužetu tarsiu, kad norėdamos išspręsti klausimą, kur eiti, pusės susitaria vadovautis jungtinio naudingumo maksimizavimo principu. Paprastumo dėlei dar tarkime, kad savaitgaliais keliamas tas pats klausimas: į kurį iš filmų, rodomų artimiausiuose kino teatruose, nueiti? Atsižvelgiant į preferencijas, kurias priskyrėme pusėms, akivaizdu, jog naudingumas bus maksimizuojamas, jeigu abu nueis į tą patį filmą. Vienintelis klausimas – kurį jiems reikėtų pasirinkti; atsakymas reikalauja palyginti jų preferencijų stiprumą alternatyvų atžvilgiu.

Teorija reikalauja, kad pusės kiekvienam filmui paskirtų tam tikrą skaičių, tokį, kad skaičių skirtumas atspindėtų tokį pat jų naudingumų skirtu-

mą. Du kiekvieno filmo skaičius sudėjus ir būtų pasirenkamas filmas, gavęs didžiausią sumą. Galima įsivaizduoti du žmones, atliekančius tokias operacijas, tačiau labiau tikėtina, kad, taikydami utilitarinį kriterijų, žmonės vadovausis veikiau kokybiniais rodikliais – „labai noriu pamatyti" arba „neištversiu iki pabaigos" – ir susikurs kokias nors gana paprastas taisykles, leidžiančias priimti sprendimus remiantis išreikštu preferencijų stiprumu. Pavyzdžiui, jie gali nuspręsti, kad eis į filmą, kuris entuziazmą sukelia bent vienai pusei, nebent kita pusė griežtai pasisako prieš.*

Tačiau dabar į šias detales galime nekreipti dėmesio. Mums svarbiausia suvokti, kaip pusės galėtų patikrinti preferencijų santykinį stiprumo kalibravimą. Tarkime, kad viena iš pusių (ji arba jis), reikšdama didžiausią entuziazmą ir vetuodama daugumą kitų siūlymų, visada sprendimą sugeba palenkti savo pirmosios preferencijos naudai. Pusės tada galėtų padaryti išvadą, kad dėl filmų jų preferencijų stiprumas nepaprastai skiriasi arba net tai, kad viena iš jų nepalyginamai stipriau nei kita išgyvena bet kokią patirtį. Tačiau šiuo atveju pralaiminti pusė taip pat galėtų padaryti išvadą, jog pats preferencijų kalibravimas nėra teisingas, nes kita pusė (sąmoningai ar nesąmoningai), siekdama įgyti nesąžiningą pranašumą, manipuliuoja visą procesą. Tokią išvadą galėtų padaryti ir pašalinis stebėtojas. (Šiame kontekste „įgyti nesąžiningą pranašumą" reiškia „gauti daugiau nei numato procedūrą apibrėžiančios taisyklės".)

Akivaizdus vaistas būtų priimti darbinę hipotezę, kad paprastai kiekvienos pusės preferencijų stiprumas visų filmų atžvilgiu yra apylygis. Ir vienintelis šios idėjos įgyvendinimo būdas būtų tai, kad kiekvieną savaitgalį abi pusės daugmaž sėkmingai gautų tai, ko nori. Paprasčiausia būtų periodiškai keistis filmo pasirinkimo teise, tačiau tokio pasirinkimo trūkumas yra tas, kad kartais ne tas asmuo, kuriam priklauso filmo pasirinkimo teisė, turės didesnį nei įprastą (jos arba jo) norą pamatyti tam tikrą filmą.

Natūrali ir laisvesnė alternatyva griežto periodiškumo taisyklei būtų leidimas mainikauti filmo pasirinkimo teise, tačiau tada atsivertų gudravimo galimybė, nes abejingoji pusė, žinodama, kad kita pusė labai nori

* Kai kurių tyrinėtojų teigimu, grupiniuose sprendimuose renkantis filmą lemiamą vaidmenį dažnai turi negatyvūs balsai: kitaip sakant, filmai eliminuojami, jeigu atsiranda bent vienas priešininkas, net jeigu kiti grupės nariai labai nori juos pažiūrėti. Ši grupinio pasirinkimo ypatybė dar geriau paaiškina televizijos programų nuobodumą (žr. Peter Bowbrick, *„The Economics of Superstars: Comment"*, *American Economic Review* 73 (1983): 459–460.

turėti pasirinkimo teisę tam tikrą savaitę, gali savaitę nepasinaudoti savo teise, kad įgytų dviejų kitų pasirinkimų teisę. Kad to išvengtume, galima būtų pasiūlyti, kad savaičių, kuriomis kiekvienas turi teisę rinktis, skaičius ilgalaikėje perspektyvoje būtų daugmaž lygus ir kad toji pusė, kuri reiškia didžiausią susidomėjimą, galėtų rinktis savaitės filmą – žinoma, su sąlyga, kad įsiskolinimas išliktų saiko ribose. Tačiau čia iškyla problema, kad kai kuriomis savaitėmis abu manys, jog ant kortos pastatyta daugiau nei kitomis savaitėmis, tad turi būti pridurta išlyga, kad abi pusės turi turėti apylygį pasirinkimų „kiekį", pastarąjį suprantant kaip dažnumą, kvalifikuojamą svarbos.

Vis dėlto net ir tokiu atveju sprendimas gali būti kritikuojamas dėl nepakankamo lankstumo. Juk jeigu viskas priklauso nuo pasirinkimų dažnumo ir svarbos, tai bus pasirenkami tik tie filmai, kurie yra kurios nors pusės pirmoji preferencija. Tačiau gali būti ir taip, kad pusės mieliau eitų į joms abiem priimtiną filmą, o ne į filmą, kuriam viena pusė teikia didžiausią, o kita – mažiausią preferenciją. Tad idealiu atveju siekiame, kad kiekvienai pusei būtų suteikta lygi svertinė įeiga į filmų pasirinkimą. Tai, žinoma, neturi būti suprasta kaip bentamiškas šūkis „Kiekvienas skaičiuojamas kaip vienas ir niekas neskaičiuojamas daugiau kaip vienas". Turima omeny paprasčiausiai tai, kad naudingumo vienetas skaičiavime turi turėti vienodą svorį nepriklausomai nuo to, koks asmuo juo disponuoja. Atsižvelgiama turi būti ne į naudingumą, o į poveikį baigmei. Kiekvienas turi vienodą teisę daryti įtaką jungtiniam pasirinkimui. Jeigu norime, galime įsivaizduoti, kad kiekvienas turi dešimt taškų per savaitę, kuriuos gali išleisti „pirkdamas" baigmes. Vis dėlto praktikoje šio pobūdžio procedūras smarkiai veiktų strateginės manipuliacijos. Todėl pusėms geriau būtų paprasčiausiai vadovautis intuityvia lygių nuolaidų idėja. Tokių formalių procedūrų apmąstymas gali padėti aiškiau suprasti šią idėją.

Akivaizdu, kad čia reikia kompromisų. Griežto periodiškumo sistema veikiausiai generuotų tokią baigmių seką, kad jos atžvilgiu egzistuotų alternatyvios sekos, kurioms abi pusės teiktų pirmenybę. Kita vertus, ją labai lengva įgyvendinti ir ji garantuoja paprastą lygios įeigos į sprendimų priėmimo procesą formą. (Žinoma, gali būti, kad dėl gryno atsitiktinumo viena pusė gaus teisę rinktis tomis savaitėmis, kai pasirinkimo teisės vertė bus mažesnė. Tačiau tai vis vien yra lygybė *ex ante*.) Lanksčiausia procedūra, nusakanti tik lygios įeigos idealą ir paliekanti atvirą savo įgyvendinimo klausimą, yra palyginti sudėtinga ir lengvai pažeidžiama stra-

teginių manipuliacijų; tačiau iš principo ji pusėms leidžia gauti baigmių seką, kuri nėra dominuojama jokios alternatyvios sekos, t.y. paretiškai optimalią baigmių aibę.

Palikę nuošalyje praktines įgyvendinimo problemas, tą idealą galime taip apibrėžti: baigmė (apibrėžta pakankamai plačios pasirinkimų sekos atžvilgiu) turi būti tas taškas ant Pareto ribos, kuris abiem pusėms duoda lygią baigmių pasirinkimo kontrolės galią. Taigi gauname išteklinio sprendimo, pateikto 10 skirsnyje, apibendrinimą. Trūkstamas išteklius, kuriuo šiuo atveju dalijamasi, yra teisė spręsti, kuriuos filmus mūsų pora turi pamatyti. Praktinis sunkumas, kaip matėme, yra sunkumas apibrėžti šią lygią teisę pakankamai lanksčiai, kad būtų įmanoma pasiekti Pareto optimumą.

Šiai mano pretenzijai, kad pasiremdamas informacijos ir strategijos problemomis iš utilitarinio principo išvedu ginčijamo ištekliaus lygaus padalijimo principą, gali būti mesti du iššūkiai. Vienas būtų tas, kad iš tikrųjų pateikiau argumentą, grindžiantį perėjimą nuo utilitarizmo prie normalizuoto naudingumo išlošių lygybės. Su tuo nesutinku. Reikia pastebėti, kad nesusitarimo atskaitos taškas (kai kiekvienas atskirai eina į savo mėgstamiausią filmą) neatliko jokio vaidmens apibrėžiant lygią baigmių pasirinkimo kontrolės galią. Gali atrodyti, jog šį atsakymą įmanoma atremti performuluojant lygaus išlošio kriterijų taip, kad naudingumai būtų apibrėžiami Raiffos siūlomu būdu. Šioje sistemoje kiekvieno individo mėgstamiausiam filmui suteikiama vertė 1, nemėgstamiausiam – vertė 0. „Lygus išlošis" tada būtų apibrėžiamas kaip tas taškas, kur kiekviena pusė turi tą patį naudingumo rezultatą. Tačiau mano ankstesnieji argumentai prieš Raiffos siūlomą normalizaciją galioja ir šiuo atveju. Nematau jokio pagrindo pripažinti, kad klausimas, kas laikytina lygia įvestimi į sprendimo procesą, priklausytų nuo to, kaip smarkiai viena pusė nemėgsta tam tikro filmo, jeigu kita pusė ir šiaip jau nenorėtų jo žiūrėti. Tai, kas mums turi rūpėti, yra pusių daromos tarpusavio nuolaidos. Nors apie tai reikėtų kalbėti plačiau, čia tik paminėsiu, jog kontrolės logika ir naudingumo logika yra skirtingi dalykai, ir būtų klaida mėginti jas redukuoti vieną į kitą.

Antrasis iššūkis, kurį laikau rimtu, atrodo taip. Sakiau, kad apylygio preferencijų stiprumo hipotezė tėra pagalbinė priemonė, padedanti dorotis su empirine skirtingų žmonių preferencijų stiprumo kalibravimo problema. Tačiau ar išties ji tėra pagalbinė priemonė? Ji taip pat gali būti traktuojama kaip postulatas – kaip reguliatyvus utilitarizmo interpreta-

cijos principas, kuriuo siekiama išvengti didelės išteklių paskirstymo nelygybės. Šiuo požiūriu, naudingumo principo interpretacijai turi priklausyti prielaida, kad visuminis kiekvieno individo preferencijų stiprumas būtų laikomas tapačiu.

Ši idėja atrodo gana patraukliai, tačiau vertėtų pabrėžti, jog kai kurie iš autorių, siūlančių priimti šią prielaidą, aiškiai suvokia, jog vienintelis jų siūlymo pagrindas yra tai, kad stokojame informacijos, leidžiančios pasirinkti kitokią traktuotę. Pavyzdžiu gali būti Philipo Pettito teikiama utilitarizmo aptartis jo knygoje *Judging Justice*. Jis teigia, jog visuminio naudingumo maksimizavimo principas galėtų būti operacionalizuotas panaudojant Neumanno/Morgensterno naudingumus. (Čia, žinoma, suponuojama, jog juos apibrėžiant nekyla jokių problemų.) Pasak Pettito, šias individualias naudingumo proporcijas turime susieti tarpusavyje ir, jo manymu, „būtų protingiausia individų preferencijas surašyti skalėje, apibrėžtoje tų pačių matematinių ribų, pavyzdžiui, 1 ir 0." Tuo paprasčiausiai pripažįstamas reikiamos informacijos stygius, ir tai matyti iš to, ką jis sako toliau: „Beviltiška tikėtis, kad galime nustatyti, jog vieno ar kito individo preferencijos yra tokios stiprios, jog joms reikėtų ieškoti vietos platesnėje matematinėje skalėje, tad neatsižvelgdami į tokius skirtumus galime visus juos traktuoti kaip lygius."[28]

Išteklinis sprendimas

Šiame skirsnyje nuolat pabrėžiame, jog svarbu turėti tokį sąžiningų dalybų kriterijų, kuris nepriklausytų nuo informacijos apie naudingumus, nes tokią informaciją sunku gauti, ji dažnai tampa pusių strateginių manipuliacijų taikiniu ir niekada nėra galutinė. Šį teiginį galime paremti dar kartą grįžę prie 10 skirsnyje pateikto išteklinio sprendimo analizės.

Iš pradžių gali pasirodyti, jog tokia analizė negali duoti ko nors naujo. Kadangi sąžiningas padalijimas apibrėžiamas išteklių padalijimo terminais, kodėl turėtų kilti kurių nors iš tų problemų, kurias svarstėme iki šiol? Ar vienas iš šio sprendimo privalumų nėra būtent tai, kad jis išvengia informacijos apie naudingumus problemos? Atsakymas būtų: ir taip, ir ne. Toliau šiame skirsnyje mėginsiu plačiau išdėstyti šį atsakymą. Be to, mėginsiu padaryti kai kurias bendras išvadas apie tai, kada derėtų naudotis palyginti sudėtingais sprendimais ir kada galima tenkintis paprastesniais.

Pradedant nuo „taip" reikia pripažinti (kaip sakiau 12 skirsnio pabaigoje), jog jeigu Matas ir Lukas vadovaujasi naudingumais, kurie jiems priskiriami Braithwaite'o, jie neturi jokių paskatų (jeigu taikomas griežtasis sprendimas) slėpti tikrąsias savo preferencijas. Šiuo atveju Mato preferencijų skalė visiškai atitinka Luko preferencijų skalę dėl kitokių alternatyvų, tenkinančių lygaus laiko reikalavimą. Kiekvienas rikiuoja savo preferencijas tokia tvarka: tris vakarus muzikuoju vienas, du vakarus muzikuoju vienas, vieną vakarą muzikuoju vienas, nemuzikuoju. Tad nei Matas, nei Lukas nėra suinteresuotas slėpti savo preferencijų tvarkos – nei tiesioginių derybų atveju, nei tarpininkaujant arbitrui. Derybų lošimą, sukurtą pradinės problemos formuluotės, lygaus laiko reikalavimas redukuoja į paprastą koordinacinį lošimą.

Visai nesvarbu, kuris lygialaikis ištekliaus paskirstymo būdas apibrėžia nesusitarimo atskaitos tašką. Kadangi šiuo atveju egzistuoja lygialaikė baigmė, kuriai abi pusės teikia pirmenybę prieš bet kokius nukrypimus nuo jos, preferencijų slėpimas arba neturi įtakos baigmei, arba pusių padėtį tik pablogina. Nė viena pusė neturi jokių galimybių savo padėties pagerinti kitaip, kaip tik muzikuodama pusę laiko, kai keliamas reikalavimas, kad muzikavimo laikas turi būti dalijamas po lygiai.

Tačiau jeigu kalbame apie du Braithwaite'o išlošių variantus, kuriuos pateikiau anksčiau, tai jau negalima sakyti, jog egzistuoja vienintelė lygaus laiko baigmė, kuri užima pirmąją vietą abiejų individų preferencijų skalėse. Pirmame variante Luko aukščiausioji preferencija lygaus laiko baigmių atžvilgiu yra tyla, o Mato – kiekvienos pusės muzikavimas tris vakarus per savaitę. Antrame variante Lukas labiausiai norėtų, kad abu muzikuotų du kartus per savaitę, tačiau Matas vis vien labiausiai norėtų, kad abu muzikuotų tris kartus per savaitę. Dėl šios papildomos komplikacijos toliau analizėje naudosiuos tuo nesusitarimo atskaitos tašku, kuriam daugiausia dėmesio buvo skiriama 10 skirsnyje, būtent padėčiai, kai nė viena pusė išvis nemuzikuoja.

Tad atskaitos tašku laikydami tylą galime sakyti, jog nė vienam individui neverta slėpti savo preferencijų pirmajame Braithwaite'o išlošių variante, jeigu apsiribojame baigmėmis, kurias generuoja griežtasis sprendimas. Tai paaiškinama ne tuo, kad pusių interesai sutampa vienos baigmės taške (kaip tai buvo Braithwaite'o išlošių atveju). Kaip tik ką sakiau, šiuo atveju to nėra. Šiuo atveju Lukui tyla patinka labiau nei bet kuris lygus muzikavimo ir klausymosi laiko kiekis, o lygūs kiekiai yra vienintelė proporcija, kurią leidžia griežtasis sprendimas. Tad kad ir ką Matas

sakytų apie savo paties preferencijas, Lukas neturi jokios paskatos slėpti savąją, būtent – tylos preferenciją. Iš visų turimų alternatyvų Lukui labiausiai patinka tyla, ir jam verta tai pareikšti reikalaujant, kad baigmė būtų tyla. Tačiau šiame antrame pavyzdyje reikia atkreipti dėmesį į tai, kad preferencijų slėpimo motyvacijos pašalinimas įgyjamas brangia kaina ta prasme, kad esama lygaus laiko sąlygą pažeidžiančių muzikavimo laiko kombinacijų, kurioms ir Matas, ir Lukas teiktų pirmenybę prieš nemuzikavimo alternatyvą. Tačiau kaip matysime šiek tiek vėliau, atverdami perėjimo nuo griežtojo prie išplėstinio sprendimo galimybę, turime sumokėti tam tikrą kainą.

Antrajame Braithwaite'o naudingumų variante buvo atsisakyta prielaidos, kad naudingumą su muzikavimo dažnumu sieja linijinė priklausomybė. Tas variantas pasižymėjo tuo, kad griežtasis sprendimas generavo dvi alternatyvias baigmes ir neteikė jokio kriterijaus, kurią iš jų pasirinkti. Pasiūliau keletą būdų, kaip, identifikavus šias dvi alternatyvias sąžiningas baigmes, galėtų būti pasirenkama viena iš jų. Galėtų būti metami burtai arba galėtų būti konstruojamas tarpinis sprendimas. Taip pat sakiau, jog pusės galėtų dėl jų derėtis arba kviestis arbitrą, kuris padėtų pasirinkti sprendimą, imituojantį racionalių derybų rezultatą. Jeigu pusės ima tiesiogiai derėtis, tai veikiausiai dėl to, kad nesusitarimo grėsmė jas verčia susitaikyti su lygialaikės baigmės reikalavimu, nors tos derybos gali baigti nesusitarimo taške. Derybinis sprendimas pašalina šią grėsmę ir garantuoja, kad bus pasirinktas vienas arba kitas iš dviejų sprendimų. Blogiausia, kas gali atsitikti, yra tai, kad dėl preferencijų slėpimo bus pasirinktas „ne tas" sprendimas, tačiau tai mums gali nekelti ypatingų rūpesčių.

Visa tai suponuoja, jog dvi alternatyvios lygaus laiko baigmės, kurias griežtasis sprendimas apibrėžia kaip sąžiningas, jau yra identifikuotos. Tikroji problema, kurią kelia paskata slėpti savo preferencijas, yra tai, kad nėra jokios garantijos, jog griežtojo sprendimo taikymas strategiškai slepiamoms preferencijoms pasieks kurią nors iš alternatyvių sąžiningų baigmių. Faktiškai jis gali nuvesti į baigmę, kurios negeidžia nė viena pusė, būtent – į tylos nesusitarimo tašką. Turiu pabrėžti, jog argumentacija čia visiškai nepriklauso nuo to, koks metodas naudojamas atsirenkant vieną iš alternatyvių baigmių, tenkinančių griežtojo sprendimo sąlygas. Veikiau ji parodo, kas įvyksta tada, kai kiekviena pusė mėgina sukurti regimybę, jog griežtasis sprendimas turi tik vieną baigmę, būtent tą, kuri jai yra palankesnė.

Ir Matas, ir Lukas labiau norėtų muzikuoti du arba tris vakarus per savaitę negu apskritai nemuzikuoti, tačiau Lukas teikia pirmenybę pirmajai, o Matas – antrajai iš šių alternatyvų. Dabar tarkime, kad Lukas slepia savo preferencijų skalę klaidinamai skelbdamas, kad alternatyvą, kai kiekvienas muzikuoja po tris vakarus, jis vertina mažiau nei tylą. (Jis turės vaizduotis, kad muzikavimo naudingumas jam mažėja staigiau nei jis iš tikrųjų mažėja.) Turint informaciją apie šią preferenciją, taip pat teisingą informaciją apie Mato preferencijų skalę, griežtasis sprendimas generuoja vienintelę baigmę, būtent tą, kai kiekvienas muzikuoja du kartus per savaitę. Juk jeigu tyla yra nesusitarimo atskaitos taškas, tai negalima tikėtis, jog Lukas pripažins kurią nors baigmę, kuri jam būtų blogesnė už šią padėtį. Taigi strategiškai nuslėpdamas savo preferencijas Lukas sėkmingai užkerta kelią pasirinkimui tarp kiekvienos pusės muzikavimo du kartus per savaitę ir jų muzikavimo tris kartus per savaitę, palenkdamas griežtojo sprendimo baigmę į tą alternatyvą, kuriai jis teikia pirmenybę.

Problema yra, žinoma, tai, kad preferencijų slėpimas yra lošimas, kurio gali griebtis abi pusės, rizikuodamos abipusiu praradimu. Tarkime, jog Matas mano, kad iš visų lygaus laiko sprendimų geriausias bus tas, kuris pusėms leidžia muzikuoti tris kartus per savaitę, ir jis yra geresnis už tylą. Jeigu Lukas atskleistų savo tikrąsias preferencijas, tai būtų eliminuota griežtojo sprendimo apibrėžiama muzikavimo du kartus per savaitę alternatyva, ir liktų tik muzikavimo tris kartus per savaitę alternatyva, kuriai Matas teikia pirmenybę. Tačiau jeigu Lukas vienu metu klastoja savo preferencijas tik ką minėtu būdu, tai baigmė turi būti padėtis, kai nė viena pusė nemuzikuoja. Juk tokiu atveju negalima jokia baigmė, tenkinanti sąlygą, kad lygaus laiko baigmė abiem pusėms (pagal jų pareikštas preferencijas) yra geresnė už tylą.

Svarbiausia šios analizės išvada yra tai, kad daugeliu atvejų griežtasis sprendimas pusių neskatina slėpti savo preferencijų. Tai pasakytina apie dvi iš trijų Braithwaite'o problemos versijų, jis taip pat galioja paveldo pasidalijimo problemos atveju ir visoms kitoms tokios pat struktūros problemoms. Juk lygaus padalijimo sąlyga garantuoja, kad nė viena pusė negali gauti daugiau negu pusę, ir jeigu abi sako norinčios geriau daugiau, o ne mažiau, tai abi gauna po pusę. Savo preferencijų slėpimas, jeigu jos išties nori daugiau, o ne mažiau (kaip pinigų palikimo atveju), arba neturės poveikio baigmei, arba, jeigu turės, tai ta prasme, kad kiekvienas gaus mažiau nei pusę.

Griežtojo sprendimo kaina yra tai, kad jis užkerta kelią kai kurioms abipusiai naudingoms alternatyvoms tai baigmei, kurią jis nustato. Kitaip sakant, jis gali pusių nenuvesti prie Pareto ribos. Tačiau kai atsižvelgiame į preferencijų strateginio manipuliavimo problemas, griežtasis sprendimas dabar atrodo priimtinesnis nei atrodė 10 skirsnyje.

Pažvelkime į atvejį, kuris nekėlė jokių problemų griežtajam sprendimui – į pirminį Braithwaite'o išlošių atvejį. Griežtasis sprendimas pusėms neleido gauti jokių pranašumų iš preferencijų slėpimo, tačiau jis atvedė jas prie Pareto ribos. Taip buvo todėl, kad leidžiamų alternatyvų rėmuose nebuvo jokio interesų konflikto. Ta pati baigmė – kiekvienam suteikta teisė muzikuoti po tris vakarus – buvo geriausia abiem. Dabar pažiūrėkime, kas įvyksta, jeigu pusės sutaria pripažinti baigmes, kurioms abi teikia pirmenybę prieš lygaus laiko baigmes. Kiekvienas dabar tampa suinteresuotas slėpti savo preferencijas.

Tarkime, kad Lukas teigia, jog jo preferencijos yra tos, kurias nusako pirmasis Braithwaite'o išlošių variantas. Tai reiškia, kad jis pirmenybę teiktų tylai visą laiką prieš bet kurią lygaus laiko muzikavimo ir klausymosi kombinaciją, bet kartu jis teiktų pirmenybę keturiems muzikavimo ir dviem klausymosi vakarams prieš tylą visą laiką. Esant tokioms Luko preferencijoms, kai nesusitarimo atskaitos taškas yra tyla, griežtasis sprendimas reikalautų, kad niekas nemuzikuotų. Tada Matas turi rinktis tarp tylos ir nelygaus muzikavimo laiko padalijimo, kuris būtų palankesnis Lukui. Tačiau mes žinome, jog Matas pirmenybę teikia bet kuriam nelygiam padalijimui (net tam, kai Lukas muzikuoja kiekvieną vakarą), o ne tylai. Todėl jam geriau priimti nelygų padalijimą, jeigu jis tiki tuo, ką sako Lukas arba (ir tai verta pabrėžti) jeigu jis mano, kad Lukas meluoja, bet yra įsitikinęs, kad tas veikiau priims tylos baigmę, negu prisipažins melavęs. Arbitras, kuriam pavyktų išsiaiškinti tikrąsias Luko preferencijas, kiekvienam skirtų tris muzikavimo vakarus. Tačiau pasak Luce'o ir Raiffos, „iššniukštinėti" šią tiesą toli gražu nebūtų lengva. Tad net jeigu arbitras įsipareigotų taikyti išplėstinį išteklinį sprendimą, Luko gudrybė galėtų pavykti.

Tačiau padėtis yra visiškai simetriška: abiejų individų preferencijų skalės yra visiškai vienodos. Tad visa, ką sakėme apie Luką, pasakytina ir apie Matą. Jeigu abu vienu metu mėgina lošti tą patį lošimą, tada, jeigu viena ar kita pusė nenusileidžia (arba arbitro nėra perprantama), baigmė turi būti tyla. Kiekvienas tvirtina, kad vienintelės baigmės, kurioms jis pirmenybę teikia prieš tylą, yra tos, kurios jam palankesnės už bet

kurią lygaus padalijimo baigmę. Kadangi nėra būdo juos patenkinti vienu metu, užkertamas kelias visoms baigmėms, išskyrus tylą kaip atskaitos tašką.

Galima būtų toliau analizuoti strategines galimybes, kurioms kelią atveria išplėstinis sprendimas, tačiau manau, jog šis pavyzdys yra pakankamai įtaigus. Jis rodo, kaip išplėstinio sprendimo prieinamumas gali *neleisti* deryboms arba arbitražui pasiekti paretiškai optimalios baigmės, kuri būtų lengvai pasiekiama griežtojo sprendimo atveju. Palikus nuošaly bet kuriuos sąžiningumo klausimus, efektyvumo praradimas, kurį aiškiai implikuoja griežtasis sprendimas, turi būti palyginamas su mažiau akivaizdžiu efektyvumo praradimu, kurį implikuoja išplėstinis sprendimas. Analizuodami alternatyvių schemų funkcionavimą mes linkę nurašyti naudingumus, kurie realiame pasaulyje būtų spėlionių ir nesutarimų objektas, todėl esame kur kas jautresni pirmajam, o ne antrajam neefektyvumo šaltiniui. Tačiau iš tikrųjų antrasis gali būti svarbesnis.

Taigi matome, jog pasirinkimas tarp griežtojo ir išplėstinio sprendimo nėra labai paprastas, net jeigu apsiribojame klausimu, kuris iš jų generuoja daugiausia baigmių, esančių ant arba netoli nuo Pareto optimumo ribos. Tačiau tai, žinoma, ne vienintelė svarbi aplinkybė. Kita yra tai, kad griežtojo sprendimo atveju visos baigmės, nepriklausomai nuo to, ar jos paretiškai optimalios, yra bent jau sąžiningos ta prasme, kad dalijamą daiktą padalija po lygiai. Išplėstinio sprendimo atveju tokios garantijos negalime turėti. Jeigu Lukui pavyksta savo preferencijas pateikti kaip tas, kurias nusako antrasis pavyzdys, kai iš tikrųjų jis jas ir nusako, o Matas atvirai išdėsto savąsias, tai taikant išplėstinį sprendimą Lukas gauna baigmę, kuri yra išties nesąžininga.

Bet tai dar ne viskas. Daugelis žmonių patiria „gerovės praradimą" vien patekę į situaciją, kai žinoma, jog nemažai galima išlošti meluojant ir kai žmogus jaučia, jog jam pačiam būtina meluoti savigynos sumetimais – apsidraudžiant nuo to, kad kitas meluoja. Man susidaro įspūdis, kad dėl asmeninių savybių ar dėl profesinio parengimo ypatybių ekonomistai ir lošimų teoretikai yra kur kas tolerantiškesni šio pobūdžio lošimams nei vidutinis pilietis. (Spėju, kad lošti pokerį jie mėgsta labiau nei vidutiniški gyventojai.) Todėl jie nepakankamai įvertina žmonių nenorą patekti į tokias situacijas. Jeigu prie to dar pridurtume papildomas laiko bei pastangų sąnaudas, kurių paprastai reikia taikant išplėstinį sprendimą, tai nesunku padaryti išvadą, jog visada geriausia mėginti išsiversti be jo potencialių pranašumų. Vis dėlto kai kuriais atvejais tai reikštų di-

delės abipusės naudos praradimą, palyginus su lygaus paskirstymo teikiama nauda. Ar negalime šiuo klausimu dar ko nors pasakyti?

Vien dėl orientacijos siūlau pasvarstyti tris šiuo požiūriu svarbius klausimus. Pirma, kiek pusėms svarbūs jų asmeniniai santykiai? Antra, kiek pusės gali pasitikėti viena kitos žodžiais? (Šio klausimo variantas, dažnai turintis panašių implikacijų, būtų šis: ar jos bent tiki tuo, kad sugebėtų perprasti viena kitos mėginimus blefuoti?) Trečia, kiek pusėms svarbus vienoks, o ne kitoks padalijimo būdas? Ar baigmės pobūdis yra joms esminis? Tris kintamuosius, kuriuos nusako atsakymai į šiuos klausimus, pavadinsiu draugiškumo bei pasitikėjimo laipsnio ir statomos sumos *(stakes)* dydžio kintamaisiais. Kad būtų paprasčiau, nagrinėsiu tik dvi kiekvieno kintamojo vertes: aukštas ir žemas. Tris kintamuosius sujungę gauname matricą su aštuoniais langeliais (diagrama, 3.1 lentelė). Dalyką mėginsiu analizuoti klausdamas, ką galime pasakyti apie tinkamiausią elgesį kiekviename iš tų langelių.

Panagrinėkime atvejį, kai žmonės nėra draugai ir todėl savo santykius labiau linkę grįsti derybomis negu tai darytų draugai, tačiau vis dėlto pažįsta vienas kitą gana gerai (galbūt iš ankstesnių derybinių tarpusavio santykių), kad galėtų vienas kitu pasitikėti ir nesibaiminti to, kad preferencijos bus slepiamos ar falsifikuojamos. Tokiu atveju, matyt, tiktų išplėstinis sprendimas nepriklausomai nuo statomos sumos dydžio. Pereidami iš viršutinio dešiniojo matricos ketvirčio į apatinį kairįjį turime vienas kitu nepasitikinčių draugų atvejį, kuris, manau, nėra psichologiškai neįmanomas. Čia aiškiai tinkamiausias būtų griežtasis sprendimas, nes draugą būtų ypač sunku apkaltinti dėl strateginiais sumetimais slepiamų preferencijų. (Kaip sakiau anksčiau, išimtis gali būti ekonomistai ir lošimų teoretikai, kurie tokiais dalykais mažiau bjaurisi.)

Kalbant apie žmones, kurie nėra draugai ir kurie nepasitiki vienas kitu, turbūt tinkamiausias būtų griežtasis sprendimas, nes jis riboja preferencijų slėpimo galimybes. Tačiau kuo didesnis statomos sumos dydis, tuo daugiau bus paskatų pakelti išplėstinio sprendimo implikuojamų psichologinių bei laiko kaštų naštą siekiant palikti galimybę paretiškai optimaliai baigmei, kurią griežtasis sprendimas veikiausiai eliminuotų. Kuo labiau patyrę ir lankstūs bus derybininkai, tuo labiau jie bus linkę pereiti prie išplėstinio sprendimo, nes mažiau tikėtina, jog, siekdami derybinių pranašumų, jie save įstums į pozicijas, kurios užkirs kelią paretiškai optimaliam susitarimui. Tad siūlomas sprendimas apatiniame dešiniajame ketvirtyje skiriasi priklausomai nuo statomos sumos dydžio.

Pasitikėjimas	Draugiškumas: Aukštas — didelė statoma suma	Draugiškumas: Aukštas — maža statoma suma	Draugiškumas: Žemas — didelė statoma suma	Draugiškumas: Žemas — maža statoma suma
Aukštas	išplėstinis sprendimas (*jeigu* klausimas traktuojamas kaip sąžiningumo reikalas)	griežtasis sprendimas	išplėstinis sprendimas	
Žemas	griežtasis sprendimas		griežtasis arba išplėstinis sprendimas	griežtasis sprendimas

3.1 diagrama. Sprendimų pasirinkimas pagal asmeninių santykių pobūdį

Galiausiai turime dviejų draugų atvejį, kai kiekvienas gali kliautis tuo, jog kitas neslepia savo preferencijų. Minėtieji du veiksniai čia veikia priešingomis kryptimis: čia tinka išplėstinis sprendimas, nes bus nuoširdžiai teikiama visa reikiama informacija, tačiau pats derybų procesas, kurį implikuoja perėjimas prie išplėstinio sprendimo, prieštarauja draugiškumui. Galbūt galime pasakyti bent tiek: kuo labiau vertinama pati draugystė (nepriklausomai nuo statomos sumos dydžio), tuo protingiau bus užmiršti apie Pareto optimalumą ir vadovautis lygaus padalijimo taisykle.

Tačiau draugams gali būti nepriimtina patį klausimą kelti kaip sąžiningumo klausimą. Kaip sako Montaigne'is, „Jeigu ta draugystė, apie kurią kalbu, būtų tokia, kad vienas iš draugų vis dėlto galėtų ką nors duoti antrajam, tuomet tas, kuris tą geradarystę iš savo draugo priimtų, tuo jį tik įpareigotų. Juk abu nieko taip netrokšta, kaip tik padaryti kitam gera; ir tas, kuris suteikia progą padaryti kitam ką nors gera, parodo savo dosnumą ir suteikia draugui pasitenkinimą, nes tuo įgyvendina patį didžiausią jo troškimą."[29]

Richardas Flathmanas prieina iš esmės prie tos pačios išvados aptardamas teises. Jis sako, kad „teisės implikuoja tam tikrą šaltumą ir rezervuotumą ... [tad] interesų bendrumas išlieka tik siauroje srityje" ir priduria, kad „apeliavimas į savo teises pats savaime, žinoma, nėra būdin-

gasis draugiškų santykių bruožas."[30] Nors nesuprantu, ką čia reiškia „pats savaime", idėja yra gana aiški: tai, ką Hume'as vadino „atsargia, pavydžia teisingumo dorybe," netinka apibūdinti santykiams tarp tų žmonių, kuriuos sieja abipusio rūpinimosi ryšys. Tai plačiau aptarsiu nagrinėdamas Hume'o teisingumo teoriją kitame skyriuje. (Žr. ypač skirsnį 18.)

14. Socialinės taisyklės ir sąžiningos dalybos

Šiame skirsnyje noriu pakeisti perspektyvą – pereiti nuo sąžiningų dalybų klausimų svarstymo *ad hoc* po to, kai jie iškyla, prie svarstymo socialinių taisyklių, kuriomis naudojamasi juos sprendžiant arba užkertant kelią joms atsirasti. Pagrindą šiam svarstymui teikia mūsų ligšiolinė analizė, nes ji parodė, kaip praktinės aplinkybės riboja sprendimo taisyklės pasirinkimą individualiu atveju. Čia mėginsiu parodyti, jog tai juo labiau pasakytina apie bendrąsias taisykles, taikomas visiems tam tikros rūšies atvejams. Jokia taisyklių sistema – ar tai būtų teisės sistema, ar organizacijos, ar kitokio kolektyvo taisyklių sistema – negalėtų atlikti savo funkcijos, jeigu individai, kuriems ji galioja, paprastai negalėtų tų taisyklių taikyti patys. Absoliučiai būtina, kad tik išimtiniais atvejais įsikištų autoritetas. Priešingu atveju sistema neišvengiamai žlunga.

Kokių implikacijų tai turi Braithwaite'o pianisto ir trimitininko atveju? Tarkime, kad priimame utilitaristinį kriterijų, tačiau siekiame nustatyti bendrąsias taisykles, kurios reguliuotų muzikos instrumentų, grojamų muzikos įrašų ir t.t. keliamą triukšmą. Norime rasti tokių taisyklių, kurios būtų gana paprastos, kad jas būtų galima taikyti visiems atvejams, ir kurios kartu maksimizuotų jų efektyvaus taikymo visuminę naudą. (Šią užduoties formuluotę galėtume padaryti sudėtingesnę atsižvelgdami į galimybę, kad didesnę efektyvaus taikymo naudą gali atsverti didesni taisyklių įtvirtinimo kaštai. Tačiau mūsų dabartiniams tikslams pakaks paprastesnės formuluotės.)

Svarstant šią problemą verta žvilgtelėti į „ekonominę teisės analizę", kurią teikia Richardas Posneris.[31] Posneriui pirmiausia rūpi efektyvumas. Tarus, kad derybos gali vykti be trinties, derybų pusės visada gali (kaip matėme 1 skyriuje) pasiekti Pareto ribą, ir tai rodo tam tikrą efektyvumą. Tad efektyvumo požiūriu visai nesvarbu, kokį atskaitos tašką teisė nustato tais klausimais, kurie lengvai sprendžiami kontraktu. Tačiau tais atvejais, kai galima tarti, jog pusės baigmėje turės tik tas teises, kurias turėjo nuo pat pradžių, net efektyvumo požiūriu bus svarbu, kas ir ko-

kias teises gauna. Pasak Posnerio, įstatymas turėtų imituoti, kiek tai įmanoma, tobulo derybinio proceso rezultatus ir skirti vienokias ar kitokias teises tai pusei, kuri ir šiaip jau jas įgytų derybose. Viena iš šios taisyklės formuluočių skambėtų taip: bet kuri teisė turi būti skiriama tai pusei, kuri už ją moka daugiausiai.

Utilitaristinė šios pozicijos traktuotė leistų teigti, jog tam tikrą teisę turime skirti tiems, kurie remdamiesi ja geriausiai patenkina savo norus. Modifikavę šią bendrą formulę taip, kad galėtume ją taikyti mūsų nagrinėjamam atvejui, turime atsižvelgti ne tik į tą pasitenkinimą, kurį patiria individas, gavęs teisę muzikuoti, bet ir į tą nepatogumą, kurį gali patirti tylą mėgstantis kaimynas. Taip pat turime atsižvelgti į idėją, jog teisė muzikuoti tam tikru instrumentu nėra absoliuti ir ji gali būti ribojama muzikavimo trukmės arba tam tikro laiko.

Utilitaristiniam sprendimui, nustatančiam pusių muzikavimo trukmę ir laiką, kai neprašoma pusių sutikimo, galime iškelti formalią sąlygą: tai turi būti tokia visuotinė taisyklė, kuri kuo patikimiau garantuotų, jog bet kuriuo dienos ar nakties metu laikas bus naudojamas maksimizuojant visuminį naudingumą. Tokia sąlyga pati savaime yra, žinoma, ganėtinai silpna. Tačiau ji bent jau nurodo klausimus, kurie turi būti keliami. Kadangi nenorime, kad taisyklė būtų taikoma atsižvelgiant į psichologines kiekvienos kaimynų poros (ar platesnės kaimynijos) ypatybes, konkretizuodami šią abstrakčią formulę turėsime remtis tam tikrais tipiniais žmonių reakcijų į muzikavimą ir priverstinį muzikavimo klausymąsi apibendrinimais.

Manau, kad priimtini būtų šie apibendrinimai. (1) Daugumai žmonių, kitaip nei Braithwaite'o Matui ir Lukui, nepatinka klausytis kitų muzikavimo pratybų. Negalime teigti, kad valandai solinio muzikavimo ir valandai klausymosi paprastai teikiama pirmenybė prieš vienalaikio muzikavimo valandą. (2) Daugumai žmonių tai ypač nepatinka tada, kai jie mėgina užmigti, arba tai vyksta paros laiku, kai žmonės paprastai miega. (3) Tarp tų, kurie mėgsta muzikuoti, noro muzikuoti nepatenkinimas išgyvenamas sunkiau nei noro tylos nepatenkinimas. (4) Daugumai žmonių muzikavimas turi mažėjantį ribinį naudingumą, ir, atvirkščiai, susierzinimas dėl priverstinio klausymosi veikiausiai yra kumuliatyvus.

Remdamiesi šiais apibendrinimais galime padaryti gana trivialią išvadą, kad bendrosios taisyklės, kurios veikiausiai maksimizuotų naudingumą, draustų muzikavimą įprastomis miego valandomis ir nustatytų tam tikras saikingumo ribas muzikavimui likusį laiką; „saikingumą" čia

apibrėžia taškas, kur ribinis papildomo muzikavimo tarpsnio naudingumas nusmunka žemiau ribinio papildomo klausymosi tarpsnio naudingumo: kadangi viena valanda yra apvalus skaičius, tai turi akivaizdų pranašumą.

Reikia pabrėžti, jog siūlomoji taisyklė turėtų būti taikoma tik kurios nors pusės prašymu. Pusėms būtų leidžiama ją modifikuoti bet kuria kryptimi – nustatant ilgesnį arba trumpesnį muzikavimo laiką. Palyginti su kitomis taisyklėmis, kurios abstrahuojasi nuo pusių preferencijų konkrečiu atveju, šios taisyklės duos daugmaž patenkinamus rezultatus, jeigu niekas kita nepadeda. Beje, galima pastebėti, kad Mato ir Luko atveju (kaip jį pateikia pats Braithwaite'as) tai implikuotų, jog abiem leidžiama kas vakarą muzikuoti tą pačią valandą, tarus, kad valanda per dieną yra leista muzikavimo trukmė. Tad bent vieną valandą, kurią kiekvienas turi, būtų tenkinama Braithwaite'o sąlyga, kad jiems niekas netrukdo muzikuoti kiek tik nori. Vis dėlto išliktų derybų arba arbitražo galimybė, kad jie pasidalytų solinio muzikavimo laiką. Tačiau daugelio kitų nesutarimų nekiltų.

Dar neatkreipėme dėmesio į vieną svarbiausių bendrųjų taisyklių pranašumų palyginti su vienkartiniais sprendimais, o būtent į tai, kad iš anksto žinodami taisyklę žmonės gali prie jos prisiderinti ir taip išvengti konfliktų ar bent sumažinti jų kiekį. Negalime tarti, jog geriausia taisyklė yra gaunama paprasčiausiai universalizuojant geriausią atskiro atvejo sprendimą. Juk būdingasis individualaus sprendimo bruožas yra tai, kad jis situaciją turi priimti tokią, kokia ji yra. Ir jeigu nėra pagrindo tikėtis, kad tokį sprendimą žmonės ateityje laikys precedentu panašiose situacijose, tai nieko nelaimėsime klausdami, kaip jį įkūnijanti taisyklė ilgainiui veiktų žmones jiems prie jos prisiderinant.

Platesnes šios pastabos implikacijas mūsų problemai dar teks aiškintis. Tačiau turbūt galime sakyti, jog dėl šių dinaminių veiksnių efektyvumo praradimas, kuris būtų patiriamas įvedus triukšmo lygį ribojančią taisyklę, ilgainiui sumažėtų. Garso izoliacija būtų numatoma jau projektuojant ir statant, ir žmonės galėtų imti groti tylesniais muzikos instrumentais. Galbūt atsirastų paskatų novacijoms ir masinei tylesnių instrumentų gamybai, pavyzdžiui, galingąjį fortepijoną galbūt pakeistų instrumentas, tylus kaip klavikordas.

Tiesa, *bet kuri* taisyklių aibė veiks tuo efektyviau, kuo ilgesnis bus žmonių prisitaikymo prie jos laikas. Tačiau dėl taisyklės, ribojančios triukšmo lygį, lieka daugiau alternatyvių būdų prie jos prisitaikyti, negu dėl

taisyklės, leidžiančios tam tikrą triukšmo lygį. Pareiga nekelti triukšmo, pasiekiančio kaimynus, gali būti vykdoma mažiau triukšmaujant arba įrengiant geresnę garso izoliaciją, o vienintelis būdas apsiginti nuo leistino nepageidaujamo triukšmo yra garso izoliacija. Taip pat turime atsižvelgti į antrąjį dinaminį veiksnį. Nustatydami taisyklę neturime paprasčiausiai postuluoti prisitaikymo sąnaudų esamos technologijos sąlygomis. Technologija gali tobulėti ir, kas svarbiausia, griežta taisyklė ją gali paskatinti tobulėti.

Iki šiol rėmėmės prielaida, jog turi būti vieninga triukšmą reguliuojančių taisyklių aibė. Tačiau šios prielaidos galima atsisakyti, ir tada atsiveria visai naujas būdas siekti didesnio teisingumo neaukojant daug efektyvumo. Tarkime, jog nustatoma, kad butai arba namai gali būti konstruojami arba kaip nelaidūs garsui, arba su nustatytomis garso laidumo normomis. Tada žmonės gali pasirinkti variantą, kuris juos labiau tenkina. Po to, kai žmonės pasirinks, jie atitinkamai pasiskirstys į grupes, tad dėl taisyklių heterogeniškumo susiklostys homogeniškų skonių gyventojų bendruomenės.

Kad būtų paprasčiau, suskirstykime būstus į dvi dichotomines kategorijas: (1) tuos, kurie yra gana toli nuo kaimynų arba turi gerą garso izoliaciją, tad normalaus lygio triukšmas į juos nepatenka ir (2) tuos, kurie šių savybių neturi. Taip pat įsivaizduokime, kad pirmajai kategorijai galioja tik viena taisyklė. Ji draudžia kelti didesnį nei normalų triukšmą, tokį triukšmą, kuris įveiktų šių būstų garso izoliacijos užtvaras. Tarkime, kad antrosios kategorijos būstams galioja viena iš dviejų taisyklių. Viena iš jų draudžia kelti triukšmą, galintį pasiekti kaimyną; kita leidžia kelti saikingą triukšmą nustatytomis dienos valandomis.

Kaip žmonės pasiskirstytų po šias tris būstų rūšis? Norint atsakyti į šį klausimą reikia jų preferencijų taksonomijos. Tai apibrėšiu muzikavimo ir muzikavimo klausymosi terminais, nors, žinoma, tai gali būti apibendrinta. Galime išskirti keturias žmonių kategorijas: pirma, tuos, kurie mėgsta muzikuoti, bet nemėgsta klausytis kitų; antra, tuos, kurie mėgsta ir muzikuoti, ir klausytis kitų; trečia, tuos, kurie nemėgsta nei muzikuoti, nei klausytis kitų; ketvirta, tuos, kurie nemėgsta muzikuoti, bet mėgsta klausytis kitų.

Jeigu gyvenimas nuo garsų izoliuotame būste neturėtų jokių minusų, tai visi, priklausantys pirmajai kategorijai, apsigyventų juose. Ir tie, kurie priklauso trečiajai kategorijai, sutiktų į juos keltis, nes nieko neprarastų. Tačiau kokybiškos garso izoliacijos būstai sutankintos statybos gy-

venamuosiuose rajonuose bus brangūs; o mažiau sutankintos statybos būstai naudoja daugiau žemės, tad jie bus brangūs arba bus prastose vietose. Todėl reikia manyti, jog gerai izoliuotuose būstuose apsigyvens (esant lygioms pajamoms) tie, kurie teikia ypač didelę svarbą galimybei patiems muzikuoti negirdint kitų, nes jie bus pasiryžę šių preferencijų tenkinimui aukoti kitus dalykus. Žmonės su panašiomis, tačiau silpnesnėmis preferencijomis, veikiausiai keltųsi į būstus be garso izoliacijos ir pasirinktų taisyklę pagal santykinį jų preferencijų stiprumą muzikavimo ir klausymosi atžvilgiu: tie, kurie norėtų muzikuoti ir nėra ypač priešiški klausymuisi, pasirinktų vieną taisyklę, o tie, kurių preferencijos yra atvirkščios, pasirinktų kitą.

Ką galima pasakyti apie būstus be garso izoliacijos? Tarus, kad jie yra pigesni, galima prognozuoti, jog triukšmą draudžianti taisyklė bus patraukli tiems, kurie nenori nei muzikuoti, nei klausytis muzikavimo. Būstai be garso izoliacijos, kur negalioja triukšmą draudžianti taisyklė, bus patrauklūs tiems (jeigu jų esama), kurie mėgsta klausytis bet ko, nepriklausomai nuo to, ar jie patys mėgsta muzikuoti. (Galime prisiminti, kad Braithwaite'o pradinėje problemos formuluotėje Matas mėgsta klausytis Luko, skambinančio klasikinę muziką (labiau jis mėgsta tik savo paties džiazo improvizacijas), o Lukas atsilygina jam tuo pačiu. Tačiau įtariu, kad tokie neišrankūs skoniai yra gana reti, ir tai mums vėl primena, kaip neprotinga būtų ekstrapoliuoti šį pavyzdį.) Mažiau ekscentriška tokių būstų klientūra būtų tie, kurie mėgsta muzikuoti ir nėra tokie priešiški klausymuisi, kad norėtų mokėti būsto su gera garso izoliacija kainą.

Tuo baigiu šio pavyzdžio analizę. Tikiuosi, kad tai, kas čia buvo pasakyta, pakankamai gerai iliustruoja anksčiau šiame skirsnyje iškeltą tezę, jog natūralios atrankos ir prisitaikymo procesams gali būti atverta dar didesnė erdvė, jeigu suteikiama galimybė rinktis taisykles, skirtas dorojimuisi su mikrolygmens problemomis.

15. Rūkymas ir šiuolaikiniai papročiai

Ankstesniame skirsnyje mūsų problematiką nagrinėjau apsiribodamas Mato ir Luko pavyzdžiu, ir šiek tiek jį modifikuodamas. Siekiau išlaikyti dėstymo tęstinumą bei realizuoti intelektines investicijas, padarytas I dalyje analizuojant tokius atvejus. Tačiau manau, jog skaitytojas galėjo pastebėti analogijų su problema, kuri dabar yra viešųjų ginčų objektas, ypač Jungtinėse Valstijose. Turiu galvoje, žinoma, rūkymo reguliavimą

viešajame transporte, restoranuose ir darbo vietose. (Beje, man atrodo, jog triukšmo tarša muzikos pavidalu tose pačiose vietose yra ne ką mažesnė problema. Tačiau šiai problemai suvokti, matyt, dar neatėjo laikas.) Būtų nuobodu kartoti jau pasakytus dalykus. Vis dėlto verta pasvarstyti, kaip debatus apibrėžia tokie dalykai, kaip technologiniai veiksniai, santykinis preferencijų stiprumas bei klausimai dėl skirtingų preferencijų tenkinimo teisėtumo.

Pradedant nuo dviejų pirmųjų, verta atkreipti dėmesį į faktus apie rūkymą. Pirma, palyginti su garso izoliacija, kurią įrengti yra sudėtinga ir brangu, dūmų skverbimąsi iš vienos vietos į kitą galima sustabdyti net ploniausiomis stiklo ar faneros pertvaromis. Įrengus gerą ventiliacijos sistemą daug ką galima pasiekti paprastomis fizinio atskyrimo priemonėmis. Antrasis tokio pat techninio pobūdžio faktas yra tai, kad nuo tabako dūmų sunku ir nepatogu gintis. Nesunku nešiotis porą ausų kištukų, tačiau kur kas nepatogiau nešiotis ir naudoti dujokaukę. Trečiasis faktas susijęs su preferencijomis. Kaip rodo Mato ir Luko pavyzdys, triukšmadariai nebūtinai yra tolerantiški kitiems triukšmadariams, tad, siekdami apriboti kitus, jie gali susitaikyti su apribojimais, taikomais jiems patiems. Tačiau dauguma rūkalių toleruoja kitų rūkymą. JAV vyriausiojo gydytojo ataskaitoje *Rūkymas ir sveikata* sakoma, kad tik 5 proc. rūkalių „prieštarauja kitų rūkymui".[32] (Tačiau 80 proc. tų, kurie niekada nerūkė [44 proc. JAV gyventojų], sakė, jog „nemalonu būti greta asmens, rūkančio cigaretes."[33])

Remiantis pateiktais faktais galima daryti išvadą, jog būtina ir pakankama rūkymo problemos sprendimo sąlyga, tenkinanti visas puses, yra rūkančiųjų ir nerūkančiųjų segregacija. Mano žiniomis, „atskirų, bet lygių" sąlygų sudarymas rūkantiems ir nerūkantiems prasidėjo traukiniuose. Įdomu, kad Britanijoje pirmieji įstatymai, kuriais remiantis buvo pradėta ši praktika, reikalavo, kad tam tikra vagonų dalis visuose traukiniuose būtų skiriama rūkantiesiems. Tai paaiškinama tuo, kad iki 1868 m. galiojusi oficialioji taisyklė draudė rūkyti traukiniuose. Tais metais priimtas įstatymas buvo teisinamas tuo, kad šią taisyklę rūkaliai nebaudžiamai pažeidinėja. Pasak Hansardo, „Misteris J. Stuartas Millis (jis tuo metu buvo parlamento narys nuo liberalų partijos) sakė, jog viešąją nuomonę šiuo atveju savo pusėn palenkė rūkalių dauguma. Dauguma šiuo atveju primetė savo valią mažumai."[34] Dabar, žinoma, įstatymai paprastai reikalauja, kad būtų skirtos vietos nerūkantiesiems, o vietos rūkaliams skiriamos geležinkelio administracijos nuožiūra.

Suvokiant tai, kad galima palyginti pigiai, lengvai ir efektyviai įrengti atskiras vietas rūkantiesiems ir nerūkantiesiems, stebina faktas, jog per šimtą metų rūkančiųjų ir nerūkančiųjų segregacija nepaplito bent kiek plačiau už viešojo transporto ribų. Norėdami tai paaiškinti ir suprasti, kodėl pastaruoju metu padėtis ėmė keistis, turime atsižvelgti į du dalykus – į tai, kokią gyventojų dalį sudaro rūkaliai, ir į tai, koks yra socialinis rūkymo priimtinumas. Veikiausiai šiuos veiksnius sieja abipusis priežastinis ryšys: mažėjantis socialinis rūkymo priimtinumas mažina rūkalių skaičių, o rūkymui tampant mažumos įpročiu, jo socialinis priimtinumas mažėja. Tačiau šiedu veiksniai turi ir tam tikrų bendrų padarinių. 1966 m., kai rūkymas Jungtinėse Valstijose buvo išplitęs bene labiausiai, „52 proc. vyrų ir 34 proc. moterų rūkė cigaretes".[35] Tai reiškia, jog bet kurioje grupėje, susiburiančioje darbo ar poilsio tikslais, tikėtinai turėjo būti bent vienas rūkalius, o tuo metu vyraujančios socialinės normos turėjo lemti, kad esant pasirinkimui tarp rūkantiesiems ir nerūkantiesiems skirtų vietų rūkaliai būtų priimami į nerūkančiųjų draugiją. Tai lėmė palyginti mažą nerūkantiesiems skirtų vietų paklausą.

Tačiau nuo to laiko šie veiksniai radikaliai pakito. Pirmiausia profesiniuose sluoksniuose rūkymas labai sumažėjo (reikia turėti galvoje tai, kad ne tik darbo metu, bet ir leisdami laisvalaikį žmonės paprastai bendrauja su to paties socialinio sluoksnio nariais). Tad įsitikinimas, jog mišrioje rūkančiųjų ir nerūkančiųjų grupėje pastarieji turi priimti rūkančiuosius, darėsi vis mažiau priimtinas. Atitinkamai turėjo didėti nerūkantiesiems skirtų vietų paklausa.

Kaip galime paaiškinti šį požiūrio į rūkymą pasikeitimą mišriose rūkančiųjų ir nerūkančiųjų grupėse? Iš dalies jį, matyt, paaiškina pats rūkymo mažėjimo faktas. Nors tik nerūkančiųjų mažuma (maždaug 4 proc.) nuo tabako dūmų patiria nemalonius fizinius pojūčius,[36] daugumos žmonių priešinimasis rūkymui yra veikiau estetinis, ir jis veikiausiai gali būti slopinamas pripratimo. Tad kuo mažiau rūkoma, tuo labiau nerūkantieji atkreipia dėmesį į rūkančiuosius ir smarkiau reiškia savo protestą.

Žinoma, vyrauja įsitikinimas, jog svarbiausioji pasikeitimo priežastis buvo išaugęs susivokimas dėl rūkymo daromos žalos sveikatai. Tačiau šis faktas nėra taip tiesiogiai susijęs su didėjančiu nepakantumu rūkymui viešose vietose, kaip tai paprastai įsivaizduojama. Juk informacija apie tai, kad rūkymas sukelia plaučių vėžį, širdies ligas, emfizemą ir daugelį kitokių negalavimų, yra plačiai žinoma visoje Vakarų ir Rytų Europoje,

tačiau kiekvienas, nuvykęs iš Jungtinių Valstijų į kurią nors iš šių šalių, iškart atkreips dėmesį į tabako dūmų stulpus viešosiose vietose.

Ieškodami įtaigesnio paaiškinimo turime atkreipti dėmesį į tą ypatingą statusą, kurį pastaruoju metu Jungtinėse Valstijose įgijo sveikata, ypač viduriniojoje klasėje. Tuos pačius žmones, kurie metė arba nepradėjo rūkyti, galime pamatyti bėgiojant ristele, savo maisto racione mažinant gyvulinių produktų kiekį ir kovojant su viršsvoriu. Michaelas Walzeris net iškėlė idėją, kad šiuolaikinėse visuomenėse sveikata užima tą vietą, kurią anksčiau turėjo sielos išganymas.[37] Nors ši pastaba, žinoma, galioja ne visoms kultūroms, manau, kad nurodytoje grupėje toji svarba, kuri kadaise būdavo teikiama rūpinimui sielos išganymu, išties buvo perkelta į rūpinimąsi savo kūno būkle.

Čia noriu atkreipti dėmesį tik į tai, jog faktai patys savaime nėra veiksmų motyvai. Kareivis apkase gali neprisidegti cigaretės, kadangi baiminasi, jog taps snaiperio taikiniu. Tačiau kažin ar jam labai rūpės tai, kokie gali būti tokio susilaikymo padariniai jo galimybėms po keturiasdešimties metų susirgti plaučių vėžiu. Sveikatai teikiama reikšmė yra kultūrinis kintamasis, ir tik Amerikos viduriniojo sluoksnio dabartinės nuostatos kontekste informacija apie tabako žalą gali būti suvokiama kaip ypač svarbi.

Paprasčiausias būdas, kuriuo gali būti apeliuojama į sveikatos problemą nustatant nerūkymą kaip nesusitarimo tašką tais atvejais, kai segregacija neveikia, – tai iškelti idėją, jog „pasyvus rūkymas" (nerūkančiųjų kvėpavimas tabako dūmais) yra ne tiek viešosios tvarkos pažeidimas, kiek privatiems asmenims daroma žala. Antai po to, kai vienoje studijoje, paskelbtoje 1980 m., buvo pasakyta, jog „ilgalaikis pasyvus kvėpavimas tabako dūmais uždarose darbo patalpose pasirodė esąs žalingas sveikam normaliam nerūkančiam individui – savo neigiamu poveikiu kvėpavimo takams jis prilygsta 1–10 surūkytų cigarečių," *New York Times* redaktoriaus skiltyje buvo pareikšta, jog tai „yra dar vienas argumentas, šalia jau turimų, reikalaujantis uždrausti rūkyti uždarose viešosiose vietose, nebent yra galimybė rūkalius atskirti taip, kad jie nekeltų pavojaus kaimynams."[38]

Šie tyrimai yra gana nauji ir tebėra mokslinių ginčų objektas.[39] Pasikeitimas, kurį mėginu paaiškinti, įvyko anksčiau ir nepriklausomai nuo šių tyrimų. Manau, kad esminės reikšmės turėjo ne pats šis tyrimas, bet visuma gausių duomenų, liudijančių, kad rūkymas kelia pavojų rūkančiojo sveikatai. Tiesa, iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti keista, kad nesusitarimo taško poslinkį galėjo paskatinti geresnis suvokimas pavojų, kuriuos rū-

kymas kelia pačiam rūkaliui. Tačiau turime atsižvelgti į minėtąjį evangelistinį požiūrį į sveikatą – tai požiūris, kurio paprastai laikosi ir patys rūkaliai. Jeigu anksčiau į rūkymą buvo žvelgiama tik kaip į įprotį, tai dabar jis vis plačiau laikomas yda. Didžioji dalis rūkančiųjų skelbiasi mėginę mesti rūkyti, o į tuos, kurie vis dar rūko, dažnai žvelgiama kaip į silpnaviškumo aukas. Taip rūkymas faktiškai yra delegitimizuotas. Tad rūkaliaus protestas, kad jo patiriamas rūkymo malonumas turi būti laikomas lygiaverčiu nerūkančiojo patiriamam nemalonumui, netenka galios.

Utilitaristiniams sprendimams tai neturi jokios įtakos. Žinoma, turi būti atsižvelgiama į ilgalaikius padarinius sveikatai. Tačiau deramai į juos atsižvelgus, utilitarizmo principas reikalauja, kad nesusitarimo tašką apibrėžianti taisyklė būtų konstruojama taip, kad optimaliai subalansuotų rūkančiųjų bei nerūkančiųjų malonumus ir nemalonumus. Neabejotina, kad utilitaristinėje naudingumo apskaitoje segregacija būtų aukštai vertinama kaip sprendimas, kuris taikytinas visur, kur tik įmanoma; tačiau sunku pasakyti, kaip ši taisyklė atrodytų ją taikant kitais atvejais. Galbūt galime grįžti prie prielaidos, jog preferencijų stiprumas yra daugmaž vienodas. (Žr. anksčiau, 13 skirsnį.) Tai reikštų, *prima facie*, jog grupė, kurios dauguma yra rūkaliai, turėtų toleruoti rūkymą, o grupė, kur jie yra mažuma, turėtų jį drausti. Po to ši paprasta taisyklė galėtų būti modifikuota atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes. Asmuo, sergantis kvėpavimo organų liga, turėtų teisę rūkymą vetuoti; asmeniui, negalinčiam ilgai ištverti be cigaretės, galėtų būti daromos nuolaidos ir t.t.

Tuo tarpu išteklinis sprendimas gali prasidėti klausimu: koks trūkstamo ištekliaus pasidalijimo būdas yra sąžiningiausias? Šiuo atveju trūkstamas išteklius yra oras – jis gali būti arba apsaugotas nuo tabako dūmų (tai būtų gėris nerūkantiesiems ir blogis rūkantiesiems), arba gali būti naudojamas kaip iškvepiamų dūmų rezervuaras (tai yra gėris rūkantiesiems ir blogis nerūkantiesiems). Čia taip pat atrodo, jog idealiausias sprendimas būtų segregacija – kai kiekviena grupė gauna tai, ko geidžia. Tačiau ką daryti tais atvejais, kai segregacija negali būti įgyvendinta? Išteklinio sprendimo rėmuose mūsų nesaisto reikalavimas maksimizuoti ilgalaikę naudą. Galime kelti klausimą, kas turi labiausiai pagrįstą pretenziją į išteklių, o tai reiškia, kalbant Thomaso Scanlono terminais, kad galime atsižvelgti į „primygtinumą", o ne vien į „preferencijas".[40] Kitaip sakant, alternatyvūs ištekliaus panaudojimai gali būti lyginami pagal kurią nors bendrai pripažįstamą jų vertės arba svarbos sampratą, kuri negali būti redukuota į kokią nors preferencijų tenkinimo funkciją.

Žinoma, jeigu klausimas keliamas taip, tai atsakymas priklauso nuo vyraujančių idėjų apie įvairių veiklos rūšių bei situacijų vertę. Suvokiant Jungtinėse Valstijose dabar vyraujančias nuostatas dėl sveikatos, nesunku suprasti, jog tinkamiausias nesusitarimo taškas būtų nerūkymas arba tas nesusitarimo taškas, kur rūkaliams leidžiamos tik labai menkos nuolaidos. Tačiau negalime tarti, jog tai būtų universalus atsakymas. Visuomenėje, kur rūkančiųjų ir nerūkančiųjų pretenzijos yra laikomos vienodai teisėtomis, natūraliausia būtų ieškoti tokio sprendimo, kuris išteklių padalytų po lygiai rūkantiesiems ir nerūkantiesiems. Rūkyti galėtų būti leidžiama tik nelyginėmis dienomis arba tik po pietų, bet ne rytą, ir t.t.

Kadangi šis sprendimas grindžiamas rūkančiųjų ir nerūkančiųjų norų lygiateisiškumu, gali pasirodyti, jog labai panašų sprendimą gautume pradėdami nuo utilitaristinio principo ir jį papildydami preferencijų intensyvumo lygybės prielaida (postulatu arba empirine hipoteze). Jeigu dar pridurtume gana įtikinamą idėją, kad rūkančiųjų noro rūkyti intensyvumas mažėja (bent jau kelių valandų periodais) su kiekviena papildomai surūkyta cigarete, o nerūkančiųjų noro išvengti dūmų intensyvumas atitinkamai didėja, tai išties galėtume gauti atsakymą, jog laiką reikia padalyti po lygiai į rūkymo ir nerūkymo periodus tarus, kad rūkančiųjų ir nerūkančiųjų skaičius yra apylygis. (Galima pabrėžti, jog kino filmų lankymo pavyzdyje [13 skirsnyje] nekilo nelygaus pusių narių skaičiaus problemos, nes kalbėjome tik apie du žmones.)

Tačiau tarkime, kad turime reikalų su dviem rūkaliais ir vienu nerūkančiuoju arba su vienu rūkaliumi ir dviem nerūkančiaisiais, kuriems tenka dirbti vienoje patalpoje. Utilitarizmas yra jautrus skaičiams, tad šiomis sąlygomis jo siūloma baigmė turi skirtis nuo lygaus laiko padalijimo. Kaip smarkiai ji skirsis nuo pastarojo, priklausys nuo ribinio naudingumo funkcijų, kurias priskiriame šiems žmonėms. Paprasčiausia ir *prima facie* įtaigiausia taisyklė būtų toji, pagal kurią grupėje su dviem rūkaliais naudingumas būtų maksimizuojamas neribojant rūkymo, o grupėje su dviem nerūkančiaisiais – draudžiant rūkymą. Bet kuri nuolaida mažumai turėtų priklausyti nuo to, ar ribinis rūkymo naudingumas mažėja labai sparčiai; nuo to, ar kvėpavimo dūmais ribinis nenaudingumas didėja labai sparčiai; arba ir nuo viena, ir nuo kita.

Tuo tarpu išteklinis sprendimas nepriklausytų nuo atsakymų į tokius klausimus. Būtų keliamas klausimas, kuris iš laiko padalijimo būdų yra sąžiningas, o turint omeny tai, kas buvo sakyta, ieškant atsakymo reikėtų galvoti apie tokį laiko kontrolės padalijimą, kad kiekvienas asmuo kon-

troliuotų po lygią jo dalį. Tai reiškia, kad rūkymo laikas turi būti proporcingas rūkančiųjų skaičiui. Mūsų dabartiniams tikslams nebūtina toliau gilintis į alternatyvių atskaitos taškų siūlymus. Pakanka to, kad išaiškėjo, jog net laikantis neutralumo dėl preferencijų išteklinis sprendimas veikia kitaip nei utilitaristinis ir jie paprastai turi skirtingų praktinių implikacijų.

16. I dalies išvada

Apskritai imant, lošimų teoretikų darbams, kuriuos aptarėme I dalyje, veikiau būdingas techninis, o ne filosofinis rafinuotumas. Tuo nenoriu pasakyti, kad filosofiniu požiūriu jie yra nepagrindžiami; noriu tik pabrėžti, jog jie tik prabėgomis liečia filosofiškai svarbius klausimus, jei juos išvis pastebi. Antai Nasho sprendimas, mano įsitikinimu, yra vienas didžiausių indėlių į lošimų teoriją. Tačiau Nasho aiškinimas (kurį aptariau 4 skirsnyje) apie tai, kad jo sprendimas teikia sąžiningą derybinės problemos sprendimą, yra stebėtinai paviršutiniškas. Kaip matėme 6 skirsnyje, tenka gerokai paplušėti ieškant prielaidų, kurios suteiktų bent šiokį tokį įtikinamumą tezei, kad derybinis sprendimas yra sąžiningas, jeigu duoda pusėms tai, ką jos galėtų pasiekti per realias derybas.

Panašiai pripažįstu Harsanyi įrodymą, jog racionalūs maksimizatoriai, veikdami už plonos nežinojimo uždangos, kuri nuo jų nuslepia tik jų asmens tapatybę, pasirinktų naudingumo maksimizavimo principą. Tačiau nei Harsanyi, nei Senas (kuris, kaip matėme, Harsanyi poziciją laiko pranašesne už Nasho ir Braithwaite'o poziciją) nepateikė jokio rimto argumento, kodėl blogai informuotų egoistų pasirinkimus turėtume laikyti moraliai įpareigojančiais. I dalyje netęsiau šios temos, nes mane pirmiausia domino nuo atskaitos taško priklausomi sprendimai. Tačiau prie jos grįšiu III dalyje – išdėstysiu ir paskui kritikuosiu įtaigiausius šio tipo argumentus. (Žr. ypač 41 skirsnį.)

Nestebina ir tai, kad Braithwaite'as, kurio intelektinė biografija sietina veikiau su sprendimų teorija, o ne su moralės filosofija, pasižymi tipiniais lošimų teoretiko, o ne moralės filosofo bruožais. Didžioji jo paskaitos dalis skiriama parabolių geometrijai. Kaip matėme, jo mėginimas savo sprendimą pateikti kaip sąžiningą geriausiu atveju yra miglotas, blogiausiu – klaidinantis ir prieštaringas. Kitų profesionalių filosofų darbai, kuriuos aptarėme I dalyje, turi kitokių trūkumų. Antai Gauthier ir Lu-

casas gana aiškiai argumentuoja, kodėl atskaitos tašku laiko situaciją, kur pusės nepriklausomai maksimizuoja savo gerovę. Tačiau, mano manymu, jie pernelyg greitai daro išvadą, jog mišrioji maksimino strategija yra iš tikrųjų „apdairi". Be to, mano įsitikinimu, abu jie reikiamai nepaaiškina, kaip nuo nesusitarimo taško pereinama prie Pareto ribos. Lucasas perima Braithwaite'o metodą, tačiau atmeta likusius Braithwaite'o sprendimo komponentus, todėl sunku suprasti, kaip jis gali išlaikyti jo metodą. Gauthier, kuris siekia derybas imituojančio sprendimo, kritikuoja Nasho sprendimą, bet toji kritika (kaip parodau B priede) yra visiškai nepagrįsta.

Galiausiai ką galima pasakyti apie Rawlsą? Sakiau, jog jis (kaip ir kiti) leidosi suklaidinamas Luce'o ir Raiffos teiginio, esą Matui tenkanti laiko liūto dalis Braithwaite'o sprendimo atveju paaiškinama jo „grasinimo pranašumu". Tai išties pasakytina apie paties Braithwaite'o sprendimą, tačiau, kaip pabrėžiau, beveik visi derybiniai sprendimai arba lygaus naudos prieaugio sprendimai (kur lygi nauda matuojama vienaip ar kitaip normalizuotų Neumanno/Morgensterno naudingumų terminais) suteikia Matui daugiau nei pusę solinio muzikavimo laiko. Tiesa, gali būti argumentuojama, jog grasinimams neleistina apibrėžti nesusitarimo atskaitos taško, ir būtent šios argumentacijos linijos laikosi Gauthier bei Lucasas. Tačiau pats Rawlsas aiškiai siekia išplėsti „grasinimo" kategoriją taip, kad bet koks pranašumas derybose (ne vien tas, kuris apibrėžia nesusitarimo tašką) būtų laikomas moraliai nepriimtinu, jeigu jis kaip nors veikia paskirstymą.

Rawlso manymu, derybos turi sąsajų su teisingumu, tačiau tik tuo atveju, jeigu jos vyksta tomis sąlygomis, kurios įkūnija, jo žodžiais, „moralės primestus saitus" (žr. šios knygos epigrafą). Kadangi šios sąlygos, kurias *Teisingumo teorijoje* formalizuoja „pirminė pozicija", sukuria tą pačią pasirinkimo problemą kiekvienam, akivaizdu, kad čia nėra vietos derybomis įprastąja prasme.

Tačiau kaip matysime II dalyje, Rawlso teisingumo teorijoje yra ir kita argumentacijos linija, kurią lengviau suderinti su dvipakopėmis koncepcijomis. Pagal ją, teisingumas gali rastis tik ten, kur egzistuoja „teisingumo aplinkybės", ir tai yra tokios aplinkybės, kurioms esant kiekvienas gali išlošti laikydamasis principų, tvardančių nežabotą savanaudiškumą, jeigu atskaitos taškas yra „bendrojo egoizmo" padėtis. Tai akivaizdžiai implikuoja struktūrą su nesusitarimo tašku ir abipusės naudos prieaugio galimybę judant tolyn nuo šio taško. Vienas svarbiausių II dalies

klausimų yra tai, ar gali būti suderintos šios gana skirtingos Rawlso idėjos apie teisingumą.

Šiame kontekste galbūt įdomu pabrėžti, jog keleriems metams praėjus po knygos *Moralistai ir lošėjai* pasirodymo (kur analizuojama Braithwaite'o koncepcija), Lucasas, atrodo, patyrė savotišką atsivertimą. Straipsnyje „Teisingumas" tarsi atsivertėlis, smerkiantis savo ankstesnę ereziją, Lucasas rašo: „Nesu sąžiningas, jeigu tik maksimizuoju savo paties santykinį pranašumą, net jeigu kartu bendradarbiauju su tavimi maksimizuodamas mūsų jungtinį pranašumą. Esu sąžiningas tik tuo atveju, jeigu esu pasirengęs, bent jau šiek tiek, pažvelgti į daiktus iš tavo perspektyvos ir tam tikrą svarbą teikti tavo norui tenkinti savo interesus, o ne vien savo norui tenkinti savuosius."[41] Apie tuos, kurie laikosi dabar jo atmestos pozicijos, jis sako, jog jie siūlo „ne teisingumo, o veikiau apdairumo racionalią rekonstrukciją".[42] Prie jų Lucasas priskiria Braithwaite'ą ir Rawlsą.

Manau, kad apie Braithwaite'ą išties galima sakyti, jog sąžiningų dalybų problemą jis paverčia racionaliai apdairių dalybų problema. Tačiau jo paties nesėkmė pagrindžiant šį ryšį dar nereiškia, kad tokio ryšio nesama. Galbūt tarus, kad teisingas elgesys turi būti motyvuotas, vienintelė pagrindžiama teisingumo koncepcija būtų toji, kurią apibrėžia racionalus apdairumas. Šį klausimą turėsime aptarti vėliau. (Žr. ypač 35 skirsnį.) Tačiau jeigu kalbame apie Rawlsą, tai Lucaso komentaruose tiesa glaudžiai susipina su paklydimu. Rawlsas pasirašytų po ta teisingumo samprata, kurią pats Lucasas čia nurodo paskutiniame citatos sakinyje. Tačiau po to jis argumentuotų, jog tam tikromis sąlygomis, sukonstruotomis taip, kad jos atspindėtų pagrindinius moralės bruožus, keliant klausimą, koks būtų racionaliai apdairus pasirinkimas, būtų keliamas klausimas, ko reikalauja teisingumas. Skirsnyje 41 mėginsiu išsiaiškinti, kiek pagrindžiama ši idėja.

Mano tikslai I dalyje buvo gana kuklūs. Svarbiausias tikslas buvo kuo aiškiau išdėstyti įvairias sąžiningų dalybų teorijas ir išanalizuoti jų stipriąsias bei silpnąsias puses. Apsiribojimas dviasmenėmis problemomis, žinoma, turėjo daug trūkumų. Tačiau juos atsvėrė tas privalumas, jog analizę galima padaryti gilesnę nepadarant jos tokia sudėtinga, kad ji pranoktų kritinės refleksijos galias. Mėginau pasinaudoti šiais pranašumais ir kartu išvengti trūkumų nesigriebdamas skubotų ekstrapoliacijų iš mikrolygmens į makrolygmenį ir eksplicitiškai pabrėždamas, jog mikrolygmens problemos negali būti sprendžiamos nepriklausomai nuo makrolygmens institucinės sandaros.

Šiame skyriuje taip pat mėginau pasinaudoti supaprastintomis išteklių paskirstymo problemomis, kad išplėtočiau tam tikras idėjas apie informaciją ir strategiją, kurios, mano įsitikinimu, turi platesnę pritaikomumo sritį. Tai turėtų II dalies dėstymą padaryti daug lengvesnį nei jis būtų be šių supaprastintų problemų analizės, nes joje aptariu tas pačias problemas visos visuomenės atžvilgiu.

Tikiuosi, kad I dalis gali būti įdomi pati savaime – kaip kritinis įvadas į šiuolaikines diskusijas lošimų teorijos ir normatyvinės filosofijos sandūroje. Tačiau ji atlieka ir savo vaidmenį platesniame šios knygos kontekste, kaip tai turėtų paaiškėti III dalyje. II dalyje pateiksiu aiškinamąją ir kritinę Davido Hume'o ir Johno Rawlso teisingumo visuomenėje teorijų apžvalgą. Po to III dalyje jos rezultatus mėginsiu susieti su tuo, kas buvo padaryta I dalyje, kad pateikčiau integruotą teisingumo vaizdą mikro ir makrokontekstuose.

ANTROJI DALIS

HUME'AS IR RAWLSAS APIE TEISINGUMĄ VISUOMENĖJE

IV SKYRIUS

Hume'as apie teisingumą

17. Įvadas

Nuo sąžiningumo prie teisingumo

Šiame skyriuje nuo sąžiningų dalybų pereiname prie socialinio teisingumo. Kalbėdamas apie „sąžiningas dalybas" turiu omeny siūlymus, kaip spręsti nedaugelio žmonių (paprastai dviejų) konfliktus situacijose, kur egzistuoja nesusitarimo taškas ir bendradarbiavimo naudos prieaugis (kooperacinis prieaugis). Kalbėdamas apie „socialinį teisingumą" turiu omeny kriterijus, kuriais remiantis vertinamos socialinės institucijos – tarp jų ir tos, kurios apibrėžia sąžiningų dalybų situacijas.

Žodžiai „teisingas" *(just)* ir „sąžiningas" *(fair)* turi įvairių specifinių prasmių. Kai kurias iš jų aptarsime vėliau. Vienas prasminis skirtumas, kurio nusigriebė Rawlsas savo „teisingumo kaip sąžiningumo" koncepcijoje, yra tai, jog kai kuriuose kontekstuose sąžiningumas laikomas procedūrų, o teisingumas – rezultatų atributu. Tačiau būtų esminė klaida manyti, jog vien dėl to, kad turime du skirtingus žodžius, turime ir dvi skirtingas sąvokas. (Ta pati klaida dažnai daroma su žodžiais *freedom* ir *liberty*.) Faktiškai kiekvienas iš šių terminų turi specifinių vartojimo kontekstų (jų sukeitimas nepriimtinas stiliaus požiūriu) ir kontekstų, kur gali būti vartojami abu terminai, nors paprastai ir čia esama juos skiriančių prasminių niuansų. Kadangi šios knygos tema yra paskirstymo etika, o ne specifinių anglų kalbos žodžių istorija, jokių išvadų nemėginsiu grįsti žodžių vartosena.

Įkandin Rawlso, socialinį teisingumą laikysiu pirmiausia visuomenės pamatinės struktūros predikatu. Šią struktūrą sudaro institucijos, kurių visuma apibrėžia išteklių (priemonių, tenkinančių plačią norų įvairovę) prieinamumą (arba prieinamumo šansus) visuomenės nariams. Šie ištekliai skirstytini į tris kategorijas: valdžia, statusas ir pinigai. Nepretenduojant pateikti išsamaus sąrašo, galima pateikti šiuos visuomenės pamatinės struktūros institucijų pavyzdžius: taisyklės, visuomenės nariams pa-

skirstančios svarbiausias juridines (lygias arba nelygias) teises ir privilegijas; taisyklės, apibrėžiančios prieinamumą prie politinės sprendimų priėmimo valdžios; taisyklės, leidžiančios privačios sprendimų priėmimo galios koncentravimąsi (pavyzdžiui, verslo korporacijose rinkos visuomenėje); institucijos (tokios kaip švietimo sistema arba profesinio licencijavimo taisyklės), kurios apibrėžia profesijų, verslų bei kitokių užsiėmimų prieinamumą; įvairios kitos institucijos (tarp jų nuosavybės įgijimo ir paveldėjimo taisyklės, mokesčių ir perskirstymo sistema), apibrėžiančios pajamų ir turto paskirstymą visuomenėje.

Hume'as ir Rawlsas

II dalyje kritiškai analizuojami kai kurie Davido Hume'o ir Johno Rawlso argumentai, pateikti, atitinkamai, *Traktate apie žmogaus prigimtį* bei *Teisingumo teorijoje*, ir kai kuriuose kituose jų darbuose. Skyręs tiek daug vietos šių dviejų mąstytojų darbų analizei nekeliu sau istorinės egzegezės tikslų. Nors tikiuosi, kad išaiškinau kai kurių painių *Teisingumo teorijos* teksto vietų prasmę, tai buvo tik šalutinis rezultatas siekiant pagrindinio tikslo – toliau plėtoti dviejų teisingumo teorijų, pristatytų šios knygos 1 skirsnyje, analizę.

Hume'o ir Rawlso pasirinkimą lėmė mano įsitikinimas, jog iš šių autorių galime pasimokyti daugiausiai. Hume'as neprilygstamai aiškiai išdėstė teisingumo kaip abipusio išlošio nesusitarimo taško atžvilgiu sampratą. Tačiau jis teisėtai gali būti laikomas ir bentamiškojo utilitarizmo intelektiniu krikštatėviu. Todėl tie nuo atskaitos taško nepriklausomi sprendimai, kuriuos analizavome 2 skyriuje, gali būti kildinami ir iš jo idėjų. Be to, metodas, kuriuo vadovaudamasis jis pasiekia savo protoutilitarizmą (reikalavimas, kad turime klausti, kam pritartų nešališkas stebėtojas), pats savaime yra produktyvi ir vertinga analizės priemonė.

Rawlsas, kuriam skiriu daugiau dėmesio, mano nuomone, yra originaliausias ir įdomiausias šio šimtmečio politinis filosofas. Geriausia, ką galiu padaryti, tai peradresuoti Rawlsui žodžius, kuriuos Jonathanas Harrisonas skyrė Hume'ui:

> Kartais buvau kaltinamas tuo, kad savo [ankstesnėje] knygoje [apie jį] traktavau jį be simpatijos. Nežinau, ar kuriam nors iš mano skaitytojų nepasirodys, kad padariau tą pačią klaidą. Jeigu taip, tai nenorėčiau dėl to atsiprašinėti. Girti jo nuopelnus, vadinasi, vaizduotis esant pranašesniu, ir bet kuriuo

atveju tai būtų perteklinė pastanga. Hume'as buvo gana didis mąstytojas, kad sugebėtų atlaikyti net griežčiausią kritiką. Tiesą sakant, manau, kad jis darosi didingesnis, kuo detaliau studijuojami jo darbai, ir, tarsi muzikinis instrumentas, kuris tobulėja kuo daugiau yra naudojamas, kuo intensyviau jie studijuojami, tuo daugiau peno jie duoda.[2]

Rawlso *Teisingumo teorija* ir ankstesni bei vėlesni jo straipsniai yra išties neišsemiamas idėjų šaltinis. Rawlsas, kaip ir Hume'as, yra protėjiškoji figūra. Jo darbuose galime rasti ne vieną, bet keletą teisingumo teorijų – skirtingų abstrakcijos lygmenų, skirtingų artikuliacijos laipsnių teorijų. Pagrindinės jo darbo paskatos yra, viena, sintezės ir sistematikos siekis ir kita, toks pat stiprus siekis atsižvelgti į daugybę skirtingų įžvalgų, neaukojant nė vienos iš jų. Būtent įtampa tarp šių paskatų teikia daugiausia vertės jo darbui.

Kai kurie mąstytojai turi vieną arba dvi pagrindines idėjas, o visa kita tėra tų idėjų implikacijų rutuliojimas. Visos teorijos vertė priklauso nuo šių idėjų pagrįstumo. Pavyzdžiui, teorija, kuri dedukuoja privačių teisių režimą iš kokios nors ikisocialinių „teisių" aibės, yra bevertė, jeigu tokių teisių nėra. Gali kilti pagunda į Rawlsą žvelgti kaip į šios rūšies teoretiką su savąja teisingumo kaip sąžiningumo idėja (kad teisingumo principai yra tie, kuriuos iškeltų sąžininga procedūra), idėja, kuri atlieka dedukcinio šaltinio, iš kurio išplaukia visa kita, vaidmenį. Tačiau tai būtų klaidinga interpretacija.

Nors teisingumo kaip sąžiningumo idėja išties atlieka organizuojamojo principo vaidmenį, klaidinga būtų manyti, jog visa, ką Rawlsas sako, priklauso nuo to, ar pripažįstame jo teisingumo kaip sąžiningumo tezę. Rawlsas vadovaujasi gana aiškia bendrąja savo teiginių įrodymo (ar bent pagrindimo) strategija – suteikia tam tikrą struktūrą sąžiningos procedūros idėjai, būtent – sukonstruoja „pirminę poziciją", kurioje būtina pasirinti principus. Kartu jis nori išlaikyti ir tam tikras substancines savo pažiūras. Tačiau nepaisant stipraus potraukio sisteminimui jis niekada nepasiduoda pagundai apkarpyti tų pažiūrų taip, kad jos atitiktų viena kitą arba būtų lengvai ir paprastai dedukuojamos iš aukštesnio lygmens idėjų.

Tai gali skambėti kaip gana dviprasmiškas komplimentas filosofinės sistemos kūrėjui, tačiau man atrodo, jog didysis Rawlso privalumas yra tai, kad jis mėgina sistemiškai aprėpti jo suvokiamą dalyko kompleksiškumą, užuot paprasčiausiai atsirinkęs sau keletą principų ir po to paskelbęs, jog visa, kas iš jų išplaukia, yra tiesa. Bet kuriuo atveju dėl šios jo nuostatos Rawlso darbuose esama daug šalutinių minties srovių, kurios

yra gana nepriklausomos nuo pagrindinio argumento ir kurias verta rimtai analizuoti. Artėjant prie paradokso galima sakyti, jog savo herojiškomis pastangomis suvienyti savo įžvalgas į vientisą sistemą Rawlsas rizikuoja tuo, kad jo, kaip naujų politinės filosofijos įžvalgų autoriaus, produktyvumas nebus deramai įvertintas.

Gretindamas Hume'ą ir Rawlsą neapsiriboju teiginiu, kad abu pasakė originalių ir įdomių dalykų apie teisingumą ar kad abu šiuo klausimu kėlė skirtingų idėjų, kurios iš pirmo žvilgsnio atrodo beveik nebendramatės. Svarbiausia, ką noriu pasakyti, yra tai, kad kiekvienas iš šių mąstytojų turi tas pačias dvi teisingumo teorijas. Kadangi Hume'as yra laikomas (gana teisėtai) Hobbeso paveldėtoju ir utilitarizmo pirmtaku, o Rawlsas skelbiasi esąs Kanto sekėjas, mano tezė, kad jie abu turi tas pačias dvi teisingumo teorijas, gali atrodyti neįtikėtina. Vis dėlto tikiuosi II dalyje ją pagrįsti.

Dvi teisingumo teorijos

Plėtodamas tą dviejų teisingumo teorijų analizę, kurią pradėjau I skyriaus pradžioje, remsiuosi būtent Hume'u ir Rawlsu. Tačiau pirmiausia norėčiau pasakyti keletą žodžių apie tai, kokią vietą šios dvi teorijos užima Hume'o ir Rawlso darbuose.

Pirmąją iš šių teisingumo teorijų galima rasti Hume'o *Traktate apie žmogaus prigimtį*, kur jis samprotauja apie teisingumo ištakas. Pasak Hume'o, teisingumo taisyklės atsiranda iš suvokimo, jog esant tam tikroms sąlygoms kiekvienas gali laimėti priėmus sistemą, kuri uždeda tam tikrų apribojimų asmeninės naudos siekiams. Šias sąlygas Rawlsas vadina „teisingumo aplinkybėmis" ir sako, jog tie, kurie pirminėje pozicijoje renkasi teisingumo principus, turi žinoti, jog šios aplinkybės jų visuomenėje egzistuoja. Tad priskiriu būtent Rawlsui ir Hume'ui idėją, jog teisingumas racionalaus abipusiai naudingo bendradarbiavimo sąlygas išreiškia teisingumo aplinkybėmis. Mėginsiu parodyti, kaip ši idėja taikoma esminiuose *Teisingumo teorijos* argumentacijos taškuose.

Hume'o antroji teisingumo teorija atsiskleidžia *Traktate* – ten jis aiškina, kaip teisingumas virsta dorybe, ir ji yra grindžiama idėja, kad moraliniai sprendiniai (tarp jų ir sprendiniai apie teisingumą) turi remtis bendruoju standartu, jeigu siekiama jų vienareikšmiškumo, ir kad tas standartas gali būti tik nešališka simpatija visoms suinteresuotoms pusėms. Nors Rawlsas atmeta nešališko stebėtojo formulę, kita jo teorija, kurią jam

priskiriu, yra grindžiama fundamentalia idėja, kuri leidžia nešališkumą susieti su teisingumu. Tačiau nešališkumą kaip stebėtojo atributą jis pakeičia tam tikrais situacijos, kurioje priimami sprendimai, atributais. Tad Rawlso koncepcijoje nešališkumas laikytinas tam tikros pasirinkimo situacijos, o ne asmens (stebėtojo) atributu.

Faktas, jog Hume'as ir Rawlsas mąsto paraleliai, neturėtų mūsų labai stebinti, jeigu atsižvelgsime į tai, kad jie abu remiasi bendra negatyviąja prielaida – abu atmeta išorinį ir nepriklausomą teisingumo kriterijų. Nė vienas nemano, jog prasminga pirmiausia klausti, kas žmonėms „priklauso" *(due)*, ir tik tada sakyti, jog teisingumas vykdomas tada, kai jie tai gauna. Veikiau tai, kas žmonėms priklauso, turi būti nustatoma pačios teorijos. Antai Hume'as savo analizę pradeda nuo senosios (Justiniano *Institutes*) formulės – „teisingumas yra nuolatinis ir nekintantis pasiryžimas kiekvienam seikėti tai, kas jam priklauso" – kritikos. Čia tariama, jog prasminga abstrakčiai klausti, kas kiekvienam „priklauso". Hume'o nuomone, tai yra klaidinga prielaida. Teisingumas, jo žodžiais, yra „dirbtinė dorybė". Asmuo gali būti teisingas (arba neteisingas) tik dėl jau egzistuojančios socialinės konvencijos, kuri apibrėžia teisingumo turinį.

Galime teigti, jog teisingumas yra dirbtinė dorybė, kadangi joks atskiras individo teisingumo aktas neturėtų jokios prasmės, jeigu jis nepriklausytų tam tikrai bendrai praktikai, kai ir kiti individai daugmaž laikosi tų pačių taisyklių.

> Teisingumas nuo prigimtinių dorybių skiriasi vienu aspektu – gėris, kurį neša dorybės, kyla iš kiekvieno atskiro veiksmo ir yra kurios nors prigimtinės aistros objektas. Tačiau atskiras teisingumo veiksmas pats savaime gali būti priešingas viešajai gerovei, ir šiai gerovei tarnauja tik žmonių susitarimas dėl bendros veiksmų schemos arba sistemos. Padėdamas nelaimės ištiktam žmogui vadovaujuosi savo prigimtiniu žmoniškumu; ir kuo plačiau siekia tokia mano parama, tuo daugiau prisidedu prie mano bendrapiliečių laimės. Tačiau jeigu nagrinėjame klausimus, kurie keliami prieš teisingumo tribunolą, paaiškėja, jog žvelgiant į kiekvieną bylą atskirai žmoniškumo sumetimais priimami sprendimai kartais būtų suderinami, o kartais nesuderinami su teisingumo įstatymais.[3]

Geros valios *(benevolence)* rezultatą Hume'as metaforiškai palygina su „siena, kurią stato daug darbininkų, ir kuri kyla aukštyn sulig kiekvienu ant jos dedamu akmeniu, ir kyla taip sparčiai, kaip darbščiai ir kruopščiai pluša kiekvienas darbininkas."[4] O teisingumo statinys yra tarytum „skliautas, kur kiekvienas atskiras akmuo, dedamas atskirai, nukristų ant

žemės; ir visą statinį palaiko tik jo sudedamųjų dalių tarpusavio parama bei darna. ... Darinys, kuris yra naudingas dviem arba daugeliui žmonių, jeigu kiekvienas atlieka savo vaidmenį, bet kuris tampa niekam nenaudingu, jeigu tik vienas asmuo atlieka savo vaidmenį, negali kilti iš jokio kito principo."[5]

Harrisonas savo knygoje *Hume'o teisingumo teorija* prieštarauja teigdamas, jog gali būti ir taip, kad vieno žmogaus geravališkumas neduotų jokios naudos, tačiau jos duotų kelių žmonių geravališkumas, ir vis dėlto net vieno žmogaus veiksmas būtų geravališkumo apraiška: pavyzdžiui, neturtingoje bendruomenėje kažkuris žmogus galėtų būti toks neturtingas, jog „nebūtų padaryta nieko gera, jeigu vienas žmogus pagal savo išgales jam kažką duotų; tačiau būtų padaryta daug gera, jeigu visi pagal savo išgales jam kažką duotų."[6] Čia reikia trijų komentarų. Pirma, jeigu pagalba yra beprasmė, jei prie jos neprisideda kiti, tai Hume'as veikiausiai sakytų, jog tada iš tikrųjų nėra pagrindo ko nors duoti, nes tokiu atveju veiksmas būtų ne geros valios, o išteklių švaistymo aktas. Antra, išties galėtume sakyti, jog pagalbos vargetai aktas rodo geravališką nuostatą. Geravališkumo dorybė čia nėra faktiškai realizuota, tačiau spėjame, jog asmuo, kuris geros valios pastangų imasi net tada, kai tai neduoda nieko gera, bus dar labiau linkęs jų imtis, kai matys, jog gali padaryti gera. Tad galėtume kalbėti apie tokio asmens gerą širdį, jeigu ne apie gerą galvą. Trečia, šiuo atveju, kaip ir kitais filosofų konstruojamais atvejais, iškyla žinojimo ir informacijos problema. Harrisonas sako, kad šiam atskiram žmogui suteikta parama neduoda nieko gera. Tačiau kaip galime tai iš anksto žinoti ir, dar svarbiau, kaip gali asmuo, nusprendęs jam padėti, būti tikras, jog jo pagalba neduos nieko gera? (Atvejis, kai individo pagalba neduoda *nieko* gera beviltiškai neturtingam žmogui, atrodo pritemptas, nors nėra neįsivaizduojamas.) Jeigu jau esama kokio nors netikrumo, tai neturi kilti abejonių dėl motyvo geravališkumo.

Harrisono analizę šiuo atveju gadina tai, jog jis neskiria veiksmų, kuriais natūraliai padaroma kažkas gera (net jeigu tam prireikia daugiau nei vieno žmogaus pastangų), nuo veiksmų, kuriais padaroma kas nors gera tik tam tikros konvencijos arba taisyklės – „dirbinio" *(artifice)*, pasak Hume'o, kontekste. Anot Harrisono, Hume'as negali manyti, kad individualūs teisingumo aktai visada tarnauja viešajam gėriui, net jeigu atsižvelgiama į jų vaidmenį palaikant konvenciją arba taisyklę, nes tokiu atveju viešojo gėrio siekis būtų pakankamas motyvas ir teisingumas nebūtų dirbtinė dorybė.[7] Tačiau tai yra klaidingas argumentas. Teisingumas

išlieka dirbtine dorybe todėl, kad individualus teisingumo aktas prisideda prie viešojo gėrio tik „dirbtinės" teisingumo institucijos kontekste. Sakoma ne tai, kad individualūs geraviškumo veiksmai prisideda prie viešojo gėrio, o atvirkščiai – kad individualūs teisingumo aktai prie jo neprisideda. Veikiau sakoma, kad individualūs geraviškumo aktai prisideda prie viešojo gėrio natūraliai, o individualūs teisingumo aktai prie jo prisideda dirbtinai.

Kadangi, Hume'o įsitikinimu, teisingumas yra konvencijos dalykas (ir yra dorybė tik tam tikros daugmaž visuotinai palaikomos praktikos kontekste), nėra jokio išorinio teisingumo standarto, pagal kurį galėtų būti vertinamas šios praktikos turinys. Teisingumą apibrėžia taisyklės, ir beprasmiška būtų tvirtinti, kad teisingumas apibrėžia taisykles. Todėl „įprastasis teisingumo apibrėžimas" klaidina, nes jis kalba apie dalykus, kurie individui „priklauso," tarsi tie dalykai būtų „nepriklausomi ir ankstesni už teisingumą".[8]

Pastebėkime, jog šiai negatyviai tezei neprieštarauja teisingumo kildinimas tiek iš tarpusavio savisaugos interesų, tiek iš nešališkumo idėjos (implikuojančios, Hume'o požiūriu, visuminį naudingumą). Abi šios idėjos atitinka tezę, jog teisingumas duoda naudos ir kad tik todėl jis laikytinas dorybe. Pirmojoje teisingumo „naudos" interpretacijoje konvencijos yra naudingos kiekvienam iš mūsų tik tuo atveju, jeigu jos saisto kitus žmones, o kaina, kurią mokame už šį kitų susaistymą, yra tai, kad patys turime būti jų saistomi. (Prisiminkime Glaukono pateiktą įprastojo požiūrio į teisingumą interpretaciją.) Antrojoje interpretacijoje teisingumas yra konvencijos dalykas todėl, kad klausimas, kurios teisingumo taisyklės iš tikrųjų yra naudingos visuomenei, t.y. didina visuminį naudingumą, yra fakto klausimas.

Man atrodo, jog pats Hume'as nevisiškai aiškiai skiria šias dvi skirtingas tezes apie teisingumo naudą – kad jis naudingas kiekvienam asmeniui, palyginti su padėtimi, kai niekas nėra saistomas jokios taisyklės, ir kad jis yra socialiai naudingas. Ši problema ypač aštriai iškyla *Moralės principų tyrinėjimuose*, kur Hume'o teikiamas moralės aplinkybių aiškinimas kertiniuose argumentacijos taškuose absoliučiai reikalauja, kad „nauda" būtų traktuojama kaip „nauda kiekvienam žmogui, kuriam galioja teisingumo taisyklės", o tolesnė teisingumo taisyklių turinio aptartis, kaip atrodo, gali būti interpretuojama utilitarizmo terminais. *Žmogaus prigimties tyrinėjimai* šiuo požiūriu yra mažiau problemiški, nes čia aiškiai skiriamas teisingumo ištakų klausimas nuo klausimo, kodėl teisingumas

laikytinas dorybe. Tačiau net ir čia, kad aiškiau išdėstyčiau Hume'o koncepciją, kartais mėginsiu jį pastūmėti toliau, nei jis pats yra pasiryžęs žengti skirdamas šiuos klausimus.

Palyginimui su Hume'o teikiama „nepriklausomų" ir „ankstesnių" teisingumo principų kritika siūlau pasvarstyti šią ištrauką iš Rawlso: „Pirminėje pozicijoje susitarimo pusės nepripažįsta jokių teisingumo principų, kurie būtų iš anksto pateikti kaip tiesa; atsižvelgdami į savo aplinkybes jie paprasčiausiai siekia pasirinkti racionaliausią teisingumo koncepciją. Ši koncepcija nėra laikoma apytiksliu moralės faktų atspindžiu: nėra jokių moralės faktų, kuriuos galėtų daugmaž tiksliai atspindėti pasirinktieji principai."[9] Kaip ir Hume'as, Rawlsas atmeta idėją, jog esama kokių nors amžinų daiktų esmių, kurias reikia tik atrasti. (Plačiau apie tai žr. 33 skirsnį.) Jiems abiem teisingumas yra žmogiškasis kūrinys – nors tai nereiškia, kad negalime klausti, ar tai yra vykęs kūrinys. Mėginsiu dar parodyti, jog Rawlsas siūlo tas pačias dvi alternatyvias teisingumo pagrindimo idėjas: abipusį naudingumą ir nešališkumą.

Parodysiu, jog nei Hume'ui, nei Rawlsui nepavyksta suderinti šių dviejų idėjų. Kaip matysime toliau šiame skyriuje, Hume'as šią problemą apeina taręs, be nuodugnesnės argumentacijos, jog nešališkas stebėtojas pripažintų egzistuojančias nuosavybės taisykles. Rawlsas, apibrėžęs susitarimo puses pagal jų potencialias galias abipus naudingoje bendradarbiavimo sistemoje, vėliau mėgina apibrėžti bendradarbiavimo sąlygas pagal nešališkumo reikalavimus. Tačiau kaip matysime, šios dvi koncepcijos turi ne tas pačias praktines implikacijas. (Žr. ypač skirsnį 30.)

18. Teisingumo aplinkybės

Sakiau, kad Rawlso socialinio teisingumo teorijoje socialinis teisingumas laikomas visuomenės pamatinės struktūros predikatu. Hume'o pozicija yra kitokia. Hume'as, kuris šiuo požiūriu vadovaujasi senąja teisingumo samprata, teisingumą laiko pirmiausia žmonių, o ne institucijų atributu. Teisingumas yra dorybė, asmens nuostata elgtis tam tikru būdu. Pasak Hume'o, teisingumas yra nusistatymas gerbti savo visuomenės taisykles, reguliuojančias nuosavybės valdymą. Tačiau pabrėžtina, jog, aiškindamas teisingumo dorybės turinį (ko konkrečiai ji reikalauja), Hume'as kalba apie „sąžiningumo arba teisingumo taisykles."[10] Tai yra tos taisyklės, kurios nustato, kaip tam tikroje visuomenėje įgyjama ir perduo-

dama nuosavybė. Tad neiškreipiame Hume'o minties sakydami, jog jo teisingumo teorija yra teisingumo taisyklių teorija.*

Kaip sakiau, viena iš svarbiausių Hume'o idėjų yra tai, kad taisyklės, apibrėžiančios nuosavybę (teisingumo taisyklės), susiklosto dėl to, kad kiekvienas suvokia, jog nesaistomos laisvės padėtis jam mažiau naudinga nei abipusis tvardymosi režimas. Šiame skirsnyje aiškinsiu, kodėl Hume'as mano, jog teisingumo taisyklės gali atsirasti tik iš abipusio savanaudiškumo. Hume'as priduria, jog teisingumo taisyklėms kartą atsiradus jų laikymasis tampa dorybe. Jeigu užimame nešališko stebėtojo poziciją, kiekvienas galime pritarti teisingumui, nes matome, kaip smarkiai jis padidina visuminę gerovę. Hume'o argumentaciją šiuo klausimu aptarsime 19 skirsnyje. 20 skirsnyje aiškinsimės Hume'o dviejų teisingumo teorijų implikacijas sprendžiant klausimą, kaip gali būti pagrindžiamos nuosavybės taisyklės. Hume'as save įtikino, jog ilgalaikėje perspektyvoje labai griežtos nuosavybės taisyklės duoda daugiausia naudos – mūsų lai-

* Painesnę apibrėžimo problemą kelia klausimas, kaip plačiai Hume'as suvokia teisingumo sąvoką. Hume'as, aptardamas dirbtines dorybes, nevisiškai nuosekliai vartoja terminus. Mano supratimu, teisingumą kaip nuosavybės teisių pripažinimą jis skiria nuo kitų dirbtinių dorybių, tokių kaip pažadų tesėjimas („patikimumas"), įstatymų laikymasis („ištikimybė"), laikymasis taisyklių, reguliuojančių lyčių santykius („skaistybė") ir, tarpvalstybinių santykių atžvilgiu, „tautų teisės" laikymasis. Paprastai jis būtent šitaip vartoja terminus, ir ypač nuosekliai *Moralės principų tyrinėjimuose*, kur tiesiai kalba apie „nuosavybę, kuri yra teisingumo objektas" (*Enquiries Concerning Human Understanding and Concerning the Principles of Morals*, ed. L. A. Selby-Bigge, 3rd ed., ed. P. H. Nidditch [Oxford: Clarendon Press, 1975], p. 201). Kita vertus, toji *Tyrinėjimų* dalis (3 knyga, 2 dalis), kur nagrinėjamos visos dirbtinės dorybės, teikiama pavadinimu „Apie teisingumą ir neteisingumą". Ir kartkartėmis Hume'as vartoja terminą „teisingumas" kontekstuose, kur nekalbama apie nuosavybę.

Tai nėra labai esminis dalykas, ir galbūt Hume'as niekada neteikė didelės reikšmės klausimui, ar „teisingumas" yra bendrinis visų dirbtinių dorybių vardas, ar jis tėra vienos iš jų pavadinimas. Manau, kad įtikinamiausia yra toji interpretacija, pagal kurią „teisingumo" terminą jis pirmiausia taikė siauraja prasme, turėdamas omenyje nuosavybės taisyklių laikymąsi, nes tam nebuvo kito tinkamo žodžio (lygiagretaus „patikimumui" ar „ištikimybei"), nors kartais juo pasinaudodavo apibūdindamas visas dirbtines dorybes.

Aš apsiribosiu siauresniąja šio jo vartojamo žodžio prasme, nes faktiškai beveik visa, ką Hume'as kalba apie teisingumą, tiesiogiai susiję su nuosavybės taisyklėmis. Šią vartoseną (įdėjus tam tikrų pastangų) galima būtų išplėsti taip, kad ji aprėptų patikimumą, ištikimybę ir tarptautinę teisę, nes galima tarti, jog Hume'as šias problemas traktuoja daugiausia kaip nesutarimus dėl materialių įsigijimų; o tai, ką jis kalba apie teisingumą, pareikalautų gana esminių modifikacijų prieš mėginant tai taikyti skaistybės atvejui. Užuot mėginęs gilintis į šiuos subtilumus, apsiribosiu nuosavybės taisyklėmis, kurioms Hume'as skyrė daugiausia dėmesio.

kais šią poziciją gina F. A. Hayekas, tačiau ši tezė gali būti ginčijama, kaip tai liudija sena utilitaristinių šios problemos svarstymų tradicija, anksčiau atstovaujama Benthamo ir A. C. Pigou, ir neseniai atgaivinta Richardo Brandto. Skyriaus pabaigoje, 21 skirsnyje, glaustai aptarsime šį nevienareikšmišką Hume'o palikimą.

Taigi šiame skirsnyje sutelksiu dėmesį į Hume'o pirmąją teisingumo teoriją. Hume'as argumentuoja, kad jeigu neegzistuotų tam tikros sąlygos – teisingumo aplinkybės, tai teisingumas neduotų jokios naudos, o nuosavybės konvencija niekada nesusiklostytų. Tiek *Traktate*, tiek *Tyrinėjimuose* Hume'as laikosi įsitikinimo, jog „tik iš žmonių savanaudiškumo ir riboto dosnumo, kartu su gamtos šykščiai seikėjamomis norų tenkinimo priemonėmis, kyla teisingumas".[11] Tezė, kad tai yra būtinoji teisingumo sąlyga, yra įrodinėjama paneigiant priešingą tezę: „Pakeiskime žmonių gyvenimo sąlygas pakeisdami kurias nors svarbias aplinkybes: sukurkime visišką perteklių arba visišką skurdą; įdiekime į žmogaus širdį tobulą nuosaikumą ir žmoniškumą arba beribį godumą ir piktavališkumą; ir taip pavertę teisingumą visiškai *beverčiu* dalyku sunaikiname jo esmę ir panaikiname jo galiojimą žmonijai."[12] Trečioji sąlyga (apylygės žmonių jėgos) eksplicitiškai įvedama tik *Tyrinėjimuose*, nors implicitiškai pripažįstama ir *Traktate*. Aptarsiu paeiliui šias tris teisingumo aplinkybes.

Santykinio stygiaus sąlyga

Santykinio stygiaus sąlygą Hume'as analizuoja kalbėdamas apie gamtos dosnumą tenkinant žmogiškųjų poreikių viršutinę ir žemutinę ribas. Viršutinė riba yra tai, kad jeigu visa, ko žmonės geidžia, būtų prieinama taip pat laisvai, kaip oras (mitologinis klasikinių poetų Aukso amžius), tai niekada negalėtų atsirasti „atsargi, nepatikli teisingumo dorybė". „Tokiu atveju teisingumas, kaip visiškai nenaudingas, būtų tik tuščia ceremonija ir niekada negalėtų patekti į dorybių sąrašą."[13]

Kadangi teisingumo užduotis yra trūkstamų gėrybių paskirstymas, esant padėčiai, kur nieko netrūksta (visuminės paklausos požiūriu), teisingumo sąvoka būtų apskritai nepritaikoma. Tokia padėtis, kaip tai suvokė klasikiniai poetai, nusako ne tik gamtos dosnumą, bet ir norų ribotumą.[14] Kai tik žmonės pradeda geisti daiktų, kurių paklausa neturi jokių natūralių ribų (tokių kaip auksas) arba pradeda rūpintis ne tik tuo, ką turi, bet ir trokšta turėti daugiau negu kiti, tada ateina galas šiai pirmykštei palaimai. (Marxo komunistinė utopija, kur nėra pavydo ir kur

daiktai turi tik vartojamąją, bet ne prekinę vertę, yra poetų Aukso amžius, nors gamtos dosnumą joje atstoja mašinos.)*

Galime pripažinti Hume'o tezę, jog Aukso amžiuje teisingumas būtų „visiškai nenaudingas," ir nepripažinti išvados, kad realiame gyvenime, kur išteklių trūksta visai paklausai patenkinti, būtent teisingumo naudingumas padaro jį dorybe. Tas faktas, jog teisingumas yra prasmingas tik ten, kur galimi konfliktai, dar nieko nesako apie tai, kokia turėtų būti jo vieta.

Hume'o tezė apie apatinę gamtos dosnumo ribą, kaip vieną iš teisingumo aplinkybių, man atrodo neįtikinama.

> Tarkime, kad visuomenė patiria tokį visišką stygių tenkindama būtiniausius poreikius, kad net didžiausias taupumas ir darbštumas negali išgelbėti daugybės žmonių nuo pražūties, o visą visuomenę – nuo baisiausio skurdo; manau, galima pripažinti, jog tokiomis nepaprastai sunkiomis sąlygomis griežtos teisingumo taisyklės turės užleisti vietą stipresniems būtiniausių poreikių tenkinimo ir išlikimo motyvams. ... Net mažiau sunkiomis aplinkybėmis valstybė atveria žmonėms aruodus be jų savininkų sutikimo, pagrįstai manydama, kad tokiomis sąlygomis jos nuožiūros laisvė gali būti atitinkamai išplečiama. Tačiau jeigu badmečiu susirinktų žmonių minia ir be jokio įstatymo ar teismo sprendimo, panaudojusi net jėgą ir smurtą, po lygiai pasidalytų duoną, tai ar tokį jos veiksmą galima būtų laikyti nusikaltimu, ar teisės pažeidimu?[15]

* „Atrodo, jog, Marxo įsitikinimu, kapitalizmo atnešta technikos pažanga iš esmės jau *išsprendė* gamybos problemą ir kad tik kapitalistinės sistemos primesti saitai gamybos jėgoms neleidžia šiam faktui pasireikšti realiai. Kai kur savo tekstuose jis kalba apie 'beribį gamybos augimą' ir 'absoliutų darbo visuomeninio produktyvumo augimą', kuris faktiškai išspręstų stygiaus problemą. ... Apibrėžkime perteklių kaip pajėgumą patenkinti poreikius nuline kaina taip, kad joks protingas asmuo neliktų nepatenkintas ar dar siektų ko nors daugiau (bent jau to, kas atgaminama). Ši sąvoka atlieka esminį vaidmenį Marxo socializmo-komunizmo vizijoje. ... Perteklius pašalina visus konfliktus dėl išteklių paskirstymo, nes, pagal jo apibrėžimą, tada kiekvienam visko pakanka, ir nėra jokių tarpusavyje nesuderinamų pasirinkimų, nėra nepasirinktų alternatyvų, tad nėra ir nepasirinktų alternatyvų išlaidų. Taip pasiekiamas Aukso amžius, stacionari komunistinė pusiausvyra. Laipsniška kaita ir augimas vyksta sklandžiai ir neskausmingai. Planavimo uždavinys virsta paprasta rutina; pačios ekonomikos vaidmuo praktiškai panaikinamas. Individams ir jų grupėms nėra jokio pagrindo varžytis tarpusavyje dėl gėrybių ar savintis tai, kas laisvai prieinama visiems. ... Jeigu visos gėrybės būtų taip lengvai ir laisvai prieinamos, kaip vanduo Škotijoje, tai atsirastų visai naujų žmonių nuostatų: išnyktų godumas; neliktų nuosavybės teisių; išnyktų su nuosavybe susiję nusikaltimai, ir ne todėl, kad piliečiai taptų 'geri' pasiskaitę knygų apie marksizmą, o todėl, kad godumas prarastų bet kokią prasmę." (Alec Nove, *The Politics of Feasible Socialism* [London: George Allen & Unwin, 1983], p. 15–16.)

Jeigu Hume'as būtų padėjęs tašką po pirmojo sakinio, tai galėtume tarti, jog jis teigia, kad ekstremaliomis sąlygomis žmonės yra priversti kovoti dėl savo išlikimo bet kuria kaina, t.y. teigia hobsiškosios psichologijos tiesą. Tokiu atveju ne tik teisingumas, bet ir visi kiti žmogaus elgesio vertinimo kriterijai, išskyrus efektyvumą gelbstint savo gyvybę, nustoja galios. Tačiau teksto tęsinys aiškiai rodo, jog Hume'as iš tikrųjų nori pasakyti, kad egzistuojančios nuosavybės taisyklės (jo terminologijoje – teisingumo taisyklės) esant tokiai situacijai būtų netaikytinos, ir todėl jų nepaisymas nebūtų „nusikaltimas ar teisės pažeidimas." Mano nuomone, tai galima pripažinti nepripažįstant išvados, kurią čia Hume'as nori padaryti, būtent, kad teisingumas taikytinas tik tada, kai jis naudingas visiems. Galime kalbėti apie teisingumą ir ten, kur iškyla paprasčiausia problema, kaip teisingai pasidalyti tam tikrą trūkstamą gėrybę. Vienintelis klausimas, kuris tokioje situacijoje sprendžiamas, yra tai, kas išloš ir kas praloš; tačiau manau, jog tai yra paradigminė situacija, kurioje keliami teisingumo klausimai. (Plačiau apie tai kalbėsiu Rawlso kontekste, 29 skirsnyje.)

Pabrėžtina, kad pats Hume'as kalba apie *lygų* pasidalijimą duona badmečiu.[16] Ar nelygus padalijimas (tiksliau, toks nelygus padalijimas, kai nukrypimai nuo lygybės nėra pateisinami tokiomis aplinkybėmis kaip nėštumas, liga, sunkus fizinis darbas ir pan.) negali būti kritikuojamas kaip neteisingas? Man atrodo, jog visada galima prasmingai kelti, pavyzdžiui, normavimo schemos teisingumo klausimą. Dar akivaizdžiau tokios schemos taikymas gali būti vertinamas procedūros sąžiningumo požiūriu: ar ji taikoma nešališkai, ar kai kuriems žmonėms teikiama pirmenybė? Tiesą sakant, patirtis liudija, jog bet kuri normavimo sistema automatiškai sukelia viešų ginčų, kuriuose natūraliai apeliuojama į teisingumo ir sąžiningumo sąvokas. Pavyzdys gali būti maisto normavimas Anglijoje per karą; panašiai pokario metais komunalinių būstų paskirstymas sukėlė daugybę ginčų, kuriuose dalyviai daugiausia remdavosi sąžiningumo sąvokomis.

Net tokioje turtingoje šalyje kaip Jungtinės Valstijos yra ribos tam, kiek lėšų gali būti skiriama ligoniui gydyti. Ligoninės su ribotu intensyvios terapijos vietų skaičiumi faktiškai turi spręsti klausimą, kieno gyvybę reikėtų gelbėti. Faktinis normavimo sistemos egzistavimas neišvengiamai kelia klausimą dėl sąžiningų principų atrenkant žmones tokiai terapijai.*[17]

* Norėdami parodyti, su kokiomis problemomis čia susiduriama, pažvelkime į kriterijus, kuriais savo veiklos pradžioje vadovavosi atrankos komitetas Seatlo dirbtinių inkstų centre: „Asmuo, kuris buvo laikomas 'vertu' gauti gyvybę gelbstinčią brangią gydymo

Tai rodo, jog teisingumo kriterijai gali būti taikomi ir tais atvejais, kur „net didžiausias taupumas ir darbštumas negali išgelbėti daugybės žmonių nuo pražūties."[18] Kaip sakė hemodializės pradininkas, terapinių priemonių stygius, taigi ir atrankos būtinybė, reiškia, jog „kažkas, remdamasis kažkokiais sumetimais, sprendžia, kad kažkam kitam nebūtų atlikta dializė arba nebūtų persodintas inkstas, o tai faktiškai reiškia, kad jis dabar turės mirti."[19] Tad klausimas, „Kieno gyvybė bus išgelbėta?", priklauso teisingumo sričiai.

Santykinio savanaudiškumo sąlyga

Antroji teisingumo aplinkybė yra santykinis savanaudiškumas. Čia Hume'as vėl taria, kad teisingumo dorybė gali atsirasti tik situacijoje be dviejų kraštutinumų: „Jeigu žmonės siektų viešojo gėrio natūraliai, būtų nuoširdžiai jam atsidavę, jiems nekiltų net minties varžyti vienas kito laisvę šiomis [teisingumo] taisyklėmis; o jeigu jie beatodairiškai siektų tik naudos sau, tai prasidėtų kova, kur viešpatautų neteisingumas ir smurtas."[20]

Reikia iškart pabrėžti, jog nors simetrijos sumetimais Hume'as nori išplėsti formulę „ne per daug ir ne per mažai" nuo stygiaus prie savanaudiškumo, tie du kraštutinumai, apie kuriuos jis čia kalba, iš tikrųjų nėra savanaudiškumo kraštutinumai. Tiesą sakant, Hume'as neigia, jog faktiškai žmonės yra visiški savanaudžiai. Jis sako, kad „nors retai sutinkame tokių žmonių, kurie kitą asmenį mylėtų labiau negu save, retai sutinkame ir tokių, kurių nesavanaudiškos paskatos nenusvertų savanaudiškumo paskatų."[21] Tačiau tai dar negarantuoja socialinės darnos, nes „pra-

procedūrą, tokią kaip periodinė dializė, turėjo pasižymėti tokiomis savybėmis kaip padorumas ir atsakingumas. Bet kokie duomenys apie asmens nukrypimus nuo socialinių normų, pavyzdžiui, kalinimas, bet kokios žinios apie nesutarimus ar skandalus jo šeimoje buvo svari kontraindikacija atrankai. Palankiausiai vertinamas kandidatas buvo asmuo, kažką pasiekęs gyvenime sunkiu darbu ar sėkminga karjera, kuris ėjo į bažnyčią, priklausė kokiai nors visuomeninei grupei ir aktyviai dalyvavo bendruomenės gyvenime" (Renee C. Fox and Judith P. Swazey, *The Courage to Fail: A Social View of Organ Transplants and Dialysis* [Chicago: University of Chicago Press, 1974], p. 246). Šią padėtį taikliai apibūdino pastaba, kad „Seatlas ne vieta kokiam nors Henry Davidui Thoreau su nesveikais inkstais". Šios pastabos autoriai (psichiatras ir teisininkas) toliau sako, operuodami mūsų temai svarbiais terminais: „teisingumas reikalauja, kad atranka būtų vykdoma vadovaujantis sąžiningesnėmis procedūromis nei įslaptinto komiteto sąžinės balsas, įsisenėję prietarai ir visagalybės fantazijos" (D. Sanders and J. Dukeminier, „Medical Advance and Legal Lag: Hemodialysis and Kidney Transplantation," *UCLA Law Review* 15 [1968]: 377–378).

dinė mūsų proto nuostata yra rūpinimasis savimi; tik po to rūpinamės savo giminėmis ir pažįstamais; mažiausiai rūpinamės svetimais ir mums abejingais žmonėmis."[22] Žmonių „geravališkumas svetimųjų atžvilgiu" esąs „per daug silpnas", kad padarytų juos tikrais visuomenės nariais ir sulaikytų juos „nuo kėsinimosi į svetimą turtą".[23]

Sakoma ne tai, kad teisingumas būtų negalimas visuotinio savanaudiškumo sąlygomis. Geravališkumo jausmai, kurių žmonės turi, apsiriboja pernelyg siauru žmonių ratu, kad leistų sumažinti konfliktiškumo lygį visuomenėje, tad kalbant apie teisingumą visai nesvarbu, ar žmonės yra visiški savanaudžiai. Teisingumo aplinkybės vis vien išliktų. Teisingumas, pasak Hume'o, grindžiamas savo naudos siekiu: „Jis jį tik tramdo." Čia liečiamas ne „žmogaus prigimties gerumo ar piktumo", bet veikiau „žmogaus išmintingumo ir neišmintingumo lygio" klausimas."[24] Tad retorinė „ne per daug ir ne per mažai" figūra šiuo atveju klaidina. Visiška geravališkumo priešybė, teisingumo dorybę padaranti beprasme, būtų ne visiškas savanaudiškumas, bet neprotingas savanaudiškumas.

Remdamasis Hobbesu ir Hume'u, H. L. A. Hartas savo knygos *Teisės samprata* 9 skyriuje šią tarpinę poziciją žmogaus prigimties atžvilgiu formuluoja taip: žmonės nėra nei angelai, nei velniai. „Angelams, niekada negundomiems noro kenkti kitiems, susilaikymo reikalaujančių taisyklių visai nereikėtų. Velniams, pasiryžusiems naikinti, kad ir kokią kainą jiems patiems už tai reikėtų mokėti, tokios taisyklės būtų neįmanomos." Tačiau tai, kad žmonės nėra „velniai" šia prasme, nereiškia, kaip tai teigia Hartas, jog „žmogiškasis altruizmas yra ribotas ir nenuolatinis".[25] Veikiau tai reiškia tik tai, kad, savanaudiškumo koncepcijos požiūriu, žmonės labiau vertina asmeninio saugumo perspektyvą (už kurią tenka mokėti susilaikymo nuo agresyvių veiksmų prieš kitus kainą) negu galimybę panorėjus puldinėti kitus; už tai tenka mokėti nuolatinės atsakomųjų agresyvių veiksmų grėsmės kainą. Kitaip sakant, būtina yra tai, kad dauguma žmonių vadovautųsi tos rūšies preferencijų skale, kurią jiems priskiria Hobbesas.

Mėgindamas parodyti, jog tobulo geravališkumo sąlygomis teisingumas būtų perteklinis, Hume'as mums siūlo įsivaizduoti visuomenę, kurios kiekvienas narys „savimi rūpinasi ne daugiau nei kitais jos nariais." Tada, pasak jo, kitas visada man padarytų paslaugą, „nebent nuostolis, kurį jis pats tokiu būdu patirtų, būtų didesnis už man suteiktą naudą."[26] Nevisiškai aišku, kaip interpretuoti šį teiginį. Kai Hume'as sako (iškart po šio sakinio), kad mano širdis „patiria visus [mano kaimyno] džiaugsmus ir skausmus taip stipriai ir ryškiai, tarsi jie būtų mano paties džiaugs-

mai ir skausmai," gali atrodyti, jog Hume'as postuluoja tam tikrą psichologinį mechanizmą („simpatiją"), kuris mano paties laimę padaro priklausomą nuo žmonijos visuminės laimės. Philipas Merceris įtikinamai argumentuoja, jog tuo metu, kai jis rašė *Traktatą*, Hume'as „simpatiją" laikė tiesioginiu kito asmens jausmų mumyse atspindžiu, panašiai kaip viena iš „simpatinių" vieno instrumento stygų suvirpa tada, kai ta pati nata suskamba palietus kitą stygą.[27] Simpatija čia buvo traktuojama kaip psichologinis žmonių bendrumo jausmo pagrindas. Norime palengvinti kitų skausmą, nes norime nusimesti „sunkumą", kuris mus slegia matant kito kančią.*

Tačiau tuo metu, kai jis rašė savo *Tyrinėjimus*, Hume'as išsižadėjo šios idėjos manydamas, jog „nėra reikalo mūsų tyrimuose žengti taip toli, kad tektų spręsti klausimą, kodėl kitiems žmonėms jaučiame simpatijas. Pakanka to, jog tai suvokiame kaip žmogiškosios prigimties savybę."[28] Plačiau šią mintį jis dėsto *Tyrinėjimų* II priede. Čia jis atmeta mėginimus visus norus redukuoti į daugmaž rafinuotą asmeninio pasitenkinimo siekį ir sako, kad paprastesnė ir įtaigesnė yra „nesavanaudiško geranoriškumo ... hipotezė" – kad „dėl pirmapradės mūsų charakterio nuostatos galime linkėti kitam žmogui laimės ir gerovės"[29]. Man tai atrodo neabejotinas koncepcijos patobulinimas, ir manau, kad citatą iš *Traktato* geriausia būtų performuluoti taip, kad gera valia nebūtų siejama su psichologinės simpatijos teorijos balastu.

Tad paprasčiausiai tarkime, kad įsivaizduojame visuomenę, kurioje, nesvarbu dėl kokių priežasčių, kiekvienas geidžia ir siekia bendrojo gė-

* Stanislawo Lemo gerbėjams galima priminti jo istoriją apie vaistą *altruiziną* ir jo padarytą poveikį, kai eksperimento tikslais pirmiausia per vandentiekį jis buvo sumaitintas mažo kaimelio, o paskui ir miesto gyventojams. Lemas taip apibūdina šį vaistą: „ALTRUIZINAS: metapsichotropinis agentas, veikiantis visus dirglius homoproteinatus. Vaistas dubliuoja ir penkiasdešimties jardų spinduliu perduoda kitiems visus asmens patiriamus pojūčius, jausmus ir kitas sąmonės būsenas. ... Vaisto išradėjo teigimu, ALTRUIZINAS garantuoja netrikdomą Brolybės, Bendrumo ir Atjautos viešpatiją bet kurioje visuomenėje, nes laimingo žmogaus kaimynai turi dalytis jo laime, ir kuo laimingesnis bus jis, tuo laimingesni turės būti ir jie; todėl jie bus suinteresuoti, kad jam viskas klotųsi kuo geriausiai. Jeigu jis patirtų kokią nors žalą, jie iškart atbėgtų jam į pagalbą, kad patys galėtų išsivaduoti nuo jo skausmo, kuris yra perduodamas ir jiems. Jokios sienos, tvoros, gyvatvorės ar kitokios kliūtys nesusilpnina *altruizino* poveikio. ... Neprisiimame atsakomybės už vaisto vartojimo padarinius, nesuderinamus su išradėjo teiginiais." („Altruisine, or A True Account of How Bonhomius the Hermetic Hermit Tried to Bring About Universal Happiness and What Came out of It,"kn. *The Cyberiad: Fables for the Cybernetic Age*, trans. Michael Kandel [New York: Avon Books, 1976], p. 218.]

rio. Vienintelė išlyga, kurią turime padaryti, yra tai, kad ši padėtis turi atsirasti dėl natūralių jausmų, o ne dėl to, kad žmonės vadovaujasi moraliniais įsitikinimais. Tokioje visuomenėje kiekvienas asmuo elgtųsi taip, tarsi jis siekia didžiausios visuminės laimės, kiekvieną asmenį skaičiuodamas atskirai. Tačiau čia nebūtų sąmoningų utilitaristų, jeigu utilitarizmą suprantame kaip normatyvinę sistemą, kuri žmonėms nurodo, ką moralės požiūriu jiems privalu daryti. Mūsų įsivaizduojamoje visuomenėje žmonės siekia bendros naudos, nes jie to nori. Jeigu tariame (kaip, atrodo, tai daro Hume'as), jog yra galima naudos maksimizavimo apskaita, leidžianti pateikti apibrėžtus atsakymus kiekvienu konkrečiu atveju, tai galime tikėtis, jog tokioje visuomenėje bus visuotinai sutariama dėl to, ką kiekvienas asmuo privalo daryti dėl bendro visų tikslo.

Žinoma, jeigu teisingumo klausimai kyla tik konfliktinėse situacijose, tai čia jų negali kilti. Tačiau tai tik reiškia, jog išplečiame išvadą, kurią gavome nagrinėdami pirmąją teisingumo sąlygą. Pripažinome, jog teisingumo sąvoka negali būti taikoma ten, kur nėra interesų konflikto, kylančio dėl išteklių stygiaus. Dabar priduriame, jog teisingumo sąvoka negali būti taikoma ten, kur visi siekia to paties tikslo (pavyzdžiui, maksimizuoja visuminį naudingumą). Tačiau vėl galime teigti, jog tai mums nieko nepasako apie atvejus, kur tokie konfliktai egzistuoja.

Lygybės sąlyga

Trečioji „teisingumo aplinkybė" eksplicitiškai pasirodo tik *Tyrinėjimuose*, nors ją implikuoja jau *Traktate* pateikiamas teisingumo ištakų aiškinimas. Nuo mūsų jau aptartų sąlygų ji skiriasi dviem aspektais. Pirma, ji net minimaliai neatitinka formulės „ne per daug ir ne per mažai," kurios pagrindu Hume'as analizuoja teisingumo sąlygas *Traktate*. Nėra jokios kraštutinės galių lygybės, kuriai esant teisingumas būtų neįmanomas. Priešingai, kuo lygesnė pusių galia, tuo daugiau paskatų atrasti teisingumo taisykles ir jų laikytis. Tad lieka tik vienas dviejų kraštutinumų polius. Hume'as teigia, jog kraštutinės galių nelygybės sąlygomis teisingumas tampa perteklinis. O tai atkreipia mūsų dėmesį į kitą ypatybę, kuri trečiąją teisingumo sąlygą išskiria iš kitų. Tas perteklingumas, kuriuo teisingumas išsiskyrė pirmaisiais dviem atvejais, labai skiriasi (ir yra kur kas mažiau gėrybinis) nuo jo perteklingumo šiuo atveju.

Klasikinių poetų Aukso amžiuje gamtos dosnumas ir žmogiškųjų norų nuosaikumas sukuria aplinką, kur dėl trūkstamų išteklių nekyla kon-

fliktų. Kiekvienas gali gauti kiek nori vien ištiesęs ranką. Kur kiekvienas natūraliai siekia didžiausios visuminės naudos, nėra jokio norų konflikto, nes kiekvienas nori to paties. Aišku, kokia prasme teisingumas čia yra perteklinis: nei Aukso amžiaus laikais, nei tobulai solidarioje visuomenėje nekyla konfliktų, kuriuos galėtų spręsti teisingumas. Tačiau trečiuoju atveju padėtis yra visiškai kitokia. Kur egzistuoja kraštutinė galių nelygybė, pusių interesai vis dėlto gali konfliktuoti.

Teisingumas čia yra „bevertis" ne ta (ankstesne) prasme, jog nėra jo poreikio, bet ta, kad jis nėra naudingas abiem pusėms. Žvelgiant iš asmeninės naudos perspektyvos galingiesiems jo nereikia. Kaip sako Hobbesas, neribotos galios būtybei nereikėtų jokių susitarimų, nes jie nieko jai neduotų: juk ji galėtų gauti ko tik nori nieko neduodama mainais. Hume'o teisingumo taisyklės yra Hobbeso susitarimų atitikmuo ir joms galioja tie patys reikalavimai. Taisyklės, ribojančios savanaudiškus siekius, gali būti naudingos tik tuo atveju, jeigu joms nesant pusės įtikinamai gali grasinti padaryti viena kitai žalos.

Šiai minčiai paaiškinti verta grįžti prie Mato ir Luko ir panagrinėti tam tikras paraleles. Poetų Aukso amžių atitiktų toji padėtis, kai Matas ir Lukas gyvena nuo triukšmo tobulai izoliuotuose butuose ir nieko daugiau pasaulyje taip nenori, kaip netrikdomi groti savo instrumentais. Tobulo solidarumo visuomenę atitiktų toji padėtis, kai Matas ir Lukas, nors ir gyvendami prastai izoliuotuose butuose, spontaniškai vadovautųsi noru maksimizuoti savo jungtinį naudingumą. Tarus, kad jie galėtų sutarti, ko jis reikalauja, jie abu jo siektų ir nekiltų jokių sąžiningų dalybų problemų.

Kokia padėtis atitiktų trečiąjį – kraštutinės galių nelygybės – atvejį? Faktiškai ją jau nagrinėjome (žr. 8 skirsnį). Tai yra toji padėtis, kai Matas yra abejingas tam, ar Lukas muzikuoja, ar nemuzikuoja. Kadangi Lukas negali jam nei pakenkti, nei padėti, jis neturi jokios paskatos kaip nors tvardyti savo savanaudiškus siekius. Nesutarimo taškas jau yra ant Pareto ribos, tad kontekstas nėra tas, kuriame galėtų iškilti sąžiningų dalybų problema, kaip ją suvokia dvipakopių koncepcijų teoretikai. Sąžiningos dalybos yra abipusiai naudingos, tačiau šiuo atveju pajudėjimas iš nesutarimo atskaitos taško neduotų abipusės naudos. Matas turėtų kažko atsisakyti už tai nieko negaudamas mainais, o dvipakopė sąžiningų dalybų teorija nenumato tokio vienpusio gėrybių perdavimo.

Hume'o idėja apie kraštutinę galių nelygybę apibendrina šį specifinį Mato ir Luko santykį.

> Jeigu žmonės bendrautų su tam tikros rūšies silpnomis būtybėmis, kurių, nors ir mąstančių, būtų tokios menkos fizinės ir dvasinės galios, kad niekada jos negalėtų pasipriešinti net didžiausiai mūsų provokacijai ar priversti mus bent menkiausiai pajusti jų nepasitenkinimą, tai neišvengiamas šios padėties padarinys, manau, būtų tas, kad, nors ir saistomi žmoniškumo reikalavimų, turėtume su jomis elgtis švelniai, tačiau, griežtai kalbant, jų atžvilgiu nebūtume saistomi jokių teisingumo reikalavimų, o ir jos negalėtų turėti kokių teisių ar nuosavybės, nepriklausomos nuo tokių visagalių valdovų. Mūsų bendravimo su šiomis būtybėmis negalima vadinti visuomene, nes ji grindžiama tam tikra santykių lygybe; veikiau tai būtų vienos pusės absoliutus viešpatavimas ir kitos – absoliutus klusnumas. Kokio tik daikto panorėtume, jos turėtų mums iškart jį atiduoti. Mūsų leidimas yra vienintelė teisė, kurios dėka jos turi savo turtą. Mūsų gailestingumas ir gerumas yra vienintelis dalykas, kuriuo jos saisto mūsų savivalę. Kadangi naudojimasis tokia galia, įtvirtinta pačioje daiktų prigimtyje, mums nesukelia jokių nepatogumų, teisingumo ir nuosavybės numatomi apribojimai, visiškai beverčiai, niekada neįsitvirtintų tokioje nelygioje konfederacijoje.[30]

Pasvarstykime vieną tiesioginį Hume'o pozicijos vedinį. Įsivaizduokime, kad į Žemę atvyko kito pasaulio būtybės, savo intelektiniu ir technologiniu lygiu mus pranokstančios taip, kaip mes pranokstame gyvulius. Galėtume į jas apeliuoti prašydami „švelnaus elgesio", tačiau negalėtume skųstis dėl neteisingumo, net vienas kitam, jeigu jos paskelbtų visą Žemę savo nuosavybe ir pradėtų ją (ir mus) naudoti savo tikslams.

Tačiau nebūtina griebtis mokslinės fantastikos. Pats Hume'as pastraipoje iškart po šios citatos pabrėžia, jog „didžiulis civilizuotų europiečių pranašumas prieš laukinius indėnus sugundė mus vaizduotis, jog mus su jais sieja toks pat santykis kaip žmonių su gyvuliais, ir tai mus paskatino santykiuose su jais atsikratyti visų teisingumo ir netgi žmoniškumo uždedamų saitų."[31]

Manau, kad šioje vietoje Hume'ą galima apkaltinti tuo, kad jis traukiasi nuo kai kurių savo doktrinos implikacijų. Kodėl jis sako, kad europiečiai kolonistai tik „susigundė vaizduotis," esą šiuo atveju jie neprivalo laikytis teisingumo? Juk pagal jo teoriją, jų išties nesaisto teisingumo saitai indėnų atžvilgiu. Nuo pat pradžių Europos kolonistai buvo pajėgūs primesti savo „savivalę" indėnams; ir nors, žinoma, indėnai nebuvo tokie pat bejėgiai kaip Hume'o hipotetinės „silpnos būtybės", jie negalėjo (kaip tolesnė įvykių raida paliudijo) ilgainiui pasipriešinti jokiai europiečių pasirinktai veiksmų linijai.[32] Raudonasis Debesis, siu genties vadas, 1870 m. savo kalboje Niujorke pareiškė: „Noriu tik teisės ir teisin-

gumo".[33] Hume'o sekėjas turėtų atsakyti, jog vadas klydo manydamas, kad teisė ir teisingumas gali reguliuoti indėnų ir baltųjų žmonių santykius; atsižvelkime į šautuvo pranašumą prieš lanką ir Jungtinių Valstijų organizuotos kariuomenės pranašumą prieš indėnų gentis.

Hume'o „silpnų būtybių" pavyzdys ir jo istorinių analogų (kurių nesunku rasti) apmąstymas kelia klausimą, kurio jau negalime apeiti: Ar teisingumo kaip abipusio naudingumo teorija apskritai laikytina teisingumo teorija? Juk nekalto asmens nužudymas vien dėl to, kad jis trukdo gauti geidžiamą dalyką arba grasinimas jam mirtimi, kad iš jo išgautumėte kokią nors gėrybę, paprastai laikomas paradigminiu neteisingumo aktu. Sakyti, kad toks žudymas ar atėmimas yra teisingas dėl to, kad auka nėra pajėgi veiksmingai pasipriešinti, reikštų pasityčiojimą iš pačios teisingumo idėjos. Paprastai manoma, kad teisingumas ne tik nenustoja prasmės kraštutinės galių nelygybės sąlygomis, bet priešingai – tokiomis sąlygomis jo reikšmė ypač išauga.

Vienintelis kontrargumentas, galimas šiuo atveju, būtų tai, kad klystame manydami, jog praktinis protas gali mums pasiūlyti ką nors kita, išskyrus rafinuotas asmeninės naudos tenkinimo priemones. Todėl teisingumas, kaip jis paprastai suvokiamas, tėra iliuzija ir jo sąvoka turi būti performuluota taip, kad taptų rekonstruoto moralės žodyno dalimi, kuri būtų suderinama su praktinio proto reikalavimais.[34] Teisingumas kaip abipusis naudingumas su įprastąja teisingumo samprata sutampa tam tikroje pirminėje srityje (būtent, kur tenkinamos teisingumo sąlygos), tad jis yra realus kandidatas užimti teisingumo sąvokos vietą rekonstruotoje moralės sistemoje.

Tačiau kodėl praktinio proto taikymo sritį reikia taip riboti? Kodėl individas negali racionaliai vadovautis teisingumo sumetimais, net jeigu jie prieštarauja ilgalaikiams asmeninės naudos interesams? Norėdami pagrįsti teigiamą atsakymą į šiuos klausimus, turime ieškoti alternatyvos tam teisingumo paaiškinimui, kuris jį kildina iš abipusio naudingumo. Pirmieji žingsniai šia linkme žengiami pereinant nuo pirmosios Hume'o teisingumo teorijos prie antrosios. Tai dabar ir padarysime.

19. Teisingumas ir nešališkumas

Hume'o pirmoji teisingumo teorija yra privačią nuosavybę apibrėžiančių taisyklių ištakų teorija. Pasak Hume'o, vienintelis galimas pamatas, ant kurio galėtų iškilti nuosavybės institucija, yra abipusis naudingumas.

Jo įsitikinimu, neįmanoma įsivaizduoti, kad ši konvencija galėtų susiklostyti kaip nors kitaip, kaip tik žmonėms galiausiai suvokiant, remiantis karčia patirtimi, jog kiekvienam naudingiau gerbti kitų turtą negu kariauti „visų karą prieš visus". Tačiau kai tokia konvencija jau susiklosto, tada, jo nuomone, ima veikti kiti jausmai, palaikantys šią konvenciją ir suteikiantys nesikėsinimui į kitų turtą dorybės statusą. Tad teisingumą dorybe padaro ne jo teikiama nauda, bet kažkoks kitas veiksnys. Dabar turime išsiaiškinti, kas yra tas veiksnys ir kokią motyvacinę galią jis turi.

Savo dviejų teisingumo teorijų santykį Hume'as apibendrina šioje ištraukoje iš *Traktato:*

> Taigi turime du skirtingus teisingumo ir neteisingumo pagrindus: *asmeninį interesą*, kai žmonės suvokia, jog gyvenimas visuomenėje neįmanomas nesaistant savęs tam tikromis taisyklėmis, ir *moralę*, kai žmonės pastebi, jog šis interesas yra būdingas visiems žmonėms, ir kai jie ima patirti malonumą matydami veiksmus, prisidedančius prie taikos visuomenėje, ir jausti nepasitenkinimą regėdami priešingo pobūdžio veiksmus. Minėtas interesas tenkinamas laisvu žmonių sutarimu ir išmone *(artifice)*; todėl teisingumo įstatymai laikytini *dirbtiniais (artificial)*. Po to, kai šis interesas jau įtvirtintas ir pripažintas, savaime ir *natūraliai* randasi moralinis jausmas, verčiantis laikytis šių taisyklių; nors, žinoma, jį taip pat stiprina nauja *išmonė*: viešieji politikų pamokymai ir privačios tėvų pamokos padeda mumyse ugdyti garbės ir pareigos jausmą, griežtai reguliuojantį mūsų veiksmus kitų žmonių nuosavybės atžvilgiu.[35]

Hume'as pateikia ir paralelinį pažadų tesėjimo aiškinimą: čia taip pat „sutarimo arba konvencijos" pagrindą nusako tai, kad „kiekvienas yra suinteresuotas tuo, kad būtų griežtai vykdomi įsipareigojimai, ir skelbia tą interesą kitiems visuomenės nariams. ... Po to prie šio intereso prisijungia moralinis jausmas ir tampa nauja žmonių pareiga".[36]

Šie pagarbos svetimai nuosavybei ir pažadų tesėjimo pareigos ištakų aiškinimai yra gana įtaigūs; ir išties atrodo, kad asmeninis suinteresuotumas teikia stiprių paskatų šioms institucijoms palaikyti. (Tiesą sakant, vėliau (35 skirsnyje) aš pats pateiksiu kai kurių spekuliacijų dėl to, kokį vaidmenį atlieka galių apylygė lygybė kurstant teisingumo jausmą.) Tačiau net jeigu pripažįstame, kad tokios institucijos kaip nuosavybė galėjo atsirasti Hume'o aprašomuoju būdu ir kad pirmykštis jų palaikymo motyvas buvo asmeninis suinteresuotumas, turime pripažinti ir tai, kad šios institucijos gali būti vertinamos pagal jo antrosios teisingumo teorijos kriterijus. Antai institucijos, kurios atspindi galios santykius, gali būti kritikuojamos dėl to, kad netenkina teisingumo kriterijų – ta teisingumo pras-

me, kuri nesutampa su abipusio naudingumo principu. Tas faktas, jog Hume'as nepripažino ir nenagrinėjo šios galimybės implikacijų, paprasčiausiai rodo, jog šiame savo teorijos rutuliojimo taške jis geriau pasireiškė kaip konservatorius negu kaip filosofas. (Prie šio klausimo grįšiu tolesniame skirsnyje.)

Dar nieko konkretaus nepasakėme apie antrąją teisingumo teoriją ir apie tai, kodėl, pasak Hume'o, mums ja verta vadovautis. Mėgindami tai išsiaiškinti turime prisiminti, jog antroji teisingumo teorija yra teorija apie tai, kodėl teisingumas yra dorybė. Taigi turime išsiaiškinti, kaip Hume'as supranta dorybę. Dorybės ir ydos (kaip jau matėme) Hume'ui yra pirminiai moralinio sprendimo objektai. O moraliniai sprendimai yra tie pritarimo (pagyrimo) ir nepritarimo (kaltinimo) sprendimai, kuriuos priima nešališkas stebėtojas.

Jeigu klausiame, kodėl turime užimti nešališkumo poziciją ką nors girdami arba kaltindami, tai Hume'as atsako, jog moralės kalba turi remtis bendru požiūrio tašku. „Asmeninis kiekvieno žmogaus interesas yra būtent jo interesas, ir negalima tarti, kad atitinkami jo norai ar nenorai gali taip pat veikti kitus. Sukurta bendram vartojimui bendrinė kalba turi remtis daugmaž bendromis pažiūromis ir pagyrimo ar kaltinimo epitetus turi dalyti atsižvelgdama į jausmus, kurie kyla iš bendrų tam tikros visuomenės interesų."[37] Tad perėjimas prie nešališkumo standarto įvyksta todėl, kad tik jis teikia vieningą atskaitos tašką.

> Mėgindami kitus žmones vertinti pagal tai, kiek jų charakteris atitinka mūsų ar mūsų draugų interesus, visuomenėje ir viešuose pokalbiuose patiriame tokį didelį pasipriešinimą mūsų jausmams ir tokį netikrumą, kurį lemia nuolatinė mūsų pačių padėties kaita, kad esame skatinami ieškoti kokio nors pastovesnio kitų žmonių nuopelnų ir pražangų vertinimo mato. Taip išsivadavę iš savo pirmosios nuostatos, jau negalime patogiai įsitaisyti padėtyje, simpatizuojančioje tiems asmenims, kurie turi kokių nors ryšių su asmeniu, apie kurį sprendžiame. Tokia nuostata yra daug šaltesnė nei toji, kai kalbama apie mūsų pačių arba mūsų draugų interesus, ir ją kur kas mažiau veikia mūsų simpatijos ar antipatijos. Tačiau ji yra suderinama su mūsų šaltais ir bendrais principais, todėl valdo mūsų protą ir veikia mūsų sprendimus bei nuomones.[38]

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, ko Hume'as čia *nepasako*. Nėra taip, kad čia, aprėpdamas visą moralės instituciją, jis vien plėtoja nuosavybės institucijos ištakų analizę. Kitaip sakant, jis nesako, kad universalių moralinio sprendimo standartų pripažinimas yra lošimas, kurį visi lošiame (kaip nesikėsiname į vienas kito turtą „prigimtinės būklės" sąlygomis), nes su-

vokiame savo pačių naudą, kurią gauname tada, kai visų elgesys yra saistomas tam tikrų universaliai taikomų taisyklių ir todėl (kaip sakė Glaukonas 1 skirsnyje) atliekame savo vaidmenį tik tam, kad kiti nenusimestų savo saitų. Jo mintis yra veikiau tai, kad atsietumas nuo asmeninių interesų yra skiriamasis moralės bruožas: „Tik tuo atveju, kai žmogaus charakterį svarstome neatsižvelgdami į savo asmeninius interesus, jis sužadina mumyse tą jausmą, kuriuo remdamiesi jį vadiname moraliai geru arba blogu."[39] Visa tai man atrodo priimtina. Neabejotina, jog jeigu kas nors pateiktų moralinį vertinimą, bet paprašytas jį pagrįsti tegalėtų pasakyti „mane tai tenkina", tai į tokį vertinimą visiškai teisėtai būtų nekreipiama jokio dėmesio.

Tačiau kodėl turime įsitraukti į diskursą, kuris mūsų pačių interesams neteikia didesnio svorio nei bet kurio kito individo interesams? Hume'as sako, jog, „mėgindami žmones vertinti", turime laikytis nešališkumo nuostatos. Tačiau kodėl turėtume laikytis tokios nuostatos – kodėl „ji valdo mūsų protą ir veikia mūsų sprendimus bei nuomones"?

Mano supratimu, Hume'o oficialioji teorija mūsų moralinius jausmus laiko mūsų natūralaus simpatijos jausmo tąsa. Pasak Mercero, *Traktate* Hume'as teigia, jog „nors pirmykštis [teisingumo taisyklių] atsiradimo motyvas yra interesas, tik apeliuodami į simpatiją galime paaiškinti faktą, jog teisingumo taisyklių laikymasis siejamas su *dorybės* idėja."[40] Pasak paties Hume'o:

> net jeigu vykdomas neteisingumas yra taip toli nuo mūsų, kad visiškai nepaliečia mūsų interesų, jis vis tiek kelia mūsų nepasitenkinimą, nes jį laikome kenksmingu žmonių visuomenei ir pragaištingu kiekvienam, kuris bendrauja su neteisingumą vykdančiu asmeniu. Jų skausmu dalijamės *simpatijos* būdu; ir kadangi visa, kas žmonių veiksmuose mums kelia skausmą, vadinama *Yda*, o visa, kas žadina pasitenkinimą – *Dorybe*, teisingumas ir neteisingumas susiejamas su moralinio gėrio ir blogio jausmu.[41]

Šiek tiek toliau Hume'as reziumuoja: „Tad *asmeninis interesas* yra pirmasis teisingumo *susikūrimo* motyvas; tačiau simpatija *viešajam* interesui yra *moralinio* pritarimo, kuris lydi šią dorybę, šaltinis. Simpatijos principas yra pernelyg silpnas, kad galėtų valdyti mūsų aistras, tačiau jis turi pakankamai galios veikti mūsų skonį, iš jo kyla pritarimo arba pasmerkimo jausmai."[42]

Visa tai formuluojama mūsų jau aptarto psichologinio simpatijos mechanizmo terminais. Tačiau pačią idėją galime performuluoti be nuoro-

dų į šį mechanizmą (kaip tai daroma *Tyrinėjimuose*), „simpatiją" laikydami veikiau „žmoniškumo" arba „solidarumo" sinonimu, o ne mechanizmu, paaiškinančiu jų atsiradimą. Kyla klausimas: kodėl turėtume savo simpatinius sprendinius derinti su visų kitų simpatiniais sprendiniais? Ir juo labiau, kodėl šiuos sprendinius turėtume laikyti savo veiksmų pagrindu? Neatrodo, kad Hume'as paaiškina, kodėl šių sprendinių neturime grįsti savo pačių interesais ar simpatijomis. Be abejo, tai reikštų (netobulo solidarumo sąlygomis, kurias nusako antroji teisingumo aplinkybė), jog mūsų sprendiniai skirsis, bet ar tai labai svarbu?

Manau, kad galiausiai Hume'as buvo priverstas išsižadėti savo oficialios teorijos ir pripažino, jog noras elgtis tokiu būdu, kuris galėtų būti pateisinamas nešališkumo terminais, turi būti laikomas neredukuojamu motyvu. *Tyrinėjimų* pabaigoje Hume'as svarsto problemą, kurią kelia „gudrus nenaudėlis," manantis, jog „pasielgęs neteisingai arba išdavęs pasitikėjimą susikrautų nemažą turtą ir nepadarytų jokios didesnės žalos socialinei darnai bei vienybei."[43]

Hume'as siūlo du atsakymus, kurie šauna pro šalį. Vienas yra tai, kad geriausi dalykai gyvenime neperkami: „prigimtiniai malonumai" yra nepalyginamai vertesni už „karštligiškus ir tuščius prabangos bei išlaidavimo džiaugsmus."[44] Ir nors sveikata yra svarbiau negu pinigai, daugelis žmonių vis dėlto mano, kad sveikata su pinigais yra geriau negu sveikata be pinigų. Bet kuriuo atveju Hume'as visą savo teoriją grindė prielaida, kad materialaus turto geismas yra beveik visuotinis žmogaus prigimties bruožas, tad jau šiek tiek vėlu ją keisti. Kitas jo argumentas yra tai, kad visada egzistuoja rizika būti sučiuptam; tačiau tai tėra rekomendacija būti atsargiu nenaudėliu, o ne įrodymas, kad nedera juo būti.

Vienintelis rimtas Hume'o argumentas yra tai, kad „visose kilniose sielose antipatija išdavystei ir apgaulei yra tokia didelė, jog jos neatsveria jokie pelno ar piniginės naudos sumetimai. Vidinė dvasios ramybė, švarios sąžinės pojūtis, pasitenkinimas, patiriamas vertinant savo elgesį – visi šie dalykai yra būtini laimei, ir suvokdamas jų svarbą kiekvienas garbingas žmogus juos saugos ir puoselės."[45] Žinoma, čia turime gana akivaizdžią tautologiją: faktiškai pasakoma tik tai, jog garbingas žmogus yra garbingas. Jeigu žmogus nėra nenaudėlis, tai jis jaus nepasitenkinimą pasielgęs kaip nenaudėlis. Tačiau kuo remiasi jo įsitikinimas, kad nedera būti nenaudėliu arba (jeigu jam jau vėlu keisti savo charakterį) kodėl jis turėtų norėti būti išauklėtas ne kaip nenaudėlis?

Nenuostabu, kad teikdamas šį argumentą Hume'as nuo pat pradžių pripažįsta, jog „jeigu žmogus mano, kad šį teiginį [kad garbingumas ne visada yra geriausia politika] reikia pagrįsti, tai bus gana sunku rasti atsakymą, kuris jį patenkintų ir įtikintų."[46] Bet galbūt šiuo atveju jis pateikė vienintelį galimą atsakymą, ir jis yra neįtikinamas tik todėl, jog Hume'as kalba taip, tarsi būtų galimas dar ir kitas atsakymas, ir todėl jis privaląs įrodyti, jog garbingumas yra geriausia politika (savanaudiškų individo interesų požiūriu), prieš siūlydamas šią politiką. Tačiau kaip jis pats sako priešpaskutinėje *Tyrinėjimų* pastraipoje, „dorybė yra tikslas ir jos siekiama vardan jos pačios, be jokio užmokesčio ar atlygio, vien dėl pasitenkinimo, kurį ji tiesiogiai teikia; tad turi egzistuoti tam tikras jos sukeliamas jausmas, tam tikras vidinis skonis arba pojūtis (kad ir kaip jį pavadintume), kuris skiria dorovinį gėrį nuo blogio ir priimdamas vieną, kitą atmeta."[47] III dalyje (ypač 35 skirsnyje) argumentuosiu, kad egzistuoja specifiškai moralinis motyvas, ir aiškindamas jo prigimtį remsiuosi Hume'o idėja, jog jį sieja vidinis ryšys su nešališkumo nuostata.

20. Dviejų teisingumo teorijų padariniai teisingumo taisyklėms

Hume'o oficialioji moralės kaip išplėstinės simpatijos teorija atlieka esminį vaidmenį apibrėžiant tai, ką jis laiko charakterio vertinimo kriterijumi, ir kurį konverguoja nešališkas sprendimas. Jeigu keltume vien nešališkumo reikalavimą, jis galėtų būti tenkinamas labai įvairiais būdais. Pavyzdžiui, Kantas taip pat sakytų, jog mąstydami moraliai turime užimti nešališką poziciją. Tačiau kai priduriame Hume'o idėją, jog nešališkumas yra natūralios simpatijos tęsinys, tada jau esame stumiami viena, specifine, kryptimi. Simpatijos apibendrinimas sukuria bendrąjį geravališkumą – rūpinimąsi bendrąja gerove. Tad Hume'o koncepcijoje nešališkumas implikuoja vienokį ar kitokį utilitarizmą.

Mėgindami suprasti, ką Hume'as turi omeny vartodamas tokius terminus kaip „viešoji nauda," turime saugotis anachronizmo. Nederėtų jam priskirti apibrėžto požiūrio į tuos ideologinius nesutarimus, kurie išryškėjo per pastaruosius penkis dešimtmečius. Nederėtų jo vaizduoti ir Benthamo pirmtaku. Kai jis kalba apie „viešąją naudą" arba „viešąjį interesą", kontekstas rodo, jog jis turi omeny pirmiausia tuos dalykus, kurie rūpi visiems – viešoji tvarka, visiems naudingi viešieji darbai ir t.t.[48] (Ma-

nau, kad tai yra standartinė termino „viešasis interesas" vartosena: terminas nusako tam tikrus bendrus interesus, kuriuos žmonės turi kaip visuomenės nariai.)[49] Esu linkęs manyti, jog būtent tai paaiškina, kodėl Hume'as, kaip atrodo, nelaikė rimta problema tos galimybės, kad abipusės naudos ir viešosios naudos principai praktikoje gali atsiskirti ir tapti dviem nepriklausomais skirtingų teisingumo taisyklių šaltiniais. Antai apie privačios nuosavybės sistemą jis sako, jog „tenkindama kiekvieno individo interesą [ji], žinoma, yra naudinga visuomenei, nors šio tikslo nesiekė jos išradėjai."[50]

Kartu turime atkreipti dėmesį ir į kitą termino „viešoji nauda" vartoseną: Hume'as sako, jog „jeigu žmonės natūraliai, vedami širdies paskatų, siektų viešosios naudos, jiems niekada nekiltų mintis, kad būtina vienas kitą riboti šiomis [teisingumo] taisyklėmis."[51] Tačiau būtent ši padėtis („riboto dosnumo" padėties, kaip vienos iš teisingumo sąlygų, priešybė) atrodo taip, tarsi kiekvienam teiktų bentamiškąją visuminės naudos maksimizavimo formulę (kaip tai pabrėžiau 18 skirsnyje „Santykinio savanaudiškumo sąlyga").

Tikrasis atsakymas į šį klausimą yra tai, kad mums nederėtų primygtinai reikalauti paties Hume'o atsakymo. Jam veikiausiai net nekilo šis klausimas, jog galimas neatitikimas tarp viešojo intereso (iš kurio laimi visi) ir viešosios naudos (grynosios naudos sudėjus visų naudingumus); tad jam nereikėjo tikslinti savo kriterijų. Sutinku su J. L. Mackie'o išvada:

> [Nei *Traktate*, nei *Tyrinėjimuose*] Hume'as nepateikia jokios eksplicitinės naudingumo matavimo teorijos, kuri leistų pasverti vienų individų įgijimus ir kitų – praradimus. Veikiau jis yra linkęs manyti, kad visa, kas tarnauja viešajam interesui, ilgainiui pasitarnauja ir kiekvieno asmens interesui. Tačiau šis jo įsitikinimas yra klaidingas, bent jau tuo atveju, jeigu atsižvelgiame į tas platesnes ir rafinuotesnes alternatyvas, kurių jis pats beveik nesvarstė.[52]

Kaip matysime, toji pozicija, kurią Hume'as užima *Traktate* svarstydamas nuosavybės taisykles, beveik visiškai nuslepia potencialų šių dviejų kriterijų nesuderinamumą; tačiau jį iškelia į paviršių papildomi argumentai, kurių jis griebiasi *Tyrinėjimuose*.

Traktate Hume'as pateikia spekuliatyvią rekonstrukciją proceso, kuriam vykstant, jo manymu, susiklostė nuosavybės institucija. Pirmiausia jis taria, kad „turėjimas" *(possession)* buvo įtvirtintas *de facto* pagrindu, ir kad tik paskui žmonės suvokė, jog saugumo sumetimais jiems naudinga priimti taisyklę (kuri turėjimą padaro nuosavybe), jog „kiekvienam leidžia-

ma naudotis tuo, ką jis dabar jau turi ir valdo, t.y. kad nuosavybė arba nuolatinis turėjimas būtų sujungtas su tiesioginiu turėjimu."[53] Hume'as priduria, jog tai dar nėra pakankama nuosavybės taisyklė ir vėliau dėsto įprastus nuosavybės pripažinimo kriterijus, naudojamus teisinėse sistemose, kur veikia nuosavybės institucija: užėmimas, senatis, prieaugis, paveldėjimas ir, žinoma, nuosavybės perdavimas savininko sutikimu. Valdžios, pasak jo, reikia (ir todėl ji atsiranda), kai nuosavybės atsiranda tiek daug, jog prireikia autoriteto sprendžiant ginčus ir ginant nuosavybę nuo vagysčių bei grobimų. Valstybės kuria juridines sistemas, padedančias interpretuoti nuosavybės taisykles ir spręsti kylančius nesutarimus.

Hume'as sako, jog mums reikia konvencijos, leidžiančios nuosavybę paskirstyti taip, kad „neliktų dingsčių nesutarimui ir nesantaikai". Ši taisyklė negali atsižvelgti į „objektų tinkamumą ar netinkamumą konkrečių asmenų poreikiams", o jos taikymas turi „nepriklausyti nuo simpatijų ar antipatijų".[54] Šis reikalavimas implikuoja, jog suteikiant asmeniui konkretaus daikto nuosavybę sumetimai, kuriais vadovaujamasi, „nekildinami iš to, kad konkretus asmuo, naudodamasis tam tikromis gėrybėmis, sukurs daugiau naudos sau pačiam arba visuomenei nei kuris nors kitas asmuo."[55] Būtent šiame kontekste turime interpretuoti garsųjį Hume'o teiginį, jog individualus teisingumo aktas, „traktuojamas atskirai", paprastai nėra visuomenei naudingas, tačiau „visa schema ... yra visuomenei naudinga."[56] Bene priimtiniausia būtų tokia interpretacija: kiekvienas individualus teisingumo aktas, žvelgiant į jį iš visos schemos perspektyvos, yra visuomenei naudingas turimų alternatyvų atžvilgiu. Visuomenei būtų mažiau naudinga taikyti taisyklę „skirtingai kiekvienu atskiru atveju ir vadovautis konkrečia nauda, kuri gali atsiskleisti konkrečiomis aplinkybėmis."[57]

Dėl Hume'o polinkio *Traktate* naudotis paradoksų kalba jis tai išreiškia ekstravagantiškai sakydamas, kad „jeigu garbingas ir geravalis žmogus grąžina didelį turtą kokiam nors šykštuoliui arba maištininkui, tai jis elgiasi teisingai ir pagirtinai, tačiau visuomenė dėl to tikrai nukenčia."[58] Šį teiginį reikėtų interpretuoti šiame kontekste: izoliuotai traktuojamas aktas, atsietas nuo jo sąsajos su bendra teisingumo taisykle, būtų nenaudingas, tačiau toji nauda, kurią teikia taisyklės laikymasis, atsveria šią nenaudą. Jeigu būtų kitaip, tai, žinoma, galėtume turėti geresnę taisyklę, kuri neleistų šykštuoliams ir maištininkams gauti daugiau nei gauna garbingi ir geravaliai žmonės. Tačiau būtent tokia tai-

syklė, pasak Hume'o, padarytų daugiau žalos nei duotų naudos, nes paskirstymą padarytų priklausomą nuo savybių, kurias matuojant visada kiltų nesutarimų.*

Kadangi Hume'as ginčų sprendimą yra linkęs laikyti vienintele nuosavybės taisyklių funkcija, *Traktate* jis pabrėžia tą jo nurodomų taisyklių (būdingų teisės sistemoms, kurias jis žinojo) privalumą, kad jos apeliuoja į vaizduotę. Perėjimas nuo turėjimo (arba užėmimo) prie nuosavybės teisių mažina konfliktiškumą, nes žmonės labiau vertina tai, ką jie patys nuo seno turi, negu tai, ką turi kiti, o dar kiti įpranta tam tikrą asmenį sieti su jo turtu.[59] Visi kiti nuosavybės įgijimo būdai daugiau ar mažiau išradingai aiškinami pagal analogiją su šiuo būdu.

Harrisonas savo studijoje apie Hume'o teisingumo teoriją *Traktate* visai pagrįstai prieštarauja, jog šios taisyklės turi akivaizdžių pranašumų bent jau kai kurių alternatyvių taisyklių atžvilgiu: antai apie prieauglio taisyklę jis sako, kad „būtų išties nepatogu nepripažinti, jog ėriukai priklauso avių savininkams" ir t.t.[60] Panašiai, jo požiūriu, ne vien vaizduotė lemia tai, kad teisės sistemos draudžia pakrančių gyventojams turėti nuosavybės teisę į laivybai tinkamus vandenis.[61]

Faktiškai Harrisonas čia pakartoja paties Hume'o pasikeitusią nuomonę *Tyrinėjimuose*. Nors vaizduotė ir čia vis dar padeda spręsti ginčijamus atvejus,[62] Hume'as gina bendrąją šių taisyklių schemą vadovaudamasis

* J. L. Mackie'as, pirmiausia išdėstęs šią interpretaciją, vėliau svarsto jos alternatyvą, pagal kurią individualus aktas, net atsižvelgiant į tai, kad jis yra taisyklės taikymo išraiška, iš tikrųjų padaro grynos žalos, bet vis dėlto visuomenei gali būti naudinga tokios taisyklės laikytis. Juk „tam, kad bendroji teisingumo schema veiktų, gali būti neišvengiama, jog tam tikri teisingumo aktai pasitarnaus šykštuoliams, lėbautojams, maištininkams ir panašiems veikėjams; tačiau gali būti, kad tokių aktų bus atliekama daugiau nei šiam tikslui būtina. Tokiu atveju kiekvienas toks aktas konkrečiame jo kontekste išties padaro daugiau žalos negu duoda naudos, tačiau jų visuma duoda daugiau naudos negu padaro žalos." Vis dėlto toliau jis pabrėžia, jog praktiškai gali būti neįmanoma reorganizuoti schemą taip, kad būtų atliekamas tik reikiamas tokių aktų skaičius: „Gali būti neįmanoma nustatyti to reikiamo skaičiaus, ir bet kuriuo atveju tokia sudėtinga schema liktų neįgyvendinta." Iš to, žinoma, išplaukia, jog „gali būti, kad dvi vienintelės praktinės alternatyvos – arba vykdyti visus sudedamuosius gėrybių schemos aktus, arba pakeisti ją taip radikaliai, kad šis gėrybinis jos pobūdis išnyks." (Cituojama pagal J. L. Mackie, *Hume's Moral Theory* [London: Routledge & Kegan Paul, 1980], p. 92.) Nekalbame apie tai, kad ši versija nėra grindžiama tekstinėmis nuorodomis, todėl man atrodo, jog ji iš esmės nesiskiria nuo pirmosios interpretacijos. Juk jeigu praktiškai neįmanoma tam tikros taisyklės naudą gauti kitaip, kaip tik taikant ją visais atvejais, tai bet koks nukrypimas nuo jos galiausiai *bus* žalingas. O tai tėra pirmosios interpretacijos parafrazė.

argumentais, kurie nuo tada tapo tipiniais konservatorių argumentais – kad tokios taisyklės skatina žmonių taupumą, produktyvumą ir t.t.[63]

Svarstomos tik dvi standartinių nuosavybės taisyklių alternatyvos. Pirmoji yra ta, kad „didžiausias turtas būtų skiriamas didžiausiai dorybei ir kiekvienam suteikiama tokia galia, kuri atitinka jo nusiteikimą daryti gerus darbus."[64] Šis siūlymas atmetamas dėl jo neapibrėžtumo, kaip ir toji *Traktate* aptariama taisyklė, pagal kurią kiekvienam būtų duodama, kas jam naudingiausia. Kita alternatyva – lygus padalijimas. Hume'as pripažįsta, „kad tais atvejais, kai nukrypstame nuo šios lygybės, iš neturtingojo atimame daugiau nei pridedame turtingajam."[65] (Tai išplaukia iš tam tikrų prielaidų apie naudingumo funkcijas, kurias aptarsime kitame skirsnyje.) Tačiau, Hume'o nuomone, mėginant išlaikyti lygybę tektų atsisakyti „išradingumo, rūpestingumo ir darbštumo" dorybių, nes jos griauna lygybę; rezultatas būtų toks, kad „visuomenė nusiristų į didžiausią skurdą, ir, užuot nedaugeliui padėję išvengti stygiaus ir elgetiško gyvenimo, tokį gyvenimą primestume visai visuomenei."[66] (Hume'as taip pat turi politinių argumentų prieš šią idėją, tačiau, atrodo, jie panaikina vienas kitą. Antai pirmiausia jis sako, jog galios, kurias tokiu atveju tektų suteikti valdžiai, „ją netrukus paverstų tironija", tačiau toliau teigia, jog „visiška turto lygybė, naikinanti bet kokį pavaldumą, nepaprastai susilpnina valdovo galią, nes sulygindama nuosavybę ji neišvengiamai sulygina visą galią."[67])

Mums čia svarbiausia tai, kad Hume'o argumentai grindžiami vien nuorodomis į alternatyvių paskirstymo taisyklių padarinius. „Prigimtinės būklės" siužetas naudojamas tik tam, kad būtų parodyta, kaip gali atsirasti nuosavybe grindžiama sistema. Tačiau jeigu jis būtų įtikintas tuo, kad yra galima pranašesnė sistema (o jo aptariamos alternatyvos toli gražu nėra išsamios), tai jo principai reikalautų ją pripažinti. Todėl jo teorija neturi būti tapatinama su (iš pirmo žvilgsnio panašia) Locke'o teorija, pagal kurią įgijimai „prigimtinėje būklėje" suteikia prigimtines nuosavybės teises, kurios vėliau yra perkeliamos į politinę visuomenę ir joje tampa saugesnės.

Samuelis Johnsonas apie Hume'ą sakė, jog jis „toriams priklauso atsitiktinai",[68] turėdamas omeny tai, kad jo principai nebūtinai implikuoja politines torių išvadas. Juk nors jis atmetė vigų teoriją, pagal kurią valdžios teisėtumas grindžiamas „pirmykšte sutartimi", jis atmetė ir torių paprastai išpažįstamą istorinę legitimacijos doktriną. Tas pat pasakytina apie jo nuosavybės teoriją: ji pripažįsta *status quo* tik todėl, kad remiasi empirine prielaida, jog bet kurios esamos nuosavybės santykių sistemos palaikymas yra

naudingesnis už visas alternatyvas. Kadangi teisingumo taisyklės yra grindžiamos tik naudingumu, ir nėra jokio išorinio ar nepriklausomo teisingumo kriterijaus, būtų beprasmiška protestuoti prieš perskirstymą apeliuojant į teisingumą.

Įtaigiausia Hume'o konservatizmo interpretacija yra toji, kuri jį sieja su Hobbeso konservatizmu. Prisiminkime, jog Hobbesas kai kurioms suvereniteto formoms teikė pirmenybę, pavyzdžiui, jis manė, jog esama svarių argumentų visą suverenumo galią suteikti vienam asmeniui, o ne asmenų grupei, tačiau jis vis dėlto nemanė, kad gali būti pateisinami mėginimai esamą sistemą pakeisti jėga. Neišvengiami anarchiniai tokios kaitos padariniai (Hobbeso koncepcijoje suvereno nebuvimas naikina visuomenę) būtų tiek blogesni už įsivaizduojamus alternatyvaus režimo privalumus, kad būtų išvis beprasmiška imtis naudos ir sąnaudų analizės. Galime tarti, jog, Hume'o įsitikinimu, esama sistema, kad ir kokia ji būtų, yra geriausia, jeigu atsižvelgiame į visuotinio jos pripažinimo naudą, už bet kurią jos alternatyvą. Tačiau tai vėlgi tėra empirinis teiginys, kuris gali būti ginčijamas.

21. Hume'o palikimas kaip sąžiningų dalybų problema

Pirmoji teisingumo teorija

Įdomu tai, kad labai skirtingos politinės filosofijos srovės skelbiasi Hume'o paveldėtojomis. Čia pateiktoji Hume'o teorijos interpretacija leidžia sakyti, jog visos šios pretenzijos turi šiokį tokį pagrindą, nes jos visos Hume'o darbuose gali atrasti tai, kas atitinka jų idėjas. Tad nė kiek nekeista, kad Hume'o pateiktą teisingumo kilmės teoriją savo teorijos pirmtake laiko Davidas Gauthier.[69] Taip pat neabejotina, jog šiuo požiūriu Hume'as yra artimas Hobbesui.[70] Dar artimiau Hume'o nuosavybės kilmės teorija siejasi su Jameso Buchanano darbais. Jamesas Buchananas, 1986 m. Nobelio ekonomikos premijos laureatas, yra žinomiausias konservatyvių teoretikų (daugiausia ekonomistų) grupės, įsikūrusios Virdžinijos valstijoje, atstovas. Nuosavybės kilmės teorija, kurią skelbia šios grupės nariai, nuosekliai plėtoja Hume'o idėją apie šios kilmės priklausomybę nuo žmonių suvokimo, jog abipusės naudos padėtis yra pranašesnė už visuotinio plėšikavimo padėtį.[71] Panašiai valstybei priskiriama ir stabilumo garanto funkcija. Tiesa, šioje vietoje Buchananas nusigręžia nuo Hume'o. Faktiš-

kai jis atsisako naudingumo argumento ir, kaip atrodo, siekdamas konservatyvių išvadų griebiasi kitokių prielaidų.

Hume'o koncepcijoje, kai tik nuosavybės sistema yra realizuota ir garantuota valstybės, tampa natūraliai pateisinamas jos reikalavimas netrikdyti. Jo argumentai apeliuoja į socialiai naudingus nuosavybės neliečiamumo principo padarinius. Hume'ui vienintelis ikipolitinės būklės postulavimo tikslas yra paaiškinti, kaip pagal tam tikrą konvenciją susiklosto specifinis nuosavybės pasiskirstymas. Tuo tarpu Buchananas *status quo* mėgina ginti remdamasis argumentais, kurie nesiremia empiriniais teiginiais apie jo padarinių pranašumą alternatyvių schemų atžvilgiu. Pereidamas nuo primityvaus turėjimo, paremto fizine jėga, prie nuosavybės saugos, grindžiamos abipuse nauda (nesaistomos laisvės padėties atžvilgiu), šiame taške jis paprasčiausiai įšaldo visą procesą. Bet kokie tolesni nuosavybės taisyklių pakeitimai turi būti daromi vienbalsio sutarimo ir sutikimo pagrindu. Tai atrodo taip, tarsi Hume'as, iškėlęs tą savo teorijos dalį, kuri susijusi su teisingumo ištakomis, nebekeltų tolesnio klausimo, kas teisingumą padaro dorybe.

Hume'as aiškiai suvokė, jog tuometinės nuosavybės teisės faktiškai buvo nepagrindžiamos, nes atidžiai nagrinėjant jų ištakas paaiškėtų, jog jos dažniausiai kyla iš smurto ir apgaulės. Kadangi *status quo* jis gynė tik kaip konvencinį paskirstymo pagrindą, ši aplinkybė jam nekėlė didelių rūpesčių. Jis nereikalavo, kad nuosavybės titulai aiškiomis linijomis būtų kildinami iš tam tikro pirminio pasisavinimo akto. Buchananas veikiausiai taip pat nemano, kad visi nuosavybės perdavimo aktai buvo grindžiami laisvu sutikimu. Tačiau vis dėlto atrodo, jog *status quo* padėčiai jis nori suteikti privilegijuotą statusą, nes teigia, kad iš jokio asmens negali būti teisėtai atimama (net įstatymo keliu) tai, ką jis dabar turi.

Hume'o konservatyvios išvados buvo kildinamos bent jau iš suprantamo principo, t.y. bendros naudos principo, remiantis teze, kad nėra jokio išorinio ir nepriklausomo teisingumo standarto, į kurį galima būtų apeliuoti. Buchanano skepticizmas yra radikalesnis: jis skelbia, jog visi moralės principai tėra asmeninių preferencijų išraiška.

> Iš kur galime gauti kriterijų spręsdami klausimą, ar tam tikras įstatymo pakeitimas arba teisių perskirstymas yra pateisinamas? Daugumai socialinių teoretikų pakeitimas yra priimtinas, jeigu „man jis patinka," nors daugelis jų dangsto šį argumentą išsigalvotomis „socialinio naudingumo funkcijų" ir „viešojo intereso" konstrukcijomis. Ši nuostata man atrodo gryno eskapizmo ap-

raiška: grįžtama prie tuščių ginčų dėl asmeninių vertybių, o tai rodo racionalaus diskurso pabaigą.[72]

Gana keista, kad „racionalus diskursas," Buchanano nuomone, turi atmesti visa, kas paprastai laikoma racionaliu diskursu (pavyzdžiui, argumentus apie tam tikros institucinės tvarkos alternatyvų suderinamumą arba nesuderinamumą su teisingumu), ir apsiriboja subjektyvių preferencijų palyginimu, kad ir kokios prietaringos ar neprotingos būtų tos preferencijos, kad ir kokiomis teisingomis ar klaidingomis idėjomis apie pasaulį jos remtųsi.

Remdamasis šiuo radikaliu skepticizmu Buchananas daro išvadą, jog vienintelis galimas kriterijus yra vienbalsis sutarimas. Tačiau šis argumentas akivaizdžiai gali būti atsuktas prieš jį patį, nes daugelis žmonių tikrai nesutiktų su idėja, jog joks perskirstymas negali būti teisėtas, jeigu jis nesiremia visų sutikimu. Siekdamas atrasti nepajudinamą konservatizmo pagrindą, kuris neapeliuotų į jokius principus, Buchananas faktiškai atsiremia į tuštumą. Jo teorija pati save sugriauna.

Antroji teisingumo teorija

Parodžiau, jog Hume'o pirmoji teorija gali būti panaudojama besąlygiškam *status quo* pateisinti. Dabar noriu panagrinėti tai, kaip antroji Hume'o teorija gali būti panaudojama generuojant kur kas mažiau konservatyvias išvadas, nei tos, prie kurių jis pats priėjo. Prisiminkime, jog Hume'o argumentas prieš esamų nuosavybės santykių keitimą buvo grindžiamas aukščiausiuoju tikslu, kuris reikalauja vengti nesutarimų ir nesantaikos. Tačiau viešosios, arba bendros naudos, kriterijus gali būti panaudojamas vertinant bet kurią tezę, tarp jų ir tą, kad *status quo* padėtis yra geresnė už bet kurią alternatyvą. Kaip prisimename, gindamas savo poziciją Hume'as apeliavo į problemas, kurios kiltų, jeigu paskirstymo klausimas būtų sprendžiamas pavieniais atvejais, atsižvelgiant į konkrečius reikalavimus apie tai, kas ir ką gali turėti (apie tai kalbėjome 14 skirsnyje). Tačiau tai nereiškia, kad pačios taisyklės negali būti keičiamos siekiant visiems naudingo rezultato.

Utilitarizmo tradicijoje šis radikalizmo potencialas atsiskleidė gana vėlai. Benthamas ir jo tiesioginiai sekėjai vadovavosi Hume'o nuostata, kad privati nuosavybė yra neliečiama. Benthamas pripažino Hume'o idėją, jog lygus pajamų paskirstymas, svarstant jį patį savaime, sukurtų maksima-

lų naudingumą. Tačiau kaip ir Hume'as, jis manė, jog šį lygybės pranašumą nusveria nuosavybės stabilumo nauda.

Radikalusis utilitaristinio kriterijaus pradas išliko latentinis iki pat J. S. Millio *Politinės ekonomijos principų*, kur buvo iškelta tezė, jog gamybą valdo gamtos dėsniai, apibrėžiantys tai, kas turi būti įdėta siekiant tam tikro rezultato, tačiau to rezultato paskirstymas priklauso tik nuo socialinių sprendimų.[73] Teoriškai tam tikros ekonomikos produktas gali būti paskirstomas bet kuriuo jau sukurtu būdu. Tačiau praktiškai išlieka tam tikrų sąsajų su gamybos procesu, nes išlieka gamybos paskatų problema.

Savo *Autobiografijoje* Millis įsivaizduoja tuos ateities laikus, kai materiali nauda nustos būti žmonių darbo paskata: jeigu žmonės kaunasi mūšiuose vardan tėvynės, tai ar jie lygiai taip pat negali vardan tėvynės kasti griovių arba austi audeklų?[74] Tačiau savo ekonominėje analizėje jis ir toliau vadovavosi prielaida, jog žmonės dirbs tik tiek, kiek jiems bus naudinga dirbti, savanaudiškai atsižvelgdami vien į atlygį už darbą. Šiuo požiūriu jo pavyzdžiu sekė vėlesni utilitaristiniai ekonomistai. Utilitarizmą išpažįstantys ekonomistai vadovavosi Benthamo idėja, kad asmeninės naudos siekis turi būti derinamas su visuminės naudos siekiu per paskatų mechanizmą net tais laikais, kai utilitarizmo filosofai kėlė klausimą, kas privalu žmonėms, kurių motyvas yra vien gauti sau naudos.

Šios teorinės nuostatos kontekste formavosi utilitaristinė gerovės ekonomika, kurios kulminacija tapo A. C. Pigou veikalas *Gerovės ekonomika*.[75] Jeigu gamybos produktas būtų paprasčiausiai paimamas ir paskirstomas taip, kad maksimizuotų visuminį naudingumą, tai gamybos ir paskirstymo ryšys būtų visiškai nutrauktas. Tai, ką kiekvienas asmuo gautų, priklausytų nuo jo gebėjimo gaunamą produktą paversti naudingumu, o ne nuo jo indėlio į to produkto sukūrimą. Pigou, laikydamasis įsitikinimo, jog lygus pajamų paskirstymas yra patikimiausias naudingumo maksimizavimo būdas, vadovavosi utilitarizmo tradicija. Atsižvelgdami į skepticizmą dėl tarpasmeninių naudingumo palyginimų (žr. aukščiau, 12 skirsnį), vėlesnieji utilitaristai savo argumentus formulavo taip, kad būtų aišku, jog jiems reikia tik bendriausios informacijos apie naudingumo funkcijų formą.

Tarkime, jog ieškome būdo, kaip padalyti tam tikrą pinigų sumą, kad būtų maksimizuotas visuminis naudingumas, ir norime atsižvelgti į reikalavimą, kad jokio individo gaunama suma nepriklausytų nuo to asmens naudingumo funkcijos. Galime priimti gana įtikinamą prielaidą, kad kiekvienam individui pinigai turi mažėjantį ribinį naudingumą. Tai reiškia,

kad nauda, kurią individas gauna iš pirmojo tūkstančio dolerių, bus didesnė už naudą, gaunamą iš antrojo tūkstančio dolerių ir t.t., nors su šia prielaida yra visiškai suderinama tai, kad vienas asmuo iš trečiojo tūkstančio dolerių gali gauti daugiau naudos nei kitas iš pirmojo. Remdamiesi vien mažėjančio ribinio naudingumo prielaida galime prieiti prie išvados, jog labiausiai tikėtina, kad visuminis naudingumas bus maksimalus tada, kai pajamos bus dalijamos po lygiai.[76]

Tarkime, jog turime reikalų tik su dviem žmonėmis ir fiksuota pinigų suma, kuri jiems padalijama po lygiai. Egzistuoja tam tikra galimybė, kad visuminį naudingumą padidintume, jeigu reikiama kryptimi nutoltume nuo lygybės. Tačiau egzistuoja ir tokia galimybė, kad nueisime klaidinga kryptimi ir sumažinsime visuminį naudingumą. Neturėdami konkrečios informacijos apie šiuos individus, šiuos sėkmingus ir nesėkmingus nukrypimus nuo lygaus pinigų padalijimo turime laikyti vienodai tikėtinais.

Kadangi visuminio naudingumo padidinimo arba sumažinimo šansai nukrypstant nuo lygaus padalijimo yra vienodi, gali atrodyti, jog nėra jokio utilitarinio pagrindo rinktis lygaus padalijimo alternatyvos iš visų galimų. Taip išties būtų, jeigu apskritai neturėtume informacijos apie naudingumus. Tačiau prisiminkime, jog dabar tariame, kad apie naudingumus žinome vieną bendrą faktą – kad pinigai visiems turi mažėjantį ribinį naudingumą. Tai mums leidžia teigti, jog naudingumo išlošis teisinga kryptimi nutolus per tam tikrą atstumą (tarkime, dešimties dolerių skirtumu) nuo lygaus pajamų paskirstymo visada bus mažesnis negu naudingumo pralošis nuo jo nutolus per tokį pat atstumą klaidinga kryptimi. Todėl tikėtinas visuminio naudingumo padidėjimas nutolus teisinga kryptimi nuo lygaus pinigų padalijimo neatsvers tikėtino naudingumo sumažėjimo nuo lygybės nutolus klaidinga kryptimi. Kadangi ir padidėjimo, ir sumažėjimo tikimybė yra vienoda, tolstant nuo lygaus paskirstymo gausime grynąjį tikėtinos naudos sumažėjimą.

Taikant šį rezultatą visai visuomenei „prieiname prie išvados, jog siekiant maksimizuoti visuminį visuomenės pasitenkinimą pajamas būtų racionaliausia skirstyti pagal egalitarizmo principą".[77] Taigi remdamiesi gana silpnomis prielaidomis apie naudingumo funkcijas galime dedukuoti rezultatą, kurį, kaip matėme ankstesniame skirsnyje, pripažino ir Hume'as, ir Benthamas – jeigu atidedame į šalį paskatų klausimą ir paprasčiausiai klausiame, kaip geriausia padalyti fiksuotą sumą, kad maksimizuotume visuminę laimę, tai atsakymas bus – lygus padalijimas.

Tačiau ir Hume'as, ir Benthamas atmeta lygų padalijimą dėl to, kad nors statiniu požiūriu jis būtų geriausias, blogas yra dinaminiu požiūriu. Beveik visi jų paveldėtojai ekonomistai perėmė šią jų prielaidą – kad atsižvelgę į gamybos paskatų būtinybę turime pripažinti nelygybę. Jeigu privalu atsižvelgti į paskatų klausimą, tai turime sakyti, jog ekonominis paskirstymas turi tarnauti dviem tikslams: kaip motyvuojantis veiksnys, jis yra gamybos proceso dalis, bet kartu jis yra vartotojo naudingumo šaltinis. Tad utilitarizmo problema yra rasti tokį (vartotojiško) naudingumo maksimizavimo ir gamybos paskatų išsaugojimo siekių derinimo būdą, kad ekonomika kaip visuma maksimizuotų naudingumą.

Trečioji paveldėtojų grupė yra tie (tarp jų ir šios knygos autorius), kuriems svarbiausioji Hume'o paveldo dalis yra ne tiek substancinis jo antrosios teisingumo teorijos turinys, kiek prielaidos, iš kurių šis turinys kildinamas. Šiuo požiūriu, svarbiausioji yra moralės bei nešališkumo ryšio idėja ir idėja, jog moralinis motyvas yra noras gebėti savo veiksmus pateisinti prieš nešališko vertinimo tribunolą. Apie tai kalbėsime III dalyje.

V SKYRIUS

Rawlsas apie teisingumą (1): tarptautinis ir tarpgeneracinis teisingumas

22. Teisingumo aplinkybės

Mėginau parodyti, jog Hume'as turi dvi teisingumo teorijas. Pirmoji, kuri remiasi teisingumo aplinkybių idėja, teisingumą grindžia pabrėždama nuolatinių taisyklių naudingumą kiekvienam, palyginti su nesaistomos laisvės padėtimi. Antroji teorija teisingumą traktuoja kaip nešališkų sprendimų sritį. Teigiu, jog tas pačias dvi teisingumo teorijas galima rasti Johno Rawlso *Teisingumo teorijoje.*

Nors Hume'o rankose abi šios teorijos implikuoja tas pačias praktines išvadas, taip yra tik todėl, kad jo įsitikinimu, geriausia neliesti jau susiklosčiusių nuosavybės institucijų, nors ir kokiu pavidalu jos būtų įtvirtintos. Tačiau potencialiai šios dvi teorijos skiriasi savo praktinėmis rekomendacijomis, ir manau, kad tai galima parodyti Rawlso atveju. Šiame ir kitame skirsnyje mėginsiu atskleisti dviejų Rawlso teisingumo teorijų tarpusavio įtampą svarstydamas tris jų taikymo atvejus.

Šią tezę aiškinsiu pradėdamas (šiame skyriuje) ne nuo to Rawlso teorijos taikymo atvejo, kuriam jis pats skiria daugiausia dėmesio – ne nuo visuomenės amžininkų tarpusavio santykių. Nors minėtoji įtampa egzistuoja ir čia, tačiau ryškiau ji atsiskleidžia dviem kitais jo teorijos taikymo atvejais – santykiuose tarp skirtingų visuomenių ir santykiuose tarp skirtingų vienos visuomenės kartų. Teorijos taikymo analizę tolesniame skirsnyje pradėsime nuo visuomenių santykių analizės. Toliau, 24 skirsnyje, nagrinėsime tarpgeneracinį teisingumą. Skyrių baigsime nagrinėdami (25 skirsnyje) gana keblią problemą, kuri kyla taikant Rawlso teoriją nežmogiškųjų gyvūnų atveju. Nors pats Rawlsas nepripažįsta savo teorijos taikymo kitokioms nei žmogiškosioms būtybėms, pats šis nepripažinimo faktas kelia labai įdomių ir svarbių klausimų.

Šiame skirsnyje noriu aptarti Rawlso teikiamą Hume'o teisingumo aplinkybių doktrinos variantą. Norėdami išsiaiškinti, kokį vaidmenį ši dok-

trina atlieka Rawlso teorijoje, pirmiausia turime suvokti, jog pagrindinis aiškinamasis *Teisingumo teorijos* modelis yra „pirminė pozicija". Tad mūsų klausimą turėtume performuluoti taip: „Kaip teisingumo aplinkybės gali būti susietos su pirmine pozicija?"

Apie pirminės pozicijos teorijas plačiau kalbėsiu 9 skyriuje. Šioje vietoje pakanka pasakyti, jog jų pagrindinė idėja nesiskiria nuo tos Harsanyi idėjos, kurią aptarėme 9 skirsnyje – kad nešališką principų pasirinkimą galime garantuoti tada, kai žmonėms iš tam tikros principų aibės siūlome pasirinkti principus, blokuojame visą informaciją, kuri jiems leistų tuos principus pakreipti sau palankesne linkme. Teisingi principai yra tie principai, kurie pasirenkami sąžiningo pasirinkimo situacijoje; iš čia ir pats pavadinimas „teisingumas kaip sąžiningumas".

Taigi pirminės pozicijos konstrukcija atspindi pamatines idėjas apie tai, kas svarbu ir kas nesvarbu sprendžiant teisingumo klausimus. Šios idėjos į konstrukciją įtraukiamos kaip apibrėžimai, nusakantys tai, ką turi žinoti pasirinkdami asmenys, ir tai, kokia informacija jiems turi būti neprieinama. Siekiant nešališko pasirinkimo pirminėje pozicijoje žmonėms nieko neleidžiama žinoti apie savo asmenines savybes. Tačiau jiems yra prieinama tam tikra bendra informacija apie žmogiškųjų būtybių ir jų bendruomenių savybes. Kadangi pasirinkdami teisingumo principus jie gali naudotis tik šia informacija, tai jų pasirinkti principai galios tik tuo atveju, jeigu duomenys, kuriais jie remiasi, yra patikimi. Pirminės pozicijos kalbą išvertus į įprastąją galima teigti, jog Rawlso teisingumo principai galioja tik paties Rawlso apibrėžtomis sąlygomis.

Šias sąlygas, pasak Rawlso, nusako Hume'o teisingumo aplinkybės, ir Hume'o pateiktąjį aprašymą jis apibūdina kaip „itin įžvalgų."[1]

> Pirma, egzistuoja objektyvios aplinkybės, kurios žmonių bendradarbiavimą daro ne tik galimą, bet ir neišvengiamą. Taigi daugelis individų vienoje geografinėje vietoje gali koegzistuoti vienu metu. Šie individai iš esmės nesiskiria savo fiziniais ar protiniais gebėjimais; bet kuriuo atveju jų gebėjimai daugmaž atsveria vienas kitą, tad niekas iš jų negali turėti viešpataujančios padėties kitų atžvilgiu. Tačiau jiems gresia agresija, taip pat pavojus, kad jų planus blokuos jungtinė kitų individų galia. Galiausiai daugumoje situacijų svarbi santykinio stygiaus sąlyga. Gamtiniai ir kitokie ištekliai nėra tokie dideli, kad visos bendradarbiavimo schemos būtų perteklinės ir nereikalingos, bet kartu aplinkybės nėra tokios baisios, kad visos apipusės naudos pastangos būtų iš anksto pasmerktos žlugti. Tad nors yra galima visiems naudinga tvarka, gėrybės, kurias ji teikia, niekada nepatenkina visų žmonių reikalavimų.[2]

Tai, ką Rawlsas vadina „subjektyviomis aplinkybėmis", šiek tiek skiriasi nuo Hume'o formuluočių. Vietoje Hume'o „riboto geranoriškumo" aplinkybės turime Rawlso „gyvenimo planus" ir „gėrio sampratas". Tačiau Rawlsas priima Hume'o išvadą, kad reikia principų, leidžiančių spręsti konfliktuojančių interesų nesutarimus. Tai nebūtinai yra „asmeniniai interesai". Žmonių interesai yra tai, ko jie siekia, o tai, ko jie siekia, nebūtinai yra asmeniniai interesai. Tačiau pirminės pozicijos dalyviai turi žinoti, jog „pusės nesirūpina viena kitos interesais."[3]

Svarbu suprasti, jog „pusės", apie kurias čia kalbama, nėra pirminės pozicijos žmonės; jie tėra teorijos konstruktai. Kalbama apie realaus gyvenimo žmones, kurie disponuoja visa informacija apie save ir savo visuomenę. Taip ir turi būti, jeigu pagalvojame apie tai, kaip nusakomos teisingumo aplinkybės. Juk akivaizdu, kad jos galioja ne pirminėje pozicijoje. Pirminės pozicijos dalyvių nesieja gamybiniai santykiai, jie nesirūpina gynyba nuo agresijos ir t.t. Veikiau tariama, jog žmonės pirminėje pozicijoje žino, kad šios sąlygos galioja realiame gyvenime.

Koks santykis žmones pirminėje pozicijoje sieja su visuomenės, kuriai jie renka reguliatyvius principus, nariais? *Teisingumo teorijoje* jie yra tos visuomenės nariai, tik paprasčiausiai juos ištikusi visiška amnezija. Vėlesniuose darbuose Rawlsas juos vaizduoja kaip visuomenės narių atstovus, kuriems patikėta rūpintis jų interesais, nors jie nežino savo klientų tapatybės ir daugelio dalykų apie visuomenę, kurioje gyvena. Manau, kad šie du jų santykio vaizdavimo būdai iš esmės yra lygiaverčiai, nors idėja, kad žmonės pirminėje pozicijoje yra atstovai, turi tą privalumą, jog lengviau leidžia paaiškinti, kaip kūdikių ar psichikos ligonių interesai gali atsispindėti pirminėje pozicijoje.

Kadangi tariama, jog teisingumo aplinkybės egzistuoja visuomenėje, kuriai renkami teisingumo principai, gali atrodyti keista, kad Rawlsas turi „tarti", jog „nesirūpinimas vienas kito interesais" yra viena iš šių aplinkybių. Tokia prielaida yra akivaizdžiai klaidinga bet kurios mums žinomos visuomenės atžvilgiu. Kai kuriems žmonėms (bent jau) kartais rūpinimasis kitų tikslais yra pakankamas motyvas daryti kažką, ko šiaip jau jie nedarytų. Faktiškai gyvename ne tokiame pasaulyje, kur žmonės atsižvelgia į kitų tikslus tik stumiami pareigos jausmo. Teigdamas priešingą situaciją Rawlsas visiškai be reikalo susikuria problemą. Tokiu atveju, panašiai kaip Kantui, jam gali būti priekaištaujama dėl to, kad jo koncepcijoje kitam asmeniui padarytas geras darbas turi moralinę vertę tik tuo atveju, jeigu geradario tas asmuo yra nemėgstamas. Rawlso atveju tokį

priekaištą galima suformuluoti taip: jo teorijoje teisingumu gali vadovautis tik tie žmonės, kurie yra visiškai abejingi kitų interesams. Faktiškai jau atsirado nedidelė, bet aktyvi Rawlso studijų šaka, eksploatuojanti būtent šią idėją.[5]

Tačiau vienintelis dalykas, kurį čia Rawlsas nori pabrėžti, kaip ir kadaise Hume'as, yra tai, kad teisingumo neprireiktų (jis būtų, anot Hume'o, „bevertis"), jeigu nebūtų konfliktų, kuriuos tenka vienaip ar kitaip spręsti. „Teisingumo aplinkybės gali būti traktuojamos kaip normalios sąlygos, kurioms esant žmogiškasis bendradarbiavimas yra ir galimas, ir būtinas. Taigi ... nors visuomenė yra abipusiai naudingo bendradarbiavimo sistema, jai paprastai būdingas ir interesų konfliktiškumas, ir jų tapatumas."[6] Jeigu taip, tai Rawlsui pakanka paprasčiausiai pasakyti, jog teisingumo principų visai nereikėtų, jeigu žmonių interesų tapatumas būtų toks visiškas, kad apskritai nekiltų jokių konfliktų.

Jeigu visų gyvenimo planai būtų taip integruoti tarpusavyje, kad sudarytų vieningą planą, kuriame kiekvienas turėtų jam deramą vietą, teisingumo nereikėtų. „Šventųjų bendruomenėje, išpažįstančioje bendrą idealą, jeigu tokia bendruomenė išvis galėtų egzistuoti, negalėtų kilti nesutarimų dėl teisingumo. Kiekvienas negalvodamas apie save dirbtų tam tikslui, kurį apibrėžia jų bendra religija, o nuoroda į šį tikslą (jeigu jis tiksliai apibrėžtas) leistų išspręsti bet kurį teisingumo klausimą."[7] Tačiau kol kiekvieno žmogaus planai įgyvendinami nesuderintai su kiekvieno kito planų įgyvendinimu (po to, kai kiekvienas modifikuoja savo pirminį planą atsižvelgdamas į kitų planus), tol turime Hume'o „riboto dosnumo" situaciją.

I dalyje jau aptariau ilgą Rawlso išnašą, skirtą Braithwaite'o Mato ir Luko problemai (8 skirsnis). Prisiminus tai, ką ten sakiau apie Rawlso prieštaravimus Braithwaite'o sprendimui ir netiesiogiai visiems dvipakopiams sprendimams (jis faktiškai mini ir atmeta Nasho sprendimą), čia gali atrodyti keista, jog jis apeliuoja į Hume'o teisingumo aplinkybes. Juk Braithwaite'o siūlomam sprendimui jis prieštaravo dėl to, kad Matui leidžiama naudotis „grasinimo pranašumu".[8] Ir, kaip matėme, Rawlsas prieštaravo ne vien tam, kad nesusitarimo atskaitos tašką apibrėžia strateginės pastangos įgyti santykinį pranašumą. Veikiau jis prieštaravo tam, kad derybinei galiai būtų teikiamas koks nors vaidmuo nustatant baigmę. Pirminė pozicija įvedama kaip tik todėl, kad siekiama pašalinti galios santykius. Savo išnašą Rawlsas baigia tokia pastaba: „Čia trūksta deramo *status quo* apibrėžimo, kuris būtų priimtinas moralės požiūriu. Nega-

lime įvairių atsitiktinių aplinkybių laikyti žinomais faktais, individualių preferencijų traktuoti kaip duotybių ir tikėtis, kad teisingumo (arba sąžiningumo) sąvokas mums išaiškins derybinių sprendimų teorijos. Pirminės pozicijos sąvoka konstruojama siekiant išspręsti priimtino *status quo* problemą."[9] Tačiau sunku suprasti, kodėl konstruojant teisingumo principus reikia pašalinti realius strateginius individų pranašumus ir trūkumus, jeigu dar sakoma, kad teisingumo sąvoka taikytina tik Hume'o nusakytomis teisingumo aplinkybėmis. Juk šitaip pro užpakalines duris įsileidžiami strateginiai santykiai, kurie ką tik buvo išguiti per fasadines duris. Mėginsiu parodyti, jog Rawlsas išties padarė klaidą priimdamas teisingumo aplinkybių sąvoką.

23. Tarptautinis teisingumas

Tiek santykiai tarp tautų, tiek santykiai tarp kartų kelia rimtą iššūkį Rawlso mėginimui abipusį naudingumą ir nešališkumą suderinti kaip du teisingumo pagrindus. Panagrinėsiu šiuos santykius paeiliui. Tarptautinis teisingumas yra mažiau egzotiškas už tarpgeneracinį teisingumą, tad pradėsiu nuo jo. Jau aptariau tai, kaip Rawlsas pateikia savo argumentus apie teisingumo turinį visuomenėje. Turime įsivaizduoti, kad visuomenės nariai (arba jų atstovai) renkasi principus, kurie reguliuos jų bendrą gyvenimą, ir juos renkasi sąlygomis, kurioms esant pašalinami visi morališkai nesvarbūs veiksniai. Nors pats Rawlsas nevartoja tokio termino, pagal analogiją su Hume'o teisingumo aplinkybėmis šias sąlygas galime pavadinti nešališkumo aplinkybėmis.

Šioms sąlygoms priklauso „nežinojimo uždanga", visuomenės nariams arba jų atstovams neleidžianti gauti informacijos, kuri galėtų tendencingai paveikti jų pasirinkimą. Konkrečiai tai reiškia, kad visuomenės nariai neturi informacijos apie savo asmenines savybes arba, jeigu pasirinkimą daro atstovai, informacijos apie jų klientų asmenines savybes. Taigi visuomenės nariai nieko nežino apie savo įgimtus ar socialinius pranašumus: įgimtą intelektinį ar fizinį pajėgumą, išsilavinimo lygį ar švietimo patirtį, užsiėmimą ir pajamas, turto paveldėjimo galimybes ir t.t. Jeigu pasirinkimą daro atstovai, šių dalykų jie nežino apie savo klientus. Šių informacinių ir kitokių apribojimų sąlygomis susitarimo dalyviai (kaip visuomenės nariai arba kaip atstovai) siekia apginti savo arba savo klientų interesus. Kaip matėme ankstesniame skirsnyje, turi būti postuluojamas ir tarpusavio abejingumas vienas kito interesams.

Šiomis sąlygomis susitarimo dalyviai sutartų, pasak Rawlso, dėl dviejų teisingumo principų. Pirmasis principas kiekvienam visuomenės nariui garantuotų lygias pilietines ir politines teises: niekas nesutiktų priimti ko nors mažiau. Antrasis nusako atviros konkurencijos dėl pranašesnių pozicijų sąlygas ir teigia, kad ekonominė nelygybė turi būti tvarkoma taip, kad būtų kuo naudingesnė blogiausioje padėtyje esantiems visuomenės sluoksniams. Kitame skyriuje analizuosiu Rawlso argumentus, kuriais jis grindžia šį antrąjį teisingumo principą ir ypač vadinamąjį skirtumo principą, kuris reguliuoja nelygybę. Todėl čia tų argumentų neaiškinsiu, o tik pabrėšiu, jog jie yra kur kas subtilesni (ir logiškesni) nei paprastai manoma.

Spręsdamas tarptautinio teisingumo klausimą Rawlsas naudojasi ir pirminės pozicijos idėja, įkūnijančia tai, ką pavadinau nešališkumo aplinkybėmis. Taigi turime įsivaizduoti, jog visuomenėms pasirinkus savo teisingumo principus susirenka jų („visuomenė" šiuo atveju reiškia „valstybę") atstovai, kuriuos nuo pasaulio skiria nežinojimo uždanga, slepianti „konkrečias jų visuomenės gyvenimo aplinkybes [ir] jų galią palyginti su kitomis tautomis." Tad susitarimo dalyviai turi

> tik tiek informacijos, kad galėtų priimti racionalų sprendimą, ginantį jų interesus, tačiau ne tiek, kad galėtų pasinaudoti savo pranašesne padėtimi. Pirminė pozicija nusako sąžiningą tautų santykį viena kitos atžvilgiu; ji pašalina atsitiktinumo ir istorinio likimo nulemtus veiksnius. Teisingumas santykiuose tarp valstybių apibrėžiamas principais, kurie būtų pasirinkti taip apibūdintoje pirminėje pozicijoje. Šie principai yra politiniai, nes reguliuoja viešąją politiką kitų valstybių atžvilgiu.[10]

Pasak Rawlso, principai, kurie būtų pasirinkti už šios nežinojimo uždangos, būtų liberalaus nacionalizmo principai. Juos suprastų ir jiems pritartų Woodrowas Wilsonas.

> Pagrindinis tarptautinės teisės principas būtų lygybės principas. Nepriklausomos tautos, organizuotos į valstybes, turi tam tikrų pamatinių lygių teisių. Šis principas yra analogiškas konstitucinio režimo piliečių lygiateisiškumo principui. Vienas šios tautų lygybės vedinių yra tautų apsisprendimo teisė, tautų teisė tvarkyti savo reikalus be užsienio valstybių kišimosi. Kitas vedinys yra savigynos teisė kilus agresijai, įskaitant teisę burtis į gynybines sąjungas, kad įgyvendintų šią teisę. Dar vienas principas reikalauja laikytis sutarčių, jeigu jos neprieštarauja kitiems valstybių santykius reguliuojantiems principams.[11]

Valstybės nacionalinis interesas „žvelgiant į jį iš pirminės pozicijos" yra „apibrėžiamas jau pripažintų teisingumo principų. ... Tokia valstybė nesivadovauja viešpatavimo pasaulyje ar nacionalinės garbės motyvais, ji neima kariauti dėl ekonominės naudos ar teritorinės ekspansijos. Tai yra nesuderinama su teisingumo samprata, kuri apibrėžia šalies teisėtus interesus, net jeigu jais vadovaujamasi realioje valstybių elgsenoje."[12]

Jeigu rimtai traktuojame teisingumo aplinkybių doktriną, tai šios išvados apie teisingumo reikalavimus valstybių elgsenai atrodo per daug griežtos. Mažų mažiausiai jos nėra akivaizdžios. Neabejotina, jog faktą, kad tarptautiniuose santykiuose vyrauja priešiškumas, kylantis dėl nesuderinamų „ekonominės naudos ar teritorinės ekspansijos tikslų", taip pat kitokie nukrypimai nuo jo formuluojamų principų, paaiškina tai, kad toji apytikrė jėgų lygybė, kurią nusako „teisingumo aplinkybės", tarptautinėje arenoje galioja tik labai ribotai. Kaip liudija Jungtinių Valstijų ir Sovietų Sąjungos pavyzdžiai, stiprios valstybės visada buvo ir yra pajėgios kolonizuoti, kontroliuoti ir išnaudoti silpnesnes valstybes. Tiesa, šiais laikais tokia elgsena turi ir kai kurių neigiamų padarinių. (Antai XIX amžiuje vieninteliai politiniai kaštai, į kuriuos derėjo atsižvelgti Europos valstybėms ir jų kolonijoms kitose pasaulio dalyse, buvo tik teritorinio konflikto su varžovėmis rizika.) Tačiau galingosios valstybės gali sau leisti vadovautis požiūriu, kad galutinėje sąskaitoje joms vis dėlto naudinga laužyti Rawlso siūlomus formaliai egalitarinius (politine, ne ekonomine prasme) principus.

Normatyvinė valstybių lygybė, suponuojama Rawlso principų, nėra paremta faktine valstybių lygybe. Net jeigu laikomasi požiūrio (jo laikosi dauguma autorių, rašančių šia tema), kad teisingumo aplinkybės bent minimaliai egzistuoja ir tarptautiniu lygiu, visa tai reiškia, jog nė viena valstybė neturi Hobbeso Dievo statuso – kad būtų taip visiškai nepažeidžiama, jog negalėtų nieko laimėti iš tarpusavio ryšių sistemos. Tačiau jeigu abipusės naudos reikalavimas reiškia, kad kiekviena valstybė turi kažką laimėti (ne už nežinojimo uždangos, bet realiai) iš taisyklių, apibrėžiančių valstybių teises ir pareigas, tokiu atveju negalime tikėtis, jog tos taisyklės bus egalitarinės. Jos gali būti naudingos galingiausioms valstybėms tik tuo atveju, jeigu duoda joms kur kas daugiau nei silpnesnėms valstybėms. Realiai egzistuojanti sistema iš esmės tokia ir yra, nes egalitarinę retoriką dažnai nustumia į šalį praktika: visos valstybės yra lygios teoriškai, tačiau praktiškai galingosios valstybės gali pažeidinėti taisykles ir nesulaukti sankcijų. (Jungtinių Tautų struktūroje tai formalizuoja

veto teisė Saugumo taryboje.) Teisingumo aplinkybė, Sovietų Sąjungą ir Jungtines Valstijas veiksmingiausiai skatinanti laikytis tam tikrų apribojimų, yra abipusio susinaikinimo baimė.

Svarbu suprasti, jog pasirinkimas neapsiriboja pasirinkimu tarp „prigimtinės būklės" ir tam tikros teisingumo principų aibės. Jeigu „prigimtinė būklė" yra gana šiurpi, gali būti labai daug teisingumo principų, kuriuos pripažinus pagerėtų visų padėtis, palyginti su prigimtine būkle. Tačiau ne visi jie yra vienodai stabilūs. Teisingumo aplinkybių logika yra dvipakopių sprendimų logika, kaip ją analizavome I dalyje. Ten matėme, jog nepakanka to, kad sprendimas pagerina abiejų pusių padėtį, palyginti su padėtimi nesusitarimo taške. Jeigu sprendimo laikomasi savo naudos sumetimais, kaip tai implikuoja teisingumo aplinkybių doktrina, tai tas sprendimas pirmiausia turi duoti pusėms tai, ką jos gali gauti nesusitarimo taške; tačiau vėliau susitarimo naudą jis turi padalyti taip, kad abi pusės būtų vienodai patenkintos – ta „vienodo patenkinimo" prasme, kuri atsižvelgia į derybų galią. Tas pat pasakytina apie tarptautinio teisingumo principus.

Tarkime, kad „prigimtinė būklė", arba nacionalinių interesų kova, nesaistoma jokių racionalių apdairumo principų, Jungtines Valstijas ir Sovietų Sąjungą vestų prie branduolinio karo slenksčio. Tokiu atveju galima pagrįstai tarti, jog beveik bet kuri principų aibė, užkertanti kelią šio pobūdžio abipusiai destruktyviam elgesiui, abiem pusėms būtų geresnė už „prigimtinę būklę". Žinoma, tarp principų, tenkinančių šį kriterijų, būtų ir Rawlso siūlomi tarptautiniai moralės principai. Tačiau jo principai turėtų konkuruoti su visais kitais šį kriterijų tenkinančiais principais.

Kai visiems šį kriterijų tenkinantiems principams iškeliame griežtesnį reikalavimą, būtent, kad jie tiksliai atspindėtų derybines galias, tai Rawlso principai neatrodo stipriausi kandidatai iš turimų alternatyvų. Atrodo, jog didžiosios valstybės pajėgia pasirinkti kitokių principų, kurie suteikia joms pranašumų, atitinkančių jų galią. Principai, kurie joms būtų abipusiai naudingi, reikalautų vengti tiesioginės agresijos vienai prieš kitą, tačiau leistų kištis į silpnesnių valstybių vidaus reikalus, kad jose įtvirtintų sau draugiškus režimus. Jos taip pat gali suvokti, jog abipusiai naudinga laikytis tam tikrų žaidimo taisyklių. Tačiau tos taisyklės neprilygsta Rawlso tarptautinės politinės lygybės principams.

Tad teisingumo aplinkybių doktrina implikuoja, kad negalime tarti, jog nesusitarimo taškas paprasčiausiai nusako tam tikrą slenkstinę *(threshold)* vertę, kurią turi viršyti teisingumo principų laikymosi nauda. Jeigu idėja yra tokia, kad teisingumo principų laikymasis turi duoti abipusės naudos,

tai doktrina implikuoja, jog teisingumo principai turi atspindėti derybines pusių galias.

Taigi galime sakyti, jog abipusės naudos požiūriu Rawlso siūlomi tarptautinės moralės principai per daug reikalauja iš turtingų ir galingų valstybių. Kartu teisingumo kaip nešališko susitarimo požiūriu, jie reikalauja per mažai. Matėme, jog Rawlsas mums siūlo įsivaizduoti įvairių valstybių atstovų susitikimą esant nuleistai nežinojimo uždangai, kuri neleidžia jiems turėti informacijos, pavyzdžiui, apie savo šalies turtingumą ir galią. Tariama, jog rinkdamiesi tarptautinės moralės principus jie visomis išgalėmis gins savo šalių interesus. Šie interesai, pasak Rawlso, apibrėžiami tam tikrų „pirminių gėrybių" (tokių, kaip pamatinės laisvės ir prieinamumas prie gėrybių bei paslaugų) terminais. Todėl galima sakyti, jog skirtingų šalių atstovai turi pasirinkti principus, kurie kuo geriau pasitarnautų jų šalims dėl tokių dalykų kaip pamatinės laisvės ir pajamos.

Čia trumpam turime stabtelėti ir atkreipti dėmesį į vieną komplikaciją. Pirmines gėrybes Rawlsas suvokia kaip tai, kas turi vertės individams realizuojant savo gyvenimo planus, tačiau čia kalbame apie šalių santykių principus. Problema yra tai, kad šalių laisvės ir pajamos negali būti transformuotos iš anksto apibrėžtu būdu į tų šalių gyventojų laisves ir pajamas. Tačiau galime pasakyti bent tiek. Šalis gali būti nepriklausoma nuo užsienio kontrolės ir nebūti laisva savo vidaus gyvenime, tačiau ji negali, jeigu demokratinį valdymo būdą įtraukiame į pamatinių laisvių sąrašą, būti laisva vidaus gyvenime ir kartu būti užsienio kontroliuojama. Turtinga šalis gali turėti neturtingų gyventojų, jeigu pajamos joje paskirstomos ne po lygiai; neturtinga šalis visada turės neturtingų gyventojų. Taigi palankios sąlygos šalies lygiu daro galimas palankias sąlygas visiems jos gyventojams, net jeigu jų ir negarantuoja.

Nenoriu šios knygos paversti traktatu apie tarptautinį teisingumą, todėl nueisiu trumpiausiu keliu, kaip tai daro pats Rawlsas. Nors dėl to smarkiai susiaurės aptarties sritis, tikiuosi, kad šis ekskursas į tarptautinės moralės sritį man padės išryškinti kai kurias bendresnes idėjas. Tad tarkime, kad šalių atstovai pirminėje pozicijoje turi pasirinkti principus remdamiesi prielaida, kad kiekviena šalis vidaus gyvenime vadovaujasi teisingumu. Vėlgi siekdamas glaustumo priminsiu Rawlso išvadas apie tai, ką ši prielaida implikuoja. Taigi visiems garantuojamos lygios pamatinės teisės, garantuojama galimybių lygybė konkuruojant dėl aukštesnių pozicijų, o pajamų nelygybė tvarkoma taip, kad reprezentatyvaus neturtingiausio socialinio sluoksnio atstovo padėtis būtų kuo geresnė.

Manau, jog gana akivaizdu, kad pirmasis šalies vidaus teisingumo principas – lygios visų laisvės – paremia liberalius tarptautinės moralės principus, kuriuos, pasak Rawlso, priimtų valstybių atstovai pirminėje pozicijoje. Juk silpnesnių valstybių pavergimas yra nesuderinamas su dalyvavimu demokratinėje savivaldoje, kurią Rawlso koncepcija įtraukia į pamatinių kiekvieno asmens laisvių sąrašą.

Sunkumų iškyla tada, kai pereiname prie antrojo principo – dėl ekonominės nelygybės. Sutelkime čia dėmesį į reikalavimą, kad kiekvienoje šalyje reprezentatyvaus neturtingo asmens padėtis būtų kuo geresnė. Argumentuodami tarkime, kad individualūs atskiros visuomenės nariai išties pasirinktų šį „skirtumo principą" rinkdamiesi savo principus už Rawlso nežinojimo uždangos. Klausimas Rawlsui būtų toks: „Kodėl skirtingų šalių atstovai taip keistai tyli tarptautinio pajamų perskirstymo klausimu?"

Šie atstovai nežino nei kuriai šaliai jie priklauso, nei kokią socialinę padėtį ten jie užima. Tačiau jie žino bendrus faktus apie pasaulį, tad gali žinoti ir tai, jog nesant perskirstymo jie gali atsidurti neturtingiausioje šalyje, kuri, net jeigu ir šventai laikosi skirtumo principo vidaus politikoje, yra tokia neturtinga, kad jos neturtingiausieji geriausiu atveju vos suduria galą su galu, o blogiausiu – negali patenkinti net elementariausių savo poreikių. Jeigu Rawlso argumentai galioja vidaus teisingumui, kodėl tie patys argumentai nepriverčia šalių atstovų pasirinkti globalinį skirtumo principą, reguliuojantį šalių santykius?

Principai, kuriuos Rawlsas siūlo kaip tarptautinio teisingumo, išreiškia netvirtą kompromisą tarp teisingumo kaip abipusio naudingumo, kuris reikalauja, kad principai būtų vienodai naudingi visoms šalims realiomis tarptautinių santykių sąlygomis ir teisingumo kaip nešališko susitarimo, kuriuo siekiama šalims naudos pirminėje pozicijoje, neleidžiant joms žinoti alternatyvių principų padarinių jų padėčiai. Teisingumas kaip abipusis naudingumas būtų mažiau egalitarinis, teisingumas kaip nešališkas susitarimas būtų labiau egalitarinis nei tas, kurį siūlo Rawlsas.

24. Tarpgeneracinis teisingumas

Ar teisingumo aplinkybės egzistuoja santykiuose tarp tautų, yra empirinis klausimas, į kurį negalima atsakyti iš anksto. Ar jos egzistuoja santykiuose tarp gyvųjų kartos ir jos palikuonių, yra loginis klausimas, į kurį iš anksto galima atsakyti neigiamai. Laiko kryptingumas garantuoja, kad nors dabar gyvieji gali savo palikuonių padėtį pagerinti arba pabloginti, jų pa-

likuonys nieko negali padaryti dabartinės kartos padėčiai pagerinti ar pabloginti. Ateities kartos niekuo negali mums pasitarnauti: jeigu teisingumas yra abipusis naudingumas, tai negali būti jokio teisingumo tarp kartų.

Rawlsas suvokia, jog čia iškyla problema, jeigu jis laikosi teisingumo aplinkybių doktrinos, bet kartu nori parodyti, jog viena karta gali elgtis neteisingai su kita karta. Rawlso suvokimą, jog tarpgeneracinio teisingumo problema jam kyla dėl jo pripažįstamos teisingumo aplinkybių doktrinos, aiškiai liudija tas faktas, jog jos aptartį jis pradeda skirsnyje „Teisingumo aplinkybės".

Išdėstęs Hume'o teisingumo aplinkybių sąvoką Rawlsas iškart kelia klausimą, ar žmonės pirminėje pozicijoje, kurie yra amžininkai ir kurie tai žino, „turi pareigų trečiosioms pusėms, pavyzdžiui, savo tiesioginiams palikuonims. Sakyti, kad jie jų turi, reiškia specifiniu būdu spręsti teisingumo tarp kartų klausimus." Jis tai atmeta teigdamas, jog „teisingumas kaip sąžiningumas siekia pareigas kildinti iš kitokių sąlygų."[13] Jo siūlomoji alternatyva yra „motyvacinė prielaida," pagal kurią susitarimo dalyvius suvokiame kaip šeimų galvas ir todėl kaip suinteresuotus savo artimiausių palikuonių gerove."[14] Tai yra išradingas sprendimas, padedantis išsaugoti koncepciją ir kartu suteikti tam tikrą svorį vėlesnių kartų reikalavimams. Tarpgeneracinio teisingumo analizę pradėsiu nuo šios motyvacinės prielaidos ir parodysiu jos ribotumus.

Susitarimo dalyvių motyvacijos

Rawlso motyvacinės prielaidos prasmė yra tai, kad nors žmonės pirminėje pozicijoje siekia savo tikslų, šie tikslai dabar apibrėžiami taip, kad jie apima rūpinimąsi bent dviem savo palikuonių kartomis. Jie gina savo interesus (kad ir nežinodami savo pačių tapatybės) remdamiesi informacija, kad vienas iš jų norų yra rūpinimasis palikuonių interesais. Tai vis dar yra „riboto dosnumo" atvejis, nes tariama, kad žmonės rūpinasi tik savo pačių palikuonimis. Tačiau kadangi pirminėje pozicijoje jie nežino, kas yra jie patys (*a fortiori*, kas yra jų palikuonys), nežinojimo uždanga šį ribotą rūpinimąsi paverčia rūpinimusi vėlesnėmis kartomis apskritai.

Tačiau iš kur imama ši motyvacinė prielaida? Vienas iš galimų atsakymų yra tai, kad ji yra visiškai *ad hoc*. Rawlsas kartais sako, jog pirminės pozicijos apibrėžimas turi būti tikslinamas tol, kol ima teikti teisingus atsakymus.[15] Rawlso metodologines pažiūras nagrinėsiu 7 skyriuje; čia tik pabrėšiu, jog Rawlsas savo teorijos tikrai neteikia vien kaip esamų įsitiki-

nimų sisteminimo būdo. Pirminę poziciją geriausia suvokti kaip priemonę, padedančią idealioje pasirinkimo situacijoje pavaizduoti tuos apribojimus, kuriuos nešališkumas uždeda teisingumui. Tačiau yra ir nepriklausomų argumentų, leidžiančių pagrįsti šiuos apribojimus, ir būtent šie argumentai galiausiai neša visą teisingumo principų pagrindimo naštą.

Todėl mėginant pateisinti „motyvacinę prielaidą" nepakanka pasakyti, jog ji mums leidžia dedukuoti intuityviai priimtinas išvadas apie teisingumo santykius tarp kartų. Žmonių motyvai pirminėje pozicijoje turi būti savaime įtikinami. Motyvaciją turi teikti žinojimas, jog uždangai pakilus jie atras, kad jiems iš tikrųjų rūpi jų palikuonių gerovė.

Šią Rawlso teorijos interpretaciją patvirtina jo pastaba, jog jeigu susitarimo dalyvius įsivaizduojame kaip šeimų galvas arba atstovus, „besirūpinančius savo artimiausių palikuonių gerove", tada galime sakyti, jog „jų interesai yra priešingi, kaip tai implikuoja teisingumo aplinkybės."[16] Kadangi teisingumo aplinkybės egzistuoja (arba neegzistuoja) realiame gyvenime, o ne pirminėje pozicijoje, tai veikiausiai reiškia, jog jų interesai yra priešingi realiame gyvenime, nes kiekvienas asmuo pirminėje pozicijoje žino, kad jam (realiame gyvenime) rūpi ne to paties ateities kartų poaibio gerovė, kuri rūpi kitiems. Tad „riboto dosnumo" sąlyga išlieka, bet, taip sakant, išsiskleidžia laike.

Jeigu žmonės, mėginantys ginti savo interesus už nežinojimo uždangos, rinktųsi tiems interesams palankius principus, tai galėtume sakyti, jog „motyvacinė prielaida" išplečia šių interesų aprėptį. Kad ir kuo jie patys būtų, jie rūpintųsi savo palikuonių gerove, tad rinkdamiesi principus už nežinojimo uždangos jie turi atsižvelgti į šią aplinkybę. Jau sakėme, kad susitarimo dalyvių interesai neapsiriboja rūpinimusi vien savimi. Nagrinėjamasis atvejis tėra vienas iš pavyzdžių. Teisingumo principai būtini todėl, kad žmonės turi skirtingų tikslų. Dabar sakome, kad šie skirtingi tikslai nusidriekia į ateitį bent jau per dvi artimiausias kartas.

Žinoma, stebėtinas (bet neišvengiamas) šios klausimo traktuotės vedinys yra tai, kad teisingumo santykiai gali sieti tik amžininkus. Kalbama ne apie teisingumą *tarp* kartų. (Juk kitos kartos nėra susitarimo dalyvės.) Veikiau kalbama apie teisingumą ateities kartų *atžvilgiu*. Panašiai būtų, jeigu pažadu Alisai, kad ką nors duosiu Bertai, tai įsipareigoju Alisai Bertos atžvilgiu, bet ne Bertai.

Tačiau kartu atsiskleidžia mėginimų suderinti tarpgeneracinį teisingumą su teisingumo aplinkybių doktrina problemiškumas. Juk tokiu atveju dabartinės kartos pareigos ateities kartoms tampa visiškai priklausomos

nuo dabarties amžininkų geros valios savo palikuonių atžvilgiu. Jeigu jiems faktiškai rūpi jų palikuonių ateitis, tai teisingumas iš dabartinės kartos reikalaus rimtai ginti palikuonių interesus; jeigu nerūpi, jis to nereikalaus. Tad informacija, kuri teikiama susitarimo dalyviams pirminėje pozicijoje, šiuo požiūriu turi būti teisinga. Priešingu atveju sprendimai, kuriuos jie priims už nežinojimo uždangos, neturės jokios reikšmės.

Tad teisingumo reikalavimai priklausys nuo atsitiktinių faktų – nuo to, kiek žmonėms rūpi (bent jau kai kurių) ateities žmonių gerovė. Jeigu ji menkai jiems rūpi, nėra jokio pagrindo, bent jau teisingumo požiūriu, sakyti, jog jiems privalu ja rūpintis. (Žinoma, vis dar galėtume sakyti, pavyzdžiui, kad jiems būtų kilnu jais rūpintis; tačiau tai būtų to paties statuso teiginys, kaip ir teiginys, jog iš jų pusės būtų kilnu, jeigu jie labiau rūpintųsi – spontaniškai ir natūraliai, o ne teisingumo verčiami – savo amžininkų gerove.)

Faktų požiūriu, Rawlsas yra veikiausiai teisus sakydamas, kad informacija, kuri yra prieinama žmonėms pirminėje pozicijoje, jiems sako, jog jų rūpinimasis palikuonimis aprėpia vos dvi kartas staigiai blėsdamas tolesnių kartų atžvilgiu. Manau, kad jeigu mums ir rūpi tolimos ateities žmonių perspektyvos, tai tik todėl, kad mus veikia ne natūralūs sentimentai, o teisingumo jausmas – tačiau juo nepaaiškinama nagrinėjamoji koncepcija.

Rawlsas vadovaujasi jam parankiu įsitikinimu, jog tolesnėmis kartomis bus rūpinamasi todėl, kad „gretimas kartas sieja sentimentų ryšiai."[17] Tokiu atveju galima sakyti, jog „laike susisiekiančių periodų atstovai turi susisiekiančius interesus."[18] Taigi apeliuodami į šią rūpinimosi artimiausiomis kartomis grandinę galime paaiškinti, kodėl kiekvienai kartai turi rūpėti jos tolimų palikuonių gerovė, net jeigu tiesiogiai joms nerūpi tolimos ateities žmonių gerovė. Deja, kaip parodysiu, šis argumentas galioja tik tam tikrai kartų empirinių santykių formai.

Rawlsas remiasi optimistine prielaida, kad vienintelis svarbus tarpgeneracinio teisingumo klausimas yra „taupymo normos teisingumo" klausimas. (Reikėtų prisiminti, jog savo teoriją Rawlsas suformulavo šeštąjį ir septintąjį dešimtmečiais.) Kitaip sakant, pasak Rawlso, pirminėje pozicijoje bus keliamas vienintelis klausimas: „Kiek geresnį gyvenimą už savąjį turime sukurti savo palikuonims?" Pamatinė idėja čia yra tai, kad kiekviena karta gyvens geriau už savo tėvus, kol galiausiai bus pasiekta stadija, kur tolesnės materialios gerovės pažangos jau nebereikės.[19] Tad kalbame apie „kapitalo kaupimo" procesą; „kapitalas", pasak Rawlso, yra ne tik „fabrikai ir mašinos, bet ir žinios bei kultūra, įgūdžiai ir sugebėjimai, kurie daro galimas teisingas institucijas ir suteikia vertę laisvei."[20]

Būdingasis šios rūšies kaupimo bruožas yra tai, kad jis gali funkcionuoti tik tuo atveju, jei viena karta perleidžia gėrybes savo tiesioginiams palikuonims. Atskira karta nedaug ką gali pakeisti, jeigu jai rūpi (arba nerūpi) ne vien tolesnės kartos, bet ir tų kartų gerovė. Jeigu jai rūpi tolesnės kartos gerovė, tai ji turi pakankamą taupymo motyvą, nesvarbu, ar jai rūpi tolesnės kartos.

Tačiau jeigu laikomės mažiau optimistinės nuostatos ir telkiame dėmesį ne tiek į teisingą kapitalo kaupimo normą, kiek į oro ir vandens taršos, kraštovaizdžio ir gamtos išteklių alinimo problemas, į gyvūnijos rūšių nykimo tempus, į radiacijos grėsmes ar į potencialiai katastrofiškus klimato kaitos padarinius, tai suvokiame, jog čia jau neišlieka to paties patogaus santykio. Paprastai nėra būdo, kuris leistų pagerinti artimiausios vienos arba dviejų kartų materialines sąlygas, palikdamas bent jau atviras vėlesnių kartų geresnio gyvenimo galimybes (priklausomai nuo tų vėlesnių kartų sprendimų). Žvelgiant į aplinkosaugos problemas nesunku rasti pavyzdžių, rodančių, kaip dabartiniai veiksmai gali būti naudingi artimiausiai kartai, naudingi arba neutralūs tolesnei kartai, bet tolydžio vis labiau žalingi kuo tolesnėms kartoms. Jeigu žmonėms rūpėtų tik jų tiesioginių palikuonių gerovė, tai toks jų kelio pasirinkimas nežeistų teisingumo.

Kas turi rinktis?

Jeigu mums nėra priimtina idėja, kad į ateities kartų interesus turi būti atsižvelgiama tik tiek, kiek dabartinės kartos nariams rūpi ateities kartų interesai, kokių alternatyvų galime pasiūlyti? Viena akivaizdi alternatyva būtų laikytis čia tos pačios linijos, kurios laikėmės svarstydami tautų santykius, t.y. įsivaizduoti, kad žmonės pirminėje pozicijoje atstovauja skirtingoms kartoms. Nežinojimo uždanga, kaip ir anksčiau, neleidžia atstovams žinoti, kuriai kartai kiekvienas iš jų priklauso ir taip garantuoja reikiamą nešališkumą.

Faktiškai pats Rawlsas kalba apie šią galimybę skirsnyje apie tarpgeneracinį teisingumą: „Jeigu įsivaizduojame, kad pirminėje pozicijoje atstovaujama visoms kartoms, tai nežinojimo uždanga leistų nekeisti motyvacinės prielaidos. Bet, kaip jau pabrėžėme anksčiau, ... geriausia laikytis esamojo laiko įvadinės interpretacijos, pagal kurią pirminės pozicijos dalyviai žino, ... kad jie yra amžininkai."[21] Rawlsas čia nurodo ne skirsnį apie teisingumo aplinkybes (*Teisingumo teorijos* 22 skirsnis), kuriuo rėmiausi savo ankstesnėje analizėje, bet tolesnį, 24 knygos skirsnį,

kur apibūdinama nežinojimo uždanga. Ten sakoma: „Pirminė pozicija neturi būti suvokiama kaip visuotinė asamblėja, kur vienu metu susirenka visi, kurie kada nors gyvens ar juo labiau, kurie galėtų kada nors gyventi. Tai nėra visų realių ir galimų asmenų susirinkimas."[25]

Kodėl ne? Rawlsas leidžia suprasti, kad tarpgeneracinės pirminės pozicijos nepriimtinumą lemia pačios idėjos nesuvokiamumas. Jis sako, kad „taip suvokdami pirminę poziciją [t.y. kaip visų realių žmonių arba visų galimų žmonių susirinkimą] peržengtume vaizduotės galių ribas; idėja nustotų būti natūraliu intuicijos orientyru."[23] Iš tiesų gana sunku suvokti, kaip vienu metu galėtų susirinkti visi žmonės, kurie kada nors gyvens ar galėtų gyventi. Viena vertus, jeigu sakome, kad susirenka kiekvienas, kuris kada nors gyveno ar gyvens, tai iškyla problema, jog priklausomai nuo priimamų principų gyvens skirtingi žmonės, tad jeigu žinome, kurie žmonės bus susirinkime, tai jau žinome ir tai, kokie principai bus priimami. (Net jeigu apsiribojame idėja, kad turi būti kiekvienos kartos atstovų, vis vien susiduriame su problema, kad priklausomai nuo priimamų principų gali keistis kartų skaičius.) Kita vertus, jeigu mėginame dorotis su šia problema sakydami, jog turi dalyvauti visi žmonės, kurie galėtų gyventi visų alternatyvių principų įgyvendinimo sąlygomis, tai susiduriame ne tik (kaip sako Rawlsas) su pasirinkimo situacijos įsivaizdavimo problema, bet ir su klausimu, ar prasminga rinktis principus, kurie turi ginti interesus tik potencialių žmonių, kurių dauguma niekada neegzistuos.[24]

Vis dėlto manau, kad vaizduodamas dalyką taip, tarsi pirminės pozicijos dalyvių kaip amžininkų traktuotė yra grindžiama patogumo sumetimais, Rawlsas mus šiek tiek klaidina. Jis leidžia suprasti, jog jeigu mums pavyktų įveikti minėtas problemas, tai nebūtų jokių prieštaravimų visų kartų susirinkimo idėjai. Tačiau mano įsitikinimu, yra vienas principinis prieštaravimas, į kurį Rawlsas čia orientuojasi, būtent, kad turi būti leidžiama teisingumo principus pateikti kaip visoms pusėms naudingus principus realiame pasaulyje. Būtent tai pirmiausia išreiškia teisingumo aplinkybių doktrina. Jeigu pirminėje pozicijoje surenkame skirtingų kartų žmones (kuriems teisingumo aplinkybės negali galioti), tai netenkame bet kokio pagrindo manyti, jog jų svarstymai bus grindžiami kokiais nors abipusio naudingumo išskaičiavimais.

Norėdami suprasti, kaip atrodytų teorijos rutuliojimas remiantis grynąja nešališko susitarimo idėja, galime pažvelgti į Davido Richardso knygą *A Theory of Reasons for Action* (knyga buvo rašyta kaip daktaro disertacija vadovaujant Rawlsui). Sekdamas Rawlsu Richardsas tapatina tei-

singumą (ir apskritai moralę) su tuo, ką pasirinktų racionalūs derybininkai už nežinojimo uždangos. Tačiau jis atitolsta nuo Rawlso postuluodamas, kad „pirminės pozicijos dalyvių aibei priklauso, hipotetine prasme, visi asmenys, kurie gyveno, gyvena ar gyvens. ... Šioje koncepcijoje, moralės požiūriu, nesvarbu ne tik asmens amžius, ... bet ir jo priklausomybė konkrečiam istorijos laikotarpiui. Tad ... ši koncepcija numato, jog moraliniai santykiai sieja ne tik vyresniąją kartą su jos vaikais, bet ir skirtingas istorijos kartas."[25]

Toje pačioje pastraipoje Richardsas savo teoriją palygina su G. R. Grice'o kontraktarine koncepcija jo knygoje *Moralinio sprendimo pagrindai*.[26] Pasak Richardso, Grice'as „apriboja derybininkų sudėtį tik dabar gyvenančiais suaugusiaisiais", paskui jis pabrėžia, jog Grice'o įsitikinimu, tariami „moraliniai faktai", liečiantys suaugusiųjų santykius su vaikais ar skirtingų kartų tarpusavio santykius, „negali būti paremti kokiais nors 'rimtesniais argumentais'."[27] Tačiau šį Grice'o įsitikinimą paaiškina tai, kad jis laikosi idėjos, jog moralės principai, kaip visuomeninės sutarties turinys, pasirenkami vadovaujantis abipusės savisaugos sumetimais. Kaip sako Richardsas, „Grice'as mano, jog pamatinės moralinės pareigos aiškintinos apeliuojant į šį jo siūlomą susitarimo pagrindą: 'Kiekvienam naudinga susitarti su kiekvienu kitu daryti *x*'."[28]

Akivaizdus klausimas, kuris čia iškyla, yra tai, kaip Richardsas gali savo poziciją atskirti nuo Grice'o pozicijos, jeigu sako: „Man atrodo, kad Hume'o teisingumo aplinkybių doktrina yra teisinga; ir būtent jos terminais racionaliems derybininkams bus formuluojama teisingumo problema."[29] Juk matėme, kad teisingumo aplinkybės negalioja neamžininkams; jos negalioja ir suaugusiųjų bei (mažų) vaikų santykiams. (Rawlso siūlomas pareigų prieš ateities kartas paaiškinimo būdas laikytinas tąsa to būdo, kuriuo teisingumo aplinkybių doktrina grindžiamoje teorijoje sprendžiama suaugusiųjų pareigų vaikams problema.) Nematau jokio atsakymo į šį klausimą, tad darau išvadą, kad Richardso pozicija yra logiškai prieštaringa.

Universalizavimas

Visi Rawlso komentatoriai pabrėžia, jog nesvarbu, kiek žmonių susirenka pirminėje pozicijoje, kaip ją konstruoja Rawlsas. Kad ir kiek jų būtų, visi turi tą pačią bendrą informaciją apie pasaulį ir save, tad kiekvienas susiduria su ta pačia sprendimo priėmimo problema. Iš čia, žinoma, išplaukia, jog galime apsiriboti klausimu, kokius principus individualus

asmuo pasirinktų būdamas pirminėje pozicijoje. Taip yra todėl, kad visi kiti žmonės pirminėje pozicijoje svarstydami pasirinkimo klausimą tų pačių tikslų ir tos pačios informacijos pagrindu, priimtų tą patį sprendimą. Būtent dėl to individo pasirinkimą (kaip jį vaizduoja, pavyzdžiui, Harsanyi) tapatinau su susitarimu pirminėje pozicijoje (kaip ją apibrėžia Rawlsas) net neparodydamas, jog juos tapatinu.[30]

Ši pastaba turi vieną įdomią implikaciją analizuojant santykius tarp kartų. Tarkime, kad žmonės pirminėje pozicijoje žino, jog jie yra amžininkai, tačiau nežino, kuriuo istoriniu periodu jie yra amžininkai. (Abu šiuos bruožus numato Rawlsas.) Tokiu atveju jų nežinojimas, kuriai kartai jie priklauso, neleidžia jiems, kaip kartai, suteikti sau privilegijų – lygiai taip pat, kaip savo asmeninės tapatybės nežinojimas neleidžia suteikti privilegijų sau kaip individams. Todėl priimdami santykių tarp kartų principus jie turėtų atsižvelgti į galimybę, kad jie patys gali atsidurti bet kurioje istorinio laiko atkarpoje. Tad jeigu jie kelia labai griežtų reikalavimų ankstesnei kartai reikalaudami, kad ši aukotųsi vėlesnėms kartoms, tai jiems gali tekti dėl to pasigailėti, jeigu paaiškėtų, jog jie patys priklauso ankstesnėms kartoms; tačiau keldami mažesnius reikalavimus ankstesnėms kartoms, jie taip pat gali dėl to pasigailėti, jeigu paaiškėtų, jog jie patys priklauso kuriai nors iš vėlesnių kartų.

Savo knygos skirsnyje „Teisingumas tarp kartų" Rawlsas iš dalies naudojasi šia idėja sakydamas, kad

> pirminėje pozicijoje individai turi savęs paklausti, kokią taupymo normą jie priimtų kiekvienoje pažangos stadijoje, tariant, kad ir kitos kartos vadovautųsi ta pačia taupymo norma. Kitaip sakant, jie turi apsispręsti, kiek jie nori taupyti tam tikroje civilizacijos pažangos stadijoje suvokdami, jog jų nustatyta norma reguliuos visą istorinį taupymo procesą. Tad faktiškai jie turi pasirinkti tokį teisingo taupymo principą, kuris nustato taupymo normą kiekvienai pažangos stadijai.[31]

Šią idėją galime traktuoti kaip kategorinio imperatyvo ir nežinojimo uždangos amalgamą: žmonės pirminėje pozicijoje turi pasirinkti principą, reguliuojantį jų atidėjimus ateities kartoms, kurį jie galėtų pripažinti kaip visuotinai galiojančią taisyklę. Kalbant terminais, kuriuos šiuolaikinėje filosofijoje išpopuliarino R. M. Hare'as, jie privalo pasirinkti principą, kuris tenkintų universalizavimo kriterijų.[32] Kitaip sakant, jie turi būti pasirengę pripažinti, jog kiekvienas panašioje padėtyje (kur panašumo kriterijai apibrėžiami paties principo) elgsis panašiai. Kad būtų užkirstas kelias savanaudiškam manipuliavimui principais, Hare'as reikalauja, kad

principą skelbiantis asmuo būtų pasirengęs jį pripažinti, net jeigu jo paties tapatybė būtų kita. (Pavyzdžiui, afrikaneris, skelbiantis apartheido principą, turi būti pasiryžęs jį skelbti net jeigu pats būtų Pietų Afrikos rasistinių įstatymų auka.)[33] Šį reikalavimą automatiškai tenkina Rawlso nežinojimo uždanga, nes ji verčia žmones, kurie renkasi principus, atsižvelgti į galimybę, jog jie patys gali atsidurti bet kurioje iš tų padėčių, kurioms galioja pasirinktieji principai.

Rawlso koncepcijoje atitinkamą taupymo principą suformuluoti gana sunku. Galime iškelti klausimą, ar čia netiktų skirtumo principo tarpgeneracinis variantas. Tačiau tokiu atveju nebūtų jokio grynojo taupymo, nes tam, kad jis būtų, pirmoji karta turi pasiaukoti labiau nei bet kuri kita tuo atveju, jeigu nė viena kita karta netaupytų. Rawlso manymu, tai būtų absurdiškas rezultatas, tad bet kuri adekvati teorija turi implikuoti, jog visos kartos taupo, bent jau kol pasiekiamas tam tikras gerovės lygmuo. Tačiau tai neišvengiamai reiškia, jog neturtingi žmonės privalo skurdinti save, kad turtintų kitus, o tokį santykį tarp amžininkų Rawlsas draudžia. Jį gali pateisinti tik idėja, jog ankstesnės ir neturtingesnės kartos nuostolius daugiau nei atsveria vėlesnių ir turtingesnių kartų nauda. Tad Rawlso siūloma teisingo taupymo traktuotė yra svarbi ne tik metodologiškai, bet ir substanciškai: ji rodo principinę nuolaidą tai moralinio sprendimų priėmimo koncepcijai, kurią kitur savo *Teisingumo teorijoje* Rawlsas atmeta.

Jeigu teisingos taupymo normos klausimą traktuojame kaip ankstesnės kartos nuostolių ir vėlesnių kartų naudos balansavimo klausimą (žinoma, nebūtinai utilitaristinėje jo formuluotėje), tai turime pripažinti, jog čia turime atsižvelgti į dvi aplinkybes, stumiančios mus priešingomis kryptimis. Neturtinga visuomenė, kaip pripažįsta Rawlsas, patiria daugiau sunkumų negu turtinga, norėdama pasiekti tam tikrą grynojo taupymo lygį – prarastos vartojimo galimybės jai turi didesnės vertės. Tačiau kartu grynosios santaupos turi didesnę vertę, nes ekonominis augimas yra labiau svarbus neturtingai negu pasiturinčiai visuomenei. Rawlsas nepasako, kaip turėtų būti balansuojamos šios dvi aplinkybės. Galbūt taupymo norma nuo pradžių turėtų būti nedidelė, atsižvelgiant į didesnę grynojo taupymo naštą; vėliau, visuomenės gerovei augant, ji galėtų kilti ir galiausiai asimptotiškai vėl mažėti iki nulio, kai didėjančio vartojimo svarba visuomenės gyvenime pradeda tolydžio mažėti.

Pats Rawlsas apsiriboja pastaba, jog „reikiamą taupymo normą ... lemia kintanti visuomenės padėtis."[34] Tačiau čia svarbiausia yra tai, kad ir koks būtų teisingas principas, jis nustatomas taip, jog pirminėje pozicijoje žmonės pareiškia, kiek savo visuomenės išsivystymo stadijoje jie yra pasirengę

taupyti, su sąlyga, kad visos kitos kartos kiekvienoje stadijoje taupys tiek, kiek reikės atitinkamose stadijose. (Ši gana griozdiška formuluotė tiksliau išreiškia tai, ką turi omeny Rawlsas sakydamas, jog „remiamasi prielaida, kad visos kitos kartos turi taupyti pagal tą pačią taupymo normą", tarsi būtų reikalaujama, kad taupymo norma būtų vienoda visoms kartoms.)

Pastebėkime, jog ši analizės strategija visiškai skiriasi (nors Rawlsas, atrodo, to nepastebi) nuo tos strategijos, kai apeliuojama į natūralius sentimentus ir mėginama apeiti problemą, jog santykiai tarp gretimų kartų nepriklauso nuo teisingumo aplinkybių. Pastarosios strategijos idėja yra tai, kad „pirminėje pozicijoje žmonės ... žino, jog jie yra amžininkai, tad jeigu jiems nerūpi net jų tiesioginių palikuonių gerovė, jiems nėra jokių paskatų tartis ir dėl kokios nors taupymo normos. Tiesa, jie nežino, kuriai kartai jie patys priklauso, tačiau tai nesvarbu. Ankstesnės kartos arba taupė, arba netaupė – susitarimo dalyviai niekaip negali paveikti šio fakto."[35]

Tačiau analizės strategijai, kuria čia vadovaujamės, nesvarbu tai, kad susitarimo dalyvių sprendimai neturi jokios įtakos jų pirmtakų pasirinkimams. Prielaida, kad kitos kartos bus nugyvenusios savo gyvenimus pagal pradinėje pozicijoje pasirinktus principus, žinoma, nereiškia, kad kuri nors karta gali pakeisti praeitį. Ji tik nustato tam tikrus rėmus pasirinkimui, kad garantuotų jo nešališkumą: žmonės pirminėje pozicijoje turi pasirinkti principo, kuris juos tenkintų, nepriklausomai nuo jų vietos kartų sekoje, su sąlyga, kad visi kiti atliks savo vaidmenį vadovaudamiesi tomis pačiomis taisyklėmis.*

* Straipsnyje „Pamatinė struktūra kaip subjektas" (*The Basic Structure as Subject*) (kn. Alvin I. Goldman and Jaegwon Kim, eds., *Values and Morals: Essays in Honor of William Frankena, Charles Stevenson and Richard B. Brandt* [Dordrecht: Reidel, 1978], p. 47–71), kuris pasirodė po *Teisingumo teorijos*, Rawlsas eksplicitiškai priima idėją, kad gali būti reikalaujama, jog susitarimo dalyviai priimtų taupymo principą, apribojantį susitarimą šia papildoma sąlyga: jie turi norėti, kad visos *ankstesnės* kartos būtų juo vadovavusios. Tad tinkamas principas yra tas, kurį bet kurios kartos nariai (taigi visos kartos) priimtų kaip principą, kuriuo turėtų vadovautis jų karta ir kuriuo (taip jis norėtų) būtų vadovavusios visos ankstesnės (ir vadovautųsi visos vėlesnės) kartos, kad ir kaip toli jos būtų nutolusios į praeitį arba į ateitį" (p. 58–59 [išskirta originale]). Šios pastraipos išnašoje Rawlsas sako, jog šis principas „skiriasi nuo *Teorijoje* pateikiamos [formuluotės], ... ten nekeliamas reikalavimas, kad susitarimo dalyviai norėtų, jog ankstesnės kartos būtų laikiusios tų principų, kuriuos jie priima kaip amžininkai" (*ibid.*, p. 70, išn. 11). (Iš čia, pasak Rawlso, kildinama prielaida, jog jiems rūpi jų palikuonių gerovė, nes priešingu atveju jie neturėtų jokių taupymo paskatų.) Tai gali būti įdomu biografui pasakojant, kaip vėlyvasis Rawlsas interpretavo savo *Teisingumo teorijos* intencijas ir kaip vėliau jis mėgino transformuoti savo teoriją. Tačiau man čia rūpi išsiaiškinti ir įvertinti galimas alternatyvias interpretacijas; nenoriu kurios nors iš jų priskirti pačiam Rawlsui.

Rawlso aiškinimas, kaip tai turi būti atliekama, nutolsta nuo tų maksimizacinių motyvų, kuriuos kitur tekste jis priskiria žmonėms pirminėje pozicijoje. Nereikalaujama, kad kiekvienoje stadijoje jie keltų klausimą, kas jiems būtų naudingiausia, tarus, kad žmonės visose kitose stadijose laikytųsi jų rekomendacijų. Manau, kad jis supranta, jog pasirinkimo situacija būtų neteisingai konstruojama keliant klausimą, kiek ankstesnės kartos turi aukotis vėlesnėms kartoms. Todėl jie kelia klausimą dėl to, ko „gretimų kartų nariai pagrįstai gali tikėtis vieni iš kitų kiekvienoje visuomenės pažangos stadijoje".[36]

Pastebėkime, kad čia Rawlsui gali tekti atsisakyti prielaidos, jog pirminės pozicijos svarstymuose neapeliuojama į moralinius argumentus. Juk kas yra lūkesčių pagrįstumo kriterijus? Kad čia operuojama moralinėmis sąvokomis, matyti iš tolesnio teksto, kur pirminės pozicijos žmonių sąvokiniame repertuare atsiranda tokių sąvokų, kaip „teisėtas reikalavimas" ir „sąžiningumas", kurios (pagal Rawlso programines nuostatas) turėtų būti vartojamos tik moralės filosofo, aprašančio jų situacijos prigimtį ir jų sprendimų statusą. Antai jis sako, jog žmonės pirminėje pozicijoje

> mėgina sudaryti teisingo taupymo grafiką. Jie palygina tai, kiek yra pasirengę taupyti kiekvienoje stadijoje savo tiesioginių palikuonių labui, su tuo, ką jaučia turį teisę reikalauti iš savo tiesioginių pirmtakų. Pavyzdžiui, įsivaizduodami save tėvais jie mėgina nustatyti, kiek jie turi atidėti savo vaikams, orientuodamiesi į tai, kiek, jų supratimu, jie patys galėtų teisėtai reikalauti iš savo tėvų. Kai jie suranda sprendimą, kuris atrodo sąžiningas iš abiejų pusių (deramai atsižvelgdami į savo geresnes gyvenimo sąlygas), tada gauname taupymo normą atitinkamai stadijai. Kai ši procedūra atliekama visose stadijose, gauname taupymo teisingumo principą. Jeigu šio principo laikomasi, tai gretimos kartos negali skųstis viena kita; ir faktiškai jokia karta negali ko nors prikišti kuriai nors kitai kartai, kad ir kaip nutolusiai laike.[37]

Manau, jog čia Rawlsas labiau negu kur nors kitur priartėja prie pamatinės teisingumo kaip sąžiningumo idėjos. Dėl kartų santykio ypatumo Rawlsas čia yra priverstas nukrypti nuo jo įprastojo pasirinkimo situacijos apibūdinimo, kuris, nepaisant jo priešinimosi, išreiškia maksimizavimo netikrumo sąlygomis idėją. Vietoje jos gauname vertingesnę idėją – raktas į teisingumą yra pasiryžimas laikantis tam tikro principo kelti savo ir pripažinti kitų reikalavimus. Teisingumas turi būti „sąžiningas iš abiejų pusių". (Plačiau šią idėją nagrinėsiu 9 skyriuje.)

Keista, kad po to, kai Rawlsas išdėsto šią tarpgeneracinio teisingumo traktuotę, jis vėl grįžta prie tezės, jog mums reikia „motyvacinės prielai-

dos". Pasak jo, ankstesnės kartos taupė arba netaupė, todėl dabar jau nieko negalima pakeisti renkantis vienokį ar kitokį principą. Kadangi neįmanoma pakeisti praeities, pirminėje pozicijoje žmonės nieko neišlošia pasirinkdami principą, kuris reikalauja grynojo taupymo (arba neleidžia išeikvoti turimą turtą), nebent jiems iš tikrųjų rūpi jų tiesioginių palikuonių gerovė. Neįžvelgiu čia jokio argumento: teiginys, kad žmonės pirminėje pozicijoje taupymo principus turi rinktis remdamiesi prielaida, jog kitos kartos turėjo vadovautis šiais principais, yra sprendimo problemos formulavimo būdas, o ne raginimas patikėti, kad kokie nors sprendimai gali pakeisti praeitį.

Sąžiningas žaidimas

Jeigu Rawlso prieštaravimas nėra pagrįstas, tai ar galime daryti išvadą, jog tai, ką teisingai daro tam tikra karta, nepriklauso nuo to, ką darė praeities kartos? Ar galime teigti, kad teisinga taupymo norma kiekvienai kartai yra toji, kuri jai priklausytų tarpgeneraciniame plane, kuriuo (kaip norėtų jos nariai) būtų vadovavusios visos ankstesnės kartos? Ar išties visai nesvarbu tai, ką faktiškai darė ankstesnės kartos? Manau, kad neigiamam atsakymui pagrįsti Rawlsas turi svaresnių argumentų, nei ką tik minėtasis, nors nemanau, kad jam kur nors pavyktų juos įtaigiai suformuluoti.

Svarbiausia čia yra tai, kad dėmesį turime telkti ne į atskiros kartos pasirinkimą tam tikru laiko momentu, bet į daugelio kartų bendradarbiavimo praktiką bendroje teisingumo schemoje. Nors skirtingos kartos negali realiai dalyvauti kokioje nors bendroje abipusio naudingumo sistemoje, jos gali atlikti tam tikrą vaidmenį sistemoje, kurią visos pripažįsta kaip teisingą. Tad „sąžiningo žaidimo" *(fair play)* principas, pagal kurį kiekvienas turi palaikyti teisingas institucijas, veikia net šiuo atveju, kur nėra jokių abipusio išlošio galimybių. Kaip sako Rawlsas:

> Teisingo taupymo principas gali būti suvokiamas kaip kartų susitarimas kiekvienai sąžiningai pakelti teisingos visuomenės realizavimo ir palaikymo kaštus. ... [J]is leidžia pirminėje pozicijoje perinterpretuoti nuo seno pripažįstamą pareigą palaikyti teisingas institucijas. Šiuo atveju etinę problemą nusako tai, kad turi būti susitarta dėl tam tikro istorinio tako, kuris visas kartas traktuotų teisingai per visą visuomenės istoriją.[38]

Ir dar: „Tautos gyvenimas suvokiamas kaip tam tikra bendradarbiavimo schema, nusidriekianti per tam tikrą istorinį laikotarpį. Jam turi ga-

lioti ta pati teisingumo samprata, kuri reguliuoja amžininkų bendradarbiavimą."[39] Ši samprata yra toji, kurią nurodėme anksčiau – kad pirminėje pozicijoje esanti karta turi spręsti klausimą, kokių reikalavimų skirtingos kartos pagrįstai gali kelti viena kitai.

Šioje perspektyvoje akivaizdžiai svarbu tai, ar egzistavo sutarimas dėl taupymo principų, priimtų pirminėje pozicijoje, ar veikiau ankstesnės kartos elgėsi visiškai kitaip. Galime sakyti, jog egzistuoja tam tikros teisingumo aplinkybės, suvokiamos kitaip nei jas vaizdavo Hume'as, būtent, ar realiai egzistuoja teisingos institucijos. Pagal analogiją su tuo, kad individas neprivalo paklusti teisingų institucijų reikalavimams, jeigu tokių institucijų nėra, galime sakyti (jeigu įkandin Rawlso teisingas institucijas įsivaizduojame kaip nusidriekiančias laike), jog jokia karta neprivalo laikytis tarpgeneracinės teisingo taupymo schemos, jeigu jos nesilaikė ankstesnės kartos. Tai, žinoma, nepasako, ką ji *privalo* daryti; bet manau, tai nereiškia, jog ji gali daryti ką nori. Ir vėl mūsų pastaba tėra grynai negatyvi.

Taigi Rawlsas yra teisus pabrėždamas ankstesnių kartų taupumo ar išlaidumo svarbą. Tačiau ši svarba nereiškia, jog dėl to dabartinė karta nėra suinteresuota taupyti, jeigu jai nerūpi jos palikuonių gerovė. Veikiau ji reiškia, kad elgesys praeityje lemia tai, ar galima prasmingai kalbėti apie tvarią teisingų institucijų schemą.

Tačiau verta pabrėžti, jog jeigu apsiribojame institucijų teisingumo klausimu, tai su panašia problema nesusiduriame tarp amžininkų. Jeigu norime apibūdinti tai, kaip atrodytų visuomenė su teisingomis institucijomis, tai, žinoma, kalbėsime apie visuomenę, kurioje teisingos institucijos yra įtvirtintos, kurioje tam tikros praktikos visuotinai laikomasi.

Rawlso prielaida, kurią priimu, yra tai, kad teisinga visuomenė labai skirtųsi nuo bet kurios esamos ar buvusios visuomenės. Galime net manyti, jog labai mažai tikėtina, kad atsiras teisinga visuomenė. Tačiau laisvai galime kalbėti apie tai, kaip tokia visuomenė atrodytų. Tik atsižvelgiant į tarpgeneracinį teisingumą tai, kas įvyko praeityje, gali būti įtraukta į teisingumo kriterijų.

Tikiuosi, jog šiame skirsnyje pateikta alternatyvių tarpgeneracinio teisingumo problemų koncepcijų analizė pati savaime turi tam tikros vertės. Tačiau šios knygos tikslo požiūriu svarbiausia yra tai, kad teisingumo aplinkybių doktrina nėra suderinama su idėja, jog mums teisingumas uždeda pareigų ateities kartoms. Manau, kad herojiškas Rawlso mėginimas apeiti šią problemą pasinaudojant „motyvacine prielaida" yra nesėkmingas, nes teisingumą jis padaro priklausomą nuo natūralių sentimen-

tų, kuriuos žmonės jaučia savo palikuonims. Tam tikrų asmenų (arba jų vardu) keliamas teisingumo reikalavimas kitiems asmenims turi galioti net tuo atveju, jeigu reikalavimo adresatas nejaučia natūralių sentimentų reikalautojams. Kitos trys nagrinėtos koncepcijos pažeidžia teisingumo aplinkybių doktriną, ir tai yra neišvengiama. Šių tarpgeneracinio teisingumo koncepcijų analize remsiuos 9 skyriuje pateikdamas bendrąją teisingumo kaip nešališkumo koncepciją.

25. Kodėl ne Nojaus laivas?

Jeigu į Hume'o teisingumo aplinkybių teoriją žvelgiame ne kaip į teisingumo teoriją, o kaip į teoriją apie sąlygas, kurioms esant moralės saitai faktiškai būtų veiksmingi, tai ji, man rodos, turi įspūdingą aiškinamąją galią. Ji paaiškina tradiciškai nugalėtojų vykdomą karo priešininkų žudymą, prievartavimą, plėšimą ir pavergimą. Ji paaiškina Europos kolonistų vykdytą čiabuvių naikinimą Šiaurės Amerikoje ir Australijoje. Ji taip pat paaiškina liūdną žmonių giminės santykių su kitais gyvūnais šioje Žemėje kroniką.

Kad ir kokie nemalonūs būtų šie faktai, dar didesnę negarbę žmogaus prigimčiai daro nesenkantis žmonių išradingumas atrandant pateisinimų žiaurumams, vykdomiems vienas prieš kitą ir likusią gyvūniją. Nuo Pradžios ir Išėjimo knygų doktrinų iki „mokslinių" rasizmo ir natūraliosios atrankos teorijų intelektinė istorija, kaip ir įvykių istorija, teikia žmonijos žiaurumo ir kvailumo kroniką.

Žinoma, jeigu laikomės prielaidos, kad su gyvūnais galime elgtis kaip tinkami, nes jie tėra bedvasiai mechanizmai, tai moralės kaip abipusio naudingumo teorija gali atrodyti gana nekalta. Tačiau, manau, verta pabrėžti, kad jokia teorija, kuri moralę laiko abipusiai naudinga susilaikymų praktika, negali implikuoti, jog žmogiškosios būtybės turi tiesioginę moralinę pareigą susilaikyti nuo gyvūnų kankinimo. (Toliau paaiškinsiu, ką turiu omeny sakydamas „tiesioginę".) Nors, žinoma, galima kai kuriuos gyvūnus išdresuoti taip, kad jie laikytųsi tam tikrų apribojimų, ir žmonės neabejotinai gali iš to turėti naudos, darytume antropomorfizmo klaidą, jeigu tai traktuotume kaip abipusį angažavimąsi bendrai moralinei praktikai, kurios vienas iš *quid pro quo* principų iš žmonių reikalautų gerai elgtis su gyvūnais.

Čia, kaip ir kitur, turime griežtai skirti racionalų abipusiai naudingą sandorį nuo to, kas gali atlaikyti nešališką įvertinimą. Kaip pabrėžia Pe-

teris Singeris savo knygoje *Gyvūnų išvadavimas (Animal Liberation)*, dalyko esmė „yra ne tai, kad gyvūnai negali elgtis moraliai, bet tai, kad moralinis lygaus interesų traktavimo principas jiems taikytinas kaip ir žmonėms. Kad teisingumas dažnai reikalauja įtraukti į lygaus traktavimo sritį būtybes, kurios pačios negeba daryti moralinių sprendimų, liudija tai, kaip mes traktuojame mažus vaikus ir žmones, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių nėra pajėgūs suvokti moralinio pasirinkimo esmės."[40]

Nėra jokios principinės kliūties, kuri neleistų, naudojant pirminės pozicijos mechanizmą, dedukuoti gyvūnų interesų gynimo principų. Tereikia išplėsti jos aprėptį priimant visų gyvų būtybių atstovus. Žinoma, būtų šiek tiek keista įsivaizduoti derybas Nojaus laive jų dalyviams nežinant, kokiai gyvūnų rūšiai jie priklauso, bet ar tai išties būtų labiau keista nei įsivaizduoti (kaip siūlo Richardsas) visų kada nors gyvenusių ar kada nors gyvensiančių arba (kaip siūlo kai kurie kiti autoriai) visų žmonių, kurie galėtų gyventi, derybas?

Išties gana keblu svarstyti klausimą: kokias žmonių elgesio su gyvūnais taisykles pripažinčiau, jeigu žinočiau, kad galiu būti ne žmogus, o koks nors kitas gyvūnas? Mano įsitikinimu, šio klausimo apmąstymo sudėtingumas tiksliai atspindi realų sudėtingumą, su kuriuo susiduria tie, kurie laikosi nuostatos, jog žmogiškieji ir nežmogiškieji interesai turi būti sveriami tomis pačiomis svarstyklėmis, kitaip sakant, neturi būti atsižvelgta į gyvūnų rūšių skirtumus.

Tie, kurie kelia šią tezę, pripažįsta, jog net ir tokiu atveju skirtingų gyvūnų rūšių interesai nebus traktuojami vienodai. Kad ir kokiu aspektu skirtume vienas rūšis nuo kitų (nebent tą pačią vertę teiktume visam, kas egzistuoja, visiems gyviems ir negyviems daiktams), kai kurios rūšys sulauks didesnio mūsų rūpesčio nei kitos. Net skausmo pojūtis, kuris bene labiausiai vienija skirtingas gyvūnų rūšis, mūsų supratimu, gali skirtis intensyvumu priklausomai nuo rūšies.[41]

Nieko nelaimime skelbdami, pavyzdžiui, tokius dalykus: „Jeigu pasirodytų, jog esu ne žmogus, o koks nors kitas gyvūnas, tai nesiekčiau politinių laisvių, ir todėl jų neturėdamas nesijausčiau ko nors netekęs" arba „Jeigu būtume lokiai, tai baisiai kentėtume pjudomi šunų; todėl negalime priimti maksimų, kurios leidžia tokią elgseną su lokiais."[42] Tokių argumentų išvados man atrodo patikimesnės už jų prielaidas. Jeigu kartą pripažįstame, jog lokiai kenčia dėl mūsų vykdomos jų pjudymo praktikos, tai turime pagrindo smerkti tokią praktiką. Sakyti, jog jeigu būčiau lokys, tai patirčiau skausmą, nereiškia nieko daugiau kaip tik tai,

jog lokiai patiria skausmą; bet šio teiginio įtaigumą tik silpnina tarprūšinės tapatybės paradoksai. Norint suprasti, jog hipotezė apie tai, ką jaustume arba ką mąstytume būdami kitos rūšies būtybėmis, neturi jokios reikšmės šiam argumentui, pakanka paklausti, kaip jūs reaguotumėte į kieno nors jums pateiktą klausimą: „Pripažįstu, jog jokie gyvūnai, išskyrus žmones, nesiekia politinės laisvės, tačiau jeigu pasirodytų, kad pats esu vienas iš jų, tai vis vien jos siekčiau." Akivaizdus atkirtis būtų tas, kad jeigu būtumėte kitoks nei žmogiškasis gyvūnas, turėtumėte tik gyvuliškų siekių. Tačiau galima būtų pasakyti ir tai, jog čia turi reikšmės realių gyvūnų siekiai, o ne siekiai, kuriuos jūs turėtumėte pavirtęs kokiu nors gyvūnu.*

Taip pat abejoju, ar svarstant lyginamąją skirtingų rūšių gyvenimo „vertę" labai prasminga kelti klausimą, kieno gyvenimą pasirinkčiau, jeigu „turėčiau galimybę pasirinkti arklio ar žmogiškosios būtybės gyvenimą" ir jeigu būčiau turėjęs jų patirtį bei galėčiau „tiksliai prisiminti, ką reiškia būti arkliu ir ką reiškia būti žmogiškąja būtybe".[43] Abejoju, ar daug laimime keldami klausimą „Kokius moralės saitus nustatyčiau žmonėms, jeigu nežinočiau, kas esu – žmogus, katė ar blusa?"

Tačiau manau, jog Singeris yra teisus sakydamas, kad mūsų nepajėgumas tiksliai palyginti skirtingų gyvūnų rūšių kančias nėra lemiamas trūkumas, nes mums čia nebūtina tiksliai pasverti skirtingus interesus, kad gautume toli siekiančias išvadas.

> Net jeigu gyvūnų kankinimą draustume tik tais atvejais, kai žmonių interesai neužgaunami tiek, kiek užgaunami gyvūnų interesai, vis vien būtume priversti padaryti radikalių mūsų elgesio su gyvūnais pakeitimų, kurie paliestų mūsų mitybą, ūkininkavimo metodus, daugelio mokslo sričių laboratorinių

* Tokie samprotavimai gali sukelti tokį skausmą smilkiniuose, kokį patiria Berta Wooster klausydamasi Gussie Fink-Nottle kalbų apie jos norą tapti vyriškos lyties tritonu:

– Berta, ar žinai, kaip peršasi tritonas? Jis paprasčiausiai atsistoja priešais patelę, virpina savo uodegą ir pats susiriečia puslankiu. Galėčiau tai parodyti atsistojęs ant galvos. Nelaikytum manęs bambekliu, jeigu būčiau patinas tritonas.

– Bet jeigu būtum patinas tritonas, panelė Bassert į tave nežiūrėtų meilės akimis.

– Žiūrėtų, jeigu būtų tritonė.

– Bet ji nėra tritonė.

– Taip, bet įsivaizduokime, kad ji būtų.

– Bet jeigu ji būtų tritonė, tu nebūtum jos įsimylėjęs.

– Būčiau, jeigu pats būčiau tritonas patinas.

Skausmo dilgsniai smilkiniuose man pasakė, jog pokalbis jau pasiekė viršūnę. (P. G. Wodehouse, *Right Ho, Jeeves* [Harmondsworth: Penguin, 1953], p. 22.)

eksperimentų procedūras, mūsų požiūrį į laukinę gamtą ir medžioklę, į kailinių dėvėjimą, į tokias pramogų formas kaip cirkai, rodeo ir zoologijos sodai. Taip būtų išvengta daug kančių.[44]

Čia naudojamas metodologinis principas, kuris paprastai būna gana parankus būtent tada, kai pradedama nuo išvadų ir judama link prielaidų, o ne atvirkščiai. Užuot kėlę klausimą „Kokios išvados išplaukia iš šių prielaidų?" galime klausti „Kokiomis silpniausiomis prielaidomis remdamiesi galime dedukuoti šias išvadas?" Singerio *Gyvūnų išvadavimas* ypač gerai iliustruoja šią idėją, nes ją sunku būtų skaityti žmogui, neįsitikinusiam mūsų vyraujančios praktikos su gyvūnais ydingumu. Jos poveikis yra toks, tarsi skaitytume šaltakraujišką pasakojimą apie vergų plantacijų ar nacių koncentracijos stovyklų kasdienybę. Be to, Singerio knyga yra viena iš tų retų knygų, kurios kai kuriuos žmones paskatino radikaliai pakeisti savo gyvenimą ir tapti vegetarais. (Pažįstu keletą filosofų, šiuo požiūriu pakeitusių savo gyvenimo būdą.)

Tačiau Singerio teikiama lygaus interesų traktavimo schema yra tokia griežta, kad, prilygdama universaliam reikalavimui siekti maksimalios visuminės naudos, ji (mažų mažiausiai) yra labai ginčytina, net jeigu taikoma tik žmonių giminei, neminint visų kitų gyvų būtybių. Tačiau visai nebūtina užimti šią „savo brolio sargo" nuostatą (nepriklausomai nuo to, ar mūsų broliai yra žmogiškosios būtybės, ar visa gyvūnija), kad būtų galima pripažinti Singerio tezę, jog su gyvūnais elgiamės žiauriai ir todėl privalome keisti savo elgesį. Kaip teigia pats Singeris, pakaktų bent šiokį tokį svorį suteikti kitiems nei žmogiškieji gyvūnai interesams, kad prieitume prie šios išvados.

O kaip šį klausimą spręstų Rawlsas ir Richardsas? Matėme, jog Richardsas yra mažiau nei Rawlsas angažuotas apipusio naudingumo principui. Tad galime tarti, jog į savo racionalių susitarimo dalyvių schemą jis įtrauktų ne tik ateities kartų atstovus, bet ir įvairius gyvūnus. Į prieštaravimą, kad gyvūnai negali realiai derėtis, galima atsakyti, jog derėtis negali ir visi tie žmonės, kurie nėra amžininkai. Jeigu būtų sakoma: „Jie galėtų derėtis, jeigu būtų mūsų amžininkai", tada reikėtų pastebėti, jog Richardsas pirminėje pozicijoje leidžia atsidurti silpnapročiams ir bepročiams, kurie kažin ar galėtų būti derybų partneriai.[45] O jeigu būtų sakoma: „Jie galėtų būti derybų partneriai, jeigu būtų protingi arba suaugę arba jeigu kas nors atstovautų jų interesams", tai tas pat galėtų būti pasakyta ir apie visą gyvūniją.

Pats prieštaravimas veikiausiai remiasi nederamo konkretizavimo *(misplaced concreteness)* klaida. Niekada nebuvo ir nebus jokios pirminės pozicijos. Kalba apie tai, kas joje vyksta, tėra moralinio filosofavimo būdas, o ne fantastinė literatūra. Jeigu remiamasi prielaida, kad visą moralę galima dedukuoti iš pirminės pozicijos prielaidų (kaip tai daro Richardsas, nors, kaip matysime, ne Rawlsas) ir jeigu tariama (kaip tai daro ir Richardsas, ir Rawlsas), kad racionalūs derybininkai pirminėje pozicijoje turi ginti savo pačių interesus, tai vienintelis būdas gyvūnų interesų apsaugai garantuoti – įtraukti juos į susitarimo dalyvių sąrašą.

Richardsas tai pripažįsta, tačiau savo *dramatis personae* sąrašą vis dėlto apriboja žmogiškosiomis būtybėmis. Kokioje padėtyje tada atsiduria likusioji gyvūnija? Tokioje, kurią ateities kartoms suteikia Rawlsas. Kitaip sakant, Richardsas remiasi Rawlso „motyvacinės prielaidos" analogija: jo racionalūs derybininkai žino, jog „žmonės paprastai jaučia tam tikrą simpatiją gyvūnams" ir jie „supranta, jog žiaurumas su gyvūnais atspindi asmens polinkį žiaurumui su žmonėmis".[46]

Tačiau racionaliems derybininkams reikėtų žinoti ir tai, kad simpatija gyvūnams įvairuoja priklausomai nuo vietos ir laiko, ir kad jos daugiausia sulaukia kambariniai gyvūnai, o ne tie, kurie apibrėžiami kaip maistiniai, medžiojamieji ar kenkėjiški. Jiems taip pat reikėtų suprasti, jog šiuolaikinėse visuomenėse gyvūnų kankinimas dažniausiai nėra savitikslis, o tik šalutinis pelno siekio ar reklamos padarinys. Jeigu Aušvico stovyklos sargybinis galėjo savo pareigą laikyti tik nemaloniu, bet reikalingu darbu dorojantis su žemesnės rasės būtybėmis, tai paukštyno darbininkas arba biologijos laboratorijos technikas juo labiau neturi būti visiškas sadistas. Todėl nemanau, kad nežmogiškųjų gyvūnų interesai sulauktų didesnio dėmesio ginant tik žmogiškuosius interesus, ir, tiesą sakant, Richardsas to tiesiai neteigia.

Tačiau mūsų tikslų kontekste labiau svarbios ne Richardso išvados, o būdas, kuriuo jis jų pasiekia. Kodėl Richardsas atmeta idėją, jog gyvūnų interesai turi būti ginami tiesiogiai, o ne kaip šalutinis žmogiškųjų interesų tenkinimo padarinys, įtraukiant juos į pirminės pozicijos dalyvių sąrašą? Jo atsakymas iš pirmo žvilgsnio atrodo keistas, tačiau jis paliečia esminę hipotetinio kontraktarinio metodo interpretacijos problemą.

Richardsas iš tikrųjų teigia du dalykus, ir nors jis juos tapatina, jie ateina iš priešingų kontraktarinės tradicijos mokyklų. Pirmoji idėja yra tai, kad gyvūnai „neturi laisvo pasirinkimo ir tarpusavio kontrolės galių", kurios suteiktų jiems „teisę" būti pirminės pozicijos dalyviais.[47] Čia akivaiz-

džiai remiamasi teisingumo kaip abipusio susisaistymo idėja: teisingumo privalu laikytis tik su tais, kurie patys gali būti teisingi. Tačiau pats Richardsas šio požiūrio iš tikrųjų nesilaiko, nors formaliai reiškia pritarimą teisingumo aplinkybių doktrinai.

Tiesą sakant, norint tai suprasti, mums nebūtina grįžti prie ateities kartų analizės, kadangi Richardsas ten pat priduria išlygą, jog „pirminėje pozicijoje galime sutikti silpnapročių ir bepročių, nes gali būti, jog kai kurie susitarimo dalyviai įsikūnys šiais pavidalais."[48] Tad atrodo, jog nors gyvūnai pirminėje pozicijoje „neturi laisvo pasirinkimo ir tarpusavio kontrolės galių,"[49] jų neturi ir silpnapročiai bei bepročiai.

Natūralus atsakymas į šią pastabą būtų toks: kadangi pats Richardsas čia nustato žaidimo taisykles, tai jo žodis lemia, kokie dalykai čia galimi ir kokie negalimi. Tačiau tokiu atveju liktų nepastebėtas esminis argumento pagrindo sukeitimas, įvykdytas žengiant antrąjį žingsnį. Juk jeigu sakome, kad turime tiesioginių moralinių pareigų (ne tarpininkaujant atitinkamai motyvacinei prielaidai) tiems, kurie nėra pajėgūs savo pačių proto ir valios pastangomis laikytis įprastųjų moralės reikalavimų, tai dalyvavimą pirminėje pozicijoje matome kaip interesų apsaugos būdą. Tačiau kodėl tada neįsileidžiame gyvūnų, kurie šiuo požiūriu užima analogišką padėtį?

Šioje vietoje turime aptarti antrąjį Richardso argumentą, kuris mūsų dėmesį atkreipia į tai, kaip gali būti svarstomi teisingumo kaip nešališkumo teorijos pagrindai. Teisindamas gyvūnų ir silpnapročių bei bepročių traktuotės skirtumą jis sako, jog „moralinio atsitiktinumo sąvoka ... gali būti taikoma tik tam tikrose ribose: tai, ar individas yra amerikietis, britas, juodaodis, kaukazietis, ateistas ar anglikonas ir t.t., yra atsitiktinumas pirminės pozicijos požiūriu; tačiau tai, ar individas yra žmogiškoji būtybė, ar koks nors kitoks gyvūnas, nėra atsitiktinumo dalykas."[50]

Sakyti, kad kažkas yra atsitiktinumo dalykas *(fortuitous)* reiškia sakyti, jog tai įvyksta nenumatomai ir atsitiktinai (lotynų kalbos *fors*); palankaus ar nepalankaus likimo *(fortuna)* sąvoka kyla iš tos pačios šaknies. Žinoma, kuria nors labai gilia (arba labai lėkšta) prasme yra grynas atsitiktinumas (laimingas ar nelaimingas) tai, kad esu tas, kas esu, o nesu, pavyzdžiui, vergė mergaitė Ramzio II dvare. Tačiau jeigu tai yra išties prasmingas teiginys, tai, man rodos, lygiai taip pat galėčiau sakyti, jog grynas atsitiktinumas (laimingas ar nelaimingas) yra tai, kad nesu rotveilerių veislės šuo Elžbietos II dvare. Jeigu šie teiginiai keliami kaip rimtos hipotezės, tai jiems gali būti pritaikytas Leibnitzo atsakymas

žmogui, kuris sakėsi norįs būti Kinijos karaliumi – jog jo noras yra tapatus norui, kad, pirma, jis pats neegzistuotų ir, antra, kad egzistuotų Kinijos karalystė.

Tad ką reiškia atsitiktinumas kontekste tų faktų, kurie apibrėžia žmogiškojo asmens tapatybę? Šiokį tokį klausimo supratimą galime įgyti pažvelgę į tai, kaip Richardsas konkretizuoja atsitiktinumo sąvoką ir teikia bei gina savąjį pirminės pozicijos apibrėžimą. Į sąrašą dalykų, kurių susitarimo dalyviai nežino savo pačių atžvilgiu, įtraukiama: „lytis, amžius, įgimti gabumai, gebėjimo save kontroliuoti lygis, rasė, religija, socialinė ar ekonominė klasė, gyvenamasis amžius, specifiniai norai (pvz., ar individas labiau mėgsta šparagus nei špinatus; ar jis yra heteroseksualistas, ar homoseksualistas.)"[51]

Be abejo, jeigu pradedame nuo idėjos, kad moraliniai principai pasirenkami savanaudiškais sumetimais deramai apibrėžtoje pirminėje pozicijoje, tai siekdami nešališkumo susitarimo dalyviams privalome neleisti žinoti visų šių dalykų. Kaip sako Richardsas, „moralinių principų pasirinkimas implikuoja pagal apibrėžimą, jog pasirenkama neatsižvelgiant į savo klasę ar rasę, klaną ar kastą, talentą ar tautybę. Toks šališkumas čia yra neįmanomas dėl informacijos blokados, primetamos susitarimo dalyviams."[52]

Tačiau svarbu suvokti, jog niekas iš to, kas iki šiol buvo sakyta, neuždeda jokių apribojimų tam, kokius principus gali pasirinkti susitarimo dalyviai. Pavyzdžiui, žinome, kad jie priimtų tokius lyčių santykių principus, kurie *ex ante* jiems atrodys ginantys jų interesus – nepriklausomai nuo to, ar uždangai pakilus jie pasirodytų esą vyrai, ar moterys. Tačiau tai visiškai nereiškia, jog jie nuspręs neskirti vyrų ir moterų pareigų bei teisių ar atitinkamai nediferencijuos lūkesčių jų charakterių bei interesų atžvilgiu. Jie gali nuspręsti, kad ideali visuomenė bus toji, kur asmens lytis turės ne daugiau reikšmės nei jo arba jos akių spalva. Tačiau pačioje pirminės pozicijos konstrukcijoje nėra nieko, kas neišvengiamai susitarimo dalyvius stumtų prie tokio sprendimo.

Panašiai Richardso pirminėje pozicijoje žmonės gali pasirinkti visišką kosmopolitizmą ir paskelbti, kad asmens narystė konkrečioje visuomenėje moralės požiūriu jo niekuo neįpareigoja. Tačiau pačioje konstrukcijoje nėra nieko, kas jiems neleistų paskelbti, jog kiekvienas asmuo savo bendrapiliečiams turi daugiau pareigų nei kitiems pasaulio žmonėms. Tai nėra joks šališkumas pasirenkant moralės principus. Remiamasi hipoteze, kad kiekvienas asmuo, nežinodamas savo paties šalies ar to, kaip jis asmeniškai

būtų paveiktas skirtingų institucinių sandarų, gali teikti pirmenybę pasauliui, kur egzistuoja įvairios moralinės bendruomenės, o ne pasauliui, kur tokių bendruomenių nėra. Tai būtų pasirinkimas, padarytas nešališkumo sąlygomis, tokių principų, kurie realiame gyvenime toleruotų šališkumą. (Prie šio klausimo grįšiu II tome.)

Pateikęs šį nežinojimo uždangos apibūdinimą Richardsas priduria komentarą, kuriame pateikiama visiškai kitokia susitarimo dalyvių informacinio bado interpretacija:

> Kitaip sakant, idėją galima suformuluoti taip: faktas, kad asmuo gimė vienokioje, o ne kitokioje socialinėje klasėje, rasinėje ar etninėje grupėje, gimė su tokiu, o ne kitokiu kūnu (kartu su atitinkamais įgimtais fizinio grožio, proto, sumanumo ir pan. bruožais), moralės požiūriu yra visiškai atsitiktiniai dalykai. Kadangi šie asmenų skirtumai yra atsitiktiniai, jie negali esmingai paveikti moralės principų pasirinkimo klausimo. Šią idėją iliustruoja nežinojimo uždanga – ji neleidžia susitarimo dalyviams, jiems renkantis moralės principus, žinoti atsitiktinės savo padėties gamtos ir kultūros loterijoje.[53]

Ta pati mintis pabrėžiama dar aiškiau po kelių puslapių, kur Richardsas kalba apie tai, kad idealaus kontrakto požiūriu, „jokie konkretūs faktai apie asmenį neturi moralinės reikšmės; manau, kad ši koncepcija išreiškia mūsų intuityvų įsitikinimą, jog moralė reikalauja asmenis traktuoti vien kaip asmenis, nepaisant jų klasės ar rasės, klano ar kastos, talento ar tautybės skirtumų."[54]

Tad atsitiktinumas čia esti kaip vien moralinė idėja: atsitiktiniais dalykais laikomos visos žmonių savybės bei jų aplinkybės, kurios neturi jokios reikšmės apibrėžiant tai, kaip asmuo turi būti traktuojamas. Ir jeigu visi faktai apie žmones, kurių jie nežino pirminėje pozicijoje, tėra „nereikšmingi dalykai", tai akivaizdžiai lieka tik viena svarbi jų savybė, būtent – priklausymas žmonių giminei. Tad visai nekeista, kad Hegelio priekaištus Kantui dėl jo koncepcijos „abstraktumo" kartoja šiuolaikiniai hėgelininkai kritikuodami šiuolaikinius neokantininkus!

Dabar galime suprasti, jog Richardsas yra priverstas nežmogiškųjų gyvūnų neįtraukti į pirminės pozicijos dalyvių sąrašą todėl, kad tam dalyvavimui jis teikia ypatingą svarbą. Moralės principai, jo nuomone, vienodai taikytini visoms žmogiškosioms būtybėms. Jie negali kelti skirtingų reikalavimų protingiems ir neprotingiems, piliečiams ir nepiliečiams ir t.t. Jau ir tuo gana sunku patikėti. O jeigu žengtume dar toliau ir sakytume, kad moralės principai taikytini vienodai visoms gyvoms būtybėms, tai neabejotinai įbristume į absurdą.

Tačiau grįžkime prie Rawlso. Be abejo, savo hiūmiškajame vaidmenyje jis turėtų nesunkiai susidoroti su nežmogiškaisiais gyvūnais. Kadangi teisingumo aplinkybės negalioja žmogiškųjų būtybių santykiams su kitais gyvūnais, pastarieji automatiškai lieka už teisingumo ribų. Tai, kad jis neatsikrato jais šiuo lengviausiu keliu, liudija, jog nėra visiškai atsidavęs teisingumo kaip abipusio naudingumo idėjai.

Pareigų gyvūnams analizė pateikiama skirsnio „Lygybės pagrindas" pabaigoje.[55] Ten Rawlsas skelbia principą, jog „su tais, kurie geba elgtis teisingai, reikia ir elgtis teisingai."[56] Tačiau jį turime interpretuoti atsargiai: „Gebėjimas būti moraline asmenybe yra pakankama lygaus teisingumo taikymo sąlyga."[57] Lieka atviras klausimas, ar tai yra ir būtina sąlyga. Kalbėdamas apie gyvūnus Rawlsas pabrėžia: „Nemanau, kad būtybės gebėjimas turėti teisingumo jausmą yra būtinas tam, kad jos atžvilgiu turėtume teisingumo pareigų."[58] Tačiau toliau jis sako: „Bet kuriuo atveju atrodo, kad mums nebūtina laikytis griežto teisingumo su būtybėmis, stokojančiomis šios galios."[59]

Manau, kad šis neryžtingumas žengiant antrąjį žingsnį paaiškinamas tuo, kad Rawlsas į teisingumo galiojimo sritį yra linkęs įtraukti tas žmogiškąsias būtybes, kurios neturi moralinės asmenybės statuso dėl to, kad jos dar nėra subrendusios arba yra laikinai jo netekusios. Jam svarbi pati galia (potencija), o ne jos realizavimas.[60] Pasak Rawlso, tokia nuostata „atrodo būtina tam, kad koncepcija būtų suderinta su mūsų apmąstytais įsitikinimais" apie kūdikių ir vaikų teises ir kad „potencialumo kaip pakankamos sąlygos pripažinimas atitiktų hipotetinį pirminės pozicijos pobūdį bei idėją, kad principų pasirinkimo neturi veikti atsitiktiniai veiksniai. Todėl galima pagrįstai teigti, jog ir tiems, kurie galėtų būti pirminio susitarimo dalyviai, jeigu jiems nebūtų sukliudžiusios atsitiktinės aplinkybės, turi būti garantuojamas lygus teisingumas."[61] Tačiau tai rodo nukrypimą nuo tos pozicijos, pagal kurią individo atliekamas vaidmuo bendrose institucijose jam suteikia teisingumo subjekto statusą. Veikiau (kaip ir Richardso atveju) susitarimo dalyvių ratas apibrėžiamas taip, kad jų „atsitiktinės" silpnybės nebūtų įtraukiamos į pačią pirminės pozicijos konstrukciją. Tačiau jeigu tik ką gimusiam kūdikiui gali būti atstovaujama pirminėje pozicijoje, tai kodėl joje negali būti atstovaujama beždžionei arba šuniui?

Bet kuriuo atveju Rawlso pateikta gyvūnų teisių analizė kelia įdomių klausimų. Pasakęs, jog mums nebūtina laikytis griežto teisingumo reikalavimų gyvūnų atžvilgiu, jis tęsia:

> Tačiau iš to neišplaukia, jog mums negali būti keliama jokių reikalavimų mūsų santykiams su jais ar mūsų santykiams su gamtos tvarka apskritai. Neabejotina, jog nedera su gyvūnais elgtis žiauriai, o ištisų jų rūšių naikinimas gali būti didžiulis blogis. Gyvūnų gebėjimas patirti malonumą ir skausmą ir dalyvauti kai kuriose kitose gyvenimo formose mums uždeda tam tikrų gailestingumo ir žmoniškumo pareigų jiems. Nemėginsiu aiškinti šių mūsų įsitikinimų. Jie peržengia teisingumo teorijos sritį, ir neatrodo, kad visuomeninės sutarties teoriją galima būtų išplėtoti taip, kad ji natūraliai aprėptų ir šiuos įsitikinimus.[62]

Galiausiai tai nėra nepriimtina pozicija, ir man ji atrodo labiau priimtina už Rawlso siūlymą pareigas ateities kartoms padaryti priklausomas nuo amžininkus siejančių teisingumo santykių. Gana keista, kad šių dviejų pozicijų derinimo padarinys yra tai, kad nežmogiškųjų gyvūnų interesai ginami geriau nei būsimųjų žmogiškųjų būtybių interesai. Jeigu dabartinei kartai visiškai nerūpėtų jos tolimų palikuonių likimas, tada, matyt, vienintelis jos motyvas saugoti planetą nuo taršos būtų jos susirūpinimas dėl kančių, kurias ateityje patirs nežmogiškieji gyvūnai.

VI SKYRIUS

Rawlsas apie teisingumą (2): skirtumo principas

26. Įvadas

Šiame skyriuje nagrinėsiu Rawlso siūlomą socialinės ir ekonominės nelygybės visuomenėje pateisinimo principą, vadinamąjį „skirtumo principą". Kaip ir anksčiau, mano tema bus tai, jog egzistuoja neišsprendžiamas konfliktas tarp dviejų idėjų – teisingumo kaip nešališkumo ir teisingumo kaip abipusio naudingumo. Skirtumo principas kyla iš teisingumo kaip nešališkumo idėjos. Tačiau kai jį mėginame suderinti su teisingumo kaip abipusio naudingumo idėja, jis sugriūna – tai ir mėginsiu parodyti.

Dviejuose tolesniuose skirsniuose išdėstysiu tai, ką laikau Rawlso pamatiniu argumentu grindžiant skirtumo principą. Tai atliksiu visiškai nesiremdamas teisingumo kaip abipusio naudingumo idėja. Tik jį išdėstęs svarstysiu problemas, kurios kyla mėginant jį derinti su abipusio naudingumo reikalavimais. Turiu skaitytoją įspėti, jog dėstydamas Rawlso argumentą apsiribosiu tik tomis temomis, kurias būtina nagrinėti siekiant šio tikslo. O tai reiškia, kad nuošalėje liks daugelis klausimų, kuriuos derėtų aptarti, jeigu mano tikslas būtų nuodugnus skirtumo principo įvertinimas.

Pirmiausia noriu pabrėžti, jog tai, ką laikau pagrindiniu Rawlso argumentu skirtumo principui pagrįsti, nėra tas argumentas, kurį dauguma žmonių laikytų pagrindiniu. Pastarasis argumentas, kurį intensyviausiai diskutuoja Rawlso kritikai, skirtumo principą kildina iš pirminės pozicijos: tariama, jog skirtumo principas yra tas, kurį pasirinktų vienas kitam abejingi žmonės rinkdamiesi savo principus už nežinojimo uždangos. Tai, kad šis argumentas užima svarbiausią vietą paties Rawlso analizėje, atspindi Rawlso oficialiąją poziciją, pagal kurią visi argumentai teisingumo klausimu galiausiai kildinami iš specifiškai apibrėžtos pirminės pozicijos, ir, manau, galima sakyti, jog joks kitas jo teorijos aspektas nesulaukė tokios vieningos kritikos.[1]

Tačiau faktiškai Rawlsas remiasi ne vien dedukcijos iš pirminės pozicijos argumentu. Pirminės pozicijos išdėstymui ir skirtumo principo

dedukcijai skiriamas trečiasis skyrius iš devynių, į kuriuos suskirstyta *Teisingumo teorija*. Tačiau antrame skyriuje – „Teisingumo principai" – Rawlsas konstruoja skirtumo principo pagrindimą, kuris visiškai nepriklauso nuo sąsajų su pirmine pozicija. Nuo galimybių lygybės žengiama prie pajamų lygybės, o nuo jos – prie skirtumo principo remiantis paretiškojo pagerinimo idėja. Būtent šią argumentacijos liniją ir noriu panagrinėti šiame skyriuje. Ji yra gana sudėtinga, todėl dažnai klaidingai interpretuojama. (Pavyzdžiui, dažnai klaidingai tariama, jog gindamas lygybę Rawlsas remiasi aplinkos sąlygų sulyginimo negalimybės idėja.) Mėginsiu parodyti, jog skirtumo principas leidžia identifikuoti, kaip tai teigia Rawlsas, unikalų paretiškai optimalų tašką, išreiškiantį paretiškąjį pagerinimą lygaus paskirstymo atžvilgiu. Tad jo argumentas, jeigu jis tiksliai formuluojamas, su visomis deramomis išlygomis yra logiškai nepriekaištingas.

Gali kilti klausimas, kaip gretimuose savo knygos skyriuose Rawlsas gali teikti du atskirus ir nepriklausomus argumentus, ginančius skirtumo principą. Tačiau tokia klausimo formuluotė klaidina. Čia iš tikrųjų turime reikalų ne su dviem skirtingais argumentais, o veikiau su vienu ir tuo pačiu argumentu, pateikiamu dviem skirtingais būdais. Turime prisiminti, kas buvo pasakyta anksčiau (24 skirsnyje) apie pirminės pozicijos statusą. Ji tėra vaizdavimo priemonė, dramatine forma leidžianti pateikti tuos apribojimus, kuriuos nešališkas vertinimas uždeda visiems galimiems teisingumo principams. Tad nors, kaip matėme, oficialioji Rawlso pozicija yra tai, kad visi argumentai galiausiai turi remtis pasirinkimu pirminėje pozicijoje, pagrindas, kuris mums leidžia teigti, jog joje pasirinkti principai bus *teisingumo* principai, yra tai, kad pirminė pozicija yra deramai apibrėžta. O svarstant klausimą, kas yra deramas pirminės pozicijos apibrėžimas, būtina remtis tam tikromis idėjomis apie bendruosius teisingumo bruožus. Taigi remiantis jomis turi būti galima pasiekti teisingumo principus, tačiau apeinant visą rinkimosi pirminėje pozicijoje procedūrą. Būtent tai Rawlsas atlieka *Teisingumo teorijos* 2 skyriuje.

Visa tai neturėtų didelės reikšmės, jeigu *Teisingumo teorijos* 2 skyriaus tiesioginis ir netiesioginis (pirminės pozicijos) argumentas išties būtų tik alternatyvūs to paties moralinio argumento formulavimo būdai. Nors Rawlsas taip mano, iš tikrųjų taip nėra. Savanaudiško pasirinkimo (informacinės cenzūros sąlygomis) idėja yra patraukli todėl, kad leidžia panaudoti racionalaus pasirinkimo teorijos išteklius moralinės filosofijos tikslams. Deja, ji neleidžia adekvačiai pagauti tų moralinių įžvalgų, kurio-

mis remiasi Rawlso fundamentalus egalitarizmas ir jo siūlomas skirtumo principas. Savanaudiškas pasirinkimas netikrumo sąlygomis natūraliai veda ne prie lygybės, bet prie vienokios ar kitokios formos vidutinio lūkesčių maksimizavimo. Harsanyi pateiktoji utilitarizmo dedukcija iš tokios prielaidos yra daug įtaigesnė už Rawlso teikiamą dviejų teisingumo principų dedukciją.

Tai nereiškia, jog joks alternatyvus pirminės pozicijos modelis negalėtų atlikti naudingo vaidmens plėtojant teisingumo kaip nešališkumo teoriją. Tokį alternatyvų modelį pateiksiu 9 skyriuje. Pagrindinė idėja, kad teisingumo principai yra tie, dėl kurių gali būti susitarta tomis sąlygomis, kurias vadinu nešališkumo aplinkybėmis, yra gana įtikėtina. Tačiau turime atsisakyti tos formuluotės, kurią teikia Rawlsas. Turime atsikratyti prielaidos, kad susitarimo dalyviai vadovaujasi vien savo pačių interesais ir vietoje to tarti, jog jie nori pasiekti susitarimą visoms pusėms priimtinomis sąlygomis. Ir vaidmuo, kurį atlieka informacijos blokada, turi būti kur kas ribotesnis nei tas, kuris jam teikiamas Rawlso pirminėje pozicijoje. (Žr. ypač skirsnius 41 ir 42 toliau.)

Tačiau šiame skyriuje nesiimsiu naujai konstruoti pirminę poziciją. Vietoj to pateiksiu tiesioginį argumentą, grindžiantį skirtumo principą, vadovaudamasis bendromis Rawlso formuluotėmis, kurias jis pateikia *Teisingumo teorijos* 2 skyriuje. Tad kas yra skirtumo principas? Galutinėje Rawlso formuluotėje (praleidus išlygą dėl „teisingos taupymo normos", kurią jau aptarėme 24 skirsnyje) jis skamba taip: „Socialinė ir ekonominė nelygybė turi būti tvarkoma taip, kad ... kuo labiau gerintų blogiausioje padėtyje esančių asmenų padėtį."[2] Nors daug ką galima būtų pridurti tikslinant šią glaustą formuluotę, vienintelis dalykas, kurį čia reikėtų pabrėžti, yra tai, kad „esantys blogiausioje padėtyje" turi būti suvokiami kaip tam tikra grupė, kaip tam tikro pajamų lygmens grupė ar kaip socialinė klasė. Sprendžiant pagal tai, ką Rawlsas sako apie galimus grupių apibrėžimus, tokių grupių turėtų būti ne mažiau kaip keturios ir ne daugiau kaip šešios.* Tad blogiausioje padėtyje esantys individai neturi

* Rawlsas siūlo du galimus blogiausioje padėtyje esančios grupės apibrėžimus: „Viena galimybė būtų pasirinkti tam tikrą socialinę poziciją, pavyzdžiui, nekvalifikuoto darbininko poziciją, ir tada blogiausia padėtimi laikyti padėtį tų, kurių vidutinės pajamos ir turtas neviršija jo pajamų ir turto. Reprezentatyvaus šios grupės žmogaus lūkesčiai apibrėžiami kaip visos šios klasės vidurkis. Kitas kriterijus gali būti apibrėžiamas santykinių pajamų bei turto terminais ir nenurodoma socialinė pozicija. Pavyzdžiui, visi žmonės, turintys mažiau nei pusę vidutinių pajamų ir turto, tada gali būti laikomi mažiau-

būti apibrėžiami taip, kad šioje grupėje atsidurtų, pavyzdžiui, vien nepagydomi ligoniai.

Socialinio teisingumo sąvoka yra taikoma visuomenės pamatinei struktūrai, o pamatinė struktūra yra visuma institucijų, kurios sukuria, perduoda ir įtvirtina įvairius socialinius pranašumus – išsilavinimo, *savoir faire*, reikiamų žmonių pažinimo galimybių ir pan. skirtumus, lemiančius palankias ar nepalankias žmonių ekonomines bei socialines perspektyvas. (Rawlsas taria, gana pagrįstai apie tokias visuomenes kaip JAV, kad ekonominės ir socialinės sėkmės koreliacija yra pakankamai glaudi, tad pinigines pajamas galima naudoti kaip patikimą priklausomybės tam tikram socialinės hierarchijos lygmeniui rodiklį.) Blogiausioje padėtyje yra visi tie, kurie esamomis pamatinių socialinių institucijų funkcionavimo sąlygomis turi blogiausią perspektyvą gauti tų gėrybių, kurių teikia visuomenė.

Tad siūlomoji tezė yra tokia: jeigu norime įvertinti tam tikros visuomenės institucijų teisingumą, turime atlikti vieną labai paprastą testą. Turime iškelti klausimą: „Ar ši institucijų visuma funkcionuoja taip, kad blo-

siai pasiturinčiu visuomenės segmentu." (*A Theory of Justice* [Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971], p. 98.) Pagal pirmąją formulę turime paimti nekvalifikuotų darbininkų aibę ir atrinkti visus tuos, kurie yra žemiau pajamų vidurkio. Juos pavadiname „mažiausiai privilegijuotais". Paskui išvedame „visos šios klasės vidurkį" (iš konteksto matyti, jog kalbama apie tuos, kurie atrenkami antrame etape) ir pavadiname tai blogiausioje padėtyje esančio reprezentatyvaus žmogaus lūkesčiais. Galiausiai mums reikia atrasti vidutines pajamas visų tų, kurie yra žemiau vidutinio nekvalifikuoto darbininko lygio. Antroji formulė gali būti išdėstyta analogiškai. Imame visus tuos, kurių pajamos nesiekia visuomenės vidutinių pajamų lygmens. („Šis apibrėžimas priklauso tik nuo apatinės paskirstymo pusės" [ibid.].) Paskui atrenkame visus tuos, kurių pajamos nepasiekia pusės vidutinių pajamų ir juos pavadiname „mažiausiai pasiturinčiu visuomenės segmentu". O kaip toliau? Rawlsas nepasako, kaip nuo čia pereiti prie atskiro individo lūkesčių, tačiau veikiausiai galime tarti, jog vėl turime gauti pajamų vidurkį tos žmonių aibės, kuri apibrėžiama antrame etape (šįkart tai bus visi tie, kurių pajamos nesiekia pusės vidutinių pajamų), nes toliau jis sako, kad „bet kuriuo atveju mums tenka iš dalies agreguoti blogiausioje padėtyje esančių žmonių lūkesčius". Šioje interpretacijoje antroji formulė reikalauja apskaičiuoti vidutines pajamas visų tų, kurių pajamos yra mažesnės už visuomenės vidutinių pajamų pusę. Taip apibrėžiamos blogiausioje padėtyje esančios grupės reprezentatyvaus atstovo pajamos. Jeigu tokia agregacija naudojamasi apskaičiuojant mažiausiai palankią poziciją, tai pozicijų skaičius bus nedidelis. Faktiškai antroji formuluotė leidžia identifikuoti keturias grupes, kurias sudaro: tie, kurie yra žemiau vidurkio pusės; tie, kurie yra tarp pusės ir vidurkio; tie, kurie yra tarp vidurkio ir dvigubo vidurkio; ir tie, kurie yra virš dvigubo vidurkio. Pirmoji formuluotė, paskirstanti nekvalifikuotus darbininkus į dvi grupes (į tuos, kurie yra aukščiau, ir tuos, kurie yra žemiau nekvalifikuotų darbininkų vidurkio), kaip atrodo, leidžia identifikuoti daugiau grupių – galbūt penkias arba šešias.

giausioje padėtyje esanti grupė – tai tie, kuriems einasi blogiausiai, galėtų savo padėtį pagerinti esant kokiai nors alternatyviai institucinei tvarkai?" Žinoma, šį klausimą turime interpretuoti taip, kad iš anksto nebūtų apibrėžiama blogiausioje padėtyje esančių žmonių grupė. Kitaip sakant, keliame ne klausimą: „Ar kai kurių (ar net visų) tam tikros grupės žmonių padėtis, kuri yra blogiausia esamomis institucinėmis sąlygomis, negalėtų būti pagerinta pakeičiant tas institucijas kitokiomis?" Gali būti, kad šių konkrečių žmonių (pavadinkime juos A) padėtis pagerėtų, palyginti su jų dabartine padėtimi, tik tokiu būdu, kuris tam tikrų kitų žmonių (pavadinkime juos B) padėtį padarytų blogesnę už dabartinę A padėtį. Tai nėra nesuderinama su tuo, kad dabartinė visuomenė tenkina skirtumo principą. Alternatyvioje visuomenėje tie, kurių padėtis būtų blogiausia (priklausantys B grupei), atsidurtų žemesniame lygmenyje, palyginti su tais (A grupė), kurių padėtis yra blogiausia dabartinėje visuomenėje. Tokiu atveju skirtumo principas mums parodo, jog visuomenei, kurioje gyvename, turime teikti pirmumą prieš alternatyvias visuomenes. Pirmiausia turime išsiaiškinti, kokią padėtį visuomenėje turi tie, kurie joje užima blogiausią padėtį. Teisingiausia visuomenė yra ta, kurioje blogiausioje padėtyje esanti grupė, nepriklausomai nuo jos sudėties, yra aukščiausiame gerovės lygmenyje.

Paaiškinęs, kas yra skirtumo principas, dabar turiu išdėstyti Rawlso argumentus jo naudai. Tai atliksiu dviem etapais. Skirsnyje 27 parodysiu, kaip Rawlsas įtvirtina lygybę kaip vienintelį *prima facie* teisingą paskirstymo pagrindą. Po to 28 skirsnyje nagrinėsiu Rawlso argumentą, kuriuo grindžiamas perėjimas nuo lygaus paskirstymo prie paskirstymo, tenkinančio skirtumo principą.

27. Nuo galimybių lygybės prie lygybės

Rawlso strategija *Teisingumo teorijos* 2 skyriuje atrodo taip: pradėdamas nuo labai plačios ir bendros formuluotės, apibrėžiančios sąlygas, kurioms esant ekonominė nelygybė yra pateisinama, jis žengia prie specifinės tos formuluotės interpretacijos, kuri pajamų lygybę leidžia apibrėžti kaip vienintelį *prima facie* teisingą paskirstymo būdą. Toji plati ir bendra formuluotė skamba taip: „socialinė ir ekonominė nelygybė turi būti tvarkoma taip, kad (a) galima būtų pagrįstai tikėtis, jog ji bus naudinga visiems ir kad (b) ji būtų siejama su padėtimis bei pareigybėmis, kurios yra atviros visiems."[3] Rawlsas aptaria tris skirtingas nelygybę pateisinančios

formulės interpretacijas. Šios alternatyvios interpretacijos įkūnija vis griežtesnius galimybių lygybės reikalavimus.

Žmonių galimybės tapti nelygiais turi būti lygios, todėl tam tikrais aspektais jie turi būti lygūs (bent jau turėti lygią teisę konkuruoti). Tačiau paeiliui nagrinėjant tris Rawlso interpretacijas matyti, jog siekiant galimybių lygybės vis daugiau veiksnių turi būti sulyginama. Vis daugiau ir daugiau veiksnių, turinčių įtakos sėkmės šansams, eliminuojama, o trečioje interpretacijoje bet kokia nelygybė, kad ir kaip susiklosčiusi, moralės požiūriu jau yra traktuojama kaip atsitiktinė. Šias alternatyvas Rawlsas vadina (i) natūralios laisvės sistema, (ii) liberalia lygybe ir (iii) demokratine lygybe. Šiame skirsnyje panagrinėsiu, kaip Rawlsas žengia nuo vienos alternatyvos prie kitos.

Natūralios laisvės sistema

Koncepcija, nuo kurios Rawlsas pradeda, labai panaši į tą, kurią dėsto Adamas Smithas *Tautų gerovėje*. Šioje koncepcijoje bet koks paskirstomasis rezultatas yra teisingas, jeigu gaunamas laisvosios rinkos mainų procese. Kiekvienas individas yra savo darbo jėgos savininkas (neleistina vergovė ar baudžiava) ir nėra jokių savavališkai nustatomų kliūčių jo veiklai: egzistuoja „formali galimybių lygybė ta prasme, kad kiekvienas turi tas pačias teisines galimybes siekti bet kurių iškilių socialinių pozicijų".[4]

Rawlsas nedaug aiškina, kaip šioje sistemoje vyksta pirminis nuosavybės teisių pasidalijimas, daugiausia tik pakartoja pačios sistemos šalininkų idėjas. (Nuo Locke'o iki Nozicko turime seną negarbingą tradiciją, kai naudojantis išgalvotais siužetais apie tai, kaip galėjo įvykti pirminis nuosavybės įgijimas, yra ginamas *status quo*.) Tačiau Rawlsui čia svarbiausia tai, kad šiai sistemai pradėjus funkcionuoti paskirstomasis rezultatas kiekvienu laiko periodu priklausys nuo „pirminio išteklių paskirstymo," o šis savo ruožtu bus „smarkiai veikiamas atsitiktinių gamtinių ir socialinių veiksnių."[5] Pasak Rawlso:

> Esamas pajamų ir turto pasiskirstymas yra kumuliatyvus ankstesnio prigimtinių pranašumų – įgimtų talentų ir sugebėjimų – pasiskirstymo rezultatas, paveiktas to, ar pastarieji buvo ugdomi, ar liko nerealizuoti, ar naudojimąsi jais skatino, ar slopino socialinės aplinkybės bei tokie atsitiktiniai veiksniai kaip laimė ir likimas. Intuityviai natūraliosios laisvės sistema yra neteisinga todėl, kad ji leidžia paskirstymo rezultatą lemti veiksniams, kurie moralės požiūriu yra visiškai atsitiktiniai.[6]

Rawlsas kalba apie tris veiksnius, turinčius įtakos „paskirstymo rezultatui." Tai yra „įgimti talentai ir gebėjimai," „socialinės aplinkybės" ir tokie „atsitiktiniai veiksniai kaip laimė ir likimas." Skirtumai, kuriuos čia Rawlsas nubrėžia tarp tokių dalykų, kaip „laimė ir likimas" bei kitokių rezultato determinančių, atitinka įprastąją kalbos vartoseną. Kai kuriuos dalykus, kurie žmonėms padeda prasimušti gyvenime, priskiriame „laimei ir likimui", tačiau ne visus. Sakyti, kad kažkas yra laimės ar atsitiktinės sėkmės dalykas, vadinasi, sakyti, kad beveik tokia pat priežastinė grandinė galėjo lemti daug geresnį arba daug blogesnį rezultatą. Kuo didesnė rizika, tuo labiau esame linkę kalbėti apie laimę; kuo ji mažesnė, tuo mažiau esame linkę kalbėti apie laimę. Antai jeigu daugiaaukščio pastato lango stiklas nukristų į gatvę į tą vietą, kuria praėjote prieš kelias sekundes, tai neabejotinai sakytumėte, jog likimas jums buvo nepaprastai maloningas; tačiau kur kas mažiau jausitės dėkingas savo likimui, jeigu tą pačią vietą praėjote prieš valandą. Tačiau „moralės požiūriu" visai nesvarbu, ar nelaimės išvengėte kelių sekundžių, ar kelių valandų tarpsniu. Bet kuriuo atveju nelaimės išvengėte ne dėl savo asmeninių nuopelnų ir ją galėjote patirti ne dėl kokių nors savo asmeninių ydų ar trūkumų.

Svarbu suprasti, jog Rawlsas visus šiuos tris veiksnius – įgimtus talentus ir gebėjimus, socialines aplinkybes ir likimo dalykus – priskiria moraliniam atsitiktinumui. Nors jis laikosi įprastosios vartosenos skirdamas „laimės ir likimo" veiksnius nuo kitų pranašesnės socialinės ar ekonominės padėties šaltinių, jo giliu įsitikinimu, visi šie trys šaltiniai tėra „laimės ir likimo" dalykai.

Liberalioji lygybė

Alternatyvi koncepcija, kuri užtaiso kai kurias natūraliosios laisvės sistemos spragas, yra „liberalios lygybės" sistema.[7] Šalia formalių kliūčių konkurencijai pašalinimo, kurį numato natūraliosios laisvės sistema, priduriama „papildoma sąžiningos galimybių lygybės sąlyga."[8] Taigi

> tarus, kad jau egzistuoja tam tikras prigimtinių gebėjimų pasiskirstymas, tie, kurie yra vienodai talentingi ir gabūs, ir kurie vienodai siekia pasinaudoti savo talentais, privalo turėti vienodas galimybes sėkmei, nepriklausomai nuo jų pradinės padėties socialinėje sistemoje, t.y. nepriklausomai nuo pajamų klasės, kurioje jie gimsta. Visuose visuomenės sektoriuose turi būti apylygės lai-

mėjimų galimybės panašios motyvacijos ir gebėjimų žmonėms. Vienodų gebėjimų ir aspiracijų žmonių lūkesčiai neturi priklausyti nuo jų klasinės padėties.[9]

Manau, kad čia Rawlsas nusako idėjų raidą, kurią galima pagrįsti ir logiškai, ir chronologiškai.[10] Pasak jo, galimybių lygybės idėja kilo iš „talentams atvirų galimybių" šūkio.[11] Šis šūkis reiškė dėl aukštesnės padėties visuomenėje formalių konkurencijos barjerų panaikinimą: pavyzdžiui, atsivėrė galimybė viešąsias pareigybes užimti tiems, kurių kvalifikacija tenkina tam tikrus profesinius reikalavimus, neapsiribojant paveldimos aristokratijos nariais arba jos globotiniais. Tačiau tas šūkis neimplikavo idėjos, jog turi būti lygios galimybės tokiai kvalifikacijai įgyti.

Po to kilo sąjūdis prieš formalius švietimo barjerus, pavyzdžiui, prieš tai, kad elitinį išsilavinimą gali įgyti tik tam tikros religinės denominacijos nariai. Kyla susirūpinimas dėl to, kad daugelis tėvų nėra pajėgūs užmokėti už savo vaikų mokymąsi; tad atsiranda nemokamos pradinės mokyklos ir didėja reikalavimai, kad jis būtų vienodai kokybiškas visose šalies regionuose, nepriklausomai nuo mokyklos aprėpiamo regiono turtinės padėties. Ekonominė nelygybė, nulemianti nevienodą aukštojo mokslo prieinamumą, irgi tampa kritikos objektu. Tuometinį lygių galimybių idealą Rawlsas taip apibūdina: „Galimybės įsigyti žinių bei įgūdžių neturi priklausyti nuo asmens klasinės padėties, tad mokyklų sistema, valstybinė ar privati, turi būti kuriama taip, kad nebūtų klasinių barjerų."[12]

Be abejo, turbūt nėra tokios šalies, kur mokymo kokybė įvairiuose regionuose būtų visiškai vienoda (ją matuojant mokyklų įrangos ir mokytojų kvalifikacijos kriterijais), tačiau kai kurios iš jų pakankamai priartėjo prie šio lygmens, kad atsiskleistų faktas, jog vienoda mokyklų mokymo kokybė dar negarantuoja gaunamo išsilavinimo lygybės. Tiesą sakant, tai neturėtų mūsų stebinti, nes vaikai praleidžia tik dalį savo laiko mokyklose ir jau yra esmingai diferencijuoti jiems dar prieš ateinant į mokyklas. Be to, keletą milijonų dolerių kainavęs sociologų tyrimas atskleidė gana akivaizdų faktą, jog vaiko mokymosi aplinką mokykloje daugiausia sudaro kiti vaikai. Atsižvelgiant į tai, kad žmonių kaimynija bet kuriame mieste yra panašaus išsilavinimo ir kultūros, tėvų įtaką savo vaikų perspektyvoms turėtume dauginti iš tikimybės, kad kiti vaikai turės panašius tėvus. Šios padėties praktiškai išvengti neįmanoma, nebent vaikai po visas miesto mokyklas būtų paskirstomi loterijos būdu.

Lygių galimybių idealas nuo pat pradžių gana akivaizdžiai buvo siejamas su sąžiningumo idealu: jeigu iš dviejų žmonių vienas kvalifikuo-

čiau atliktų tam tikrą darbą, tai būtų nesąžiningą jo kandidatūrą atmesti, pavyzdžiui, dėl jo kilmės. Čia galime kalbėti apie „atsitiktines gimimo aplinkybes", nes šiame kontekste reikiamą kvalifikaciją traktuojame kaip neatsitiktinį kandidatų bruožą. Galime sakyti, kad jų kilmė yra „moraliai atsitiktinis" jų bruožas, nes norime pabrėžti jos kontrastą su tuo, kas šiuo atveju yra „moraliai reikšminga", būtent – kvalifikacija.

Toks pat moraliai reikšmingų ir nereikšmingų savybių kontrastas nubrėžiamas tada, kai vienodai gabių studentų klausiame, ar jie turi lygių tolesnės karjeros galimybių. Gabumai čia yra moraliai reikšmingas veiksnys, o tokie dalykai, kaip tėvų pajamos ar studijų vieta, nėra moraliai reikšmingi. Tačiau jeigu šią idėją tolydžio radikalizuosime, tai galiausiai prieisime prie to, jog išskyrus nebent genetinį paveldą visa, kas didina ar mažina mūsų sėkmės šansus, yra galimybių lygybės neigimas. Visa, kas žmonėms nutinka per jų gyvenimą ir kas gali turėti įtakos tolesniems jų sėkmės šansams, keliauja į „moralinio atsitiktinumo" pusę, ir vienintelis dalykas, kuris lieka kaip „moraliai reikšmingas", yra fizinė žmogiškoji būtybė jos gimimo momentu arba net apvaisinimo metu, nes tokie dalykai, kaip motinos dieta nėštumo metu, gali turėti įtakos. Po kelių savaičių kūdikio aplinka jau bus padariusi tam tikrą poveikį (tariu, kad tai teigia šiuolaikinis mokslas) jo nervų sistemai ir jis jau žengs diferencijuoto vystymosi keliu, kuris bus „moraliai atsitiktinis".

Rawlsas pripažįsta ir pabrėžia šią implikaciją. Jo pirminė liberalios lygybės formuluotė, kurią citavau anksčiau, nėra visiškai išsami. Jis dar sako, jog „vienodai talentingi ir gabūs" privalo turėti „vienodus sėkmės šansus" ir kalba apie „vienodus sugebėjimus bei aspiracijas" (reikšdamas, matyt, tas pačias idėjas). Galima būtų pagalvoti, jog šeimos ar socialinės aplinkos įtaka bent iš dalies priskirtina „moraliai reikšmingų" veiksnių pusei, nes sunku įsivaizduoti, kad motyvacija, aspiracijos ar noras naudotis savo talentais būtų genetiškai (visiškai) determinuoti dalykai.

Tačiau Rawlso tikslai yra kitokie. Ištrauka, kurią citavau, prasideda žodžiais „tarus, kad jau egzistuoja tam tikras prigimtinių gebėjimų pasiskirstymas." Tai yra esminis momentas. Juk pasiremdami tuo, ką jis sako šiek tiek toliau, turime suvokti, jog Rawlsas siekia nubrėžti skirtumą tarp „prigimtinių gebėjimų" bei aplinkos veiksnių ir sutapatinti galimybių lygybę su visišku diferencijuotų aplinkos veiksnių nebuvimu. Tad turime suprasti, jog Rawlsas galvoje turi (postuluojamą) genetinį komponentą žmonių motyvacijose bei aspiracijose, kai sako, jog turi būti lygios galimybės tiems, kurie yra šiais požiūriais lygūs.

Tai aiškiai liudija šis jo tekstas:

> sąžiningų galimybių principas gali būti įgyvendintas tik iš dalies, bent jau kol egzistuoja tokia institucija kaip šeima. Įgimtų gebėjimų ugdymą ir tobulinimą veikia įvairios socialinės sąlygos bei klasinės nuostatos. Net noras stengtis, mėginti ir taip pelnyti pagarbą įprastąja prasme priklauso nuo sėkmingai susiklosčiusių šeimyninių bei socialinių aplinkybių. Praktiškai neįmanoma garantuoti lygių socialinio kilimo ar kultūrinio augimo galimybių žmonėms su vienodais gebėjimais; tad mums derėtų priimti principą, kuris pripažįsta šį faktą ir leidžia sušvelninti natūraliosios loterijos atsitiktinumų poveikį.[13]

Demokratinė lygybė

Sutapatinus galimybių lygybę su visų veiksnių, išskyrus genetinį paveldą, pašalinimu, nesunku suvokti paskutinio žingsnio patrauklumą – kai iškeliame klausimą, kodėl taip suvokiamą galimybių lygybę turime laikyti sąžininga. Kaip sako Rawlsas, „net jeigu [liberalioji koncepcija] visiškai pašalina socialinių atsitiktinumų poveikį, ji vis dėlto toleruoja turto ir pajamų pasiskirstymo priklausomybę nuo įgimto gebėjimų ir talentų pasiskirstymo ... o šis rezultatas yra atsitiktinis moralės požiūriu."[14]

Galimybių lygybė zigotoms, galinčioms (esant vienodai aplinkai iki ir po gimimo) vienodai sėkmingai pereiti mokymosi stadiją ir paskui padaryti vienodai sėkmingą karjerą – išties gana keista galimybių lygybės idėja, net jeigu atrodo, kad esame stumiami ją pripažinti žengdami logiškai neišvengiamus žingsnius.

Maždaug tuo pat metu, kai Rawlsas rašė savo *Teisingumo teoriją*, Christopheris Jencksas panašią idėją iškėlė savo knygoje *Nelygybė;* jis kalbėjo apie švietimo problemas. Šį autorių cituosiu plačiau, nes jis aiškiau nei Rawlsas formuluoja pamatinę galimybių lygybės idėją, kuria čia operuojama, ir atkreipia dėmesį į tai, kaip keistai ji pradeda atrodyti, jeigu apie ją rimtai susimąstome:

> Vienas iš neišvengiamų aplinkos sąlygų nelygybės pašalinimo rezultatų būtų tas, kad sustiprėtų koreliacija tarp IQ genotipo ir IQ duomenų. Tiesą sakant, dažnai tai esti sąmoningas švietimo politikos tikslas. Dauguma mokyklų siekia padėti mokiniams, turintiems „įgimtų gebėjimų", realizuoti savo „potencialą". Faktiškai tai reiškia, jog šalinamas nesąžiningas pranašumas tų mokinių, kurių genetinis pradas yra prastas, bet jie yra atėję iš rū-

pestingų šeimų. Paprastai vadovaujamasi idėja, jog nelygybė, grindžiama genetiniais pranašumais, yra moraliai priimtina, bet nelygybė, atsirandanti dėl kitokių atsitiktinių gimimo aplinkybių, nėra priimtina. Dauguma švietimo darbuotojų, kaip atrodo, mano, jog individo genai yra jo nuosavybė ir kad jis turi teisę į visa tai, ką įgyja jų dėka. Tačiau jo tėvai nėra jo „nuosavybė" ta pačia prasme, ir jie nesuteikia jam jokių ypatingų teisių. Nuosekliam egalitaristui nelygybė, kildinama iš biologijos, turi būti tokia pat bjauri, kaip ir nelygybė, atsirandanti dėl nevienodų ankstyvosios socializacijos sąlygų.[15]

Kadangi mėgindami apibrėžti galimybių lygybę jau esame įklimpę į kontrafaktinių sąlygų svarstymą, galime žengti ir paskutinį žingsnį: zigotoms pripažinkime lygių galimybių teisę nepriklausomai nuo jų genetinio potencialo. Tačiau taip suvokiama galimybių lygybė prilygsta tai, kurią turi būtybės už Rawlso nežinojimo uždangos: galimybių lygybę, kurią turi žmogiškosios būtybės be jokių jas skiriančių (genetinių ar aplinkos) charakteristikų. Aiškindamas savo strategiją Rawlsas sako, jog jo tikslas, svarstant alternatyvias koncepcijas, yra „paruošti kelią pageidaujamai dviejų principų interpretacijai, kad šie kriterijai, ypač antrasis, skaitytojui nepasirodytų ekscentriški ar keisti."[16] (Prisiminkime, jog antrasis principas, bendriausia jo formuluote, skelbia, kad „socialinė ir ekonominė nelygybė turi būti tvarkoma taip, kad (a) galima būtų pagrįstai tikėtis, jog ji bus naudinga visiems ir kad (b) ji būtų siejama su padėtimis bei pareigybėmis, kurios yra atviros visiems.")[17] Demokratinė lygybė yra vienintelė šio principo interpretacija, kuri „asmens indėlio į socialinio bendradarbiavimo sistemą nesveria pagal jo socialines aplinkybes ar sėkmę gamtos loterijoje.[18]

Tad ką iš tikrųjų reiškia „demokratinė lygybė"? Ką čia galėtų reikšti „lygių galimybių visiems" šūkis? Kaip moraliai atsitiktinius dalykus turime atmesti bet kokius pranašumus ar trūkumus, kurie yra nulemti genetinių ar aplinkos veiksnių.

Akivaizdu, kad tokiu atveju būtybėms, kurios nesiskiria viena nuo kitos, lygios galimybės gali būti tik lygios jų sėkmės perspektyvos. Taigi trečioji lygių galimybių idėjos interpretacija siūlo rezultatų lygybę.

Tiesa, nežinojimo uždangos sąlygomis kiekvienas turi lygią galimybę (t.y. lygią tikimybę) tapti bet kuriuo individu, kad ir kokie nelygūs rezultatai jo lauktų realiame gyvenime. Tačiau kadangi tokia rezultatų nelygybė „demokratinėje koncepcijoje" yra moraliai atsitiktinė, iškreiptume visą

Rawlso idėją, jeigu tai vadintume galimybių lygybe.* Rawlsas mėgina atsiriboti nuo šios interpretacijos (kur galimybių lygybė tapatinama su šansų lygybe loterijoje) pabrėždamas, jog žmonės pirminėje pozicijoje nėra bekūnės dvasios, laukiančios įkūnijimo, bet realūs žmonės (arba realių žmonių atstovai), neturintys tam tikros informacijos. Jis mėgina parodyti, jog dėl to principų pasirinkimas pirminėje pozicijoje neturi būti suvokiamas kaip paprastas maksimizacinis pasirinkimas netikrumo sąlygomis. Tačiau kritikų sutarimu, pasirinkimo pirminėje pozicijoje logika verčia tą pasirinkimą modeliuoti būtent taip. Todėl siūlau eiti tiesiai prie Rawlso pamatinių moralinių intuicijų ir nekreipti dėmesio į jų formuluotę pirminėje pozicijoje daromo pasirinkimo terminais.

Baigiamasis komentaras

Verta pabrėžti, jog eidamas nuo galimybių lygybės prie lygybės Rawlsas žengia dviem iš dalies skirtingais keliais. Pagrindinis kelias, kuriuo

* Vienas iš būdų esminei idėjai išreikšti būtų tai, kad „natūralioji loterija" netampa sąžininga dėl to, kad ją vaizduojame taip, tarsi ji būtų reali. Šio pobūdžio *reductio* randame Jameso S. Fishkino knygoje *Justice, Equal Opportunities, and the Family* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1983]). Jis įsivaizduoja, kad naudojama „loterijos sistema, atsitiktinai paskirstanti gimusius vaikus šeimoms", ir teigia, kad „tokia tvarka suteiktų lygius gyvenimo šansus labai griežta prasme. Juk atsitiktinis naujagimių paskirstymas šeimoms sulygintų gyvenimo šansus sprendžiant iš pačių naujagimių perspektyvos iki loterijos. Bet kurio naujagimio šansai pasiekti bet kurią socialinę padėtį būtų visiškai vienodi" (p. 57). Pasak Fishkino, vienintelis tokios tvarkos trūkumas būtų tai, kad ji smarkiai apribotų šeimos autonomiją. Tačiau, žinoma, labai keistai atrodo pati idėja, kad galimybių nelygybės sistema (pavyzdžiui, tie didžiuliai gyvenimo perspektyvų skirtumai, kuriuos lemia kilmė) galėtų būti magiškai paversta galimybių lygybės sistema paprasčiausiai sukeičiant vaikus dar lopšiuose, visa kita paliekant kaip buvę. Tarkime, kad slapta toks sukeitimas įvykdomas šalyje, kurioje vyrauja didžiulė galimybių nelygybė įprastąja šio žodžio prasme. Ar sužinoję apie šį pakeitimo faktą sakytume: „Pasirodo, visą laiką turėjome galimybių lygybę, tik apie tai nežinojome"?

Cituotoje ištraukoje Fishkinas postuluoja vienodą genetinį paveldą, tad gimdamas kiekvienas turi vienodus šansus (susiduria su tuo pačiu lošimu) sulaukti sėkmės gyvenime. Juk kiekvienas turi vienodą tikimybę patekti į specifinę aplinką, o būtent ši aplinka (pagal hipotezę) nulemia sėkmę gyvenime. Tačiau jeigu manoma, kad tai tenkina (absoliučiai, Fishkino požiūriu) galimybių lygybės reikalavimus, tai keliu klausimą: „Kodėl pirminėje pozicijoje, kur genetinis paveldas *ir* socialinė aplinka dar turi būti (atsitiktiniu būdu) paskirta protozigotoms, neturėtume pasakyti, jog *bet kuris* faktinis paskirstymas yra suderinamas su galimybių lygybe?" Juk pirminėje pozicijoje kiekviena protozigota susiduria su ta pačia gyvenimiškųjų šansų loterija, kur tie šansai priklauso nuo genetinio paveldo ir aplinkos sąveikos. Atsakymas į šį klausimą, žinoma, yra neigiamas; tačiau šis atsakymas rodo, jog toji galimybių lygybės samprata, kuria jis remiasi, yra klaidinga.

jis pasuka pirmiausia, atrodo taip: (1) galimybių lygybės (liberalusis) idealas yra padėtis, kai pašalinami visi aplinkos skirtumai, galintys paveikti individo laimėjimus; (2) iš čia išplaukia, jog visi išliekantys skirtumai savo pobūdžiu yra genetiniai; tačiau (3) jeigu (kaip tariama) aplinkos skirtumai turi būti šalinami dėl to, kad jie yra atsitiktiniai moralės požiūriu, tai individo laimėjimus padarome priklausomus nuo genetinių veiksnių, kurie yra (visiškai ta pačia prasme) atsitiktiniai moralės požiūriu; vadinasi, (4) kadangi moraliai atsitiktiniai veiksniai neturi daryti įtakos tam, ką žmonės gyvenime gauna, jų laimėjimų skirtumai neturi daryti įtakos jų pajamoms.

Būtent šis argumentas buvo aptariamas iki šiol. Antrasis atrodo taip. Prielaida (1) išlieka: idealiu atveju turi būti pašalinti visi aplinkos skirtumai, darantys įtaką laimėjimams. Naujoji prielaida yra (2) teigianti, kad šis idealas negali būti realizuotas arba negali būti realizuotas nepažeidžiant asmens laisvės. Išvada (3), kaip erzacinis *(second best)* sprendimas, sako, jog laimėjimų skirtumai neturi daryti įtakos pajamoms.

Abu šie argumentai, žinoma, nėra nesuderinami tarpusavyje, ir Rawlsas visiškai pagrįstai teikia juos abu. Tačiau Rawlso komentatoriai dažnai kalba taip, tarsi jis siūlytų tik antrąjį argumentacijos kelią.[19] Verta atkreipti dėmesį į tai, jog Rawlsas nesako, kad jeigu tik galėtume pasiekti galimybių lygybę (siūlomą labai griežta prasme), tai viskas būtų puiku. Veikiau jis sako, kad *visa*, kas susiję su laimėjimų diferenciacijos šaltiniais, moralės požiūriu yra atsitiktiniai dalykai.

28. Nuo lygybės prie skirtumo principo

Ginant skirtumo principą esminės reikšmės turi argumentas, ginantis lygybės *prima facie* teisingumą. Rawlso koncepcijoje visi žmonių laimėjimų skirtumai yra nulemti moralės požiūriu atsitiktinių veiksnių. Dėl vaizdumo čia galime kalbėti apie tris loterijas: yra gamtos loterija, kuri paskirsto genetinius bruožus; yra socialinė loterija, kuri paskirsto palankias ir nepalankias šeimos bei mokyklos aplinkybes; ir yra tai, ką Hobbesas vadino „slaptąja Dievo pagalba, kurią žmonės vadina sėkme arba laime"[20] – loterija, kuri paskirsto ligas, nelaimes ir buvimo tinkamoje vietoje tinkamu metu šansus. Pridurkime dar principą, kad moralės požiūriu, atsitiktiniai dalykai neturėtų lemti žmonių gerovės (turimų pirminių gėrybių) skirtumų. Tada pamatiniame pagrindimo lygmenyje viskas liudija pirminių gėrybių lygaus padalijimo naudai.

Kaip Rawlso teorijoje nuo pajamų lygybės pereinama prie skirtumo principo? Įprastoji teorijos analizė apeliuoja į pirminę poziciją. Skirtumo principo pasirinkimas tokiu atveju vaizduojamas kaip maksimino kriterijaus taikymo netikrumo sąlygomis rezultatas.[21] Ši interpretacija neabejotinai turi solidų tekstologinį pagrindą, nes *Teisingumo teorijos* 3 skyriuje „Pirminė pozicija" dėstomas būtent šis argumentas. Knygos skirsnis „Argumentacija, vedanti prie dviejų teisingumo principų", visiškai akivaizdžiai šiuo pavidalu pateikia skirtumo principą. Ten Rawlsas sako, jog „pirminė pozicija buvo apibrėžta kaip tokia situacija, kur gali būti taikoma maksimino taisyklė."[22] Jau sakiau, kad, mano manymu, šis argumentas nepasiekia savo tikslo, nors prie šio klausimo dar grįšiu 41 skirsnyje. Tačiau dabar noriu sutelkti dėmesį į alternatyvią argumentacijos liniją, kurią galime rasti 2 skyriuje, iškart po galimybių lygybės analizės, kurią aptarėme ankstesniame skirsnyje.

Argumentacijos schema būtų maždaug tokia. Pradėkime nuo lygybės padėties. Paskui įsivaizduokime daugybę visuomenių su tolydžio didesne nelygybe. Kiekvienas gali išlošti dėl didėjančios nelygybės, nes dėl jos gali didėti produktyvumas (dėl atsirandančių didesnių paskatų ir t.t.), o didesnis produktas gali būti paskirstytas taip, kad gerintų kiekvieno padėtį. Tačiau leistinos nelygybės riba pasiekiama tada, kai blogiausioje padėtyje esančių žmonių perspektyvos tampa geriausios. Jokia didesnė nelygybė netenkina reikalavimo, kad jai esant turi laimėti kiekvienas.

Akivaizdu, kad jeigu skirtumo principą mėginame pasiekti remdamiesi idėja, jog visi laimi dėl nelygybės, tai kai kuriems žodžiams turime suteikti specifinę prasmę. Juk jeigu reikalaujame tik to, kad nelygybės sąlygomis kiekvieno padėtis būtų geresnė nei lygybės sąlygomis, tai šį reikalavimą gali tenkinti pačios įvairiausios ekonominės sistemos. Pavyzdžiui, jį tenkintų visuomenė, kur nelygybė yra didesnė nei toji, kurią toleruoja skirtumo principas – kur esantys blogiausioje padėtyje yra mažiau palankioje situacijoje nei toji, kurioje jie galėtų būti, bet vis dėlto geresnėje padėtyje nei lygių pajamų sąlygomis. Skirtumo principas atrenka labiausiai egalitarinę iš visų paretiškai optimalių sistemų, tenkindamas reikalavimą, kad dėl nelygybės kiekvienas turi išlošti. Kyla klausimas, ar šis paskirstymo būdas yra tas, kurio reikalauja teisingumas.

Pirmiausia noriu išnagrinėti pirmąjį Rawlso perėjimo nuo lygybės prie skirtumo principo elementą, būtent idėją, kad jeigu dėl nelygybės kiekvienas išlošia, tai būtų neracionalu neteikti pirmenybės tai padėčiai, kur egzistuoja nelygybė. Tikiuosi, kad skaitytojas pastebės, jog šis Rawlso

žingsnis – nuo lygaus pajamų paskirstymo prie nelygaus paskirstymo, dėl kurio laimi visi – atitinka perėjimą nuo griežtojo prie išplėstinio sprendimo išteklinio sprendimo analizėje (kurią atliktome 10 skirsnyje). Manau, kad problemas, su kuriomis susiduria Rawlsas rutuliodamas skirtumo principą, galime geriau suprasti apmąstę žingsnį nuo griežtojo prie išplėstinio sprendimo. Tad verta trumpam grįžti prie išplėstinio sprendimo pagrindimo ir apibrėžimo klausimų.

Prisiminkime, kad mūsų pradinis išteklinis Mato ir Luko problemos sprendimas implikavo, jog bet koks muzikavimo laiko paskirstymas kiekvienam turi suteikti lygų laiko kiekį. Naudojant Braithwaite'o pateiktą preferencijų struktūrą šis sprendimas mus nesunkiai nuvedė prie Pareto ribos: visas muzikavimo laikas buvo paprasčiausiai padalytas po lygiai Matui ir Lukui. Tačiau po to Luko preferencijas pakeičiau taip, kad tylai jis pradėjo teikti pirmenybę prieš lygų muzikavimo laiko padalijimą. Tylai tapus nesusitarimo atskaitos tašku, mūsų sprendimas implikavo tylos baigmę. Tačiau Lukui priskirtos preferencijos taip pat implikavo, kad buvo nelygių muzikavimo ir klausymosi kombinacijų (žinoma, naudingesnių jam), kurioms jis būtų teikęs pirmenybę prieš tylą. Mato preferencijos, kurios išlieka tokios pat kaip buvo pateiktos Braithwaite'o, bet kurią muzikavimo ir klausymosi kombinaciją – tarp jų ir muzikavimo klausymąsi kiekvieną vakarą – padaro priimtinesnę už tylą. Tad Pareto ribinė kreivė, nusidriekusį į šiaurės rytus nuo nesusitarimo taško, nusakė visas tas (nelygias) muzikavimo ir klausymosi kombinacijas, kurios Lukui buvo priimtinesnės už tylą.

Taigi nesusitarimo taškas, kuris buvo toji baigmė, kurią nurodė mūsų sprendimas, buvo šiapus Pareto ribos. Šį pradinį sprendimą (lygūs muzikavimo laiko kiekiai arba jokio muzikavimo) pavadinau „griežtuoju sprendimu". Paskui sakiau, jog turime pripažinti nuo jo atitolstančio „išplėstinio sprendimo" galimybę. Šį sprendimą apibrėžiau kaip bet kurią paretiškai optimalią baigmę, kuri abiem pusėms būtų priimtinesnė už griežtąjį sprendimą.

Grįžkime prie Rawlso. Rawlsas turi du teisingumo principus, kurių pradinė (ir bendriausioji) formuluotė skamba taip: „Pirma: kiekvienas asmuo turi vienodą teisę į kuo plačiausią pamatinę laisvę, suderinamą su panašia kitų laisve. Antra: socialinė ir ekonominė nelygybė turi būti tvarkoma taip, kad (a) galima būtų pagrįstai tikėtis, jog ji bus kiekvienam naudinga ir kad (b) ji būtų siejama su padėtimis ir pareigybėmis, kurios yra atviros visiems."[23] Pasak Rawlso, šie du teisingumo principai dedukuojami iš vieno bendro, kuris gali būti nusakytas taip:

> Visos socialinės vertybės – laisvė ir galimybės, pajamos ir turtas, savigarbos pagrindai – visiems turi būti paskirstomos po lygiai, nebent nelygus kurių nors ar net visų šių vertybių paskirstymas yra naudingas visiems.[24]

Po to jis priduria šį iškalbingą teiginį: „Tad neteisingumas paprasčiausiai yra toji nelygybė, kuri nėra visiems naudinga."[25]

Paralelė su mūsų žingsniu nuo griežtojo prie išplėstinio sprendimo ypač išryškėja tada, kai iškart po to Rawlsas sako:

> Tad įsivaizduokime hipotetinę pirmykštę tvarką, kur visos socialinės pirminės gėrybės paskirstomos po lygiai: kiekvienas turi tas pačias teises ir pareigas, o pajamomis ir turtais dalijamasi po lygiai. Ši situacija teikia atskaitos tašką vertinant siūlomus padėties pagerinimus. Jeigu tam tikra turto ir organizacinių galių nelygybė pagerintų kiekvieno padėtį, palyginti su padėtimi šioje hipotetinėje situacijoje, tokia nelygybė neprieštarautų bendrai koncepcijai.[26]

Manau, kad čia aiškiausiai suformuluota bendroji idėja, kuria grindžiamas perėjimas nuo griežtojo prie išplėstinio sprendimo. Lygus paskirstymas pirmiausia apibrėžiamas kaip teisingas, teikiantis „atskaitos tašką". Iš jokio asmens negalima reikalauti, kad jis priimtų mažiau palankią baigmę už tą, kurią apibrėžia šis taškas, kad ir kiek daug dėl to laimėtų kiti. Tačiau jeigu žengiant žingsnį tolyn nuo atskaitos taško kiekvieno padėtį galima pagerinti, tada teisėtai galima tokį žingsnį žengti. Lieka tik klausimas, kaip pasirinkti unikalią baigmę iš visų galimų baigmių, kurios pagerina kiekvieno padėtį, palyginti su lygaus paskirstymo situacija, ir, kaip žinome, būtent skirtumo principas pateikia atsakymą į šį klausimą.

Toliau šiame skirsnyje aptarsiu du alternatyvius būdus, kuriais nuo bendros idėjos, kad nelygybė, dėl kurios kiekvienas laimi, yra pateisinama, einama prie išvados, jog turi būti stengiamasi gerinti blogiausioje padėtyje esančiųjų gerovę. Čia laikysiuosi prielaidos, kad „geresnė padėtis" reiškia „didesnes pajamas". Jeigu tikrintume šios prielaidos pagrįstumą, įsiveltume į labai sudėtingą problematiką. Todėl jos analizę nukeliu į šio Traktato III tomą, kur nuodugniai svarstysiu pajamų paskirstymą.

Pirmasis argumentas

Tarkime, kad visuomenėje yra tik dvi grupės. Jos apibrėžiamos pagal skirtingas produktyvumo galias. Įsivaizduokime, kad kiekviena grupė turi atstovą, kuriam pavedama ginti kolektyvinius jos interesus. Atstovai tu-

ri susitarti dėl principų, pagal kuriuos visuomenėje reguliuos nelygybę. Savo derybose jie turi vadovautis šia procedūra. Pradedama nuo pajamų lygybės, kaip atskaitos taško. Paskui jie turi aptarti įvairias visuomenes, pasižyminčias nuolat didėjančiu atotrūkiu nuo lygybės idealo. Kiekviename etape bet kuris atstovas gali vetuoti žingsnį didesnės nelygybės link. Nelygybės laipsnis, kuris atsiras taikant šią procedūrą, bus tas, kuriam nepriešstarauja nė vienas iš atstovų.

Kaip matėme, Rawlsas postuluoja, kad atsitraukimas nuo lygybės didina produktyvumą ir kad bet kuriuo atveju tam tikras nelygybės laipsnis didina abiejų grupių pajamas. Tad pirmose didėjančios nelygybės stadijose galime tikėtis, jog abiejų grupių atstovai sutartinai žengs į priekį. Tačiau nuo tam tikro taško blogesnėje padėtyje esančios grupės perspektyvos ims blėsti, nors geresnėje padėtyje esančios grupės perspektyvos vis labiau šviesės. (Pastebėkime, jog jeigu palankesnėje padėtyje esančios grupės perspektyvos blėsta, o nepalankesnėje – šviesėja, tai toks pasikeitimas nėra nelygybės didėjimas.) Taške, kur nepalankesnėje padėtyje esančios grupės perspektyvos ima blėsti, kyla šių dviejų grupių interesų konfliktas, tačiau jį laimi blogesnėje padėtyje esanti grupė, nes nustatytoji sprendimų priėmimo procedūra atstovams suteikia *veto* teisę blokuojant judėjimą didesnės nelygybės link.

Čia faktiškai atlikome skirtumo principo dedukciją mūsų dviejų grupių visuomenei. Nelygybės laipsnis, kurį toleruoja taikomoji procedūra, yra būtent tas, kuris maksimizuoja blogesnėje padėtyje esančios grupės gerovę. Kartu suteikėme specifinę prasmę idėjai, kad dėl nelygybės „kiekvienas turi laimėti," tad ji generuoja unikalų sprendimą. Iki pat taško, kur blogiausioje padėtyje esančios grupės perspektyvos ima blėsti nelygybei didėjant, kiekvienas laimi ta prasme, kad laimi abi grupės. To jau negalima pasakyti šį tašką peržengus. Geresnėje padėtyje esanti grupė dėl toliau didėjančios nelygybės laimėtų, tačiau blogesnėje padėtyje esanti grupė dėl to patirtų savo gerovės nuosmukį.

Žinoma, gali kilti klausimas, kodėl nustatoma būtent tokia procedūra. Manau, kad procedūros šališkumas yra gana akivaizdus. Tačiau šis šališkumas lygybės naudai kyla iš lygybės *prima facie* teisingumo. Kitaip sakant, jeigu pripažįstamas ankstesniame skirsnyje išdėstytas argumentas, kad bet kokia nelygybė automatiškai yra įtartina, tai galima pagrįstai teigti, jog bet kuris žingsnis tolyn nuo lygybės turi būti sankcionuotas laisvo kiekvieno visuomenės sektoriaus pritarimo, ir būtent tai garantuoja ši procedūra.

Tačiau čia iškyla viena problema. Pateikiau argumentą, galiojantį dviejų grupių visuomenei, tačiau, kaip matėme 26 skirsnyje, Rawlsas kalba apie keturių, penkių ar net šešių grupių visuomenę. Jeigu visuomenėje turime daugiau nei dvi grupes, tai gali būti, jog ta pati procedūra generuos rezultatą, kuris nebus skirtumo principas. Įsivaizduokime trijų grupių visuomenę. Gali būti, kad nelygybei didėjant viduriniosios grupės lūkesčiai bus nuviliami gerinant blogesnėje padėtyje esančios grupės perspektyvas. Tokiu atveju mūsų procedūra negeneruotų skirtumo principo. Jeigu kiekvienos grupės atstovams suteikiame teisę vetuoti didinamą nelygybę, tai viduriniosios grupės atstovas, pasinaudodamas šia teise, blokuos žingsnį didesnės nelygybės link tame taške, kur viduriniosios grupės lūkesčiai pradeda smukti, o tai bus taškas, kur žemutinės grupės lūkesčiai vis dar kyla. Dėl to susiklostys labiau egalitarinė visuomenė nei toji, kurią rekomenduotų skirtumo principas.

Rawlsas pastebi šią galimybę ir pagrįstai sako, jog ši problema neiškiltų, jeigu galiotų sąlyga, kurią jis vadina „grandininiu ryšiu". Ši sąlyga yra tokia: didėjant nelygybei visų grupių lūkesčiai didėja iki to taško, kur žemutinės grupės lūkesčiai ima mažėti. Argumentas dabar yra tas pats, kaip ir anksčiau, bet jis galioja tik visuomenėms, kuriose faktiškai egzistuoja grandininis ryšys. Manau, kad šiuolaikinėse visuomenėse toks ryšys veikiausiai egzistuoja, ir net jeigu konkrečiu atveju jis neegzistuotų, sunkiai galėtume įrodyti, kad jis neegzistuoja. Tačiau šios problemos svarstymas nuvestų mus per daug toli į šalį nuo svarstomojo klausimo. Rawlsas savo nuomonės nepareiškia apie tai, kiek tikėtina, jog šiuolaikinėse visuomenėse pažeidžiamas grandininis ryšys. Jis net palieka galimybę, kad tas ryšys niekada neegzistuoja, ir tokiu atveju mūsų pateiktoji skirtumo principo dedukcija niekada negalėtų būti konkrečiai pritaikyta. Tačiau jis sako, jog net ten, kur grandininio ryšio nėra, skirtumo principas vis vien turi būti taikomas: „Tiems, kurių padėtis geresnė, neleistina vetuoti blogiausioje padėtyje esančiųjų gerovės didinimo. Vis vien turime maksimizuoti nepalankiausioje padėtyje esančių asmenų lūkesčius."[27] O tai akivaizdžiai liudija, jog Rawlsas turi skirtumo principą pagrindžiantį argumentą, kuris nepriklauso nuo grandininio ryšio. Iškylanti problema yra tokia: išsiaiškinti, koks tas argumentas.

Tai yra problema, nes beveik visi argumentai, kurie pateikiami *Teisingumo teorijos* 2 skyriuje, faktiškai priklauso nuo grandininio ryšio prielaidos. Pavyzdžiui, skirsnyje „Tendencija į lygybę" pagalbiniai argumentai dėstomi skirtumo principo naudai; tačiau beveik visų jų silpnoji vieta

yra tai, kad jie suponuoja grandininį ryšį.[28] Vis dėlto manau, kad Rawlsas čia turi vieną argumentą, galiojantį nepriklausomai nuo šio ryšio. Tas argumentas skirtumo principą pateikia kaip brolybės idėjos įkūnijimą.[29] Jis gali būti papildytas kitų Rawlso argumentų komponentais, kurie išlieka nepažeisti, jeigu atsisakoma grandininio ryšio prielaidos.

Antrasis argumentas

Nesistengdamas visur tiksliai sekti Rawlso pėdomis mėginsiu šį antrąjį argumentą pateikti kuo įtikinamiau. Tad tarkime, kad grandininio ryšio nėra ir atsiranda tokia nelygybė: kai kurių aukštutinių grupių lūkesčiai ima mažėti, nors žemiausioji grupė vis dar galėtų laimėti dėl didėjančios nelygybės. Visą laiką turime prisiminti, jog mūsų analizė grindžiama prielaida, kad bet koks atsitraukimas nuo lygybės turi būti pateisinamas, ir pateisinamas gali būti tik tuo, jog visų socialinių pozicijų atstovams būtų racionalu pripažinti tam tikrą nelygybės laipsnį. Mūsų ligšiolinis scenarijus, kaip matėme, bet kuriam atstovui leidžia pareikšti *veto* nelygybės didinimui, jeigu jo grupės gerovė dėl to sumažėja. Klausimas, kurį čia turime iškelti, yra toks: „Ar žemiausios grupės atstovas turi pagrįstą argumentą, kuriuo remdamasis galėtų atmesti bet kokią tvarką, kitų grupių atstovams leidžiančią žlugdyti maksimizacinius žemiausios grupės siekius?"

Koks galėtų būti šis argumentas? Manau, kad žemiausios grupės atstovas galėtų samprotauti maždaug taip: „Visi pripažįstate moralinį lygybės pranašumą. Sutinkate, kad niekas neturi pamatinės, teisingumu grindžiamos teisės didesnėms pajamoms nei kiti gauti. Tačiau tokiu atveju neturite jokio moralinio pagrindo blokuoti nelygybės didėjimo tame taške, kuriame už mus aukštesnės grupės lūkesčiai pasiekia maksimumą. Juk ta papildoma nauda, kurią tie žmonės gauna šiame taške virš to, ką gauname mes, atsiranda dėl moraliai atsitiktinių pranašumų. Tad jie negali pagrįstai pretenduoti į visą šį išlošį, jeigu atsisakę bent jo dalies jie pagerintų mūsų padėtį. Kadangi bet kokia nelygybė yra moraliai atsitiktinė, jos mastą turi nustatyti tie, kurių padėtis blogiausia. Juk tame nelygybės lygmenyje, kur žemiausios grupės padėtis bus geriausia, jūsų visų padėtis vis vien bus dar geresnė, tad neturite pagrindo skųstis. Toji aplinkybė, kad kai kurie iš jūsų būtų dar geresnėje padėtyje kuriame nors didesnės lygybės taške nei tame, kur maksimizuojami mūsų lūkesčiai, neturi jokios reikšmės. Ji yra tokia pat bereikšmė kaip ir faktas, jog daugu-

ma jūsų turėtumėte geresnę padėtį dar didesnės nelygybės sąlygomis nei tos, kuriomis maksimizuojami mūsų lūkesčiai."

Manau, kad iš esmės tai yra teisinga argumentacija. Kitaip sakant, ji nesinaudoja tuo kriterijumi (jį net eksplicitiškai atmeta), pagal kurį „dėl nelygybės kiekvienas turi išlošti" paretiškąja padėties gerinimo prasme; tačiau kartu ji mus stumia būtent prie skirtumo principo, o ne vien prie bendrojo reikalavimo, kad „kiekvienas turi išlošti" ta plačiąja prasme, kad esant nelygybei kiekvienas turi gauti daugiau nei gautų nelygybės nesant. Faktiškai jis remiasi reikalavimu, kad blogiausioje padėtyje esančių žmonių interesai yra svarbiausi vertinant alternatyvių nukrypimų nuo lygybės teisingumą.* Kyla klausimas, kuo grindžiamas šis reikalavimas.

Atsakydamas į šį klausimą turiu dar kartą pabrėžti tą esminį vaidmenį, kurį atlieka idėja, kad būtent lygybė yra teisinga pamatine prasme ir kad nukrypimai nuo jos remiasi moraliai atsitiktiniais dalykais. Žinoma, šios idėjos kritikai kritikuotų ir skirtumo principą. Tačiau jeigu ši prielaida priimama (bent jau argumento dėlei), tada, manau, galima tvirtai teigti, jog teisinant nelygybę svarbu tik tai, kad ją galima būtų pateisinti prieš blogiausioje padėtyje esančius žmones. Geriausias pateisinimas yra tas, kad jai esant jų padėtis būtų geriausia iš galimų. (Prisiminkime, kad „blogiausioje padėtyje esantieji" yra didelė grupė, kuriai atstovauja vienas atstovas.) Tie, kurių padėtis yra geresnė už žemiausios grupės padėtį, neturi jokio moralinio pagrindo skųstis tuo, kad esant alternatyviai tvarkai jų padėtis būtų dar geresnė. Juk vienintelis pagrindas, kodėl jiems

* Idėją, kad blogiausioje padėtyje esančių žmonių interesai yra svarbiausi vertinant institucijų teisingumą, dviejuose savo straipsniuose iškėlė Stevenas Strasnickas, kuris sugalvojo ir terminą „blogiausioje padėtyje esančių diktatūra" („Social Choice and the Derivation of Rawls' Difference Principle", *Journal of Philosophy* 73 [1976]: 85–99; „The Problem of Social Choice: Arrow to Rawls", *Philosophy and Public Affairs* 5 [1976]: 241–273). Jeigu tik priimame prielaidą, jog baigmę lemia (vadovaudamiesi savo interesais) blogiausioje padėtyje esantieji, tai skirtumo principą gauname tiesiogiai (tarus, kad lūkesčius apibrėžiame pajamų terminais), ir nemanau, kad Strasnicko socialinio pasirinkimo teorinė schema čia ką nors prideda. Pats Rawlsas straipsnyje, pasirodžiusiame po *Teisingumo teorijos*, eksplicitiškai remiasi idėja, kad blogiausioje padėtyje esantieji turi teisę vetuoti bet kokį nukrypimą nuo lygybės. „Kadangi pradedama nuo lygaus paskirstymo, tie, kurie laimi mažiausiai (atskaitos tašku laikant lygų paskirstymą), turi savotišką *veto* teisę. Taip susitarimo dalyviai pasiekia skirtumo principą. ... [Laisvų ir lygių moralinių asmenų] visuomenėje tie, kurie įgyja daugiau nei kiti, gali tiek įgyti – su sąlyga, kad taip gerinama situacija tų, kurie įgyja mažiau" („The Basic Structure as Subject", in Alvin I. Goldman and Jaegwon Kim, eds., *Values and Morals: Essays in Honor of William Frankena*, Charles Stevenson and Richard B. Brandt [Dordrecht: Reidel, 1978], p. 64).

leidžiama turėti geresnę padėtį palyginti su kitais, yra tai, kad taip pasitarnaujama blogiausioje padėtyje esantiems.

Prisiminkime, kad skirtumo principas turi tenkinti kriterijų, jog dėl nelygybės „kiekvienas turi išlošti" gilesne prasme nei ta, kad pasiekiamas paretiškasis pagerinimas lygybės atžvilgiu. Matėme, kaip veikia tolydžio nelygesnių paretiškųjų pagerinimų argumentas. Manau, galima sakyti, jog jis tenkina šį kriterijų. Ar jį tenkina ir ši antroji argumentacijos linija ginant skirtumo principą? Reikia pripažinti, jog toji prasmė, kuria kriterijus „kiekvienas turi išlošti" unikaliai nurodo skirtumo principą, yra šiek tiek pritempta. Galima pasakyti paprasčiausiai štai ką. Blogiausioje padėtyje esantys žmonės dėl nelygybės gauna daugiausiai, kiek tik jie gali gauti, tad jie neturi pagrindo skųstis; visi kiti gauna dar daugiau, tad ir jie neturi pagrindo skųstis. Taigi visos grupės gauna tiek, kiek jos gali pagrįstai reikalauti.

Jeigu taip suformuluotas argumentas neatrodo įtikinamas, tai nežinau, kaip jį galima padaryti įtikinamesnį. Man atrodo, jog ten, kur egzistuoja grandininis ryšys, argumentas, grindžiantis perėjimą nuo lygybės prie skirtumo principo, yra kur kas stipresnis, nes kiekviena grupė iš tikrųjų nuolat išlošia mums judant per tolydžio nelygesnių hipotetinių visuomenių grandinę prie tos, kurią nurodo skirtumo principas. Vis dėlto idėja, kad bet kuris žingsnis tolyn nuo lygybės turi būti pateisinamas tuo, ką jis duoda blogiausioje padėtyje esantiems, man atrodo patraukli, jeigu priimame prielaidą, kad nelygybė geriausiu atveju yra būtinasis blogis.

Tačiau turime aiškiai suvokti, kokia prasme nelygybė Rawlsui yra būtinasis blogis. Ji toleruotina tik tiek, kiek padeda pagerinti blogiausioje padėtyje esančių žmonių situaciją, kiek ji gali būti pagerinta. Tiek ji yra realiai toleruotina: ji nėra tik teisingumo erzacas. Nelygybės pripažinimas nėra, pavyzdžiui, nuolaida tam, ką Rawlsas vadina „įsipareigojimų našta" *(strains of commitment)*. Kai kurių kritikų įsitikinimu, Rawlsas negali neprieštaringai laikytis šios pozicijos. Jų požiūriu, jeigu kiekvienas pripažintų argumentą, kuriuo grindėme (27 skirsnyje) lygybės *prima facie* teisingumą, tai jokių paskatų nebereikėtų, nes kiekvienas pripažintų, jog teisinga dirbti už visiems vienodas pajamas. Todėl jokio žingsnio neįmanoma žengti nuo lygybės prie nelygybės; paskutinis teisingumo žodis būtų lygus pajamų paskirstymas. Ir atvirkščiai, jeigu nelygybės teisėtumas pripažįstamas, tai toks pripažinimas, pasak šių kritikų, prieštarautų prielaidoms, kuriomis grindžiamas lygybės *prima facie* teisingumas. Taigi skirtumo principo pagrindimas, priklausantis nuo lygybės *prima facie* teisingu-

mo, žlunga. Atrodo, kad pats Rawlsas niekada nemėgino atremti šios kritikos. Mano įsitikinimu, galima įrodyti Rawlso pozicijos neprieštaringumą, tad šiame skirsnyje išdėstytas argumentas lieka galioti. Tačiau užuot pateikęs tokį įrodymą šioje vietoje, nusprendžiau jį nukelti į C priedą – „Ekonominė motyvacija Rawlso visuomenėje."

29. Kodėl kooperacinė schema?

Pasak Rawlso, „visuomenė yra kooperacinė schema, kurios tikslas – tarpusavio nauda ... Socialinio teisingumo principai ... nusako teisių ir pareigų paskirstymo būdą visuomenės pamatinėse struktūrose ir apibrėžia atitinkamą socialinio bendradarbiavimo naudos ir naštos paskirstymą."[30] Tačiau šiame skyriuje analizuodami argumentą, kuriuo grindžiamas skirtumo principas, neminėjome šio jo galiojimo srities apribojimo; tiesą sakant, sunku suprasti, kaip toks apribojimas gali būti suderintas su tomis idėjomis apie moralinį gamtinių ir socialinių pranašumų atsitiktinumą, kuriomis tas argumentas rėmėsi. Gali pasirodyti, kad aiškindamas, kodėl mums reikia specifinių pamatinės struktūros teisingumo principų, pats Rawlsas leidžia išplėsti šių principų taikymą už visuomenių vidaus gyvenimo ribų.

Antai savo Dewey paskaitose Rawlsas postuluoja, kad teisingumo teorija taikoma vadinamajai „gerai tvarkomai visuomenei". Tokia visuomenė yra „uždara sistema", o tai reiškia, kad ji „neturi bent kiek svarbesnių santykių su kitomis visuomenėmis" ir kad „gimdami tam tikroje visuomenėje visi praleidžia joje visą savo gyvenimą."[31] Iš šios idėjos Rawlsas daro tokias svarbiausias išvadas. Pirma, kadangi visuomenė yra natūrali (ne savanoriška, arba tikslinė) asociacija, į kurią jos nariai paprastai ateina vien savo gimimu, ji neturi jokių savo tikslų; jos vienintelis bendras (ne substancinis) tikslas – įgyvendinti viešąją teisingumo sampratą.[32] Antra, kadangi žmonės paprastai visą savo gyvenimą praleidžia vienoje visuomenėje, jų gyvenimo perspektyvas nulemia tos visuomenės pamatinė struktūra. Žmonių perspektyvos priklauso nuo jų socialinės kilmės, realizuotų įgimtų gebėjimų ir nuo įvairių atsitiktinumų, formuojančių jų asmeninę istoriją.[33] „Pirminis teisingumo subjektas ... yra pamatinė visuomenės struktūra. Tai paaiškinama tuo, kad jos poveikis žmogui nuo pat jo gimimo yra ypač gilus ir platus."[34]

Paskaitoje „Pamatinė struktūra kaip subjektas" Rawlsas priduria (veikiausiai kaip komentarą Roberto Nozicko „utopijos" idėjai), kad pamati-

nė struktūra neturi „toleruoti tokių institucinių darinių, kurie gali būti teisingi tik toleruojant emigraciją", nes „ši struktūra turi būti traktuojama kaip schema, į kurią žmonės ateina gimdami ir kurioje praleidžia visą savo gyvenimą."[35] Šio komentaro prasmė galbūt nėra visiškai aiški, tačiau manau, kad čia mėginama išreikšti maždaug šią idėją: „Tarkime, kad turime tam tikrą rinkinį visuomenių, kurių nariais galėtume siūlytis tapti (sulaukę pilnametystės) ir kad įsitraukimas į kurią nors iš jų mums neužkrautų jokių asmeninių, socialinių ar finansinių kaštų. Ir dar, tarkime, kad kai kurios iš šių visuomenių toleruoja didžiulę nelygybę, kai sėkmingai veikiantiems individams atlyginama daugiau nei su kaupu, o nevykėliams net leidžiama mirti iš bado; tačiau kai kurios kitos laikosi didesnės lygybės. Šio pasirinkimo galimybė leistų pašalinti vieną teisėtą priekaištą toms egzistuojančioms visuomenėms, kurios toleruoja didesnę nelygybę nei tą, kurią sankcionuotų skirtumo principas. Ramia sąžine būtų galima pareikšti visiems tiems, kuriems nepasisekė gyvenimas visuomenėje, toleruojančioje didesnę nelygybę nei leidžia skirtumo principas, kad šią riziką jie prisiėmė savo laisva valia. Tačiau tokia tvarka būtų nepriimtina dėl kitokios priežasties. Didesnę nelygybę toleruojančios visuomenės veikiausiai pritrauktų neproporcingai daug talentingų žmonių, bet jos būtų nepatrauklios ligoniams ar neįgaliesiems. Todėl iškiltų tipinė atvirkštinės atrankos *(adverse selection)* problema, su kuria susiduria visos draudimo schemos, leidžiančios į jas įsitraukti žmones pagal jų žinomas charakteristikas*. Šį reiškinį galima stebėti Jungtinėse Valstijose, kur valstijos, teikiančios palyginti dosnią socialinę rūpybą, sulaukia vis daugiau jos klientų, atkeliaujančių iš kitų valstijų.

Man rodos, visa tai, ką Rawlsas sako apie žmonių gimimą ir gyvenimą konkrečiose visuomenėse, leidžia universaliau taikyti skirtumo prin-

* Paprastą pavyzdį, rodantį, kaip veikia atvirkštinė atranka, teikia Kalifornijos technologijos instituto medicininio draudimo sistema, kuri panaši į sistemas, veikiančias daugelyje kitų JAV vietų. Darbuotojams siūloma rinktis vieną iš trijų planų. Viena paslauga yra tokia perkrauta ir nepatogi, kad ji gali būti patraukli tik jauniems ir sveikiems, ir dėl to ji labai pigi. Priešingoje pusėje yra draudimo planas, leidžiantis laisvai pasirinkti bendrosios praktikos gydytoją, chirurgą ir t. t. Juo naudojasi tik tie, kurie turi pagrįstų nuogąstavimų dėl to, kad jiems prireiks daug aukštos kokybės medicinos paslaugų. Draudimo įnašai čia yra milžiniški. Dar vienas planas užima vidurį savo apimtimi ir kaina. Taigi siūlomos alternatyvos faktiškai griauna patį draudimo principą, būtent, kad rizikos kaštai būtų paskirstomi kuo platesnei grupei. Instituto darbuotojai, priklausomai nuo sveikatos būklės, iš esmės yra suskirstyti į tris grupes, kurių nariai savo įnašais sudaro atskirus draudimo fondus.

cipą. Juk žmonės gimsta visame pasaulyje ir bent iki šiol visi jame ir mirdavo. Be to, pasaulis dar akivaizdžiau nei konkreti visuomenė neturi vienijančio substancinio tikslo. Rawlsas, žinoma, galėtų su tuo sutikti, bet veikiausiai pasakytų, kad jo teorija galioja tik šiuolaikinėms liberaliosioms visuomenėms. Tačiau pagal šį kriterijų pasaulis kaip visuma būtų mažiausiai ginčytina teisingumo principų taikymo sritis.

Rawlsas yra teisus sakydamas, jog mums reikia specifinių teisingumo principų, leidžiančių atsižvelgti į specifinius pamatinės struktūros bruožus. Ir jis yra absoliučiai teisus pabrėždamas, kad nieko negautume aiškindamiesi, koks būtų sąžiningas kokios nors įmonės pajamų paskirstymo būdas, ir paskui remdamiesi šiuo atsakymu mėgintume nustatyti socialinio teisingumo kriterijus. Manyti, kad teisingumas visuomenėje tėra išdidintas teisingumo įmonėje variantas, vadinasi, daryti elementarią klaidą. Mums reikia pamatinei struktūrai taikomų principų, kuriuose būtų deramai atsižvelgiama į faktą, jog žmonės gimsta skirtingose socialinėse pozicijose, kurios lemia sveiko, pasiturinčio ir patenkinamo gyvenimo perspektyvas. Tačiau būtent dėl to nėra jokio pagrindo paskirstomojo teisingumo taikymo sritį apriboti „visuomenėmis". Pasaulio pamatinė struktūra – tai institucijos, kurios apibrėžia diferencijuotus gyvenimo šansus. Jos gali būti toks pat teisingumo principais grindžiamos kritikos objektas, kaip ir bet kuri atskira šalis. Ir, žinoma, akivaizdu, kad vienas svarbiausių veiksnių, nulemiančių žmonių perspektyvas, net tokias elementarias, kaip jų šansą išgyventi iki pirmojo gimtadienio, yra tai, kurioje šalyje jie gimsta.

Tad atrodytų, jog skirtumo principo taikymo sąlyga yra institucijų, lemiančių žmonių gyvenimo perspektyvas, egzistavimas. Tačiau Rawlsas neapsiriboja šia sąlyga. Antai savo Dewey paskaitose jis rašo: „Tariame, jog funkcionuojanti visuomenė, kaip socialinės ir ekonominės veiklos schema, apibrėžiama ir formuojama pamatinės struktūros, yra produktyvi ir naši. Tai implikuoja, pavyzdžiui, tai, kad gerai tvarkoma visuomenė remiasi ne dangiškosios manos ekonomika, o jos ekonominė sankloda nėra nulinės sumos lošimas, kur vienas negali išlošti, jeigu nepralošia kitas."[36] Tiesa, ta bendra prasme, kad niekas negali išlošti, jeigu nepralošia kas nors kitas, bet kuri ekonomika, pasiekusi Pareto ribą, yra nulinės sumos lošimas. Tačiau tokia ekonomika nėra tos rūšies produktyvioji ekonomika, kuriai Rawlsas nori taikyti skirtumo principą – juk būtent skirtumo principas naudojamas vieninteliam taškui ant Pareto ribos identifikuoti. Griežtąja „nulinės sumos" prasme, kur turime reikalų su apibrėžto dy-

džio pyragu, sunku suprasti, kad terminas gali nusakyti kitokią nei dangiškosios manos ekonomiką (t.y. mažiau poetiškai, ekonomiką, kur visos gėrybės gaunamos iš šalies), nes nėra pagrindo manyti, jog jeigu gėrybes gaminasi patys žmonės, jie negalėtų jų gaminti daugiau ar mažiau, priklausomai nuo savo norų.

Tačiau tarkime, kad dėl vienokių ar kitokių priežasčių turime tik apibrėžtą vartojimo gėrybių kiekį. Kuo remiantis galima teigti, jog tai nėra tos rūšies situacija, kur taikytini teisingumo principai? Manau, kad tokio pagrindo nėra, be to, ir pats Rawlsas vienoje *Teisingumo teorijos* vietoje, atrodo, tai pripažįsta. Jo komentare apie pavydą randame įspraustą pastabą, kad jeigu žmonės „socialinio turto visumą" traktuotų kaip „daugmaž apibrėžtą dydį" ir todėl „socialinė sistema" būtų traktuojama kaip „nulinės sumos lošimas", tai tokiu atveju „galima būtų pagrįstai tarti, jog teisingumas reikalauja lygaus padalijimo. Socialinis turtas būtų nelaikomas abipusiai naudingo bendradarbiavimo rezultatu ir todėl nebūtų jokio pagrindo nelygiai jį paskirstyti."[37] Tikrai taip. Tačiau reikalo esmė yra ne tai, kad teisingumo principai netaikytini nulinės sumos ekonomikai, o tai, kad tokioje ekonomikoje skirtumo principas nesiskiria nuo lygybės kriterijaus.

Griežtasis sprendimas paprasčiausiai jau priklauso Pareto ribai, tad nėra jokios galimybės pereiti prie išplėstinio sprendimo. Kaip sako Rawlsas, „Du [teisingumo] principai išreiškia idėją, kad niekas neturi gauti pirminių gėrybių mažiau nei jų gautų lygaus paskirstymo atveju ir kad socialinio bendradarbiavimo eigoje kylant bendrai gerovei esama nelygybė turi duoti naudos tiems, kurių padėtis pagerėjo mažiausiai, atskaitos tašku laikant lygų paskirstymą."[38] Tad lygaus paskirstymo atžvilgiu išties galime sakyti, jog „skirtumo principas ... yra abipusės naudos principas."[39] Labiau produktyvūs žmonės gauna daugiau už mažiau produktyvius, tačiau ši nelygybė yra pateisinama, nes dalis jų produkto perskirstoma mažiau produktyviems.

Čia reikia pabrėžti, jog šioje perspektyvoje abipusė nauda skaičiuojama nuo pradinio lygaus paskirstymo atskaitos taško. Nėra jokio reikalo svarstyti, ką žmonės galėtų turėti veikdami atskirai ir nepriklausomai. Norint tuo įsitikinti pakanka įsivaizduoti visuomenę, kur nėra jokio „kooperacinio prieaugio" ta prasme, kad dirbant kartu nepagaminama daugiau nei dirbant atskirai. Tezė, kad viso produkto lygus padalijimas būtų *prima facie* teisingas, išliktų galioti, o argumentas, grindžiantis perėjimą nuo šio principo prie skirtumo principo, irgi išliktų tos pačios formos.

Tarkime, kad saloje, kur gyvena Kruzas ir Penktadienis, vienintelė ekonominė veikla yra kokoso riešutų rinkimas ir nėra efektyvesnės darbo organizavimo formos nei toji, kai kiekvienas dirba atskirai. Tarkime, kad Kruzas dūžtant laivui susižeidė koją, tad yra kur kas mažiau produktyvus nei Penktadienis. Lygaus paskirstymo kaip teisingo atskaitos taško tezė vis vien galiotų, ir liktų atvira galimybė Kruzui pagerinti savo padėtį – leisti produktyvesniam Penktadieniui gauti daugiau nei pusę bendrojo produkto. Akivaizdu, kad čia nieko nelemia sąveikos galimybė, kurią Kruzas ir Penktadienis turi gyvendami vienoje vietoje: sprendžiant optimalaus perskirstymo organizavimo klausimą pakanka vienintelio jų kontakto. Jeigu gėrybės būtų transportuojamos jūra, jie galėtų gyventi skirtingose salose. Tiesą sakant, tai tik padėtų geriau pailiustruoti mūsų tezę.

Tie, kurie mėgina diskredituoti paskirstomojo teisingumo idėją, savo argumentaciją dažnai grindžia tariamai aksiomine prielaida, kad jeigu egzistuotų dvi autarchinės salos, nebendraujančios tarpusavyje, tai negalėtume sakyti, jog situacija žeistų teisingumą, net jeigu vienos salos gyventojai būtų daug turtingesni už kitos salos gyventojus. Tarkime, kad Kruzas ir Penktadienis, dabar kiekvienas atskiroje negyvenamoje saloje, dirba vienodai darbščiai ir vienodai sumaniai, tačiau jų produktyvumas labai skiriasi tik dėl to, kad viena sala yra derlinga, o kita – nederlinga. Akivaizdu, kad jeigu ką nors apskritai galime laikyti moraliniu atsitiktinumu (nepriklausomu nuo žmonių nuopelnų), tai šis gamtos dosnumo skirtumas yra išties moraliai atsitiktinis. Pripažinę Rawlso argumentą, ginantį „demokratinę lygybę" (o ne „natūraliąją laisvę" ar „liberaliąją koncepciją"), kurį pateikiau 27 skirsnyje, juo remdamiesi galime sakyti, kad net jeigu žmonių gerovės skirtumai išplaukia iš to, ką ekonomistai vadina „žmogiškuoju kapitalu", didesnė vienų gerovė vis vien kyla dėl moraliai atsitiktinių pranašumų. Tačiau esminis dalykas yra tai, kad atmetę nelygybę, grindžiamą moraliai atsitiktiniais pranašumais, negalime šios idėjos suderinti su išlyga, kad perskirstoma gali būti tik tiems, kurie produktyviai bendradarbiauja.

Nevadinčiau to argumentu, tačiau vienoje *Teisingumo teorijos* vietoje Rawlsas leidžia suprasti, kad skirtumo principo galiojimo apribojimas, kai jis taikomas tik tiems, kuriuos sieja bendradarbiavimo santykiai, yra kažkaip susijęs su teze, kad teisingumas laikomas institucijų, o ne konkrečių paskirstymo schemų predikatu. Pasak jo, tai reiškia, jog „paskirstymo teisingumas priklauso nuo visuomeninio bendradarbiavimo schemos, kuri

jį apibrėžia, ir nuo joje dalyvaujančių individų reikalavimų pripažinimo."[40] O tai reiškia, jog bet kurio paskirstymo teisingumą galime vertinti tik išsiaiškinę jo kilmę: ar jis atsirado pagal taisykles, apibrėžiančias teisingą pamatinę struktūrą? Negalime paprasčiausiai kelti klausimo, kaip galėtume teisingai paskirstyti „tam tikras gėrybes tam tikriems individams, kurių norai ir preferencijos yra žinomos".[41]

Tai sakydamas Rawlsas akivaizdžiai meta priekaištą filosofams, kurie dažnai svarsto pyrago dalybų klausimą ir nekelia, pavyzdžiui, tokių elementarių klausimų: Kas pateikė žaliavą pyragui, kas ją apdorojo? Ir kas suteikė filosofui galią spręsti, kaip jis turi būti dalijamas? Eksplicitiškai apie tai jis prabyla tada, kai supriešina savo siūlomą paskirstomąjį teisingumą, kuris apibrėžiamas pamatinės struktūros terminais, su tuo, ką jis vadina „padalijimo teisingumu" *(allocative justice)*. Pasak jo, toks teisingumas

> atrodo natūraliai taikytinas tais atvejais, kai tam tikras gėrybių kiekis turi būti padalytas konkretiems individams su jų žinomais tikslais ir poreikiais. Paskirstomos gėrybės nėra šių individų pagamintos, o jų pačių nesieja jokie egzistuojantys bendradarbiavimo ryšiai. Kadangi niekas neturi jokių išankstinių teisių į paskirstomas gėrybes, jas visiškai natūraliai galima paskirstyti pagal norus ir poreikius arba net taip, kad būtų maksimizuojama grynoji pasitenkinimų suma. Teisingumas tampa efektyvumo atmaina, jeigu lygybei nesuteikiamas prioritetas.[42]

Tezė, kad teisingumas yra institucijų predikatas, keliama lygiagrečiai su teze, kad jo sritį apriboja „esamų kooperatyvių santykių" mastas, ir tai rodo šis tekstas:

> Teisingumas kaip sąžiningumas visuomenę suvokia kaip kooperacinę schemą, kurios tikslas yra tarpusavio nauda. Pamatinė struktūra yra viešoji taisyklių sistema, apibrėžianti veiklos struktūrą, kuri žmones skatina veikti draugе kuriant didesnį gėrybių kiekį ir kuri kiekvienam suteikia pripažintą teisę į tam tikrą jų dalį. Tai, ką daro individas, priklauso nuo to, ką viešosios taisyklės jam leidžia daryti, o tai, ką jos jam leidžia, priklauso nuo to, ką jis daro. Tad faktinis pasiskirstymas susiklosto dėl to, kad pripažįstami asmenų reikalavimai, kuriuos jie kelia remdamiesi savo teisėtais lūkesčiais.[43]

Tačiau man atrodo, jog paskirstomąjį teisingumą galima suvokti kaip institucinį nedarant išvados, kad jo sritis turi apsiriboti kooperacine schema, kurios tikslas – tarpusavio nauda. Nuorodos į „didesnį gėrybių kiekį " (gaunamą veikiant kartu, o ne savarankiškai) čia visiškai nereikia.

Nėra jokio pagrindo sakyti, jog bendros institucijos žmones liečia tik tada, kai jiems duoda „didesnį gėrybių kiekį". Institucija gali puikiausiai funkcionuoti ir be kooperatyvių santykių. Pakanka, kad egzistuotų pajamų perskirstymo sistema.

Tai galime suprasti grįžę prie Kruzo ir Penktadienio. Tarkime, kad kiekvienas jų užsiima visiškai savarankiška gamyba ir kiekvienas nuo pradžių disponuoja visu savo produktu. Yra beveik tikra, kad taikant skirtumo principą čia nesusikurtų „didesnis gėrybių kiekis" didesnio bendrojo produkto prasme. Veikiau galima tikėtis, kad jį pradėjus taikyti bendrasis produktas sumažėtų. Tačiau šis žingsnis pagrindžiamas, žinoma, ne dėl šios aplinkybės, o yra kildinamas iš palyginimo su lygiu paskirstymu. (Kaip sako pats Rawlsas, prioritetas turi būti teikiamas paskirstymo teisingumui, o ne bendrojo produkto maksimizacijai.) Kiek suprantu, idėja, kad teisingas paskirstymas turi vykti per bendras institucijas, čia nesvarbi, nes skirtumo principas, žinoma, veiktų per nustatytą mokesčių ir perskirstymo schemą, prie kurios šios mažos visuomenės nariai prisitaikytų. Kaip sako Rawlsas, jie išsiugdytų teisėtus lūkesčius dėl to, kas jiems priklauso pagal galiojančias taisykles.

Tas pat pasakytina apie tarptautinį paskirstymą. Globalinis skirtumo principas nereikalauja, kad būtų paimta visa gėrybių visuma ir specifiniu būdu išdalyta individams. Kaip ir nacionalinis skirtumo principas, jis veiktų per tam tikras bendras taisykles, apibrėžiančias nuosavybės teises, mokesčių normas, perskirstymo kriterijus ir t.t. Tačiau visiškai gali būti, kaip Kruzo ir Penktadienio atveju, kad bendrasis pasaulio produktas būtų didesnis, jeigu, užuot skyrusios savo produkto dalį neturtingosioms pasaulio šalims, turtingosios šalys pasilaikytų visas savo pajamas sau, kaip dabar jos ir daro (su menkomis išimtimis). Tačiau ir tai nediskredituotų moralinio tarptautinio perskirstymo pagrindimo tais argumentais, kuriuos aptarėme 23 skirsnyje.

30. Kodėl abipusis naudingumas?

Jeigu primygtinai keliame klausimą, kodėl teisingumas turi apsiriboti tais, kuriuos sieja bendradarbiavimo santykiai, tai negalime neprieiti prie išvados, jog varančioji idėja čia yra tai, kad teisingumas kiekvienam turi būti naudingas. Nulinės sumos santykis yra tas, kai, laimint vienai pusei, kita pusė pralaimi, tad jeigu teisingumas reikalauja, kad būtų paima-

ma iš vienos pusės ir perduodama kitai, jis negali būti naudingas abiem pusėms. Teisingumas turi būti produktyvus, kad būtų naudingas abiem pusėms.

Kad Rawlsas laikosi šio požiūrio, turėjo išaiškėti 5 skyriuje, kur aptarėme jo pripažįstamą teisingumo aplinkybių doktriną. Ir manau, kad to skyriaus argumentai apie tarptautinį ir tarpgeneracinį teisingumą pakankamai išryškina problemas, kurias ji sukelia taikant teisingumo principus platesnėje srityje už tą, kurią apibrėžia tos pačios visuomenės amžininkų santykių sritis. Tačiau dabar noriu tesėti 5 skyriuje duotą pažadą ir parodyti, kaip reikalavimas, kad teisingumas būtų naudingas visoms pusėms, griauna skirtumo principą net palankiausiu – bendrapiliečių santykių – atveju. Kad Rawlsas neįžvelgia čia problemos, paaiškinama tuo, jog jis mano, kad skirtumo principą galima išgelbėti vien kiekvienam parodžius jo laimėjimą, palyginti su kai kuriomis jo alternatyvomis. Parodysiu, jog net jeigu tai tiesa, to dar nepakanka.

Apibūdindamas bendrąjį kontekstą, kuriame rutuliojami teisingumo principai, Rawlsas dėsto tai, ką pavadinau dvipakope teisingumo teorija.

> Interesai iš dalies sutampa, nes socialinis bendradarbiavimas visiems leidžia turėti geresnį gyvenimą nei tas, kurį kiekvienas turėtų, jeigu gyventų kliaudamasis tik savo paties pastangomis. Interesai iš dalies konfliktuoja, nes žmonės nėra abejingi tam, kaip padalijami gausesni bendradarbiavimo vaisiai, ir, siekdami savo tikslų, siekia didesnės, ne mažesnės jų dalies. Reikia principų, leidžiančių pasirinkti vieną iš alternatyvių socialinių tvarkų, kurios apibrėžia šį naudos pasidalijimą, ir įtvirtinti susitarimą dėl kiekvienam deramos dalies.[44]

Išvertus tai į I dalies terminologiją Rawlsas mums siūlo nebendradarbiavimo atskaitos tašku laikyti tai, ką kiekvienas gali turėti veikdamas nepriklausomai. („Socialinis bendradarbiavimas" supriešinamas su tuo, ką „kiekvienas turėtų, jeigu gyventų kliaudamasis tik savo paties pastangomis.") Jis taip pat sako, jog teisingumo teorija teikia sprendimą, kaip dalytis naudos prieaugiu judant nuo atskaitos taško prie Pareto ribos. (Teisingumui rūpi, kaip „padalijami gausesni bendradarbiavimo vaisiai", kur „gausesni" reiškia gausesni nei tie, kuriuos „kiekvienas turėtų, jeigu gyventų kliaudamasis tik savo paties pastangomis.")

Tikslas, kuriam Rawlsas nori visa tai panaudoti, išaiškėja tada, kai jis iškelia klausimą, ką, ginant skirtumo principą, galima pasakyti pirmiausia tam individui, kuris yra blogesnėje padėtyje, o paskui tam, kuris yra geresnėje. Pirmajam būtų pasakyta (kaip matėme 28 skirsnyje), jog jeigu

kitiems nebus leista turėti daugiau, tai jis turės dar mažiau.[45] Mus čia domina atsakymas tam, kuris yra geresnėje padėtyje. Štai kaip jis skamba:

> Mes stengiamės parodyti, kad A [geresnėje padėtyje esantis reprezentatyvus asmuo] neturi pagrindo skųstis. Galbūt iš jo reikalaujama turėti mažiau nei jis galėtų turėti, nes jam turint daugiau tam tikrą netektį patirtų B [blogesnėje padėtyje esantis asmuo]. Tad ką galima pasakyti turtingesniam asmeniui? Pradėkime nuo to akivaizdaus fakto, kad kiekvieno gerovė priklauso nuo socialinio bendradarbiavimo schemos, be kurios nė vienas neturėtų patenkinamo gyvenimo. Antra, savanoriško kiekvieno asmens bendradarbiavimo galime tikėtis tik tuo atveju, jeigu jam bus priimtinos tos schemos sąlygos. Tad atrodo, jog skirtumo principas teikia sąžiningą principą, kurį pripažinę gabesnieji arba socialiai laimingesnieji gali tikėtis, kad kiti su jais bendradarbiaus pagal vienokią ar kitokią bendradarbiavimo schemą, kuri yra būtina visų gerovės sąlyga.[46]

Akivaizdu, jog atskaitos taškas čia yra nebendradarbiavimas, kurio atžvilgiu visi turi gauti naudos prieaugį. Tačiau kas iš tikrųjų yra šis atskaitos taškas? Pateiktoji citata leidžia suprasti, kad gabesnieji turi naudos bendradarbiaudami su negabiais. Šiame kontekste tai natūraliausia interpretuoti kaip siūlymą palyginti tai, ką turtingesnieji gauna galiojant skirtumo principui, su tuo, ką jie gautų, jeigu neturtingesnieji nustotų su jais bendradarbiauti – kitaip sakant, jeigu jie paprasčiausiai nustotų būti ekonomikos dalimi. Žinoma, gali būti, kad skirtumo principo galiojimo sąlygomis turtingesnieji taptų mažiau turtingi, jeigu neturtingesnioji bendruomenės dalis nustotų su jais bendradarbiauti – nebeteiktų savo darbo paslaugų. Trumpalaikėje perspektyvoje veikiausiai taip ir būtų, kaip tai rodo darbininkų streikų padaromi nuostoliai. Tačiau jeigu paliekame pakankamai laiko prie šių sąlygų prisitaikyti, tai galime pagrįstai tarti, jog skirtumo principui galiojant abiejose situacijose trijų viršutinių visuomenės grupių atstovai laimėtų, jeigu jiems iš paskirstymo proceso pavyktų pašalinti žemiausią, ketvirtąją, grupę. Juk galima spėti, kad skirtumo principą nuosekliai taikant uždaroje visuomenėje apatinės grupės pajamos bus didesnės už jos indėlį į visuminį gamybos rezultatą.

Klausimas, ar taip yra iš tiesų (suvokiu, jog čia apeinu visas problemas, susijusias su tuo, kaip vertinamas individo ar grupės indėlis į bendrąjį socialinį produktą), šiame kontekste nėra labai svarbus. Išties svarbus dalykas yra tai, kad pradėję svarstyti įvairių socialinių grupių indėlį į nacionalinį produktą ir jį palyginę su tuo, ką jos gauna, turime susimąstyti, ar vis dar vadovaujamės skirtumo principu kaip paskirstymo kri-

terijumi. Pamatinė idėja, kuria tokiu atveju vadovaujamės, jau nėra moraliai atsitiktinių gamtinių ar socialinių pranašumų neutralizavimo siekis. Veikiau dabar atrodo, jog teisingumas vykdomas tada, kai pajamos paskirstomos taip, jog nėra jokios koalicijos, kuri galėtų savo ekonominę padėtį pagerinti pasitraukdama iš visuomenės ir su savimi nusinešti *per capita* lygią visuomenės nežmogiškojo produktyvaus turto – kapitalo, gamtos išteklių ir t.t. – dalį.*

Gana akivaizdu, kad ištisiems visuomenės sluoksniams leidus pasitraukti iš visuomenės ir taip apibrėžus alternatyvius atskaitos taškus, iškiltų rimtas pavojus tezei, kad vadovavimasis skirtumo principu (beveik) kiekvienam būtų naudingesnis už padėtį, kurią jis turėtų nesant jokios bendradarbiavimo sistemos. Tad galime tarti, jog ši interpretacija Rawlsui nėra priimtina. Tačiau kai kurie dalykai liudija, jog būtent ją galiausiai jis turi galvoje, nors, kiek žinau, jis niekur aiškiai nėra to pripažinęs.

Sakiau, kad negalime būti tikri, jog talentingiausias visuomenės sluoksnis negalėtų laimėti pasitraukdamas iš visuomenės, bet pripažįstu, kad ši tezė gali būti ginčijama. Galbūt jis laimėtų pasilikęs ir gyvendamas tų ekonominių institucijų sąlygomis, kurias apibrėžia skirtumo principas. O kas būtų, jeigu pasitrauktų visi visuomenės nariai, išskyrus lėtinius ligonius, negalinčius būti produktyviais visuomenės nariais? Tokie žmonės, žinoma, yra visiški visuomenės išlaikytiniai visą savo gyvenimą. Tad vargiai ar gali kilti abejonių dėl to, kad likusieji visuomenės nariai išloštų pasitraukdami ir palikdami juos vienus.

Nors Rawlsas nesvarsto būtent šio atvejo, savo Dewey paskaitose jis kalba apie tai, jog turime vadovautis prielaida, kad „visi piliečiai visą savo gyvenimą yra visiškai kooperatyvūs visuomenės nariai. Tai reiškia, kad kiekvienas disponuoja pakankamomis intelektinėmis galiomis, kad atliktų savo vaidmenį visuomenėje ir niekas neturi neįprastų poreikių, kuriuos

* Jeigu vadovaujamės tuo, kaip Johnas E. Roemeris (*A General Theory of Exploitation and Class* [Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982], žr. ypač 7 skyrių) apibrėžia skirtingas eksploatacijos koncepcijas, būtent pagal tai, kaip jose apibūdinami tie ištekliai, kuriuos koalicijoms leidžiama pasiimti joms pasitraukiant iš bendradarbiavimo sistemos, tai galime sakyti, jog teisinga visuomenė (pagal mano siūlomą teisingumo kriterijų) išvengia kapitalistinės eksploatacijos, nes ji neleidžia jokiai grupei pelnytis iš savo išskirtinio priėjimo prie nežmogiškojo kapitalo išteklių. Tačiau tai neperžengia to, ką Marxas vadino „siauru buržuazinių teisių horizontu" („Critique of the Gotha Programme", kn.: Karl Marx and Friedrich Engels, *Selected Works in Two Volumes* [Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1951], vol. 2, p. 13–45). Tokios visuomenės šūkis būtų „Kiekvienam – pagal indėlį".

būtų labai sunku patenkinti, pavyzdžiui, nori gauti kokių nors neįprastų ir itin brangių medicinos paslaugų."[47] Rawlsas pripažįsta, kad „rūpinimasis tais, kurie turi tokių poreikių, yra rimta praktinė problema." Tačiau jo teoriniai įsitikinimai atsiskleidžia jo pastaboje, kad „šiame pradiniame etape pamatinė socialinio teisingumo problema kyla tarp tų, kurie yra normalūs, aktyvūs ir moraliai sąmoningi visuomenės nariai, ir kuriuos visą jų gyvenimą tiesiogiai ar netiesiogiai sieja asociacijos ryšiai."[48]

Pradėjus nuo tų pamatinių idėjų, kuriomis rėmėmis 27 skirsnyje aptardami skirtumo principą, mums keistai turi skambėti teiginys, kad žmonės, nepasižymintys gera (fizine ir psichine) sveikata, o ypač tie, kurie dėl savo negalios turi „neįprastų ir itin brangių medicinos paslaugų poreikių", kelia ypatingų problemų teisingumo teorijai. Galime sakyti, jog tokia žmonių padėtis yra paradigminis nepelnytos negandos atvejis, kurio transformaciją į faktinę nelygybę Rawlsas apibūdina kaip moralės požiūriu atsitiktinę ir nepriimtiną. Tad teisingumo kaip nešališkumo požiūriu, neįgalumo ir ligų problemos yra vienos iš akivaizdžiausių ir svarbiausių teisingumo problemų. Galėtume net apversti tai, ką sako Rawlsas, ir teigti, jog sunkesnis ir painesnis klausimas, kurį derėtų atidėti vėlesniam svarstymui, yra šis skirtumo principo keliamas klausimas: „Kokiu mastu žmonių, nekamuojamų kokios nors akivaizdžios fizinės ar psichinės negalios, produktyvumo skirtumai gali būti traktuojami kaip jų asmeninės atsakomybės dalykas?"

Jeigu klausiame, kaip Rawlsui galėjo kilti mintis, jog teisingumo teorija pirmiausia turi būti rutuliojama kaip sveikų ir įgalių žmonių santykių teorija ir tik paskui išplečiama (jeigu tai išvis įmanoma) taikant ją ir kitiems žmonėms, tai, manau, atsakymas iš esmės būtų tas pats, kuris galėjo būti pateiktas atsakant į kitą klausimą – kodėl savo teisingumo teoriją jis pirmiausia plėtoja atskiros visuomenės amžininkų atvejui ir tik vėliau mėgina ją išplėsti. Ten Rawlsas lygiai taip pat sakė, jog turime pradėti nuo pagrindinio ir aiškiausio atvejo ir tik vėliau galime mėginti teoriją išplėsti. Ir kaip matėme 5 skyriuje, tai, ką jis sako apie jos išplėtimą, rodo, kokia daugybė sunkumų jam iškyla. Kalbėdamas apie tarptautinį teisingumą jis pasiūlo tam tikrą rinkinį taisyklių, kurios net nepaliečia ekonominio paskirstymo problemos. Kalbėdamas apie teisingumą ateities kartų atžvilgiu ateities kartų teises jis padaro priklausomas nuo simpatijos jausmų, kuriuos jiems jaučia gyvenantys dabartyje.

Keista, kad Rawlsas nesiteikia net užsiminti apie tai, ką jis turi omeny, kai kalbėdamas apie teisingumo teorijos apribojimą sveikų ir įgalių

žmonių santykiais jis sako, kad „jeigu galime sukurti teoriją šiam pamatiniam atvejui, tai vėliau galime mėginti ją išplėsti kitiems atvejams."[49] Tačiau tuo mano įsivaizduojamu atveju, kai visi visuomenės nariai, išskyrus neįgaliuosius, galėtų dėl savo naudos pasitraukti iš visuomenės ir palikti juos vienus, daugumos žmonių pirmoji reakcija veikiausiai būtų: „O kas būtų su jų šeimomis?" Ir tai aiškiai rodo galimą teorijos plėtros kelią. Panašiai kaip ateities kartos buvo įtrauktos į teisingumo sritį per „motyvacinę prielaidą", į ją galėtų būti įtraukti ir neįgalieji ar brangių medicinos paslaugų reikalaujantys žmonės. Tai, žinoma, reikštų, kad jie negalėtų teisėtai kelti savo reikalavimų, o turėtų tik netiesioginių teisių dėl sentimentų, kuriuos jiems jaučia pagrindiniai visuomeninės sutarties dalyviai.

Manau, kad vienintelė alternatyva šiam sprendimui – atsisakyti kontraktinio modelio ir su šiais atvejais dorotis taip, kaip Rawlsas siūlo dorotis su nežmogiškųjų gyvūnų teisių problema. Galima prisiminti, jog Rawlsas (kitaip nei Richardsas) neteigė, kad gyvūnai turi būti įtraukti į kontrakto dalyvių sąrašą taip, kaip, jo (bet ne Richardso) požiūriu, galėtų būti įtrauktos ateities kartos. Veikiau „jie yra už teisingumo ribų", nors su jais turi būti elgiamasi „gailestingai ir žmoniškai". (Tačiau Rawlsas sakė, kad nemėgins „aiškinti šių mūsų apmąstytų įsitikinimų."[50]) Tą patį galima būtų pasakyti apie tuos visuomenės narius, kurie lieka už socialinio teisingumo ribų.

Nesunku suprasti, jog nė vienas iš trijų atvejų, kurie, pasak Rawlso, kelia sunkumų teisingumo teorijai, nekeltų jokių principinių sunkumų, jeigu tartume, kad mūsų priešas yra moralinis atsitiktinumas. Juk tokie dalykai kaip šalis, kurioje asmuo gimsta, karta, kuriai jis priklauso ir sveikatos būklė (ypač lėtinis neįgalumas) yra mažiausiai asmens kontroliuojami dalykai. Visus šiuos atvejus probleminiais padaro teisingumo aplinkybių doktrina su jos pagrindine idėja, kad teisingumas turi būti naudingas visiems.

Tačiau šie trys atvejai – tarpgeneracinis, tarptautinis ir intrasocialinis – kai kuriais požiūriais skiriasi vienas nuo kito. Tarpgeneraciniu atveju problema bus grynai loginė; kadangi ateities kartos neturi jokios derybinės galios, nesusitarimo taškas bus paprasčiausiai toji baigmė, kurią nulems nevaržomi dabartinės kartos interesai: čia nėra vietos abipusiam bendradarbiavimo išlošiui. Tarptautiniu atveju yra galimos dvi alternatyvios nesusitarimo taško apibrėžimo koncepcijos. Viena būtų toji, kuri toleruoja atskirų šalių pasitraukimą iš tos tarptautinio perskirstymo tvar-

kos, kurios reikalautų globaliai taikomas skirtumo principas. Galbūt tai turi galvoje Rawlsas, kai savo išraiškingu tylėjimu šiuo klausimu tarsi leidžia suprasti, jog tarptautinis teisingumas nereikalauja turtingesnių šalių kokių nors tarptautinių institucijų pajamas perskirstyti mažiau turtingoms. Tačiau tarptautinių santykių srityje idėja, kad nesusitarimo tašką gali nusakyti šalies pasitraukimas iš tarptautinių institucijų, akivaizdžiai nėra vienintelė alternatyva. Reikėtų pripažinti ir tą nesusitarimo tašką, kurį apibrėžia Hobbeso „Visų karas prieš visus", ir suvokti Rawlso pripažįstamas agresijos, eksploatacijos ir pan. draudimo taisykles kaip jo siūlomą institucinę tvarką, dėl kurios visos šalys laimėtų palyginti su visų karo prieš visus padėtimi.

Sakiau (23 skirsnyje), kad Rawlsas per daug optimistiškai mano, jog jo siūlomi tarptautinės moralės principai būtų visų šalių suprasti kaip abipusiai naudingi nepriklausomai nuo šalies galios. Sakiau, jog kriterijumi turime laikyti lygų išlošį nesusitarimo atskaitos taško atžvilgiu, pavyzdžiui, ta prasme, kuria Nasho sprendimas teikia lygų išlošį. Kadangi teisingumo aplinkybės iš dalies galioja, racionalus apdairumas leistų palaikyti tam tikrus tarptautinės moralės principus – tam tikrus saitus netramdomam nacionalinių interesų siekiui. Tad remdamiesi abipusės naudos (palyginti su netramdomos laisvės atskaitos tašku) argumentu galime išgauti tam tikrų visoms valstybėms taikytinų teisingumo principų. Tačiau tokie principai atspindės jų galių nelygybės santykius.

O kaip su intrasocialiniu atveju? Matėme, kad pasitraukimo metodas silpniausiems visuomenės nariams nepalieka jokių teisių. Ką duotų alternatyvus netramdomos laisvės atskaitos taškas? Akivaizdus sunkumas ieškant atsakymo į šį klausimą kyla dėl alternatyvaus „galimo pasaulio" neapibrėžtumo. Tačiau jeigu tai, ko siekiame, yra derybinis sprendimas, tai sunku įsivaizduoti, kaip neįgalieji ar sunkūs ligoniai galėtų būti rimti derybų dalyviai. Kokiomis grasinimo galiomis jie disponuotų, jeigu į juos nebūtų kreipiama dėmesio?

Ši išvada turėtų mus priversti susimąstyti. Ar dar galima atsitraukimą sustabdyti šiame taške, ar veikiau jau reikia sudėti ginklus? Kad suprastume šį pavojų ir tai, kodėl Rawlsas nepripažįsta šio pavojaus rimtumo, turime atkreipti dėmesį į du Rawlso pozicijos bruožus. Pirma, visuotinį egoizmą jis pripažįsta kaip galimą nesusitarimo atskaitos tašką. Antra, jis nemato būtinybės, kurią diktuoja loginio nuoseklumo reikalavimas, atsižvelgti į jį taip, kaip aš tik ką tai dariau aptardamas tarptautinio ir intrasocialinio teisingumo atvejus. Jo išsamiausias komentaras

šiais klausimais pasirodo straipsnyje „Pamatinė struktūra kaip subjektas", kur jis rašo:

> Galime, jeigu norime, konstruodami pirminės pozicijos argumentą įvesti prigimtinės būklės sąvoką ją apibrėždami kaip nesusitarimo būklę. Ją apibūdina bendrasis egoizmas su visais jo padariniais. Tačiau šis apibrėžimas nenurodo konkrečios būklės. Pirminėje pozicijoje žinoma tik tai, kad bet kuri iš teisingumo koncepcijų, kurias svarsto susitarimo dalyviai, savo padariniais yra pranašesnė už bendrąjį egoizmą.[51]

Panašią pastabą randame *Teisingumo teorijoje*:

> Pirminės pozicijos požiūriu, teisingumo principai yra kolektyviai racionalūs: kiekvienas gali tikėtis savo padėtį pagerinti, jeigu visi kiti laikysis šių principų, bent jau palyginti su jo padėtimi susitarimo nesant. Visuotinis egoizmas nusako šį nesusitarimo tašką.[52]

Čia iškart galime pastebėti, kad nesusitarimo tašką Rawlsas suvokia kaip tam tikrą slenkstį. Siekiant patenkinti reikalavimą, kad teisingumas būtų naudingas kiekvienam, pakanka parodyti, jog laikydamasis teisingumo kiekvienas išlošia, palyginti su padėtimi, kur vyrauja „visuotinis egoizmas".

Tačiau jeigu tai yra visa, ką Rawlsas nori išgauti iš teisingumo kaip abipusio naudingumo idėjos, tai labai keistai atrodo jo reiškiamos abejonės dėl teisingumo principų visuomenėje galiojimo visiems. Kad ir ką reikštų „visuotinis egoizmas", Rawlsas aiškiai postuluoja, jog tai būtų gana bjauri padėtis. Tačiau jeigu vienintelis testas, kurį teisingumo principai turi įveikti, tėra alternatyva: teisingumo principai arba „visuotinis egoizmas", tai sunku suvokti, kodėl vien dėl to, kad į visuomenę būtų įtraukti visi žmonės, sveikieji ir įgalieji jos nariai nusiristų į lygį, kuriame jie teiktų pirmenybę „visuotiniam egoizmui".

Jeigu paprasčiausiai keltume klausimą, kokiems principams būtų nešališkai pritarta, ir paskui tikrintume, ar jie kiekvienam yra geresni už „visuotinį egoizmą", tai neabejotinai gautume principus (pavyzdžiui, du Rawlso teisingumo principus), taikytinus visiems visuomenės nariams; ir, galime pridurti, ypač neįgaliesiems bei turintiems rimtų sveikatos problemų. Būtent dėl to, kad tai atrodo labai akivaizdu, nemažai dėmesio skyriau alternatyviam nesusitarimo atskaitos taškui, kurį nusako pasitraukimas iš visuomenės, analizuoti. Tik tardami, kad Rawlsas nori naudotis jais abiem, galėtume paaiškinti, ką jis sako.

Tačiau verta pabrėžti, jog jeigu „visuotinio egoizmo" atskaitos tašką laikome tik slenksčiu, kurį turi įveikti teisingumo principai, ir niekuo daugiau, tai turime atnaujinti 5 skyriaus diskusiją tarptautinio teisingumo klausimu. Ten sakiau (23 skirsnis), kad Rawlso siūlomi tarptautinės moralės principai, reikalaujantys pripažinti visų valstybių politinę lygybę ir nepriklausomybę, yra per daug egalitariniai, kad tenkintų abipusio naudingumo reikalavimą. Tai sakydamas rėmiausi idėja, kad jeigu rimtai traktuojame teisingumo aplinkybių doktriną, tai ją turime konstruoti kaip doktriną, paremiančią tos rūšies derybinį sprendimą, kurį analizavome I dalyje. Mano priekaištas Rawlso principams buvo tai, kad jie per mažai atsižvelgia į tarptautinę jėgų pusiausvyrą.

Tačiau galima prisiminti, jog svarsčiau ir tai, kokių implikacijų gautume, jeigu „prigimtinės būklės" atskaitos tašką laikytume ta slenkstine nauda, kurią turi tik viršyti institucijos, funkcionuojančios pagal teisingumo principus. Sakiau, kad jeigu nevaržomo nacionalinių interesų siekio padariniai būtų gana baisūs (o tokie jie veikiausiai ir būtų), tai visai nesunkiai galėtume pagrįsti Rawlso tarptautinės moralės principus. Tačiau neturėtume jokio pagrindo jais apsiriboti. Neabejotinai galėtume pridėti tarptautinio perskirstymo elementų. Jeigu vienintelis kriterijus yra tai, kad teisingumo principai turi sukurti geresnę padėtį nei toji, kurią nusako branduolinio ginklo panaudojimas, tai praktiškai bet kokie principai, kad ir kokie griežti jie būtų, įveiktų šį slenkstį.

Tačiau argumentavau, jog nesusitarimo tašką traktuodami vien kaip slenkstį, pažeistume abipusio naudingumo logiką. Jeigu reikalaujame, kad teisingumas būtų naudingas kiekvienam, tai toks reikalavimas turi reikšti, jog susitarimą visos pusės laikys vienodai naudingu, palyginti su nesusitarimo tašku. Jeigu nesusitarimo taškas yra galių nelygybės padėtis, priimtame sprendime tai turi atsispindėti. Kitaip sakant, kad sprendimas būtų stabilus, jis turi atspindėti pusių derybines galias. Nepakanka, kad teisingumo principams jos visos teikia pirmenybę prieš nesusitarimo baigmę; jos turi teikti jiems pirmenybę taip pat intensyviai – derama „to paties laipsnio" prasme.

Bene įtaigiausias būdas parodyti, jog abipusės naudos reikalavimo pripažinimas kelia grėsmę Rawlso teorijai, tai parodyti, jog jis verčia jį priimti tas pačias prielaidas, kuriomis vadovaujasi Gauthier. Ir sunku įsivaizduoti, kaip pradėdamas nuo Gauthier prielaidų jis gali išsisukti nuo jo išvadų. Pats Gauthier nesidrovi teisingumo teorijos, grindžiamos abipusės naudos principu, implikacijų. „Gyvuliai, negimusieji, neįgalieji lie-

ka už abipusiškumu grindžiamos moralės ribų. Nusiteikimas laikytis moralės saitų ... gali būti racionaliai grindžiamas tik laukiama nauda."[53]

Kaip pabrėžia Gauthier, jo teorija neturi nieko pasakyti apie „sulyginimą" ar „poreikių tenkinimą". Jo teorijoje „Turtuolis gali mėgautis ikrais ir šampanu, nors prie savo vartų regėtų bado kamuojamą neturtingą moteriškę. Jai net neleistų pasiimti trupinių nuo savo stalo, jeigu dėl to jis netektų malonumo jų sulesinti savo paukščiams."[54] Teorija reikalauja tik to, kad vieno asmens skurdas nebūtų kito asmens neleistinų veiksmų padarinys. Neįgalumo sukeltas skurdas niekada nepažeidžia šios sąlygos, nebent tas neįgalumas būtų sukeltas turtuolio veiksmais jam siekiant pranašesnės pozicijos rinkoje. Pavyzdžiui, apakinęs konkuruojantį dailininką jis galėtų brangiau parduoti savo darbus, ir tai būtų moralinis nusižengimas. Tačiau jeigu konkurentas apanka dėl nelaimingo atsitikimo ar dėl ligos, ir negali pats savimi pasirūpinti, jis gali būti paliktas mirti.

Net palikus nuošaly šiuos kraštutinius atvejus galima įtarti, jog įsileidus abipusio naudingumo principą sistemiškai bus griaunamas skirtumo principas. Pats Gauthier eksplicitiškai tai teigia savo straipsnyje *Justice and Natural Endowment*, ir dabar noriu aptarti jo argumentaciją.[55] Pasak Gauthier, Rawlso idėja, kad visuomenė yra „kooperacinė schema, kurios tikslas – tarpusavio nauda", natūraliai veda ne prie trečiosios galimybių lygybės koncepcijos – „demokratinės lygybės" – o prie antrosios. (Žr. 27 skirsnį.) Ji neveda, pasak Gauthier, prie pirmosios koncepcijos, „natūralios laisvės sistemos", nes tai baigmę padarytų per daug priklausomą nuo atsitiktinių socialinių veiksnių, tokių kaip paveldėtas turtas, kurie neturi priklausyti nesusitarimo atskaitos taškui. Ji taip pat nėra suderinama su trečiąja koncepcija, kuriai pats Rawlsas teikia pirmenybę, nes tokiu atveju būtų anuliuojami prigimtiniai pranašumai, kuriais žmonėms turi būti leidžiama naudotis. Tačiau antroji galimybių lygybės koncepcija, arba liberalioji interpretacija, visiškai ją atitiktų. Faktiškai tai yra modifikuota natūraliosios laisvės sistema, iš kurios pašalinta nelygybė, atsirandanti dėl asmens socialinių, bet ne dėl prigimtinių pranašumų. Tad joje deramai atsižvelgiama, pasak Gauthier, į žmonių prigimtinių gebėjimų skirtingumą.

Dėstydamas savo argumentą Gauthier įžvalgiai pasigauna Rawlso tezę, kad nesusitarimo taškas, kurį nusako tai, ką kiekvienas turėtų veikdamas nepriklausomai, yra svarbus, nes teisingumas sprendžia kooperacinio prieaugio pasidalijimo klausimą. Paskui jis sako: „Negalima tikėtis,

kad šis paskirstymas bus lygus. Visuomenę sudarantys žmonės skiriasi savo prigimtiniais sugebėjimais ir prigimtinių sugebėjimų skirtumai lems skirtingą žmonių pajėgumą apsirūpinti ekonominėmis gėrybėmis visuotinio egoizmo sąlygomis. Todėl skirtingiems asmenims 'nesusitarimo taškas' reikš skirtingą gerovės lygį, nors kiekvienam gana žemą."[56]

Po to Gauthier atkreipia dėmesį į Rawlso daromas nuolaidas teisingumo aplinkybių doktrinai.

> Susitarimo pagrindą teikia teisingumo aplinkybės. Žmonės visuomenę traktuoja kaip „kooperacinę schemą, kurios tikslas – tarpusavio nauda". Bendradarbiaudami jie gali sukurti daugiau kiekvieno geidžiamų pirminių gėrybių. Šias pirmines gėrybes, sukurtas jiems bendradarbiaujant, vadinsiu socialiniu prieaugiu; tai yra toji pirminių socialinių gėrybių visumos dalis, kuri nebūtų sukurta jiems nebendradarbiaujant. Susitarimas, kurio žmonės siekia, turi garantuoti šio socialinio prieaugio kūrimą ir paskirstymą.[57]

Manau, Gauthier yra teisus sakydamas, kad sprendžiant pagal tai, ką Rawlsas kalba apie nesusitarimo tašką, perskirstomas gali būti tik bendradarbiavimo sukurtas prieaugis. Kitas klausimas – kaip jis turi būti paskirstomas? Galbūt skirtumo principas čia vis dar galėtų būti taikomas jį apribojant tik šio prieaugio paskirstymo užduotimi? Gauthier svarsto šią galimybę ir ją atmeta, tačiau tuo jos pavidalu, kuris, man atrodo, skiriasi nuo jo pradinės formuluotės.

Kaip žinome, gindamas skirtumo principą, Rawlsas remiasi idėja, kad pranašumai, kuriuos lemia atsitiktinės gamtinės ir socialinės aplinkybės, yra moraliai atsitiktiniai ir todėl turime pradėti nuo lygaus paskirstymo, o paskui žiūrėti, ar galimi Pareto pagerinimai. Gauthier tai paprasčiausiai neigia, bent jau dėl gamtinių (prigimtinių) skirtumų. Jis sako, kad „gamtinė nelygybė nėra pelnyta, nes neatitinka jokio nuopelno. Bet lygiai taip pat ji nėra nepelnyta, nes nėra priešinga kokiam nors nuopelnui."[59] Pasak jo, taikant skirtumo principą socialiniam prieaugiui, būtų „anuliuojami prigimtinių sugebėjimų skirtumai traktuojant juos kaip nepelnytus."[59] Tad, jo požiūriu, žmonės turi gauti bent tai, ką jie turėtų nesusitarimo taške. Po to socialinį prieaugį jie galėtų pasidalyti pagal skirtumo pasidalijimo kriterijų (kurį nagrinėjome 1 skyriuje). Tai reiškia, kad išlošiai virš nesusitarimo taško turi būti lygūs lygaus naudingumo prasme, tačiau tik tada, kai naudingumai yra normalizuojami taip, kad nulis yra „visuotinis egoizmas", o vienetas yra „optimali socialinė tvarka", kurios „gali tikėtis kiekvienas reprezentatyvus asmuo" bendradarbiaudamas

su visais kitais (su sąlyga, kad jie patys nenusmuks žemiau „visuotinio egoizmo" lygmens).[60] Taip kiekvienas asmuo pasistūmėja tuo pačiu santykiniu atstumu nuo to, ką turėtų „visuotinio egoizmo" sąlygomis, prie to, ko jis labiausiai norėtų.

Tačiau Gauthier nemėgina paaiškinti, kodėl jo siūlomas skirtumo pasidalijimo metodas tiksliai atspindi prigimtinę nelygybę; turiu pripažinti, jog neįsivaizduoju, kaip galima rasti tokį paaiškinimą. Manau, kad jam būtų naudingesnis tas argumentas, kurį jau numačiau šio skirsnio pradžioje. Argumentuojama būtų taip: pripažinę, kad tik socialinis prieaugis gali būti perskirstomas pagal teisingumo principus, pažeidžiame principą, kad išlošiai dėl prigimtinių pranašumų turi būti anuliuojami. Juk nelygybė nesusitarimo taške akivaizdžiai kyla dėl prigimtinių pranašumų. Jeigu keliame klausimą, kodėl kokią nors reikšmę turime teikti nesusitarimo taškui, tai atsakymas veikiausiai bus tas, kad turi būti parodyta, jog teisingumas naudingas visiems. Tačiau šio atsakymo implikacija yra tai, kad socialinis prieaugis turi būti pasidalytas taip, kad imituotų racionalių derybų rezultatą. Tada galime sakyti, jog skirtumo pasidalijimo kriterijus teikia geriausią derybinį sprendimą. Tai mums teikia atsakymą, kurį nori gauti Gauthier.

Žinoma, jeigu jūsų neįtikina idėja, kad skirtumo pasidalijimas yra išties geriausias derybinis sprendimas, tai jį galite pakeisti kitokiu, jums įtikinamesniu. Principinis argumentas dėl to nepasikeistų. Esminis dalykas yra tai, kad jeigu jau nukrypome nuo teisingumo kaip nešališkumo, tai jau neturime jokių stabdžių, kurie neleistų mums nuslysti prie teisingumo, grindžiamo abipusės naudos principu, o jis implikuoja derybinį sprendimą. Ir čia galime pridurti tik tai, kad visiškai neįmanoma įsivaizduoti, jog skirtumo principas tokiu atveju galėtų būti vienas iš derybinių sprendimų kandidatų.

Paties Gauthier pastangos nustatyti jo paties siūlomo sprendimo implikacijas visuomenei nesvarbus aptariant jo keliamus prieštaravimus skirtumo principui. Tačiau jos turi reikšmės platesnėms šios knygos temoms, kaip tai paaiškės 9 skyriuje. Todėl baigdamas šį skirsnį pažvelgsiu į tai, ką jis sako šiuo klausimu.

Taigi mums reikia nustatyti tris dalykus: nesusitarimo taško išlošius kiekvienam asmeniui, maksimumą, kurį kiekvienas asmuo gali tikėtis pasiekti visiems kitiems maksimaliai bendradarbiaujant (su sąlyga, kad niekas nenusmuks žemiau nesusitarimo taško išlošių), ir atstumo tarp šių taškų matavimo būdą, kuris leistų kiekvienam asmeniui užimti tokį pat

proporcinį atstumą tarp pirmojo ir antrojo taškų. Pabrėžtina, kad minėtame straipsnyje Gauthier net nemėgina svarstyti klausimo, kaip visi šie dalykai gali būti nustatomi arba pamatuojami. Neabejotina, jog jis taip elgiasi sąmoningai, nes nemanau, kad yra bent menkiausių šansų kurį nors iš jų nustatyti. Ar galime tikėtis nustatyti, kaip sektųsi kiekvienam individui nesant socialinio bendradarbiavimo? Kaip galėtume nustatyti tą maksimalų kiekį, kurį kiekvienas individas galėtų tikėtis gauti, jeigu kiekvienas kitas būtų maksimaliai kooperatyvus? Didelėje visuomenėje tai veikiausiai būtų milžiniškas kiekis – milijardai dolerių, pavyzdžiui, Jungtinėse Valstijose. Tačiau kaip galėtume nustatyti sumą, tenkančią kiekvienam individui? Be to, apie kiekvieną individą privalėtume turėti smulkios informacijos, grindžiamos jo pasirinkimais tarp hipotetinių loterijų, kad galėtume pasakyti, kas kiekvienam yra lygus normalizuotas naudingumo išlošis.

Gauthier apeina visus šiuos sunkumus ir paprasčiausiai pareiškia, kad „būtent konkurencinę rinkos visuomenę ... apibūdina proporcinis skirtumo principas" (taip Gauthier čia vadina skirtumo pasidalijimo principą). Ir, tarsi vadovaudamasis advokatų maksima „Trūksta įrodymų – kelk balsą", jis pareiškia, jog „atsakymas yra aiškus".[61] Jam atrodo, kad „konkurencinė rinka yra tas mechanizmas, kuriam veikiant sukuriamas optimalus socialinis prieaugis ir paskirstomas pagal kiekvieno asmens indėlį" su sąlyga, kad nėra turto paveldėjimo.[62]

Pirmasis ir akivaizdus priekaištas visai šiai idėjai būtų tas pats, kurį Gauthier kelia Rawlsui, būtent, kad principas, kuris turėtų galioti tik su socialinio prieaugio paskirstymo problema, iš tikrųjų galioja visam produktui. Akivaizdu, kad pats rinkos funkcionavimas niekaip neatspindi to, ką žmonės turėtų veikdami nepriklausomai. Talentingas, bet turintis rimtų fizinių trūkumų, žmogus puikiai gali verstis rinkos visuomenėje, tačiau veikiausiai numirtų iš bado, jeigu jam tektų prasimanyti vienam. Dažnai girdime nepamatuotų pagiriamųjų žodžių rinkos dorybėms, tačiau, manau, dar niekas nedrįso jai priskirti šios dorybės.

Tačiau tarkime, kad nekreipiame dėmesio į šį priekaištą. Ir tarkime, jog pripažįstame labai ideologizuotą Gauthier tezę, kad rinka seikėja žmonėms pajamas „pagal kiekvieno indėlį" kitokia nei ta tautologine prasme, jog rinka žmonėms kažką duoda ir, jeigu norime, galime tai pavadinti kiekvieno atlygiu už padarytą indėlį. Net ir tokiu atveju nematau jokio pagrįsto ryšio tarp Gauthier idėjos, kad kiekvienas individas turi gauti tą pačią jo maksimalaus išlošio dėl socialinio prieaugio proporciją

(matuojamą naudingumo terminais) ir to, ką žmonės gauna dėl konkurencinės rinkos funkcionavimo. Pačiame rinkos funkcionavime nėra nieko, kas žmonių pajamas sietų su tuo, ką maksimaliai jie galėtų gauti iš maksimalaus kitų bendradarbiavimo.

Savo darbuose, parašytuose po aptariamojo straipsnio, Gauthier išsaugo išvadą, kad konkurencinė rinka tenkina teisingumo reikalavimus, bet pakeičia prielaidas, iš kurių ją dedukuoja. (Prisimenant tą tikėjimo šuolį, kurį jam teko padaryti, nuo ankstesniųjų prielaidų pereinant prie savo išvados, galima tarti, kad Gauthier yra kur kas labiau prisirišęs prie savo išvados nei prie kokių nors prielaidų.) Vėlesniuose darbuose jis laikosi tos pačios tezės, būtent, kad paskirstomasis teisingumas susijęs tik su prieaugio virš nekooperacinio atskaitos taško dalybų klausimu. Tačiau jeigu anksčiau jis, kaip atrodo, įsivaizdavo nekooperacinę būklę, kur „gerovės lygis" būtų „kiekvienam gana žemas" (nuo kurios žengiama prie kooperatyvios, paretiškai optimalios baigmės, kur kiekvienas išlošia), tai dabar jo nekooperacinį atskaitos tašką nusako „Locke'o prigimtinė būklė."[63] O tai yra būklė, kai funkcionuoja aibė institucijų, sukuriančių rinkos ekonomiką.

Kadangi neoklasikinės ekonomikos teorema skelbia, kad (tam tikromis gana griežtai apibrėžtomis sąlygomis) konkurencinė rinka gali pasiekti Pareto optimumą, iš čia išplaukia, jog dėl konkurencinės rinkos baigmių negali kilti jokių teisingumo problemų.[64] Akivaizdu, jog jeigu visa tai galėtų būti pasiekiama be kooperacijos, o teisingumui rūpėtų tik kooperacinio prieaugio paskirstymas, tai teisingumo sritis būtų labai siaura. Faktiškai vienintelis jo vaidmuo būtų vadinamųjų eksternalitetų ir viešųjų gėrybių problemų sprendimas tarus, kad už viešųjų gėrybių tiekimą žmonės neturi būti apmokestinami daugiau nei jie yra pasiryžę už jas mokėti.

Turime puikią iliustraciją aforizmui, kad tai, kas vienam yra įrodymas, kitam yra *reductio ad absurdum*. Rinka, pasak Gauthier, nėra *„kooperacinė* schema,"[65] nes ji neuždeda jokių saitų maksimizaciniams individų siekiams. Todėl ji „moralės požiūriu yra laisvoji zona, arba kontekstas, kuriame nėra vietos moralės saitams."[66] Visa tai grindžiama vien prielaida, kad pradėję nuo esamo gamybos veiksnių pasiskirstymo tobulos rinkos mainų dėka individai gali pasiekti Pareto optimumą. Tačiau idėja, jog iš čia galima padaryti išvadą, kad rinkos baigmės yra už moralinės kritikos ribų, man atrodo keista ir visiškai neįtikinama.

Matysime, jog teisingumas kaip nešališkumas teikia kriterijų, kuriuo remdamiesi galime teigti, kad tam tikras paskirstymas gali būti neteisingas, net jeigu jis yra paretiškai optimalus ir susiklosto mainų procese, prasidedančiame nuo esamo gamybos veiksnių pasiskirstymo. Pakanka parodyti, jog tas paskirstymas neatlaikytų nešališkumo testo. Jeigu prisiminsime, kad rinkos paskirstymas palieka bado mirčiai tuos, kurie stokoja produktyvių galių, bus nesunku patikėti, jog nekoreguojamas rinkos paskirstymas gali būti moraliai smerktinas, jau nekalbant apie jam metamus priekaištus dėl vadinamųjų rinkos trūkumų *(market failures)*.

Šios knygos 3 dalyje sistemiškai palyginsiu dvi teisingumo sampratas – teisingumo kaip abipusio naudingumo ir teisingumo kaip nešališkumo, kurios buvo išdėstytos atitinkamai I ir II dalyje. Mėginsiu konkrečiau parodyti, kaip jos veikia ir kokiomis prielaidomis remiasi.

TREČIOJI DALIS

TEISINGUMAS KAIP ABIPUSIS NAUDINGUMAS *VERSUS* TEISINGUMAS KAIP NEŠALIŠKUMAS

VII SKYRIUS

Kai kurie metodo klausimai

31. Įvadas

Šioje knygos dalyje retrospektyvą derinsime su perspektyva. I ir II dalies rezultatus mėginsime apibendrinti sistemindami įvairias ten iškeltas idėjas. Kartu mėginsime gauti ir apginti tam tikras konkrečias išvadas apie teisingumo prigimtį. Jos teiks pagrindą tolesniems *Traktato* tomams.

Šio skyriaus pradžioje aptarsiu kai kuriuos pamatinius metodologinius moralės filosofijos klausimus. Skaitytojui gali atrodyti, jog keldamas šiuos klausimus šiek tiek vėluoju. Ar nebūtų buvę logiškiau esmines filosofines metodo problemas aptarti pačioje pradžioje, o nenukelti jų aptarimo po to, kai jau buvo pasakyta daugiau nei aštuoniasdešimt tūkstančių žodžių? Reikia iškart pabrėžti, jog taip keliamas klausimas pervertina jau pateikto teksto metodologinę nekaltybę. Tai, ką dabar sakysiu, bus daugiausia tik eksplikavimas dalykų, kurie iki šiol buvo implicitiniai. Tačiau į šį klausimą vis dėlto norėčiau atsakyti tiesiai. Tiek įprastoji moralinės argumentacijos patirtis, tiek anglosaksų moralinės filosofijos istorija per keletą pastarųjų dešimtmečių gana įtikinamai liudija, kad nėra nei būtina, nei pageidautina prieš pradedant ką nors daryti, pavyzdžiui, prieš aiškinantis teisingumo prigimtį, mėginti nustatyti bendras rekomendacijas, kaip tai reikėtų daryti. Šį teiginį galima taikyti plačiau. Menininkai, kurie savo praktikoje remiasi meno filosofija, arba mokslininkai, kurie savo praktiką mėgina kildinti iš mokslo filosofijos, retai padaro ką nors gera. Paprastai praktika žengia priešakyje, o filosofija eina iš paskos mėgindama ją suprasti.

Visi žinome, kas yra moraliniai nesutarimai ir ginčai, net jeigu mus gali sugluminti klausimas, ką išpažįstame – moralinį reliatyvizmą, objektyvizmą, subjektyvizmą, preskriptyvizmą ar dar ką nors kitą. Verta taip pat atkreipti dėmesį į tai, kokią menką įtaką turi šios bendrosios moralinės koncepcijos tada, kai sprendžiami konkretūs moralės klausi-

mai. (Čia kalbu apie pasaulietinius, ne apie teologinius argumentus.) Taigi kiekvienas siūlo bendrus principus, dedukuoja iš jų labiau specifiškesnius, tikrina juos pavyzdžiais, argumentuoja pagal analogiją su šiais pavyzdžiais, ir t.t.

Šios situacijos aiškinimai neišvengiamai skirsis. Vienas sakys, kad jis kalba apie moralinę realybę, kitas – kad skirtingus moralinius įsitikinimus siekia suderinti taip, kad jie sudarytų vieningą visumą. Tačiau visi šie alternatyvūs aiškinimai, kaip atrodo, neturi didesnės įtakos moralinės argumentacijos praktikai. Per savo ilgą gyvenimą Bertrandas Russellas ne vieną kartą pakeitė savo išpažįstamą moralės koncepciją, tačiau jo moralinės pažiūros nuo jaunystės iki senatvės beveik nepasikeitė. Manau, kad tai neturi mūsų stebinti. Nauja teorija apie tai, ką darome, nebūtinai lemia atitinkamos mūsų praktikos pokyčius.

Ir vis dėlto yra tam tikrų metodologijos klausimų, kuriuos reikėtų aptarti prieš įžengiant į III dalies tematiką. Geriausiai jų kilimo priežastis galėčiau paaiškinti apibūdindamas dviejų tolesnių skyrių tikslus. Taigi 8 ir 9 skyriuje pateiksiu sisteminę dviejų teisingumo koncepcijų analizę. Viena iš jų yra dvipakopė koncepcija (ją nagrinėjome I dalyje), pagal kurią teisingumo teoriją sudaro dvi dalys: viena apibrėžia nebendradarbiavimo atskaitos tašką, o kita apibrėžia būdą, kaip turi būti pasidalijamas bendradarbiavimo teikiamas naudos prieaugis. Hume'o siūloma nuosavybės kilmės teorija, kurią aptarėme II dalyje, taip pat yra dvipakopė teisingumo teorija. Ir Rawlso idėja, kad atskaitos tašku laikytinas „visuotinis egoizmas", jį patį įpareigoja laikytis pozicijos, kurią geriausia apibūdinti kaip nebaigtą dvipakopę teoriją.

Kitokia teisingumo teorija, kuri iki šiol kartkartėmis iškildavo, dar laukia mūsų analizės. Tai yra teorija, kad teisingumo principai yra tie, dėl kurių būtų susitarta tam tikros rūšies situacijoje (Rawlsas ją vadina „pirmine pozicija"), kurios bruožai yra tokie, kad visa, dėl ko joje susitariama, laikytina teisinga. Žinomiausias šios teorijos variantas yra Rawlso teisingumo teorija, kurią aptarėme II dalyje. I dalyje taip pat aptarėme Harsanyi siūlomą utilitarizmo pagrindimo būdą, kur jis dedukuojamas iš žmonių pasirinkimo jiems mėginant maksimizuoti savo naudingumą, tačiau nežinant savo pačių tapatybės.

Abi koncepcijas vienija tai, kad teisingumo turinį jos mėgina apibrėžti aplinkiniu keliu. Antai jeigu Nasho sprendimą traktuojame kaip dvipakopę teoriją, tai galime sakyti, jog sprendimas, kuris pasiekiamas arbitraže, modeliuoja dviejų lošimų baigmę: „grasinimo lošimą", kuris api-

brėžia nesusitarimo tašką, ir „derybinį lošimą", kuriame implicitinis grasinimas (plačiąja grasinimo prasme), kad nepavykus susitarti bus gautas nesusitarimo išlošis, turi stumti racionalius derybininkus prie tam tikro taško ant Pareto ribos. Jeigu Harsanyi pateiktą utilitarizmo „įrodymą" laikome pirminės pozicijos idėja grindžiamu įrodymu, tai galime sakyti, jog jis taip pat vyksta aplinkiniu keliu, arba yra sudarytas iš dviejų dalių. Čia pirmoji dalis yra pirminės pozicijos apibrėžimas (nurodoma pusių motyvacija ir informacija, kuria jos disponuoja), o antroji – argumentacija, kad šioje pirminėje pozicijoje racionalūs agentai pasirinktų tam tikrą principą arba principų aibę.

Pasinaudodamas Rawlso terminu, tačiau išplėsdamas jo prasmę, šias aplinkinio kelio koncepcijas vadinsiu „konstruktyvistinėmis" teisingumo teorijomis. Žinoma, jų alternatyva yra tiesioginis kelias, kai paprasčiausiai sakome, ko teisingumas reikalauja apskritai arba kuriuo nors konkrečiu atveju. Tokias koncepcijas vadinsiu „intuityvistinėmis", vėlgi suteikdamas terminui platesnę nei jo įprastąją prasmę. I dalyje dviejų muzikantų problemos (10 skirsnis) išteklinis sprendimas buvo dedukuotas iš intuityviai pateiktų prielaidų, o II dalyje grįsdamas skirtumo principą eksplicitiškai atsisakiau apeliacijų į Rawlso pirminę poziciją. Vietoje to rėmiausi *Teisingumo teorijos* 2 skyriaus argumentacija, kur dedukuojant teisingumo principus pasirinkimas pirminėje pozicijoje neatlieka esminio vaidmens. Kaip prisimename, esminis žingsnis ten buvo lygaus pajamų paskirstymo *prima facie* teisingumo tezė, kuri rėmėsi dviem prielaidomis: kad gamtiniai ar socialiniai pranašumai, lemiantys didesnį produktyvumą, neturi virsti didesnėmis pajamomis, jeigu jų šaltinis nėra nuo žmonių priklausomas; ir kad gamtiniai ar socialiniai pranašumai, lemiantys didesnį produktyvumą, nėra nuo žmonių priklausomi. Galime sakyti, jog pirmoji prielaida išreiškia moralinę intuiciją, o antroji – labai bendrą empirinę (arba galbūt metafizinę) tiesą.

Tolesniuose trijuose šio skyriaus skirsniuose mėginsiu plačiau išdėstyti šiuos du metodus ir jų variantus, o paskui kai ką pasakysiu apie jų santykį.

32. Intuityvizmas

Intuityvizmas dažnai suprantamas kaip moralinio pažinimo teorija. Pagal šią teoriją intuicija yra moralinės realybės suvokimo būdas. Ji panaši į juslinį suvokimą, tačiau jos objektas yra „nenatūralūs" dalykai – mora-

lės tiesos. G. E. Moore'as bene dažniausiai siejamas su šiuo požiūriu, tačiau pats šis požiūris buvo dažnai skelbiamas iki Moore'o ir po jo, net ne visada „intuityvizmo" vardu. Tačiau žodis „intuicija", kaip jis vartojamas šiuolaikinių moralės filosofų, nebūtinai turi šį epistemologinį krūvį. Sakydamas, jog jam intuityviai aišku, kad būtų nedora pasielgti tam tikru būdu tam tikroje situacijoje, žmogus paprastai išreiškia tik tai, kad jis yra tvirtai tuo įsitikinęs ir kad sunku būtų pakeisti šį jo įsitikinimą kokiais nors argumentais.

Nors kai kam gali atrodyti, jog taip nuvertinama moralinės intuicijos idėja, turiu pripažinti, jog visos kalbos apie nenatūralių savybių suvokimą man atrodo ne daugiau kaip rafinuotas kumščio trankymas į stalą. Jas skatina mūsų įsitikinimas, kad jeigu moralės sprendiniams nebus suteiktas tokio pažinimo statusas, jie atrodys kaip paprasčiausi kaprizai. Paskutiniame šio skyriaus skirsnyje mėginsiu parodyti, kad toks baiminimasis neturi jokio pagrindo ir kad moralės sprendiniai gali turėti jiems deramą objektyvumą – atitinkantį jų vaidmenį žmonių gyvenime. (Tiesą sakant, nuo seno turime mįslę, kaip moraliniai sprendiniai gali motyvuoti mūsų veiksmus, jeigu jie tik aprašo specifinės prigimties objektus.)*

Užuot pateikęs formalų intuityvizmo apibrėžimą, mėginsiu jį nusakyti remdamasis I dalies pavyzdžiais. Viena iš intuityvizmo atmainų, kuri ten trumpam pasirodo, yra grindžiama idėja, kad galime racionaliai priimti tam tikrus teiginius, nusakančius formalius reikalavimus, kuriuos turi ten-

* Žinoma, galima pasakyti, kad visos kalbos apie mūsų minčių atitikimą išorinę, nuo sąmonės nepriklausomą realybę tėra stalo trankymas kumščiu bet kuriame kontekste. „Nieko nesužinome išgirdę, kad tiesa yra tikrovės 'atitikimas'" (Richard Rorty, *Consequences of Pragmatism: Essays 1972–1980* [Minneapolis: University of Minnesota Press, 1982], p. 162). Pasak Richardo Rorty, pragmatui „nėra nei epistemologinio skirtumo tarp tiesos apie tai, kas turi būti, ir tiesos apie tai, kas yra, nei metafizinio skirtumo tarp faktų ir vertybių, nei metodologinio skirtumo tarp moralės ir mokslo" (ibid., p. 163). Moralės padėtis nėra blogesnė už mokslo padėtį, nes mokslo padėtis nėra geresnė už moralės padėtį: „Pragmatizmas, priešingai [nei pozityvizmas], nekelia Mokslo stabo į tą vietą, kurią anksčiau užimdavo Dievas. Jis žvelgia į mokslą kaip į vieną iš literatūros žanrų arba, kita vertus, į literatūrą ir menus žvelgia kaip į tyrimus, atliekamus lygiagrečiai mokslo tyrimams. Tad etikos jis nelaiko labiau 'reliatyvia' ar 'subjektyvia' nei mokslo teorija ir nemano, kad ją reikėtų padaryti 'moksliškesnę'. Fizika yra vienas iš dorojimosi būdų su įvairiais visatos fragmentais; etika yra mėginimas dorotis su kitais jos fragmentais" (ibid., p. xliii). Niekas šioje knygoje nepriklauso nuo to, ar pripažįstame pragmatizmą à la Rorty. Čia mums svarbu tik atkreipti dėmesį į tai, jog „intuityvizmas", kaip aš vartosiu šį terminą, mėgina apžergti realistinį ir antirealistinį požiūrį į moralinių intuicijų statusą.

kinti bet kuri priimtina baigmė. Tai yra tipinis socialinio pasirinkimo teorijos metodas, kurio paradigma yra Kennetho Arrowo įrodymas (kn. *Social Choice and Individual Values*), jog kelios gana nereiklios sąlygos agreguojant preferencijas į vieningą hierarchiją visos negali būti patenkintos vienu metu.[1] Nors šio pobūdžio koncepcijos išlieka gana populiarios tarp socialinio pasirinkimo teoretikų, jos vis labiau pajunta augantį ir pelnytą skepticizmą. Kuo geriau suprantame, kaip iš pirmo žvilgsnio silpnos prielaidos sąveikaudamos gali duoti tvirtų išvadų, tuo mažiau esame linkę tikėti, jog galime turėti kokių nors patikimų apriorinių įsitikinimų apie tokias sąlygas, kaip anonimiškumas ar nereikšmingų alternatyvų nepriklausomybė. Veikiau esame linkę užimti nuostatą to daugiau nei atsargaus disputanto, kuris, oponento paprašytas pripažinti, jog žolė yra žalia, atsakė, kad prieš pripažindamas šį teiginį jis norėtų sužinoti, ką oponentas planuoja daryti su šiuo teiginiu.

I dalyje šios rūšies formaliam intuityvizmui atstovavo paties Nasho principinis argumentas grindžiant jo siūlomą derybinės problemos sprendimą. Tai buvo įrodymas, jog sprendimas unikaliai tenkina tam tikras formalias (Pareto optimalumo, simetrijos, nereikšmingų alternatyvų nepriklausomybės, invariantiškumo esant alternatyviems naudingumo matavimo matams) sąlygas. Kaip ten pabrėžiau, unikalumo toli gražu nepakanka, kad patikėtume tam tikru sprendimu. O ir Nasho siūlomi kriterijai iš tikrųjų nėra savaime akivaizdūs, kad ir kokių kitų privalumų jie turėtų. (Žr. aukščiau, skirsnį 2 „Derybinio sprendimo idėja".)

Bendrasis intuityvizmas (kurį čia skiriame nuo specifinio intuityvizmo, arba įsitikinimo, kad moralinės tiesos intuityviai suvokiamos konkrečiais atvejais) gali būti ir substancinis. Jį iliustruoja tos etinės prielaidos, kuriomis remdamasis 10 skirsnyje dedukavau išteklinį dviejų muzikantų problemos sprendimą. Pavyzdžiui, sakiau, kad intuityviai labai įtaigus yra tas principas, pagal kurį (nesant kieno nors specialių teisių) sąžiningas trūkstamo ištekliaus paskirstymas yra tas, kuris suteikia po vienodą jo kiekį visiems pretendentams. Utilitarizmo principas, kad turi būti maksimizuojamas visuminis naudingumas, ir jo variantai (tokie kaip maksimino naudingumas arba lygaus paskirstymo ir visuminio naudingumo pusiausvyra) taip pat kartais keliami kaip intuityvios įžvalgos. Tačiau kaip rodo Harsanyi darbai, utilitarizmas gali būti dedukuojamas ir konstruktyvistiniu būdu.

Aptardamas intuityvizmą savo knygoje *Etikos metodai* Henry Sidgwickas sako, kad „norėdami pašalinti abejones, kylančias dėl netikrumo ir

nesutarimo, su kuriuo susiduriame lygindami savo moralinius sprendinius konkrečiais atvejais, mąstantys žmonės paprastai apeliuoja į bendras taisykles arba formules; ir būtent tokioms bendroms formulėms moraliniai intuityvistai dažniausiai priskiria galutinio tikrumo ir galiojimo atributus."[2] Tačiau jis pastebi ir kitą intuityvistinio mąstymo tradiciją, jo kildinamą iš Sokrato laikų, pagal kurią

> panašiai kaip fizikos mokslo apibendrinimai remiasi atskirais stebiniais, taip ir etikoje bendros tiesos gaunamos indukcijos keliu iš sprendinių apie konkrečių veiksmų dorumą arba nedorumą. ... [Sokratas] atrado latentinį savo paties ir kitų žmonių neišmanymą, t.y. jie pasitikinčiai vartoja bendrus terminus, tačiau nesugeba paaiškinti šių terminų prasmės. Jo planas kovojant su šiuo neišmanymu buvo apibrėžti tikrąją kiekvieno tokio termino prasmę nagrinėjant ir lyginant įvairius jo taikymo atvejus. Antai Teisingumo apibrėžimo turi būti ieškoma lyginant skirtingus veiksmus, kurie paprastai laikomi teisingais, ir formuluojant bendrą teiginį, kuris harmoningai suderintų visus šiuos konkrečius sprendinius.[3]

Jeigu tai teikiama kaip sokratiškojo metodo Platono dialoguose interpretacija, tai ji yra gana abejotina. Pavyzdžiui, *Valstybėje* Sokratas yra vedamas veikiau noro parodyti, kad jo pašnekovų idėjos apie teisingumą yra nenuoseklios ir prieštaringos, negu noro sukonstruoti teoriją, suderinančią skirtingus jo pašnekovų sprendinius. Vis dėlto Sidgwicko pasiūlytoji intuityvistinio metodo samprata išlieka įtakinga. Kaip ją formuluoja Ronaldas Dworkinas, „konkrečios politinės moralės intuicijos konkrečiose situacijoje ... rodo abstraktesnių ir gilesnių moralinių principų egzistavimą, panašiai kaip fizinio pasaulio stebiniai liudija fundamentinių fizikos dėsnių egzistavimą."[4] Pasak Dworkino, ši „moralinių intuicijų ir stebėjimo duomenų analogija" implikuoja, kad kartais galime „tarti, jog tiesioginiai stebiniai, kurie remiasi moralės galia, pranoksta stebėtojų aiškinamąsias galias."[5]

Tačiau man atrodo, jog šis modelis remiasi tik analogija su tuo (gana naiviu) mokslo vaizdiniu, pagal kurį pirmiausia surenkama tam tikra stebėjimo taškų aibė, o paskui mėginama rasti apibendrinimą, kuris juos atitinka, pavyzdžiui, matematinę funkciją, kuri juos jungia. Sunku patikėti, kad moralės principus kas nors išties laiko vien hipotezėmis, kurios keliamos, kad paaiškintų daugybę atskirų intuicijų; nors tenka pripažinti, kad pavyzdžių svarstymas atlieka svarbų vaidmenį moralės filosofijos praktikoje.

Kokį alternatyvų šios praktikos modelį galime pasiūlyti? Siūlyčiau maždaug tokią interpretaciją. Pradedame nuo vienokio ar kitokio principo, kurį laikome galiojančiu bent jau svarbiausiems tam tikros rūšies atvejams, o paskui mėginame jį taikyti labiau problemiškiems atvejams. Jeigu mūsų netenkina principo, kaip jis buvo iš pradžių suformuluotas, implikacijos jį taikant šiems atvejams, tai nebūtinai jį atmetame, bet mėginame performuluoti taip, kad jis derėtų su naujais sprendiniais, kuriuos esame linkę pripažinti.

Principų turinys apibrėžiamas juos taikant konkretiems atvejams. Kol nesuvokiame, kaip principas veiktų įvairiais konkrečiais atvejais, tol negalime sakyti, jog jį iš tikrųjų žinome arba pripažįstame. Šiuo požiūriu tai, ką sakiau apie tokius formalius kriterijus kaip nereikšmingų alternatyvų nepriklausomybė, pasakytina ir apie substancinius principus. Būtent todėl 10 skirsnyje, iškėlęs išteklinį dviejų muzikantų problemos sprendimą, nagrinėjau kelis pirminio siužeto variantus, kad parodyčiau, kaip sprendimas veiktų jį taikant šiems atvejams.

Tačiau yra vienas svarbus formalių ir substancinių principų skirtumas. Nors sunku patikėti, kad kas nors gali turėti tvirtų intuicijų apie nereikšmingų alternatyvų nepriklausomybę, mes visiškai pagrįstai manome, kad esama įprastų atvejų, kur būtų nedora, pavyzdžiui, nesakyti tiesos arba negrąžinti pasiskolinto daikto. Visai nesvarbu, kad negalime iš anksto pasakyti, kokios būtų tokių principų taikymo išimtys. Nesvarbu ir tai, kad nesugebame suformuluoti bendresnio principo, iš kurio išplauktų, jog (su tam tikromis išimtimis) visada privalome sakyti tiesą ir grąžinti pasiskolintus daiktus. Labai klystume, jeigu manytume, kad principas, turintis daugmaž aiškią savo taikymo sritį, yra diskredituojamas, jeigu nesugebame jo dedukuoti iš pačių bendriausių principų.

Jeigu moralės diskurse principus ir jų taikymo pavyzdžius sieja būtent toks ryšys, tai mokslinis indukcinės etikos modelis mums visiškai netinka. Paprastai net nesugebėdami tiksliai suformuluoti prielaidų, kurios konkrečiu atveju mus stumia prie specifinių išvadų, vis dėlto kai ką gebame pasakyti apie jų bendrą pobūdį. Pasinaudokime žinomu Wittgensteino pavyzdžiu. Kai išmokęs vaikus tam tikro žaidimo, o vėliau pastebėjęs juos lošiant pokerį sakau: „Turėjau omeny ne tokį žaidimą", tai dar nereiškia, kad tada, kai pirmąkart juos mokiau, būtinai turėjau galvoje tokį žaidimo apibrėžimą, kuris neaprėpia pokerio. Nebūtina, kad ir dabar gebėčiau pateikti tokį apibrėžimą. Tačiau lygiai taip pat man nebūtina peržiūrėti ilgo sąrašo visų kitų žaidimų, kad remdamasis jų panašu-

mais bei skirtumais galėčiau iškelti bendrą hipotezę, paaiškinančią, kodėl pokeris yra ne tos rūšies žaidimas, kurį turėjau omenyje.

Deja, moralinių intuicijų ir juslinių stebinių sulyginimo modelis užkrėtė kai kuriuos filosofus ir jų bendrakeleivius. Tai iliustruoja (I dalyje) Braithwaite'o pastaba apie Nasho sprendimą – kad jo generuojamas laiko padalijimas muzikantams „atrodo akivaizdžiai nesąžiningas Luko atžvilgiu". Mes, žinoma, norėtume sužinoti, kodėl padalijimas du prieš vieną Mato naudai (kaip rekomenduoja Braithwaite'o teorija) yra sąžiningas, o padalijimas trylika prieš vieną (kaip rekomenduoja Nashas) yra „akivaizdžiai nesąžiningas". Kaip sakiau 4 skirsnyje, Braithwaite'o pastaba leidžia suprasti, jog jis remiasi intuityvia įžvalga apie tai, kas yra sąžiningas laiko padalijimas, ir jos pagrindu mėgina tikrinti siūlomus sprendimus. Tačiau manau, kad tokia įžvalga gali turėti tam tikrą vertę tik kaip nepriklausomos sąžiningų dalybų teorijos užuomazga. Vien kaip (intuityvus) stebinys ji, mano manymu, neturi jokios vertės.

Nasho teorija yra konstruktyvistinės teorijos pavyzdys, ir tai liudija, jog konstruktyvistinė teorija gali teikti sprendimus, kurie prieštarauja kai kurioms mūsų intuicijoms. (Tas pat, žinoma, pasakytina ir apie Braithwaite'o teoriją.) Vėliau šiame skyriuje iškelsiu klausimą, kaip santykiauja konstruktyvistiniai ir intuityvistiniai modeliai. Tačiau prieš tai turime aptarti konstruktyvizmą.

33. Konstruktyvizmas

Kiek žinau, terminą „konstruktyvizmas" Rawlsas pirmąkart pavartojo savo Dewey paskaitose *„Kantian Constructivism in Moral Theory"*, kurios buvo perskaitytos ir išspausdintos 1980 metais. Keista, bet šiose paskaitose Rawlsas nepabrėžia, jog tai yra jo teorijos naujovė. Užuot paaiškinęs, kas yra konstruktyvizmas apskritai ir tik tada išskyręs kantiškąjį jo variantą, jis iškart eina prie reikalo ir kalba taip, tarsi pati idėja būtų visiems žinoma ir kad būtina paaiškinti tik tai, kuo yra ypatingas kantiškasis konstruktyvizmas.[6] Tik pirmosios paskaitos viduryje randame bendrąjį konstruktyvizmo apibūdinimą.

Šis konstruktyvizmo apibūdinimas (paskaitos viduryje) yra svarbus dėl to, kad nutiesiamas ryšys tarp konstruktyvizmo ir grynojo procedūrinio teisingumo. Čia Rawlsas aiškina, kuria prasme jo teorija yra „teisingumo kaip sąžiningumo" teorija:

> teisingumas kaip sąžiningumas pradeda nuo idėjos, kad demokratinės visuomenės pamatinei struktūrai tinkamiausia teisingumo koncepcija yra toji, kurią jos piliečiai priimtų tam tikroje sąžiningoje tarpusavio santykių situacijoje, kur jie būtų suvokiami vien kaip laisvi ir lygūs moraliniai asmenys. Ši situacija yra pirminė pozicija: remiamės prielaida, kad tarimosi sąlygų sąžiningumas garantuoja sutartų teisingumo principų sąžiningumą; kadangi pirminė pozicija laisvus ir lygius moralinius asmenis pastato į sąžiningą padėtį vienas kito atžvilgiu, bet kuri jų pasirinkta teisingumo koncepcija taip pat bus sąžininga. Iš čia ir pavadinimas „teisingumas kaip sąžiningumas".[7]

Nors Rawlsas čia faktiškai nevartoja termino „konstruktyvizmas", galime suprasti, jog apibrėžiant teisingumo principus naudojamasi tam tikra konstrukcija. Turime sukonstruoti (arba, tiksliau, įsivaizduoti sukonstruotą) tam tikros rūšies pasirinkimo situaciją – „pirminę poziciją" – tokią, kad bet kurie joje priimti principai būtų teisingi.

Rawlsas pabrėžia – ir tai turi esminės reikšmės konstruktyvizmo supratimui – kad postuluojama ne tai, jog jau turime substancinę teisingumo koncepciją ir tik ieškome jos įgyvendinimo būdo. Tokiu atveju visas moralinės filosofijos darbas jau būtų atliktas. Antai pyrago dalybų atveju, „jeigu lygus padalijimas laikomas sąžiningu, tada paprasčiausiai reikalaujame, kad asmeniui, kuris jį pjausto, tektų paskutinis gabalas."[8] Bet faktiškai yra daugybė būdų padalyti pyragą į lygias dalis – galime paprašyti, kad tai atliktų trečiasis asmuo ar net vienas iš dalyvių, kuris nėra sukčius.

Rawlsas nubrėžia kontrastą tarp institucijų, įgyvendinančių „nepriklausomą ir jau duotą teisingumo (arba sąžiningumo) kriterijų",[9] kurias jis vadina tobulojo arba netobulojo procedūrinio teisingumo institucijomis, ir „grynojo procedūrinio teisingumo" institucijų. Skiriamasis pastarojo bruožas yra tai, kad pačios institucijos funkcijos nustato teisingumo turinį.

> Taip apibrėžta pirminė pozicija įkūnija grynąjį procedūrinį teisingumą aukščiausiu lygiu. Tai reiškia, kad bet kurie principai, kuriuos susitarimo dalyviai pasirinktų iš jiems pateikto alternatyvų sąrašo, būtų teisingi. Kitaip sakant, pirminėje pozicijoje gautas rezultatas apibrėžia tinkamus teisingumo principus. ... Esminis grynojo procedūrinio teisingumo bruožas, skiriantis jį nuo tobulojo procedūrinio teisingumo, yra tai, kad nėra jokio išankstinio ir jau duoto teisingumo kriterijaus: teisingumą apibrėžia pačios procedūros rezultatas.[10]

Nors ir čia Rawlsas dar nekalba apie konstruktyvizmą, iškart po šios pastraipos jis aiškiai nubrėžia ryšį tarp grynojo procedūrinio teisingumo

ir konstravimo sakydamas, kad „naudojimasis grynuoju procedūriniu teisingumu implikuoja, jog patys teisingumo principai turi būti konstruojami vykstant tam tikram svarstymo procesui – procesui, kurį iliustruoja pirminės pozicijos susitarimo dalyvių svarstymai."[11]

Kadangi, mano žiniomis, Rawlsas niekur nepateikė konstruktyvizmo apskritai (ne vien kantiškojo konstruktyvizmo) apibrėžimo, sunku pasakyti, ką jis iš tikrųjų turi omeny vartodamas „konstravimo" terminą. Tačiau savo paties tikslams konstruktyvistinę teisingumo sampratą norėčiau apibrėžti štai taip. Postuluoju dvi sąlygas. Pirma, noriu išsaugoti sąsają su grynojo procedūrinio teisingumo idėja tardamas, kad turi egzistuoti teorija, paaiškinanti, kodėl tam tikros situacijos rezultatas turi būti laikomas teisingu. Šis „rezultatas" gali būti principas, taisyklė arba konkretus sprendimas. Teisingumo predikatas gali būti taikomas bet kuriam iš šių dalykų; pagrindinė idėja yra tai, kad kiekvienu atveju rezultato teisingumą galime pagrįsti tuo, kad jis susiklostė tam tikroje situacijoje. „Situaciją" apibrėžiame apibūdindami jos agentus (su jų disponuojama informacija bei jų tikslais) ir normas, kuriomis jie vadovaujasi siekdami savo tikslų; „susiklostymą" apibrėžiame kaip šių agentų veiklos, kiekvienam iš jų siekiant savo tikslų tam tikrų apribojimų sąlygomis, padarinį.

Tai yra būtina, bet dar nepakankama konstruktyvistinės teisingumo koncepcijos sąlyga. Antroji sąlyga yra tai, kad konstravimas turi būti vykdomas teoretiko, o ne toje situacijoje esančių žmonių. Kitaip sakant, galima įsivaizduoti, jog apibūdintoji situacija realiai egzistuoja ir joje esantys žmonės savo veiksmais sukuria tam tikrą rezultatą – principą, taisyklę arba konkretų sprendimą. Tokiu atveju grynojo procedūrinio teisingumo reikalavimai būtų patenkinti, bet nebūtų jokio konstravimo.

Manau, kad Rawlsas pripažintų, jog ne bet koks grynasis procedūrinis teisingumas yra konstruktyvistinis. Tiesą sakant, manau, kad tik nuo „kantiškojo konstruktyvizmo" paskaitų jis pradėjo kalbėti apie tą hipotetinę operaciją, kurią iliustruoja „teisingumas kaip sąžiningumas", kaip grynojo procedūrinio teisingumo įkūnijimas. Iki tol jis buvo linkęs juos supriešinti. Antai straipsnyje „Pamatinė struktūra kaip subjektas" jis rašė:

> susitarimas pirminėje pozicijoje atspindi racionalaus svarstymo idealiomis ir neistorinėmis sąlygomis rezultatą tokiomis sąlygomis, kurios išreiškia tam tikrus protingumo reikalavimus. Nėra jokių galimybių praktiškai realizuoti šio svarstymo proceso taip, kad jis tenkintų jam keliamus reikalavimus. Todėl jo rezultatas negali būti gautas tomis grynojo procedūrinio teisingumo priemonėmis, kuriomis naudojamasi derybose realiais atvejais. Tas rezultatas veikiau

turi būti nustatomas mąstant analitiškai, t.y. pirminė pozicija turi būti nusakoma gana griežtai, kad būtų galima iš susitarimo dalyvių charakteristikų bei jų situacijos pobūdžio dedukuoti, kokią teisingumo koncepciją jiems būtų geriausia priimti. Teisingumo turinys turi būti atrastas proto priemonėmis, t.y. išsprendžiant susitarimo problemą, kylančią pirminėje pozicijoje.[12]

Manau, kad šį Rawlso pozicijos pasikeitimą nulėmė tai, kad jis leidosi suklaidinamas „vienpusių pavyzdžių dietos", visą dėmesį sutelkdamas į specifinio pobūdžio loteriją, kur sąžiningumo esmę nusako nenumatomumas. Akivaizdu, kad loterijos atveju beprasmiška mėginti imituoti realią procedūrą. Galima pasakyti tik tai, kad bet koks loterijos rezultatas yra sąžiningas, jeigu loterija vykdoma sąžiningai. *Teisingumo teorijoje* matome, kaip Rawlsas grynojo procedūrinio teisingumo sąvoką iliustruoja vienintelių lažybų pavyzdžiu ir paskui apibendrina savo išvadą visoms procedūroms. Savo analizę jis baigia pastaba: „Lažybų baigmės sąžiningumą lemia tai, kad jis susiklostė po daugybės sąžiningų lažybų. Sąžininga procedūra perduoda savo sąžiningumą baigmei tik tada, kai ji faktiškai atliekama."[13]

Akivaizdu, kad konstruktyvistinė loterijos baigmės teorija neįmanoma. Tačiau kitais atvejais galima kalbėti apie tai, kokį rezultatą duotų racionalių agentų veiksmai specifinėmis sąlygomis, o tai ir yra konstruktyvistinis grynojo procedūrinio teisingumo problemos sprendimas. Kadangi pirminę poziciją Rawlsas dabar traktuoja kaip grynojo procedūrinio teisingumo atvejį, jis nebesiremia teze, kurią citavau iš *Teisingumo teorijos*. (Reikia pabrėžti, jog *Teisingumo teorijoje* Rawlsas nekalba apie teisingumą kaip sąžiningumą kaip apie grynojo procedūrinio teisingumo atvejį.) O tai duoda rimto pagrindo manyti, jog nuo to laiko jis pakeitė savo poziciją. Žodžiu, turime skirti dvi grynojo procedūrinio teisingumo atmainas – faktinę ir konstruktyvistinę. Faktinis procedūrinis teisingumas yra visada *ex post:* laukiame, kada procedūra bus atlikta ir faktinę baigmę apibrėžiame kaip teisingą. Konstruktyvistinis procedūrinis teisingumas yra dedukavimas (arba įsivaizdavimas) to, ką savo veiksmais sukeltų racionalūs agentai.

Reikia pabrėžti, kad konstruktyvizmas (kitaip nei Rawlso kantiškasis konstruktyvizmas) nesiremia prielaida, kuriai Rawlsas teikia didelės reikšmės, būtent, kad pati situacija, iš kurios kyla teisingumas, gali būti apibūdinta kaip sąžininga. (Būtent tai, žinoma, išreiškia pavadinimas „teisingumas kaip sąžiningumas".) Nenoriu jos padaryti konstruktyvistinės teorijos apibrėžimo dalimi. Veikiau ją traktuosiu kaip vienos konstruktyvisti-

nių teorijų atmainos skiriamąjį bruožą. Konstruktyvizmas apskritai, mano traktuotėje, bus doktrina, kad teisingumą apibrėžia kaip tai, dėl ko būtų susitarta specifinės rūšies situacijoje. Klausimą, ar pati situacija turi būti apibūdinta kaip sąžininga, kad baigmė būtų teisinga, palieku atvirą.

Šiam plačiam apibrėžimui pateisinti galiu pateikti du argumentus. Pirma, jeigu norime išlaikyti ryšį tarp konstruktyvizmo ir visuomeninės sutarties teorijų tradicijos, tai, žinoma, negalime reikalauti, kad situacija, kurioje susitarimas apibrėžia teisingumo turinį, turi įveikti kokį nors etinį testą. Pavyzdžiui, Hobbesas ryžtingai neigtų, kad susitarimų laikymosi teisingumas atspindi situacijos, kurioje pasiekiamas susitarimas, sąžiningumą. Tiesą sakant, jis pabrėžia, kad susitarimai, kurie sudaromi iš baimės, galioja; kaip pavyzdys gali būti susitarimas, kuriuo įsteigiamas suverenas.

Antra, kaip matėme 5 ir 6 skyriuje, pats Rawlsas flirtuoja su teisingumo aplinkybių doktrina, ir manau, kad idėja, jog teisingumą apibrėžia tai, dėl ko būtų susitarta šiomis teisingumo aplinkybėmis, taip pat turi būti įtraukta į konstruktyvistinių idėjų sąrašą. Ji aiškiai įtelpa į mūsų siūlomą konstruktyvizmo apibrėžimą, nes nesiremiame kokiu nors nepriklausomu teisingumo kriterijumi ir sakome, kad pats susitarimas sukuria teisingumo turinį. Tačiau apie teisingumo aplinkybes negalima sakyti, jog jos tenkina kokius nors sąžiningumo reikalavimus. Visa, ką apie jas galime pasakyti, yra tai, kad jos yra tos aplinkybės, kuriose teisingumas, t.y. tam tikros taisyklės, saistančios nežabotą tiesioginį asmeninės naudos siekį, visoms pusėms gali būti naudingos. Pavyzdžiui, turi būti bent minimali lygybė ta prasme, kad jeigu kas nors gali gauti ką nors nieko už tai neduodamas mainais, tai minėtieji saitai negali būti naudingi visiems. Tačiau tai nėra didelis reikalavimas, jeigu prisiminsime, kad Hobbeso prigimtinė būklė yra šių teisingumo aplinkybių paradigma.

Konstruktyvistines teisingumo teorijas norėčiau suskirstyti į dvi kategorijas, apibrėžiamas pagal situacijos, kurioje turi būti pasiektas susitarimas, prigimtį. Vienai kategorijai priklausytų visos tos teorijos, kurios remiasi teisingumo aplinkybių doktrina. Nesusitarimo tašką čia apibrėžia pusių savanaudiškų siekių sąveika. Kiekvienas veikia siekdamas kuo didesnės naudos sau, ir rezultatas yra nebendradarbiavimo išlošis. Tarus, kad teisingumo aplinkybės galioja, visi gali išlošti judėdami tolyn nuo nesusitarimo taško. (Tai tiesiogiai išplaukia iš „teisingumo aplinkybių" apibrėžimo.) Tad gali būti gautas bendradarbiavimo prieaugis, ir konstruktyvistinė teisingumo teorija turi paaiškinti, kaip juo pasidalytų idealiai racionalūs derybininkai.

Kitai konstruktyvistinių teorijų kategorijai priklausytų teorijos, besiremiančios tuo, ką vadinsiu (pagal analogiją su teisingumo aplinkybėmis) nešališkumo aplinkybėmis. Šios teorijos pradeda nuo idėjos, kad pasirinkimo situacija turi turėti tų bruožų, kurie garantuoja, jog renkantis bus (tam tikra prasme) lygiai atsižvelgiama į visų pusių interesus. Rawlsas, žinoma, turi savo specifinių idėjų dėl to, kokius reikalavimus turi tenkinti pirminė pozicija, kad ji būtų sąžininga visoms pusėms, ir jis turi savo siūlymų dėl to, kaip šie sąžiningumo reikalavimai turi atsispindėti pirminės pozicijos charakteristikose. Tačiau kaip sako pats Rawlsas, nedera pirminės pozicijos idėjos tapatinti su jo paties reikalavimų sąrašu ar su jo nustatytais motyvaciniais ir informaciniais apribojimais. Todėl sakysiu, jog antrajai teorijų kategorijai priklauso tos teorijos, kurios reikalauja, kad pirminė pozicija vienaip ar kitaip įkūnytų nešališkumo aplinkybes.

Jeigu kiltų klausimas, ar šias dvi konstruktyvistinių teorijų atmainas kas nors vienija gilesniame lygmenyje, tai galima atsakyti teigiamai ir pabrėžti, jog abi jos yra kontraktarinės plačiąja prasme. Tai reiškia, jog daug reikšmės teikiama tam, dėl ko susitartų pačios pusės tam tikroje hipotetinėje situacijoje. Todėl galime rasti tam tikrą ryšį tarp abiejų konstruktyvistinės teorijos atmainų ir visuomeninės sutarties doktrinų. Pripažindamas šį ryšį vis dėlto turiu pabrėžti, jog jam nereikėtų teikti per daug reikšmės. Visos šios teorijos yra gana specifinės, ir būtų klaida vaizduotis, kad kontraktarizmo idėja teikia raktą visų jų supratimui kitokiais nei jų pačių terminais.

Antai dvipakopės teorijos bene labiausiai atitinka įprastąją kontrakto sampratą. Kitaip sakant, turime tam tikrą padėtį, kai kontrakto nėra, ir pusės tikisi tam tikros naudos iš padėties, kuri susidarytų, kai kontraktas yra. Tačiau kaip prisimename iš 1 skyriaus, tik viena dvipakopių teorijų grupė reikalauja, kad judėjimas Pareto ribos link vyktų imituojant racionalių agentų derybų baigmę. Kita tam judėjimui iškelia etinį reikalavimą, kad pusės turi gauti po lygų išlošį (pagal tam tikrą matą). Kitaip sakant, kontraktas turi būti sąžiningas, jeigu kalbame apie judėjimą tolyn nuo nesusitarimo taško. (Pats nesusitarimo taškas traktuojamas kaip tam tikras esamas.) Vis dar galime sakyti, kad tokia teorija yra kontraktarinė – ji išsaugo esminę kontrakto idėją, kad visi turi išlošti, palyginti su nesusitarimo atskaitos tašku; tačiau turime suvokti, jog kai kurie šio kontrakto dalyviai gali manyti (ir galbūt pagrįstai), kad išloštų daugiau, jeigu pasinaudotų savo derybine galia.

Jeigu kalbame apie pirminės pozicijos teorijas, tai jų ryšys su įprastais kontraktais yra kur kas silpnesnis. Nė vienoje iš jų versijų nesiremiama abipusio išlošio (nesusitarimo taško atžvilgiu) idėja, tokia idėja, kurią galima laikyti kontrakto esme. Ir, kaip dar matysime 9 skyriuje, dvi pagrindinės pirminės pozicijos teorijų atmainos pažeidžia įvairias kitas įprastojo kontrakto sąlygas.

Vienoje versijoje pusės siekia savo interesų, tačiau joms trūksta informacijos, kuri leistų savo interesus atskirti nuo kitų pusių interesų. Pagal įprastąją kontrakto sampratą pusės turi konfliktuojančių interesų: kas būtų ideali baigmė vienam (pavyzdžiui, kito asmens namo įsigijimas nemokant už jį pinigų), skiriasi nuo to, kas būtų ideali baigmė kitam (pavyzdžiui, namo nuosavybės išlaikymas įsigijus kito asmens pinigus). Kontraktas išreiškia *quid pro quo* santykį. Kiekvienas kažką atiduoda mainais už tai, kam jis teikia didesnę vertę. (Pavyzdžiui, namas iškeičiamas į pinigus.) Tačiau toje pirminėje pozicijoje, kurią apibrėžia informacijos apie asmeninę tapatybę stoka, kiekvienas rikiuoja alternatyvias baigmes ta pačia tvarka. Tad čia turime susitarimą, bet neturime derybų.[14]

Kitoje pirminės pozicijos teorijų versijoje pusės žino savo tapatybę ir turi konfliktuojančių interesų; tačiau čia vadovaujamasi kitokia prielaida apie jų motyvaciją. Užuot tarus, kad rinkdamasis sprendimus, taisykles ar principus kiekvienas paiso tik savų interesų, pusėms priskiriamas noras pasiekti protingą *(reasonable)* susitarimą. Dar turėsime aiškintis, ką čia reiškia protingumas. Tačiau dabar paprasčiausiai pasakykime, kad jis turi išreikšti kitokį kriterijų nei instrumentinį racionalumą. Labai apytikriai galime pasakyti, kad protingos susitarimo sąlygos yra tos, kurias kiekvienas, svarstydamas dalyką nešališkai, galėtų pripažinti. Galime, jeigu norime, sakyti, kad šio proceso rezultatas (tarus, kad kažkoks susitarimas pasiekiamas) išreiškia tam tikrą kontraktą. Tačiau tada negalime užmiršti, jog jis neturi įprastojo kontrakto bruožo – pusės jį sudaro vadovaudamosi tik savo pačių interesais.

Nenorėčiau įsivelti į diskusiją apie tai, ar atsižvelgdami į įvairius skirtumus bei panašumus kurį nors konstruktyvistinių teorijų tipą galėtume vadinti kontraktarine doktrina. Mano požiūriu, nėra svarbu, ką pasakytume šiuo klausimu. Svarbu tai, kad suprastume pačias teorijas. Nederėtų laikytis prielaidos, kad konstruktyvistinės teorijos turi būti kontraktarinės, ir paskui jas darkyti mėginant pritempti prie kokios nors išankstinės nuomonės apie „būtinus" kontraktarinės teorijos bruožus.

34. Ar konstruktyvizmas yra intuityvizmo atmaina?

Ankstesniame skirsnyje mėginau kuo aiškiau išdėstyti tai, ką turiu omenyje kalbėdamas apie konstruktyvizmą. Nekėliau klausimo, kaip galėtų būti grindžiamas konstruktyvizmo metodas. Implicitiškai jį traktavau kaip alternatyvą intuityvizmui, tačiau nemėginau rimtai aiškintis jų santykio. Manau, kad į šį santykį galimi trys požiūriai. Pirmasis yra tai, kad konstruktyvizmas gali būti visiškai nepriklausomas metodas. Antrasis, priešingas, požiūris konstruktyvizmą laiko paprasčiausia intuityvizmo atmaina. Trečiasis požiūris yra tai, kad konstruktyvizmas negali būti visiškai nepriklausomas nuo intuityvizmo, tačiau negali būti į jį ir redukuotas.

Pirmiausia be ilgų svarstymų atmetu pirmąją galimybę. Nesunku suprasti, kaip galima būti vienokios ar kitokios atmainos intuityvistu, ir niekuo kitu. Tačiau neįsivaizduoju, kaip konstruktyvizmas galėtų būti visiškai savarankiška ir uždara moralės teorija. Juk visada gali kilti klausimas: „Kodėl tavo siūlomą konstrukciją turėčiau laikyti teisinga? Žinoma, „teisingumą" gali apibrėžti kaip šios konstrukcijos rezultatą, kad ir koks jis būtų, tačiau kodėl turėčiau į tai kreipti dėmesį?"

Tad atrodo, jog mažų mažiausiai tektų ieškoti į teisingumą apeliuojančių bendrojo pobūdžio argumentų, kurie leistų pasakyti, jog mūsų konstrukcija deramai nusako jo turinį. Tai būtų gana sudėtingas uždavinys, nes kažką turėtume pasakyti apie teisingumą ir neapeliuoti į jokias konkrečias intuicijas jo turinio atžvilgiu.

Vienintelis galimas sprendimas, kurį įsivaizduoju, yra tai, kad turime kalbėti apie funkciją, kurią teisingumas atlieka, parodydami, jog mūsų konstrukcija kažkaip atspindi tą funkciją. Čia iškart galima iškelti dvi koncepcijas. Viena yra tai, kad teisingumo funkcija – padėti egoistams geriau sugyventi tarpusavyje. Pagal šią koncepciją, vadovavimasis teisingumu tėra rafinuotas vadovavimasis asmeninės naudos siekiais. Teisingumo aplinkybėmis verta būti teisingu. Jeigu vis dėlto paaiškėja, kad būti teisingu neverta, tai turime grįžti prie savo konstrukcijos. Teisingumo principai turi būti naujai perkratyti taip, kad galiausiai galima būtų sakyti, jog verta būti teisingu. Kita koncepcija yra tai, kad teisingumo funkcija – suteikti racionalų susitarimo pagrindą žmonėms, kurie į problemą žvelgia ne vien iš savo interesų perspektyvos, bet mėgina deramai atsižvelgti į visų interesus. Šioje koncepcijoje teisingumas yra tai, kas gali būti pateisinta prieš bet kurį asmenį, ir pateisinimas čia reiškia kaž-

ką daugiau nei tik įrodymą tam asmeniui, jog esamoje padėtyje tai yra daugiausia, ko jis gali tikėtis iš rafinuotų egoistų sambūrio. Pagal šią koncepciją egzistuoja specifiškai moralinis motyvas – būtent elgiantis vadovautis principais, kuriuos tam tikru nešališku būdu galima pateisinti prieš save ir kitus.

Turi būti aišku be ilgų papildomų aiškinimų, kaip šios dvi teisingumo funkcijos interpretacijos siejasi su mūsų dviem konstruktyvistinių teorijų kategorijomis. Pirmąją iliustruojame klausimu, kas būtų pasirinkta teisingumo aplinkybėmis, antrąją – klausimu, kas būtų pasirinkta nešališkumo aplinkybėmis. Tačiau kaip nuspręsti, kuri iš šių moralės funkcijos interpretacijų yra teisinga (jeigu teisinga bent viena)? Atrodo, jog kažkuriame taške visi argumentai baigiasi. Kaip žinome, Sidgwickas galiausiai priėjo prie išvados, jog „apdairumas" ir „racionalus geraviškumas" yra dvi alternatyvios „individo racionalios veiklos galutinio tikslo" sampratos.[15] Jis manė, kad jeigu egoistą būtų galima įtikinti, kad jis pasakytų, jog „jo paties didžiausia laimė nėra tik jo paties racionalus galutinis tikslas, bet Visuotinio Gėrio dalis,"[16] tai jį galima būtų atversti į utilitarizmą. Tačiau Sidgwickas pripažino, jog egoistui nebūtina sakyti nieko daugiau, kaip tik tai, kad gėris yra jo paties gėris, ir tada jo neįmanoma bus apkaltinti nenuoseklumu neigiant tokią pat kitų gėrio svarbą.

Manau, kad mūsų neturi stebinti tai, jog tos dvi intuicijos (turbūt galime jas taip pavadinti), kurių reikia kaip dviejų atramų dviem konstruktyvizmo atmainoms, yra labai panašios į Sidgwicko dvi pamatines intuicijas apie racionalų žmogiškojo veiksmo pagrindą. Juk dėl savo pobūdžio konstruktyvizmas reikalauja, kad iš pradžių turėtume tik bendriausią moralės charakteristiką. Priešingu atveju konstravimui neliktų erdvės, kurioje jis galėtų pasireikšti. Ir, žinoma, du bendriausi starto taškai, paliekantys daugiausia erdvės konstravimo pastangoms, yra siekis tenkinti savo interesus ir siekis tenkinti kiekvieno interesus.

Ar atradę dvi pamatines intuicijas, kuriomis remiasi dvi konstravimo atmainos, galėtume žengti toliau? Manau, kad galėtume, ir paskutiniame šio skyriaus skirsnyje mėginsiu tai padaryti. Kaip suprato Sidgwickas, tikrasis klausimas yra tai, ar gali būti apgintas praktinio proto sudvejinimas. Juk tipiniai moralės nešališkumo gynėjai (kantininkai ir utilitaristai) pripažįsta asmeninės naudos siekio racionalumą. Nuo egoisto jie skiriasi tuo, kad teigia, jog šis siekis turi būti saistomas moralės apribojimais, tokiais apribojimais, kurie kildinami iš svarstymo apie tai, kas gali būti pripažinta nešališkai.

Taip pat manau, jog Sidgwickas buvo teisus sakydamas, kad egoizmo neįmanoma paneigti tiesiogiai, vien parodant jo loginį prieštaringumą. Tolesniame skyriuje aptarsiu vieną vėlesnį mėginimą įrodyti, kad egoistas privalo, norėdamas išvengti vidinio savo pozicijos prieštaringumo, pripažinti nešališkos moralės reikalavimus. Parodysiu, jog ir šis mėginimas nėra sėkmingas. Dar teigsiu, jog nors nešališkos moralės reikalavimai negali būti griežtąja prasme įrodyti, argumentai, kuriais jie gali būti pagrįsti, teikia tvirtą pagrindą jiems pripažinti.

Manau, kad jeigu tam tikrus rezultatus išties galime gauti vien iš prielaidų, kurios teisingumą apibrėžia arba kaip abipusį naudingumą, arba kaip nešališkumą, tai galime tvirtai sakyti, jog konstruktyvizmas, kad ir priklausydamas nuo tam tikrų intuicijų, vis dėlto nėra vien intuityvizmo atmaina. Konstravimas tada išties atlieka savo darbą, o būdas, kuriuo judama nuo bendriausios intuityvios prielaidos prie specifinių implikacijų, aiškiai skiriasi nuo kazuistikos metodo. Be abejo, jeigu jau turime specifiškai apibrėžtą pasirinkimo situaciją, tai jos implikacijų išsiaiškinimas yra grynai loginis uždavinys. Ir jeigu kas nors teigtų, kad dėl to konstruktyvistinė teorija tėra implikacijų lukštenimas iš bendriausių intuityvių įžvalgų, taigi, kad ji tėra intuityvizmo atmaina, tai neturėčiau kokio nors triuškinančio kontrargumento. Tačiau nemanau, kad toks teiginys būtų intelektualiai produktyvus.

Klausimas, žinoma, yra tai, ar įmanoma konstruktyvizmą pakelti skrydžiui remiantis vien tam tikra moralės funkcijos charakteristika. Manau, kad gana akivaizdu, jog pirminės pozicijos teorijų atveju atsakymas būtų neigiamas. Abipusio naudingumo teorijos aiškiai turi daugiau šansų suteikti konstravimui pakankamą pagrindą, tačiau ir šiuo atveju turiu tam tikrų abejonių. Akivaizdu, kad tai, kas žmonėms naudinga, priklauso nuo to, kaip įsivaizduojama tų žmonių prigimtis, ir skirtingi atsakymai į šį klausimą visuomeninės sutarties teoretikus vertė daryti labai skirtingas išvadas. Ar, pavyzdžiui, Hobbeso, Locke'o ir Rousseau skirtumus lemia tik jų nesutarimas dėl faktų? Tai yra sudėtinga problema, ir čia neketinu į ją gilintis. Paprasčiausiai pabrėšiu, jog jeigu manome, kad abipusio naudingumo idėja yra pakankamas pagrindas konstravimui, tai turime būti pasiryžę būtent taip interpretuoti jų skirtumus.

Turbūt akivaizdu, kad pirminės pozicijos teorijų atveju neišvengiamai tenka apeliuoti į papildomas intuicijas. Tiesa, pats Rawlsas nekalba apie taip suvokiamą intuicijų vaidmenį savo teorijoje. *Teisingumo teorijoje* „intuityvizmas" nusako poziciją, kuri pripažįsta principų įvairovę, leidžia jų

kompromisus, bet nenustato prioriteto taisyklių.[17] O trečioje Dewey paskaitoje Rawlsas konstruktyvizmą supriešina su „racionaliu intuityvizmu", kurį nusako idėja, kad intuicijos mums teikia informacijos apie moralės pasaulį.[18] Tačiau jis pats nuolat kalba apie „apmąstytus vertinimus" arba „apmąstytus įsitikinimus", kurie, mano supratimu, išreiškia intuicijas. Pirminės pozicijos teorijoje, tokioje kaip Rawlso, pasirinkimo situacijos apibūdinimas turi būti grindžiamas substanciniais moralės principais. Alternatyvioje konstrukcijoje, kur susitarimo dalyviai siekia tenkinti ne vien savo pačių interesus, bet mėgina pasiekti ir protingą susitarimą, „protingumo" idėjai, manau, neišvengiamai reikia nuorodų į intuicijas. Tai išaiškės 9 skyriuje, kur pats dėstysiu šio pobūdžio teoriją. Tačiau savo teiginius apie Rawlsą galiu pagrįsti paprasčiausiai primindamas tai, kas buvo pasakyta II dalyje.

Matome, jog Rawlsas aiškiai sako, kad specifiniai pirminės pozicijos bruožai turi modeliuoti specifinius teisingumo principų atrankos apribojimus. Pavyzdžiui, jis sako, jog „vienas iš fiksuotų mūsų apmąstytų vertinimų taškų yra tai, kad niekas nėra nusipelnęs savo vietos prigimtinių gebėjimų pasiskirstymo loterijoje ir niekas nėra nusipelnęs savo starto vietos visuomenėje."[19] Mano terminologijoje šis „fiksuotas taškas" yra bendra substancinė etinė intuicija. Pirminėje pozicijoje ji atspindi tai, kad susitarimo pusėms neleidžiama turėti informacijos apie savo prigimtines ir socialines savybes. Tai yra pateisinama todėl, kad pusėms neturi būti leista kelti viena kitai reikalavimų, paremtų vien jų prigimtiniais ar socialiniais pranašumais; neleisdami joms žinoti šių savo pranašumų galime garantuoti, kad jos nekels tokių reikalavimų.

Būtent Rawlso pastangos eksplicitiškai išdėstyti intuicijas, kuriomis grindžiama pirminės pozicijos konstrukcija, leido man atlikti tai, ką atlikau 6 skyriuje. Ten pradėjau nuo intuicijų ir dedukavau skirtumo principą apeidamas pirminės pozicijos procedūrą. Tas intuicijas atskyriau nuo jų vaizdavimo pirminėje pozicijoje būdo, nes nemanau, kad Rawlso konstruojama pirminės pozicijos forma gali tenkinti jo paties tikslus. (Plačiau apie tai kalbėsiu 41 skirsnyje.)

Pripažinus, kad apibūdindami pirminę poziciją turime remtis substancinėmis intuicijomis, jeigu norime gauti apibrėžtas išvadas, konstruktyvizmo skirtumas nuo intuityvizmo tampa sunkiau apčiuopiamas. Vis dėlto manau, kad konstravimas atlieka tam tikrą realų darbą, jeigu jo įeiga yra bendresnė už išeigą. Manau, kad konstruktyvizmo pretenzijos į specifiškumą visiškai sužlugtų, jeigu jis būtų interpretuojamas vien kaip atskirų intuityvių įžvalgų artikuliavimo metodas.

Kai kurie komentatoriai pačiam Rawlsui priskiria pastarąją konstruktyvizmo sampratą; vienas iš jų yra Ronaldas Dworkinas, faktiškai iškėlęs idėją, kad Rawlsas yra konstruktyvistas. Kadangi šis klausimas yra gana svarbus, verta aptarti Dworkino samprotavimus. Dworkiną citavau 32 skirsnyje, iliustruodamas vieną iš idėjų apie tai, kaip turi būti suvokiamas atskirų intuicijų ir bendrųjų principų santykis, o būtent, kad intuicijos „byloja abstraktesnių ir gilesnių moralinių principų egzistavimą, panašiai kaip fizinio pasaulio stebiniai liudija fundamentinių fizikos dėsnių egzistavimą."[20] Dworkinas tai vadina „natūraliuoju modeliu" priešpriešindamas jį „konstruktyviajam modeliui."[21]

Reikia pabrėžti, jog Dworkinui konstruktyvusis modelis yra natūraliojo modelio konkurentas kaip to paties tikslo – izoliuotų intuicijų transformavimo į bendruosius principus – realizavimo metodas. Jie skiriasi tuo, kad konstruktyvusis modelis „teisingumo intuicijas traktuoja ne kaip nepriklausomų principų egzistavimo liudijimą, bet veikiau kaip konstruojamos bendros teorijos elementus."[22] Remdamasis gana keista analogija jis teigia, kad natūraliajame modelyje pamatinių principų rekonstravimas iš intuicijų primena „gamtos istoriko atliekamą gyvūno formos rekonstravimą iš rastų kaulų likučių", o konstruktyviajame modelyje rekonstravimas atrodo taip, „tarsi skulptorius mėgintų nulipdyti tokį gyvūną, kuris labiausiai atitiktų rastą kaulų krūvą."[23]

Tie, kurie yra susipažinę su Dworkino darbais jurisprudencijos srityje, gali įtarti, jog toji konstruktyvizmo samprata, kurią jis čia mėgina priskirti Rawlsui, kildintina ne tiek iš Rawlso tekstų, kiek iš paties Dworkino teisės interpretacijos teorijos. Šis įtarimas dar labiau sustiprėja pastebėjus, jog pats Dworkinas pabrėžia, jog konstruktyvusis modelis yra „analogiškas bendrosios teisės teisėjavimo modeliui", pagal kurį teisėjai savo principus konstruoja kaip turimų precedentų racionalizavimo ir jų taikymo naujai būdą. „Atskiri precedentai yra analogiški intuicijoms; teisėjas mėgina juos suderinti su tam tikrais principais, kurie galėtų juos pateisinti ir kartu pateisinti tolesnius sprendimus, peržengiančius šių precedentų ribas."[24] Žinoma, tai yra vienas iš atsakymų į seną klausimą, ar teisėjai kuria teisę, ar ją atranda. Jie ją kuria, tačiau (kaip Marxas sakė apie žmonių kuriamą istoriją) kuria ne savavališkai. Teisėjas „nemano ... kad precedentai teikia įžvalgas į moralės realybę ir liudija objektyvius principus, kuriuos jis galiausiai paskelbia. ... Veikiau konstruktyviojo modelio dvasia šiuos precedentus jis laiko konkretizavimu principo, kurį jis turi sukonstruoti, kad jį suderintų su tuo, kas vyko anksčiau."[25]

Nenoriu čia aiškintis, ar tai yra adekvati ir įtikinama sprendimų priėmimo teisėje teorija. Tačiau esu tikras, kad ji tik su retomis išimtimis gali būti taikoma moralinėje argumentacijoje. Pavyzdys, kurį nurodo Dworkinas, yra tai, kaip Amerikos teisėje atsirado „teisės į privatumą" idėja.[26] Viskas prasidėjo nuo akademinio straipsnio, kur buvo argumentuojama, jog daugelis bylų, kurios sprendžiamos remiantis skirtingais principais, gali būti naujai suvoktos kaip „teisės į privatumą" pažeidimo atvejai, ir todėl galima apeliuoti į šią teisę siekiant atlygio už žalą net tais atvejais, kurie anksčiau negalėjo būti traktuojami kaip žalos darymas (pavyzdžiui, nepageidaujamas paviešinimas). Ilgainiui „teisė į privatumą" taip įsitvirtino, kad ja pradėjo vadovautis Aukščiausiasis Teismas atmesdamas įstatymus, draudžiančius kontracepciją, o vėliau ir abortus. Kitas, naujesnis pavyzdys, yra tai, kaip ieškinių prieš nekokybiškų produktų gamintojus pagrindas persikėlė iš sutarčių teisės į žalos atlyginimo teisės sritį.

Tokia praktika yra prasminga tik tuo atveju, jeigu daug reikšmės teikiama ankstesniems sprendimams, bet mažai jos teikiama argumentams, kuriais teisėjai rėmėsi tuo metu, kai priėmė tuos sprendimus. Man atrodo, kad jeigu tokia praktika apskritai prasminga teisėje, tai tik todėl, kad visuomenėje teisė funkcionuoja kaip lūkesčių stabilizavimo šaltinis ir ypač todėl, kad teisėjai atlieka specifinį vaidmenį palyginti su įstatymų leidėjais. Tačiau naujo principo priėmimo pagrindas turi būti kitoks – principas turi būti priimamas todėl, kad jis geras, arba kad teisės raida vyks geresne linkme, pavyzdžiui, pripažinus privatumo teisę arba nekokybiškų produktų pardavimą padarius civilinės teisės pažeidimu. Juk kalbame ne vien apie patogesnę priemonę tam pačiam rezultatui gauti, tarsi pasirinkimas būtų analogiškas arabiškųjų arba romėniškųjų skaitmenų pasirinkimui. Suderinamumas su ankstesniais sprendimais yra tam tikras apribojimas naujiems sprendimams, tačiau jis nėra jų pripažinimo pagrindas.

Man atrodo, kad teisinio ir moralinio mąstymo sugretinimas šiuo atveju nėra itin tinkamas. Kaip pabrėžiau 32 skirsnyje, mes paprastai neturime grynai intuityvių įžvalgų konkrečiais atvejais, tokių įžvalgų, kurių negalėtume paaiškinti bendrais terminais. Ir net jeigu jų turėtume, sunku būtų suprasti, kodėl joms būtina teikti kokią nors reikšmę. Šia prasme galioja analogija su teise, nes teisėjai paprastai pateikia ne tik savo sprendimą, bet ir jo pagrindimą. Skirtumas išryškėja tada, kai kalbame apie asmens principų kaitą. Jeigu, tarkime, nusprendžiu, kad negaliu ilgiau besąlygiškai pripažinti žudymo teisės, tai šis sprendimas im-

plikuos daugybę pokyčių mano požiūriams įvairiais konkrečiais atvejais. Bet, žinoma, reikėtų pasakyti, kad netikusių pažiūrų konkrečiais atvejais laikiausi todėl, kad vadovavausi netikusiu principu. Sunku suprasti pačią idėją, kad konkrečiais atvejais mano požiūriai turėtų būti išsaugomi keičiantis mano principams. Gali paaiškėti, jog situacija yra kitokia ten, kur turime reikalų su principais, taikomais pamatinei visuomenės struktūrai. Tačiau manau, kad toks konservavimas turi reikšmės tik principų įgyvendinimo, o ne principų pagrindimo stadijoje. Išmintingas įstatymų leidėjas turėtų atsižvelgti į esamą lūkesčių struktūrą. Tačiau argumentai dėl principų, kuriais turi būti grindžiamos teisingos institucijos, neturi būti ribojami taip, kaip precedentai riboja teisėjo argumentus bei sprendimus.

Jeigu konstruktyvizmas būtų tuo, kuo jį laiko Dworkinas, ką galėtume pasakyti apie jo santykį su intuityvizmu? Manau, kad tada konstruktyvizmą turėtume nurašyti net kaip santykinai nepriklausomą metodą. Galėtume ir toliau vaizduotis, kad teikdami specifines pirminės pozicijos charakteristikas ir keldami klausimą, ką joje pasirinktų „sukonstruoti agentai", užsiimame konstravimu, tačiau patys savaime mūsų rezultatai neturėtų jokios galios. Jie turėtų būti tikrinami remiantis mūsų konkrečiomis intuicijomis ir būti priimami arba atmetami priklausomai nuo, ar būtų su jomis suderinami.

Gana akivaizdu, kad grynojo procedūrinio teisingumo idėjai čia nėra vietos. Pirminės pozicijos *raison d'être* būtų tai, kad ji leidžia gauti teisingus atsakymus. Rawlso terminais, tai būtų tobulojo, o ne grynojo procedūrinio teisingumo atvejis. Davidas Lyonsas taip formuluoja šią mintį: „Jeigu egzistuotų nuo kontraktarinės argumentacijos nepriklausomas socialinių institucijų teisingumo vertinimo kriterijus, tai Rawlso 'teisingumo kaip sąžiningumo' idėja būtų diskredituota. ... Tačiau tam, kad grynojo procedūrinio teisingumo idėja galėtų būti panaudota kontraktarinei argumentacijai patvirtinti, Rawlsas negali koherentinio argumento laikyti moralės principų pagrindimo ar pateisinimo argumentu."[27]

Prisiminkime, kad Dworkinas „konstruktyvųjį modelį" supriešina su „natūraliuoju modeliu". Šia prasme Rawlsas neišvengiamai būtų konstruktyvistas, nes atmesdamas tai, ką jis vadina „racionaliu intuityvizmu", jis turi atmesti ir „natūralųjį modelį".[28] Tačiau ta plačiąja „intuityvizmo" prasme, kuria čia vartoju šį terminą, visiškai akivaizdu, kad konstravimas principų, kurie atitiktų mūsų intuicijas, yra grynai intuityvistinė užduotis.

Bet ar tai Rawlsas? Jeigu taip, tai visa, ką jis sako apie pirminę poziciją kaip aukščiausią grynojo procedūrinio teisingumo lygmenį, yra paistalai. Tačiau reikia prisiminti, kad Rawlsas nekalbėjo šiais terminais *Teisingumo teorijoje*. Ar Dworkino siūlomas Rawlso metodo apibūdinimas galioja tai knygai? Manau, kad Lyonsas yra teisus sakydamas, kad *Teisingumo teorijoje* Rawlsas mėgina derinti dvi pozicijas. Viena vertus, jis pabrėžia tuos pirminės pozicijos aspektus, kurie leidžia ją teikti kaip įtaigų sąžiningos principinių derybų situacijos modelį. Tačiau kita vertus, jis dėsto ir tai, ką Lyonsas vadina „koherentiniu argumentu": kad galiausiai teorija tikrinama pagal tai, kiek ji atitinka mūsų konkrečias teisingumo intuicijas.[29]

Į *Teisingumo teoriją* žvelgiant intelektinės biografijos aspektu ją galima traktuoti kaip tarpinį produktą žengiant nuo Rawlso koherentizmo ankstyvajame straipsnyje „Sprendimų priėmimo procedūros etikoje metmenys" (parašytame remiantis jo daktaro disertacija) prie jo konstruktyvizmo Dewey paskaitose ir vėlesniuose straipsniuose. „Metmenys" gana tiksliai atitinka Dworkino „konstruktyvaus modelio" idėją, nes Rawlsas ten aiškiai sako, jog duomenys, kurių pagrindu turi būti kuriami principai, yra „apmąstyti sprendimai", kuriuos priima protingi, nešališki, gerai informuoti žmonės tomis sąlygomis, kai jie nėra veikiami spaudimo ar pagundų (idealiu atveju dėl baigmės rezultato jie negali nei išlošti, nei pralošti) spręsdami „ne itin sunkias" ir „įprastame gyvenime" nuolat iškylančias problemas.[31]

Tai, kad modelyje duomenimis laikomi sprendiniai konkrečiais atvejais, liudija Rawlso reikalavimas,

> kad sprendinys būtų intuityvus etinių principų atžvilgiu, t.y. kad jis nebūtų sąmoningo principų taikymo rezultatas (kiek tai atskleidžia introspekcija). ... Šio apribojimo prasmė išaiškėja atsižvelgus į šio darbo tikslą, būtent – į siekį atrasti sprendimų priėmimo procedūrą, kuri leistų pagrįsti tuos principus, kuriais vadovaudamiesi grindžiame savo konkrečius moralinius vertinimus. Apibūdinant šią procedūrą galima remtis ir tuo, kad šiais principais implicitiškai remiasi kompetentingų teisėjų sprendimai.[32]

Kaip sako Rawlsas, akivaizdžiai iškiltų loginio rato pavojus, jeigu patys šie apmąstyti sprendiniai būtų tam tikrų principų taikymo rezultatas.

„Racionalūs principai" pasižymi keturiomis savybėmis, ir tai, kaip Rawlsas jas apibūdina, tik patvirtina jo ištikimybę Dworkino „konstruktyviajam modeliui". Pirmoji yra tai, kad jie turi „eksplikuoti" pasvertus

kompetentingų teisėjų sprendimus – bent jau tuos, kurių „tvirtai" laikomasi. „Eksplikacija" aiškinama taip: „Pagalvokime apie grupę kompetentingų teisėjų, savo pasvertus sprendimus teikiančių tais atvejais, kurių dažniausiai pasitaiko kasdieniame gyvenime. Šių sprendimų eksplikaciją apibrėžiame kaip tam tikrą aibę principų, tokių, kad jeigu kitas kompetentingas asmuo juos apgalvotai ir nuosekliai taikytų tokiems pat atvejams, tai jo sprendimai – jau nebūdami intuityvūs, nes jie daromi eksplicitiškai ir sąmoningai naudojantis šiais principais – vis dėlto kiekvienu atskiru atveju būtų tapatūs pasvertiems kompetentingų teisėjų sprendimams."[33]

Kol kas tai, ką sako Rawlsas, gali būti suderinama su Dworkino „natūraliuoju modeliu", tačiau konstruktyvusis elementas išryškėja likusiose trijose sąlygose. Antroji sąlyga yra tai, kad tam tikras principas yra protingas, jeigu „jį gali pripažinti kompetentingi moraliniai teisėjai po to, kai atviroje kritiškoje diskusijoje jie pasvėrė jo privalumus ir kai kiekvienas jį apgalvojo ir palygino su savo paties pasvertais vertinimais."[34] Trečioji sąlyga yra tai, kad protingas principas turi „funkcionuoti esamo ir galimo nuomonių konflikto kontekste ir teikti rezultatą, kuris po kritinio apsvarstymo būtų priimtinas visiems arba beveik visiems kompetentingiems teisėjams ir būtų suderinamas su jų intuityvia protingo sprendimo samprata."[35] Galiausiai „principo protingumas tikrinamas – išsiaiškinama, ar jis gali atsilaikyti (ir toliau atrodyti protingas) prieš kompetentingų teisėjų pasvertų sprendimų pogrupį – kaip tai gali liudyti mūsų intuityvus suvokimas, sugretinus šį pogrupį su principu, kad klaidingi veikiau šie sprendimai, o ne principas. ... Tuo mastu, kokiu principai pasižymi šia galia keisti tai, ką laikome savo pasvertais sprendimais, jų konflikto atveju, jie tenkina ketvirtąją sąlygą."[36] Iš pirmo žvilgsnio, pirmosios sąlygos santykis su ketvirtąja atrodo gana keistas. Tačiau manau, kad jį galima paaiškinti pasinaudojus jurisprudencine analogija. Galime sukonstruoti principą, „eksplikuojantį" tam tikrą sprendimų pogrupį, tačiau kartu jausti, kad jis atrodo *ad hoc* ir kad turi egzistuoti bendresnis šį pogrupį aprėpiantis principas. Dėl to atsiranda įtampa, kuri gali būti pašalinta kylant prie bendresnių principų.

Šį ankstyvąjį straipsnį čia nagrinėju dėl dviejų priežasčių. Pirmoji, kurios svarba išryškės 42 skirsnyje, yra tai, kad jeigu manome (o aš taip manau), jog Rawlso vėlesnė pirminės pozicijos konstrukcija mums teikia nepatenkinamą nešališkumo aplinkybių vaizdą, tai kai kurie jo ankstesnės pozicijos aspektai atrodo gana patraukliai. Kita priežastis yra tai, kad *Tei-*

singumo teorijoje neabejotinai išlieka daug šio ankstesniojo straipsnio pėdsakų. Akivaizdžiai išlieka visa kalbėsena apie „pasvertus sprendimus" ir daugelis teksto vietų primena ankstesniojo straipsnio pabrėžiamą idėją – kad principų suderinamumas su žemesniojo lygmens sprendimais yra galutinis principų priimtinumo kriterijus. Antai pastraipoje, į kurią dažnai apeliuoja tie, kurie pabrėžia žemesniojo lygmens intuicijų svarbą Rawlso metodologijoje, jis rašo, jog pirminės pozicijos apibūdinimą galime pagrįsti ne vien nuorodomis į jos formalias charakteristikas, bet ir išsiaiškindami, „ar principai, kurie būtų pasirinkti, atitinka arba priimtinu būdu plečia mūsų pasvertus įsitikinimus teisingumo klausimu. Galime išsiaiškinti, ar taikydami šiuos principus gautume tuos pačius sprendimus apie visuomenės pamatinę struktūrą, kuriuos dabar priimame intuityviai ir kuriais labiausiai kliaujamės, ir ar tais atvejais, kur mūsų dabartiniai sprendimai yra netvirti ir priimami su abejonėmis, šie principai gali pasiūlyti sprendimą, kurį apmąstę galėtume priimti."[37] Turime judėti pirmyn ir atgal, kartkartėmis keisdami pirminės pozicijos apibūdinimą, kol pasieksime padėtį, kuri mums teiks principus, kuriuos galime pripažinti, nors kartais jie reikalaus mūsų sprendimus konkrečiais atvejais koreguoti taip, kad jie atitiktų gautus principus; žodžiu, kol pasiekiame „refleksyvios pusiausvyros" padėtį.[38]

Stebėtina tai, kad *Teisingumo teorijoje* Rawlsas visiškai nepaiso šio reikalavimo. Jis niekur neišdėsto kokio nors konkretaus sprendimo priėmimo atvejo pasiūlydamas mums jį įvertinti intuityviai, nepaisant jokių anksčiau priimtų principų. „Pasvertų įsitikinimų" pavyzdžiai, kurie gali būti laikomi „provizoriniais fiksuotais taškais,"[39] yra tie, kai „religinė netolerancija ir rasinė diskriminacija pažeidžia teisingumą".[40] Akivaizdu, jog tai jau yra gana abstraktūs aukštesniojo lygmes principai. Religinė tolerancija faktiškai yra pirmojo teisingumo principo – maksimalios lygios laisvės – branduolys ir paradigma, o rasinė diskriminacija yra akivaizdus antrojo principo dalies, reikalaujančios galimybių lygybės, neigimas. O visi kiti „fiksuoti taškai" yra dar labiau nutolę nuo įprastųjų žemesniojo lygmens intuicijų. Pavyzdžiui, pasvertas sprendimas, kad niekas nenusipelno savo vietos gamtinėje ar socialinėje loterijoje,[41] iš tikrųjų yra *labiau* abstraktus nei patys teisingumo principai, ir jis yra netiesiogiai naudojamas kaip prielaida grindžiant skirtumo principą, nes tokios loterijos teikiami pranašumai moralės požiūriu yra *prima facie* atsitiktiniai.

Rawlso praktikos pavyzdys, prieštaraujantis jo oficialiai tos praktikos teorijai, yra tai, kaip jis analizuoja vyraujančias ekonominio teisingumo

idėjas.[42] Vėl galime pabrėžti, jog šios idėjos yra gana tolimos žemesniojo lygmens institucijoms. Rawlsas čia turi omeny tokias taisykles arba veikiau šūkius: „Kiekvienam – pagal indėlį", „Kiekvienam – pagal pastangas", „Kiekvienam – pagal pasirengimą ir išsilavinimą". Akivaizdu, kad tokie šūkiai yra principai, potencialiai konkuruojantys su skirtumo principu, o ne specifiniai sprendiniai, galiojantys konkretiems atvejams.

Be to, sveiko proto maksimų Rawlsas tikrai netraktuoja su ta pagarba, kurios galima būtų tikėtis atsižvelgiant į jo metodologinius pareiškimus. Priešingai, jo procedūra primena Sidgwicko procedūrą, kai pastarasis savo *Etikos metoduose* mėgina parodyti, jog „sveiko proto moralė" tėra prieštaravimų raizginys, kuris gali būti išnarpliotas tik pakilus prie aukštesniojo lygmens principų.[43] Pasak Rawlso, tokios taisyklės prieštarauja tarpusavyje, yra nepakankamai apibrėžtos ir skiriasi savo svarba priklausomai nuo aplinkybių. Jo požiūriu, skirtumo principas teikia apibrėžtą ekonominio teisingumo problemos sprendimą, kuriame galima rasti deramą vietą ir kai kurioms sveiko proto taisyklėms. Akivaizdu, kad Rawlsas čia nemėgina ginti skirtumo principo nuorodomis į sveiką protą. Veikiau jis mėgina parodyti, jog sveikas protas nėra tas patikimas pagrindas, kuriuo galėtų pasiremti skirtumo principo kritikas.

Apibendrinant galima pasakyti, jog nepaisant pasikartojančių metodologinių tezių, iškeltų ankstyvajame Rawlso straipsnyje, realiąją *Teisingumo teorijos* praktiką geriausiai apibūdina modelis, kurį aptariau anksčiau šiame skirsnyje. Pripažįstama, kad formalių pasirinkimo situacijos sąžiningumo reikalavimų nepakanka teisingumo principams generuoti. Tačiau būtinosios papildomos substancinės etinės prielaidos yra gana aukšto lygmens principai arba net metaprincipai. Dėl to konstrukcija įgyja tam tikros autonomijos, o tai, mano terminais, konstruktyvizmą padaro priklausomą nuo intuityvizmo, tačiau vis dėlto į jį neredukuojamą. Darbuose po *Teisingumo teorijos* savo retoriką Rawlsas priderino prie savo praktikos.

35. Teisingumas kaip nešališkumas

Baigdamas šį skyrių noriu grįžti prie klausimo, į kurį neatsakiau ten, kur apibūdinęs dvi konstruktyvizmo atmainas aiškinau, kokios reikšmės teisingumui gali turėti skirtingos konstravimo formos. Sakiau, kad dvipakopė konstrukcija, kur pradedama nuo nesusitarimo taško ir judama abipusiai naudingais žingsniais Pareto ribos link, būtų natūraliausia egoistinės teisingumo pagrindų traktuotės išraiška. Taip pat sakiau, jog

tam tikra alternatyvi pirminės pozicijos konstrukcija būtų natūrali teisingumo kaip nešališkumo idėjos išraiška. Čia mėginsiu parodyti šios alternatyvos pranašumą.

Svarbi moralės funkcija, į kurią privalo atsižvelgti bet kuri jos traktuotė, yra tai, kad ji mums turi padėti dorotis su interesų konflikto situacijomis. Tai nereiškia, kad moralės sistema turi tiksliai atsakyti į bet kurį paskirstymo klausimą. Ji gali paprasčiausiai nustatyti tam tikrą ginčų sprendimo procedūrą: kad iš dviejų lygių pretendentų palikimas turi atitekti tam, kuris atspėja, kuria puse iškris moneta; kad iš dviejų tai pačiai merginai besiperšančių vyriškių sėkmė turi lydėti tą, kurį pasirenka (jei apskritai kurį nors pasirenka) pati mergina ir t. t. Bet kuriuo atveju moralės sistema turi teikti bent tam tikras dorojimosi su konfliktais ribas.

Įsivaizduokime situaciją, kur konfliktuoja dvi arba kelios pusės (individai, grupės, organizacijos, šalys): jos siekia tarpusavyje nesuderinamų baigmių ir nesutaria dėl baigmių generavimo procedūros. Gana akivaizdu, kad mėgindami spręsti šį nesutarimą toli nepažengtume, jeigu operuotume tik tokiais teiginiais: „Tavo požiūriu, geriausia baigmė būtų X; tačiau jo požiūriu, geriausia baigmė būtų Y." Žodžiui „geriausia" galime suteikti bet kokią norimą prasmę. Kad ir kokiais aukštais ir kilniais idealais vadovaudamiesi apibrėžtume geriausią baigmę, konfliktas liktų neišspręstas. Turime atrasti tam tikrą elgesį, kuris būtų priimtinas visoms pusėms. Šis elgesys nebūtinai turi būti vienodas visoms pusėms, o skirtingų pusių elgesys nebūtinai turi būti suderinamas tarpusavyje. Sprendimas gali būti, pavyzdžiui, siūlymas susikauti – jeigu toks siūlymas būtų priimtinas abiem pusėms.

Čia iškyla klausimas, kuris lemia tai, kokią moralės sistemą turėsime: Kuo turi būti grindžiamas susitarimas? Kaip matėme, vienas atsakymas yra tai, kad jis turi būti grindžiamas racionalaus savanaudiškumo idėja. Šiuo požiūriu, moralinis principas, kuriuo reikėtų vadovautis sprendžiant interesų konfliktus, turi atspindėti jėgų pusiausvyrą – pusių strateginės padėties stipriąsias ir silpnąsias puses, kad kiekvienas būtų suinteresuotas paklusti jo reikalavimams, jeigu jiems paklūsta ir kiti.

Nesunku suprasti elgesio pagal tokius principus motyvaciją. Nebūtina apeliuoti į kokius nors specifiškai moralinius motyvus. Praktinis protas nesuskyla (kaip dažnai manoma) į dvi atskiras – moralės ir apdairumo *(prudence)* – šakas. Egzistuoja tik racionalumas – traktuojamas kaip individo gebėjimas pasirinkti geriausias priemones savo tikslams pasiekti. Tam tikromis sąlygomis (kurias nusako „teisingumo aplinkybės") racio-

nalumas reikalauja paklusti moralės reikalavimams. Tai yra tos situacijos, kai netramdomas savo naudos maksimizavimas veda į blogesnę baigmę, palyginti su ta, kuri būtų gauta tramdomo maksimizavimo atveju. Kitaip sakant, moralė turi teikti tai, ką Hobbesas vadino „patogiomis sutaikymo priemonėmis" situacijose, kur esama netramdomo egoizmo padėties paretiškojo pagerinimo galimybių. Pagal šią koncepciją negali būti jokio konflikto tarp moralės ir savanaudiškumo, nes pati moralė tėra toji forma, kuria tam tikromis sąlygomis turi reikštis savanaudiškumas.

Būdama paprasta ir aiški ši moralės koncepcija yra neabejotinai patraukli. Nors paprastumas ir aiškumas yra teorijos privalumas, tačiau jis nėra lemiamas. Prieštaravimai, kurie jai buvo iškelti II dalyje (žr. ypač 18 ir 30 skirsnį), man atrodo labai rimti. Individas gali pripažinti, kad tam tikra baigmė yra geriausia, ko jis gali tikėtis tam tikroje situacijoje, jeigu atskaitos tašku laikoma nesaistomos maksimizacijos sukuriama baigmė, tačiau šis pripažinimas gali reikšti tik tai, kad individas pasiduoda savo likimui. Hobbeso taika gali būti toji padėtis, kai padėties viešpačiu tampa banditas, kuriam niekas nedrįsta mesti iššūkio. Šioje moralės koncepcijoje stokojama pateisinamumo idėjos.

Alternatyvioji pažiūra susitarimo protingumą laiko savaimine vertybe, o ne vien daugmaž efektyvia priemone asmeniniams tikslams pasiekti. Todėl atsiveria galimybė, kad moralės reikalavimai gali prieštarauti net labiausiai rafinuotiems ir ilgalaikiams asmeninės naudos interesams. Kaip sako T. M. Scanlonas dėstydamas šią idėją, moralinis motyvas yra „noras gebėti savo veiksmus pateisinti prieš kitus remiantis argumentais, kurių kiti negalėtų pagrįstai atmesti", o tas pagrindas, kuriuo remdamiesi kiti gali spręsti, ar priimtini tie argumentai, yra *jų pačių* „noras atrasti principus, kurių negalėtų pagrįstai atmesti kiti, besivadovaujantys tuo pačiu motyvu."[44]

Noras gebėti savo veiksmus pateisinti prieš save ir prieš kitus vadovaujantis prielaidomis, kurias kiekvienas galėtų laisvai pripažinti, yra mums įprastas giluminis noras. Tas pats noras išryškėja ir tada, kai žmonės gina jiems naudingas institucijas. Tiesą sakant, šio noro galią iliustruoja ir tai, kad žmonės, kurie turi naudos iš tokių institucijų kaip vergovė arba rasinė diskriminacija, savo poziciją labai retai gina apeliuodami vien į savo pranašesnę galią, nes tai reikštų, jog situacijai apsivertus protestuodami dėl savo pažemintos padėties jie galėtų apeliuoti tik į tai, kad ji jiems nepatinka ir kad jie ją keistų, jeigu tik sugebėtų. Veikiau matome, kad pozicijos visada ginamos apeliuojant, net jeigu ir neįtikinamai,

į tai, jog blogesnėje padėtyje esantys žmonės, teisingai suvokę situaciją, pripažintų tokią savo padėtį. Net tarus, kad tai tėra racionalizacija, vis dėlto svarbu, kad jos apskritai imamasi.

Kol kas tik atkreipiu dėmesį į tai, jog žmonėms rūpi, kad jų keliamos pretenzijos galėtų būti pateisinamos prieš bet kurį kitą asmenį. Galbūt tai nėra daug, tačiau to mums pakanka toliau nusakoma ribota prasme. Ginant egoizmą kaip visuotinį praktinio proto principą remiamasi idėja (pavyzdžiui, Davido Gauthier darbuose[45]), kad apdairus savo naudos siekis yra akivaizdžiai racionalus, o rūpinimasis savo veiksmų nešališku pateisinamumu nėra taip akivaizdžiai racionalus. Norint parodyti tokio rūpinimosi racionalumą reikėtų jį susieti su tuo, kas neabejotinai racionalu. Iš čia, žinoma, trivialiai išplaukia, jog moralė yra racionali tik tiek, kiek ji gali būti redukuota į rafinuotą egoizmą.

Tačiau racionalumo tapatinimas su efektyviu savo naudos siekiu tėra plika tezė. Todėl jai galima priešpriešinti tezę, jog lygiai taip pat racionalu rūpintis savo veiksmų nešališku pateisinamumu. Nežinau, kaip galima būtų įrodyti, jog žodis „racionalu" yra deramai vartojamas šiame kontekste, tačiau manau, kad faktiškai visuotinis žmonių giminės rūpinimasis tuo veiksmų pateisinamumu, kuris nėra tik apeliavimas į galią, yra labai svarbi aplinkybė. Galbūt beveik visa žmonių giminė yra praradusi protą ir tik Gauthier bei keli jo bendraminčiai išlaikė sveiką protą. Tačiau kol mums nėra pateiktas argumentas, grindžiamas ne vien savavališku apibrėžimu, kad racionalumas tapatus savanaudiškumui, tol galime atmesti jų tapatinimą.

Tačiau sakyti, kad racionalu rūpintis savo elgesio pateisinamumu čia nurodytąja prasme, nereiškia sakyti, kad žmonėms, kurie neturi tokio motyvo, galima įrodyti, kad jie privalo jį turėti. (Nors verta pabrėžti, jog tas pat gali būti pasakyta apie žmogų, kuriam nerūpi jo paties ateities gerovė.) Nemanau, kad galima įrodyti, jog žmogus prieštarautų pats sau, jeigu atsisakytų pripažinti moralę, suprantamą šia prasme. 34 skirsnyje žadėjau aptarti vieną naujesnį šio pobūdžio argumentą, kuris iš dalies primena Sidgwicko svarstytą (ir atmestą) egoizmo vidinio prieštaringumo įrodymą. Turiu omeny Alano Gewirtho argumentą.[46] Laikydamas jį nepavykusiu sutariu su filosofais, kurie jį nagrinėjo: nė vienam iš jų jis nepasirodė įtikinamas. Vis dėlto atkreipiu į jį dėmesį, nes manau, kad, nepaisant loginių spragų, Gewirtho argumentas yra daug gilesnis nei pripažįsta kritikai. Kai kurie Gewirtho samprotavimai yra tikrai įtaigūs ir manau, kad protingą žmogų jie skatina pripažinti moralės autoritetą, nors

ir neįrodo (kaip tai teigia Gewirthas) priešingos pozicijos loginio prieštaringumo.[47]

Gewirthas labai aiškiai formuluoja problemą:

> Amoralistas, kaip jį čia suvokiu ... skelbiasi besivadovaująs protu ta prasme, kad yra pasiryžęs daryti tai, kas gali būti pagrįsta (logiškai) gerais argumentais. Jis pripažįsta dedukcinės ir indukcinės logikos taisykles ir empirinių duomenų svarbą. Tačiau jis neigia, kad šie argumentai iš jo reikalauja daryti kokius nors moralinius vertinimus ar pripažinti moralines pareigas; jis taip pat neigia, kad egzistuoja koks nors kitas „racionalumas" (tarkime, specifiškai moralinis), kuris leistų šiuos dalykus racionaliai pagrįsti. Tad keliu klausimą, ar pripažindamas dedukcinius ir indukcinius argumentus amoralistas jau vien dėl to racionaliai privalo pripažinti moralės kalbą ir atitinkamas pareigas.[48]

Nors ilgainiui Gewirthas įvairiai modifikavo šį savo argumentą, visose jo versijose išlieka viena ir ta pati pamatinė grandis, ir Gewirtho teorijos įtikinamumas iš esmės priklauso nuo to, ar pripažįstama ši jo argumento grandis. Todėl pacituosiu ir aptarsiu palyginti ankstyvą ir paprastą jo formuluotę Gewirtho straipsnyje „Ar privalu dalyvauti moralinės kalbos žaidime?"[49] Gewirthas siekia įrodyti bendrąją tezę, kad negaliu neprieštaringai kelti savo reikalavimų nepripažindamas tokių pat reikalavimų, kuriuos kelia kiti panašiose situacijose. Vienas iš šio panašumo aspektų yra tai, kad visi turime tam tikrų norų ir visiems mums reikia tam tikros elementarios sąlygos, kad galėtume juos patenkinti. Taigi jeigu reikalauju tam tikrų sąlygų savo veiksmams, tai turiu pripažinti, jog ir kiti gali pagrįstai jų reikalauti.

Kaip atsiranda vidinis prieštaringumas? Gewirtho atsakymo esmę nusako ši citata: „Loginis visų veiksmo pagrindimų *(reasons)* bruožas yra jų implicitinis bendrumas, nes jie remiasi bendra taisykle arba principu, kuris grindžia konkrečiu atveju postuluojamą ryšį. Tad toks ryšys turi egzistuoti ir visais kitais tos pačios taisyklės taikymo atvejais."[50] Taigi jeigu esu amoralistas Gewirtho anksčiau apibūdinta prasme, tai turiu prieiti prie išvados, jog turiu pagrindo (*reason*) norėti visų tų dalykų, kurie yra mano veiksmų būtinosios priemonės; kadangi pagrindas turi būti teikiamas kaip visuotinai galiojantis, tad jį pripažindamas taip pat turiu pripažinti, jog ir visi kiti gali pagrįstai reikalauti būtinųjų priemonių *savo* tikslams pasiekti.

Tarkime, kad tai pripažįstame. Tačiau čia iškart kyla akivaizdi problema, nes atrodo, kad nepasistūmėjome toliau teiginio, jog ir aš, ir kiti žmonės pagrįstai gali norėti tam tikrų dalykų. Mano pripažinimas, kad

jų pagrindas siekiant šių dalykų yra toks pat ir tokios pat galios, kaip ir tas, kuriuo pats remiuosi, bent jau iš pirmo žvilgsnio nebūtinai implikuoja mano pripažinimą, jog tas pagrindas, kuriuo jie remiasi, turi būti ir mano pagrindas; tai neigdamas nebūtinai prieštarauju pats sau. Atrodo, jog veiksmo pagrindai yra neatsiejamai susiję su konkrečiais žmonėmis. Šią idėją gerai formuluoja Gewirthas:

> Vis dėlto gali būti paprieštarauta, kad individo *X* veiksmų pagrindas gali būti tiek egocentriškas, kad jo neįmanoma išreikšti be eksplicitinės nuorodos į *X*; todėl jis negali būti apibendrintas taip, kad taptų „tuo pačiu pagrindu", kuriuo remdamiesi atitinkamai veikia kiti individai. „Mano pagrindas darant *z* yra paprasčiausia tai, kad aš noriu turėti *y*, man nerūpi kitų norai; man rūpi tik mano norai, ir niekas kitas neturi *mano* norų." Čia teigiama tai, kad vadovaujantis vien logika neįmanoma pašalinti tokių indeksinių išraiškų kaip „mano" arba „aš" apibrėžiant pagrindus, kuriais remiasi *X* darydamas *z*. Jeigu *X* veiksmų pagrindas išvis gali būti universalizuotas, tai jis turi būti universalizuotas taip, kad būtų nurodomas jo paties asmeninis noras: „Visi, kurie nori to paties, ko noriu aš, turi atlikti veiksmą *z*."[51]

Nemanau, kad Gewirthui kur nors pavyksta įveikti prieštaravimą, kurį jis čia taip įtaigiai formuluoja. Pagal jo siūlomą metodą amoralistas, kaip racionalus agentas, turi būti pasiruošęs teigti tokius dalykus: „Privalau turėti *x*, nes tai būtina siekiant *y*, kurio noriu." Kadangi toks pagrindimas gali būti universalizuotas, iš čia išplaukia, jog kiekvienas kitas, norintis turėti *y*, privalo turėti *x*. Taigi „vadovaujantis [logikos] kanonais čia paprasčiausiai pereinama nuo „privalomybės" individo *X* atveju prie privalomybės visais kitais atvejais, kur taikoma ta pati taisyklė."[52] Nors vėliau Gewirthas į šį argumentą įtraukia daugiau grandžių, pagrindinė grandis yra tai, kad universalizuojanti pagrindų galia kiekvienam individui leidžia nuo „privalomybės" teiginių savo paties atveju pereiti prie „privalomybės" teiginių visų kitų panašioje situacijoje esančių individų atvejais.

Ir vis dėlto atrodo, kad kažkur daroma klaida pereinant nuo privalomybės teiginių, kuriuos Gewirthas įdeda į racionalaus amoralisto lūpas, prie bendrojo pagarbos visų interesams principo, kurį jis tariasi galįs iš jų dedukuoti. Amoralisto teiginys „Privalau turėti *x*, nes tai yra priemonė pasiekti *y*" turi šią prasmę: „Privalau turėti *x*, nes tai yra priemonė *man* pasiekti *y*", ir tai jam teikia pagrindo siekti *x*. Tačiau net jeigu kartu su Gewirthu iš to darome išvadą „*A* privalo turėti *x*, nes tai yra priemonė *jam* įsigyti *y*", iš čia išplaukia ne daugiau nei tai, kad *A* elgtųsi racio-

naliai siekdamas *x*. Amoralistas gali neigti, kad tai implikuoja pareigą padėti individui *A* įsigyti *x* ar bent jau jam netrukdyti. Gewirthas, žinoma, su tuo nesutinka.[53] Tačiau nemanau, kad tai ką nors keičia.

Jeigu tai būtų viskas, ką šiuo klausimu galima pasakyti, tai nebūčiau skyręs tiek vietos Gewirtho teorijai aptarti. Priminsiu, jog pradėdamas tai daryti sakiau, kad Gewirtho argumentas yra gilus, net jeigu jis neprilygsta loginiam įrodymui. Turiu omeny štai ką. Nors Gewirtho argumentas reikalauja papildomų prielaidų, kad logiškai galiotų, tos prielaidos yra tokios natūralios ir įtikinamos, kad jas galima laikyti savaime suprantamomis. Tačiau ieškodami jų ištakų atrastume, jog iš esmės jos yra būtent tos prielaidos, kuriomis remdamiesi Davidas Hume'as ir Adamas Smithas gynė nešališko vertinimo poziciją (ją aptariau 19 skirsnyje). O tai, manau, reiškia, jog „racionalistinių" ir „moralinio jausmo" koncepcijų varžybos dėl moralės interpretacijos baigiasi lygiosiomis: abi pusės yra teisios dėl to, ką jos neigia, ir neteisios dėl to, ką teigia. Racionalūs argumentai negali įrodyti nešališkos moralės (ta prasme, kad įrodytų jos neigimo vidinį prieštaringumą); tačiau pats klausimas negali būti sprendžiamas vien jausmo pagrindu, tad racionalūs argumentai yra labai svarbūs.

Manau, kad prielaidos, kurių trūksta Gewirtho argumentui ir kurias teikia Hume'as ir Smithas, yra šios. Pirma, nors galima neprieštaringai teigti, jog mano veiksmų pagrindas yra mano pagrindas, o tavo veiksmų pagrindas – tavo, natūraliai kyla klausimas, ar ieškodami tokių savo veiksmų pagrindų, kurie būtų ir kiekvieno kito veiksmų pagrindas, negalime peržengti savo asmeninės perspektyvos ribų. Varomoji jėga čia būtų ne tiek loginis nuoseklumas, kiek tai, ką galėtume pavadinti žmogiškuoju nuoseklumu; nors dėl to jos galia neturėtų susilpnėti. Antra, jeigu ieškome pozicijos, kuri leistų mūsų pačių reikalavimus susieti su kitų reikalavimais, tai sunku atsispirti Smitho idėjai, kad „kiekvienas esame tik vienas iš daugelio ir niekuo nesame geresni už kitus" ir todėl „nedrįstame, net savimeilės skatinami, iškelti vieno interesus virš kitų interesų". „Nedrįstame" čia nusako ne tai, kuo apsiribojame nesitikėdami gauti daugiau, o tai, ko galime teisėtai reikalauti: „Žmogus mumyse primygtinai reikalauja, kad save vertintume per daug, o kitus per mažai; tačiau taip elgdamiesi deramai sulaukiame kitų žmonių paniekos ir pykčio."[54]

Man rodos, čia vėl turime spręsti ne tiek loginio nuoseklumo, kiek paprasčiausio įtikinamumo klausimą: ko galime sau reikalauti bent jau su pagrįstumo regimybe? Šios rūšies pamatinis moralinis egalitarizmas nėra implikuojamas, kaip mano Gewirthas, logikos kanonų, bet vis dėlto yra

labai įtikinamas. Analogišku argumentu galima būtų pasiremti teigiant specifiškai moralinių motyvų pranašumą prieš savanaudiškumo motyvus. Nors praktikoje, žinoma, galime nesugebėti realizuoti to, ką laikome mums pagrįstai keliamais reikalavimais, vis dėlto sunku suprasti, kaip, kartą juos jau pripažinę, galėtume juos traktuoti tik kaip vieną iš daugelio motyvų, į kuriuos atsižvelgiame savo veikloje.

Moralinė motyvacija, žinoma, negali atsirasti be jokių prielaidų; svarbu žinoti sąlygas, kurios žmones skatina ją įgyti. Manau, kad bent iš dalies atsakymas į šį klausimą priklauso nuo to, kad mūsų priklausomybės nuo kitų pojūtis šiuo požiūriu yra svarbus skatinantis veiksnys. Tie, kurie atsiduria padėtyje, kur gali kontroliuoti kitų žmonių gyvenimus, paprastai tampa tironiški. Jie elgiasi taip, kaip savo noru nesitaikstytų būdami priešingoje pusėje. Būtent nuolatinis buvojimas situacijose, kur individui tenka siekti savanoriško kitų individų bendradarbiavimo, kad pasiektų savo paties tikslus, skatina individo įprotį žvelgti į dalykus iš kito pozicijos ir kelti sau klausimą, koks jo elgesys būtų priimtinas kitam.*

Turiu pabrėžti, jog čia kalbu apie sąlygas, kurioms esant gali būti sužadintas moralinis motyvas. Spekuliatyvios moralinės psichologijos tezė būtų tai, kad galių lygybė ar bent jau ne per didelė jų nelygybė skatina moralinės motyvacijos formavimąsi. Svarbu suprasti, kad čia nemėginu per užpakalines duris sugrąžinti „teisingumo aplinkybių". Kitaip sakant, neteigiu, jog moralinio elgesio *pagrindas* yra tai, kad apylygių galių sąlygomis, individui siekiant naudos sau, jam būtina bendradarbiauti su kitais pagal principus, kurie galėtų būti pripažinti ir kitų. Moralinio elgesio motyvas – noras pateisinti savo elgesį – išlieka tas pats. Noriu pasakyti tik tai, kad šis noras lengviau sužadinamas galių lygybės negu radikalios jų nelygybės sąlygomis.

Nors šis skirsnis pavadintas „Teisingumas kaip sąžiningumas", iki šiol kalbėjau apie moralę, o ne teisingumą, tik prabėgomis minėdamas nešališkumą. Tad skirsnį baigsiu aptardamas (atvirkštine tvarka) šiuos du dalykus. Taigi teigiu, kad moralės principai, galintys įveikti siūlomą testą,

* Manau, kad šią idėją palaiko Piageto darbai: žr. Jean Piaget, *The Moral Judgment of the Child* (New York: Free Press, 1965); Mary Gibsono pateiktoje „impresionistinėje teorijoje" („Consent and Autonomy." In Mary Gibson, ed., *To Breathe Freely: Risk, Consent, and Air* [Totowa, N. J.: Rowman & Allanheld, 1985], p. 166 n. 6) ši mintis taip formuluojama: „bendradarbiavimo santykiai sukuria tokias intelektines normas, kaip loginio mąstymo ir intersubjektyvios verifikacijos taisykles, ir tokias moralės normas, kaip abipusiškumas bei tarpusavio pagarba" (ibid., p. 147).

turi pasižymėti nešališkumu. Kas yra ši nešališkumo dorybė, kuria paradigminiu atveju turėtų pasižymėti teisėjai, arbitrai ir kiti viešieji pareigūnai? Nešališkas sprendimų priėmėjas yra tas, kurio sprendimai priimami „be baimės ir prielankumo". Tai, žinoma, reiškia, kad jie neturi imti kyšių, laukti malonių ar pasiduoti grasinimams. Tačiau tai taip pat reiškia, kad neleistini ir subtilesni nukrypimai nuo objektyvumo: nešališkumas atmeta favoritizmą, grindžiamą draugystės ryšiais, rasine ar klasine priklausomybe ir t.t. (Maksima, kad niekas nebūtų teisėjas savo paties byloje, akivaizdžiai draudžia šališkumą.) Sprendimo pagrindas turi būti bendras ir toks, kuris galėtų būti viešai skelbiamas ir ginamas. Būtent idėja, kad sprendimas gali būti ginamas taip, kaip iš principo priimtina bet kuriam individui, nusako ryšį tarp moralumo ir nešališkumo. Kartu ji parodo, kuria prasme moralę galime laikyti objektyvia.

Asmuo, besivadovaujantis nešališkumo idėja rinkdamasis bendravimo su kitais principus, nepripažintų principo, grindžiamo vien palankumu jam pačiam, jo bičiuliams ir giminaičiams ar tiems, kuriems jis jaučia kokią nors simpatiją. Lygiai taip pat asmuo, rimtai ieškantis principų, kurie negalėtų būti pagrįstai atmesti kitų, siekiančių to paties tikslo, neabejotinai pripažintų, kad būtų vien laiko gaišinimas (ir tarpusavio pasitikėjimo laužymas), jeigu jis siūlytų principus, grindžiamus vien tuo, kad jie teikia kokių nors privilegijų jam pačiam, jo draugams ir giminaičiams ar tiems, kuriems jie jaučia simpatiją. Juk akivaizdu, kad dėl tokio principo atsidūrusieji palyginti nepalankioje padėtyje norėtų jį atmesti, ir negalima sakyti, kad toks jų noras būtų nepagrįstas. Taigi, kaip teigė Hume'as, siekis rasti neprievartinio susitarimo su kitais pagrindą verčia išsižadėti šališkumo. Toks bendras pagrindas apskritai gali būti rastas tik visiems laikantis nešališkumo nuostatos.

Prieš trumpam palikdamas šią temą norėčiau skaitytoją įspėti, kad nereikėtų laikytis supaprastinto požiūrio į moralės ir nešališkumo santykį. Kalbėjau apie griežtus nešališkumo reikalavimus. Akivaizdu, kad nešališkumas yra oficialias pareigas užimančių individų dorybė; tačiau pamėginus jį plėsti į visas gyvenimo sritis, rezultatas būtų šiurpokas. Ar moralė reikalauja, jog savo kasdieniame gyvenime žmonės kuo skrupulingiausiai vengtų bent kokio įtarimo, kad jų draugų ar šeimos gerovė jiems rūpi labiau nei kurio nors visiškai svetimo žmogaus gerovė? Taip manyti gali tik tas, kuris nesuvokia, jog nešališkumo reikalavimas pirmiausia keliamas pačių principų pasirinkimo lygmenyje. Ar jis bus keliamas principų taikymo lygmenyje, priklauso nuo principų turinio. Jei-

gu dėl principų tariasi normalūs žmonės normaliomis žmogiškojo gyvenimo sąlygomis, tai, žinoma, nešališkumo bus reikalaujama tam tikruose kontekstuose, tačiau kituose kontekstuose šališkumas bus toleruojamas (arba net skatinamas). Šią temą plačiau nagrinėsiu II tome, tačiau šis nesusipratimas yra gana svarbus ir dažnas, kad į jį būtų atkreiptas dėmesys nuo pat pradžių.

Kalbėjau apie moralę ir nešališkumą. Tačiau manau, kad ypač glaudus ryšys nešališkumą sieja su teisingumu. Moralė aprėpia tam tikrą nešališkumo branduolį, tačiau turi ir kitų aspektų. Visas teisingumas priklauso šiam nešališkumo branduoliui. Mėginsiu paaiškinti, ką čia turiu omenyje. Manau, kad moralės sritis nėra labai griežtai apibrėžta. Ji su etiketu susilieja viena kryptimi, su estetika – kita ir su apdairumu – trečia kryptimi. Daugumai žmonių ji siejasi ir su asmeninio gyvenimo bei socialinių santykių idealais. Tačiau visai nesvarbu, kaip plačiai apibrėžiama moralės sąvoka. Jeigu prietaringų, alkanų, apsileidusių, vienas kitu nepasitikinčių žmonių visuomenė yra bloga, tai ar daug pridėsime sakydami, kad ji yra moraliai bloga? Nesunku paaiškinti, kodėl šie dalykai yra blogis, ir tai paaiškinus nebėra ko pridurti. Tačiau yra veiksmų, apie kuriuos norėtume pasakyti kažką daugiau, būtent, kad jie yra moraliai blogi. Ir manau, kad tai sakydami turime omenyje, jog jie pažeidžia nešališkumo reikalavimus. Niekuo nepateisinamas žudymas, luošinimas, melavimas arba susitarimų nesilaikymas prieštarauja principams, kurių niekas – net pats tokių aktų vykdytojas – negalėtų pagrįstai atmesti. Tad čia turime moralės kaip nešališkumo branduolį.

Tačiau šis branduolys nėra koekstensyvus teisingumui, ir tai galima suprasti pagalvojus, kodėl mūsų kalbos jausmą žeidžia pasakymas, kad žudyti nesąžininga *(unfair)* arba kad žudymą draudžiantis įstatymas yra sąžiningas (nebent tuo norima pasakyti, kad jis nėra neteisingas). Panašiai keistai skamba pasakymas, jog meluoti nesąžininga. Tačiau jeigu klausiame, kaip teisingumas, arba sąžiningumas, galėtų čia natūraliai pasirodyti, tai turime suvokti šių sąvokų ypatumą. Tarkime, kad už nužudymą įstatymas numato skirtingas bausmes juodaodžiui ir baltajam. Tokį įstatymą neabejotinai laikytume neteisingu. (Vienas iš argumentų už mirties bausmės panaikinimą Jungtinėse Valstijoje yra tai, kad atitinkamas įstatymas savo pobūdžiu *de facto* yra būtent toks.) Panašiai melavimas tokiame kontekste, kur jis reiškia apgaulę, pavyzdžiui, kai klientui mėginama įsiūlyti prekę, kurios jis nepirktų turėdamas teisingą informaciją, yra akivaizdžiai nesąžininga praktika.

Nepriklausomai nuo to, ar kalbame apie individo veiksmus, ar apie socialines institucijas, teisingumas yra susijęs su tuo, kaip paskirstomos gėrybės ir blogybės. Teisingumo sritis – tai teisių ir privilegijų, galių ir galimybių paskirstymas, ir materialiųjų išteklių valdymas. Vartodami terminą „ištekliai" pakankamai plačia prasme galime tai glaustai išreikšti sakydami, kad teisingumas liečia trūkstamų išteklių paskirstymą, tokį paskirstymą, kuris potencialiai implikuoja interesų konfliktą. Ir jeigu klausiame, ką turime omenyje apibūdindami veiksmą arba institucinį darinį kaip neteisingą, tai bendrasis atsakymas, manau, būtų toks: teigiame, kad jis negalėtų būti apgintas viešai – kad paskirstymo principai, kuriais jis remiasi, galėtų būti pagrįstai atmesti tų, kurie iš jų laimi mažiausiai.

Net jeigu ne kiekvienas žmogus pateiktų būtent šią formulę, galima parodyti, jog ją implikuoja įprastoji argumentacijos strategija sprendžiant tam tikro veiksmo ar institucijos teisingumo klausimą. Kaltinimas, kad kažkoks žmogus kažko nepripažintų, jeigu pats būtų pralaimėjęs eilės gale, jeigu jis pateikiamas įtikinamai, yra laikomas labai rimtu. Šio pobūdžio argumentacija turi sąsajų su konstruktyvistine teisingumo sampratą, kurią aptarsiu plačiau 9 skyriuje, kur nagrinėsiu pirminės pozicijos teisingumo teorijas. Tačiau prieš tai noriu aptarti kitas konstruktyvistines teisingumo koncepcijas: dvipakopes teisingumo teorijas.

VIII SKYRIUS

Teisingumo teorijų konstravimas (1): dvipakopės teorijos

36. Įvadas

Šiame ir kitame skyriuje aptarsiu sprendimus dėl svarbiausių struktūrinių kintamųjų, kuriais remiantis kuriamos alternatyvios konstruktyvistinės teisingumo teorijos. Manau, kad kiekvienas autorius, kurdamas konstruktyvistinę teoriją, turi atsakyti į tam tikrus klausimus, ir skirtingi atsakymai į šiuos klausimus apibrėžia tam tikrą struktūrą. Man čia rūpi ne konstruktyvistinių teisingumo teorijų turinys, o jų struktūra. Todėl galiausiai paaiškės, jog teorijos, teikiančios labai skirtingų substancinių išvadų, gali būti gretinamos kaip tos pačios struktūros teorijos; tačiau kai kurios teorijos, teikiančios tų pačių substancinių išvadų, struktūros požiūriu kartais pasirodys labai skirtingos.

Sakydamas, kad dvi teorijos turi tą pačią struktūrą, turiu omenyje, kad jos yra struktūriškai tapačios pagal mano paties siūlomą struktūrų kategorizaciją. Čia apibrėšiu keturis dvipakopės struktūros tipus bei keturis pirminės pozicijos struktūros tipus ir teigsiu, jog dvi skirtingos teorijos turi tą pačią struktūrą, jeigu jos priklauso tam pačiam tipui. Tačiau struktūrą galima analizuoti smulkiau, ir tada galima teigti, jog teorijos su skirtingomis substancinėmis implikacijomis turi skirtingas struktūras.

Šiuos mano teiginius bus lengviau suprasti, jeigu paaiškinsiu, kaip konstruoju keturis dvipakopių teorijų tipus ir keturis pirminės pozicijos tipus. Dvipakopę struktūrą apibrėžia du pagrindiniai sprendimai. Pirmas dalykas, dėl kurio turi būti apsispręsta, yra nesusitarimo taško apibrėžimas. Ar jis turi priklausyti nuo strateginių lošimų (siekiant santykinio pranašumo) baigmės, ar jis turi atspindėti tai, ką pusės turėtų veikdamos nepriklausomai? Antras dalykas, dėl kurio turi būti apsispręsta, yra tai, kaip nuo nesusitarimo taško turi būti judama link Pareto ribos. Ar prie jos turi būti judama imituojant derybinį sprendimą, ar veikiau naudojant kurį nors iš lygios naudos kriterijų? Sugretinę logiškai galimas sprendimų po-

ras gauname keturis struktūros tipus. Šioje smulkioje analizėje gali atsiskleisti tai, kad tapati struktūra gali būti suderinama su skirtingomis baigmėmis toje pačioje situacijoje. Pavyzdžiui, du teoretikai gali siūlyti tą pačią struktūrą, kurią apibrėžia, tarkime, antroji iš dviejų alternatyvų, tačiau jie gali prieiti prie visiškai skirtingų substancinių išvadų, jeigu vadovaujasi skirtingomis nepriklausomos maksimizacijos idėjomis ir skirtingais naudingumo matavimo būdais. Tačiau jeigu struktūras diferencijuotume naudodami detalesnę analizę, tai galėtume sakyti, jog jų substanciniai nesutarimai kyla dėl to, kad nesutariama dėl konkretesnio dviejų struktūrinių bruožų apibrėžimo.

Panašiai galima skirti pirminės pozicijos teorijų struktūras. Pagal mano apibrėžimą, dvi teorijos turi tą pačią struktūrą, jeigu jų atsakymai į du pamatinius klausimus yra tokie pat. Pirma, ar pirminėje pozicijoje pusės yra motyvuojamos vien savanaudiškų interesų, ar jas veikia ir kitokia motyvacija? Antra, ar pusės žino savo tapatybę, ar jos veikia nežinojimo uždangos sąlygomis ir todėl neturi šios informacijos? Net ir šiuo atveju dvi teorijos, apibrėžiamos tais pačiais struktūriniais terminais, gali pateikti skirtingas substancines išvadas. Antai Harsanyi ir Rawlsas, pagal šią klasifikaciją, teikia tos pačios struktūros teorijas (savanaudiškas pasirinkimas nežinant savo tapatybės), tačiau vienas iš jų dedukuoja utilitarizmą, o kitas – du teisingumo principus. Skirtumą čia vėl galime paaiškinti struktūriškai, jeigu imamės smulkesnės analizės arba jeigu pastebime, kad Rawlsas turi kitokią asmens interesų sampratą nei ta, kuria vadovaujasi Harsanyi, ir atkreipiame dėmesį į tai, kad Rawlso nežinojimo uždanga nuo pusių nuslepia daugiau informacijos nei Harsanyi uždanga – ne tik informaciją apie jų asmeninę tapatybę, bet ir įvairius kitus konkrečius faktus apie jų visuomenę. Šiuos skirtumus aptarsiu kitame skyriuje, kur nagrinėsiu pirminės pozicijos teorijas.

Šiame skirsnyje noriu plačiau išdėstyti dvipakopių teorijų struktūrą. Mėginsiu susieti kai kuriuos I ir II dalies aspektus ir parodyti, jog tos pačios struktūrinės problemos kyla tiek teorijose, taikomose sprendžiant dalybų klausimą dviejų pusių atveju, tiek teorijose, teikiančiose teisingumo principus ištisoms visuomenėms. Kartkartėmis tokius palyginimus jau atlikau (pavyzdžiui, 7 skirsnyje), tačiau manau, kad juos verta sisteminti. Lentelėje 8.1 viršutinės eilutės teorijos leidžia agentams mėginti maksimizuoti savo santykinius pranašumus pirmojoje pakopoje, kartu numatant judėjimo Pareto ribos link galimybę; apatinės eilutės teorijos priskiria pusėms kuklesnį (jei norite – labiau trumparegišką) siekį – rūpinimą-

	Bendradarbiavimo prieaugio pasidalijimas	
	Derybų imitavimas	Lygus išlošis
Strateginis pranašumų maksimizavimas	1 Nashas (Braithwaite'as) ——— Hume'as	2 (Braithwaite'as) Nashas ——— Rawlsas
Nebendradarbiavimo atskaitos taškas		
Nestrateginis pranašumų maksimizavimas	3 Gauthier ——— Gauthier	4 Lucasas ——— Rawlsas

8.1 lentelė. Dvipakopių teorijų struktūra

si savo gerove nebendradarbiavimo sąlygomis ir nesirūpinimą tuo, kaip tai atsilieps jų padėčiai galimo bendradarbiavimo sąlygomis. Kairiojo stulpelio teorijos remiasi idėja, kad perėjimas prie Pareto ribos turi imituoti racionalių derybų baigmę; tačiau dešiniojo stulpelio teorijos siūlo bendradarbiavimo naudos prieaugį pasidalyti po lygiai, pagal tam tikrą lygios naudos kriterijų.

Pavardės langeliuose nurodo autorius, kurie, mano nuomone, laikosi atitinkamos struktūros. Pavardes skiriantis brūkšnys žymi I ir II dalies perskyrą; pavardės virš brūkšnio nurodo sąžiningų dalybų teoretikus. Dabar šią klasifikaciją aptarsiu atskirai – po vieną langelį. Paprasčiausias yra trečiasis, tad nuo jo ir pradėsiu. Gauthier pavardė pasirodo abiejose brūkšnio pusėse, ir jo idėjas jau esu aptaręs tiek mikro, tiek makro kontekstuose. Priminsiu, kad I dalyje (5 ir 7 skirsnis) svarstėme jo siūlomą Braithwaite'o muzikantų problemos sprendimą, vadinamąjį „skirtumo pasidalijimo metodą". Skirsnyje 30 matėme, jog šį metodą jis apibendrina teikdamas jį kaip visuomenės ekonominių institucijų teisingumo kriterijų. Atskaitos tašku čia laikoma tai, ką žmonės daugiausia gali turėti nebendradarbiavimo sąlygomis, ir paskui bendradarbiavimo naudos prieaugis pasidalijamas taip, kad kiekvienas pasistūmėja lygų atstumą nuo šio taško prie to, ką jie galėtų turėti daugiausia maksimaliai bendradarbiaujant visiems kitiems – o tai ir yra skirtumo pasidalijimo metodas.

Tai, kad Gauthier įrašomas į trečiąjį langelį, atspindi jo atskaitos taško pasirinkimo pagrindą ir bendradarbiavimo naudos pasidalijimo būdą. Atskaitos taškas čia nustatomas nestrategiškai. Tai reiškia, kad (hi-

potetinėje) nebendradarbiavimo pakopoje pusės, ruošdamosi antrajai pakopai, veikia nesiekdamos pagerinti savo pozicijos kitos pusės atžvilgiu, kai pajudama Pareto ribos link. Todėl jos neužsiima tuo manevravimu, kurį numato Nashas ir Braithwaite'as („grasinimų lošimas"), kiekviena siekdama maksimizuoti savo santykinį pranašumą. Žinoma, nelengva paaiškinti, ką iš tikrųjų reiškia nestrateginis savo naudos maksimizavimas nebendradarbiavimo sąlygomis. I dalyje kritikavau Gauthier „saugumo lygmenį", teikiamą kaip nesusitarimo atskaitos tašką dėl to, kad jis neturi jokio pagrindžiamo ryšio su nepriklausomos maksimizacijos rezultatais. Ir, žinoma, įtikinamą nepriklausomos maksimizacijos modelį atrasti ištisai visuomenei būtų nepalyginamai sunkiau nei dviejų Braithwaite'o muzikantų atveju. Gauthier vėlesnė pozicija (apie ją kalbėjau 30 skirsnyje) remiasi tokia idėja: kadangi rinkos mainai (idealiomis sąlygomis) leidžia pasiekti Pareto optimumą žengiant individualios maksimizacijos keliu, rinkos paskirstymas (šiomis idealiomis sąlygomis) laikytinas nesusitarimo tašku. Tačiau jis nepaaiškina, kaip tai galėtų pasireikšti realiame pasaulyje, kur šių idealių sąlygų nėra.

Paaiškinome, kodėl Gauthier įrašomas į antrąją eilutę. O tai, kad jis esti pirmame stulpelyje, atspindi jo tezę, kad skirtumo pasidalijimo metodas laikytinas ne tiek etiškai patrauklesniu dalybų būdu, kuris priverčia puses teisingai pasidalyti bendradarbiavimo naudos prieaugiu, kiek konkurentu Nasho sprendimui (ypač kaip jį pateikia Harsanyi), t.y. idealiai racionalių pusių derybinės baigmės imitavimo metodui. Kaip pabrėžiau 30 skirsnyje, Gauthier turi papildomą argumentą skirtumo pasidalijimo principo naudai – jis teikia jį kaip atlygių už indėlį paskirstymo būdą. Tačiau tas argumentas visiškai priklauso nuo pritemto „indėlio" apibrėžimo, tad jo negalima rimtai laikyti nepriklausomu pagrindimu.

Atmečiau tezę, kad skirtumo pasidalijimo principas, teikiamas kaip derybinis sprendimas, yra pranašesnis už Nasho sprendimą. Taip pat mėginu parodyti (priede B), kad Gauthier išpuoliai prieš Nasho sprendimą remiasi tik nesusipratimais ir painiava. Tačiau čia kyla bendresnis klausimas: kaip „hobsiškasis" bendradarbiavimo naudos pasidalijimo metodas (nepaisant detalių) gali būti suderintas su tuo nesusitarimo taško apibrėžimo metodu, kai remiamasi Locke'o prielaidomis? Grįšiu prie šio klausimo kitame skirsnyje, kur aptarsiu pasirenkamų struktūrinių alternatyvų pagrindimą.

Panašus suderinamumo klausimas gali kilti apie diagonaliai priešingą langelį, kur Hobbeso ir Locke'o pozicijų pradai dviejose pakopose sukeičia-

mi vietomis. Antai pasak Braithwaite'o, atskaitos taškas turi būti nustatomas niekuo nesaistomoje kovoje dėl santykinio pranašumo, kai kiekvienas gali sąmoningai imtis kenkėjiškų veiksmų prieš kitą, kad sumažintų jo atskaitinį išlošį. Tačiau, kita vertus, Braithwaite'o argumentas (jeigu jį teisingai suprantu) siūlant savąjį judėjimo nuo atskaitos taško prie Pareto ribos metodą yra tai, kad jis leidžia padalyti bendradarbiavimo naudos prieaugį taip, jog kiekviena pusė gauna po lygiai, matuojant ją Braithwaite'o normalizuotais naudingumo matais. (Žr. 4 skirsnį ir priedą A.) Tad neišvengiamai kyla klausimas: „Kodėl žmonės, kurie yra pasiryžę beatodairiškai kovoti dėl santykinai palankesnės atskaitos taško padėties, norėtų pripažinti, jog perėjimas prie Pareto ribos turi vykti taip, kad būtų garantuojamas lygus išlošis, o ne būtų imituojamos racionalios derybos?"

Negavę įtikinamo atsakymo (Braithwaite'as mums tokio nesiūlo) galime daryti išvadą, kad teorija būtų nuoseklesnė, jeigu būtų remiamasi alternatyvia naudingumų normalizavimo metodo interpretacija, pagal kurią jis turi atspindėti santykines derybines pusių galias. Ši interpretacija leidžia Braithwaite'ą įrašyti į pirmąjį 8.1 lentelės langelį, kur jo pavardė pateikiama skliaustuose, tuo parodant, jog tai nėra pagrindinė interpretacija. Galiu pridurti, jog nė vienoje interpretacijoje Braithwaite'o siūlomas bendradarbiavimo naudos prieaugio padalijimo būdas man neatrodo įtikinamas (žr. A priedą). Tačiau mane čia pirmiausia domina tos pozicijos, kurių laikomasi dviejų dichotomijų 8.1 lentelėje atžvilgiu, ir tik prabėgomis domiuosi atskaitos taško apibrėžimo ir prieaugio pasidalijimo būdo klausimais.

Kadangi Rawlsas eksplicitiškai kritikuoja Braithwaite'ą teigdamas, kad „principas 'kiekvienam pagal jo grasinimo pranašumus' nėra teisingumo principas (žr. 8 skirsnį), gali atrodyti keista, kad jo pavardė pasirodo žemutinėje antrojo langelio pusėje, po Braithwaite'o pavarde. Rawlso pavardės pasirodymas antrajame ir ketvirtajame langelyje atspindi jo mėginimą *Teisingumo teorijoje* remtis Hume'o idėja, kad pripažįsta teisingumą „kiekvienas turi išlošti". Priskirdamas jam tiek „Hobbeso", tiek „Locke'o" prigimtinės būklės kaip nesusitarimo taško interpretaciją noriu pabrėžti, jog, mano nuomone, jis naudojasi dviem skirtingais atskaitos taškais, kuriuose teisingumas turi iškilti kaip visiems palyginti naudingesnė padėtis.

Jeigu rimtai traktuojame Rawlso apeliacijas į Hume'o „teisingumo aplinkybes", tai atskaitos taškas, kurį nusako jo „visuotinis egoizmas", yra toji situacija, kai nevaržomai naudojamasi visa turima galia kiekvienam

siekiant pagerinti savo padėtį. 23 skirsnyje sakiau, kad Rawlso komentarai tarptautinio teisingumo klausimu veikiausiai remiasi šiuo pagrindu. Tačiau po to, 30 skirsnyje, sakiau, kad „visuotinio egoizmo" būklę Rawlsas paprastai teikia kaip tą padėtį, kur žmonės užsiima nepriklausoma maksimizacija. O ši padėtis, žinoma, atitinka tą nesusitarimo atskaitos tašką, kuriuo naudojasi Gauthier ir Lucasas.

Teisingumo teorijoje Rawlsas nedaug kalba apie nebendradarbiavimo atskaitos tašką. Tai, žinoma, paaiškinama tuo, jog, Rawlso įsitikinimu, tas taškas neturi jokios reikšmės apibrėžiant teisingumo principus. Pasak jo, žmonės negali reikalauti, kad būtų išsaugotas koks nors santykinis pranašumas, kurį jie turėtų nebendradarbiavimo sąlygomis. Ir akivaizdu, kad patys teisingumo principai – lygios pilietinės teisės, galimybių lygybė bei skirtumo principas, reguliuojantis ekonominę nelygybę – neteikia jokios nuorodos į tai, ką žmonės galėtų turėti nesant teisingų institucijų.

Tas faktas, kad Rawlsas kalba apie nebendradarbiavimo atskaitos taškus, jo dar nepadaro dvipakopių sprendimų *bona fide* šalininku. Juk dvipakopį sprendimą apibūdina ne vien reikalavimas, kad baigmė turi pagerinti kiekvieno padėtį (ar bent jos nepabloginti), palyginus ją su padėtimi nesusitarimo taške. Jį taip pat apibūdina reikalavimas, kad nesusitarimo taško išlošiai turi būti startas judant Pareto ribos link. Vadinasi, jeigu kurio nors individo padėtis nesusitarimo taške pagerėja palyginti su kitų padėtimi, tai šį pranašumą turi atspindėti to individo padėtis bendradarbiavimo baigmėje. Šį reikalavimą akivaizdžiai pažeidžia Rawlso teisingumo principai.

Pabaigai pažvelkime į pirmąjį 8.1 lentelės langelį, kur po brūkšniu pasirodo Hume'o pavardė. Tik ką išdėstytos pastabos apie Rawlsą man leidžia nesunkiai paaiškinti, kodėl Hume'as atsiduria šiame langelyje. Manau, kad kitaip nei Rawlsas, Hume'as gali būti laikomas tikru dvipakopių teorijų atstovu. (Čia, žinoma, kalbu apie jo teisingumo kilmės teoriją, o ne apie jo teoriją, kodėl teisingumas laikytinas dorybe.) Be abejo, visada egzistuoja anachronizmo pavojus, kai mėginame istorinę figūrą įsprausti į klasifikaciją, kurios jis pats nežinojo. Vis dėlto manau, kad Hume'o nuosavybės kilmės teorija išreiškia dvipakopių koncepcijų esmę. Nebūtina kartoti 18 skirsnyje išdėstytų argumentų, kodėl jo „teisingumo aplinkybių" doktrina reikalauja jį įrašyti viršutinėje, o ne apatinėje 8.1 lentelės eilutėje. Jeigu prisimename Hume'o aiškinimą (aptartą 20 skirsnyje) apie tai, kaip grynas fizinis turėjimas yra transformuojamas į saugią nuosavybę, neabejodami galime sakyti, jog padėtys, kurias žmonės užima ne-

susitarimo taške (turėjimas), teikia pagrindą, nuo kurio pajudama link Pareto ribos (nuosavybės). Tie, kurie turi daugiau nesusitarimo taške, išsaugo savo pranašumą, nes Hume'as teigia, kad kiekvienas natūraliai pripažintų taisyklę, jog žmonėms turi būti paliekama kaip nuosavybė tai, ką nesusitarimo taške jie turėjo tik kaip turtą. Taigi priešingai nei Rawlso atveju, teisingumo apibrėžimas Hume'o teorijoje reikalauja nuorodos į tai, ką žmonės turėjo nesusitarimo taške.

37. Dvipakopis socialinių institucijų pagrindimas

Ankstesniame skirsnyje daugiausia mėginau surišti palaidus I ir II dalies galus ir parodyti, kaip įvairūs autoriai gali būti daugiau ar mažiau patogiai surašyti į keturis 8.1 lentelės langelius. Dabar noriu išsiaiškinti, kokiomis idėjomis apie teisingumo prigimtį reikėtų remtis norint pateisinti pasirinkimus, kurie apibrėžia keturias 8.1 lentelės struktūras.

Grįžkime prie Rawlso aptarties ankstesniame skirsnyje. Ten sakiau, kad Rawlsas užima anomalinę poziciją ta prasme, kad jis tarsi pripažįsta nesusitarimo taško reikšmę apibrėžiant slenkstinį išlošį, kurį turi viršyti teisingumo teikiamas išlošis, tačiau kartu jis neteikia jam jokios kitos reikšmės. Jeigu sakome, kad kiekvienas turi gauti nesusitarimo išlošį ir paskui klausiame, kaip turi būti padalijamas bendradarbiavimo naudos prieaugis, tai sunku įsivaizduoti, kaip galėtume apginti atsakymą, jog tas prieaugis turi būti padalijamas nelygiai taip, kad tiksliai išlygintų nesusitarimo taške buvusią nelygybę. Tačiau būtent tai implikuoja reikalavimas, kad galutinis paskirstymas būtų lygus. Čia nebūtina grįžti prie 30 skirsnio diskusijos. Pakanka pabrėžti, kad Rawlso mėginimas suderinti nesusitarimo tašką kaip slenkstinę vertę su jo dviem teisingumo principais nėra sėkmingas. Jeigu rimtai traktuojame nesusitarimo taško logiką, tai jį turėtume perkelti į kairįjį stulpelį. Jeigu rimtai traktuojame teisingumo principus, tai jo pavardę turėtume apskritai pašalinti iš 8.1 lentelės.

Lentelėje 8.1 dvipakopių teorijų atstovus suskirsčiau į tuos, kurie siūlo dvipakopius sprendimus mikro lygmens nesutarimams, kurių pavyzdžiu gali būti Mato ir Luko problema, ir tuos, kurie naudojasi dvipakope technika ieškodami principų, kuriais galėtų remtis pagrindinės visuomenės institucijos. Jeigu man pavyko išmesti Rawlso pavardę iš 8.1 lentelės dešiniojo stulpelio viršutinio ir apatinio langelio, tai vieninteliai išliekantys dvipakopio teisingumo makro lygmens teoretikai yra Hume'as ir Gauthier, atitinkamai užimantys viršutinį ir apatinį langelį kairiajame

8.1 lentelės stulpelyje. Mano ankstesnė Rawlso aptartis turėjo padėti pagrindą tam, ką dabar norėčiau argumentuoti: pirma, kad galima parodyti, jog išliekančios makro lygmens teorijos pagrįstai išlieka tik kairiajame stulpelyje; antra, kad Hume'o pozicija yra tvirtesnė už Gauthier poziciją.

Abu šie teiginiai remiasi tuo, ką sakiau 30 skirsnyje apie prielaidas, kurios filosofą gali paskatinti manyti, jog svarbu žmones užtikrinti, kad teisingumas jiems bus naudingesnis už nesaistomą laisvę ir kad todėl jiems verta priimti kurią nors dvipakopę teisingumo teoriją. Sakiau, jog prielaida, kuri natūraliai vestų prie tokios nuostatos, yra tai, kad teisingumas turi tenkinti abipusio naudingumo reikalavimą. Tačiau vėliau argumentavau, kad savanaudiškumu grindžiamas stabilumas diktuoja specifinį bendradarbiavimo prieaugio pasidalijimo pagrindimą. Jis turi remtis santykine derybine galia. Tai mus veda į kairįjį, o ne į dešinįjį 8.1 lentelės stulpelį.

Kaip pabrėžiau 5 skirsnyje, tam tikra prasme derybinis sprendimas išties yra lygaus išlošio sprendimas. Tačiau tai, kas kairįjį stulpelį atskiria nuo dešiniojo, yra ne pati formulė (Nasho sprendimas, skirtumo pasidalijimo principas ir Braithwaite'o sprendimas gali pasirodyti bet kuriame stulpelyje), o tai, kas laikoma jos privalumu. Jeigu privalumu laikomas jos sąžiningumas, nes ji teikia lygius išlošius, tai ji priklauso dešiniajam 8.1 lentelės stulpeliui. Jeigu privalumu laikomas jos stabilumas, nes ji atspindi santykinę derybinę galią, tai ji priklauso kairiajam stulpeliui.

Ir Gauthier, ir Hume'as (nuosavybės kilmės teorijoje) apeliuoja tik į savanaudiškumą, tad akivaizdu, kad jie abu surašomi kairiajame stulpelyje. Matėme, jog Gauthier aiškiai kalba apie tai, kad bendradarbiavimo prieaugio paskirstymas turi imituoti racionalių derybų baigmę. Hume'o atsakymą tenka rekonstruoti, tačiau yra du svarūs argumentai, kodėl jis turi priklausyti kairiajam stulpeliui. Pirmasis yra tai, kad jį į ten stumia pati jo pozicijos logika. Kitas yra tai, jog jo siūloma nuosavybės įtvirtinimo konvencija – kad kiekvienas išsaugotų tai, ką jau turi – gali būti įtikinamai interpretuojama kaip būdas garantuoti, jog pusių santykinė derybinė galia atsispindės kooperatyviame sprendime.

Taip pat teigiu, jog Hume'o pozicija yra tvirtesnė už Gauthier. Jeigu dedukuodami teisingumo principus turime remtis tik savanaudiškumu, tai kaip galime postuluoti, jog individai nenaudos prievartos ir apgaulės – tų priemonių, kuriomis jie disponuoja Hobbeso prigimtinės būklės sąlygomis? Kodėl jie turi paklusti taisyklei, pagal kurią nereikia kreipti dėmesio į savo strateginius pranašumus ir elgtis taip, tarsi jie būtų ne-

priklausomi nestrateginiai maksimizatoriai? Locke'o išsigalvota prigimtinė būklė, kur rinkos visuomenės institucijos susikuria be jokių politinių institucijų, remiasi tokiu pat išsigalvotu „prigimtiniu įstatymu", kurį dauguma žmonių tariamai supranta ir gerbia, ir kuris juos išmoko nuosavybės įgijimo taisyklių bei panašių dalykų. Gauthier mėgina gauti tuos pačius rezultatus be Locke'o teorijos balasto, tačiau jo teorija dėl to tampa dar labiau neįtikima. Nemėgindamas to įrodinėti, paprasčiausiai pasakysiu, jog, mano nuomone, Gauthier čia save įvaro į beviltišką poziciją. Jeigu jis nori laikytis visų praktinio proto sudvejinimo neigimo implikacijų, tai jis turi pripažinti, jog stabili baigmė turi atspindėti derybinę galią nepriklausomai nuo jos šaltinių. Tačiau jeigu jis nori pasakyti, kad individas privalo gerbti kitų teises net tais atvejais, kai tai reikalauja pripažinti baigmę, kurią jis galėtų pagerinti kitų sąskaita, tai jam reikia tam tikrų maksimizacinių siekių apribojimų, kurie skirtųsi nuo apribojimų, dedukuojamų iš savanaudiškumo. Kodėl kas nors, siekdamas savo paties naudos, turėtų pripažinti nesusitarimo tašką, kuris aiškiai prieštarauja jo interesams, jeigu šis nesusitarimo taškas grindžiamas tik tuo, kad jį taip apibrėžia Gauthier?

Pamėginsiu tai paaiškinti konkrečiau. Kaip matėme 7 skirsnyje, Gauthier teigia, kad kitų padėtis gali būti teisėtai bloginama, jeigu tai yra individo maksimizacijos šalutinis padarinys, bet ne tuo atveju, jeigu tai yra sąmoningos pastangos pagerinti savo santykinę padėtį. Iš čia jo „išlyga", kuri „draudžia gerinti savo situaciją per sąveiką, kuri blogina kito situaciją."[1] Kaip ši išlyga veikia, rodo šis pavyzdys:

> Tarkime, kad mudu esame žvejai, gyvenantys upės pakrantėje. Jeigu tu mane priverti žvejoti tau, tai tu pažeidi šią išlygą, nes neleidi man naudotis savo galiomis kaip aš pats to noriu. Jeigu tu paimi mano sugautas žuvis, tai pažeidi šią išlygą, nebent atlygini man už mano darbą ir prarastą naudą. Tačiau jeigu tu, gyvendamas viršupyje, pili į upę savo atliekas ir taip sunaikini daugybę žuvų mano upės dalyje, tu nepažeidi šios išlygos. Juk nors tu blogini mano situaciją, palyginti su ta, kurią turėčiau tavęs nesant, tu nepagerini savo paties situacijos sąveikaudamas su manimi. Tavo padėtis nepagerėja palyginti su padėtimi, kurią turėtum, jeigu paupyje žemyn niekas daugiau negyventų. Kaštai, kuriuos primeti man, nebūtinai yra tavo nauda; jos nėra *perkeltieji kaštai*. Veikiau jie atsiranda dėl paties mano egzistavimo, kuris, tavo požiūriu, gali būti paprasčiausiai nepageidautinas.[2]

Pasak Gauthier, visa tai pasikeičia, kai tik aukštupio ir žemupio žmonės užmezga prekybinius ryšius. Tačiau jeigu aukštupio gyventojams

prekybos kaina būtų tai, kad jiems reikėtų valyti užterštus vandenis, tai jiems gali būti nenaudinga imtis tokios prekybos. Kyla klausimas: „Ar žemupio žmonės turėtų susitaikyti su upės teršimu nesant prekybos santykių?" Jeigu jie yra pajėgūs viršupio gyventojams pagrasinti nemaloniais padariniais tiems nenutraukus taršos, tai kodėl jie turėtų to nedaryti? Sunku suprasti, kodėl juos turėtų sulaikyti mintis, kad visa, ką jie daro, tėra „neproduktyvus" kaštų perkėlimas pastumiant baigmę pagal Pareto ribą.

Šį siužetą apie taršą čia pateikiau todėl, kad jis paprasčiausiai ir šiurpiausiai iliustruoja Gauthier „išlygos" veikimą. Gauthier pateikia panašų siužetą apie privatų žemės pasisavinimą iš bendrų valdų – sekdamas Locke'u, tačiau neapeliuodamas į „prigimtinį įstatymą". Nors jo detalės man atrodo miglotos, galutinė išvada yra gana aiški: kol niekieno padėtis nepablogėja palyginti su padėtimi bendrose valdose, tol privačių valdų nelygybė gali būti kad ir labai didelė.[3] Tačiau ir šiuo atveju nematau jokio pagrindo, kodėl tie, kurie yra santykinai blogesnėje padėtyje dėl šios valdų nelygybės, negali, jei tik geba, primesti kokio nors perskirstymo principo, veikiančio jų naudai.

Gauthier aiškiai supranta, kad dvipakopėje teorijoje, tokioje kaip jo paties, abipus naudingo susitarimo idėja gali pasirodyti tik antrojoje pakopoje. Turi būti pirmoji pakopa, kuri apibrėžia pradinę poziciją, nuo kurios prasideda derybos, ir šią poziciją turi nustatyti kažkas kitas, ne susitarimas.

> Kontraktarizmas teikia pasaulietinę teisių sampratą. Tačiau sutartinės moralės idėja gali klaidinti, jeigu tariama, kad teisės turi būti susitarimo produktas, arba rezultatas. Jeigu priimtume šią koncepciją, turėtume tarti, kad teises apibrėžia minimakso santykinių nuolaidų principas. Tačiau kaip matėme, šio principo taikymas arba, plačiau, tiek kooperatyvių, tiek rinkos santykių atsiradimas reikalauja pradinio agentų apibrėžimo pagal išteklius, kuriais jie disponoja, o individų teises apibrėžiame pagal šiuos išteklius. Todėl teisės yra susitarimo išeities taškas, o ne rezultatas. Jos yra tai, ką kiekvienas asmuo atsineša prie derybų stalo, o ne tai, ką nuo jo nusineša.[4]

Kaip jau esu sakęs (ypač 2 skyriuje), nesusitarimo tašką galime apibrėžti remdamiesi etiniais sumetimais. Galime pusėms paprasčiausiai primesti tam tikrą nesusitarimo tašką – pavyzdžiui, tylą dviejų muzikantų atveju, ir mūsų hipotetines derybas pradėti nuo to taško. Tačiau jeigu pusės paliekamos savo pačių nuožiūrai (kaip tomis prigimtinės būklės sąlygomis, kurias postuluoja Gauthier), tai etinis atskaitos taškas gali atsi-

rasti tik tuo atveju, jeigu pačios pusės vadovaujasi etiniais motyvais. Gauthier neigia tokių etinių motyvų egzistavimą: jo nuomone, žmonėms būtų neprotinga saistyti save kitokiais nei savo ilgalaikės naudos motyvais. Vadinasi, nesusitarimo taškas turi būti apibrėžiamas remiantis asmeniniais interesais. Pasak Gauthier, teisės, apibrėžiančios nesusitarimo tašką, turi būti „racionaliai pagrįstos".[5] Tačiau nemanau, kad jam pavyksta realizuoti šį savo projektą.[6] Tiesą sakant, norint suprasti viso projekto beviltiškumą, pakanka apmąstyti taršos ir žemės pasisavinimo pavyzdžius.

Gauthier siūlymas nesusitarimo tašką apibrėžti prigimtinės būklės terminais man atrodo stebėtinai nepatrauklus kaip moralinis principas – ta „moralinio principo" prasme, kuria visi, išskyrus Gauthier, vartoja šį terminą. Nesuprantu, kodėl žmonės, siekiantys tokių susitarimo sąlygų, kurių niekas iš jų negalėtų pagrįstai atmesti, turėtų pripažinti, jog atskaitos taškas turi būti apibrėžiamas kaip situacija, kuriai esant nė vieno individo padėtis niekada nebūtų blogesnė nei situacijoje, kur kiti žmonės apskritai neegzistuotų. (Kaip matėme, tai reiškia, jog viršupio gyventojai teisėtai negali priversti žemupio gyventojų nutraukti taršos, jeigu viršupio gyventojai negauna jokios naudos iš nuostolių, kuriuos jie primeta žemupio gyventojams; kitaip sakant, kol daromas nuostolis kyla tik kaip šalutinis nepriklausomos maksimizacijos padarinys.) Moralės požiūriu, neturi jokio pagrindo draudimas kokiam nors perskirstymui, pažeidžiančiam tokį atskaitos tašką. Juk kriterijus, kuriuo naudodamasis Gauthier apibrėžia nesusitarimo tašką, neturi jokios moralinės galios, jeigu suprantame, ką jis iš tikrųjų reiškia. Kartu visiškai aišku, kad nesusitarimo taškas, nustatytas žmonių, maksimizuojančių savo pačių naudą, neuždėtų jokių moralinių apribojimų santykinio pranašumo siekiams.

Iš šios aptarties darau išvadą, kad yra tik vienas būdas kurti teisingumą kaip abipusę teoriją, grindžiamą vien savo naudos maksimizavimo motyvu, o būtent – atskaitos tašką apibrėžti kaip strateginės kovos dėl santykinio pranašumo baigmę ir nuo jo judėti Pareto ribos link imituojant derybas dėl bendradarbiavimo prieaugio pasidalijimo.

38. Sąžiningos dalybos ir socialinis teisingumas

Jau išdėsčiau savo argumentus (žr. ypač 18, 30 ir 35 skirsnį) prieš teisingumo sampratą, grindžiamą idėja, kad teisingumas turi būti naudingas žmonėms, siekiantiems savų tikslų. Neturiu ko čia daugiau pridurti. Dabar noriu iškelti kitą klausimą. Tarkime, kad esu teisus teisingumą kaip

nešališkumą laikydamas pranašesne samprata. Ar ir tokiu atveju teisingumą vis dar galėtume traktuoti kaip bendradarbiavimo naudos prieaugio (deramai apibrėžto atskaitos taško atžvilgiu) dalybų klausimą? Kitaip sakant, tarkime, kad nešališko vertinimo reikalavimas mus veda prie utilitarizmo arba prie Rawlso teisingumo principų. Ar galėtume tada sakyti, kad tokiais principais turi būti apibrėžiama tam tikra nesusitarimo taškų aibė ir kad teisinga baigmė yra toji, kuri susiklosto žmonėms judant (leistinu būdu) nuo šių atskaitos taškų prie Pareto ribos?

Pabrėžtina, jog kai tik į dvipakopę konstrukciją pažvelgiame šiuo aspektu, ji nebėra autonomiška teisingumo teorija. Nesusitarimo taškas dabar apibrėžiamas už dvipakopės konstrukcijos ribų. Tai reiškia, kad jis susiklosto ne kaip individų maksimizacinių siekių rezultatas. Veikiau jis primetamas remiantis teisingumo idėja, kuri apeliuoja į moralinį motyvą. Kitame skyriuje plačiau svarstysiu, kaip gali būti dedukuojami nešališki principai. Tačiau dabar paprasčiausiai tarsiu, kad utilitarizmo principas ir Rawlso principai yra reikiamos rūšies principų pavyzdžiai. Jų realius tarpusavio nesutarimus šiuo požiūriu galime traktuoti kaip šeimyninius vaidus.

Mūsų klausimą galima suformuluoti ir kitaip. Pripažinkime, kad negalima makro lygmens dvipakopė teisingumo teorija, kuri būtų teisingumo kaip nešališkumo atitikmuo. Juk mums reikia išorinių atskaitos taško nustatymo kriterijų. Ar galime vis dėlto išgelbėti bent mikro lygmens dvipakopes teisingumo koncepcijas? Kitaip sakant, ar galime sakyti, kad teisingumas yra sąžiningas bendradarbiavimo naudos prieaugio pasidalijimas atžvilgiu tokio atskaitos taško, kuris kildinamas iš nešališkai priimtinų principų, tokių kaip utilitarizmo arba Rawlso principai? Mano atsakymas galiausiai bus neigiamas. Tačiau turiu pradėti nuo to, kad pati idėja negali būti atmesta iškart. Ji turi tam tikro įtaigumo. Tiesą sakant, kaip matysime, pats Rawlsas ją beveik pripažįsta, nors tik su tam tikromis išlygomis.

Kas teikia jai įtaigumo? Akivaizdu, kad bet kurioje bent kiek sudėtingesnėje visuomenėje (galbūt net visose visuomenėse) žmonės nuolat susiduria su mikro lygmens situacijomis, kur egzistuoja nesusitarimo taškas ir galimybė jį peržengti abipusiai naudingu būdu. Nors egzistuoja oficialių ideologijų skirtumai, tačiau jokia šiuolaikinė visuomenė negali išsiversti be institucijų, kasdien atveriančių galimybę milijonams transakcijų, kurias apibūdina dvipakopė struktūra.

Imkime akivaizdų ir svarbų pavyzdį: jokia visuomenė nemėgina visų vartojimo gėrybių tiesiogiai skirstyti savo nariams. Kad ir kaip tai būtų vadinama – pinigais, kuponais ar (mokslinės fantastikos autorių) „kredi-

tais" – turi egzistuoti tam tikras išteklius, universaliai išreiškiantis perkamąją galią. Jo savininkas tada turi pasirinkimą bet kuriuo konkrečiu momentu jį pasilikti sau, ir tokiu atveju gėrybės pasiliks parduotuvėje ar visuomeninėje saugykloje (kad ir kaip tai būtų vadinama), arba iškeisti dalį šio universalaus ištekliaus į kokias nors gėrybes. Tai yra paprasčiausias dvipakopės transakcijos pavyzdys, kur turime nesusitarimo tašką ir žengiame žingsnį paretiškojo optimumo link. Lygiai taip pat neabejotina, kad, pavyzdžiui, Sovietų Sąjungoje ir Britanijoje ar Jungtinėse Valstijose tokios problemos, kaip Mato ir Luko problema, nuolat iškyla gretimų, prastai izoliuotų butų gyventojams; o sutuoktinių poros mėgina pasiekti bendrą sprendimą, į kurį filmą nueiti. Tad atmesdami makro lygmens dvipakopes teisingumo teorijas liekame su įvairiomis žemesnio lygmens sąžiningo paskirstymo problemomis.

Visur ten, kur turime reikalų su teisėmis, potencialiai iškyla sąžiningų dalybų problema. Kai kurios teisės yra oficialiai neatimamos. Išskyrus kai kuriuos specifinius kontekstus (bokso ringas ar chirurginė operacija), niekas negali savo sutikimu suteikti kitam teisės, pavyzdžiui, fiziškai jį žaloti. Tačiau dauguma teisių gali būti mainų objektas: esame pasirengę išsižadėti jų teikiamų galių, jeigu mainais galime gauti tai, ką vertiname labiau (pavyzdžiui, kito asmens atsakomąjį tam tikrų galių išsižadėjimą). Antai Braithwaite'o pavyzdyje Matas ir Lukas – kiekvienas turėjo teisę muzikuoti kiekvieną vakarą; jie galėjo naudotis šia teise savo nuožiūra (pavyzdžiui, siekdami susikurti sau palankų nesusitarimo atskaitos tašką), bet galėjo jos ir išsižadėti mainais į susitarimą, teikiantį jiems didesnę vertę (galimybę tam tikrą laiko dalį muzikuoti solo) už išsižadėtos teisės vertę.

Vadovaudamiesi nešališkumu turime iškelti klausimą, kokie principai, sukuriantys nesusitarimo atskaitos taškus, gali būti pasirenkami individų, disponuojančių tam tikromis teisėmis. (Pavyzdžiui, ar Matas ir Lukas gali siekti savo santykinio pranašumo darydami vienas kitam maksimalią teisiškai leistiną žalą?) Panašiai esti, kai privalome užimti savo poziciją sprendžiant klausimą, koks yra teisingas bendradarbiavimo prieaugio paskirstymo būdas. Žinoma, galime pasirinkti atsakymą, kad savo tikslams pasiekti pusės gali daryti visa, ką joms leidžia jų teisės. Tai vis vien bus atsakymas. Konstruktyvistinį sprendimą, atitinkantį šią sprendimų priėmimo taisyklę, galime rasti viršutiniame kairiajame 8.1 lentelės langelyje. Tarkime, jog kažkas skundžiasi, kad toks sprendimas jo atžvilgiu nėra sąžiningas, nes yra nepateisinamai vienpusiškas. Jam būtų

galima atsakyti, jog naudojimasis savo teisėmis savo naudai maksimizuoti yra nešališkai priimtinas, tad jis negali pagrįstai skųstis formulės, modeliuojančios tokį elgesį, taikymo rezultatu.

Alternatyvi pozicija, žinoma, yra ta, kad ne kiekvienas naudojimosi savo teisėmis atvejis yra aukščiau kritikos. Individas, kuris griebiasi grasinimų, kad išsikovotų geresnę derybinę padėtį, elgiasi nedorai, net jeigu tie grasinimai yra teisėti. „Pavyzdžiui, Stevenas Pepe'as ištyrė kelių šimtų teisininkų požiūrį į etiškai svarbią derybų problemą [kur derybų alternatyva yra kreipimasis į teismą]. Vienai pusei suteikiama informacija, kad oponento klientai yra nelegalūs emigrantai. Daugelis teisininkų pasinaudotų deportacijos grasinimu ir priverstų kitą pusę priimti tam tikrą susitarimą, nors toks susitarimas beveik prilygsta prievartai."[7] Manau, kad dauguma žmonių, kurie nėra teisininkai, tokį elgesį instinktyviai suvoks kaip nešvarų, vadinasi, egzistuoja tam tikros idėjos, kad ir neraiškios, apie tai, į ką turi būti atsižvelgta nustatant nesusitarimo atskaitos tašką, šiuo atveju – nesusitarimas turi reikšti kreipimąsi į teismą, o ne kitos pusės deportavimą.

Ten, kur pats nesusitarimo taškas nėra ginčijamas, galima tarti, jog žmonių padėties asimetrijos išnaudojimas nebūtinai bus sąžiningas. Antai, vėl grįžkime prie kino filmo pavyzdžio ir tarkime, kad nė vienas individas neturi teisės eiti į kiną vienas, jeigu nesusitariama į kurį kiną jie eis kartu. Jeigu vienas iš jų tokią bendrą išvyką vertina labiau nei kitas (galbūt dėl to, kad labiau nori poilsio vakaro arba dėl to, kad kitas turi automobilį), ar tai reiškia, kad kitas, kuris ją vertina mažiau, gali diktuoti filmo pasirinkimą, kaip tai prognozuoja Nasho sprendimas? Manau, kad daugelis žmonių tai laikytų nesąžiningu naudojimusi nesusitarimo tašku, net jeigu nenorėtų siūlyti kokios nors nešališkai priimtinos alternatyvos tai teisių sistemai, dėl kurios susiklosto nesusitarimo atskaitos taškas.

Utilitarinės sąžiningos dalybos

Panagrinėkime santykį tarp makro lygmens institucinių principų ir dvipakopių procedūrų, naudojamų sprendžiant mikro lygmens sąžiningų dalybų problemas. Grįžkime prie Rawlso nubrėžto skirtumo (žr. 33 skirsnį) tarp grynojo procedūrinio teisingumo, viena, ir tobulojo arba netobulojo procedūrinio teisingumo, kita. Pasak Rawlso, jo paties teorija apie tai, kaip vertintinos baigmės, yra grynojo procedūrinio teisingumo teori-

ja: kartą įsteigus teisingas institucijas jų teisingumas perduodamas bet kuriai baigmei, susiklostančiai žmonėms veikiant pagal šias institucijas apibrėžiančias taisykles. Šią idėją aptarsiu vėliau. Dabar noriu atkreipti dėmesį į kontrastą, kurį Rawlsas siekia nubrėžti tarp šios procedūrinės teorijos ir to, ką, jo manymu, implikuoja utilitarizmas.

Pasak Rawlso, priešingai nei jo paties teorija,

> pamatinės visuomenės struktūros utilitarizmas nelaiko grynojo procedūrinio teisingumo schema. Utilitaristas, bent jau iš principo, turi nepriklausomą bet kurio paskirstymo vertinimo kriterijų, būtent, ar jis teikia didžiausią grynąjį visuminį pasitenkinimą. Jo teorijoje institucijos tėra daugiau ar mažiau netobulos priemonės, naudojamos šiam tikslui pasiekti. Tad atsižvelgdamas į žmonių esamus norus bei preferencijas ir numatomą jų kaitą ateityje valstybės vyrai turi kurti tokias socialines schemas, kurios labiausiai leistų priartėti prie jau apibrėžto tikslo. Kadangi šias schemas neišvengiamai veikia įvairūs kasdienio gyvenimo trikdžiai, pamatinė struktūra yra netobulojo procedūrinio teisingumo atvejis.[8]

Netobulojo procedūrinio teisingumo idėją iliustruoja teismo bylos pavyzdys. Čia, pasak Rawlso,

> geidžiamas rezultatas yra tai, kad atsakovas būtų paskelbtas kaltu tuo ir tik tuo atveju, jeigu jis išties įvykdė nusikaltimą, dėl kurio jis kaltinamas. ... Tačiau atrodo, kad neįmanoma išrasti tokių teisės taisyklių, kurios visada duotų teisingą rezultatą. ... Tad teismas yra netobulojo procedūrinio teisingumo atvejis. Net jeigu griežtai laikomasi įstatymo ir sąžiningai atliekama nustatytoji procedūra, gautas rezultatas gali būti neteisingas. Nuteistas gali būti nekaltas žmogus, o kaltasis paleistas. Tokiais atvejais kalbame apie teismo klaidą: neteisingumas atsiranda ne dėl žmogiškosios klaidos, bet dėl atsitiktinai susiklosčiusių aplinkybių, sužlugdžiusių teisės taisyklių tikslą. Skiriamasis netobulojo procedūrinio teisingumo bruožas yra tai, kad nors turime nepriklausomą teisingos baigmės kriterijų, neturime praktinės procedūros, kuri ją garantuotų.[9]

Man atrodo, kad netobulojo procedūrinio teisingumo sąvoka faktiškai yra konstruojama pagal teismo bylos pavyzdį ir kad jos taikymas sprendžiant tokius klausimus, kaip atrodytų utilitarinis institucijų vertinimas, mus tik klaidina. Turime atsižvelgti į porą aplinkybių. Pirma, ne visos institucijos gali būti apibūdinamos kaip procedūros. Teismo byla išties yra procedūra. Tačiau tokie dalykai, kaip piliečiams adresuojamas substancinis įstatymas arba taisyklė, įpareigojanti viešąjį pareigūną kas savaitę

išmokėti tam tikrą pinigų sumą asmenims, tenkinantiems tam tikrus šalpos gavėjų atrankos kriterijus, tik labai sąlygiškai gali būti apibūdinami kaip procedūros.

Antroji aplinkybė, paaiškinanti, kodėl utilitarizmas neįtelpa į šį modelį, yra tai, kad „teisingą rezultatą" ne visada galime atskirti nuo institucijos funkcionavimo proceso. Teisingas sprendimas yra taikinys, o utilitarinis kriterijus yra strėlė. Kitaip sakant, jis apibrėžia ne tikslą įprastąja prasme – kaip konkretų dalyką, kurį galima pasiekti arba nepasiekti, o tik nurodo kryptį. Visa, ką galime pasakyti, yra tai, kad didesnis naudingumas yra geriau nei mažesnis naudingumas. „Maksimalus naudingumas" pats savaime nieko konkretaus nereiškia – panašiai kaip „didžiausias realus skaičius" nenurodo konkretaus skaičiaus. Apibrėžtą reikšmę jis gali turėti tik interpretuojamas kaip „maksimalus praktiškai pasiekiamas *(feasible)* naudingumas". O tai turi svarbių implikacijų, ir tai mėginsiu parodyti.

Pasak Rawlso, teismo byla laikytina netobulojo procedūrinio teisingumo taikymo pavyzdžiu todėl, kad iš principo galime apibrėžti „teisingą atsakymą" ir jį palyginti su faktiniu bylos rezultatu. (Tai, žinoma, nėra neginčijama interpretacija. Ji nėra suderinama su teisinio realizmo pozicija, pagal kurią teismo rezultatas yra toks, koks jis yra, ir sakyti, kad jis neteisingas, reiškia tik jam nepritarti arba norėti, kad byla būtų sprendžiama kitaip.) Čia svarbu pastebėti, jog teismo byla yra netobulojo procedūrinio teisingumo pavyzdys net idealiosios teorijos sąlygomis: Rawlsas čia neapeliuoja į įprastojo tipo netobulumus. Tai, kas teismo instituciją daro netobula, yra teismo klaidų galimybė net tuo atveju, jeigu (a) turime taisyklių sistemą, geriausiai pritaikytą teisingiems rezultatams gauti ir (b) kiekvienas sąžiningai jomis vadovaujasi. (Pavyzdžiui, nors įkalčių prieš asmenį gali būti pakankamai, kad jį galima būtų nuteisti, tas asmuo vis dėlto gali būti nekaltas.)

Mėginkime pritaikyti šį argumentą apie procedūrų netobulumą utilitarinėms institucijoms. Turime (a) tam tikrą aibę institucijų, kurios sukuria (jeigu jos gerbiamos) didžiausią galimą naudingumą realiomis žmogiškojo gyvenimo sąlygomis, ir (b) padėtį, kai kiekvienas vykdo reikalavimus, kurių šios institucijos kelia individo elgesiui. Mums dabar siūloma pripažinti: kadangi „šias schemas neišvengiamai veikia įvairūs kasdienio gyvenimo trikdžiai", jos gali realizuoti tik „netobuląjį procedūrinį teisingumą". Tačiau prisiminkime, kad „maksimalus naudingumas" nusako tik kryptį, o ne siekiamą tašką. Sakyti, kad tam tikra institucija ne-

leidžia pasiekti maksimalaus naudingumo, gali reikšti tik tai, kad egzistuoja įgyvendinama alternatyvi institucija, geriau tenkinanti utilitaristinį kriterijų. Tačiau Rawlsas sako, jog visi tie trikdžiai, kurie mūsų pasirinktoms institucijoms neleidžia geriau tenkinti utilitaristinį kriterijų, yra neišvengiami. Tačiau jeigu taip, tai kaip tos institucijos gali būti laikomos defektyviomis utilitarizmo požiūriu?

Žinoma, jeigu žmogiškosios būtybės disponuotų didesnėmis naudingumų išskaičiavimo galiomis, tai optimalios utilitaristinės institucijos galbūt skirtųsi nuo tų, kurios yra optimalios realiomis sąlygomis. Galbūt taisyklės būtų labiau lanksčios ir tai leistų pasiekti didesnio visuminio naudingumo. Bet man atrodo, kad tai yra neesminis dalykas. Jeigu tikslas yra naudingumo maksimizavimas, o tam tikra institucijų aibė yra geriausiai pritaikyta šiam tikslui, tai man atrodo, jog turime reikalų su tobulu procedūriniu teisingumu, kaip jį apibrėžia Rawlsas.

Tačiau manau, jog galime daryti bendresnę išvadą, būtent, kad naudojimasis Rawlso tobulojo ir netobulojo procedūrinio teisingumo priešprieša nepadeda dalyko suprasti mūsų kontekste. Praktikoje, žinoma, visos institucijos yra netobulos. Pirmiausia, jos beveik niekada nebūna geriausios iš visų galimų, ir net jeigu jos tokios būtų, vis vien negalėtume tikėtis, kad būtų tobulai laikomasi jų reikalavimų. Klausimas, ar esant idealioms sąlygoms tam tikra institucija galėtų būti tobula (Rawlso tobulumo kriterijų požiūriu), neatrodo itin įdomus. Manau, kad mums geriausia išvis nekalbėti apie tobulą ir netobulą procedūrinį teisingumą, o kalbėti paprasčiausiai apie į rezultatą orientuotus socialinių institucijų vertinimo principus.

Utilitarizmas yra į rezultatą orientuota teorija ta prasme, kad mums siūlo bet kurią socialinę instituciją vertinti pagal tai, kas faktiškai įvyktų, jeigu ji būtų įgyvendinta. Kitaip sakant, žvelgiame į institucijų funkcionavimo rezultatus ir jas vertiname kaip geresnes ar blogesnes pagal utilitaristinį norų tenkinimo kriterijų. (Galėtume žiūrėti, ar po lygiai paskirstomas naudingumas arba, alternatyviai, kiek naudos gauna gaunantys mažiausiai.) Ši rezultatų apskaita teikia institucijų vertinimo pagrindą. Jeigu institucijos funkcionavimo rezultatai yra geri, tai gera ir pati institucija.

Į rezultatą orientuoti principai skiriasi nuo principų, orientuotų į išteklius. Rawlsas, kuris čia atstovauja daugybei liberalių teoretikų, laikosi nuomonės, kad teisingas institucijas galime apibrėžti neatsižvelgdami į numatomus jų funkcionavimo rezultatus. Turime kalbėti tik apie tai, kaip

turi būti paskirstomi ištekliai plačiausia šio žodžio prasme, t.y. tokie dalykai kaip teisės, galimybės ir pajamos. Nors, kaip matysime, šios dvi teorijų rūšys savo atstovus nebūtinai sudėlioja į skirtingus 8.1 lentelės langelius, į savo tikslą jos ateina skirtingais keliais.

Akivaizdu, kad utilitarizmas, teikiantis į rezultatą orientuotą institucijų vertinimo kriterijų, negali, grynai logiškai, pripažinti grynojo procedūrinio teisingumo. Grynojo procedūrinio teisingumo idėja, kurią iliustruoja sąžiningai vykdoma loterija, yra tai, kad jeigu procedūra yra sąžininga, tai rezultatas, kad ir koks jis būtų, bus moraliai priimtinas. Net jeigu utilitaristui būtų priimtinos loterijos (o jos gali būti priimtinos, nors tik perkelia pinigus iš vienų kišenių į kitas, jos žadina ir viltį, sukelia azartą ir t.t.), pati ši institucija vis vien būtų vertinama pagal rezultatus, būtent pagal jos tendenciją (ją sąžiningai vykdant) duoti grynąjį naudingumo prieaugį.

Ar institucijų vertinimo principas, kuris orientuojasi į išteklius, yra sietinas su grynuoju procedūriniu teisingumu – šį klausimą iškelsime vėliau šiame skirsnyje. Pirmiausia noriu pažvelgti į sąžiningų dalybų klausimą iš utilitaristinės perspektyvos ir išsiaiškinti, ką jis gali pasakyti apie tas problemas, kurias iliustruoja paveldo dalybų bei Mato ir Luko atvejai.

Prisiminkime iš 2 skyriaus, kad utilitarizmas, jeigu jis taikomas tiesiogiai, išvis neduoda nuo atskaitos taško priklausomų sprendimų (žr. ypač 9 skirsnį). Teoriškai geriausią baigmių aibę galime generuoti tiesiogiai iš paties utilitarizmo principo. Antai paveldo dalybų atveju, kurį pirmąkart svarstėme 1 skyriuje, tiesiogiai taikant utilitarizmo principą nebūtų suteikta privilegijuota pozicija nesusitarimo taškui, bet būtų iškart pasirinkta toji baigmė, kuri labiausiai prisideda prie naudingumo maksimizavimo tikslo. Nebūtų keliamas reikalavimas, kad abu paveldėtojai turi gauti daugiau nei turėjo iš pradžių – nesusitarimo taške. Jeigu neturtingojo paveldėtojo naudingumas būtų maksimizuojamas taip, kad jis gautų ne tik visą paveldą, bet dar ir pusę turtingojo paveldėtojo pinigų iš jo banko sąskaitos, tai tokia baigmė ir būtų geriausia.

Tačiau 3 skyriuje buvo padaryta rimtų išlygų svarstant platesnius adaptacijos (sprendimų priėmimas numatant taisyklių poveikį), koordinacijos ir informacijos klausimus. Remdamasis šiais svarstymais padariau išvadą, kad tiesioginis utilitarizmo principo taikymas sprendžiant visus šiuos klausimus būtų pražūtingas net pagal paties utilitarizmo kriterijus. Būtų griaunamas paties utilitarizmo galutinis tikslas, jeigu visi sprendi-

mai būtų priimami tiesiogiai taikant utilitarinį kriterijų. Turi egzistuoti institucijos, teikiančios žmonėms teises, o jeigu jau turime teises, tai turime pagrindo nesusitarimo taškams. Tada atsiveria erdvė sąžiningų dalybų problemoms. Juk visada egzistuoja abipusės naudos galimybė judant tolyn nuo nesusitarimo taško ir šį žingsnį koordinuojant su tokiu pat kito individo žingsniu, o tai natūraliai kelia sąžiningumo klausimus.

Tad ką galima pasakyti apie utilitaristines sąžiningas dalybas? Apskritai kalbant – nelabai daug. Tariu, kad 3 skyriaus argumentai įrodo, jog tam tikros teisių sistemos pripažinimas yra būtinas siekiant utilitarizmo tikslo. Kai tik atsiranda šios teisės, turime aiškintis kiekvienu atveju atskirai, ar utilitarinis tikslas bus geriausiai pasiekiamas pusėms naudojantis šiomis teisėmis be jokių nuolaidų (taip konstruktyvistinį sprendimą nustumiant į viršutinį kairįjį 8.1 lentelės langelį), ar jos laikysis tam tikrų apribojimų, kurie sprendimą nustums į kurį nors kitą 8.1 lentelės langelį, ar veikiau vadovausis kuria nors visiškai kitokia taisykle.

Naivusis požiūris, žinoma, reikalautų, kad žmonės naudotųsi savo teisėmis taip, kad būtų maksimizuojamas visuminis naudingumas. Akivaizdus argumentas prieš tokį reikalavimą yra tai, kad jis sukasi ydingame rate. Juk būtent dėl to, kad sunku pažinti, kokių veiksmų reikalauja utilitarizmo principas, net utilitaristiškai nusiteikusių žmonių visuomenė būtų priversta kurti tam tikrą teisių sistemą. Jeigu minėtoji naudojimosi teisėmis sąlyga būtų įvykdoma, mums paprasčiausiai nereikėtų jokių teisių.

Iki šiol suponavome visuomenę, kurios nariai nenukrypstamai žengia keliu, pažymėtu utilitarizmo maksimų gairėmis. Kita priežastis, kodėl utilitarizmą išpažįstantys žmonės norėtų turėti institucijas, teikiančias jiems teisių, yra tai, kad jie veikiausiai netikėtų, jog jie patys ar kiti išties elgsis nesavanaudiškai tais atvejais, kai to reikalaus utilitaristinis kriterijus. Reikalas tas, kad daug lengviau veikti (ir paskatinti kitus veikti) vadovaujantis tam tikra utilitarine taisykle (nesvarbu, įtvirtintą įstatymo ar ne) negu laukti, kol kils realus nesutarimas (taip, kad kiekviena pusė žinos savo pačios interesus) ir tik tada spręsti klausimą, ką implikuoja utilitarizmo principas.

Remiantis šiomis idėjomis galima būtų argumentuoti, kad net pasišventusių utilitaristų visuomenė (ir *a forteriori* visuomenė, nepasitikinti savo narių ištikimybe utilitarizmui) veikiausiai atrastų, jog geriausia įkurti tam tikras ekonomines institucijas, kurios leistų žmonėms priimti ekonominius sprendimus vadovaujantis savo pačių naudos išskaičiavimais. Tačiau vis vien išliktų klausimų dėl to, kas laikytina teisėtais savo naudos

siekiais. Galime spėti, jog utilitaristinė teorija apie teisėtų savo naudos siekių ribas turėtų būti labai sudėtinga. Pavyzdžiui, kaip turėtų būti apibrėžiamas nesusitarimo taškas darbo rinkoje: vien individualaus ar ir kolektyvinio atsisakymo dirbti priemonėmis? Kaip ji traktuotų piketus, boikotus, solidarumo streikus ir t.t.? Sunku patikėti, kad galima rasti bendrą atsakymą į tokius klausimus. Geriausias sprendimas veikiausiai turėtų atsižvelgti į santykines derybines galias. Antai kur nedidelė darbininkų grupė streikuodama visą šalį galėtų paversti savo įkaite, ten galbūt nereikėtų toleruoti kolektyvinio darbo sutarčių nutraukimo. Tačiau daugeliu atvejų darbininkai galės gauti tai, ką utilitarizmas norėtų jiems duoti, tik jiems pasitelkus visą galimą paramą. Analogišką argumentaciją galima taikyti visiems kitiems ekonominiams santykiams.

Ši bendra pastaba galioja visiems į rezultatą orientuotiems kriterijams. Jeigu pradedame nuo pageidaujamų rezultatų ir paskui ieškome institucijų, kurios padėtų juos pasiekti, tai negalime prasmingai kalbėti apie alternatyvių taisyklių tinkamumą, jeigu kartu nekalbame apie žmonių, kurie šiomis taisyklėmis turėtų vadovautis, tikslus ir gebėjimus. Tai galime matyti iš paties Rawlso pateikiamos pyrago dalijimo taisyklės, pagal kurią asmuo, raikantis pyragą, turi gauti paskutinį gabalą. Kaip pabrėžiau 33 skirsnyje, kur buvo pirmąkart paminėtas šis pavyzdys, be šio yra daugybė kitų lygaus pyrago padalijimo būdų. Tačiau šis lygaus padalijimo būdas išsiskiria tuo, kad čia naudojamasi procedūrine priemone, kuri savanaudiškumą priverčia tarnauti teisingo rezultato siekiui. Kaip sako pats Rawlsas, kalbėdamas apie šį pavyzdį, „čia remiamės tam tikromis prielaidomis – tokiomis, kad paskirtas asmuo geba padalyti pyragą po lygiai, kad jis pats nori sau kuo didesnio gabalo ir t.t..“[10] Suprantama, jog galima pagrįstai sakyti, kad „turime procedūrą ... kuri garantuotai veda“ prie geidžiamo rezultato, tačiau tik tuo atveju, jeigu procedūrą atlieka asmuo, pasižymintis tais sugebėjimais ir motyvacija, kuriuos čia nusako Rawlsas.[11]

Išteklinės sąžiningos dalybos

Dabar panagrinėsiu koncepcijas, kurios institucijas vertina ne pagal numatomą jų funkcionavimo rezultatą, bet pagal jų tiesiogiai sukuriamą išteklių paskirstymą. Čia neabejotinai iškils dvipakopių teorijų mikro lygmens problemų, nes šiuo atveju neišvengiamai turėsime tam tikrą teisių sistemą, o teisės, kaip matėme, potencialiai kelia sąžiningų dalybų pro-

blemų. Tad klausimas yra tik tas, kuri dvipakopių teorijų versija čia būtų tinkamiausia.

Pritariamai citavau Rawlso teiginį, kad „pamatinės visuomenės struktūros utilitarizmas nelaiko grynojo procedūrinio teisingumo schema".[12] Šio teiginio kontekstas yra bendroji grynojo procedūrinio teisingumo aptartis, į kurią apeliavau apie konstruktyvizmą kalbėdamas ankstesniame skyriuje (33 skirsnis), kur Rawlsas mums sakė, jog „grynojo procedūrinio teisingumo idėją lengviausia suprasti ją lyginant su tobulu ir netobulu procedūriniu teisingumu."[13] Anksčiau šiame skirsnyje jau argumentavau, kad tobulojo ir netobulojo procedūrinio teisingumo priešpriešos reikėtų atsisakyti, tad dabar man derėtų performuluoti jų skirtumą. Mūsų dabartiniame kontekste, kai norime apibūdinti alternatyvą grynajam procedūriniam teisingumui, galime paprasčiausiai remtis idėja, jog egzistuoja tam tikra galutinė padėtis (tokia, kur garantuojama tam tikrą gėrybę paskirstyti po lygiai, arba kur maksimizuojamas naudingumas, arba kur nuteisiami tie ir tik tie, kurie yra išties kalti), kurios atžvilgiu gali būti vertinamas tam tikros institucijos efektyvumas. Tuo tarpu Rawlsas gina grynąjį procedūrinį teisingumą, kuris yra „vykdomas tada, kai nėra nepriklausomo teisingą rezultatą apibrėžiančio kriterijaus; tačiau yra teisinga arba sąžininga procedūra, kuri garantuoja, jog rezultatas bus toks pat teisingas ir sąžiningas, kad ir koks jis būtų, jeigu tik bus deramai laikomasi pačios procedūros."[14]

Iškart kyla vienas klausimas. Jeigu į rezultatą orientuota teisingų institucijų teorija atmeta grynąjį procedūrinį teisingumą, tai ar į išteklių dalybas orientuota teisingų institucijų teorija implikuoja grynąjį procedūrinį teisingumą? Sunku pasakyti, kaip atsakytų pats Rawlsas. Bet kuriuo atveju aš pats siūlau neigiamą atsakymą.

Rawlsas, kaip matėme, tiki grynojo procedūrinio teisingumo galia – jį naudojant tiek principų dedukcijoje, tiek socialinių institucijų funkcionavimo eigoje. Tad teisingumo kaip sąžiningumo idėja (kurią aptarėme 33 skirsnyje) yra grynojo procedūrinio teisingumo idėja, taikoma visuomenės pamatinių principų pasirinkimo stadijoje. Svarbu suprasti, kad savaime tai dar nereiškia, jog prioritetas teikiamas procedūriniam teisingumui, o ne institucijų ir jų rezultatų santykiui. Kaip matėme, galima, remiantis vienu iš Rawlso pradinės pozicijos variantų, pasiekti utilitarizmo principą, kuris, kaip jau žinome, yra nesuderinamas su grynojo teisingumo rezultatais. Teigiant, kad institucijų teisingumas garantuoja rezultatų teisingumą, žengiamas papildomas žingsnis. Kad institucijoms taikomi principai būtų orien-

tuoti į išteklius, yra būtinoji procedūralizmo rezultatų atžvilgiu sąlyga, tačiau, kaip parodysiu, tai dar nėra pakankama sąlyga. Kitaip sakant, galima teigti, kad tam tikras teisių paskirstymas yra teisingas, bet kartu dar teigti, kad tik tam tikri naudojimosi šiomis teisėmis būdai yra sąžiningi.

Tačiau Rawlsas gana aiškiai leidžia suprasti, jog jeigu institucijos teisingos, tai rezultatai turi būti pripažįstami kaip teisingi. Tiesą sakant, įdomu pastebėti, kad vienoje vietoje grįsdamas šią tezę jis faktiškai apeliuoja į „teisingumo kaip sąžiningumo" šūkį. „Pagrindinė paskirstomojo teisingumo problema yra socialinės sistemos pasirinkimas. Teisingumo principai yra taikomi pamatinei struktūrai ir jie reguliuoja tai, kaip svarbiausios institucijos derinamos vieningoje schemoje. Kaip matėme, teisingumas kaip sąžiningumas, dorodamasis su konkrečių situacijų atsitiktinėmis aplinkybėmis, turi naudotis grynojo procedūrinio teisingumo sąvoka. Socialinė sistema turi būti konstruojama taip, kad gautas paskirstymas būtų teisingas, kad ir kaip klostytųsi aplinkybės."[15]

Kaip Rawlso grynasis procedūrinis teisingumas galėtų atrodyti šiuolaikinėje Vakarų visuomenėje? Jis sako, kad „siekiant taikyti grynojo procedūrinio teisingumo sąvoką sprendžiant paskirstymo problemą, būtina sukurti ir nešališkai administruoti teisingą institucijų sistemą."[16] Tai sistemai priklauso konkurencinė rinka, „platus turto pasiskirstymas", protingas „socialinis minimumas", „sąžininga galimybių lygybė" ir „kitos lygios laisvės". Šios institucijos, pasak Rawlso, yra suderinamos su skirtumo principu ir todėl teisingos.[17]

Pasak Rawlso, kas kyla iš teisingų institucijų, yra teisinga. „Gaminamų gėrybių paskirstymas vyksta pagal viešąją taisyklių sistemą, ir ši sistema lemia, kas, kiek ir kokiomis priemonėmis gaminama. ... Tad šio procedūrinio teisingumo atveju paskirstymo teisingumas priklauso nuo to, ar teisinga toji bendradarbiavimo schema, iš kurios jis kyla, ir nuo to, ar ji tenkina joje veikiančių individų reikalavimus."[18] Paskutiniu gana miglotu sakiniu Rawlsas nori pasakyti, kad bet kokie skundai dėl konkretaus rezultato turi būti peradresuojami juos lemiančiai pamatinei struktūrai. „Iš bendrojo požiūrio taško, turi būti vertinama pamatinės struktūros sandara. ... Tokiu būdu dviejų principų pripažinimas išreiškia pripažinimą, kad daugybė informacijos bei daugybė kasdienio gyvenimo komplikacijų nėra svarbios socialinio teisingumo požiūriu."[19]

Aiškiau suprasime, kokia idėja čia įkvepia Rawlsą, pažvelgę į *Teisingumo teorijos* 5 skyrių apie „Paskirstomąsias dalis", kur paaiškės, jog jis turi beveik tokį pat rožinį rinkos įvaizdį, kaip ir Gauthier. Esu netgi lin-

kęs manyti, kad Rawlso grynojo procedūrinio teisingumo idėja veikiausiai buvo perimta iš Smitho „nematomos rankos" ir paskui apibendrinta. „Idealioje schemoje," kurią Rawlsas mums nori pateikti, „plačiai naudojamasi rinkos mechanizmais. Manau, kad tik taip paskirstymo problema gali būti traktuojama kaip grynojo procedūrinio teisingumo atvejis. Be to, gauname efektyvumo pranašumus ir giname svarbią užsiėmimo pasirinkimo laisvę."[20]

Valstybės ir visuomenės santykis čia primena deistinę idėją apie Dievo ir pasaulio santykį. Pasaulio mechanizmui ėmus veikti Dievas į jį nebesikiša ir nebeatsako į maldavimus atsiųsti lietaus ar nubausti bedievį žaibo trenksmu. Panašiai „pajamos ir atlyginimai yra teisingi, jeigu turime deramai organizuotą konkurencinę kainų sistemą, veikiančią teisingos pamatinės struktūros kontekste. Šių sąlygų pakanka. Susiklostantis paskirstymas yra pamatinio teisingumo atvejis, analogiškas sąžiningo lošimo rezultatui."[21]

Kaip ir standartiniame ekonomikos vadovėlyje, čia niekam nebūtina rūpintis kuo nors kitu, išskyrus savo interesus. Kartą įsteigę teisingas institucijas galime būti tikri, kad jos deramai atliks visą kitą darbą. Jeigu turėtume teisingas „pamatines institucijas" (apie kurias jau buvo užsiminta), tai susiklostantis „paskirstymas būtų teisingas, kad ir kokios būtų aplinkybės."[22] Tiesa, kiek žinau, Rawlsas niekur aiškiai neteigia, kad esant šiai ekonominių institucijų sandarai kiekvienas turėtų maksimizuoti naudingumą, pelną ar dar ką nors. Tačiau visa, ką jis sako, suponuoja įprastus ekonomistų postulatus. (Pavyzdžiui, nesant maksimizacinio elgesio, prielaida, kuria Rawlsas remiasi teigdamas, kad prekyba rinkoje pasieks Pareto optimumą, nebūtų teisinga.)

Be to, kaip parodau priede C, Rawlsas eksplicitiškai teigia (kalbėdamas apie atlyginimų nelygybę kaip apie paskatą dirbti), jog niekam negali būti priekaištaujama dėl to, kad jis nedirba kitų labui. Čia apriorišKai remiamasi prielaida, kad užsiėmimo pasirinkimas bus laisvas; ir jeigu dėl to kai kuriems žmonėms bus daug mokama už socialiai būtinus darbus, reikalaujančius retų įgūdžių, tai niekas negalės skųstis dėl susiklostančios pajamų nelygybės. Kitaip sakant, visuomenė turi įtvirtinti tokią tvarką, kuri teiktų žmonėms pakankamai paskatų, kad savanaudiškai pasirinkę jie atliktų tai, kas būtina visuomenei.

Rawlsas nedaug kalba apie naudojimąsi teisėmis neekonominėje erdvėje. Tačiau bet kuriuo atveju galima sakyti, jog knygos skirsniuose apie „individams galiojančius principus", kur sąžiningumas ir teisingumas

nagrinėjami kaip individų veiksmų atributai, niekur nėra reiškiama kokių nors abejonių dėl nesąžiningo naudojimosi tomis teisėmis, kurias garantuoja pamatinė struktūra. Priešingai, šioje *Teisingumo teorijos* dalyje tik patvirtinama idėja, jog žmonės padaro visa, ko iš jų gali būti reikalaujama, jeigu paklūsta teisingoms institucijoms arba, jeigu reikia, padeda jas įsteigti.[23]

Gali pasirodyti, jog tai, kaip Rawlsas komentuoja Mato ir Luko problemą (žr. aukščiau, 8 skirsnį) jį išvaduoja nuo priekaištų dėl lengvabūdiško požiūrio į institucijas, bent jau į tas, kurios nepriklauso ekonomikos sričiai. Ar tas komentaras neimplikuoja, jog turi egzistuoti tam tikrų mikro lygmens sąžiningumo principų? Tačiau faktiškai Rawlso komentaras tėra rafinuotas mėginimas apeiti problemos esmę, o būtent – ar turi būti kokių nors principų, apibrėžiančių sąžiningą naudojimąsi teisėmis? Prisiminkime, jog Rawlsas sako, kad „negalime įvairių atsitiktinių aplinkybių laikyti žinomais faktais, individualių preferencijų traktuoti kaip duotybių ir tikėtis, kad teisingumo (arba sąžiningumo) sąvokas mums išaiškins derybinių sprendimų teorijos. Pirminės pozicijos sąvoka konstruojama tam, kad išspręstų priimtino *status quo* problemą."[24] Tačiau pirminėje pozicijoje pasirenkami institucijų sandaros principai. Tad ką pasirinkimas pirminėje pozicijoje mums gali pasakyti apie Braithwaite'o problemą?

Kiek suprantu, Rawlsas veikiausiai tikisi, kad tokie principai implikuos socialinę taisyklę, neleidžiančią Matui pasinaudoti savo „grasinimo pranašumu". Vis dėlto labai tikėtina, kad bendroji taisyklė, kuri būtų nešališkai priimtina, leistų dviejų gretimų butų gyventojams muzikuoti vieną valandą kasdien. Todėl jeigu, kaip Braithwaite'o pavyzdyje, jie turi tik vieną ir tą pačią valandą, kai gali muzikuoti, vis vien susiduriame su Braithwaite'o problema – kaip sąžiningai paskirstyti solinio muzikavimo laiką. Šio klausimo peradresavimas į teisingų institucijų pasirinkimo klausimą yra prasmingas tik tuo atveju, jeigu tariama, kad savanaudiškas elgesys, išliekantis teisingų institucijų nustatytų apribojimų rėmuose, negali būti nesąžiningas.

Ar Rawlso pozicija yra tvirtesnė ten, kur kalbama apie ekonomikos dalykus? Manau, kad ne. Kad geriau tai parodytume, pažvelkime į darbo rinką, kuri liūdnai garsėja tuo, kad nė iš tolo neprilygsta idealiosios konkurencijos modeliui. Tam yra daugybė priežasčių, tačiau nurodysiu tik vieną – egzistuoja tai, ką ekonomistai vadina firmos specifiniu žmogiškuoju kapitalu. Tais atvejais, kai darbininkas, dirbdamas tam tikroje

firmoje, ilgainiui tai firmai įgyja didelę vertę, bet tokios pat vertės neturi kitam darbdaviui, turime derybinę situaciją. Ekonomikos teorija mums sako, jog jo atlyginimas gali būti bet kuriame diapazono taške tarp didžiausios sumos, kurią firma jam mokėtų, jei jis joje liktų, ir mažiausios sumos, kuri jį tenkintų, jeigu alternatyva būtų kito darbo ieškojimas. Jeigu manome, kad sąžininga būtų toji padėtis, kai jo atlyginimą lemia jo vertė firmai, o ne toji vertė, kurią jam teiktų kuri nors kita firma, tai turime manyti, jog sandoris privalo įvykti viename šio diapazono gale. Tačiau pačios rinkos funkcionavimo mechanizme nėra nieko, kas garantuotų būtent tokią baigmę.

Profesinių sąjungų pabrėžiama darbo stažo reikšmė yra vienas iš būdų dorotis su šia individualaus teisingumo problema. Tačiau reikia pripažinti, jog pati profesinių sąjungų galia kelia tam tikrų teisingumo problemų. Dėl šios galios santykinis kai kurių kitų darbininkų grupių atlyginimas tampa priklausomas nuo jų kolektyvinės derybinės galios, kuri savo ruožtu priklauso nuo grasinimo streikais. Tačiau abejotina, ar būtų sąžininga toji situacija, kur darbininkų padėtis priklausytų nuo jų galios sukelti chaosą nustojus teikti savo darbo paslaugas. Žodžiu, „rinka" nėra panacėja.[25]

Tai, ką čia sakiau, gali būti išversta į 8.1 lentelės klasifikaciją. Jeigu pripažįstame, jog žmonės, tenkindami vien savo interesus, gali naudotis bet kuriomis savo teisėmis, tai atitinkamas konstruktyvistinis sprendimas bus rastas viršutiniame kairiajame langelyje, kur matome Nasho pavardę. Tai atitinka optimalų savanaudišką abiejų pusių naudojimąsi savo teisėmis: jeigu joms pavyktų pasiekti efektyvią baigmę, tai ji atspindėtų pirmiausia tą žalą, kurią jos galėjo padaryti viena kitai kovoje dėl santykinio pranašumo ir paskui – jų santykinę derybinę galią žengiant nuo strategiškai motyvuoto nesusitarimo taško link Pareto ribos. Gali atrodyti keista, jog čia teigiama, kad Rawlsą derėtų talpinti virš brūkšnio pirmame 8.1 lentelės langelyje, tačiau, mano nuomone, tai yra neišvengiama implikacija dėl jo išpažįstamo grynojo procedūrinio teisingumo baigmių.

Jeigu atmetame grynąjį procedūrinį teisingumą šiame kontekste, tai turime pripažinti, jog naudojimasis teisėmis, kurias individams teikia teisingos institucijos, vis dėlto gali būti nesąžiningas. Turiu iškart pridurti, jog *kai kuriais* atvejais vis dėlto galime daryti išvadą, kad bet koks naudojimasis jomis būtų sąžiningas, tad šiais atvejais mūsų atsakymas sutaptų su Rawlso atsakymu. Tačiau tas atsakymas priklausys nuo konkrečios institucijos analizės. Jis nebus teikiamas kaip apriorinis tos instituci-

jos teisingumo vedinys. Vadinasi, vėl galime dirbti su 8.1 lentele ir galime pritaikyti visus jos langelius.

Šios išteklinio sprendimo aptarties pradžioje sakiau, jog nors manau, kad į rezultatą orientuotas teisingumas neabejotinai reikalauja atmesti grynąjį procedūrinį teisingumą, vis dėlto nemanau, kad būtų teisinga teigti atvirkščiai. Tikiuosi, jog tai, kas čia buvo pasakyta, leidžia teigti, jog į išteklius orientuotas institucijų teisingumas neimplikuoja grynojo procedūrinio teisingumo rezultatams pripažinimo. Įdomu būtų pasvarstyti, kodėl Rawlsas taip dogmatiškai nuo išteklinių principų institucijoms pereina prie grynojo procedūrinio teisingumo rezultatams. Spėju, kad jis nematė, kaip institucijų pasirinkimo pagrindas galėtų būti kitoks nei orientuotas į rezultatus. Tačiau į išteklius orientuota institucijų teisingumo teorija nepavirsta į rezultatą orientuota teorija, jeigu aprioriškai atsisakome pripažinti bet kurį šių institucijų funkcionavimo rezultatą. Galime visiškai pagrįstai teigti, kad tam tikra institucija yra teisinga (kad niekas negalėtų pagrįstai atsisakyti pripažinti jos principų) ir kartu teigti, kad ne visi jos funkcionavimo rezultatai yra sąžiningi.

Norint suprasti, jog tai nėra ta pati pozicija, kai pradedama nuo idealios galutinės baigmės ir žengiama prie jos prielaidų, pakanka pastebėti, jog gali nebūti jokio nedirbtinio būdo aprašyti į rezultatą orientuotais terminais visuminiam rezultatui, kurį nusako teisių paskirstymas ir sąžiningas naudojimasis šiomis teisėmis. Antai tarkime, kad pripažįstame testamento teisę, tarp jų ir tokius specifinius testamentus, iš kurių vieną aptarėme 1 skyriuje, kai paveldėtojai gauna pinigus tik tuo atveju, jeigu sutaria, kaip juos pasidalys. Rawlsas sakytų, kad jeigu pati institucija teisinga, tai bet kuris rezultatas, kylantis iš tokių testamentų, bus teisingas. Tarkime, kad su tuo nesutinkame. Galėtume sakyti, jog pinigai turi būti padalyti po lygiai. Arba galbūt galėtume sakyti, kad paveldėtojai gali dėl to derėtis, tačiau tik išlaikydami *status quo* kaip nesusitarimo tašką. (Pavyzdžiui, nė vienam iš jų nebūtų leista pasinaudoti tuo, kad kitas yra nelegalus imigrantas, ir versti kitą priimti jam nepalankų padalijimą.) Kad ir ką sakytume apie paveldo sąžiningo padalijimo kriterijų, rezultatas, kuris bus gautas jį taikant šiuo atveju, kažin ar bus tas, kurį galėtume dedukuoti iš bendrojo tam tikros pageidautinos galutinės būklės apibūdinimo. Jis bus aiškus dviejų skirtingų procesų rezultatas, ir kiekvienas iš tų procesų gali būti nepriklausomai vertinamas moralės požiūriu: institucija, kuri sukuria sąžiningų dalybų problemą, ir metodas, kuriuo naudojantis sprendžiama sąžiningų dalybų problema.

IX SKYRIUS

Teisingumo teorijų konstravimas (1): pirminės pozicijos teorijos

39. Įvadas

Kaip ir dvipakopių teorijų atveju, čia teigsiu, jog pirminės pozicijos teorijos gali būti apibrėžiamos pagal tai, kaip jos atsako į du klausimus. Čia vėl gauname dvi dichotomijas, o jas sugretinę gauname panašią keturių langelių lentelę; žr. 9.1 lentelę. Kaip iš jos matyti, pirmasis klausimas gali būti formuluojamas taip: „Ar principus turi rinktis žmonės, kurie žino savo asmeninę tapatybę, ar veikiau principai turi būti pasirenkami esant nežinojimo uždangai, kuri susitarimo dalyviams neleidžia turėti bent jau šios informacijos?" (Ji gali, kaip Rawlso teorijoje, reikalauti dar didesnių informacijos apribojimų, tačiau skiriamąja linija laikysiu informaciją apie asmens tapatybę.) Atsakymas į šį klausimą leidžia teoriją patalpinti į viršutinę arba apatinę 9.1 lentelės eilutę.

Antrasis klausimas yra apie principus besirenkančių žmonių motyvaciją. Keliame klausimą, ar jie vadovausis tik savo asmeniniais interesais (galbūt plačiąja prasme, aprėpiant visus jų tikslus, tarp jų ir altruistinius bei visuomeniškus), ar jie sieks susitarimo ieškodami principų, leidžiančių protingai suderinti jų konfliktuojančius interesus (intereso sąvoka ir čia gali būti interpretuojama plačiąja prasme).

Kiekvienas 9.1 lentelės langelis apibrėžia specifinę teisingumo teoriją. Kiekviena pirminės pozicijos teorija turi du aspektus. Norint įrodyti teiginį, kad tam tikras principas yra teisingumo principas, pirmiausia būtina pagrįsti specifinės pirminės pozicijos pasirinkimą. Turi būti atsakyta į klausimą: „Kodėl turiu pripažinti, kad principas, kuris bus pasirinktas šioje situacijoje, turi būti laikomas teisingumo principu?" Deramai apibrėžus pirminę poziciją, kita užduoties dalis, žinoma, bus mėginimas parodyti, jog šioje situacijoje žmonės pasirinktų tam tikrus principus.

Abi užduoties dalys yra vienodai būtinos dedukuojant apibrėžtus teisingumo principus, tačiau pirmoji dalis logikos požiūriu yra pirmesnė už

		Pusių motyvacija	
		Savo naudos siekis	Noras pasiekti protingą susitarimą
Informacijos prieinamumas	Visiškas	1 Rawlsas	2 Hume'as
	Asmeninės tapatybės nežinojimas	3 Harsanyi Rawlsas	4 Rawlsas

9.1 lentelė. Pirminės pozicijos teorijų struktūra

antrąją. Kol neturime įtikinamo pagrindo manyti, jog tai, kas bus pasirinkta tam tikros rūšies situacijoje, bus vienoks ar kitoks teisingumo principas, tol neverta gaišti laiko svarstant, kas joje galėtų būti pasirinkta. Tačiau jeigu įsitikiname, kad tai, kas būtų pasirinkta tam tikros rūšies situacijoje, išties būtų teisingumo principas, tada verta toliau dirbti su šia konstrukcija, net jeigu ji teikia neapibrėžtus rezultatus. Norint žinoti temperatūrą termometras, kad ir netikslus, bus naudingesnis nei pats tiksliausias barometras.

Nepaisant šio gana akivaizdaus fakto, kur kas mažiau pastangų buvo padėta keliant ir kritikuojant argumentus, kuriais remiantis apibrėžiama pirminė pozicija, nei keliant ir kritikuojant argumentus, kuriais remiantis iš vienokios ar kitokios pirminės pozicijos kildinami principai. Veikiausiai tai paaiškinama tuo, kad antroji problema yra palyginti lengvesnė. Žinome, kaip galima argumentuoti svarstant sprendimų priėmimo taisykles bei jų vedinius. Pirmoji problema yra kur kas neapibrėžtesnė. Nėra aišku, kaip galėtų būti ginamas arba kritikuojamas teiginys, kad tai, kas būtų pasirinkta tam tikros rūšies situacijoje, pripažintina kaip teisingumo principas. Šio diskusijos konteksto privalumas yra tai, kad jis verčia daugiau dėmesio skirti antrajam klausimui.

Aiškiai matyti, jog užpildydamas 9.1 lentelės langelius kiekvienam jų nemėginau rasti mikro ir makro pavyzdžio. Tai paaiškinama tuo, kad pirminės pozicijos teorijos paprastai teikia pagrindo nuo atskaitos taško nepriklausomiems sprendimams. Galima prisiminti, jog tada, kai svars-

čiau nuo atskaitos taško nepriklausomus sprendimus I dalyje, pabrėžiau, jog tokie sprendimai nėra lengvai pritaikomi sprendžiant mikro lygmens problemas, kai jos svarstomos atsietai nuo platesnio institucinio konteksto. Utilitarizmas natūraliai mus skatina žvelgti už konkretaus atvejo keliamų problemų ir mėgina siūlyti geresnę bendrąją tvarką, kuri leistų ateityje išvengti tokių problemų. O jeigu mums rūpi lygybė arba minimumo maksimizavimas, tai išties sunku suprasti, kodėl tokį atvejį turėtume svarstyti izoliuotai, siekdami (tarkime) vienodai pagerinti dviejų žmonių, kurių gerovės lygis visiškai skiriasi, padėtį. Taigi dar kartą esame verčiami apmąstyti institucijas, kurių funkcionavimas ilgalaikėje perspektyvoje tenkintų mūsų siūlomus kriterijus. Todėl tolesniame tekste pateiksiu nuorodų į I ir II dalies išvadas. Dėl tik ką nusakytų priežasčių atlikdamas šią analizę nemėginsiu ieškoti analogijų su dvipakopiais sprendimais. Paprasčiausiai kalbėsiu apie pirminės pozicijos teorijas apskritai, o jeigu reikės, remsiuos I ir II dalies išvadomis.

40. Teisingumas kaip sąžiningumas

Pirmasis 9.1 lentelės langelis apibrėžia tą pirminę poziciją, kai žmonės žino savo asmeninę tapatybę ir yra motyvuojami noro realizuoti savo asmeninius tikslus. Matome, kad čia yra Rawlso pavardė. Šią pirminės pozicijos koncepciją priskiriu Rawlsui, nes manau, kad būtent ją jis kėlė savo žinomame ankstyvajame straipsnyje „Teisingumas kaip sąžiningumas", iš kurio cituojame šio tomo epigrafe.

Šiame straipsnyje, paskelbtame trylika metų prieš *Teisingumo teorijos* pasirodymą, numatomos pagrindinės šios knygos temos (du teisingumo principai yra iš esmės tapatūs abiejose versijose), tačiau esama ir svarbių skirtumų. Svarbiausias iš jų yra tas, kad straipsnyje nėra nežinojimo uždangos mechanizmo, kurį randame *Teisingumo teorijoje*. Straipsnyje „Teisingumas kaip sąžiningumas" taikytina procedūra apibūdinama taip:

> Leiskime kiekvienam asmeniui siūlyti principus, pagal kuriuos galėtų būti sprendžiami jo skundai [socialinių institucijų atžvilgiu], tarus, kad juos priėmus ir kitų skundai bus sprendžiami panašiai, ir kad jokie skundai apskritai nebus svarstomi, kol nebus susitarta dėl jų sprendimo būdo. Kiekvienas turi suvokti ir tai, jog siūlomi ir priimami principai bus privalomi visiems panašiems atvejams ateityje. ... Idėja yra tai, kad iš kiekvieno reikalaujama *iš anksto* prisiimti tvirtą įsipareigojimą, kurį galėtų priimti ir kiti, ir kad niekam

> nesuteikiama galimybė kaitalioti skundų sprendimo kanonų – derinti jų prie savo konkrečios situacijos ar jų išsižadėti, kai jie nustoja tenkinti interesus. ... Šie principai nusakys sąlygas, kurioms esant kiekvienas lengviausiai susitaikys su savo interesų ribojimu apibrėžiant institucines praktikas, tarus, kad ir kitų interesai bus ribojami panašiai.[1]

Rawlsas sako, jog visuomenės narius privalome įsivaizduoti veikiant „teisingumo aplinkybėmis". Iš esmės tai yra tos pačios aplinkybės, kurios vėliau pasirodo *Teisingumo teorijoje*. Taigi turime „tarti, kad [visuomenės nariai] paprastai rūpinasi savo interesais; jų ištikimybė jų steigiamoms institucijoms paprastai grindžiama asmeninės naudos lūkesčiais".[2] Mes „tariame, kad šie asmenys turi daugmaž vienodų poreikių ir interesų, arba poreikių ir interesų, kurie įvairiais būdais papildo vienas kitą, ir todėl yra galimas jų produktyvus bendradarbiavimas; taip pat tariame, kad jie yra pakankamai lygūs savo galiomis ir gebėjimais, tad normaliomis sąlygomis nė vienas nėra pajėgus užimti viešpataujančios padėties kitų atžvilgiu."[3] Aptardamas teisingumo aplinkybių vaidmenį *Teisingumo teorijoje* (žr. aukščiau, 22 skirsnį) pabrėžiau, jog būtų beprasmiška teigti teisingumo aplinkybių galiojimą pirminėje pozicijoje. Tačiau tos rūšies pirminėje pozicijoje, kurią siūlo „Teisingumas kaip sąžiningumas", būtina, kad teisingumo aplinkybės galiotų žmonėms, kurie renkasi teisingumo principus. Teisingumo aplinkybės yra būtent tos sąlygos, kurioms esant galima pagrįstai tarti, jog pasirinktieji principai bus teisingumo principai.

Kyla pagunda tarti (nors, manau, tai būtų klaida), kad dėl šio apeliavimo į teisingumo aplinkybes Rawlso koncepcija patenka į dvipakopių teorijų draugiją. Turiu pripažinti, kad esama tam tikro pagrindo tokiai teksto ištraukos interpretacijai, kokia teikiama kaip šios knygos epigrafas, pirmojoje dalyje. Tai, ką Rawlsas sako apie Glaukono, Hobbeso ir Hume'o tradiciją, kuri teisingumą laiko aukštesniojo lygmens lošimu arba (tiksliau) tam tikra aibe taisyklių, galiojančių visiems būsimiems lošimams, iš pirmo žvilgsnio implikuoja, kad nėra pagrindo elgtis teisingai ten, kur nėra teisingumo aplinkybių. Ten, kur egzistuoja teisingumo aplinkybės, Glaukonas, Hobbesas ir Hume'as vieningai pripažintų, kad galimi tam tikri teisingumo principai, kurių laikydamasis kiekvienas laimėtų palyginti su padėtimi, kai nesilaikoma jokių teisingumo principų. Tačiau kur turime radikalią galių nelygybę (kur susiduriame su Gigo žiedo turėtoju, Hobbeso Dievu ar Hume'o žemesniųjų būtybių gimine), ten negalime teigti, kad kiekvienam būtų racionalu pripažinti teisingumo principus.

Tačiau man atrodo, jog ši interpretacija yra nesuderinama su tuo, ką Rawlsas sako minėtosios ištraukos paskutinėje pastraipoje. Gilesnė Rawlso teisingumo sampratos interpretacija turėtų paaiškinti, kodėl Rawlsas pabrėžia, jog teisingumo principų pripažinimas „yra viena iš elgesio formų, per kurias bendros praktikos dalyviai išreiškia tarpusavio pripažinimą vienas kitą traktuodami kaip asmenis su panašiais interesais ir gebėjimais."[4] Ir dar aiškiau: „Pastanga, kurios visada galima imtis – tai vienas kitam siūlyti ir priimti principus tariant, kad kiekvieno aplinkybės yra panašios; tam tikros praktikos vertinimas pagal šitaip gautus principus yra sąžiningumo kriterijaus taikymas jos atžvilgiu."[5] Pagal gilesnę interpretaciją, turime naudotis mintiniu eksperimentu keldami klausimą, kokius savo gyvenimo reguliavimo principus pasirinktų žmonės, gyvenantys teisingumo aplinkybėmis. Šie principai tada gali būti skelbiami kaip teisingumo principai. Tačiau kartą nustatę šiuos principus, galime sakyti, jog jie galioja net ten, kur nėra teisingumo aplinkybių. Taigi „praktikos vertinamos pagal principus", kurie gaunami *„tarus*, kad kiekvieno aplinkybės yra panašios" – nepriklausomai nuo to, ar jos iš tikrųjų panašios. Žinoma, teisingo elgesio motyvacija bus stipresnė ten, kur yra teisingumo aplinkybės, nes tokiu atveju teisingumas bus visiems naudingesnis (su sąlyga, kad visi elgiasi teisingai) už nevaržomos laisvės situaciją. Tačiau yra ir nepriklausomas teisingo elgesio motyvas, kylantis iš pripažinimo, jog kiti gali teisėtai reikalauti, kad į jų interesus būtų atsižvelgta.

Šiuo požiūriu teiginys, kad racionalus pasirinkimas teisingumo aplinkybėmis generuoja protingus principus, pats savaime teikia teisingo elgesio motyvą: norime, kad mūsų elgesys būtų protingas ta prasme, kad derintų mūsų interesus su kitų interesais taip, kad jam nešališkai būtų pritarta. O tai, žinoma, suartina Rawlsą su kitu Hume'u – su tuo, kuris mums sako, jog teisingumas yra dorybė, nes tarnauja bendram labui, o bendras labas yra mūsų kriterijus, nes jis teikia nešališką poziciją, kurią visi galime pripažinti.

Ankstesniame skirsnyje sakiau, jog pirminės pozicijos teorijos paprastai generuoja nuo atskaitos taško priklausomus makro lygmens principus. Tai iliustruoja tiek utilitarizmo principas, tiek Rawlso du teisingumo principai, nes juos galime taikyti neatsižvelgdami į tai, kaip žmonėms sektųsi tam tikrame nesusitarimo taške. 30 ir 36 skirsnyje argumentavau, kad Rawlso teisingumo principai negali būti įspausti į dvipakopių teorijų schemą. Iš to padariau išvadą, kad jeigu teisingumo principai turi būti priimti, tai būtina atsisakyti reikalavimo, kad teisingumas būtų įrodomai

pranašesnis už „visuotinį egoizmą" kiekvieno vien savo interesais besirūpinančio asmens požiūriu. Akivaizdžiai kyla klausimas, ar panašaus nenuoseklumo nėra straipsnyje „Teisingumas kaip sąžiningumas", nes jame mėginama derinti tuos pačius du teisingumo principus su idėja, kad teisingumas kiekvienam turi būti naudingesnis, palyginti su padėtimi nesusitarimo taške.

Argumentas, kurį pateiksiu atsakydamas į šį klausimą, bus gana sudėtingas, tačiau nemanau, kad pakaktų kokio nors paprastesnio. Argumentuosiu dviem etapais. Pirmiausia mėginsiu parodyti, jog „Teisingumas kaip sąžiningumas" *įkomponuoja savyje* dvipakopę konstrukciją, tačiau pats *nėra* tokia konstrukcija. Paskui teigsiu, kad jo siūlomas sprendimas išties priklauso nuo atskaitos taško, tačiau dėl specifinių aplinkybių, kurios negalioja dvipakopėms konstrukcijoms, tai negriauna dviejų teisingumo principų.

Jeigu teisingai suprantu „Teisingumą kaip sąžiningumą", tai pagrindinė šio straipsnio idėja yra tai, kad teisingumo reikalavimus atrandame keldami klausimą, kokie principai būtų pasirinkti kaip neatšaukiamai privalomi sąžiningo pasirinkimo situacijoje, kur sąžiningumą apibrėžia egzistuojančios teisingumo aplinkybės. Pirminės pozicijos dalyvių santykių sąžiningumas perduodamas pasirinktiems principams, ir dėl to jie laikytini teisingais. Iš čia – teisingumas kaip sąžiningumas. Rawlsas sako, jog „tipinės teisingumo aplinkybės" atspindi „moralės turėjimo sąlygas", kur „moralės turėjimas mažų mažiausiai turi implikuoti tai, kad pripažįstami tam tikri principai, nešališkai taikytini mano paties ar kieno nors kito elgesiui, tokie principai, kurie gali saistyti arba riboti mano paties interesų tenkinimo siekį."[6] Tad esant teisingumo aplinkybėms reikiama procedūra yra toji, kuri „racionalius ir sau naudos siekiančius asmenis skatina elgtis protingai". Sakyti, kad žmonės yra racionalūs, reiškia paprasčiausiai, kad „jie daugmaž aiškiai suvokia savo interesus; geba numatyti tikėtinus vienokios ar kitokios priimamos praktikos padarinius; ir geba išlaikyti tam tikrą savo veiksmų liniją, kartą nusprendę jos laikytis" ir t.t.[7] Protingumas yra sudėtingesnė sąvoka (nors ji turi būti apibrėžiama tik tame kontekste, kur pasirodo), kuri, mano manymu, turi išreikšti tokius dalykus, kaip pasirengimą pripažinti, jog į kitų reikalavimus turi būti atsižvelgta lygiai taip kaip ir į savo. Klausimas, kurį teks iškelti vėliau šiame skyriuje, yra tai, ar racionalumo, saistomo tam tikrų situacinių savanaudiškumo siekių apribojimų, išties pakanka protingumui generuoti. Tačiau dabar pakanka pabrėžti, jog Rawlsas teigiamai atsako į šį klausimą.

Kol kas atrodo, jog Rawlsas yra dvipakopių teorijų atstovas. Jis sako, jog ten, kur egzistuoja teisingumo aplinkybės, teisingumo principus kiekvienas laikys jam naudingais. Tačiau neigdamas tezę, kad Rawlsas yra dvipakopių teorijų atstovas, remiuosi tuo, kad jis nemano, jog teisingumo principai, priimti abipusiai naudingu susitarimu esant teisingumo aplinkybėms, netenka galios, kai tos aplinkybės išnyksta. Kartą nustatę, jog tam tikri principai būtų priimti nurodytoje pirminėje pozicijoje, galime sakyti, kad kiekvienas privalo jų laikytis nepriklausomai nuo to, ar tokia padėtis jam faktiškai labiau naudinga nei nesaistomos laisvės padėtis. Būtent tai turiu omenyje sakydamas, kad „Teisingumas kaip sąžiningumas" įkomponuoja savyje dvipakopę teisingumo teoriją, tačiau pats nėra ši teorija.

Tarkime, kad tam tikroje visuomenėje neturime teisingumo aplinkybių, nes jos narius skiria radikali galių nelygybė. Tokiu atveju dvipakopė teorija, kaip aš ją apibrėžiu, turėtų sakyti, kad joje nepritaikomi principai, priimti kaip abipusiai naudingi kontrafaktiniame pasaulyje, kur teisingumo aplinkybės galioja. Jeigu toji nelygybė pakankamai didelė (kaip Hume'o būtybių atveju), teisingumo taisyklėms apskritai gali nebūti vietos; kitaip sakant, gali nebūti jokių maksimizavimo apribojimų, kurie pagerintų kiekvieno padėtį palyginti su padėtimis, kur tų apribojimų nesama. (Formaliai: nebendradarbiavimo išlošis yra ant Pareto ribos.) Net jeigu galios nelygybė yra mažiau radikali (23 skirsnyje sakiau, jog pavyzdys gali būti šiuolaikiniai tarptautiniai santykiai), vis vien galime tarti, kad abipusiai naudingų apribojimų priėmimo sąlygos bus kur kas palankesnės galingiesiems nei jos būtų apylygių galių situacijoje. Tad negalime tikėtis, kad teisingumo principai, kurie būtų tinkami dvipakopiai sprendimai apylygių galių situacijoje, būtų suvokiami kaip visiems naudingi radikalios nelygybės situacijoje. Tačiau mano siūlomoje „Teisingumo kaip sąžiningumo" interpretacijoje visuomenėje, kur neegzistuoja teisingumo aplinkybės, būtų lygiai taip pat moraliai privalu laikytis principų, priimtų sąžiningoje pirminėje pozicijoje, kaip ir visuomenėje, kur tos aplinkybės egzistuoja.

Tai yra pirmoji mano argumento tezė. Mėginau parodyti, kuria prasme „Teisingumas kaip sąžiningumas" nėra dvipakopė teorija, nors iš pirmo žvilgsnio ji tokia atrodo. Antroji tezė, kurią turiu įrodyti, yra tai, kad tame straipsnyje naudojama konstrukcija vis dėlto gali generuoti nuo atskaitos taško priklausomą sprendimą, nes pirminė pozicija, generuojanti teisingumo principus, pati yra tipinė dvipakopė konstrukcija.

Mėginsiu paaiškinti, ką čia turiu omenyje. Kol kas „Teisingumo kaip sąžiningumo" pirminę poziciją apibūdinome kaip padėtį, kuriai esant žmonės savo interesus siekia tenkinti sąlygomis, kai jiems naudinga tarpusavyje pripažinti tam tikrus apribojimus jų tiesioginiams maksimaliems siekiams. Tačiau pakanka grįžti atgal ir pažvelgti į 8.1 lentelės kairįjį stulpelį, kur matome Hume'o ir Gauthier pavardes, kad suvoktume, jog derybos šiomis sąlygomis paprastai veda prie sprendimo, priklausančio nuo atskaitos taško. Kas įvyksta, kai dvipakopį sprendimą įkomponuojame teisingumo teorijoje taip, kaip tai atlieka Rawlsas „Teisingume kaip sąžiningume"? Atsakymas, atrodo, būtų tas, jog pirminėje pozicijoje gaunname nuo atskaitos taško priklausomą principų aibę ir tada sakome, kad šie nuo atskaitos taško priklausomi principai būtų moraliai privalomi žmonėms, nepriklausomai nuo to, ar jiems galioja teisingumo aplinkybės.

Reikia pripažinti, kad nelengva suprasti, kaip nuo atskaitos taško priklausomą sprendimą, priimamą hipotetinėje situacijoje, galima perkelti į realią situaciją, kuri *(ex hypothesi)* gali nuo jos esmingai skirtis. Nesu tikras, ar tai yra didesnė (ar mažesnė!) problema nei toji, kurią Gauthier kelia jo paties teorija, reikalaujanti rekonstruoti, ką žmonės turėtų būdami prigimtinėje būklėje. Kaip matėme 30 skirsnyje, Gauthier paprasčiausiai nekreipia dėmesio į šią problemą ir teikia sprendimą, kuris iš tikrųjų nėra priklausomas nuo atskaitos taško.) Laimei, mums nebūtina svarstyti praktinių problemų įgyvendinant sprendimą, kuris remiasi atskaitos tašku, egzistuojančiu pasaulyje, kuris gali būti kontrafaktinis. Vienintelis dalykas, kurį reikia suvokti, yra tai, kad natūralu tarti, jog „Teisingumo kaip sąžiningumo" pirminė pozicija generuoja nuo atskaitos taško nepriklausomą sprendimą. Tačiau kaip jau sakiau, sprendimas, kuris iš tikrųjų dedukuojamas iš pirminės pozicijos, yra akivaizdžiai nuo atskaitos taško nepriklausantys du teisingumo principai.

Tad klausimas būtų toks: „Kaip Rawlsui pavyksta, judant nuo nurodytos pirminės pozicijos, pasiekti du teisingumo principus, o ne kokį nors nuo atskaitos taško priklausomą sprendimą?" Atsakymo gairės mūsų jau buvo pažymėtos aptariant konstruktyvizmo ir kontraktarizmo santykį 7 skyriuje. Rawlsas pabrėžia, kad susitarimas dėl principų būtų neatšaukiamas: kartą pasirinkęs tam tikrus principus niekas negali reikalauti svarstymo atnaujinti todėl, kad jam nepatinka, kaip tie principai veikia jo paties atžvilgiu. Tad nors kiekvienas turi visą informaciją, jog informacija dirbtinai neribojama, natūralus ateities netikrumas ir numatomumas ramins interesų konfliktus, kurie paprastai kyla žmonėms, siekiantiems savo interesų.

Šį procesą galime iliustruoti grįžę prie 14 skirsnio, kur aptarinėjome bendras taisykles, reguliuojančias mikro lygmens interesų konfliktus. Jeigu jums ir man tektų tartis dėl taisyklių, kurių vienerius metus turėsime laikytis muzikuodami savo gretimuose butuose, tai veikiausiai turėsime konfliktuojančių interesų, nulemtų dabartinių mūsų skonių. Tačiau jeigu žinome, kad taisyklė, kurią pasirinksime, turės galioti visą mūsų gyvenimą, tai netikrumas dėl mūsų kintančių skonių bei aplinkybių ateityje veikiausiai mažins tą interesų konfliktą. Juk kiekvienas iš mūsų turime pripažinti, kad mūsų skoniai ir kiti svarbūs mūsų situacijos aspektai ateityje gali iš esmės pakisti. O jeigu mūsų užduotis yra ne vien pasirinkti taisyklę specifiniam atvejui, bet ir rasti principą, kuriuo bus remiamasi sprendžiant visus tam tikro tipo nesutarimus, tai tikėtina, jog ateities netikrumas susitarimą padarys kur kas lengviau pasiekiamą.

Rawlsas šią idėją išnaudoja iki galo. Jis mano, jog ten, kur pasirenkamieji principai turi būti visa apimančiais pamatinių institucijų vertinimo ir reguliavimo kriterijais, susitarimo dalyvių netikrumas dėl ateities bus toks didelis, kad apskritai neliks interesų konflikto. Remdamasis nepriklausomais savo naudos išskaičiavimais kiekvienas konverguos prie dviejų teisingumo principų.

Manęs čia nedomina nei tų principų turinys, nei konkretūs Rawlso mėginimai parodyti, kaip juos pasirinkti pirminėje pozicijoje, apibrėžtoje „Teisingume kaip sąžiningume". Čia svarbu suprasti, jog Rawlsas išvengia sprendimo, kuris būtų priklausomas nuo atskaitos taško, nes netikrumas dėl ateities tampa toks didelis, jog susitarimo dalyvių savanaudiški išskaičiavimai faktiškai sutampa. Pirminėje pozicijoje, kuri apibrėžiama kaip tokia, kur galioja teisingumo aplinkybės, susitarimo dalyviai siekia naudos sau; o tai reiškia, kad rinkdamiesi teisingumo principus jie turi tikėtis, jog teisingumas jiems bus naudingesnis nei nesaistomos laisvės padėtis. Tačiau dėl radikalaus netikrumo, kurį jie randa pirminėje pozicijoje, visi jie turi vienodus lūkesčius dėl bet kurios principų aibės ir, reikia manyti, vienodus lūkesčius dėl nesaistomos laisvės išlošių.

Tad nebendradarbiavimo atskaitos taškas visiems yra vienas ir tas pats. Kadangi jis nesuteikia pagrindo skirtingiems reikalavimams, žmonės pirminėje pozicijoje neturi jokio pagrindo siūlyti nuo atskaitos taško priklausomų principų. Kiekvienas apmąsto, kokie principai jam būtų naudingiausi ilgalaikėje perspektyvoje, ir kiekvienas pasiekia tą patį atsakymą – naudingiausi būtų Rawlso teisingumo principai. Jei šie principai ilgalaikėje perspektyvoje yra naudingesni už nesaistomos laisvės pa-

dėtį, niekam nerūpi, kokie būtų nebendradarbiavimo išlošiai. Taigi dėl šios pasirinkimo situacijos ypatumų nesusitarimo taškas čia gali atlikti dvi funkcijas, kurių iki šiol jam nepripažinome: jis gali funkcionuoti vien kaip slenkstinė vertė, kurią teisingumas turi pranokti; ir jis gali būti derinamas su sprendimu, tokiu kaip Rawlso principai, kuris nepriklauso nuo atskaitos taško.

Gali kilti klausimas, ar ši išvada neverčia mūsų peržiūrėti 30 ir 37 skirsnio tezę, kad nesusitarimo taško pripažinimas *Teisingumo teoriją* padaro prieštaringą. Atsakome taip: ji neturi būti atšaukta. „Teisingumo kaip sąžiningumo" specifika yra tai, kad teisingumo aplinkybės įtraukiamos į pirminę poziciją. Ir šioje hipotetinėje pasirinkimo situacijoje netikrumas yra toks didelis, kad (pagal Rawlsą) teisingumo aplinkybės virsta nešališkumo aplinkybėmis. Neturime pagrindo abejoti tuo, kad nešališkumo aplinkybės gali generuoti sprendimus, kurie nepriklauso nuo atskaitos taško, tad neiškyla jokių prieštaringumo problemų.

Teisingumo teorijoje problema iškyla tada, kai teisingumo aplinkybės iš pirminės pozicijos perkeliamos į realaus gyvenimo situaciją, kurioje turi būti taikomi teisingumo principai. Derybininkams dabar turi būti pasakyta, jog teisingumo aplinkybės iš tikrųjų galioja situacijose, kurioms jie konstruoja šiuos principus. O tai, žinoma, implikuoja, kad turi būti atrasta, jog principai, dėl kurių jie susitars, yra visiems naudingi ne tik *ex ante*, bet ir *ex post*. Nežinojimo uždangai pakilus jie turi atrasti, kad teisingumas teikia sprendimą dvipakopiame lošime, kuris lošiamas visiško informuotumo sąlygomis.

Apibendrinant šią „Teisingumo kaip sąžiningumo" analizę galima sakyti, jog koncepcijos talpinimas viršutinėje 9.1 lentelės eilutėje yra klaidinantis. Nors turime reikalų su „visiško informuotumo" teorija, Rawlsas mano, kad principų būsimojo poveikio empirinis neapibrėžtumas lemia kiekvieno vienodus lūkesčius bet kurio principo atžvilgiu. Taigi teorija iš tikrųjų priklauso trečiajam langeliui, kurį apibrėžia savanaudiška motyvacija ir asmeninės tapatybės nežinojimas, o tai, žinoma, yra toji teorija, kuri dėstoma *Teisingumo teorijos* 3 skyriuje.

Nesunku suprasti, kodėl Rawlsas pakeitė teorijos formuluotę. Juk vis dėlto žmonės gana tvirtai žino, kad nepasikeis, pavyzdžiui, jų rasė ar lytis, tad jie gali turėti priešingų interesų net dėl neatšaukiamų principų, tokių interesų, kurie grindžiami skirtingais lūkesčiais dėl alternatyvių principų poveikio tiems interesams. Pasižymintys didesne dvasine ar fizine galia negali būti tikri, kad jos nepraras (pavyzdžiui, dėl sunkios ligos), tačiau jie vis

dėlto gali manyti, kad jiems naudinga palaikyti tas ekonomines institucijas, kurios leistų išlaikyti savo rankose didžiąją dalį savo pajamų ir remtis privačiu draudimu dorojantis su netikrumu, o ne tas institucijas, kurios būtų grindžiamos labiau egalitariniu principu. Išties sunku suprasti, jei kalbame apie dorojimosi su rizika galimybes, kaip didelių turtų savininkai galėtų klysti atsisakydami pripažinti principą, kuris negarantuoja privačios nuosavybės saugumo nuo perskirstymo ar kolektyvizavimo.

Akivaizdus atsakas į šią kritiką – atsisakyti tezės, kad vienodus lūkesčius garantuos ateities netikrumas, ir įtraukti į teoriją šią sąlygą tiesiogiai – postuluojant, kad susitarimo dalyviai pirminėje pozicijoje vadovaujasi vienodais lūkesčiais. O tai, žinoma, yra pasiekiama pirminėje pozicijoje naudojant nežinojimo uždangą. Kitame skirsnyje mėginsiu išsiaiškinti, ką galima pasakyti apie tokią teoriją.

41. Pirminės pozicijos konstravimas

Nežinojimo uždanga – kam jos reikia?

Pažvelkime į apatinę 9.1 lentelės dalį. Dvi teisingumo teorijas trečiame ir ketvirtame langelyje vienija tezė, kad pirminėje pozicijoje turi veikti nežinojimo uždangos mechanizmas, kuris nuo susitarimo dalyvių nuslepia bent jau informaciją apie jų asmeninę tapatybę. Langeliai skiriasi tuo, kokia motyvacija priskiriama susitarimo dalyviams. Kairysis langelis simbolizuoja idėją, kuria vadovaujasi Harsanyi ir Rawlsas (ypač *Teisingumo teorijos* 3 skyriuje), kad susitarimo dalyviai savo tikslų turi siekti esant tam tikriems informaciniams apribojimams. Dešinysis langelis simbolizuoja idėją, apie kurią šiame skirsnyje dar kalbėsiu, kad susitarimo dalyvius turi motyvuoti noras pasiekti protingą susitarimą.

Noriu parodyti, jog nežinojimo uždangos vaidmuo radikaliai skiriasi pirminėse pozicijose, apibrėžiamose šių alternatyvių motyvacijų. Jeigu tariama, kad susitarimo dalyviai siekia tik savo pačių naudos, nežinojimo uždanga atlieka esminį vaidmenį. Tačiau jeigu tariama, kad jie siekia protingo susitarimo, nežinojimo uždanga nėra būtina – ji tėra euristinė priemonė, kuria kartais galima pasinaudoti, tačiau ja nebūtina vadovautis ieškant sprendimų. (Kad nežinojimo uždanga yra būtina turint reikalų su savanaudiška motyvacija – tuo galima įsitikinti pastebėjus, jog jeigu „Teisingumo kaip sąžiningumo" teoriją įrašome į jai deramą vietą trečiame langelyje, tai pirmasis 9.1 lentelės langelis lieka tuščias.)

Panagrinėkime tą pirminę poziciją, kur individų motyvacija yra naudos siekis sau. Atrodo, jog tam, kad tokia pirminė pozicija atspindėtų nešališkumo aplinkybes, ji turėtų blokuoti galingųjų galią primesti savo valią kitiems. Teisingumas kaip nešališkumas pabrėžia, kad neleistina laikyti teisingomis tokių susitarimo sąlygų, kurios paprasčiausiai atspindi derybinių galių pusiausvyrą. Jeigu sakome, kad norime pašalinti strateginę nelygybę, tai faktiškai sakome, jog susitarimo dalyviai gali siūlyti bet kokių jiems patiems naudingų principų, tačiau neturi būti jokių apribojimų siūlomiems principams, kildinamiems iš padėties, kurią jie turėtų susitarimui neįvykus. Jeigu sustojame šiame taške, tai susiduriame su akivaizdžia problema, kad susitarimo dalyviai dabar neturi jokios paskatos apriboti savo reikalavimų tais reikalavimais, kuriuos galėtų pripažinti kiti. Pašalinus nesusitarimo taško sankciją maksimizacinis siekis nebėra ribojamas kokio nors spaudimo pasiekti tarpusavio susitarimą.

Jeigu paprasčiausiai klausiame žmonių, turinčių visą informaciją apie savo asmenines savybes, savo socialinę padėtį ir t.t., kokios institucijos labiausiai pasitarnautų jų tikslams, tai neišvengiamai gauname visiškai skirtingus skirtingų žmonių atsakymus. Tik jeigu kiekvieno tikslų realizavimas būtų kiekvieno kito tikslų realizavimo sąlyga, galėtume tikėtis susitarimo. Taigi šioje pirminės pozicijos konstrukcijoje susitarimas gali būti pasiektas tik tuo atveju, jeigu susitarimo dalyviams neleidžiama žinoti savo pačių asmeninės tapatybės. Tik privertę juos atsidurti padėtyje, kai jie faktiškai sprendžia tą pačią sprendimo priėmimo problemą, galime pasiekti susitarimą.

Dabar panagrinėkime alternatyvią pirminės pozicijos formuluotę, kai susitarimo dalyviai siekia rasti protingo susitarimo pagrindą. Nežinojimo uždanga čia gali atlikti tam tikrą vaidmenį, tačiau ji nėra esminė skirtingų žmonių su skirtingais interesais susitarimo sąlyga. Jeigu prašome žmonių pasakyti, koks sprendimas, jų manymu, būtų protingiausias žvelgiant į jį iš pozicijos visų suinteresuotų pusių, kurias galėtų paveikti atsakymas (įskaitant jų pačių poziciją), tai nėra jokio pagrindo manyti, jog skirtingas padėtis užimantys žmonės būtinai turi nesutarti. Be abejo, kai kurie žmonės gebės lengviau nei kiti pasitelkti savo sąžiningumo jausmo ir vaizduotės galias, kurias būtina pasitelkti deramai atsakant į šį klausimą. Tačiau teiginys, kad žmonės, užimantys skirtingas padėtis, niekada negalėtų to padaryti ir pasiekti tokio susitarimo, prieštarauja mūsų patirčiai.

Žinoma, kiekvienas žmogus į pasaulį žvelgia iš savo perspektyvos. Net vengiant atviro savanaudiškumo išlieka subtilesnis tendencingumas teigiamai vertinant žmones, kurie priklauso artimam asmenybės tipui arba išpažįsta panašią pasaulėžiūrą. Tačiau galiausiai galime griebtis nežinojimo uždangos. Rawlsas, siūlydamas kelti klausimą, ką pasirinktų žmonės nusileidus nežinojimo uždangai, paprasčiausiai reikalauja, kad nekreiptume dėmesio į tą savo šališkumą, kuris atsirastų mums žinant, kokie teisingumo principai mums būtų asmeniškai naudingiausi.

Dažnas ir visiškai teisėtai naudojamas žingsnis moralinėje argumentacijoje yra tas, kai sakoma „Taip nekalbėtum, jeigu nebūtum X", kur X yra bet kas, kam būtų naudinga laikytis tokios pozicijos. Be abejo, toks argumentas yra *ad hominem*: jis nenurodo kritikuojamos pozicijos klaidų, bet išreiškia įtarimą dėl jos besilaikančio asmens motyvų. Tačiau kai kuriais atvejais tokia kritika būna taip akivaizdžiai teisėta, jog net neverta svarstyti paties argumento pagrįstumo.

Čia svarbiausia yra tai, kad teiginys „Taip nekalbėtum, jeigu nebūtum X", išreiškia pozicijos *kritiką* tik tuo atveju, jeigu toji pozicija teikiama kaip pagrįsta, teisėta, sąžininga ar pan. (Jeigu asmuo paprasčiausiai sakytų, kad tam tikra institucija ar politika jam yra naudinga, tai teiginys, jog jis kažko nesakytų, jeigu pats nebūtų X, nereikštų jokios kritikos. Jis galėtų su tuo sutikti sakydamas „Taip, man ji naudinga būtent dėl to, kad esu X".) Nežinojimo uždangą galime suvokti kaip atsakymo, kurį galėtų pateikti asmuo kilus abejonių dėl jo *bona fides*, formalizavimą. Įsivaizduokime asmenį, kuris mėgina atremti kaltinimą, jog tam tikrą principą jis laiko teisingu tik todėl, kad jam tai naudinga. Jis galėtų pasakyti: „Pripažįstu, tas principas man naudingas, nes esu X. Tačiau jį laikyčiau teisingu, net jeigu nežinočiau, kad esu X."

Šiame atsakyme nežinojimo uždangos idėja nėra esminis dalykas, ir tai galime suprasti pastebėję, jog jį galima suformuluoti nieko nekalbant apie tai, ką tas asmuo galvotų, jeigu nežinotų esąs X. Iš tikrųjų jis sako tik tai, kad laikytųsi to paties principo nepriklausomai nuo to, kaip tai paveiktų jį patį. Nuoroda į nežinojimo uždangą tėra teiginio retoriškai įtaigesnio pateikimo būdas. Tačiau kadangi praktiškai neįmanoma tokio teiginio patikrinti, jis iš tikrųjų nereiškia nieko daugiau, kaip tik pretenziją į nešališkumą.

Tačiau tai nereiškia, kad retorika nieko negali pridėti argumentacijai. Kai žmogų skatiname į problemą pažvelgti atsietai nuo savo interesų, paprastai pasitelkiame hipotetinių pavyzdžių (nebūtinai išgalvotų) tikėda-

miesi, kad suprasdami šiuos pavyzdžius jie kreips mažiau dėmesio į savo pačių interesus. Bene ankstyviausias rašytinis šios formos moralinės argumentacijos pavyzdys yra pranašo Natano naudota strategija įtikinėjant karalių Dovydą pajausti kaltę dėl to, kad užmušė Hetietį Uriją, norėdamas vesti jo žmoną Betsabėją. Natanas papasakojo Dovydui apie turtuolį, kuris „turėjo labai daug avių ir jaučių", bet pasiėmė iš beturčio „vieną mažą avelę". Ir kai Dovydas užsidegė „didžiausia rūstybe prieš aną žmogų ... Natanas tarė jam: „Tu esi anas vyras.""[8] Tai yra neesminio naudojimosi nežinojimo uždangos metafora pavyzdys. Kitaip sakant, postuluojama, kad karalius geba daryti moralinius vertinimus, tačiau dažnai tampa aklas, kai paliečiami jo paties interesai, ir dėl to deramai nesinaudoja savo moraline galia.

Kodėl savanaudiški interesai?

Dabar pereikime nuo viršutinės ir apatinės 9.1 lentelės dalies perskyros prie kairiosios ir dešiniosios pusės perskyros. Kodėl esame tikinami, kad tai, dėl ko bus susitarta žmonėms siekiant apginti savo interesus, bus teisinga, net jeigu jų svarstymai vyksta už nežinojimo uždangos? Pripažinkime, kad nešališka moralė negali būti tapatinama su savanaudžių žmonių, kurie žino apie save viską, kolektyvinio pasirinkimo rezultatu. Kodėl turėtume daryti išvadą, jog ji gali būti tapatinama su savanaudžių žmonių, kurie apie save nežino nieko, kolektyvinio pasirinkimo rezultatu? Galbūt derėtų padaryti išvadą, jog nešališka moralė neatsiranda iš savanaudiško pasirinkimo, kad ir kaip manipuliuotume likusiomis pirminės pozicijos apibrėžimo charakteristikomis.*

Nemanau, kad Harsanyi kur nors tiesiogiai kalbėjo apie šią problemą. Rawlsas ją nagrinėjo, tačiau neatrodo, kad skyrė jai tiek dėmesio, kiek vertėtų jai skirti tokiame esminiame teisingumo teorijos konstravimo eta-

* Analogišką mintį tiksliai formulavo C. D. Broadas komentuodamas R. M. Hare'o idėją, kad moralės principas – tai iš esmės savanaudiškas pasirinkimas, ribojamas jo universalizacijos reikalavimo. „Hare'as sako, kad A bus linkęs manyti, jog būtų *neteisinga* su B pasielgti tam tikru būdu, jeigu įsivaizduodamas save B vietoje jis suvokia, kad jam *nepatiktų* toks elgesys. ... Man atrodo, kad *logikos* požiūriu, čia svarbu tik tai, kad A turi nuspręsti, jog būtų neteisinga kitam jį patį traktuoti taip, kaip jis norėtų traktuoti B. Klausimas, ar jam *patiktų*, ar *nepatiktų* būti traktuojamam šitaip, logikos požiūriu atrodo nereikšmingas" (*Broad's Critical Essays in Moral Philosophy*, ed. David Cheney [London: George Allen and Unwin, 1971], p. 313).

pe. Kiek suprantu, postulatą, kad žmonės pirminėje pozicijoje vadovaujasi savo pačių interesais, Rawlsas grindžia tuo, kad tik šitaip teorija gali duoti apibrėžtų rezultatų. „Sakyti, kad pirminėje pozicijoje būtų pasirinkta tam tikra teisingumo samprata, reiškia sakyti, kad racionalaus svarstymo procese, kuris tenkina tam tikras sąlygas ir yra saistomas tam tikrų apribojimų, būtų prieita prie tam tikros išvados. Jeigu reikėtų, atitinkama argumentacija galėtų būti išdėstyta formaliau."[9] Be racionalios (t.y. savanaudiškos) motyvacijos postulato „apskritai negalėtume išrutulioti kokios nors apibrėžtos teisingumo teorijos. Turėtume tenkintis miglota formule, jog teisingumas yra tai, dėl ko būtų susitarta, ir negalėtume ko nors konkretaus pasakyti apie tokio susitarimo turinį. Formalių teisingumo sąvokos apribojimų, kurie tiesiogiai taikomi principams, mūsų tikslui nepakanka."[10]

Manau, kad šis savanaudiškumo postulatą ginantis argumentas, kad esą jis leidžia gauti apibrėžtus rezultatus, susiduria su dilema, kurios vienas smaigalys pasmeigia Harsanyi, o kitas – Rawlsą. Įtikinamų rezultatų gavimas nėra vien vienareikšmiškų išvadų iš tam tikrų prielaidų dedukavimo klausimas. Pačios prielaidos turi būti paprastos ir aiškios, ir šiuo požiūriu Harsanyi yra pranašesnis. Juk jeigu žmonių motyvu laikome naudingumo maksimizaciją ir ją apribojame paprasčiausia nežinojimo uždanga, kuri jiems neleidžia pasinaudoti savo strateginiais pranašumais, tai gauname Harsanyi konstrukciją ir Harsanyi rezultatą. Tačiau problema čia yra tai, kad paprastos ir aiškios prielaidos gali būti neįtikinamos. Tarkime, jog iš pradžių nesu linkęs patikėti, kad visada turiu būti pasiruošęs aukoti savo paties interesus, jei tai darydamas galiu kažkam kitam duoti daugiau naudos, arba galiu daugeliui žmonių duoti nedaug naudos, kuri kumuliatyviai yra didesnė už mano intereso tenkinimo naudą. Nemanau, kad įgyju pakankamo pagrindo pakeisti šią savo nuostatą, jeigu man pasakoma, kad būdamas naudingumo maksimizatoriumi po plona nežinojimo uždanga būtent tokią nuostatą pripažinčiau kaip principą. Galėčiau sutikti, kad tokiu atveju išties taip pasielgčiau, tačiau po to paklausčiau: „Na ir kas iš to?"

Šis mano komentaras neabejotinai patiktų Rawlsui. Tačiau dabar atsiremiame į kitą dilemos smaigalį: norėdami gauti įtikinamesnių rezultatų turime aukoti prielaidų paprastumą ir aiškumą. Pritardamas mano pateiktai Harsanyi kritikai Rawlsas sakytų, kad Harsanyi pirminės pozicijos konstrukcija yra pernelyg supaprastinta. Negalime tenkintis plonąja nežinojimo uždanga, kuri tik nuslepia susitarimo dalyvių asmens

tapatybę; turime ją labiau riboti, kad savanaudiškais motyvais grindžiamas pasirinkimas tenkintų reikalavimus, atspindinčius „teisingumo sąvokos apribojimus." Tačiau šiai procedūrai galima iškart paprieštarauti: jeigu tam tikras pirminės pozicijos apibrėžimas gali būti pateisinamas tik tada, kai generuoja tam tikrus geidžiamus rezultatus, tai pati konstrukcija nieko neprideda prie intuityvaus įtaigumo, kurį gali turėti vienokie ar kitokie principai.

Manau, kad ganėtinai yra aišku, kaip Rawlsas atsakytų į šią kritiką. Jau sakiau (34 skirsnyje), kad nederėtų visiškai paraidžiui interpretuoti neatsargaus Rawlso teiginio apie tai, kad „pirminę poziciją norime apibrėžti taip, kad gautume geidžiamą sprendimą."[11] Nederėtų manyti, kad jis čia sako, jog galime paprasčiausiai susigalvoti bet kokią pirminę poziciją, kuri leistų gauti mūsų geidžiamų rezultatų. Jo konstruojama specifinė pirminė pozicija gali būti ginama apeliuojant į tai, kad įkūnija moralės požiūriu pripažintinus teisingumo bruožus: „Bet kuris pirminės pozicijos bruožas gali būti deramai paaiškintas."[12] Tačiau manau, jog problema, iškylanti Rawlsui, yra paprasčiausiai tai, kad pirminės pozicijos su savanaudiško pasirinkimo motyvacija neįmanoma apibrėžti taip, kad ji atspindėtų jo pamatinius moralinius įsitikinimus. Klaidingas pats konstrukcijos pagrindas, ir joks detalių taisymas negali pašalinti esminio gedimo.

Geriausiai tai paaiškinsiu atkreipęs dėmesį į vieną iš pagrindinių Rawlso teorijos elementų – į vadinamąją asmenų atskirumo tezę. Nors šios frazės prasmė yra gana miglota, manau, kad ją vartodamas Rawlsas siekia pabrėžti, jog kiekvienas asmuo turi tik vieną gyvenimą. Tad žmogus, kuriam nesiseka gyventi esamos socialinės tvarkos sąlygomis, neturi jokio pagrindo su tuo susitaikyti vien todėl, kad kai kuriems kitiems žmonėms labai sekasi. Iš čia, matyt, daroma išvada, kad negalime tam tikros socialinės situacijos vertinti agreguodami skirtingų žmonių gerovę: vieno asmens vargų negali atsverti kito asmens džiaugsmai. Tai reiškia, jog turime atmesti kaip moraliai bereikšmį teiginį, kad tam tikra socialinė tvarka yra pateisinama todėl, kad tas, kuriam joje nesiseka, *ex ante* būtų ją rinkęsis priimdamas riziką atsidurti bet kurio kito asmens vietoje tos tvarkos sąlygomis. Juk iš tikrųjų niekada nebuvo tokios pirminės pozicijos su jos nežinojimo uždanga ir niekada nebuvo tokio lošimo. Buvo ir yra tik skirtingi žmonės su jų skirtingais likimais. Ir negalime šių likimų nelygybės pateisinti nuorodomis į hipotetinius azartinius lošimus.

Žinoma, kartkartėmis Rawlsas sako, jog pirminės pozicijos žmonių nedera įsivaizduoti kaip lošėjų, mėginančių ištraukti laimingą kortą jiems nežinant, kuo jie bus, kai nežinojimo uždanga pakils. Tačiau problema yra tai, kad visa konstrukcijos logika neleidžia kitaip traktuoti šio pasirinkimo problemos. Visa, ką Rawlsas gali padaryti, jeigu neišsižada prielaidos, kad pirminės pozicijos dalyviai siekia maksimizuoti savo naudą, tai mėginti jų lošimą padaryti nepanašų į lošimą – pirminei pozicijai suteikti papildomų bruožų. Tačiau šie papildymai niekada neveda teisinga kryptimi, nes nėra būdo, kaip jie galėtų įveikti neatitikimo tarp pamatinės asmenų atskirumo idėjos ir racionalaus pasirinkimo netikrumo sąlygomis mechanizmą.

Žvelgdami į Rawlso teorinę raidą, manau, galime pastebėti jo tendenciją reaguoti į teisingumo principų dedukcijos (kurios esminis turinys išliko nepakitęs) kritiką įtraukiant vis daugiau papildomų elementų į pirminės pozicijos apibrėžimą. Antai, kaip matėme, straipsnyje „Teisingumas kaip sąžiningumas" Rawlsas rėmėsi idėja, kad vien ateities netikrumas žmonėms neleis siūlyti principų, kurie būtų sukurpti pagal jų pačių asmenines savybes ar aplinkybes. *Teisingumo teorijoje* šį natūralų netikrumą pakeičia nežinojimo uždangos postuluojamas netikrumas. Ta pati tendencija reiškiasi jo vėlesniuose rašiniuose. Loginis plyšys tarp prielaidų ir išvadų vis labiau siaurėja, tad išvados beveik pavirsta prielaidų kartojimu.

Antai Dewey paskaitose, kur Rawlsas performuluoja savo teoriją, pirminės pozicijos dalyvių motyvacija išlieka formaliai nepakitusi, tačiau jų maksimizacinio pasirinkimo prasmė yra transformuojama informacijos, turimos apie savo norų pobūdį.[13] Dabar jiems pranešama, jog jie turi tris „aukštesnio lygmens interesus", kurie juos „motyvuoja". Rawlsas sako, jog „susitarimo dalyvių motyvacija atitinka moralinių asmenų motyvaciją,"[14] o tai reiškia motyvaciją tokių asmenų, kurie vadovaujasi būtent šiais aukštesniojo lygmens interesais. Pasak Rawlso, du iš šių trijų aukštesniojo lygmens interesų yra „aukščiausiojo lygmens". Šie interesai siejami su naudojimusi dviem „moralinėmis galiomis". Pirmoji moralinė galia yra „gebėjimas turėti teisingumo jausmą". Antroji – „gebėjimas formuoti, revizuoti ir racionaliai realizuoti tam tikrą gėrio sampratą". Yra ir trečias, tačiau priklausomas aukštesniojo lygmens interesas, kurį nusako žmonių noras „realizuoti savąją gėrio sampratą, kad ir kokia ji būtų".[15]

Pastarasis interesas yra gana aiškus ir būtent jį *Teisingumo teorijoje* Rawlsas laikė motyvacine jėga pasirenkant du teisingumo principus pir-

minėje pozicijoje. Tačiau du „aukščiausiojo lygmens interesai" į prielaidas permeta dvi esmines Rawlso išvadas. Teisingumo „aukščiausias reguliacinis"[16] statusas *Teisingumo teorijoje* buvo laikomas probleminiu, ir beveik visą III-ąją tos knygos dalį Rawlsas skyrė tam, kad jį pagrįstų remdamasis socialinės psichologijos faktais. Tuo tarpu dabar teisingumo prioritetas postuluojamas nuo pat pradžių ir daroma prielaida, kad žmonės, kuriems renkami principai, labiausiai nori būti teisingi. O laisvės prioritetas skirtumo principo atžvilgiu, kurį *Teisingumo teorijoje* Rawlsas teikė tik kaip istoriškai nulemtą dalyką, galiojantį tik palyginti pasiturinčiose visuomenėse, irgi jau nebėra probleminis. Juk jeigu asmens gebėjimas formuoti ir revizuoti savo tikslus turi aukštesnį prioritetą už jo paprastesnius norus (pavyzdžiui, norą turėti maisto ir pastogę), tai pirmojo ir antrojo teisingumo principo konflikto atveju sprendimas yra žinomas iš anksto.

Atrodo, jog Rawlsas atrado metodą, kuriuo teorijos išeigoje jis gali gauti bet kokį rezultatą ir paprasčiausiai jį pateikti kaip teorijos įeigos elementą. Jeigu pirminės pozicijos dalyvių norai yra gana griežtai susieti su informacija apie tai, ko jie nori realiame gyvenime, tai visai nesunku iš jų išgauti bet kokį geidžiamą pasirinkimą.

Apibūdindami Rawlso darbus po *Teisingumo teorijos* turbūt galėtume sakyti, jog remdamasis idėja, kuri jam padėjo atsikratyti problemų, susijusių su ateities kartomis, jis vis labiau plečia jos taikymo sritį. Kaip matėme 24 skirsnyje, *Teisingumo teorijoje* Rawlsas siūlo atsižvelgti į ateities kartų interesus ir priimti tai, ką jis vadina „motyvacine prielaida". Tai reiškia, kad žmonėms už nežinojimo uždangos pasakoma, jog realiame gyvenime jiems rūpi jų palikuonių gerovė. Todėl šalia visų kitų interesų, į kuriuos jie atsižvelgia savo svarstymuose, jie turi atsižvelgti į savo suinteresuotumą bent dviejų savo palikuonių kartų gerove. Akivaizdu, kad priėmęs šią prielaidą Rawlsas nesunkiai prieina prie išvados, jog teisingumo principai turi atspindėti rūpinimąsi bent dviejų ateities kartų gerove.

Kaip pabrėžiau 24 skirsnyje, tam, kad ši dedukcija galėtų paliesti realios visuomenės narių teisingumo jausmą, jiems faktiškai turi rūpėti jų palikuonių gerovė tiek, kiek nusako toji informacija, kuria žmonės vadovaujasi pirminėje pozicijoje. Vadinasi, ateities kartų interesų sauga tampa visiškai priklausoma nuo to, kiek tie interesai rūpi dabartinių realių visuomenių nariams. Jeigu jiems išties rūpi tie interesai, tai teisingumas (jų pačių tarpusavio santykiuose) reikalauja, kad jie imtųsi ati-

tinkamų priemonių. Tačiau jeigu tie interesai jiems nerūpi, tai nėra jokių argumentų, kurie įtikintų, kad į juos privalu atsižvelgti. (Tai išplaukia iš to, kad ateities kartų interesai pateikiami tik kaip vienas iš daugelio interesų, kuriais vadovaujasi gyvenantys dabartyje.) Vis dėlto veikiausiai mes pripažintume, kad būtų neteisinga nepaisyti ateities kartų interesų, net jeigu dabartyje gyvenantiems žmonėms atrodo, jog neverta į juos atsižvelgti.

Visa tai gali būti perkelta *mutatis mutandis* į „motyvacines prielaidas", kuriomis Rawlsas apstatė savo teoriją Dewey paskaitose. Jeigu faktiškai jūs neturite tų aukštesniojo lygmens interesų, kuriuos jums priskiria Rawlsas, tai bet kuri šia prielaida grindžiama teorija jums yra visai nesvarbi. Kad ir kaip sėkmingai darbuotųsi pirminės pozicijos dalyviai konstruodami principus visuomenei, kur kiekvienas vadovaujasi šiais aukštesniojo lygmens interesais, jų darbo rezultatai jums visai nerūpės.

Reikia pabrėžti, jog jeigu žmonės, į kuriuos Rawlsas apeliuoja, nesilaiko tų prioritetų, kuriuos pats postuluoja, tai jis neturi jokių argumentų, kuriais remdamasis galėtų juos įtikinti pakeisti savo nuomonę. Jis pripažįsta, kad „moralinio asmens koncepcija, priskirianti asmeniui tam tikrų aukščiausiojo lygmens interesų, apibrėžia tai, kas bus laikoma pirminėmis gėrybėmis" ir priduria, jog tai sakydamas jis koreguoja „*Teisingumo teorijos* idėjas, nes gali atrodyti, jog ten pirminių gėrybių sąrašas laikomas vien psichologinių, statistinių ar istorinių tyrimų rezultatu."[17]

Šis ribotumas ypač išryškėja, kai kalbame apie tarptautinės pamatinės struktūros teisingumą. Šiuo atveju toji psichologija, į kurią apeliuoja Rawlsas, atrodo ypač neįtikinama, jeigu tariama, kad ji galioja visam pasauliui. Net labai paviršutiniškas kitų kultūrų pažinimas leidžia daryti išvadą, kad daugelyje pasaulio vietų ji atrodytų gana keista. (Pats Rawlsas sako, jog jis „apeliuoja į viešąją demokratinės visuomenės kultūrą.")[18]

Žinoma, galėtume mėginti dorotis su šia problema – paprasčiausiai pripažinti jos egzistavimą ir teigti, kad nešališka tarptautinių santykių moralė gali būti taikoma tik tų šalių santykiams, kurių piliečiams priskiriama Rawlso postuluojama psichologija. Tačiau tai reikštų, jog teisingumas nuo mūsų pasitraukia būtent tada, kai jis yra reikalingiausias, būtent – konfliktinėse situacijose, kur konflikto pusės neturi jokių bendrų substancinių tikslų. Manau, kad bet kuri teisingumo teorija, kurioje nėra nieko apie kitokių nei liberalių demokratinių režimų vidaus reikalus arba nieko apie kitokių nei liberalių demokratinių visuomenių tarpusavio santy-

kius, yra taip akivaizdžiai defektyvi, jog neišvengiamai turime ieškoti kitokių teisingumo pagrindų.

Manau, kad šios aptarties rezultatas yra tai, kad galime užbraukti kairįjį 9.1 lentelės langelį, kur pirminės pozicijos dalyviai vadovaujasi savanaudiškumo motyvais. Be abejo, Harsanyi ir Rawlso teorijos neišsemia visų logiškai galimų teorinių variacijų apdorojant tą informaciją, kuri suteikiama pirminės pozicijos susitarimo dalyviams. Tačiau manau, kad jos iliustruoja problemas, kurios neišvengiamai iškyla bet kuriai konstrukcijai, postuluojančiai savanaudišką pirminės pozicijos dalyvių motyvaciją. Pasirinkimo problemą, kurią turi spręsti žmonės pirminėje pozicijoje, natūraliai suvokiame kaip maksimizavimo netikrumo sąlygomis problemą. O tai mus stumia (Harsanyi atveju) prie išvados, kad turi būti pasirinktas principas, maksimizuojantis visų tų žmonių, kuriais galėčiau būti, vidutinį naudingumą. Juk tokiu atveju kiekvienas maksimizuoja savo laukiamą naudingumą esant informacijos apribojimui, kuris neleidžia pirminės pozicijos žmonėms žinoti savo asmens tapatybės.

Į tai galima atsakyti, jog neturime pagrindo tokio pasirinkimo laikyti moralės ar teisingumo reikalavimų išraiška, nebent skirtingų žmonių naudingumų vidurkinimą laikome teisėtu sprendimų priėmimo būdu. Jeigu to nepripažįstame, tai utilitarizmo įrodymas taikant šią konstrukciją mums neturi jokios galios. Kodėl turėtume pripažinti jo išvadą, jeigu nepripažįstame šios prielaidos? Vienintelis patenkinamas atsakymas būtų tas, kuris mums parodytų, jog moralė arba teisingumas turi būti savanaudiško pasirinkimo po nežinojimo uždanga rezultatas. Tačiau nesu girdėjęs nė vieno tokio argumento ir neįsivaizduoju, kaip jis galėtų atrodyti. Kaip pabrėžiau anksčiau, nepakanka pasakyti, jog konstrukcija garantuoja nešališkumą. Tai yra būtina, bet ne pakankama teorijos adekvatumo sąlyga. Reikia dar ir įrodyti, kad šiai konstrukcijai turi būti teikiama privilegijuota padėtis alternatyvių interpretacijų atžvilgiu.

Mano tolesnėje argumentacijoje nebūtina gilintis į Rawlso pastangas taip apibrėžti informacinius pirminės pozicijos apribojimus, kad būtų užkirstas kelias vidurkinimo sprendimams. Noriu iškelti bendrojo pobūdžio teiginį: kadangi maksimizacinio pasirinkimo netikrumo sąlygomis konstrukcija natūraliai veda prie vidurkinimo, tai bet kokia papildoma informacinė sąlyga, kurios užtektų, kad baigmę pastūmėtų tolyn nuo vidurkinimo, bus tokia stipri, kad jos priėmimas bus tolygus išvados įtraukimui į prielaidas. Todėl konstrukcija neatliks jokio darbo.

42. Pirminė pozicija be savanaudiškumo

Hume'as ir Rawlsas

Jeigu kairiąją 9.1 lentelės pusę pašaliname iš tolesnių svarstymų, tai lieka du pirminės pozicijos variantai (juos diferencijuoja ten teikiamos informacijos sąlygos), kur patys susitarimo dalyviai vadovaujasi tuo, ką pavadinome moraliniu motyvu. Šiame paskutiniame skyriaus skirsnyje aptarsiu šios rūšies pirmines pozicijas.

Pradėsiu nuo viršutinio dešiniojo langelio, kur susitarimo dalyviams leidžiama disponuoti visa informacija apie savo asmenines savybes, socialinę padėtį ir t.t. Šiame langelyje įrašiau Hume'o pavardę. Tačiau pagrįstai galime klausti, kuria prasme (jeigu Hume'as priklauso šiam langeliui) tas langelis apskritai atspindi pirminės pozicijos teoriją. Be abejo, Hume'ui šią vietą skiriu dėl jo teisingumo dorybės analizės. Tačiau šioje analizėje jis nieko nekalba apie tai, ką galima būtų laikyti pirmine pozicija. Kaip matėme 19 skirsnyje, jo nuomone, turime naudotis bendru vertinimų standartu, jeigu siekiame žodžius vartoti suderinamais būdais; „viešojo gėrio" arba „bendrojo labo„ kriterijus tarnauja būtent šiam tikslui, nes leidžia atsižvelgti į kiekvieno interesus.

Manau, kad Hume'o atveju pirminė pozicija nesiskiria nuo realių visuomenių situacijos, tad jo atveju turime žmones, disponuojančius visa informacija ir realaus gyvenimo sąlygomis mėginančius pasiekti nešališką susitarimą. Taip pat manau, kad Hume'o koncepcijos ypatumų apmąstymas mums padės suprasti, kodėl viršutinis dešinysis langelis turi būti traktuojamas kaip tam tikra abstrakcija palyginti su realių visuomenių sąlygomis.

Esminė pastaba kalbant apie Hume'ą šiame kontekste yra tai, kad, nepaisant jo intelektinio radikalumo, jis buvo socialinis ir politinis konservatorius. Tai aiškiai matyti iš to, kaip jis rutulioja savo teoriją. Antai jeigu kas nors mums sakytų, jog bendras standartas visų interesus turi atspindėti lygiai, ir siūlytų šį reikalavimą tenkinantį viešojo gėrio kriterijų, tai galėtume manyti, jog toks kriterijus leistų kritiškai vertinti tokią didžiulę socialinę, politinę, teisinę ir ekonominę nelygybę, kokia XVIII a. vyravo Britanijoje. Tačiau kaip matėme 20 skirsnyje, Hume'as visiškai ramiai daro išvadą, kad net jeigu ne viskas yra gera šiame geriausiame iš galimų pasaulių, nepatogumai, kurie kiltų griaunant įprastus lūkesčius ir įprastąją praktiką, būtų tokie dideli, kad viešojo gėrio sumetimais esa-

mą padėtį geriausia palikti tokią, kokia ji yra. Taigi kriterijus, pagal kurį institucijos vertinamos keliant klausimą, ar jos lygiai tarnauja kiekvieno interesams, veda prie nekritiškos *status quo* apologijos.

Kas nors kitas, būdamas mažiau nei Hume'as suinteresuotas gauti konservatyvias išvadas, galėtų suabejoti, ar išties galima vaizduotis, jog nuosavybės institucijos, kylančios iš turimų valdų stabilizavimo, kaip tai aprašo Hume'o nuosavybės kilmės teorija (jo dvipakopė teisingumo teorija), gali atlaikyti patikrinimą pagal kriterijų, visiems interesams teikiantį lygų svorį. Ar tokiu atveju nederėtų apversti tyrimo krypties. Galbūt galėtume iškelti klausimą, kad jeigu vyraujančios moralinės idėjos nereikalauja atmesti tokios didžiulės nelygybės, tai ar mums nederėtų iškelti abejonių dėl jų suderinamumo su nešališkumo reikalavimais. Jeigu vyraujantys moraliniai įsitikinimai palaiko institucijas, kurios, bent jau iš pirmo žvilgsnio, negali sulaukti laisvo ir lygaus pripažinimo, tai turime kelti klausimą, ar sąlygos, kurioms esant klostosi šios moralinės idėjos, yra tokios, kurios skatina žmones priimti tik tokius susitarimus, kuriuose lygiai atsižvelgiama į kiekvieno interesus.

Galimas požiūris, kad realiosios moralinės sistemos atspindi nešališkumo ir savanaudiškumo motyvų sąveiką. Teigdamas šį požiūrį Gilbertas Harmanas remiasi Hume'o idėja, kad nešališkumas reiškia vadovavimąsi viešojo gėrio kriterijumi, tačiau ją susiaurina ir ortodoksiniu poshiūmiškuoju būdu galiausiai sutapatina su utilitarizmu. Savanaudiškumas, pasak Harmano, palieka savo žymių vyraujančioje moralėje, ir tai liudija asimetrinė pagalbos teikimo ir žalos darymo traktuotė. Jo požiūriu, draudimas daryti kitam žalą kiekvienam yra naudingas; tačiau toks pat griežtas reikalavimas padėti tiems, kuriems reikia pagalbos, reikštų, kad stipresnieji turi aukotis silpnesniųjų naudai. Todėl pagalba yra traktuojama kaip sveikintinas, bet ne kaip privalomas veiksmas. Paskutinioji Harmano knygos *Moralės prigimtis* pastraipa reziumuoja jo požiūrį į tai, kokia moralės sistema susikuria veikiant šiems dviems veiksniams:

> Pagarba kitiems implikuoja šiokį tokį rūpinimąsi jų interesais. Tad esame stumiami utilitarizmo link. Savanaudiškumas mus skatina pripažinti tarpusavio pagarbos ir rūpinimosi konvencijas. Po to mūsų rūpinimasis kitais suteikia mums pagrindo tobulinti šias konvencijas dėl bendros gerovės. Taip žengiame moralinės pažangos keliu geravališkumo labui pamažu išsižadėdami savanaudiškumo. Ir vis dėlto išliekame savanaudžiai. O tai uždeda ribas moralei ir neleidžia mums nužengti viso kelio vienpusio geravališkumo ir altruizmo link.[14]

Harmanas pripažįsta, jog dvipakopės teorijos skiriasi nuo pirminės pozicijos teorijų. Tad tiek, kiek moralės principai yra konvencijos, priimamos abipusės naudos sumetimais, jie turi būti „traktuojami kaip realių, ne hipotetinių susitarimų rezultatas. ... Negalime taip pat paaiškinti, kodėl kas nors gali būti motyvuojamas laikytis principų, kuriuos jis *pripažintų* lygybės situacijoje. Juk tokioje situacijoje mes veikiausiai nepripažintume mūsų dabartinių moralės principų.[20] Toliau jis sako:

> Be to, aiškindami mūsų pripažįstamą moralės skirtumą tarp žalos darymo ir pagalbos neteikimo remiamės prielaida, kad mūsų moralė yra grindžiama realiu susitarimu tarp žmonių, disponuojančių skirtingomis galiomis ir ištekliais. Sunku suprasti, kaip šis mūsų moralinių įsitikinimų aspektas galėtų būti paaiškintas postuluojant, kad mūsų pareigos priklauso nuo to, ką *pripažintume* būdami lygybės situacijoje. Juk tokioje situacijoje veikiausiai nepripažintume mūsų dabartinių moralės principų.[21]

Mano supratimu, tai implikuoja, jog realių visuomenių sąlygos nėra palankios tam, kad sukurtume tokius moralinius principus, kurių niekas negalėtų pagrįstai atmesti.* Jeigu norime išsiaiškinti, kaip atrodytų tokie principai, tai turime atsiriboti nuo realiame gyvenime neišvengiamos galių nelygybės ir postuluoti palankesnę principų svarstymo aplinką, kurią nusako visų laisvė ir lygybė. Kitaip sakant, turime tarti, jog žmonės, mė-

* Pats Harmanas priskiria Hume'ui teoriją, kad moralės principai (bent jau tie iš jų, tokie kaip teisingumo principai, kurie yra „dirbtiniai") kyla iš susitarimo, grindžiamo tarpusavio naudos pojūčiu (Gilbert Harman, *The Nature of Morality: An Introduction to Ethics* [New York: Oxford University Press, 1977], ch. 9, „Convention"). Jis pripažįsta, jog Hume'as taip pat turi „idealaus stebėtojo" moralės teoriją, pagal kurią moralės principai grindžiami simpatiniu susitapatinimu su visų interesais (žr. Ibid., ch. 4, „Emotivism as the Ideal Observer Theory"). Tačiau jis blogiau nei pats Hume'as aiškina, kaip derinamos šios dvi teorijos. „Hume'as sako, kad pirminis konvencijų laikymosi motyvas yra ‚natūralus', o ne moralinis, turėdamas omenyje, kad tai yra savo naudos motyvas. ... Pasak Hume'o, šias ‚natūralias' pareigas suvokiame kaip moralines, kai pagalvojame apie atitinkamų konvencijų naudą žmonių visuomenei" (ibid., p. 104). Tačiau tai visiškai nepaaiškina, kodėl apie tai galvodami neturėtume padaryti išvados, jog esamos konvencijos, kurios susiklostė atspindėdamos tarpusavio naudą, yra labai netobulos vertinant jas pagal bendrojo naudingumo kriterijų. Maža pasakyti, kad „susiklosto papročiai", dėl kurių „būtų sunku pakeisti ... šiais principais grindžiamą veiklą" (ibid.). Galbūt kai kurių papročių derėtų atsisakyti, net jeigu nelengva būtų tai padaryti. Hume'as bent jau pripažįsta, kad čia reikia papildomo argumento ir tokį argumentą pateikia kalbėdamas apie tariamai destabilizuojantį paskirstymo tvarkos revizijos poveikį. Tačiau mano nuomone, nėra jokio pagrindo manyti, kad daroma daugiau žalos negu gaunama naudos kritiškai revizuojant institucijas iš nešališkumo pozicijos.

ginantys pasiekti protingą susitarimą, neturi jokių galimybių atvirai ar užslėptai prievartauti kitų grasindami jiems tuo, kad šie atsidurtų itin blogoje padėtyje, jeigu derybos sužlugtų ir jiems tektų patiems pasirūpinti savimi. Taip pat turime postuluoti, jog susitarimo dalyviai yra racionalūs – jie turi neprieštaringą visų savo tikslų sampratą, suvokia alternatyvių principų padarinius tiems tikslams ir yra vienodai sumanūs savo interesų gynėjai arba, jeigu tai sunku įsivaizduoti, yra atstovaujami vienodai sumanių derybininkų.

Tad dešinėje 9.1 lentelės pusėje turime dvi pirminės pozicijos rūšis, kiekviena iš kurių pakankamai abstrahuojasi nuo realių gyvenimo sąlygų ir taip leidžia racionaliam svarstymui vykti neprievartinėje aplinkoje. Jų skirtumą lemia tai, ar žmonėms pirminėje pozicijoje leidžiama turėti informacijos apie savo asmeninę tapatybę. Rawlsą įrašau į žemutinį dešiniosios pusės langelį, kuris čia atitinka nežinojimo uždangą, remdamasis vienu jo tarpgeneracinio teisingumo koncepcijos elementu. Pabrėžiau (24 skirsnyje, „Universalizavimas"), jog šiuo specifiniu (santykių tarp kartų) atveju Rawlsas pripažįsta, kad galime įsivaizduoti susitarimo dalyvius tiesiogiai savęs klausiant, kokia būtų protinga taupymo norma kiekvienai kartai – ar tokia, kuri leistų teisingai subalansuoti skirtingų kartų interesus. Pagal šią analizės liniją žmonės pirminėje pozicijoje

> mėgina sudaryti teisingo taupymo grafiką lygindami tai, kiek kiekviename etape jie būtų linkę sutaupyti savo tiesioginiams palikuonims, su tuo, ką jie jaustųsi galį teisėtai reikalauti iš savo tiesioginių pirmtakų. Pavyzdžiui, įsivaizduodami save tėvais jie turi nustatyti, kiek jiems derėtų palikti savo sūnums, ir atsižvelgti į tai, ko jie patys teisėtai galėtų reikalauti iš savo tėvų. Pasiekus sprendimą, kuris atrodo sąžiningas abiem pusėms ir kuriame deramai atsižvelgta į jų norą pagerinti savo pačių gyvenimo sąlygas, nustatoma sąžininga taupymo norma atitinkamam etapui. O kai tai atliekama visiems etapams, gauname teisingo taupymo principo apibrėžimą. Jeigu vadovaujamasi šiuo principu, gretimos kartos negali skųstis viena kita; faktiškai jokia karta dėl ko nors negali priekaištauti kitai kartai, kad ir kaip nutolusiai laike.[22]

Pastebėkime, jog Rawlso čia aprašomoji situacija skiriasi nuo mano siūlomos pirminės pozicijos versijos tuo, kad susitarimo dalyviams siūloma *įsivaizduoti*, ką jie galvotų būdami įvairiose padėtyse. Faktiškai jie visi yra tos pačios kartos nariai (nors nežino, kurios), tačiau jie turi apibrėžti teisingas taupymo normas visoms kartoms kiekviename etape įsivaizduodami save pozicijose tų, kurie gyvena tame taške, tų, kurie gyveno prieš juos ir tų, kurie gyvens po jų. Dalykas, kuris mums leidžia

kooptuoti Rawlsą, yra tai, kad klausimas, kurį pirminėje pozicijoje turi sau užduoti žmonės, iš esmės yra toks: „Kokie taupymo principai būtų priimtini visoms kartoms?"

Be abejo, Rawlso pirminėje pozicijoje žmones nuo pasaulio skiria stora nežinojimo uždanga, neleidžianti jiems žinoti savo tapatybės ir daugelio kitų dalykų, tokių kaip ekonominė jų visuomenės padėtis ir jų pačių vieta kartų sekoje. Tad natūralu Rawlso pavardę įrašyti į 9.1 lentelės apatinį dešiniojo stulpelio langelį. Tačiau verta pabrėžti, jog kalbant terminais, kuriuos įvedėme 41 skirsnyje, nežinojimo uždanga čia neatlieka esminio vaidmens. Jeigu susitarimo dalyviai sąžiningai įvykdo užduotį, kurią jiems duoda Rawlsas, jų priimamiems sprendimams gali neturėti jokios įtakos tai, ar jie disponuoja visa informacija apie savo pačių visuomenę ar ankstesnes visuomenes. Nežinojimo uždanga čia atlieka tik euristinį vaidmenį.

Jeigu mums rūpi tai, kad susitarimo dalyvių sprendimas nebūtų šališkai veikiamas jų žinių apie savo poziciją, tai galime pasakyti, jog teisingas taupymo principas būtų tas, kurį sudarytų šiuo požiūriu nešališki žmonės; grubus, bet vis dėlto efektyvus šio šališkumo pašalinimo būdas yra jų informacijos apie savo padėtį blokavimas. Tačiau reikia suprasti, jog iš tikrųjų nėra tokio dalyko kaip nežinojimo uždanga. Ji egzistuoja tik kaip mintinio eksperimento elementas, tačiau šiuo atveju tai yra toks pat mintinis eksperimentas, kurio prireiktų apibrėžiant susitarimo dalyvių, disponuojančių visa informacija, nešališkumą. Tad Rawlsas, atmetęs susitarimo dalyvių savanaudiškos motyvacijos prielaidą, galėjo puikiausiai išsiversti be nežinojimo uždangos. Kadangi protingam susitarimui nebūtinai reikia nežinojimo uždangos, toliau tarsiu, jog mūsų modeliui nereikia jokių informacijos apribojimų. Tais atvejais, kai man atrodys, jog galima kažką gauti apmąstant ribotos informacijos situacijas, eksplicitiškai tai nurodysiu.

Atsakymų paieška

Kaip matėme ankstesniame skirsnyje, priežastis, dėl kurios Rawlsas savo teisingumo teoriją grindžia savanaudiškumo motyvais (tam tikroje deramai apibrėžtoje pirminėje pozicijoje), yra jo baiminimasis, kad kitaip nebūtų gauta jokių apibrėžtų rezultatų. Ar pagrįstas šis baiminimasis? Manau, kad iš dalies pagrįstas. Negalime tikėtis gauti dedukcinio tam tikrų principų įrodymo kontekste, kur keliame klausimą, dėl ko žmonės galė-

tų susitarti, jeigu jie mėgintų pasiekti protingą susitarimą tokiomis sąlygomis, kai neleidžiama reikštis prievartai ar grasinimams. Tačiau noriu pabrėžti, jog tai nereiškia, kad mūsų pozicija yra visiškai bedantė. Nors paprastai ji neleidžia mums kategoriškai teigti, kad tam tikra institucija yra vienintelė teisinga, ji mums leidžia atmesti kaip neteisingas įvairias ir labai skirtingas institucijas. O jeigu vadovaujamės Aristotelio patarimu ir nesiekiame didesnio griežtumo nei leidžia aptariamasis dalykas, tai galime pripažinti, jog tai, kad mano siūloma koncepcija neteikia detalaus teisingos visuomenės projekto, nėra jos trūkumas.

Mano įsitikinimu, daugelio teisingumo teorijų yda yra tai, kad jos pretenduoja pateikti galutinius atsakymus, nors tokių atsakymų nėra ir negali būti. Tam tikrose ribose (būtent teisingumo teorija turi apibrėžti šias ribas) visuomenės institucijos gali skirtis priklausomai nuo jos narių norų. Pavyzdžiui, man atrodo, jog būtų teisinga žūvančiųjų gelbėjimą padaryti pareiga, arba įvesti tam tikrą privalomą inkstų transplantacijos schemą; tačiau teisingumas nebūtų pažeistas, jeigu šie mano siūlymai nebūtų priimti. Socialinio solidarumo saitai gali būti daugiau ar mažiau laisvi skirtingose visuomenėse, ir manau, kad būtų grynas provinciališkumas teisingumą tapatinti su kuriuo nors vienu tašku šiame spektre. (Plačiau apie tai kalbėsiu II tome.)

Tad ką konkrečiai galime gauti vadovaudamiesi šia teorine schema? Pamatinė idėja, kurią čia keliame, yra tai, kad pirminės pozicijos susitarimo dalyviai patys vadovaujasi moraliniu motyvu. Prisiminkime, kad 35 skirsnyje citavau Scanlono teikiamą moralinio motyvo formuluotę, kur kalbama apie norą gyventi vadovaujantis principais, kurie negalėtų būti pagrįstai atmesti žmonių, besivadovaujančių „noru atrasti principus, kurių negalėtų pagrįstai atmesti kiti, besivadovaujantys tuo pačiu motyvu".[23] Gali pasirodyti, jog čia susiduriame su bendrų lūkesčių sukūrimo problema. Tokiu atveju turėtume tarti, jog susitarimo dalyviams rūpi tik pasiekti *kokį nors* tarpusavio sutarimą: jiems visai nesvarbu, kokiomis sąlygomis pasiekiamas toks sutarimas. Manau, kad toks požiūris yra klaidingas, tačiau mums naudinga išsiaiškinti jo klaidingumo priežastis.

Formalią teoriją, į kurią mums reikėtų kreiptis sprendžiant šią problemą, teikia pirmeiviška Thomaso Schellingo studija *Konflikto strategija*, kur nagrinėjamos grynosios koordinacinės problemos – tos problemos, kurios iškyla, pavyzdžiui, tada, kai du žmonės nori susitikti mieste iš anksto nesusitarę dėl susitikimo vietos ir kai kiekvienas mėgina nuspręsti, kur jam geriausia eiti, kad sutiktų kitą, tarus, kad ir kitas ieško analogiško spren-

dimo.[24] Moralės teorija, kuri kiltų šiuo pagrindu, būtų konvencionalistinė: moralės turinys būtų savavališkas, tačiau vis dėlto ji būtų privaloma, nes svarbu, kad visi laikytųsi tų pačių taisyklių, kad ir kokios jos būtų. Moralė, šiuo požiūriu, tampa pastanga rasti „iškilių sprendimų" (arba „Schellingo taškų", kaip dabar jie yra vadinami) situacijose, kur reikia vienokios ar kitokios taisyklės.[25]

Ankstyvasis Davidas Hume'as, visada ieškojęs paradoksų, kuriais patrauktų į save mokslo visuomenės dėmesį, *Traktate* kėlė labai panašią tezę apie tai, kad nuosavybę reguliuojančios taisyklės šia prasme yra konvencinės. Kaip matėme 20 skirsnyje, Hume'as dažnai apeliuoja į „vaizduotės" galią – žmogiškojo proto gebėjimą susieti skirtingas idėjas, tikrovėje neturinčias jokio ryšio ir aiškino, kodėl nuosavybės taisyklės įgijo būtent tą formą, kurią jos turi.[26] Tačiau vėliau, *Tyrinėjimų* rašymo laikais, jis pakeitė savo poziciją apsiribodamas teze, kad vaizduotės analogijos arba idėjų asociacijos gali padėti pasirinkti tarp dviejų ar kelių alternatyvių taisyklių, kurios yra vienodai naudingos. Be abejo, ši tezė yra labiau įtikinama. Antai taisyklė, ėriukus paskirianti avies savininkui, kyla ne vien iš vaizduotės tendencijos vieną idėją sieti su kita, bet ir dėl praktinių taisyklės privalumų, kad užkirstų kelią iškreiptoms paskatoms.[27] Kelių eismo taisyklė (paradigminis konvencijos pavyzdys) nepanaši į tipinę moralės taisyklę, nes pastarosios atveju paprastai svarbu taisyklės turinys.

Tad negalime išsiversti be protingumo sąvokos su tam tikru substanciniu turiniu. Tačiau norime išvengti ir procedūros trivializavimo, kai protingumas paprasčiausiai tapatinamas su tuo, kas laikoma teisingumu. Tad iškyla problema: kaip turėtume judėti nesiremdami tokia protingumo sąvoka, kurioje jau implicitiškai glūdėtų sprendimas, dėl kurio susitartų protingi žmonės? Čia pateiksiu tik atsakymo apmatus, o detalesnį jo išdėstymą paliksiu II tomui. Pirmiausia išskirsiu du metodus, kuriais galima mėginti nustatyti, ko žmonės negalėtų pagrįstai atmesti būdami mano apibūdintoje pirminėje pozicijoje. Juos pavadinsiu aprioriniu ir empiriniu metodu.

Apriorinis metodas taikomas tada, kai paprasčiausiai iškeliamas klausimas, ar yra tokių dalykų, kurių niekas negalėtų pagrįstai *(reasonably)* pripažinti neprievartinėmis sąlygomis, įskaitant implicitinę nesusitarimo baigmės prievartą. Manau, kad tai nėra tuščias klausimas, ir daugelis struktūrinės nelygybės atmainų netenkina reikalavimo, kad nelygybė turi būti priimtina visiems, ir tiems, kurių padėtis jos sąlygomis yra blogiausia. (Būtent šiuo reikalavimu grindžiama Rawlso teisingumo teorija,

nors, kaip mėginau parodyti, jo naudojama konstrukcija prastai tarnauja jo tikslams). Pavyzdžiai, kurie iškart ateina į galvą – tai vergovė, apartheidas ir genocidas. Manau, kad atmestini ir mažiau brutalūs nelygybės atvejai. Tačiau šių pavyzdžių pakanka pailiustruoti minčiai, jog apriorinis metodas nėra visiškai bedantis.

Empirinis metodas remiasi stebėjimu, o ne vien grynu mąstymu. Juo naudojamasi vadovaujantis prielaida, kad realios visuomenės daugiau ar mažiau tenkina sąlygas, apibrėžiančias trečiąją konstrukciją, tokias sąlygas, kurias glaustai apibūdinu kaip „nešališkumo aplinkybes". Pavyzdžiui, visuomenė, kurios kiekvienas socialinis sluoksnis turi savo organizacijas bei institucijas, artikuliuojančias jo interesus bei siekius, labiau priartėja prie nešališkumo aplinkybių nei, pavyzdžiui, visuomenė, kurioje verslas yra gerai organizuotas, o darbas nėra organizuotas ir kur beveik visos masinės komunikacijos priemonės yra valdomos ir kontroliuojamos turtingųjų. Panašiai politinė sistema, kurioje partijos atstovauja skirtingiems įvairių grupių interesams ir siekiams, yra artimesnė nešališkumo aplinkybėms nei visuomenė, kur sėkmingi kandidatai turi arba patys disponuoti dideliais pinigais, arba būti priimtini tiems, kurie jais disponuoja. Arba visuomenė, kurioje yra paplitęs pilietinis solidarumas, bus artimesnė nešališkumo aplinkybėms nei visuomenė, kurioje daugumai žmonių nerūpi kitų likimas. Ir galiausiai kultūra, kurioje politika yra laikoma diskusijų, o ne vien strateginio lošimo sritimi, kur argumentai nelaikomi vien interesų kamufliavimo įrankiais, bus akivaizdžiai artimesnė nešališkumo aplinkybėms.

Naudodamiesi tokiais kriterijais galime apytikriai surikiuoti liberalias demokratines visuomenes pagal tai, kiek jos priartėja prie nešališkumo aplinkybių. Manau, kad viename šio spektro gale atsidurtų Skandinavijos šalys, o kitame – Jungtinės Valstijos. Jeigu pažvelgsime į šio spektro šalių būdinguosius viešosios politikos skirtumus, tai veikiausia pamatysime atpažįstamą struktūrą, kurią nusako tai, kad šalys, labiau priartėjusios prie nešališkumo aplinkybių, vykdo specifinės rūšies fiskalinę ir socialinę politiką. Po to, žinoma, galime šią procedūrą atlikti eidami iš kito galo. Pažvelgę į visuomenes, kurios yra labiausiai nutolusios nuo nešališkumo aplinkybių, kur visuomenės nepasitenkinimo proveržis tramdomas tik brutalia jėga, atrasime institucijų, būdingų tik tokioms visuomenėms. Atlikę šio pobūdžio tyrimus galime bent jau tikėtis atradimų, padedančių geriau suvokti, kas gali ir kas negali būti pagrįstai atmetama.

Intuicijų vaidmuo

Baigiant šią aptartį, manau, verta grįžti prie klausimo apie konstruktyvizmo ir intuityvizmo santykį, kurį kėlėme 34 skirsnyje. Prisiminkime, jog aš atmečiau visiškai autonominės konstruktyvistinės teisingumo teorijos galimybę teigdamas, jog mums reikia pagrindimo, kurio negali duoti pati konstrukcija, kodėl turime manyti, kad konstrukcijos generuojami principai turi būti laikomi teisingumo principais. Mūsų atveju akivaizdu, kad konstrukcijos bendrosios formos pagrindimą teikia nešališkos moralės koncepcija, kurią išdėstėme 35 skirsnyje. Tie, kuriems nėra priimtinas pamatinis tos koncepcijos egalitarizmas, žinoma, nesusidomės šia konstrukcija. Sunku įsivaizduoti, kad Aristotelis laikytų rimtu iššūkiu savo geros visuomenės teorijai, jeigu kas nors iš tų žmonių, kuriuos jis laikė „prigimtiniais vergais", nepanorėtų jos pripažinti laisva valia. Be abejo, ir vėlesnieji rasių biologinės nelygybės teoretikai būtų linkę manyti, kad žemesniųjų rasių nenoras pripažinti savo nevisavertiškumo implikacijas tėra dar vienas jų nevisavertiškumo liudijimas.

Kita fundamentalaus antiegalitarizmo atmaina yra toji, kuri skirtingoms žmogiškųjų būtybių grupėms priskiria nelygią dvasinę vertę. Turbūt geriausias pavyzdys yra Indijos *varna* sistema, kuri nelygią kastų vertę grindžia sudėtinga metafizika. Tad ortodoksiniam bramanui veikiausiai nekeltų susirūpinimo jokie fizinės prievartos mastai, jei tik tai padeda kaimuose išlaikyti žemesniuosius kastų sistemos narius jiems deramoje vietoje. (Tai ypač pasakytina apie „neliečiamuosius", kurie apskritai nepriklauso formaliai kastų sistemai.) Jeigu teorija teikiama kaip giluminė metafizinė tiesa apie pasaulį, tai jai, žinoma, ne itin svarbu, ar ji gali teikti pagrindą laisvam susitarimui.

Idėja, kad nelygybė turi būti teisinama remiantis kriterijais, kuriuos galėtų priimti ne tik geriausioje, bet ir blogiausioje padėtyje esantys žmonės, yra esminė šios mūsų konstrukcijos prielaida. Tačiau ji dar neleidžia jos atskirti nuo kitų konstrukcijų, kurios gali mus nuvesti kita linkme. Norint tai suvokti pakanka prisiminti, jog Hobbesas savo politinę teoriją grindė žmogiškųjų būtybių dvasinės ir fizinės galios apylygės lygybės postulatu ir pripažino būtinybę gauti kiekvieno valstybės nario pritarimą politinei tos valstybės santvarkai. Tačiau Hobbesas taip pat pirmasis iškėlė visiškai išrutuliotą dvipakopę teoriją, pagal kurią teisingumas yra hipotetinių racionalių derybų, grindžiamų abipusės naudos suvokimu, rezultatas.

Specifinis mūsų konstrukcijos bruožas yra tai, kad tie, kurių padėtis būtų blogiausia priėmus tam tikrą principų aibę, negali būti verčiami jų pripažinti dėl nepripažinimo padarinių baimės. Šios tezės pagrindimas buvo pateiktas 35 skirsnyje. Netvirtinu, kad ši konstrukcija gali būti apginta kaip nepriklausoma koncepcija. Tačiau tai nereiškia, kad ji nėra pajėgi paremti pamatinės teisingumo kaip nešališkumo koncepcijos. Nors bendroji idėja, kad teisingumas turi būti suvokiamas kaip nešališkumas, gali atrodyti patraukli, tačiau gali kilti abejonių, ar ji pakankamai gerai pagrindžia konkrečias išvadas. Jeigu konstrukcija padeda išsklaidyti tokias abejones, o pačią problemą daro lengviau sprendžiamą, tai ji teikia pagrindo pripažinti pamatinę koncepciją, kuria remiasi.

Pabrėžtinai teigiu, jog ši konstrukcija netiesiogiai paremtų pamatinę nešališkos moralės koncepciją, *jeigu* išvadų dedukavimo problemą padarytų lengviau sprendžiamą. Bet ar ji išties šiuo požiūriu ką nors duoda? Atsakydami į šią abejonę turime parodyti, jog konstrukcija išties atlieka tam tikrą darbą. Norėdami šią abejonę išsklaidyti privalome parodyti, jog turime tam tikrą konstruktyvistinę teoriją, kuri, kad ir nevisiškai nepriklausoma nuo intuicijų, nėra vien tų intuicijų pateikimo būdas.

Argumentuodamas, kad konstrukcija turi šią santykinę nepriklausomybę, nenoriu perlenkti lazdos. Noriu nubrėžti kietojo ir minkštojo konstruktyvizmo skirtumą. Kietasis konstruktyvizmas (kuriam atstovauja Rawlso *Teisingumo teorija*) teigia, jog deramai apibūdinus pirminę poziciją nebūtina remtis jokiomis kitomis moralinėmis idėjomis. Pirminės pozicijos susitarimo dalyviams neturi rūpėti kas nors kita, išskyrus jų pačių interesus.

> Jeigu teisingumas kaip sąžiningumas atrodo įtikinamesnis už kitas kontraktinės doktrinos versijas, tai, manau, tik todėl, kad pirminė pozicija ... suvienija viename vaizdinyje ganėtinai aiškią pasirinkimo problemą su tomis sąlygomis, kurios yra plačiai pripažįstamos kaip deramos moralinių principų pasirinkimo sąlygos. ... Iš dalies kaip tik todėl, kad norėjau išlaikyti šį aiškumą, susitarimo dalyviams vengiau priskirti kokios nors etinės motyvacijos. Jie priima savo sprendimą vadovaudamiesi vien tuo, kas, jų išskaičiavimu, jiems padeda tenkinti savo interesus.[28]

Minkštasis konstruktyvizmas nuo kietojo skiriasi tuo, kad „konstrukcijos agentams" pirminėje pozicijoje priskiria gebėjimą ir norą vadovautis moraliniais motyvais – remiantis argumentais, kurie apeliuoja į visų interesų lygią *prima facie* teisę į tai, kad jie būtų traktuojami vienodai. Toji

konstruktyvizmo forma, kurią čia siūlau, akivaizdžiai priklauso minkštojo konstruktyvizmo atmainai. Jeigu kas nors mano, kad kietasis konstruktyvizmas yra vienintelis galimas, tai neturiu ką jam atsakyti. Manau, kad vienintelis pagrindas, kuriuo remdamasis kas nors galėtų ginti šią poziciją, būtų prielaida, kad kietasis konstruktyvizmas yra vienintelė konstruktyvizmo forma, turinti šansų būti pripažinta kaip specifinis metodas. Būtent šios prielaidos pagrįstumo klausimas dabar čia ir sprendžiamas.

Reikia pastebėti, jog pats Rawlsas yra linkęs pripažinti, kad tai, ką čia vadinu minkštuoju konstruktyvizmu, yra *bona fide* alternatyva jo paties pirminės pozicijos konstrukcijai. Iškart po tik ką cituotos ištraukos jis sako, jog galime „apibrėžti etines pirminės situacijos versijas tardami, kad susitarimo dalyviai yra veikiami moralinių argumentų."[29] Iš galimų variantų jis eksplicitiškai nurodo variantą, pagal kurį „tam tikra sąžiningo ir savanoriško [*sic*] bendradarbiavimo idėja gali riboti teisingumo koncepcijas, kurios būtų priimtinos susitarimo dalyviams."[30] Ir priduria: „Nėra jokio apriorinio pagrindo manyti, jog šie [pirminės pozicijos] variantai būtų mažiau įtikinami, o moraliniai reikalavimai, kuriuos jie išreiškia, būtų mažiau priimtini."[31]

Nors įdomu tai, kad šis liudijimas ateina iš kietojo konstruktyvizmo atstovo lūpų, nesiruošiu paprasčiausiai remtis autoritetu. Manau, kad galima parodyti, jog ši konstrukcija minkštojo konstruktyvizmo schemoje atlieka specifinį vaidmenį. Pirminės pozicijos susitarimo dalyviams priskyrę tam tikrą moralinę motyvaciją vis dėlto išliekame grynojo procedūrinio teisingumo rėmuose. Galime atremti kaltinimą, kad tai yra į rezultatą orientuota koncepcija, pagal kurią pradedama nuo išvadų ir judama atgal prie atitinkamos procedūros apibrėžimo.

Tam pirmiausia reikia nubrėžti skirtumą tarp vaidmens, kurį atlieka asmens moraliniai sprendimai intuityvistinėse koncepcijose ir to jų vaidmens, kurį jie atlieka mūsų aptariamoje konstrukcijoje. Intuityvizmas savo dėmesį telkia į individą ir paprastai apeliuoja į „refleksiją" arba „introspekciją". Nekeliama reikalavimo susitarti su kitais žmonėmis. Kaip matėme 32 skirsnyje, klasikinis intuityvizmas žmonėms priskiria moralinių tiesų pažinimo galią. Žinoma, šiai teorijai kelia nerimą faktas, jog nesutarimo lygis šioje srityje yra kur kas didesnis nei, tarkime, stebėjimo sprendinių atveju. Vis dėlto logiškai galima pretenduoti į moralinės tiesos pažinimą, net jeigu su tuo nesutinka kiti. Alternatyvioje intuityvizmo versijoje, kur reikalaujama tik to, kad moraliniai įsitikinimai nebūtų prieštaringi, būtinybė rūpintis kitų pritarimu atrodo dar mažiau aktuali.

Intuityvizmas žvelgia į vidų, o konstruktyvizmas – į išorę. Būdingieji jo žodyno žodžiai – tai „sutarimas", „ginčas", „siūlymas" ir pan. O tai, manau, keičia mūsų požiūrį į pasaulį. Nepakanka būti įsitikinusiu savo tiesa. Būtina kelti klausimą, ar kiti žmonės (tomis palankiomis sąlygomis, kurias nusako nešališkumo aplinkybės) taip pat galėtų ja įtikėti.

Žinoma, visa tai tėra argumentai, kuriuos vienas asmuo teikia kitam asmeniui svarstyti. Iš kur žinome, kad konstrukcija išties uždeda tam tikrų apribojimų gaunamoms išvadoms? Kas asmeniui kliudo paprasčiausiai reikšti savo paties įsitikinimus ir teigti, kad jie atlaikytų patikrinimą? Reikia pripažinti, jog absoliučiai niekas. Tačiau vienas dalykas yra pretenduoti į tiesą, o kitas – tai padaryti įtikinamai. Ir manau, kad vienintelė įtikinamumo viltis – rimtai traktuoti konstrukcijos nustatytus apribojimus.

Visiškai teisėtai galima klausti, ar mano paties pažiūroms į teisingumą turėjo įtakos pastangos jas tikrinti vadovaujantis mano siūloma konstrukcija? Visiškai tvirtai galiu atsakyti teigiamai. Ši konstrukcija skatina, netgi verčia skirti tai, ką pats asmeniškai palaikytum, nuo to, ko negalėtų pagrįstai atmesti kiti. Jei nesilaikome Senojo Testamento pranašų nuostatos, sunku būtų save įtikinti, jog šios dvi sprendinių klasės yra tapačios. Yra daug socialinių institucijų, kurios, mano įsitikinimu, gali būti kritikuojamos ir kurių nenorėčiau rasti jokioje visuomenėje, bet kurių, manau, negalima būtų pagrįstai atmesti, nes jas palaiko daugelis kitų žmonių. Šią tendenciją į konvencionalizmą ir jo ribotumus nagrinėsiu II tome. Čia paprasčiausiai noriu pabrėžti, jog mums mąstant pagal konstrukcijos reikalavimus neabejotinai paveikiamos mūsų idėjos. O tai, manau, liudija, jog konstrukcija atlieka tam tikrą darbą, ką ir norėjau parodyti.

Svarbiausia, į protingumo sąvoką neturime prikrauti tiek substancinio turinio, kad pats argumentas taptų trivialus. Protingumas negali būti redukuotas į paprasčiausią racionalumą, nes tada kai kurie žmonės galėtų vilkinti susitarimą, kad kitiems žmonėms kiltų didesnis poreikis susitarti. Tačiau protingumo sąvokos irgi nereikia naudoti vien paties teoretiko įsitikinimams reprodukuoti. Minimaliai ji nustato ribas argumentams, kurie gali būti teikiami atmetant vienokį ar kitokį siūlymą. Plikas teiginys „Jis prieštarauja mano interesams, ir todėl jį atmetu" būtų nepriimtinas. Tai būtų tiesiog neteisėtas ėjimas šiame žaidime. Be to, turime kelti garbingumo *(good faith)* reikalavimą – neleistina teikti lengva-

būdiškų arba tendencingų argumentų ginant poziciją, kurios asmuo laikosi tik todėl, kad jam ji yra asmeniškai naudinga. Kitaip sakant, turi būti tam tikras bendras supratimas, kas laikytina priimtinu argumentu, ir kiekvienas turi būti pasiruošęs pripažinti, jog jo pozicija nėra pagrįsta, jeigu prieš ją galima nukreipti pagrįstą argumentą.

Kitaip sakant, darome prielaidą, jog galima apibrėžti tam tikrą pamatinę nuostatą, apibūdinamą kaip žmogiškasis padorumas, ir ją priskirti mūsų pirminės pozicijos dalyviams. Jiems nebūtina visiškai atsiriboti nuo savo interesų, tiesą sakant, nederėtų tokios nešališkumo nuostatos priskirti „konstrukcijos agentams", tačiau jie, pasak Adamo Smitho, turi būti nusiteikę kiekvienas žvelgti į save kaip į „vieną iš daugelio".

Pabrėžiu *žmogiškąjį* padorumą. Jokia mūsų teorija negali pretenduoti į jos rezultatų pritaikomumą visoms protingoms būtybėms. Jeigu iš kosmoso pas mus atvyktų grupė būtybių, tai regėdami jų gebėjimą imtis sudėtingų kooperatyvių pastangų galėtume spėti, jog jos geba viena kitą traktuoti padoriai – jų supratimu. Tačiau šis jų supratimas gali neįsivaizduojamai skirtis nuo mūsų supratimo.

Nebūtina tarti, kad žmogiškasis padorumas yra visuotinai paplitęs reiškinys. Galime net pripažinti, jog galima visuomenė, kur jis faktiškai nepasireiškia: Colino Turnbullo pasakojimas apie šalį Ik gali padėti suprasti tokios visuomenės galimybę.[32] Tačiau turime atkreipti dėmesį į tas ekologines negandas, su kuriomis susidūrė Ik gyventojai prieš tai, kai jų visuomenė taip degradavo. Mūsų teorija netaikytina tomis sąlygomis, kai žmogiškosios būtybės gali būti priverstos išsižadėti savo žmogiškumo. Toks padorumas turi būti tik pakankamai paplitęs reiškinys, kad suteiktų mūsų konstrukcijai tam tikro realaus turinio.

Būtent čia gali pasireikšti tai, ką anksčiau pavadinau empiriniu metodu. Jeigu mūsų dėmesio centre yra sutarimas, ribojamas tam tikrų sąlygų, tai galime pasinaudoti informacija apie tai, koks santykinis sutarimas ar nesutarimas tam tikrais klausimais egzistuoja skirtingose visuomenėse. Ir tai, žinoma, yra dar vienas liudijimas, kad net minkštasis konstruktyvizmas laikytinas specifiniu metodu. Juk jeigu vadovautumėmės intuityvizmu, tai būtų sunku suprasti, kodėl tokia informacija gali turėti kokios nors reikšmės.

Ir paskutinis dalykas. Įdomu pastebėti, jog tai, ką čia sakau, turi tam tikrų sąsajų su ankstyvuoju Rawlso straipsniu „Sprendimų priėmimo procedūros etikoje metmenys". Nors standartinė anotuota Rawlso dar-

bų bibliografija jį apibūdina kaip „Rawlso idealaus stebėtojo teorijos versiją,"[33] anksčiau (34 skirsnyje) pabrėžiau tą vaidmenį, kurį jame atlieka pastangos rasti kompetentingų moralinių teisėjų sutarimą. Mūsų neturi stebinti tai, kad siūlomoji minkštojo konstruktyvizmo forma turi šių sąsajų. Juk faktiškai įvyko tai, kad Rawlsas įtikėjo, jog savo teoriją jis gali sugriežtinti taip, kad jos išvados galėtų būti gaunamos griežta logine dedukcija – ar bent jau tuo būdu, kuris galėtų pretenduoti į tokio savo išvadų įrodymo galimybę. Jeigu įsitikiname (o tam pateikiau argumentų), jog šios jo pastangos veda į aklavietę, nors pati idėja mums vis dėlto atrodo patraukli, tai visiškai natūralu, jog baigiame koncepcija, turinčia panašumų į Rawlso ankstesniąją teoriją, kurią jis kėlė prieš pasigaudamas savanaudiško pasirinkimo esant nuleistai nežinojimo uždangai idėją.

X SKYRIUS

Išvados

43. Socialinio teisingumo subjektas

Reziumuodamas tai, kas buvo sakyta, šiame paskutiniame skyriuje mėginsiu atsakyti į tris teisingumą liečiančius klausimus. Pirma: „Kas yra teisingumas?" Antra: „Kodėl turiu būti teisingas?" Trečia: „Kaip galime išsiaiškinti, ko iš mūsų reikalauja teisingumas?" Aptarsiu šiuos klausimus būtent šia tvarka: šiame skirsnyje svarstysiu pirmąjį klausimą, o kituose dviejuose – du likusius. Neapsiribosiu dėstytų tezių kartojimu. Pertvarkydamas ir sintetindamas ankstesniųjų skyrių medžiagą kartkartėmis pasinaudosiu proga ir plačiau paaiškinsiu jau sakytus dalykus.

Tad pirmiausia klausiame: „Kas yra teisingumas?" Žodis „teisingumas" vartojamas pačiuose įvairiausiuose kontekstuose. Kontekstas, kuris pirmiausia ateina į galvą, yra tas, kur jis vartojamas kaip teismo sprendimų atributas. Žengdami pirmą žingsnį galime sakyti, jog teismo sprendimas yra teisingas, jeigu jis atitinka įstatymą. Tačiau tarkime, pavyzdžiui, kad sveikatos apsaugos įstatymas susirgus nustato tokias kompensavimo taisykles, kad darbininkas, jeigu jo liga pasireiškia daug vėliau, jau išėjus iš darbo, netenka teisės į kompensaciją net jeigu sutariama, kad ligą sukėlė jo anksčiau dirbtas darbas. Jeigu mums atrodo, jog šio darbininko reikalavimus nepripažinti būtų neteisinga, nors tuo nepažeidžiamas įstatymas, tai turime sakyti, jog pats įstatymas yra neteisingas.

Šiame *Socialinio teisingumo traktate* man rūpi teisingumo urmas, o ne mažmena – institucijų, o ne individų teisingumas. Todėl, pavyzdžiui, čia gali būti svarstomi sveikatos apsaugos įstatymai. Jie gali būti vertinami kaip teisingi arba neteisingi, ir mano tikslas – išsiaiškinti tokių vertinimų kriterijus. Tad man čia rūpi socialinis teisingumas, arba, kaip kartais jis vadinamas, paskirstomasis teisingumas. Šis teisingumas visų pirma yra institucijų atributas. Galime sakyti, jog tam tikra egzistuojanti institucija yra teisinga arba neteisinga; galime sakyti, jog tam tikra jos alternatyva

būtų teisingesnė. Ir galime sakyti, jog būtų teisinga sukurti tam tikrą naują instituciją (pavyzdžiui, tokią, kuri leistų sistemiškai ir nešališkai perskirstyti dalį turtingųjų šalių pajamų neturtingoms šalims).

Institucijos gali būti vertinamos labai įvairiai. Kuo išsiskiria teisingumo požiūris? Keldami klausimą dėl institucijos teisingumo siekiame išsiaiškinti, kaip ji paskirsto socialinio bendradarbiavimo naudą ir naštą. Socialinio, arba paskirstomojo, teisingumo valiuta yra teisės ir jų stoka, privilegijos ir jų stoka, lygios ir nelygios galimybės, galia ir priklausomybė, turtas (teisė disponuoti ištekliais) ir skurdas. Akivaizdu, jog nepaprastai svarbu yra institucijos teisingumas arba neteisingumas. Vertindami tam tikrą instituciją kaip neteisingą įgyjame labai svarų argumentą prieš jos priimtinumą ir kitais požiūriais.

Tačiau kartu reikia pripažinti, jog, vertindami instituciją teisingumo požiūriu, į ją žvelgiame specifiniu aspektu: kaip į naudos ir naštos šaltinį („nauda ir našta" apibendrintai vadinsiu aukščiau išvardytus veiksnius.) Taigi paliekame nuošalėje visus kitus institucijų aspektus, išskyrus jų nulemtą naudos ir naštos paskirstymą. Tais atvejais, kai naudos ir naštos paskirstymas tėra šalutinis institucijos funkcionavimo padarinys, pats klausimas, ar tokia institucija yra teisinga, gali būti beprasmis.

Akivaizdus pavyzdys yra viešasis operos subsidijavimas. Nėra šalies, kur aukščiausio lygio operos pastatymai finansiškai išsiverstų vien iš kasos įplaukų, tad skirtumą dengia privati ir valstybės parama. (Jungtinėse Valstijose viešasis subsidijavimas daugiausia vyksta per mokestines lengvatas labdaringoms organizacijoms ir fondams.) Viešasis operos subsidijavimas, jeigu į jį žvelgiame kaip į naudos ir naštos paskirstymo schemą, atrodo keistokas. Juk šiuo atveju naštą pakelia visi mokesčių mokėtojai, o naudos gauna tie, kurie mėgsta operą ir gali sau leisti nusipirkti (dažnai vis dar gana brangius) bilietus ir, žinoma, jos gauna dainininkai, orkestro muzikantai bei kiti, kurių atlyginimai iš dalies mokami iš subsidijų.

Būtent šis argumentas dažnai keliamas prieš subsidijavimą. Jis yra patrauklus tiek kairiojo, tiek dešiniojo sparno filisteriams. Pirmieji gali sakyti, jog lėšos neturi būti perskirstomos tenkinant labiau pasiturinčių (o dauguma operos mėgėjų priklauso šiai grupei) norus; pastarieji gali argumentuoti, jog opera neturi būti traktuojama kitaip nei bet kuri kita prekė, tad jeigu ji negali būti parduodama už kainą, kuri dengia jos sąnaudas, tai išvis neturi būti tiekiama. Tačiau subsidijuojant operą nesiekiama teisingiau paskirstyti naudos ir naštos. Todėl argumentas neįrodo, jog

toks subsidijavimas kuo nors ydingas. Daugiausia, ką jis gali įrodyti, tėra tai, kad būtų nerimta subsidijavimą ginti kaip socialinio teisingumo reikalavimą. Bet ar kas nors jį šitaip gina? Veikiau reikėtų sakyti, kad opera yra vienas iš Vakarų civilizacijos laimėjimų, tad jai verta skirti pasiturinčios visuomenės nacionalinių pajamų dalelę, kad ji išliktų dabarties ir ateities kartoms. Čia, žinoma, ne vieta gilintis į šį klausimą. Svarbu tik tai, kad turime viešosios politikos problemos pavyzdį, kur teisingumo klausimas neiškyla.

Labiau įprasti yra tie atvejai, kur teisingumas yra labai svarbus, bet ne vienintelis institucijų vertinimo kriterijus. Geras pavyzdys yra švietimo sistema. Akivaizdu, kad visuomenės švietimo institucijos gali būti vertinamos įvairiais aspektais. Pavyzdžiui, galime pritarti arba nepritarti tam požiūriui į gyvenimą, kurį mėgina kultivuoti mokyklos; mokymo turinį galime vertinti pagal tai, ar jis skleidžia tiesą, padeda suprasti pasaulį, prisideda prie ekonominio produktyvumo ir t.t. Tačiau kai į švietimo institucijas žvelgiame iš teisingumo pozicijos, daugiausiai dėmesio skiriame vaidmeniui, kurį jos atlieka perduodamos profesines pozicijas iš vienos kartos į kitą. Klausiant, kokį poveikį švietimo sistema daro naudos ir naštos pasiskirstymui, svarbiausia yra tai, kokiais būdais švietimo teikiama kvalifikacija atveria kelius į labiau geidžiamas profesines pozicijas. Į švietimo sistemą tada žvelgiame kaip į tokios kvalifikacijos įgijimo sistemą.

Šiuo požiūriu švietimo turinys kur kas mažiau svarbu nei būdas, kuriuo paskirstomos galimybės įgyti labiausiai vertinamas kvalifikacijas. Antai tokiose skirtingose visuomenėse kaip senovės Kinija ir naujųjų laikų Britanija biurokratinės pareigybės buvo užimamos išlaikius tam tikrą egzaminą, nors jo turinys beveik jokio ryšio neturėjo su žiniomis, reikalingomis toms pareigoms atlikti. Macauley gynė šią atrankos į Indijos viešąsias pareigybes praktiką remdamasis tuo, kad gebėjimas rašyti eiles graikų ir lotynų kalbomis liudija bendrus kandidato gebėjimus. Lygiai tokiu kriterijumi galima būtų paskelbti irokėzų kalbos mokėjimą: tie, kurie gebėtų kurti elegantiškiausias eiles irokėzų kalba, būtų tinkamiausi kandidatai viešosioms pareigybėms užimti.

Galima pagrįstai suabejoti Macauley įsitikinimu, kad bendri gebėjimai, kuriuos liudija gebėjimas eiliuoti svetima (ir geriausia negyva) kalba, yra idealus atrankos į viešąsias pareigybes pagrindas. Tačiau pats savaime tai nėra teisingumo klausimas. Teisingumo klausimu jis tampa todėl, kad egzaminų turinys turi ypatingos svarbos pareigybių prieinamumui. Jeigu graikų ir lotynų kalbų mokymas sudarytų tris ketvirtadalius viso mo-

kymo (o tuomet taip ir buvo tose mokyklose), kurios buvo prieinamos tik labiausiai privilegijuotos gyventojų mažumos sūnums (dukterys tais laikais su jais nekonkuravo) ir jeigu jos nebūtų dėstomos kitose mokyklose, tai egzaminavimo sistema veiktų kaip tos mažumos vaikų privilegijavimo metodas.

Taigi žvelgiame į švietimo sistemos sąsajas su žmonių atrankos į geidžiamas pozicijas sistema ir įvertiname tą naudos ir naštos pasiskirstymą, kurį jos kartu sukuria. Toks institucijos įvertinimas yra jos įvertinimas iš socialinio teisingumo pozicijų. Visų svarbiausių institucijų teisingumas gali būti vertinamas taip pat. Kaip konkrečiai tai turi būti atliekama, aiškinsimės II ir III šio *Traktato* tome.

44. Teisingumas ir motyvacija

Mūsų teikiama teisingumo samprata yra neatsiejama nuo motyvacijos klausimo. Kuo teisingumas mus patraukia? Arba, kaip tai dažnai formuluojama šiais laikais: „Ar galima parodyti, jog elgiamės racionaliai paisydami teisingumo reikalavimų?" Šis klausimas turi būti keliamas, nes teisingumo analizė nėra toks pat grynai teorinis tyrinėjimas, kaip gamtamokslinės teorijos rutuliojimas. Jeigu atrandame kažką nauja apie miuonus ar gliuonus, tai mūsų atradimas nieko tiesiogiai neimplikuoja apie tai, ką su tomis žiniomis turėtume daryti. Tačiau jeigu prieiname prie išvados, jog elgiamės neteisingai, tai atrodo, jog nesuvokiame tokios išvados prasmės, jeigu tenkinamės komentaru „Kaip įdomu!" Jeigu neteisingumo pripažinimas neskatintų mūsų imtis vienokių ar kitokių veiksmų, tai, atrodo, būtų apskritai beprasmiška kalbėti apie teisingumą. Taigi negalime klausimo „Kas yra teisingumas?" atskirti nuo klausimo „Kodėl turiu būti teisingas?"

Tačiau prieš imdamasis teisingo elgesio motyvacijos temos turiu aptarti vieną parengiamąjį klausimą. Teigiau, kad socialinis, arba paskirstomasis, teisingumas nusako institucijų dorybę. Tačiau jeigu taip, tai kodėl čia prabilau apie teisingumą kaip žmonių dorybę? Neabejotina, kad čia turi būti tam tikras ryšys, tačiau koks yra tas ryšys?

Labai sunku pateikti bendrą atsakymą į šį klausimą, todėl mėginsiu atsakyti į jį bent iš dalies, tikėdamasis, kad to pakaks šiame mūsų kontekste. Paprasčiausias atvejis yra tas, kai tam tikra egzistuojanti institucija yra teisinga. Žinoma, ir tokiu atveju turime parodyti, kokie jos sukuriamo naudos ir naštos paskirstymo bruožai daro ją teisingą. Tačiau kol

kas pakanka tarti, jog teisingumas yra institucijų vertinimo kriterijus, jas apibūdinantis jų sukuriamo naudos ir naštos paskirstymo terminais. Tarkime, kad turime tam tikrą teisingą instituciją. Tad išvestiniu būdu galime kai ką pasakyti ir apie teisingą žmonių elgesį. Pirma, teisinga yra paklusti reikalavimams, kuriuos toji institucija kelia individams, bent jau tol, kol tiems reikalavimams daugiau ar mažiau paklūsta visi tie, kuriems ji galioja. Sankcijos už neklusnumą reikšmės teisingumui turi tiek, kiek jos teikia garantiją, jog ir kiti laikysis tų reikalavimų ir todėl niekas jiems paklusdamas neatsidurs santykinai nepalankioje padėtyje. Tačiau teisingumas kaip žmogiškųjų būtybių dorybė nėra vien sankcijų baimės nulemtas klusnumas. Veikiau teisingumas yra nusiteikimas daryti tai, ko teisingos institucijos reikalauja, paprasčiausiai dėl to, kad jos yra teisingos.

Tačiau ko reikalauja teisingumo dorybė tais atvejais, kai turime reikalų su neteisingomis institucijomis? Kadangi galimi įvairūs nesutarimai dėl teisingumo reikalavimų, jokia visuomenė negalėtų išsilaikyti nė dienos, jeigu žmonės nesijaustų privalą paklusti institucijoms, kurios jiems atrodo neteisingos. Tad turi būti patenkintos gana griežtos sąlygos, kad teisingumas kaip individų dorybė nustotų reikalauti klusnumo. Tokiu atveju turime pažvelgti į bendrąją visuomenės institucijų tendenciją ir į tai, kaip joje priimami politiniai sprendimai.

O jeigu ir po to institucijos neteisingumas mums atrodo nepakeliamas? Ar turime daryti tai, ko reikalautų teisingesnės institucijos? Ar turime nepaklusti egzistuojančioms taisyklėms? Kokios priemonės būtų teisėtos mėginant jas keisti? Į šiuos teisingo elgesio klausimus nepaprastai sunku ką nors atsakyti kitaip nei nagrinėjant konkrečius atvejus. Ir net tada, manau, politinė filosofija nedaug kuo gali padėti juos spręsti. Vis dėlto mėginsiu kai kuriuos iš jų aptarti šio *Traktato* III tome.

Tad dabar atidėkime į šalį šiuos tolesnius teisingumo kaip individų dorybės klausimus ir apsiribokime paprasčiausiu atveju, kai turime reikalų su teisingomis institucijomis. Šiuo atveju, kaip matėme, teisingumas yra savanoriškas klusnumas institucijos keliamiems reikalavimams. Dabar galime grįžti prie klausimo, nuo kurio pradėjome: „Kodėl turiu būti teisingas?" Vakarų minties istorijoje (bent jau pasaulietinėje) į šį klausimą buvo atsakoma dvejopai. *Teisingumo teorijų* struktūra grindžiama šių atsakymų analize ir palyginimu.

Dėl praktinės teisingumo prigimties teisingo elgesio motyvacijos teorija kartu turi būti ir paties teisingumo teorija. Juk teisingumo turinys turi būti toks, kad jis žmones motyvuotų elgtis teisingai. Tarkime, jog teisin-

go elgesio motyvas yra individo įsitikinimas, kad ilgalaikėje perspektyvoje jam naudinga būti teisingam. Tada teisingumas turi būti tai, kas kiekvienam atrodo naudinga – kad kiekvienas būtų motyvuotas juo savanoriškai vadovautis. Alternatyviai tarkime, jog teisingo elgesio motyvas yra individo noras veikti būdais, kurie būtų pateisinami prieš jį patį ir kitus, nepriklausomai nuo kokios nors asmeninės naudos. Tokiu atveju teisingumas būtų tai, kas gali būti faktiškai pateisinama šia prasme. Būtent šias dvi sampratas laikau pagrindinėmis svarstytinomis alternatyvomis. Kiekviena jų gali būti teikiama ir kaip motyvacijos, ir kaip teisingumo turinio teorija. Aptarkime jas šiek tiek plačiau.

Pirmoji teisingumo samprata gali būti (ir istoriškai buvo) pasiekiama dviem keliais. Antikos graikai laikėsi įsitikinimo, jog kiekviena dorybė turi būti naudinga jos turėtojui. Tačiau teisingumas, bent jau iš pirmo žvilgsnio, atrodo labiau naudingas kitiems nei asmeniui, kuris yra teisingas. Iš čia kyla mintis, kad realiomis žmogiškojo gyvenimo sąlygomis toji savitvarda, kurios reikalauja teisingumas, gali būti pateikiama kaip naudinga, jeigu traktuojama kaip kaina už tokią pat kitų savitvardą. Kaip matėme 1 skirsnyje, ši teisingumo samprata svarstoma Platono *Valstybėje*, o Sokratas, ją atmesdamas, neginčija prielaidos, kad jeigu teisingumas laikomas dorybe, tai jis turi būti naudingas teisingam žmogui.

Nuo XVII a. filosofai šią pirmąją sampratą vis dažniau ėmė kildinti iš bendrosios motyvacijos teorijos. Jie laikėsi požiūrio, kad žmogiškosios būtybės neišvengiamai siekia naudos sau arba, net jeigu jos kartais nukrypsta nuo savanaudiškumo kelio, vis dėlto vienintelė racionalaus elgesio linija lieka toji, kuri padeda tenkinti individo interesus. Laikantis šių prielaidų visiškai akivaizdu, kad teisingumas individui gali būti patrauklus tik tuo atveju, jeigu laikydamasis teisingumo jis netampa kitų išnaudojimo auka. Ir, kaip jau buvo sakyta, įtaigiausias būdas šiems reikalavimams tenkinti – tai įrodyti, jog teisingumas iš tikrųjų yra naudingas kiekvienam. Žinoma, ir pats teisingumo turinys turės būti apibrėžiamas taip, kad būtų garantuota, jog teisingumas išties naudingas kiekvienam; tačiau nėra garantijos, kad taip apibrėžtas teisingumas atitiks tai, kas paprastai laikoma teisingumu.

Svarbu, kad ši pirmoji teisingumo samprata nebūtų pateikiama taip, kad atrodytų vulgaresnė nei yra iš tikrųjų. Antai Hobbesas, žymiausias šios sampratos atstovas naujaisiais laikais, dažnai interpretuojamas taip, tarsi jis teigtų: „Jėga sukuria teisę." Tačiau tai nėra tiesa. Teisingumas yra laikymasis tam tikrų įsipareigojimų, kuriuos prisiimame suvokdami jų

naudą, ir Hobbesas teigia, jog (esant tam tikroms sąlygoms, kurios apibrėžia įsipareigojimo ribas) laikytis tokių įsipareigojimų naudinga.[1] Panašiai šiuo požiūriu atrodo ir neohobsiškoji Davido Gauthier teorija.[2]

Tai noriu pabrėžti, nes anksčiau teisingumo dorybę apibrėžiau kaip žmonių nuostatą savanoriškai atlikti tai, ko teisingumas reikalauja – ne vien dėl to, kad baiminamasi sankcijų. Gali pasirodyti, kad Hobbeso ir Gauthier analizės linija negali to paaiškinti, nes tokios nuostatos palaikymo motyvu ji turi laikyti asmeninę naudą. Tačiau ne kiekvienas pranašumo šaltinis gali būti laikomas sankcija. Jeigu sankciją suvokiame griežtąja prasme, kaip tam tikrą blogybę, kuri formaliai ir sąmoningai primetama žmonėms, pažeidusiems teisingumą, tai galime suprasti, jog nesilaikyti įsipareigojimų gali būti nenaudinga dviem atvejais, nė vienas iš kurių neimplikuoja sankcijų.

Pirma, neatlikdamas savo vaidmens tam tikrame kooperatyviame veiksme jūs galite jį sužlugdyti arba jam pakenkti, tad galiausiai galite pabloginti savo paties padėtį. Antra, kooperatyvios veiklos schema gali išlikti net jums neatlikus savo vaidmens, bet tada jūs galite būti pašalintas iš jos, o ateityje net ir iš kitų kooperatyvių schemų, tad ilgainiui patirsite nuostolių. Hobbesas iškelia abu šiuos argumentus gerai suvokdamas, kokią reikšmę šioje schemoje turi formalios sankcijos. Jos nėra būtinos, kad man suteiktų motyvą bendradarbiauti, kai bendradarbiauja kiti. Veikiau jos tik suteikia didesnį tikrumą, kad kiti faktiškai bendradarbiaus, tad jos garantuoja, kad man pačiam bus naudinga bendradarbiauti.

Verta išsiaiškinti, kaip atrodo labiausiai rafinuota pirmosios sampratos versija, kad atsiskleistų jos santykis su antrąja samprata. Pirmoji samprata neimplikuoja, kad visa, kas individui naudinga, yra teisinga. Teisingumas reiškia, kad kiekvienas atlieka savo vaidmenį apibusiai naudingo bendradarbiavimo schemoje, kur palyginimo standartas yra nebendradarbiavimo padėtis. Bet kuriuo atveju neabejotina, jog tai yra teisingumo dalis. Abipusiškumas bet kurioje visuomenėje yra esminis teisingumo sampratos elementas. Tačiau kyla klausimas, ar pirmoji samprata yra pakankama pati savaime. Teigiu, kad ji nėra pakankama, ir kad antroji samprata teikia bendrąją teisingumo teoriją, kuri pirmosios sampratos generuojamą teoriją gali aprėpti kaip atskirą atvejį. Kito skirsnio pabaigoje paaiškinsiu, kaip tai gali įvykti. Tačiau dabar reikia kai ką pasakyti apie antrąją teisingumo sampratą.

Galima prisiminti, jog antrąją sampratą apibrėžiau daugmaž kaip pirmosios priešybę sakydamas, kad joje teisingo elgesio motyvas yra indi-

vido noras veikti būdais, kurie galėtų būti pateisinami prieš save ir kitus neapeliuojant į asmeninės naudos sumetimus. Pirmiausia norėčiau pratęsti šią mintį pailiustruodamas, kaip ši antroji samprata skiriasi nuo pirmosios; paskui mėginsiu išdėstyti pamatines idėjas, kuriomis grindžiama antroji samprata.

Sakiau, kad pirmoji samprata neturi būti tapatinama su idėja „jėga sukuria teisę". Tokia traktuotė neatsižvelgia į kontraktarinį šios teorijos pobūdį. Ir vis dėlto toks priekaištas nėra visiškai nepagrįstas. Juk jėga gali būti paversta teise su sutikimo alchemijos pagalba. Antai Hobbesas laiko galiojančiu bet kokį susitarimą, kurį silpna valstybė sudaro su stipresne mainais už taiką, kad ir kokios nepalankios būtų jai tokio susitarimo sąlygos. O tai reiškia, kad būtų neteisinga jį sulaužyti, nors ir atsirastų proga tai nebaudžiamai padaryti. (Hobbesas pripažįsta, kad nauja ir pagrįsta baimės priežastis galėtų susitarimą padaryti negaliojančiu, tačiau atvejis, kurį svarstau, yra tas, kai baimė sumažėja, o ne padidėja.)[3] Panašiai yra su karo belaisviu, kuriam dovanojama gyvybė mainais už pasižadėjimą vergauti. Pagal šį „klusnumo susitarimą" jis privalo perleisti šeimininkui teisę disponuoti jo ir jo šeimos darbu.[4]

Gauthier mėgina sušvelninti šiuos teisingumo kaip abipusio naudingumo padarinius – jis draudžia grasinimą kaip nebendradarbiavimo (nekooperatyvios) alternatyvos kūrimo būdą. Kaip argumentavau 37 skirsnyje, neatrodo, jog jam tai gali pavykti padaryti neprieštaraujant savo paties prielaidoms. Bet kuriuo atveju jis pabrėžia, kad natūralūs pranašumai ir trūkumai turi būti transformuojami į nelygius sandorius naudojant skirtumo pasidalijimo metodą ir kad būtent šių sandorių laikymasis nusako teisingumo dorybę. (Žr. ypač 5 ir 7 skirsnius.)

Keldami alternatyvą šiai sampratai neigiame, kad teisingo elgesio motyvacija turi būti naudingumas, ir todėl neigiame, kad vienintelis teisingumo pagrindas gali būti abipusis išlošis, palyginti su nesusitarimo baigme. Žvelgiant iš šios perspektyvos, teisingumas turi teikti kriterijų, kuriuo naudojantis galima būtų išlyginti derybinių galių nelygybę. Teisingumas neturi būti laikomas vien išnaudojimo įrankiu, vien priemone, garantuojančia, kad disponuojantys didesne derybine galia automatiškai ją transformuos į sau palankesnę baigmę.

Kaip galėtume šią alternatyvią sampratą suformuluoti pozityviai, o ne vien negatyviai, kaip tai darėme iki šiol? Manau, galima sakyti, jog jeigu kas nors neigia tam tikro naudos ir naštos paskirstymo teisingumą ir kartu pripažįsta (esamoje situacijoje) jo naudingumą abiem pusėms, tai jis turi

apeliuoti į tam tikrą bendrą nuostatą. Jis turi apeliuoti į tai, kam gali būti pritarta į klausimą žvelgiant iš nešališkos pozicijos. Žodžiu, jeigu pirmoji samprata teisingumą suvokia kaip abipusį naudingumą, tai antroji jį suvokia kaip nešališkumą.

Pamatinę teisingumo kaip nešališkumo idėją galima išreikšti įvairiai. Galima naudotis nešališko stebėtojo įvaizdžiu: teisingumas tada suvokiamas kaip tai, ką jokia konkrečia baigme nesuinteresuotas asmuo laikytų priimtinu naudos ir naštos paskirstymo būdu. Kitas būdas – kiekvienai pusei iškelti klausimą: „Ar norėtum, kad su tavimi būtų elgiamasi taip, kaip tu siūlai elgtis su kitu?" Keliant tokį klausimą siekiama, kad toji pusė, kuri mėgina pasinaudoti savo pranašesne derybine padėtimi, pripažintų, jog ji nenorėtų būti pralaimėjusios pusės padėtyje.

Pamatinė nešališkumo kaip gebėjimo save įsivaizduoti kito vietoje idėja gali būti konkretizuota skirtingais būdais. Vienas iš tokių būdų – paklausti pusių, kokiai baigmei jos teiktų pirmenybę, jeigu nežinotų savo pačių užimamos padėties. Šiuo atveju nešališkumą siekiama garantuoti taip, kad kiekvienai pusei būtų užkirstas kelias teikti atsakymą, tenkinantį tik ją pačią. Kitas būdas – paprašyti puses siūlyti tokių paskirstymo principų, kurie, jų manymu, būtų priimtini kiekvienam ne vien dėl to, kad jie sukurtų geresnę padėtį palyginti su nesusitarimo padėtimi, bet ją sukurtų tokiomis sąlygomis, kur derybų galių skirtumui neleidžiama pasireikšti.

Kiekvienas iš šių variantų gali būti formalizuojamas toliau ir taip teikti specinę teisingumo kaip nešališkumo versiją. Tiesą sakant, tai sakydami nepakankamai įvertiname galimą (ir esamą) šio pobūdžio teorijų įvairovę. Juk turime pripažinti, kad kiekvienas iš šių variantų gali būti formalizuojamas skirtingai, o šie skirtumai gali turėti esminių padarinių tam, kokias paskirstymo baigmes teorija generuos kaip teisingas. Prie šio klausimo dar grįšiu kitame skirsnyje, kur svarstysiu teisingumo turinio apibrėžimo klausimą. Dabar pakaks šių pastabų apie teisingumą kaip nešališkumą, kad galėtume tęsti šio skirsnio temą – motyvacijos klausimo aptartį.

Tad kuo motyvuojamas teisingas elgesys, jeigu teisingumą suvokiame antrosios sampratos terminais? Norėdami gauti atsakymą turime mesti iššūkį tai motyvacijos teorijai, kuria remiasi pirmoji teisingumo samprata. Tiek graikiškuoju, tiek naujųjų laikų pavidalu ji galiausiai remiasi idėja, jog jeigu veiksmo teisingumas laikomas pakankamu jo atlikimo motyvu, tai turi būti įrodyta, jog teisingumas naudingas veikiančiajam. Antroji tei-

singumo samprata atmeta šią sąlygą. Teisingumą suvokiant antrosios sampratos terminais vien faktas, kad tam tikras veiksmas yra teisingas, gali būti pakankamas jo atlikimo pagrindas. Motyvas yra noras veikti teisingai – elgtis taip, kaip gali būti nešališkai pateisinama.

Be abejo, paprasčiau apeliuoti į vieną motyvą, o ne į du. Iš dalies tai galbūt paaiškina faktą, jog pirmoji samprata yra populiaresnė tarp tų, kurie tik pradeda moralės filosofijos studijas. Vis dėlto paprastumas negarantuoja adekvatumo. Atrodo visiškai tikra, jog žmogiškąsias būtybes motyvuoja ir visada motyvuos teisingumo kaip nešališkumo jausmas. Jeigu tvirtinama, kad jie elgiasi neracionaliai atsižvelgdami į tokius jausmus, tai kas konkrečiai tuo norima pasakyti? Turbūt netvirtinama, kad jie taip elgiasi dėl kokios nors jų daromos faktinės klaidos. O jeigu čia turima omenyje, kad vienintelis racionalus motyvas yra naudos sau siekis, tai toks priekaištas tik postuluoja dalyką, kuris dar turi būti įrodytas. Vis dėlto nesu linkęs pasirašyti po kai kurių filosofų teiginiu, kad neracionalu nepaisyti teisingumo kaip sąžiningumo reikalavimų. Teigiu tik tai, kad noras savo veiksmus pateisinti nešališkai yra pirmykštė žmogiškosios prigimties nuostata, kuri atsiranda normaliomis žmogiškojo gyvenimo sąlygomis.

Gali būti paprieštarauta, kad net jeigu nėra neracionalu vadovautis teisingumo kaip nešališkumo maksimomis, vis dėlto būtų neracionalu postuluoti, kad kiti jomis vadovausis, ir kurti institucijas, kurios remiasi tokia prielaida. Ar praktiniais sumetimais nederėtų labiau atsižvelgti į visuotinį savanaudiškumo motyvą, o ne į silpną ir nepatikimą teisingumo kaip nešališkumo galią?

Šį argumentą, manau, galima atremti pasitelkus keletą vienas kitą sustiprinančių kontrargumentų. Pirmiausia tarkime, kad pripažįstame didesnį savanaudiškumo motyvo tikrumą. Samprotavimai, kuriais remiantis mėginama įrodyti, pavyzdžiui, sutarčių tesėjimo ilgalaikį naudingumą, yra gana sudėtingi. Net jeigu pripažintume jų įrodomąją galią, turėtume pripažinti ir tai, jog savanaudiškumą nelengva pajungti teisingumui taip, kaip siūlo Hobbesas ir Gauthier. Teisingumo kaip nešališkumo esmę glaustai išreiškia „auksinė taisyklė"; tuo tarpu Hobbeso ir Gauthier sudėtinga argumentacija užima šimtus puslapių. Bet nemanau, kad ir po to samprotavimų grandinė, vedanti prie teisingumo kaip abipusio naudingumo, yra visiškai patikima. Faktiškai neįmanoma įrodyti, kad naudinga laikytis teisingumo visais galimais atvejais, pavyzdžiui, besąlygiškai laikytis deramai sudarytų sutarčių tesėjimo principo. Kaip sakiau 19

skirsnyje, nėra kitokio atsakymo Hume'o „gudriam nenaudėliui" išskyrus tą, kurį teikia pats Hume'as, o jo atsakymas apeliuoja veikiau į moralinį motyvą, o ne į savo naudos išskaičiavimus.

Bet kuriuo atveju turime mesti iššūkį idėjai, kad nešališkas teisingumas motyvuoja silpniau nei savanaudiškumas. Norint suprasti jo svarbą pakanka įsivaizduoti pasaulį, kuriame kiekvienas racionaliu motyvu laiko tik naudos sau siekį, ir jį palyginti su pasauliu, kuriame pripažįstama, jog siekiant teisingumo gali būti racionalu daryti tai, kas prieštarauja asmeniniams interesams. Pirmajame pasaulyje derybinės pozicijos pranašumas visada sklandžiai transformuojamas į baigmės pranašumą. Kiekviena pusė šaltai įvertina santykines derybines galias ir susitaiko su geriausiu sandoriu, kurio gali tikėtis. Dabar įveskime kitą veiksnį – teisingumo jausmą, kuris nėra vien derybinių galių ratifikavimo priemonė. „Vietoje padėties, kai kiekvienas siekia gauti kuo daugiau tam tikroje derybinėje situacijoje, tarkime, kad egzistuoja tam tikra baigmė, tokia, kad kiekvienam joje labai rūpi gauti savo dalį, bet mažai rūpi arba apskritai nerūpi gauti daugiau nei tą dalį. Tarkime taip pat, kad kiekvienas asmuo veikiau pasinaudotų savo grasinimo galia negu susitaikytų su mažesne nei jam priklausančia dalimi tos baigmės sąlygomis."[5] Tokiu atveju galime tikėtis, jog baigmės antrajame pasaulyje skirsis nuo baigmių pirmajame.

Nebūtina pervertinti šio skirtumo. Kol viena pusė turi pakankamai didelį derybinės galios pranašumą, ji vis vien paprastai gaus daugiau nei teisingumas kaip nešališkumas jai skirtų, nebent ji neigiamai vertina nesąžiningai gautą naudą. Vis dėlto visuminis teisingumo jausmo poveikis bus tas, kad visos baigmės pasislinks teisingumo linkme. Jeigu dvi kariuomenės mano, kad kaunasi dėl teisingo reikalo, jos bus mažiau linkusios pasiduoti nei tuo atveju, jeigu jos vadovausis racionaliais naudingumo išskaičiavimais. Panašiai profesinių sąjungų nariai labiau bus linkę streikuoti, jeigu manys, kad jų reikalas teisingas, nei jie būtų linkę pasaulyje, kur vadovaujamasi šaltu santykinės derybinės galios apskaičiavimu.

Verta pabrėžti, jog pasiryžimas patirti nuostolių siekiant teisingų reikalavimų – ne vien tų, kuriuos diktuotų savanaudiškas racionalus išskaičiavimas – pats savaime faktiškai keičia pusių santykines derybines galias: labiau tikėtina, kad priešinga pusė sutiks su reikalavimais, jeigu jie bus keliami su tuo moraliniu užsidegimu, kuris kyla iš teisingumo jausmo. Tačiau net jeigu grasinimą tenka įgyvendinti (kareiviams tęsiant ko-

vą, profesinei sąjungai skelbiant streiką), baigmė vis dėlto gali būti artimesnė teisingai baigmei nei ji būtų pasaulyje be teisingumo jausmo.*

Neįsivaizduoju, ką galėtų reikšti teiginys, jog visuminis teisingumo jausmo veiksmingumas siekia (tarkime) tik 20 proc. savanaudiškos motyvacijos veiksmingumo. Tačiau tikrai galime sakyti, kad jis veikia daugybę kasdienių transakcijų mūsų gyvenamame pasaulyje, ir kad ten, kur teisingumo jausmas yra gilus ir plačiai pasklidęs visuomenėje, jis generuoja herojiško pasiaukojimo žygius, kurie vargiai ar kada nors galėtų būti įvykdyti asmeninės naudos sumetimais. Būtų sunku paaiškinti palestiniečių ar Pietų Afrikos juodaodžių politinę elgseną tarus, kad asmeninės naudos siekis yra vienintelis žmogiškosios veiklos motyvas. O tie (daugiausia Jungtinėse Valstijose), kurie taip tvirtai įsikibę laikosi šios prielaidos, jog visa, kas jos neatitinka, atmeta kaip „iracionalumą", yra pasmerkti niekada nesuprasti likusio pasaulio.[6]

Dar vienas argumentas yra toks akivaizdus, kad jis kartais net pamirštamas kalbant apie teisingo elgesio motyvaciją. Galima sakyti, kaip jau sakiau, jog teisingumas kaip dorybė yra realizuojamas tik tada, kai jo reikalavimams paklūstama laisva valia. Ir manau, kad nešališkas teisingumas vargiai ar galėtų būti realizuotas, jeigu veiksmo neteisingumo niekas nelaikytų pakankamu pagrindu susilaikyti nuo veiksmo. Tačiau dabar pridėjau tezę, jog teisingumo jausmas asmenį gali motyvuoti imtis didžiausių pastangų įgyvendinant teisingus reikalavimus, o tai yra dar vienas ir labai svarbus būdas, kuriuo teisingumas kaip nešališkumas gali veiksmingai reikštis žmonių tarpusavio santykiuose. Reikia pridurti, jog savanoriškas teisingumo laikymasis nėra tik savikliovos dalykas. Sakiau, jog teisingumo pagrindas yra institucinis, o institucijos paprastai numato sankcijas, teikiančias papildomą motyvą laikytis jų reikalavimų. Todėl nebūtina, kad kiekvienas būtų motyvuojamas teisingumo jausmo, jeigu šį atotrūkį gali kompensuoti šios dirbtinės klusnumo paskatos.

* Čia galima įžvelgti tam tikrą paralelę su kova dėl teritorijos, kuri vyksta, pavyzdžiui, paukščių pasaulyje. Tarkime, kad paukštis kaunasi tuo atkakliau, kuo jis yra arčiau savo teritorijos centro. Tokiu atveju teritorijos bus lygesnės nei jos būtų, jeigu paukščiai kautųsi su vienodu atkaklumu susitikę bet kurioje vietoje, nors su modeliu būtų suderinama tai, kad stipresnis paukštis turėtų didesnę teritoriją nei silpnesnis. Be to, jeigu kaimyninių teritorijų paukščiai abipus „žino", jog kovos baigmė priklauso nuo jos vietos, tai kovos vyks, jeigu apskritai vyks, tik teritorijų pakraščiuose. Teisingumo jausmas funkcionuoja taip pat, kaip ir čia postuluojamas teritorijos jausmas: lygūs naudos išlošiai reikalauja nelygių jų įgijimo kaštų priklausomai nuo to, kaip suvokiamas jų teisingumas.

Ši pastaba ypač svarbi, nes manau, kad teisingumo jausmas paprastai turi daugiau galimybių pasireikšti toje stadijoje, kai sprendžiamas institucinių formų pasirinkimo klausimas, nei tada, kai žmonės sprendžia klausimą, ar laikytis institucinių reikalavimų. Negalime tikėtis, kad savanaudiškumas generuotų teisingas institucijas, tad ypač svarbu, kad šioje stadijoje veiktų teisingumo jausmas. Laimei, dažnai pakanka to, kad tie, kurių interesai nėra tiesiogiai liečiami, palaikytų nešališko teisingumo pusę. Tačiau žmonės, kurie sutinka, tarkime, balsuoti už sąžiningą kiekvieno indėlį į tam tikrą kolektyvinį projektą, gali būti nepakankamai motyvuoti tą indėlį savo noru įnešti. Tokiu atveju sprendimas, žinoma, būtų tai, kad balsuojant būtų kartu balsuojama už tam tikrą sankcijų sistemą.

45. Teisingumo turinys

Mūsų trečiasis ir paskutinis klausimas: „Kaip nustatome, ko reikalauja teisingumas?" Atsakymas, žinoma, priklausys nuo to, kurią iš dviejų teisingumo sampratų pripažįstame. Pirmiausia panagrinėsiu, kaip nuo bendros teisingumo kaip abipusio naudingumo idėjos galima pereiti prie kai kurių konkrečių išvadų apie institucijų teisingumą. Šią sampratą 33 skirsnyje pateikiau kaip kontraktarinę teoriją. Abipusio naudingumo paradigma yra kontraktas – susitarimas pajudėti nuo *status quo* prie naujos pozicijos, kuri *ex ante* yra naudinga abiem pusėms. Kaip žinome, įprastas argumentas prieš bet kurią kontraktarinę doktriną yra tai, kad institucijos faktiškai nėra grindžiamos milijonų žmonių susitarimu, ir neįtikėtina, kad galėtų būti taip grindžiamos. Rafinuotų kontraktarizmo teoretikų atsakymas visada buvo tas pats: visuomeninė sutartis, kitaip nei visi atskiri kontraktai, turi būti laikoma hipotetine. Antai pasak Hobbeso, visos specifinės socialinės institucijos yra kuriamos ir palaikomos suvereno valia, tačiau paties suvereno autoritetas grindžiamas hipotetiniu kontraktu: tai yra toks „vieno žmogaus susitarimas su kiekvienu kitu žmogumi, tarsi kiekvienas žmogus pasakytų kiekvienam kitam žmogui", kad jis išsižada savo teisių suvereno naudai, jeigu tai padaro ir kiekvienas kitas.[7] Panašiai ir jo sekėjas Davidas Gauthier socialinio bendradarbiavimo galimybę kildina iš hipotetinių, o ne faktinių susitarimų.

Šiam atsakymui paprastai iškeliamas tolesnis prieštaravimas, būtent, kad sunku suprasti, kodėl hipotetiniai kontraktai turi kokią nors įpareigojančią galią. Kai sudarau realų kontraktą, tai jis mane moraliai įparei-

goja būtent dėl mano savanoriško sprendimo. Tačiau teiginys, kad man būtų buvę naudinga sudaryti tam tikrą kontraktą, kurio faktiškai nesudariau, manęs niekaip neįpareigoja.

Šis prieštaravimas būtų labai grėsmingas daugeliui visuomeninės sutarties teorijos atmainų, tačiau jis yra bejėgis prieš Hobbeso ir Gauthier versiją. Turime prisiminti, kad pastarosios pradinė prielaida yra tai, kad įpareigojanti susitarimų galia remiasi (postuluojamos) abipusės naudos suvokimu. Faktinis susitarimas signalizuoja abipusės naudos pripažinimą, tačiau jis negali sukurti paties motyvo *de novo*; jis tik įformina savanaudiškumo motyvą. Taigi teisingumas tik ratifikuoja abipusiai naudingo bendradarbiavimo schemas, nepriklausomai nuo to, ar jos kyla iš eksplicitinių susitarimų. Jeigu argumentas, apeliuojantis į ilgalaikę asmeninę naudą, galioja vienu atveju, tai galioja ir kitu. Bendradarbiavimas yra geriau už nebendradarbiavimą – tai yra esminis dalykas. Neturi reikšmės, ar bendradarbiavimas kyla iš realaus kontrakto, ar jis grindžiamas vyraujančia nuomone, kad kiekvienas turi palaikyti bendradarbiavimo institucijas (su sąlyga, kad jas palaiko ir kiti).[8]

Dabar susiduriame su klausimu: tarus, kad negalime apeliuoti į realius susitarimus dėl socialinių institucijų, kaip galime nustatyti teisingo bendradarbiavimo sąlygas? Natūralus atsakymas, kaip atrodo, būtų toks: teisingo bendradarbiavimo sąlygos yra tos, dėl kurių susitartų žmonės, siekiantys naudos sau. Juk tai yra būtent tos sąlygos, kurias savanaudžiams žmonėms būtų racionalu priimti ir palaikyti savo konkrečioje situacijoje.

Norint išrutulioti šią pamatinę idėją mums reikia dviejų dalykų: nesusitarimo taško, nuo kurio turėtų startuoti hipotetinės derybos, ir vienokios ar kitokios teorijos apie racionalių savanaudžių individų derybų baigmę. Pavyzdžiui, Hobbeso atveju galime sakyti, jog jis teikia eksplicitinį atsakymą į pirmąjį klausimą ir implicitinį – į antrąjį. Nesusitarimo bendradarbiavimo atskaitos taškas jam yra „prigimtinė žmonių būklė", o tai yra karo padėtis, kur, pasak garsios jo frazės, „žmogaus gyvenimas yra vienišas, skurdus, bjaurus, žiaurus ir trumpas".[9] Jo implicitinis atsakymas į klausimą dėl racionalių bendradarbiavimo sąlygų yra tai, kad bet kokia siūloma padėtis, geresnė už padėtį nesusitarimo taške, teikia pakankamą pagrindą sutikti su bendradarbiavimo sąlygomis. Jis pripažįsta, jog „žmonės gali manyti, kad dėl tokios neribotos [suvereno] valdžios galima susilaukti daug blogų pasekmių", tačiau „neturint jos, pasekmės dėl amžinos kovos visų prieš visus yra daug liūdnesnės."[10]

Akivaizdu, kad Hobbeso teikiamas nesusitarimo (nebendradarbiavimo) taško apibrėžimas ir racionalaus bendradarbiavimo kriterijus yra suderinamas su labai plačia baigmių skale. Hobbesas būtent to ir siekia: jo požiūriu, individui visada racionalu paklusti suverenui, išskyrus atvejus, kai klusnumas kelia tiesioginę grėsmę jo gyvybei. Jeigu iš teisingumo kaip abipusio naudingumo norime išgauti siauresnį teisingų baigmių apibrėžimą, tai atskaitos padėtį turime padaryti mažiau baisią, ir turime sugriežtinti derybinių baigmių racionalumo kriterijų.

Gauthier pozicija iliustruoja, kaip toli gali būti žengiama einant šiuo keliu. Laikydamasis Hobbeso psichologinių prielaidų jis kartu kuria įstabųjį Locke'o pasaulį, kur nesusitarimo atskaitos padėtyje jau veikia visos rinkos institucijos. Nekreipdamas dėmesio į Adamo Smitho įspėjimą, kad palikti laisvi pelno siekiantys gamintojai griebsis sąmokslų konkurencijai nuslopinti, Gauthier taria, jog konkurencinė pusiausvyra gali susiklostyti sąveikaujant savanaudiškiems interesams prigimtinės būklės sąlygomis. Todėl pats bendradarbiavimas pripažįstamas tik kaip priemonė dorojantis su eksternalitetų ir viešųjų gėrybių problemomis. Po to žengiamas antras žingsnis griežtinant teisingumo reikalavimus socialinėms institucijoms. Nepakanka to, kad kiekvieno padėtis pagerėja palyginti su padėtimi atskaitos taške. Pasak Gauthier, egzistuoja unikalus bet kurios derybinės problemos sprendimas, ir bet kuri institucija yra teisinga tik tuo atveju, jeigu ji atitinka šį sprendimą.

Kokią teoriją gauname, jeigu mėginame operacionalizuoti teisingumo kaip abipusio naudingumo sampratą taip, kad pasiektume apibrėžtas (geriausia – unikalias) išvadas institucijų teisingumo klausimu? Teigiu, kad gauname konstruktyvistinės teorijos variantą. Konstruktyvistinė teorija (žr. aukščiau, 33 skirsnį) mums sako, jog, norėdami išsiaiškinti teisingumo reikalavimus, turime sukonstruoti žmogiškųjų sąveikų modelį specifiniame kontekste. Tas kontekstas apibrėžia agentų motyvaciją ir žaidimo taisykles. Teorija tada sako, jog tai, kas kyla iš šių hipotetinių sąveikų, laikytina teisingumo principais. Šiuo atveju motyvu laikomas asmeninės naudos siekis. Apibrėžiama, kokiais leistinais žingsniais nustatomas nesusitarimo taškas. (Pavyzdžiui, Hobbesas leidžia, o Gauthier draudžia grasinti.) Galiausiai pateikiama tam tikra formulė, pagal kurią racionalūs, naudos sau siekiantys individai pereina nuo nesusitarimo taško prie Pareto ribos – kitaip sakant, parodoma, kaip turi būti pasidalytas bendradarbiavimo naudos prieaugis.

O ką galima pasakyti apie antrosios teisingumo sampratos – teisingumo kaip nešališkumo – operacionalizavimą? Atsakydamas į šį klausimą galiu pasiremti jau pateikta konstruktyvistinių teorijų analize. Skaitytojas veikiausiai pastebėjo, jog visos teisingumo kaip nešališkumo formuluotės, kurias minėjau ankstesniame skirsnyje, turi hipotetinių elementų: „Ar tau patiktų, jeigu ...?" „Ką pasakytume, jeigu ...?" ir t.t. Ir jeigu norime iš šių miglotų formuluočių gauti apibrėžtas išvadas apie reikalavimus, kuriuos turi tenkinti teisingos institucijos, tai natūraliai galime griebtis vienokios ar kitokios konstruktyvistinės teorijos.

Kaip ir anksčiau, konstruktyvistinė teorija gali būti apibrėžiama konteksto, kuriame sąveikauja jos hipotetiniai susitarimo dalyviai. Kaip ir anksčiau, tai, dėl ko jie susitaria, laikome teisingų institucijų principais. Kaip ir anksčiau, galime palikti atvirą klausimą, ar konstrukcija generuoja vieną unikalią baigmę, ar tik tam tikrą priimtinų baigmių aibę. Skiriamasis antrosios sampratos bruožas yra tai, kad kontekstą apibrėžia kitokia elementų aibė.

Žinant pirmosios sampratos prielaidų motyvus akivaizdu, kad tam tikra konstrukcija turi atspindėti skirtingas pusių derybines galias; priešingu atveju iš jos dedukuojami principai nesulauks kiekvienos pusės palaikymo. Antroji samprata skiriasi nuo pirmosios būtent tuo, kad neigia prielaidą, esą žmonės (ar bent jau racionalūs žmonės) vadovaujasi vien savo naudos išskaičiavimais. Ji atmeta idėją, kad teisingumo teorija gali būti veiksminga tik tiek, kiek jos teisingumo principai atspindi realius galios santykius. Tad ji atmeta „prigimtinės būklės" nesusitarimo tašką kaip tą atskaitos poziciją, nuo kurios turi būti pradedamas konstravimas. Tam tikrus nesusitarimo taškus ji gali pripažinti kaip pagalbinę priemonę, tačiau jie yra dedukuojami iš pačios teorijos, bet nėra jai primetami iš šalies. Ir ji vienaip ar kitaip blokuoja derybinės galios pranašumų transformavimą į baigmių pranašumus.

Kaip gali būti apibrėžiamas sąveikų kontekstas, tenkinantis šiuos reikalavimus? Čia galimi du keliai. Pirmasis kelias – perimti pirmosios sampratos postulatą, kad susitarimo dalyviai siekia tik naudos sau, bet kartu atimti iš jų galimybę naudotis savo pranašesne derybine galia izoliuojant juos nuo tam tikros informacijos (ir pirmiausia – nuo informacijos apie savo asmeninę tapatybę). Kitas kelias – atsisakyti postulato, kad susitarimo dalyviai turi siekti tik naudos sau, ir vietoje to postuluoti, jog idealiomis hipotetinio susitarimo sąlygomis jie turi siekti susitarimo dėl tokių principų, kurių niekas negalėtų pagrįstai atmesti.

Savanaudiškumo postulatas atlieka visiškai kitokį vaidmenį konstrukcijoje, formalizuojančioje antrąją teisingumo sampratą, nei tas vaidmuo, kurį jis atliko anksčiau. Čia jis teikiamas jau ne kaip realių žmonių atributas (antroji samprata pripažįsta, kad žmonėms gali rūpėti teisingumas kaip nešališkumas), o tėra dalis to sąveikų konteksto, iš kurio turi kilti teisingumas kaip nešališkumas. Vis dėlto galime sakyti, jog abi konstrukcijos yra panašios, nes susitarimus, grindžiamus asmeninės naudos siekiais ir realizuojamus specifiškai apibrėžtame kontekste, abi laiko konstitutyviu teisingumo pagrindu. Jos skiriasi konteksto apibūdinimu.

Tačiau nepakanka parodyti, jog savanaudiškas pasirinkimas po nežinojimo uždanga garantuoja tam tikros rūšies nešališkumą. Vis vien gali kilti klausimas: ar tai deramos rūšies nešališkumas? Tai, kas buvo pasakyta apie hipotetinių argumentų galią pirmojoje sampratoje, tinka, *mutatis mutandis*, ir antrajai sampratai. Jeigu teisingumą laikome abipusio naudingumo dalyku, tai vienintelis hipotetinių susitarimų pagrindas yra tai, kad jie funkcionuoja kaip gairės ieškant abipusio naudingumo. Panašiai, jeigu teisingumą laikome nešališko priimtinumo dalyku, tai vienintelis hipotetinių susitarimų pagrindas yra tai, kad jie teikia gaires ieškant to, kas gali būti nešališkai priimtina. Tačiau kaip aiškinau 41 skirsnyje, savanaudiškas pasirinkimas netikrumo sąlygomis nepagauna teisingumo kaip nešališkumo idėjos.

Nagrinėjamoji konstrukcija perima savanaudiškumo postulatą iš konstrukcijos, atitinkančios pirmąją sampratą, tačiau paskui įveda nežinojimo uždangą, kuri turi neutralizuoti nepageidaujamus to postulato padarinius. Alternatyvus kelias – atsisakyti pačios idėjos, kad „konstrukcijos agentai" siekia maksimizuoti savo naudą. Vietoje to postuluojame, kad jie mėgina pasiekti susitarimą dėl tokių principų, kurių niekas negalėtų pagrįstai atmesti. Tokiu atveju nežinojimo uždanga, kuri neleidžia jiems žinoti nei savo asmeninių savybių, nei savo padėties, jau nėra esmingai būtina. Tiesa, ji vis dar gali būti naudinga kaip *ad hoc* instrumentas: argumentacijoje kartais verta kelti klausimą „Ką apie tai sakytum, jeigu nežinotum, kaip tave tai palies?" Tačiau tai jau bus veikiau retorinio įtikinėjimo, o ne griežto įrodymo priemonė.

Išskyriau tris konstrukcijos rūšis, iš kurių viena atitinka pirmąją, o kitos dvi – antrąją teisingumo sampratą. Kiekviena įkūnija skirtingą sprendimų priėmimo metodą. Pirmoji konstrukcija sukuria lošimą: klausiame, kokią baigmę pasieks racionalūs, sau naudos siekiantys lošėjai? Kaip tai formuluoja Anatolis Rapoportas knygoje *Kovos, lošimai ir debatai*, lošimo

dalyviai „bendradarbiauja darydami savo 'geriausius ėjimus', t. y. mesdami vienas kitam kuo didesnius įmanomus iššūkius. ... *Prielaida*, kad oponentas darys savo geriausius ėjimus, talkina racionaliai analizei, kurią abi pusės turi pripažinti."[11] Antroji konstrukcija, naudojanti nežinojimo uždangą, iš pirmo žvilgsnio taip pat primena lošimą, nes susitarimo dalyviai siekia kuo efektyviau realizuoti savo interesus. Be to, jie žino, kad realiame gyvenime jų interesai konfliktuoja. Tačiau išlyga, kad jie nežino, kokie yra tie interesai, jiems užkerta galimybę vadovautis savo asmeniniais interesais pirminio pasirinkimo situacijoje – „pirminėje pozicijoje", kaip ją vadina Rawlsas. Taip apibrėžtoje pirminėje pozicijoje kiekvienas faktiškai susiduria su ta pačia sprendimo priėmimo situacija, o nesant interesų konflikto, pasirinkimas pirminėje pozicijoje praranda lošimo pobūdį. Vietoje lošimo turime individualaus pasirinkimo netikrumo sąlygomis problemą, formuluojamą identiškais terminais visiems pirminės pozicijos susitarimo dalyviams. Galiausiai trečioji konstrukcija yra tai, ką Rapoportas vadina debatais, supriešindamas juos su lošimais. „Čia jūs siekiate savo oponentą *įtikinti*, siekiate priversti jį matyti daiktus taip, kaip jūs pats juos matote."[12] Tačiau reikia pridurti, jog šis įtikinėjimas turi būti suvokiamas kaip dvipusis procesas. Trečioje konstrukcijoje susitarimo dalyvių debatai turi būti nuoširdūs, vadinasi, kiekvienas turi būti pasirengęs ne tik įtikinėti, bet ir būti įtikinamas kitų. Kiekvienas turi būti pasirengęs pripažinti gerą argumentą, net jeigu tai prieštarautų jo interesams.

Iki šiol trečiąją konstrukciją apibūdinau dviem būdais: susitarimo dalyviai nori susitarti dėl principų, kurių niekas negalėtų pagrįstai atmesti; ir jų svarstymai vyksta ne už nežinojimo uždangos, nors savo argumentacijoje jie gali ja naudotis. Turime pridurti, jog susitarimo dalyviai suvokia alternatyvių siūlymų implikacijas ir turi pakankamai žinių apie įvairią kultūrinę bei istorinę patirtį. Kartais gali būti paranku šio susitarimo dalyvius traktuoti kaip realių visuomenių atstovus, tačiau apskritai turėtume vengti šitaip konkretizuoti, nes nesiekiame konkrečių išvadų, o tik mėginame iliustruoti teisingumo kaip nešališkumo suvokimo būdą.

Kaip ši konstrukcija siejama su nešališkumo sąvoka? Nešališkumas į ją įtraukiamas kaip reikalavimas atsižvelgti į kiekvieno asmens požiūrio tašką. Kiekvienas asmuo šioje pirminėje pozicijoje turi teisę vetuoti siūlomus principus ir gali šia pozicija pasinaudoti, jeigu mano, kad būtų neprotinga priimti tam tikrą principą. Sakyti, kad tam tikras principas negalėtų būti pagrįstai *(reasonably)* atmestas nė vieno asmens, kuriam jis taikomas, vadinasi, sakyti, kad toks principas tenkina nešališkumo kriterijų.

Reikia pasakyti, kad ši konstrukcija balansuoja tarp dviejų polių ir pati jos tapatybė priklauso nuo to, ar išlaikoma ši tarpinė jos pozicija. Būdama per toli pastumta į vieną arba į kitą pusę ji netenka savo tapatybės. Viena vertus, teigiame, kad susitarimo dalyviai turi interesų ir siekių, kuriuos norėtų apginti. Tačiau svarbu, kad dėl to trečioji konstrukcija nebūtų redukuota į pirmąją, kur susitarimo dalyviai naudoja visus turimus strateginius pranašumus, kad realizuotų savo interesus. Kita vertus, teigiame, kad susitarimo dalyviai yra pasirengę pripažinti, jog individui būtų neprotinga atmesti tam tikrą principą tik todėl, kad jis yra jam palyginti nepalankus. Vis dėlto nenorime pasakyti, jog protingumo samprata, kuria jie vadovaujasi, yra tiek apibrėžta, kad juos tiesiogiai veda prie tų pačių išvadų apie tai, kas yra teisinga. Juk tokiu atveju procedūra prarastų debatų pobūdį, panašiai kaip antroji konstrukcija prarado lošimo pobūdį. Vietoje debatų turėtume individualaus pasirinkimo problemą, su kuria identiškomis sąlygomis dorojasi kiekvienas susitarimo dalyvis. Sutarimo reikalavimas tokiu atveju vėl būtų redukuojamas į trivialybę. Vienintelis skirtumas būtų sprendimo problemos formulavimas: užuot mėginęs maksimizuoti savo naudą netikrumo sąlygomis, individas dabar mėgintų spręsti, ko reikalauja teisingumas.

46. *Envoi*

„Inžinieriaus nykščio nuotykis" nėra pats žinomiausias iš Šerloko Holmso nuotykių, bet jame yra epizodas, kurį gali prisiminti šios knygos skaitytojas. Inžinierius, sučiuptas klastotojų gaujos, atgabenamas į kaimelio geležinkelio stotį ir paskui visą valandą naktį vežamas karietoje uždarytais langais, tačiau faktiškai atvežamas beveik į tą pačią vietą, nuo kurios kelionė prasidėjo.[13] Galbūt kai kurie skaitytojai irgi mano taip, tarsi ir aš nukeliavau ilgiausią kelią tik tam, kad atsidurčiau toje pat vietoje, kur jau buvau. Manau, kad žmonės, kurie nėra susidūrę su tokiais argumentais, kuriais operuoja Hobbesas ar Gauthier, būtų linkę iškart atmesti idėją, kad teisingumas tėra abipusis naudingumas. Ir galima pridurti, jog tik nedaugelis žmonių, kurie juos nagrinėjo, buvo jų įtikinti. Tiesa, ir mūsų siūlomoji specifinė teisingumo kaip nešališkumo formuluotė natūraliai nekils žmogui, kuris nėra šios problemos nuodugniai apmąstęs. Vis dėlto, kaip ne kartą pabrėžiau, bendroji teisingumo kaip nešališkumo idėja išties sistemina mūsų kasdienės moralinės argumentacijos formas.

Nemanau, kad šio pobūdžio studijose būtų išmintinga reikalauti išvadų originalumo. Jeigu grįžtume prie to, ką sakiau pirmame šios knygos skirsnyje, klausimai dėl institucijų teisingumo iškiltų tada, kai papročio autoritetas praranda savo įtaką visuomenės nariams. Kai tik pradedama suvokti, jog socialinė, politinė ir ekonominė nelygybė yra žmogiškųjų konvencijų darinys, kyla problema, kaip jį pateisinti. Šią problemą sprendžiant buvo iškeltos dvi idėjos, neigiančios konvencines socialinės nelygybės ištakas. Viena jų mėgina socialinę nelygybę grįsti natūralia nelygybe – šią argumentacijos liniją iliustruoja labai įvairios teorijos, pradedant Aristotelio pateiktąja vergovės apologija ir baigiant naujųjų laikų „moksliniu" rasizmu. Kita ieško metafizinių socialinės nelygybės pagrindų: ją iliustruoja įvairios konstrukcijos, pradedant Hindi sistemos spekuliatyviomis vingrybėmis ir baigiant patogiu Anglijos Bažnyčios tikėjimu, kad Dievas „nustatė" turtingųjų ir neturtingųjų „padėtį". Tiesą sakant, visos pagrindinės religijos pasižymi stebėtina istorine tendencija palaikyti bet kurią esamą nelygybės sistemą. Ši knyga yra grindžiama prielaida, jog nė viena iš šių nelygybės pateisinimo formų nėra priimtina. Nors kai kurie žmonės, žinoma, tiki šiomis sistemomis, jie neturi racionalių priemonių įtikinti tų, kurie jomis netiki. Tad jos negali mums suteikti priimtino nelygybės pateisinimo pagrindo.

Gali būti paprieštarauta, kad pats šis kriterijus yra tendencingas, nes postuluoja, kad tik tam tikros rūšies doktrinos gali suteikti teisėtą nelygybės pagrindimą. Turiu pripažinti, jog šį kaltinimą priimu. Manau, kad čia neišvengiamai susiduriame su įrodymo ratu. Teigiant, kad netikintieji gali reikalauti geresnių argumentų, pateisinančių nelygybę, nuo kurios jie kenčia, nei tie argumentai, kuriuos siūlo tikintieji, neišvengiamai paneigiama tikinčiųjų tezė, kad jie patys gali pateikti visą reikiamą nelygybės pateisinimą.

Daugelis filosofų mano, jog galimi aukštesniojo lygmens argumentai, įrodantys, kad nelygybės pateisinimo argumentai neturi apeliuoti į ginčijamus empirinius ar metafizinius įsitikinimus. Norėčiau jais tikėti, tačiau nematau, kaip galima įveikti tą problemą, kad savo oponentams jie priskirtų prielaidas, kuriomis tie akivaizdžiai nesivadovauja. Tarkime, kad išplečiame Locke'o religinės tolerancijos argumentą ir teigiame, jog dėl tam tikrų svarbių pragmatinių sumetimų nedera primesti socialinės tvarkos, grindžiamos specifiniais religiniais įsitikinimais. Tačiau net jeigu pats argumentas būtų logiškai nepriekaištingas, jo įtikinamoji galia negali būti didesnė už pragmatinių sumetimų, į kuriuos jis apeliuoja, įtikinamu-

mą. Kiekvienas tikintysis, kuris jį pripažįsta, faktiškai jau yra priėmęs sekuliarizmo prielaidas politikoje.

Kiekvienam mūsų tema rašančiam autoriui būtina nuo pat pradžių apsispręsti ir nubrėžti ribas tiems pateisinimo argumentams, kurie bus traktuojami rimtai. Mano apsisprendimą akivaizdžiai liudija visa, kas šioje knygoje sakoma. Dabar pakanka pabrėžti štai ką: jeigu savo užduotį formuluojame kaip nelygybės pateisinimo problemą remdamiesi prielaida, kad ji yra žmogiškųjų konvencijų darinys, o ne kokios nors prigimtinės ar metafizinės žmogiškųjų būtybių nelygybės vedinys, tai jos potencialių sprendimų yra labai nedaug. Aukščiausiu bendrumo lygmeniu yra turbūt tik tie du, kuriuos nagrinėjome šioje knygoje. Abu jie grindžiami idėja, kad tam tikra konvencinė tvarka, kurios laikomasi, yra geriau už nesaistomo konflikto padėtį. Tačiau jie skiriasi reikalavimais, kuriuos kelia šioms konvencijoms. Viena argumentacijos linija remiasi prielaida, kad konvencija turi būti priimtina kiekvienam savo naudos žiūrinčiam asmeniui. Kita remiasi prielaida, kad ji turi būti priimtina kiekvienam nešališką poziciją užimančiam asmeniui. Šuoliuodami per šimtmečius pirmajai tradicijai galime priskirti graikų sofistus ir Hobbesą bei Gauthier, antrajai tradicijai – stoikus, Kantą ir Rawlsą.

Kai alternatyvos formuluojamos tokiais abstrakčiais terminais, tai atrodo, jog filosofija apskritai nedaro pažangos ir nuolat sukasi tų pačių idėjų rate. Tačiau šis įspūdis klaidina. Pažanga vyksta tobulėjant analitinei technikai, kuri mums leidžia griežčiau suformuluoti ir geriau suvokti didžiąsias alternatyvas. Pirmosios alternatyvos atveju esminis pažangos veiksnys buvo lošimų teorijos atsiradimas ir jos tolydžio platesnis taikymas socialinėje analizėje. Antrosios atveju tai buvo Rawlso pateiktoji pirminės pozicijos idėja, nusakanti etiškai privilegijuotą pasirinkimo situaciją. Kad šios idėjos rodo tikrą pažangą, o ne vien madų kaitą, mano manymu, liudija toji aplinkybė, jog jomis naudodamiesi galime naujai nušviesti ankstesnes šių teorijų versijas. Antai per pastaruosius du dešimtmečius neišmatuojamai pakilo Hobbeso studijų rafinuotumo lygmuo, taip pat regime Rawlso darbų paskatintą visuomeninės sutarties doktrinos atnaujinimą.

Ši knyga teikiama kaip mėginimas konsoliduoti ir ambicingiau pastūmėti šiuos pastarųjų dešimtmečių laimėjimus. Noriu tikėti, kad man pavyko išaiškinti daugelį klausimų, kylančių taikant lošimų teoriją derybų analizei, ir parodyti jų svarbą teisingumo kaip abipusio naudingumo teorijai. Taip pat tikiuosi, jog man pavyko išplėtoti Rawlso atsitiktinę pa-

stabą, jog galima pirminių pozicijų taksonomija, kurioje kaip specifinis atvejis būtų lokalizuota paties Rawlso siūloma versija. Kartu mėginau pasinaudoti teisingumo kaip abipusio naudingumo ir teisingumo kaip nešališkumo kontrastu analizuodamas Hume'o ir Rawlso teisingumo teorijas. Nenoriu pervertinti šių pastangų reikšmės. Be abejo, daugiau dėmesio skirdamas vieniems klausimams, palikau šešėlyje kitus. Tačiau esu įsitikinęs savo pamatine teze, kad ir Hume'o, ir Rawlso teorijoje implicitiškai glūdi abi šios teisingumo sampratos, ir manau, kad jas gvildendami iš jų rašinių apie teisingumą įgyjame gilesnį problematikos supratimą.

Vis dėlto bendriausias knygos išvadas galima reziumuoti gana glaustai. Tiesą sakant, būtent tai ir atlikau pirmuose trijuose šio skyriaus skirsniuose. Šio *Traktato* platesnių tikslų požiūriu kiltų daug nepatogumų, jeigu būtų kitaip, nes kituose dviejuose tomuose remsiuosi šio pirmojo tomo išvadomis. Antrajame tome išeities tašku imsiu teisingumą kaip nešališkumą ir spręsiu įvairias problemas, kurios kyla jį interpretuojant ir taikant. Trečiajame tome, remdamasis antrojo tomo rezultatais, sutelksiu dėmesį į vieną temą – į tai, kaip socialinio teisingumo sąvoka gali būti taikoma sprendžiant pajamų ir turto paskirstymo klausimą.

PRIEDAS A:

Braithwaite'o sprendimas ir jo pagrindimas

Diagramoje A.1 keturi taškai T_{11}, T_{12} ir t.t. atitinka keturias galimas bet kurio vakaro baigmes.[1] Lentelė A.2 pakartoja 1.2 lentelę ir priduria nuorodą į baigmes. Tiesi linija tarp T_{21} ir T_{12} yra Pareto riba. Taške T_{21} Lukas solo muzikuoja kiekvieną vakarą; taške T_{12} Matas solo muzikuoja kiekvieną vakarą. Judant tiese nuo T_{21} link T_{12} Matas solo muzikuoja tolydžio vis didesne vakarų proporcija arba turi didėjančius šansus (generuojamus tam tikro atsitiktinio proceso) muzikuoti solo bet kurį vakarą. Ši Pareto riba atspindi Braithwaite'o vadinamųjų suporintų strategijų baigmes, nes taškai ant jos gali būti pasiekti tik tuo atveju, jeigu Matas ir Lukas koordinuoja savo veiksmus taip, kad jeigu tam tikrą vakarą muzikuoja vienas, tai nemuzikuoja kitas.[2]

O kas yra užbrūkšniuotasis plotas? Kiekvienas šios erdvės taškas atspindi vieną iš galimų mūsų muzikantų išlošių, kurį jie gali gauti veikdami nepriklausomai. „Veikti nepriklausomai" čia reiškia štai ką. Tariame, kad kiekvienas muzikantas kas vakarą pasirenka savo strategiją. Tai gali būti grynoji strategija: jis gali nuspręsti muzikuoti kiekvieną vakarą arba gali nuspręsti apskritai niekada nemuzikuoti. Tai gali būti ir mišrioji strategija, – kai jis nusprendžia muzikuoti dalį laiko. Tarkime, kad Mato strategija – muzikuoti vieną vakarą iš keturių: tada jis susiranda tam tikrą priemonę, kuri jam padeda realizuoti atsitiktinį ¼ šansą muzikuoti duotąjį vakarą. Tokia priemonė Braithwaite'o pavyzdyje yra malka kortų, paženklintų žodžiais „muzikuoju" ir „nemuzikuoju".[3] Norėdamas sau suteikti ¼ šanso muzikuoti duotąjį vakarą savo kortų malkoje Matas turės ketvirtadalį kortų, pažymėtų žodžiu „muzikuoju". Sakydamas, kad strategijos yra nepriklausomos, turiu omenyje tai, kad kiekvienas muzikantas savo strategiją turi pasirinkti nepriklausomai nuo kito muzikanto pasirinkimo. Nė vienas iš jų negali, pavyzdžiui, sakyti: „Mano strategija bus muzikuoti tada, kai kitas nemuzikuoja, ir nemuzikuoti, kai kitas muzikuoja." Suprantama, čia taip pat nėra vietos „suporintoms" strategijoms, t.y. strategijoms, kurios yra koordinuojamos pusių susitarimu.

Keturi užbrūkšniuoto ploto kampai nusako išlošius, kylančius iš grynųjų strategijų konjunkcijų. Visa likusi erdvė apibrėžiama vieną mišriąją strategiją supriešinus su viena grynąja strategija arba dvi mišriąsias strategijas supriešinus

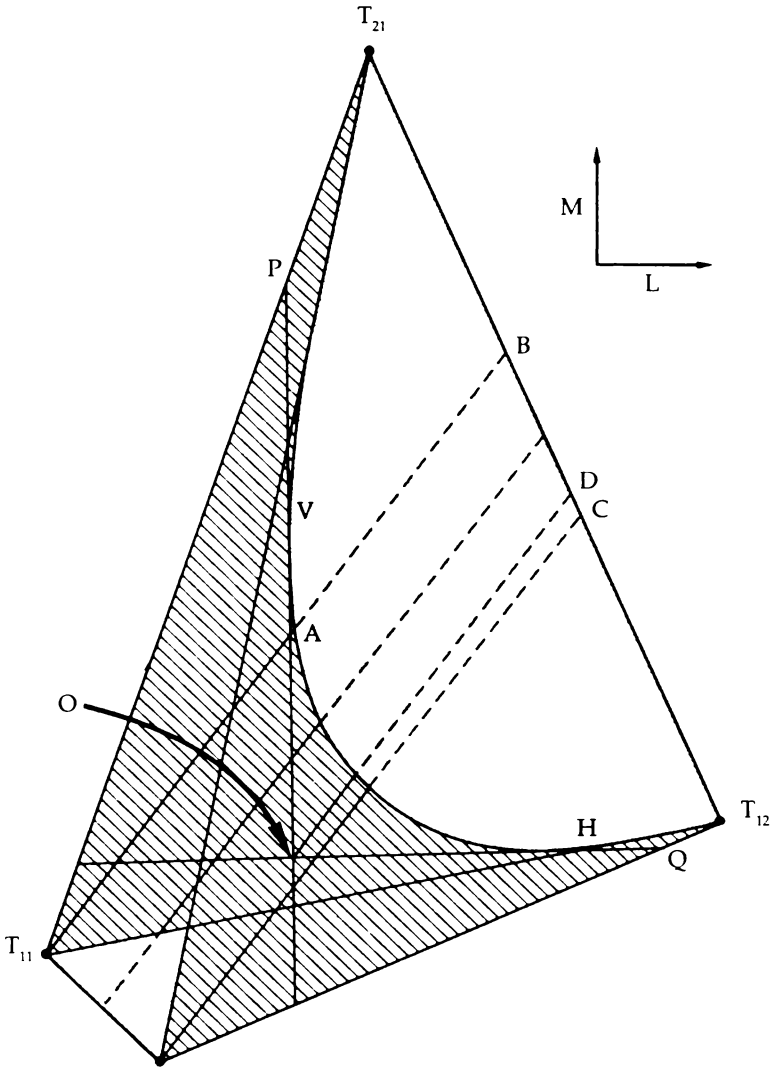

A.1 diagrama. Braithwaite'o sprendimas

		Matas: Muzikuoju (1)	Matas: Nemuzikuoju (2)
Lukas	Muzikuoju (1)	1, 2 (T11)	7, 3 (T12)
	Nemuzikuoju (2)	4, 10 (T21)	2, 1 (T22)

A.2 lentelė. Braithwaite'o problemos išlošių matrica

nus tarpusavyje. Užbrūkšniuoto ploto šiaurės rytų riba yra parabolė – kaip matysime, šis faktas atlieka tam tikrą vaidmenį apibrėžiant Braithwaite'o sprendimą. Jos dalis tarp V ir H nusako Pareto ribos dalį baigmėms, kurios kyla iš nepriklausomai pasirenkamų strategijų. (Visa Pareto riba tokioms baigmėms yra PVHQ.)

Kaip matėme tekste, Braithwaite'o, kaip ir Nasho, sprendimas pasiekiamas dviem pakopomis. Pirmojoje pakopoje turi būti nustatytas atskaitos taškas, nuo kurio žengiama Pareto ribos link. Tai yra grynoji kova dėl santykinio pranašumo. „Baigmės taškas, kurį apibrėžia kiekvieno apdairioji strategija ... konkuruojant [dėl santykinio pranašumo], yra T_{11}, apatinis taškas toliausiai kairėje: kai kiekvienas muzikuoja kiekvieną vakarą."[4]

Nuo grynai konkurencinės pirmosios pakopos, kur kovojama dėl santykinio pranašumo nustatant atskaitos tašką, pereinama prie grynai kooperatyvios antrosios pakopos, kur nuo atskaitos taško judama Pareto ribos link. Braithwaite'o idėją galima suformuluoti taip: jeigu du žmonės galėtų susitarti dėl to, kaip turi būti išlaikomi atskaitos pozicijoje įgyti santykiniai pranašumai judant nuo jos šiaurės rytų kryptimi, tai jiems neliktų jokių ginčijamų klausimų. Juk abu būtų suinteresuoti žengti kuo toliau šiaurės rytų kryptimi, kol pasiektų Pareto ribą. Tad jeigu būtų susitarta dėl bendradarbiavimo naudos pasidalijimo kriterijaus, visa kita būtų grynas koordinacinis lošimas – kiekvienas atliktų tai, ką privalo atlikti, kad išsilaikytų tame unikaliame taške, kuris išlaiko jo santykinę poziciją atskaitos padėtyje.

Tačiau kaip gali būti rastas toks kriterijus? Braithwaite'as, norėdamas sukonstruoti lygaus santykinio išlošio principą, yra priverstas manipuliuoti pusių naudingumais. Būtent tai jis ir daro: „ribos išlenktoji dalis turi būti ... parabolė", ir šią parabolę „unikaliai determinuoja keturios grynosios strategijos, kurių gali griebtis lošėjai."[5] Tolesnis Braithwaite'o žingsnis yra šis:

> Parabolės svarbą lemia tas faktas, kad su ja yra siejama apibrėžta kryptis, būtent kryptis pagal jos ašį; ši kryptis nėra savavališka, nes ji natūraliai kyla iš situacijos vidinės logikos, ir teikia dviejų bendradarbiaujančių individų preferencijų skalių palyginimo metodą.[6]

Vėliau dar grįšime prie mįslingos Braithwaite'o frazės „situacijos vidinė logika" ir mėginsime suvokti jos prasmę. Dabar tik pastebėkime, kaip Braithwaite'as tęsia savo mintį:

> Įsivaizduokime daugybę linijų, nusidriekusių per šią figūrą, kurios visos yra lygiagrečios parabolės ašiai. [Kalbama apie linijas nuo T_{11} prie B, nuo T_{22} prie C ir kitas joms lygiagrečias.] Tarkime, kad situacijos logika diktuoja, jog Luko santykinis pranašumas prieš Matą yra konstanta bet kurioje iš šių linijų. Kitaip sakant, tos linijos yra kontūrinės to paties santykinio pranašumo linijos: jas vadinsiu *izoropais (isorrhopes).*[7]

Jeigu pripažįstame, kad „situacijos logika" generuoja atsakymą, jog parabolės ašiai lygiagrečios linijos nusako tą patį santykinį pranašumą, tai visa kita išsisprendžia labai lengvai. Konkurencijos dėl „palankiausio izoropo" rezultatas yra tas, kuris eina per tašką T_{11}: „pavadinkime tai apdairumo izoropu."[8] Toliau Braithwaite'as sako:

> Deja, kiekvieno jų nelaimei tos strategijos, kurios jiems teikia apdairumo izoropą, determinuoja ir baigmę tame taške, kuris yra toliausias į kairę ir žemiausias šiame izorope, taigi mažiausiai palankią baigmę abiem pusėms. Tačiau jeigu kiekvienas iš jų sutiktų, kad jų izoropinės konkurencijos rezultatas nustatytų, jog bet kuris sąžiningos baigmės taškas turi priklausyti apdairumo izoropui, tai visa, kas lieka iš problemos, tėra bendradarbiavimo klausimas siekiant geriausios galimos baigmės šiame izorope. Kadangi izoropas slenka aukštyn judėdamas iš kairės į dešinę, šis bendravimas nėra konkurencinis: kiekvienas teikia pirmenybę kuo aukštesniam šio izoropo taškui; tad viršutinis izoropo taškas, kur jis susiliečia su viršutine dešine galimų baigmių ploto riba, ir bus tas taškas, kuriam teikiama pirmenybė. Mūsų pavyzdyje šis taškas (pažymėtas A raide [A.1 diagrama]) priklauso parabolei; norėdamas jį pasiekti kiekvienas turi pasirinkti mišriąją strategiją, kurią pavaizduoja šiame taške parabolę liečiantis tangentas. Tokiu atveju Luko strategija bus skambinti pianinu vidutiniškai 23 vakarus iš 68, Mato strategija – trimituoti vidutiniškai 59 vakarus iš 104; o jeigu jie paklaustų mano patarimo, kurią strategiją jiems pasirinkti, tai preliminariai jiems rekomenduočiau būtent šias strategijas – perskaičiau jiems šią paskaitą kaip tokios rekomendacijos pagrindimą.[9]

Tačiau ši baigmė rekomenduojama tik „preliminariai". Ji yra geriausia, ką galima padaryti judant aukštyn „apdairumo izoropu" nuo T_{11} (su sąlyga, kad strategijos pasirenkamos nepriklausomai). Pastebėkime, kad šių strategijų nepriklausomumo statuso nepakeičia tai, kad jos pasirenkamos pusių susitarimu. Tuo jos skiriasi nuo suporintų strategijų, kurios pusių pasirinkimus kiekvieną vakarą daro priklausomus nuo tarpusavio susitarimo. Naudodamiesi suporintomis strategijomis Matas ir Lukas taip pat gali judėti nuo taško A šiaurės rytų kryptimi pagal tiesiąją liniją, jungiančią taškus T_{21} ir T_{12}. Tai yra Pareto riba, atspindinti visas galimas solinio dviejų žmonių muzikavimo proporcijas. (Taško A neefektyvumą lemia tai, kad jį apibrėžiančių nepriklausomų sprendimų baigmė Matui ir Lukui teikia arba tylą, arba kakofoniją beveik pusę viso laiko.)[10]

Tad tarkime, jog pripažįstame judėjimo į tašką A ir paskui toliau į kurį nors tašką tiesėje T_{21} T_{12} racionalumą. Kuriame taške Matas ir Lukas turėtų sustoti? „Mano rekomendacija butų tai, kad [šansų generavimo priemonė, nustatanti, kas muzikuos solo bet kurį konkretų vakarą] turi būti nustatyta taip, kad baigmės taškas ribinėje T_{21} T_{12} linijoje būtų tas taškas (pažymėtas raide B [A.1 diagramoje]), kur ją kerta kylantis [iš taško A] apdairumo izoropas."[11] Tai reiškia, kad „ilgainiui iš kiekvienos 43 vakarų serijos Lukas skambins pianinu ir Matas susilaikys nuo trimitavimo 17 vakarų, o Matas trimituos, kai Lukas neskambins pianinu likusius 26 vakarus."[12] Beje, visai nebūtina, kad muzikavimo laikas būtų paskirstomas kiekvieną vakarą naudojant šansų generavimo mechanizmą. Paprasčiausia alternatyva būtų paskirstyti vakarus taip, kad Matas gautų 26 vakarus iš kiekvienos 43 vakarų serijos, o Lukas – likusius 17 vakarų.

Judėjimas į tašką A ir paskui į tašką B grindžiamas strateginiais išskaičiavimais. Braithwaite'as sako: „Mano preliminariai siūlomos strategijų konjunkcijos privalumas yra tai, kad ji grindžiama pusių 'jėgų pusiausvyra' ir todėl reikalauja minimalaus abipusio pasitikėjimo."[13] Tačiau jis pats pripažįsta, kad šios strategijos nėra pusiausvyros padėtyje. Faktiškai kiekvienas muzikantas turi paskatų muzikuoti daugiau nei jam leidžia baigmė A, jeigu tik gali būti tikras tuo, kad kitas laikysis jam rekomenduojamos strategijos siekiant A. Faktiškai kiekvienas stengsis muzikuoti kiekvieną vakarą, jeigu kitas nemuzikuoja daugiau nei rekomenduoja Braithwaite'as. Potencialus Mato išlošis nukrypstant nuo „preliminariai rekomenduotos" strategijos yra ypač didelis. Trimituodamas kiekvieną vakarą, kai Lukas muzikuoja vieną vakarą iš trijų, Matas gali padidinti savo išlošį nuo mažiau nei 5 naudingumo vienetų daugiau nei iki 7 vienetų.

Tad kas, Braithwaite'o požiūriu, puses sulaiko nuo preliminaraus susitarimo laužymo? Tik atsakomųjų veiksmų baimė – kiekvieno baiminimasis, kad jam sulaužius tą mišriąją strategiją, kurią rekomenduoja Braithwaite'as, ir muzikuojant daugiau nei ji leidžia, kitas atsakys panašiais veiksmais, taigi situacija tolydžio blogės ir baigsis tuo, jog jie turės kakofoniją kiekvieną vakarą.

Iškart galima paprieštarauti, kad čia neskiriamas taškas A nuo daugybės kitų taškų, kurie yra pranašesni už kakofoniją ir yra pasiekiami be suporintų strategijų. Pažvelgę į A.1 diagramą matome, jog šiuos taškus nusako visas užbrūkšniuotas plotas, išskyrus kampą į pietus nuo T_{11}. (Šiam kampui priklauso visos tos baigmės, kurios Matui yra blogesnės už kakofoniją.) Tačiau atrodo, jog tas pats argumentas, kad susitarimas nelaužomas dėl atsakomųjų veiksmų baimės, gali būti taikomas ir suporintoms strategijoms – tokiu atveju turime pridurti plotą tarp parabolės ir linijos T_{21} T_{12}.

Braithwaite'as tai suvokia. Jo požiūriu, nepakanka paprasčiausiai „jiems pasiūlyti pagalvoti, ar išties verta kovoti žinant, kad rezultatas bus nenaudingas abiem pusėms."[14] (Kalbant terminais, kuriuos vartojau 23 ir 37 skirsniuose, nesusitarimo taško paskirtis nėra tik slenkstinės vertės, kurią turi pranokti bet koks susitarimas, apibrėžimas.) Pasak Braithwaite'o, norint atskleisti unikaliai stabilias A taško sa-

vybes, „reikia jiems parodyti, kad kiekvienas turi lygiai tokį pat pranašumą prieš kitą [kai jie grįžta prie kakofonijos atskaitos taško], kurį turėjo prieš sulaužant susitarimą, nes T_{11} ir susitarimo taškas A priklauso tam pačiam izoropui." Skliaustuose jis priduria: „Tiesą sakant, būtent taip buvo nustatytas susitarimo taškas."[15] („Izoropas" yra darinys iš dviejų graikų kalbos žodžių, reiškiančių „lygi nauda".)

Problema, žinoma, yra tai, kad šis atsakymas sukasi uždarame rate. Juk jis remiasi prielaida, kad izoropus generuojanti konstrukcija išties mums teikia lygios santykinės naudos kreives. Tokiu atveju Braithwaite'as pagrindžia teiginį, kad taškas A atspindi derybinių galių pusiausvyrą. Kiekvienas lygiai išlošia pereidamas prie šio taško nuo nesusitarimo atskaitos taško, ir todėl kiekvienas lygiai praloštų žengdamas nuo jo atgal prie atskaitos taško. Tačiau nematau, jog Braithwaite'as ką nors padarė, kad mus įtikintų, jog izoropai atspindi lygius išlošius derama prasme. Norėdami suprasti, kas yra ši derama prasmė, trumpam grįžkime prie Nasho sprendimo. Ten galima suprasti, kokia realia prasme kiekviena pusė vienodai pralošia, jeigu grįžtama į nesusitarimo tašką. Ją išryškina Harsanyi koncepcija (kaip matėme 2 skirsnyje). Tačiau Braithwaite'o atveju, kaip atrodo, turime tik pliką teiginį, esą visi taškai kreivėje, lygiagrečioje parabolės ašiai, atspindi lygų santykinį išlošį ta pačia strategine prasme. Miglota nuoroda į „situacijos logiką" nedaug ką pasako.

Be to, kyla Braithwaite'o pozicijos neprieštaringumo klausimas. Atrodo, jis nemano, jog tas argumentas, kuris jam leido žengti nuo T_{11} prie A, taip pat leidžia žengti nuo A prie B. Pateiksiu platesnę citatą iš to, ką jis sako šiuo klausimu:

> Nedera jiems pateikti šios galutinės rekomendacijos, kol jie nepripažįsta, jog mano preliminari rekomendacija yra sąžininga ir protinga, jei svarstomos vien nepriklausomų strategijų poros. Taip yra todėl, kad lošimų teorijos argumentas pasirenkant apdairumo izoropą iš viso pluošto izoropų suponuoja, jog pusių strategijos turi būti nepriklausomos. Naudojant suporintą strategiją abi pusės susilydo, lošimo teorijos požiūriu, į vieną asmenį, ir todėl lošimas nustoja būti dviejų lošėjų. Tad argumentą, kuriuo remiantis mano galutinę rekomendaciją galima ginti kaip sąžiningą ir protingą, sudarytų trys argumentacijos pakopos:
>
> (1) von Neumanno „sprendimas" teikia kovos dėl santykinio pranašumo baigmę, kurią atspindi apdairumo izoropas;
>
> (2) aukščiausias šio izoropo taškas turi būti tos baigmės taškas, kai taikomos nepriklausomos strategijos;
>
> (3) taškas, kuriame šis izoropas (esant reikalui tęsiamas aukštyn, kaip mūsų pavyzdyje) kerta viršutinę dešiniąją bendrojo strateginio ploto ribą, turi būti tas baigmės taškas, kai abiem pusėms naudinga (kaip mūsų pavyzdyje) naudotis suporinta strategija.
>
> Naudojimasis apdairumo izoropu nustatant galutinį baigmės tašką grindžiamas tuo, kad šis izoropas teikia tai, ką, mano manymu, abi pusės pripažintų kaip deramą naudos paskirstymą tame plote, kur jis galioja (suporintų strategijų plote, kur naudojamos nepriklausomos strategijos); man rodos, nėra jokio pagrindo nuo šio paskirstymo principo nukrypti tuo atveju, kai Lukas ir Matas didina savo išlošius susitardami naudotis suporinta strategija.[16]

Negaliu suprasti teiginio, jog susitarimas naudotis suporinta strategija mus išstumia už lošimų teorijos ribų. Taškams A ir B vienodai reikia susitarimo (ar bent jau nebylaus sutikimo) tam, kad jie galiotų. Kaip sako pats Braithwaite'as kalbėdamas apie tašką A: „Reikia pakankamo tarpusavio pasitikėjimo, kad Lukas ir Matas galėtų pasiekti susitarimą muzikuoti nustatytomis laiko proporcijomis – taip, kad Lukas galėtų kliautis tuo, jog Matas netrimituos daugiau nei 59/104 viso laiko, jeigu Lukas skambindamas pianinu savo ruožtu apsiribos savo 23/68 viso laiko dalimi, ir *vice versa*."[17]

Taigi tiek A, tiek taškas B yra grindžiamas susitarimu, ir šia prasme jiems abiem reikia pusių tarpusavio pasitikėjimo. Tačiau faktiškai taškas B reikalauja mažiau pasitikėjimo nei taškas A, nes visi paretiškai optimalūs Braithwaite'o problemos sprendimai (aibė, kuriai priklauso B kaip elementas) pasižymi tuo, kad jie išreiškia stiprias (t.y. Nasho) pusiausvyros būkles. Kitaip sakant, jeigu kiekvienas individas yra tikras, kad kitas nenukryps nuo susitarimo, tai jis pats gali nuo jo nukrypti tik blogindamas savo paties padėtį. Vis dėlto, kaip matėme, taške A kiekvienas iš mūsų muzikantų gali išlošti muzikuodamas ilgiau nei jam skirtą laiko dalį, jeigu jis bus tikras, kad kitas laikysis susitarimo.

Kaip matėme, Braithwaite'as taškui A teikia daugiau reikšmės nei ta, kad abu muzikantai praloštų grįždami nuo jo prie kakofonijos. Jis nori pasakyti, kad to taško stabilumą garantuoja tai, jog abi pusės vienodai teikia pirmenybę taškui A prieš tašką T_{11}. Tačiau tada aš negaliu suvokti, kodėl Braithwaite'as nenori pripažinti, jog taškas B pasižymi tokiomis pat savybėmis. Jeigu turime gerą argumentą, kuriuo remdamiesi galime pasirinkti tašką A, kaip atspindintį derybinių galių pusiausvyrą, tai kodėl juo negalime remtis teigdami, jog taškas B panašiai atspindi derybinių galių pusiausvyrą? Juk galiausiai tai yra vienas iš tolesnių taškų tame pačiame izorope. Tai galima argumentuoti labai paprastai. Arba izoropai išties atspindi lygaus santykinio išlošio linijas, arba jie jų neatspindi. Jeigu jie jas atspindi, tai argumentas, kuriuo remdamasis Braithwaite'as teigia unikalų taško A stabilumą kitų parabolės taškų atžvilgiu, turi vienodai galioti nustatant B kaip unikaliai stabilų tašką Pareto ribinėje linijoje. Abiem atvejais galima sakyti, jog abu muzikantai turi tų pačių nenukrypimo nuo šio taško paskatų, būtent tai, kad kiekvienas vienodai praloštų, jeigu būtų sugrįžta prie kakofonijos. Ir atvirkščiai, jeigu remiantis šiuo argumentu negalima pagrįsti taško B, tai nesuprantu, kaip juo remiantis gali būti pagrįstas taškas A. Ir vis dėlto Braithwaite'as nepaaiškinamai teigia, kad nors abipusis apdairumas leidžia žengti nuo T_{11} prie A, tolesnius žingsnius to paties izoropo atkarpoje nuo A iki B reikia pagrįsti sąžiningumo kategorijomis.

Kad ir kokie būtų motyvai, kuriais vadovaudamasis Braithwaite'as pasuka šia kryptimi, jo abejonės dėl to, ar „jėgų pusiausvyros" argumentai leidžia pasiekti tašką B, reikalauja aptarti antrąjį jo sprendimo pagrindimo būdą. Taigi nuo nesusitarimo taško prie Pareto ribos siekiama pereiti sąžiningai, sąžinin-

gumo kriterijumi laikant naudingumo išlošių lygybę. Tačiau čia iškyla problema, kaip nustatyti šią išlošių lygybę, jeigu neturime tarpasmeniškai palyginamų kiekinių naudingumų. Norėdami pajudėti turime rasti kokį nors naudingumų bendramatinimo būdą. Braithwaite'o siūlymu, turėtume žvelgti į išlošių sukuriamą strateginę situaciją ir mėginti atrasti, jeigu tai išvis įmanoma, kokį nors bendrą matą. Jeigu galime rasti įtikinamą matą, leidžiantį palyginti atstumą tarp poros Mato naudingumų ir poros Luko naudingumų, tai darbą galime tęsti: galime kalbėti apie lygų naudingumo išlošį, nes turime naudingumų normalizavimo pagrindą.

Šios analizės Braithwaite'as imasi paskutiniame savo paskaitos trečdalyje. Jis taria, jog Lukas pareiškia, kad jo „netenkina prielaidos, kuriomis remiasi visa mano argumentacija. Kodėl jis turi pripažinti, kad baigmės taško kilstelėjimas į liniją, paralelinę ašiai, yra vienodai naudingas jam pačiam ir Matui?" Braithwaite'as atsako: „Lukas yra visiškai teisus manydamas, kad pasirinkdamas parabolės ašiai lygiagrečias linijas kaip izoropus atlieku tarpasmeninį naudingumo skalių palyginimą."[18] Tačiau „kadangi reikšmingieji situacijos bruožai tėra šios dvi preferencijų skalės, nieko negalima pasakyti apie pranašumą, kurį vienas individas turėtų prieš kitą vadovaudamasis kitokia preferencijų skale, jeigu neatliekame tarpasmeninio dviejų preferencijų skalių palyginimo."[19]

Pagrindinis argumentas, kuriuo remdamasis Braithwaite'as gina savo siūlomą naudingumų palyginimo būdą, reikalauja palyginti dvi alternatyvias mišrias strategijas, kurios galėtų būti nepriklausomo pasirinkimo objektu. Luce'as ir Raiffa, pasiekdami tikrą glaustumo stebuklą, Braithwaite'o naudingumų palyginimo metodą apibūdina kaip „transformaciją, kurioje naudingumo intervalas nuo lošėjo maksimino strategijos (grindžiamos jo išlošiais) iki jo minimakso strategijos (grindžiamos jo oponento išlošiais), jeigu oponentas naudojasi maksimino strategija, yra traktuojamas kaip vienetas."[20]

Maksimino strategija yra toji, kuri garantuoja didžiausią minimalų išlošį nepriklausomai nuo to, ką daro kitas lošėjas. Braithwaite'o pavyzdyje tai reiškia, kad Matas muzikuoja vieną vakarą iš penkių, o Lukas muzikuoja vieną vakarą iš keturių. Tai duoda vidutiniškai 2,8 naudingumo vieneto Matui ir 3,25 vieneto Lukui. Šis kiekis (vadinamasis saugumo lygmuo) nėra labai didelis palyginti su tuo, ką kiekvienas galėtų gauti muzikuodamas solo visą laiką; jis net mažesnis už tą naudingumo kiekį, kurį kiekvienas galėtų gauti visą laiką klausydamasis kito muzikavimo. Tačiau jis yra didesnis už tą kiekį, kurį kiekvienas gautų taikant grynąsias strategijas – muzikuojant visą laiką (šiuo atveju blogiausioji baigmė būtų nesibaigianti kakofonija) arba apskritai nemuzikuojant (šiuo atveju blogiausioji baigmė būtų nesibaigianti tyla).

Šią maksimino strategiją kartu su nepaliaujamo muzikavimo strategija, kai siekiama gauti pranašesnį izoropą, Braithwaite'as klaidinamai vadina „apdairumo strategija". (Tai aptariame teksto 7 skirsnyje.) Juk turėtų būti aišku, kad

šios strategijos grindžiamos skirtingais motyvais. Maksimino strategija neatsižvelgia į kito lošėjo išlošius. Paprasčiausiai mėginama gauti kuo didesnį garantuotą minimalų išlošį. Diagramoje A.1 „vertikalusis tangentas, kuriam priklauso OV, nusako von Neumanno apdairiąją strategiją [t.y. maksimino strategiją] Lukui; jeigu Lukas naudojasi šia strategija, baigmės taškas priklauso šiam tangentui. ... Panašiai horizontalusis tangentas, kuriam priklauso OH, nusako apdairiąją strategiją Matui."[21] Tai reiškia, kad jeigu Lukas naudos savo maksimino strategija, tai baigmė bus tiesėje, kuriai priklauso atkarpa OV. Kuris konkretus taškas nusakys šią baigmę, priklauso nuo Mato veiksmų. Tačiau tai neturės įtakos Luko naudingumui, nes jis visada bus vienodu atstumu į dešinę nuo pradinio taško. (Prisiminkime, kad A.1 diagramoje Luko naudingumai matuojami pagal horizontaliąją ašį.) Panašiai, kai Matas naudojasi savo maksimino strategija, nuo Luko veiksmų priklausys, kuriame horizontaliosios linijos (jai priklauso atkarpa OH) taške bus jo baigmė. Tačiau toji pozicija neturės įtakos Mato išlošiui.

Čia svarbu atkreipti dėmesį į vieną dalyką, kuris Braithwaite'o analizėje gali likti nepastebėtas. Braithwaite'as sako, kad baigmės priklausys parabolės tangentams (su atkarpomis OV ir OH). Tai yra teisinga, tačiau „priklausys" nebūtinai reiškia „aprėps". Mano supratimu, V ir H neturi jokios reikšmės. Jie tėra taškai kreivėse OP ir OQ, nusakančiose visą diapazoną baigmių, kurias kiekvienas gali gauti kitam vadovaujantis maksimino strategija. (Šios pastabos reikšmė išryškės šio priedo pabaigoje.) Kai abu muzikantai naudoja savo maksimino strategijas, baigmę nusako dviejų linijų sankirta, kurią žymi O A.1 diagramoje. Galima pastebėti, jog faktiškai tai yra blogiausioji baigmė abiem pusėms – mažiausias naudingumas OP ir OQ linijose.

Minimakso strategija yra toji, kuri leidžia oponento išlošį išlaikyti mažiausio galimo maksimumo lygmenyje, kad ir ką jis darytų. Mato minimakso strategija – muzikuoti penkis atsitiktinai pasirinktus vakarus iš kiekvienos aštuonių vakarų serijos. Taip Matas gali užsitikrinti, kad Lukas gaus vidutiniškai 3,25 naudingumo vieneto, kad ir ką jis darytų – kol jo pasirinkimai kiekvieną vakarą nepriklauso nuo Mato atsitiktinio sprendimo muzikuoti arba nemuzikuoti. O Lukas gali užsitikrinti (tokiomis pat sąlygomis), kad Matas gautų vidutiniškai 2,8 naudingumo vieneto. Šį rezultatą jis gali pasiekti muzikuodamas vidutiniškai devynis dešimtadalius viso laiko. Pastebėkime, jog išlošių pora, kurią čia gaunam, yra tokia pat, kaip turėjome anksčiau. Tai reiškia, kad Matui naudojant savo minimakso strategiją jis neleidžia Lukui gauti daugiau naudingumo nei jis gauna iš savo maksimino strategijos, ir *vice versa*.

Diagramoje A.1 galimas baigmes – Lukui naudojant savo minimakso strategiją (arba „apdairiąją strategiją", kaip ją vadina Braithwaite'as) – vaizduoja horizontalus tangentas OQ. Tai reiškia, kad Lukas gali išlaikyti Matą šiame lygmenyje, kad ir ką tas darytų. Visa, ką Matas gali padaryti rinkdamasis savo stra-

tegiją – tai pagerinti arba pabloginti Luko padėtį pastūmėdamas ją pagal liniją OQ. „Panašiai Matas, naudodamas savo antiapdairiąją strategiją, kurią simbolizuoja vertikalusis tangentas kaip strateginė linija, užsitikrins, kad Lukas gautų nei daugiau, nei mažiau už tai, ką pats Lukas gautų veikdamas apdairiai."[22] Ir jeigu jie abu naudotų savo minimakso strategijas, rezultatas vėl būtų O, t.y. dviejų tangentų susikirtimo taškas.

Turime pastebėti, jog abiejų lošėjų maksimino strategijos nėra pusiausvyros padėtyje viena kitos atžvilgiu. Kitaip sakant, jeigu (pavyzdžiui) Matas žinotų, jog Lukas naudosis savo maksimino strategija, tai jis galėtų pagerinti savo padėtį pats ja nesinaudodamas. Juk kaip prisimename, maksimino strategija yra labiausiai konservatyvi: ji yra toji strategija, kuri yra geriausia iš visų, jeigu kitas elgiasi priešiškiausiai. Ją gali pakeisti geresnė strategija, jeigu kitas elgiasi kitaip nei pačiu priešiškiausiu būdu; vieno lošėjo maksimino strategija nėra blogiausia, ko gali sulaukti kitas.

Būtent šiuo reiškiniu pasinaudoja Braithwaite'as gaudamas du naudingumo lygmenis, kurie figūruoja jo normalizavimo procedūroje. Žemutinį kiekvieno muzikanto naudingumo lygmenį nusako taškas O, kuris yra kiekvieno išlošis, jeigu abu naudojasi savo maksimino strategijomis. Didesnį išlošį kiekvienas gauna tada, kai panaudoja savo minimakso strategiją prieš kito maksimino strategiją. Kaip matėme, jeigu Matas naudojasi savo maksimino strategija prieš Luko maksimino strategiją, tai jis gauna vidutiniškai 2,8 vieneto. Tačiau griebdamasis minimakso strategijos ir muzikuodamas penkis aštuntadalius, o ne vieną penktadalį laiko, jis padidina savo išlošį iki 5,56 vieneto. Panašiai, jeigu Matas naudosis savo maksimino strategija, tai Lukui bus geriau muzikuoti devynis vakarus iš dešimties (naudotis savo minimakso strategija) ir gauti vidutiniškai 5,46 vieneto, negu muzikuoti vieną vakarą iš keturių (jo maksimino strategija) ir gauti vidutiniškai 3,25 vieneto.

Kai Matas savo maksimino strategiją pakeičia savo minimakso strategija prieš Luko maksimino strategiją, tai A.1 diagramoje baigmė pasistūmėja nuo O prie V; kai Lukas savo maksimino strategiją pakeičia į minimakso strategiją prieš Mato maksimino strategiją, tai baigmė pasistūmėja nuo O prie H. „Taigi kiekvienas laimi pereidamas nuo apdairumo strategijos prie antiapdairumo strategijos, jeigu kitas toliau laikosi apdairumo strategijos; OV ir OH atkarpų ilgiai atspindi M-naudingumo arba L-naudingumo padidėjimą, kurį atitinkamai gali laimėti Matas ir Lukas veikdami būtent šiuo būdu."[23]

Tiesės OV ir OH tampa Mato ir Luko naudingumų palyginimo pagrindu:

> Tad parabolės ašies krypties pasirinkimas nustatant izoropo spindulio kryptį yra lygiavertis sprendimui palyginti Luko ir Mato naudingumo skales laikant Luko naudingumo padidėjimą, kurį atspindi OH ilgis, lygiaverčiu Mato naudingumo padidėjimui, kokį jį atspindi OV ilgis. Kitaip sakant, tariama, jog OH ir OV ilgiai atspindi natūralius L-naudingumo ir M-naudingumo skalės vienetus; šiuos natūralius vie-

> netus mums primeta bendradarbiavimo situacijos logika ir sutarimas sulyginti šiuos vienetus, kad atrastume rekomendacijos sąžiningumo kriterijų. ... Laikyti L-naudingumo natūralų vienetą lygiaverčiu M-naudingumo natūraliam vienetui reiškia tarti, kad, nesant jokio kito patenkinamo tarpasmeninio sąžiningumo kriterijaus, turime pripažinti, kad kiekvienas lošėjas vienodai išlošia pereidamas nuo apdairumo strategijos prie antiapdairumo strategijos, kai kitas laikosi apdairumo strategijos.[24]

Toliau Braithwaite'as sako, jog „tai buvo pirmasis tarpasmeninio sąžiningumo kriterijus, kuris man atėjo į galvą, kai ėmiausi šios temos."[25] Esą tik techninė problema, jog ne visada turime vertikalų ir horizontalų tangentą, jį privertė, kaip jis sako, parabolės ašį laikyti naudingumų palyginimo pagrindu. „Tačiau šis apribojimas nekliudo natūralių naudingumo vienetų sulyginimo laikyti sąžiningu."[26]

Tačiau kokį ryšį su tarpasmeniniu sąžiningumu turi tai, kad tiesių OH ir OV ilgius traktuojame kaip lygių tarpasmeniškai palyginamų naudingumo dydžių atspindį? Kodėl *privalome* laikyti lygia tą naudą, kurią mūsų muzikantai gauna nuo maksimino strategijos pereidami prie minimakso strategijos ir atremdami kito maksimino strategiją? Braithwaite'as apie tai nieko nepasako, ir aš neįžvelgiu jokio galimo jo atsakymo. Galbūt jis pasakytų, kad šis tas yra geriau už nieką, ir kad čia jau yra šis tas. Tačiau pirmiausia neprivalome kriterijumi laikyti naudingumo išlošio lygybės. Ir net jeigu ją laikome kriterijumi, yra įvairių jos alternatyvų, kaip tai matėme 5 skirsnyje.

Norint suvokti, kaip savavališkai Braithwaite'as tapatina OH ir OV, pakanka atkreipti dėmesį į tai, kad vieno asmens minimakso strategija neturi jokios išskirtinės reikšmės kaip atsakas į kito maksimino strategiją. Pastebėkime, kad tai nėra *geriausia* kiekvieno strategija prieš kito maksimino strategiją. Jeigu Lukas, įgyvendindamas savo maksimino strategiją, skambina pianinu ketvirtadalį vakarų, tai Matas išlošia tuo daugiau, kuo daugiau muzikuoja. Iš čia trivialiai išplaukia, kad jis daugiau išlošia naudodamas veikiau savo minimakso, o ne maksimino strategiją prieš Luko maksimino strategiją, vien todėl, kad jo minimakso strategija jam leidžia muzikuoti dažniau nei maksimino strategija. Vietoje vieno penktadalio laiko jis gali muzikuoti penkis aštuntadalius. Tačiau jis išloštų dar daugiau, jeigu muzikuotų dar dažniau, o jo geriausias galimas atsakas į Luko maksimino strategiją būtų išvis nesinaudoti mišriąja strategija, o paprasčiausiai muzikuoti kiekvieną vakarą. Vidutinis jo išlošis tada pakiltų nuo 5,56 naudingumo vieneto, teikiamo jo minimakso strategijos, iki 8,0 vienetų. Diagramoje A.1 jis pereitų nuo V prie P. Panašiai į Mato maksimino strategiją Lukui geriausia atsakyti muzikuojant visą laiką. Tai jam duotų vidutiniškai 5,8 naudingumo vieneto, palyginti su 5,46, kuriuos jis gautų iš savo maksimino strategijos. (Jo išlošis nėra didelis, nes jo minimakso strategija jau leidžia jam muzikuoti devynis dešimtadalius viso laiko.) Diagramoje A.1 jis pereina nuo H prie Q.

Taigi darau išvadą, kad nė vienas iš argumentų, kuriais Braithwaite'as mėgina pagrįsti savo sprendimą, neatlaiko kritikos. Jeigu taškas B siūlomas kaip derybinis sprendimas, tai šiam siūlymui trūksta įrodymo, kad judant izoropais aukštyn yra išsaugoma atskaitos taško derybinių galių pusiausvyra. O jeigu jis siūlomas kaip sąžiningas sprendimas, tai jam trūksta bent minimaliai įtikinamo paaiškinimo, kodėl normalizuojant naudingumus atstumai nuo O iki V ir nuo O iki H turi būti sulyginti.

PRIEDAS B:

Skirtumo pasidalijimas kaip derybinis sprendimas

Teigdamas skirtumo pasidalijimo principo pranašumą prieš Nasho sprendimą Davidas Gauthier teigia, kad jis mums leidžia „tiesiogiai suvokti, kas yra svarbūs maksimizaciniai sumetimai."[1] Šį teiginį jis grindžia tuo, kad skirtumo pasidalijimo principas svarbiausią vietą suteikia tam, ką vadina „idealiuoju tašku", apibrėžiamu kaip maksimalus naudos kiekis, kurį kiekvienas lošėjas galėtų gauti kitai pusei vis dar gaunant savo nesusitarimo taško išlošį. Gauthier taip aiškina, kodėl „įvedus idealųjį tašką galime tiesiogiai suvokti, kas yra svarbūs maksimizaciniai sumetimai": „Kiekvienas derybininkas siekia kuo didesnės gerovės sau; todėl kiekvienas siekia kuo didesnio savo naudingumo, jeigu sandoris apskritai įmanomas. Todėl kiekvienas siekia to naudingumo, kurį jis gautų idealiame taške. Nepripažindamas idealaus taško svarbos [Nasho] sprendimas nepaiso derybininkų individualių maksimizacinių interesų, ir savo dėmesį sutelkia į tariamą jungtinį maksimizacijos interesą. [Skirtumo pasidalijimo principas] nedaro tokios klaidos."[2]

Ši Nasho sprendimo kritika man atrodo visiškai nepagrįsta. Nasho sprendimas turi būti traktuojamas kaip derybinis sprendimas: jis remiasi prielaida, kad pusės siekia padidinti savo pačių gerovę. (Harsanyi koncepcija, kurią aptariau 2 skirsnyje, tai išdėsto labai aiškiai.) Toli gražu nebūdamas „tariamas", Nasho sprendimas tiesiogiai kyla iš pusių strateginių sumetimų. Ir nors tam reikia maksimizuoti naudingumų sandaugą, tai nereiškia, kad pusėms priskiriamas kokio nors konkretaus rezultato siekis. Šiuo požiūriu Nasho sprendimas nesiskiria nuo skirtumo pasidalijimo principo.

Gauthier turi ir pozityvų šio principo pagrindimo argumentą, kuris taip pat apeliuoja į idealaus taško vaidmenį. Štai kaip jis atrodo: „Kiekvienas nori atsiriekti kuo didesnę pyrago riekę. [Skirtumo pasidalijimo principas] pyragą padalija į riekes, kiekviena iš kurių atspindi tą pačią jos gavėjo maksimalios dalies proporciją, tokios dalies, kurią individas galėtų gauti palikdamas kitiems pyrago tiek, kiek jo būtų nesant susitarimo. Išdalijamas visas pyragas – riekės yra didžiausios, kokios gali būti, nes kiekvienos riekės santykis su jos gavėjo maksimumu yra toks pat kaip ir su bet kuria kita."[3] Deja, iš prielaidos, kad pusės yra individualūs maksimizatoriai, neišplaukia išvada, jog derybinis sprendimas turi

priklausyti nuo to, ką Gauthier vadina idealiais taškais ir būtent tuo būdu, kurį diktuoja skirtumo pasidalijimo principas.

Trumpam grįžkime prie 5 skirsnio pavyzdžio, kur turime du lygių galių pretendentus, siekiančius pasidalyti 100 dolerių. Kadangi pusių galios lygios, galime spėti, kad pinigai bus pasidalyti po lygiai. Dabar tarkime, kad vieno lošėjo maksimumas apribojamas 90 dolerių suma. Tai reiškia, kad jo idealusis taškas pastumiamas žemyn. Tačiau ar siekis iš šio lošimo gauti 90 dolerių kuo nors iš esmės skiriasi nuo siekio gauti visą šimtą dolerių? Abu norai yra taip akivaizdžiai nerealistiški, kad beprasmiška individui su šiek tiek mažiau nerealistišku noru leisti dėl to įgyti kokio nors pranašumo. Nereikšmingų alternatyvų nepriklausomybės aksiomos įtaigumas remiasi ne vien matematinės estetikos sumetimais: aksioma yra įtaigi kaip apribojimas galimoms baigmėms, imituojančioms individualių maksimizuojančių agentų derybų rezultatus.

Skirtumo pasidalijimo šalininkai gali į tai atsakyti maždaug taip. Jeigu žvelgiame į tuos realius derybų atvejus, kai pusės pasiekia susitarimą, tai matome, jog procesas paprastai vyksta siūlymų ir atsakomųjų siūlymų forma galiausiai konverguodamas į vieną sutarimo tašką. Atrodo, jog pusių užimamos pozicijos lemia derybų eigą ir galiausiai jų rezultatą. Tad kompromisų tarp priešingų siūlymų paieška yra esminis derybų bruožas, ir būtent šį bruožą pagauna skirtumo pasidalijimo principas.

Galime prisiminti, jog analizuodamas Nasho sprendimo pagrindimą Harsanyi naudojosi konverguojančių siūlymų ir kontrasiūlymų idėja. Tačiau Gauthier yra visiškai teisus sakydamas, kad visa tai tėra euristika. Kadangi toji pusė, kuri gali prarasti daugiausia, visada pirmoji teiks nuolaidų, derybos baigsis Nasho taške, kad ir kokia būtų proceso eiga. Baigmės neveikia taškai, nuo kurių pusės pradedamas procesas, ir būdas, kuriuo jos po to juda, jeigu tik tariama, kad nė viena pusė nedaro nuolaidų, dėl kurių ji gautų mažiau nei jai siūlo Nasho sprendimas. Pavyzdžiui, jeigu vienos pusės pradinis siūlymas tiksliai atitinka Nasho sprendimą, tai teorija sako, jog kita pusė turi su juo iškart sutikti, nes tai yra geriausias rezultatas, kurio ji gali realiai tikėtis. „Gali atrodyti, jog siūlymų ir nuolaidų serija modeliuoja derybų procesą, tačiau žinant, kad siūlymai neturi jokios įtakos nustatant rezultatą, nuolaidos beprasmiškiems siūlymams yra lygiai taip pat beprasmiškos, ir pats modelis yra visiškai tuščias."[4]

Manau, kad tai teigdamas Gauthier veržiasi pro atviras duris. Jis neneigia nieko, ką, pavyzdžiui, teigtų Harsanyi. Nasho sprendimas generuoja nuo tako nepriklausomą baigmę, t.y. ji nepriklauso nuo tako, kuriuo žengiant ji buvo pasiekta.*

* Socialinio pasirinkimo teorijos entuziastai turėtų suprasti, jog kalbėdamas apie „nepriklausomybę nuo tako" turiu omenyje tai, kad pusiausvyros baigmę jau galime nustatyti, kai tik žinome realių *(feasible)* alternatyvų aibę ir turime reikiamą informaciją apie naudingumus. Pavyzdys, kur pažeidžiama taip apibrėžta nepriklausomybė nuo tako, būtų tas atvejis, kur egzistuoja ciklinė dauguma trijų baigmių preferencijų atžvilgiu (dauguma teikia pirmenybę x prieš y, y prieš z ir z prieš x) ir kur naudojama įprastoji sprendimų priėmimo procedūra, t.y. pirmiausia balsuojama dėl dviejų alternatyvų, o paskui dėl laimėjusios ir

Dar kelsiu klausimą, ar sprendimo priklausomybė nuo tako laikytina derybų teorijos yda. Tačiau prieš tai norėčiau parodyti, jog jeigu tai yra išties yda, tai ją turi ir skirtumo pasidalijimo principas. Juk sprendimas pagal skirtumo pasidalijimo principą priklauso nuo tako ta pačia prasme, kuria nuo jo priklauso Nasho sprendimas. Jeigu priimame skirtumo pasidalijimo kriterijų kaip adekvatų baigmės imitavimo būdą, tai kartu priimame prielaidą, jog derybų baigmė gali būti numatyta iš anksto, nepriklausomai nuo derybų proceso – pakanka žinoti pusių naudingumo funkcijas. Faktinė derybų eiga teorijoje nevaidina jokio vaidmens. Apie skirtumo pasidalijimo principą galime pasakyti visa tai, ką galime pasakyti apie Nasho sprendimą. Antai jeigu viena pusė iškelia pradinį siūlymą, kuris atitinka sprendimą pagal skirtumo pasidalijimo principą, tai kita pusė turės atsiimti bet kokį pradinį savo siūlymą ir iškart sutikti su šiuo pasiūlymu.

Tačiau skaitydami tokias studijas, kaip Howardo Raiffos knyga *Derybų menas ir mokslas*,[5] kurios grindžiamos realių (ir kartais įsivaizduojamų) derybų pavyzdžiais bei studentų testavimo rezultatais, pastebime tendenciją, jog sutartas rezultatas atspindi faktinę kiekvienos pusės siūlymų istoriją. Pasak Raiffos, „jeigu turime du pateiktus siūlymus ... geriausia galutinio kontrakto prognozė bus toji, kuri nurodo vidurio tašką [pradinius kiekvienos pusės siūlymus sudėjus ir sumą padalijus iš dviejų] – jeigu vidurio taškas priklauso galimo susitarimo diapazonui."[6] Kalbėdamas apie „susitarimo diapazoną" Raiffa turi omenyje tai, ką aš vadinu realių alternatyvų aibe: galimus susitarimus, kuriems teiktų pirmenybę abi pusės prieš nesusitarimo tašką.

Jeigu vidurio taškas nepriklauso šiam diapazonui, tai, pasak Raiffos, visi siūlymai atšaukiami. „Netiesa, kad [susitarimo taškas] bus atsarginiame taške, kuris yra artimiausias vidurio taškui. Tai paaiškinama tuo, kad [jeigu vidurio taškas nepriklauso susitarimo diapazonui], tai nuolaidos bus vienpusės, ir bus sunku numatyti rezultatą."[7] Grįždami prie namo pardavimo pavyzdžio aukščiau tekste (5 skirsnis), tarkime, kad pardavėjo atsarginė kaina (kaina, žemiau kurios jis

likusios alternatyvos. Nesunku suprasti, jog naudojant šią procedūrą baigmė sistemiškai priklauso nuo to, kuria tvarka balsuojama dėl alternatyvų: pasirenkama turi būti toji alternatyva, kuri lieka po pirmojo kėlinio. (Antai jeigu pirmiausia renkamasi tarp *x* ir *y*, ir *x* laimi, bet paskui pralaimi alternatyvai *z*; jeigu pirmiausia renkamasi tarp *y* ir *z*, ir *y* laimi, bet vėliau pralaimi alternatyvai *x*; ir jeigu pirmiausia renkamasi tarp *x* ir *z*, *z* laimi, bet paskui pralaimi alternatyvai *y*.) Tai yra klasikinis nepriklausomybės nuo tako atvejis ta prasme, kad rezultatas negali būti dedukuotas iš realių aibės ir individų preferencijų jos atžvilgiu, bet priklauso nuo faktiškai atliekamų procedūrinių veiksmų.

Šią problemą aiškiai išdėsto Charles R. Plott, „Axiomatic Social Choice Theory", kn. Brian Barry and Russell Hardin, eds., *Rational Man and Irrational Society? An Introduction and Sourcebook* (Beverly Hills, Calif.: Sage, 1982), p. 231–245. Kaip sako Plottas, apibūdindamas šį reiškinį: „Baigmė yra *x*, *y* arba *z* ir ji priklauso tik nuo ... procedūrinių veiksmų tvarkos. ... Tai įrodoma teorijoje ir patvirtinama faktais [Plottas čia nurodo straipsnį, apibendrinantį jo paties ir jo kolegos eksperimentinius darbus]. Kokia socialinė filosofija norėtų priklausyti nuo šio fakto?" (ibid., p. 233).

namo neparduotų) yra $140 000, o pirkėjo atsarginė kaina (virš kurios jis namo nepirktų) yra $160 000. Tad „susitarimo diapazonas" yra tarp $140 000 ir $160 000. Raiffos empirinis siūlymų ir baigmių santykio apibendrinimas implikuoja, kad kiekvienas sieks pateikti tokį pradinį siūlymą, kuris būtų kuo artimesnis kito atsarginei kainai, bet jos neperžengtų. Tačiau kaip tai padaryti?

Tokiose situacijose dažniausiai nė viena pusė nežino, kokia yra kitos pusės atsarginė kaina – tiesą sakant, mes tik labai miglotai įsivaizduojame savo pačių atsarginę kainą, jau nekalbant apie kitą pusę. Net jeigu atidedame į šalį šią problemą, lieka problema, kad vienalaikių siūlymų atveju mūsų siūlymo tinkamumas priklauso nuo to, kokio siūlymo tikimės iš priešingos pusės. Jeigu esu pirkėjas ir spėju, kad pardavėjas paprašys, tarkime, $200 000, tai turėčiau siūlyti šiek tiek daugiau nei $80 000 – kad būtų pasiektas vidurio taškas tarp dviejų siūlymų, šiek tiek viršijantis jo atsarginę $140 000 kainą. Tačiau kuo grindžiamas toks mano spėjimas?

Praktikoje ši lūkesčių koordinacijos problema paprastai sprendžiama remiantis egzistuojančiomis kultūros normomis, kurios daugmaž apibrėžia siūlymų viršutines ir žemutines ribas. Tokios normos skiriasi priklausomai nuo vietos, o ir konkrečioje vietoje gali skirtis priklausomai nuo derybų objekto. Britanijoje ir Jungtinėse Valstijose pardavėjai veikiausiai prašo 10 proc. daugiau nei tikisi gauti už savo parduodamus namus – jie neprašo, pavyzdžiui, dukart didesnės kainos už tą, kurią tikisi gauti, numatydami nulinį pasiūlymą ir po to skirtumo pasidalijimą. Faktiškai kainos didinimas virš įprastojo lygio tik atbaido potencialius pirkėjus ir jų agentus nuo pastangų pasiekti susitarimą. Šiose šalyse parduotuvių savininkai paprastai nėra linkę derėtis dėl kainų; tačiau kitose šalyse prekiaujant tam tikromis prekėmis (pavyzdžiui, ne kasdienio maisto prekėmis) yra gana įprasta, kad pardavėjas prašo kainos, keliskart viršijančios tą kainą, kurios jis realiai tikisi. Šiuo atveju pardavėjas išties padarys didžiausių nuolaidų, tačiau turime suprasti, jog prekybininkai ten veikia būtent tokiame kontekste ir kad taip veikti jame jiems naudingiausia. Šiuo atveju tikėtina, kad geriausias spėjimas apie tai, kuriame kainos taške bus prieita prie susitarimo, remsis pusių „paskutinių siūlymų", o ne pradinių siūlymų vidurio tašku. Tai iliustruoja Raiffos apibendrinimo kultūrinį reliatyvumą.

Manau, kad čia galima padaryti tris išvadas. Didėjančios svarbos tvarka jas galime surikiuoti taip: pirma, realus siūlymų ir priešpriešinių siūlymų procesas neturi nieko bendra su Gauthier skirtumo pasidalijimo formule. Tuo mastu, kiek Raiffa yra teisus apibūdindamas įprastąją derybų eigą, išties egzistuoja skirtumo pasidalijimo praktika. Tačiau skirtumas, kuris čia pasidalijamas, nėra atsarginių kainų pasidalijimas, kaip to reikalauja skirtumo pasidalijimo formulė. Faktiškai Raiffos pastabos apie derybų procesą implikuoja, kad paprastai pradiniai siūlymai nepriklauso „susitarimo diapazonui". Žmogus, kuris niekada neprašytų daugiau nei to maksimumo, kurį apibrėžia skirtumo pasidalijimo principas (t.y. jam palankiausios baigmės iš „susitarimo diapazono"), pasiektų labai menką rezultatą derybose, vykstančiose pagal Raiffos siūlomas normas.

Antroji išvada, kurią galime padaryti iš Raiffos analizės, yra tai, kad, norėdami paaiškinti realią derybų eigą, turime atsižvelgti į du dalykus – į konkrečias kultūrines kainų perlenkimo normas ir į tai, ką pirkėjas ir pardavėjas laiko priimtinu sandoriu. Iš čia išplaukia, kad negalima jokia bendra derybų proceso teorija, turinti prognostinę galią.

Trečioji, ir svarbiausioji, išvada yra tai, kad turint omeny tą paskirtį, kurią teikiame derybų teorijai šioje knygoje (tokią pat paskirtį jai teikia Gauthier), mums iš tikrųjų nereikia derybų proceso teorijos, aiškinančios, kaip žmonės pasirenka savo pradinius siūlymus ir vėliau žengia prie susitarimų. Mūsų nedomina procesas, kuriam vykstant pasiekiamas rezultatas. Visa, ko mums reikia, duoda Nasho sprendimas (ir skirtumo pasidalijimo principas). Jeigu sumaniai lošdami žmonės geba pasiekti ko nors daugiau nei prognozuoja teorija, tai mes (ir Gauthier) sąmoningai nuo to abstrahuojamės.

PRIEDAS C:

Ekonominė motyvacija Rawlso visuomenėje

Teisingumo teorijoje Rawlsas pats paliečia ekonominės motyvacijos temą klausdamas, kodėl žmonės pirminėje pozicijoje yra pasirengę svarstyti perėjimo nuo lygaus prie nelygaus pajamų paskirstymo klausimą. Jo atsakymas skamba taip:

> Jeigu bazinėje struktūroje esama nelygybės, dėl kurios kiekvienas laimi palyginti su pirminės lygybės padėtimi, tai kodėl turėtume jos netoleruoti? ... Jeigu ši nelygybė, pavyzdžiui, sukuria įvairių paskatų produktyvioms pastangoms, tai asmuo pirminėje pozicijoje ją gali laikyti reikalinga tam, kad, pavyzdžiui, būtų dengiami profesinio pasirengimo kaštai ir skatinama produktyvi veikla.[1]

Toliau Rawlsas atsako į galimą prieštaravimą, kad materialios paskatos nėra būtinos visuomenėje, kurios nariai laikosi teisingumo reikalavimų.

> Galima pagalvoti, kad idealiuoju atveju individai turėtų tarnauti vieni kitiems. Kadangi tariame, jog susitarimo dalyviai nesirūpina vieni kitų interesais, tai pripažindami šią nelygybę jie paprasčiausiai pripažįsta realius žmonių santykius teisingumo aplinkybėmis. Jie neturi pagrindo skųstis vieni kitų motyvais. Tad pirminėje pozicijoje bet kuris asmuo pripažins šios nelygybės teisingumą.[2]

Atsakymas sukasi ydingame rate. Mes norime žinoti, kodėl žmonių darbas bendram labui be jokio atlygio nelaikomas teisingumo reikalavimu, o Rawlsas paprasčiausiai atsako, jog pirminėje pozicijoje būtų pripažinta, kad ekonominiuose reikaluose žmonės vadovaujasi savo naudos motyvais. Tačiau kodėl tai turėtų būti pripažinta pirminėje pozicijoje? Nuoroda į teisingumo aplinkybes nieko nepaaiškina. Tarkime, kad realių visuomenių žmonėms ištie būdingas „ribotas dosnumas"; arba, kaip sako Rawlsas, neturime „postuluoti ... labai glaudžių natūralios simpatijos ryšių".[3] Visa tai eliminuoja tik galimybę, jog teisingumo principų visai nereikėtų, jeigu žmonės taip spontaniškai rūpintųsi vienas kito interesais, jog niekada nekiltų interesų konfliktų. Taigi pradedame nuo prielaidos, kad interesų konfliktai kils ir todėl reikės teisingumo principų, leidžiančių juos spręsti. Tačiau šių principų pobūdis lieka atviras. Niekas iš to, ką sako Rawlsas, neimplikuoja, kad jie negali reikalauti neatlyginamo darbo bendram labui. Tad turime labiau įsigilinti į Rawlso poziciją ekonominės motyvacijos klausimu.

Šioje vietoje naudinga Rawlsą palyginti su Benthamu. Benthamas postuluoja vienintelį veiklos motyvacinį pagrindą: žmonės vadovaujasi savo naudos sumetimais visose gyvenimo srityse. Institucijų paskirtis – garantuoti, kad asmeninės naudos siekiai talkintų bendrajam interesui. Pavyzdžiui, politinės institucijos turi būti konstruojamos taip, kad kreiptų rinkėjų, kandidatų, biurokratų ir t.t. savanaudiškus interesus ta kryptimi, kurią nurodo utilitarizmo principas. Atitinkamas konstitucinis kodeksas politikos srityje funkcionuotų panašiai kaip konkurencinė rinka ekonomikos srityje.

Nors daugelis Amerikos politinių teoretikų laikosi šios koncepcijos, Rawlsas jos nesilaiko. Rawlsas, mano požiūriu, visiškai pagrįstai laikosi įsitikinimo, jog nėra jokio konstitucinio mechanizmo, kad ir koks rafinuotas jis būtų, kuris generuotų daugmaž teisingas baigmes, jeigu tokių baigmių nenori piliečiai ir jų nesiekia politikai.[4] Egzistuoja „natūrali teisingumo pareiga ... palaikyti institucinę tvarką, tenkinančią du [teisingumo] principus."[5] Tai implikuoja ne tik tai, jog privalome „palaikyti tą partiją arba ginti tą statutą, kuris labiausiai atitinka du teisingumo principus", bet ir privalome pripažinti pareigą paklusti teisingiems įstatymams.[6] „Piliečiai paprastai yra saistomi teisingumo pareigos."[7] Taigi Rawlso pilietis įstatymą traktuoja ne kaip baudos tarifą, nustatantį bausmę už tam tikrą elgesį, jeigu esate sučiuptas ir nuteistas; veikiau įstatymų jis laikosi vedamas teisingumo jausmo.

Atkreipdamas į tai skaitytojo dėmesį noriu parodyti, jog Rawlsas nepostuluoja, kad teisingoje visuomenėje veikia tik vienos rūšies motyvacija. Dauguma institucijų funkcionuoja tik tuo atveju, jeigu žmonės internalizuoja teisingumo normas, kurios kartais reikalauja, kad jie elgtųsi prieš savo pačių interesus. Tačiau kalbėdami apie ekonomines institucijas susiduriame su dvejopa motyvacija. Pačios institucijos (pavyzdžiui, apmokestinimo ir perskirstymo sistema) turi būti kuriamos teisingumo principams realizuoti. Tačiau žmonės, kurie veikia pagal šias institucijas, vadovaujasi, kaip tariama, vien savo naudos sumetimais.

Galima sakyti, jog šiuo požiūriu Rawlsas nėra originalus. Tokios pat nuostatos laikosi tie, kurie palaiko rinkos sistemą (kapitalistinę arba mišriąją, vienaip ar kitaip derinančią viešąją ir privačią nuosavybę) kartu su tam tikra perskirstymo sistema, kurios paskirtis yra arba socialinio „saugos tinklo" parūpinimas, arba didesnės lygybės realizavimas pats savaime. Antai Jamesas Meade'as, kuris Rawlsui *Teisingumo teorijoje*, matyt, buvo ekonomikos guru, 1973 m. rašė: „Mano požiūriu, ideali visuomenė yra toji, kurioje kiekvienas pilietis turi šizofreninę asmenybę – jis veikia savanaudiškai rinkoje ir altruistiškai balsavimo kabinoje. ... Pavyzdžiui, tik tokiais „altruistiniais" politiniais veiksmais gali būti bent iš dalies sprendžiama skurdo problema visuomenėje, kur neturtingieji yra mažuma."[8]

Kaip rašo Thomas Grey'us savo įžvalgioje Rawlso knygos recenzijoje, šizofrenija, kuri žmonėms priskiriama Rawlso visuomenėje, kai jie siekia gauti kuo daugiau pinigų rinkoje, o paskui balsuoja už valdžią, žadančią įgyvendinti skirtumo principą, realiame pasaulyje atsispindi kaip faktas, jog „grynoji pajamų perskirstymo idėja nesulaukia politinio palankumo jokioje šalyje, kurios eko-

nomika grindžiama daugiausia rinkos sistema."[9] Manau, kad šis teiginys yra perdėtas, nes tokiose rinkos ekonomikos visuomenėse kaip Norvegija arba Švedija egalitariniai siekiai plačiai palaikomi. Vis dėlto net ir ten akivaizdi tam tikra įtampa, o pastaraisiais metais daugelyje šalių kylantys sąjūdžiai už mokesčių mažinimą, matyt, turi tam tikrų sąsajų su konfliktu tarp individualaus savanaudiškumo dvasios, kurią skatina rinka, ir kolektyvinės atsakomybės už neturtingųjų padėtį dvasios, be kurios perskirstymo programos negalėtų sulaukti jokio palaikymo.

Čia svarbu skirti dvi tezes. Viena yra tai, kad psichologiškai sunku persijungti nuo savanaudiškų transakcijų rinkoje prie lygybės (arba minimumo maksimizavimo) siekio balsavimo kabinoje. Su šia teze, žinoma, galima sutikti. Tačiau Grey'jus kelia ir radikalesnę tezę, būtent, kad čia egzistuoja ir tam tikras moralinis prieštaringumas – kad pajamų paskirstymo rinkoje principas yra nesuderinamas su principine perskirstymo idėja.

Grey'jaus manymu, čia susiduriame su dviem konfliktuojančiomis idėjomis, viena iš kurių reikalauja lygybės, o kita – gina tai, ką individas įgyja rinkoje. Socialisto požiūriu, „didesnės pajamos, kurios išsideramos dėl produktyvių galių pranašumo", yra „plėšikavimo atmaina". „Šis požiūris implikuoja, kad darbas yra socialinė pareiga, ir kad turi būti dirbama visu pajėgumu nesiekiant mainais gauti didesnių pajamų." Rezultatas būtų „lygus socialinio produkto padalijimas", ir jis būtų suderinamas su maksimaliu produktyvumu, „nes kiekvienas dirbtų visu pajėgumu nekreipdamas dėmesio į atlygį."[10] Antroji pažiūra remiasi „laisvosios rinkos principu", pagal kurį „pranašesnių produktyvių galių asmuo už savo pastangas teisėtai gauna tai, ką jam duoda rinka. Deramai veikiančios rinkos sąlygomis jo pajamos bus lygios jo indėlio visuomenei ribinei vertei."[11]

Šių pažiūrų nesuderinamumas atrodo gana akivaizdus. Tačiau ar tai yra išties mūsų vienintelė alternatyva? Grey'jus veikiausiai mano, kad ji yra vienintelė, ir todėl Rawlso skirtumo principą laiko neįtikinamu mėginimu suderinti priešybes. „Rawlso mėginimas pateikti idealų modelį, derinantį rinką su moralės principais grindžiamu valstybiniu perskirstymu, šio idealo prieštaringumą gali atskleisti net aiškiau nei mūsų pačių karti politinė patirtis."[12]

Grynai interpretaciniu požiūriu, gana akivaizdu, jog Rawlsui negalime priskirti kurios nors iš šių alternatyvių pozicijų, nes jis nekalba apie asmens moralinę pareigą dirbti visu pajėgumu nesitikint atlygio; bet jis nepriima ir idėjos, kad kiekvienas turi teisę laisvai disponuoti rinkoje įgytomis pajamomis. Tačiau Grey'jus, kaip atrodo, mano, jog neįmanoma pateisinti pajamų nelygybės nesiremiant rinkos principu, bet neįmanoma ir pateisinti jų perskirstymo nesiremiant socializmo moraline nuostata.

„Kada galiu teisėtai reikalauti sau didesnės nei lygios dalies priešingu atveju grasindamas neleisti visuomenei pasinaudoti mano ypatingais sugebėjimais? Tik tada, kai turiu išskirtinę teisę disponuoti šiais sugebėjimais ir jų vaisiais. Tačiau jeigu jie yra laikomi visuomenės turtu, o Rawlsas, atrodo, tokiais juos laiko, tai tokios teisės negaliu turėti. Kita vertus, jeigu mano gebėjimai ir gėrybės,

kurias jais naudodamasis sukuriu, priklauso man, tai prieš mane negali būti teisėtai panaudota prievarta, jeigu nenoriu jomis dalytis su kitais."[13]

Pamėginsiu tai suformuluoti tais terminais, kuriais naudojomės aptardami skirtumo principą 6 skyriuje. Pirmiausia performuluokime nesuderinamumo tezę. Viena vertus, lygybę mėgindamas įteisinti kaip atskaitos tašką Rawlsas remiasi prielaida, kad visi veiksniai, lemiantys žmonių produktyvumo skirtumus, moralės požiūriu yra atsitiktiniai. Kita vertus, žengdamas nuo lygybės prie skirtumo principo jis remiasi prielaida, kad teisingoje visuomenėje žmonės reaguoja į materialines paskatas. Tačiau bet kuri materialinių paskatų sistema implikuoja, kad tie, kurie daugiau sukuria, turi daugiau gauti. Būtent čia gali būti paprieštarauta, kad jeigu pranašumai, kurie grindžiami produktyvių galių skirtumais, nėra teisingi, tai materialinės paskatos neturi būti naudojamos. Juk teisingos visuomenės narius, suvokiančius nelygybės neteisingumą, tai turi motyvuoti sąžiningam darbui siekiant maksimalių, lygiai padalijamų pajamų.

Plėtodamas panašų argumentą Janas Narvesonas keletą savo straipsnių paskyrė įrodinėti tezei, suformuluotai 28 skirsnio pabaigoje, kad Rawlsui iškyla dilema. Jeigu pirmasis principas, apibrėžiantis pamatines laisves, numato ir ekonominę laisvę, tai skirtumo principui nelieka vietos, nes tokiu atveju žmonėms teisėtai priklauso tai, ką jie įgyja rinkoje. Jeigu, alternatyviai, egzistuoja pareiga dirbti ne dėl atlygio, o tam, kad blogiausioje padėtyje esančių žmonių padėtis būtų kuo geresnė, tai skirtumo principui vis vien nėra vietos, nes tokiu atveju nėra pagrindo toleruoti nukrypimų nuo lygaus paskirstymo principo.[14]

Kol kas Narvesono tezė nesiskiria nuo Grey'jaus tezės: yra tik dvi logiškai neprieštaringos paskirstymo teorijos, būtent – laisvosios rinkos principas, pagal kurį kiekvienas turi teisę į tai, ką gauna rinkoje, ir socializmo principas, pagal kurį kiekvienas turi dirbti bendram labui. Toliau Narvesonas sako (visiškai teisingai), jog Rawlsas nenori kiekvienam pripažinti teisės į visą savo sukuriamo produkto vertę. Jeigu Narvesonas yra teisus teigdamas, kad nėra vidurio kelio šios dilemos alternatyvų, tai jis, žinoma, gali iš to daryti išvadą, jog Rawlsas turi priimti antrąją poziciją – kad teisingoje visuomenėje nebūtų jokios nelygybės. „Teisingumo motyvai mus visada skatintų lygiai dalytis gėrybėmis su savo bendrapiliečiais."[15] Tad jeigu sakoma, kad žmonėms reikia tam tikrų paskatų, kad jie kurtų maksimalų produktą, tai iš tikrųjų pripažįstama, jog juos motyvuoja ne teisingumas, o godumas.[16]

Tai, žinoma, reiškia, jog atmetamas Rawlso postulatas, kad ekonomikos srityje žmonės neturi skųstis vienas kito motyvais. Juk klausimas, pasak Narvesono, yra būtent tas, ar savanaudiška motyvacija turi būti „'pripažįstama' ta prasme, kad į ją leidžiama apeliuoti teisinant socialinio atlygio nelygybę."[17] Pasak Narvesono, ji negali būti pripažinta, jeigu vadovaujamės Rawlso prielaidomis.

> Jeigu tiesa, kad socialiai skirstytinos gėrybės turi būti skirstomos po lygiai, nebent nelygus paskirstymas pagerina blogiausioje padėtyje esančių žmonių situaciją, ir jeigu visi turime pasirinkimo galimybę panorėję lygiai dalytis su kitais, tai ar iš to neišplaukia,

jog nepasirinkdami šios galimybės elgiamės *neteisingai*? Juk faktiškai mano teiginys, kad man 'reikia' daugiau, nes kitaip neturėčiau 'paskatų', išreiškia tik tai, kad aš *noriu* daugiau ir kad nedėsiu darbo pastangų, jeigu šis mano noras nebus patenkintas.[18]

Galimas atsakymas (kurį Narvesonas numato) būtų tas, kad idealiu atveju teisingas paskirstymas būtų lygus paskirstymas, tačiau, deja, negalime kliautis tuo, kad žmonės sąžiningai dirbs be materialinių paskatų. Šį požiūrį dėstė Johnas Stuartas Millis savo knygoje *Politinės ekonomijos principai*. Pabrėždamas, jog Prancūzijoje darbininkų sąjungų mėginimai įgyvendinti socializmą prasidėjo nuo lygaus paskirstymo, bet vėliau buvo pereita prie atlygio už padarytą darbą, Millis sako, jog „pradinis principas apeliuoja į aukštesnį teisingumo standartą ir yra taikytinas daug aukštesnės žmonių moralinės brandos sąlygomis. Atlygis pagal atliktą darbą yra teisingas tik tuo atveju, jeigu dirbti daugiau ar mažiau yra asmens pasirinkimo dalykas; jeigu jis priklauso nuo prigimtinių jėgų ar gebėjimų skirtumo, tai šis atlygio principas prieštarauja teisingumui: jis duoda tiems, kurie jau turi, ir daugiausia apdovanoja tuos, kurie jau yra apdovanoti prigimties."[19] Vis dėlto Millis gynė šį atlygio principą kaip „kompromisą su tuo savanaudiško charakterio tipu, kurį formuoja dabartiniai moralės standartai ir skatina esamos socialinės institucijos."[20] Jam tai buvo „praktinė būtinybė" – priešybė to, kas būtų idealiai teisinga.

Pats Millis užsimindavo, kad jeigu švietimo sistema būtų „visiškai atnaujinta", tas idealas taptų pasiekiamas,[21] tačiau tai nėra esminis jo pozicijos bruožas. Esminis dalykas yra tai, kad, kaip tai formuluoja Narvesonas, nelygybė gali būti *pateisinta (excused)*, nes galime paaiškinti, kodėl neverta žmonėms kelti per didelių reikalavimų, tačiau dėl to ji netampa *įteisinta (justified)*. Mokėdami žmonėms pinigus už tai, ką, teisingumo požiūriu, jie turėtų noriai daryti be jokio atlygio, atsiduriame padėtyje tų šalių piliečių, kuriems tenka duoti kyšį pareigūnui norint iš jo gauti kokius nors dokumentus – licenciją, pasą ir t.t., kuriuos jis ir šiaip jau oficialiai privalo išduoti. Žmonės duoda kyšį neturėdami kito pasirinkimo, tačiau nepripažįsta pačios pasirinkimo situacijos teisingumo.

Suprantama, kad paskatas traktuojant kaip būtinąjį blogį, būtų nesunku skirtumo principą pripažinti kaip *santykinio teisingumo* principą. Galėtume sakyti: net jeigu išsižadame teisingumo idealo, vis dėlto norime skirti daugiau ir mažiau teisingus nukrypimus nuo lygybės. Tokiu atveju skirtumo principas galėtų būti traktuojamas kaip mažiausiai kokti nuolaida paskatų būtinybei. Ir nors jis toleruoja godumą, vis dėlto priverčia jį tarnauti gerinant blogiausioje padėtyje esančių žmonių situaciją.

Turime aiškiai suprasti, jog tai nėra Rawlso argumentacijos linija. Tiesa, kaip jau pabrėžiau, jis svarsto „idealią" galimybę, kai žmonėms būtų nereikėtų jokių paskatų, tačiau padėtis, kurią jis čia turi omenyje, yra toji, kai teisingumo nereikėtų, nes žmonės laisva valia dirbtų bendram labui.[23] Jis niekur nesako, kad *idealus* teisingumas iš žmonių reikalautų dirbti bendram labui.

Tiesa yra ir tai, kad *Teisingumo teorijoje* Rawlsas naudojasi sąvoka „įsipareigojimų našta".[24] Tai yra idėja, kad rinkdamiesi teisingumo principus žmonės turi išsiaiškinti, ar principai, kurie šiaip jau jiems būtų patrauklūs, nepareikalautų iš jų pernelyg didelio pasiaukojimo. Pasak Rawlso, vadovaudamiesi sveiku protu turime vengti principų, kurių būtų per daug sunku laikytis. „Įsipareigojimų naštos" argumentas naudojamas prieš visuminio naudingumo maksimizacijos principą. Rawlso požiūriu, negalime tikėtis, kad žmonės sutiktų užsikrauti sau vargus vien tam, kad šiek tiek pagerintų padėtį tų, kuriems ir šiaip jau neblogai sekasi.

Vienintelė alternatyva utilitarizmo principui šiame kontekste yra du teisingumo principai. Rawlsas argumentuoja, jog šie principai būtų priimtini kiekvienam, nes būtų priimtina blogiausioji pozicija ir *„a forteriori* kiekvienam būtų priimtina bet kuri kita pozicija."[25] Nėra net užuominos, kad griežto teisingumo reikalavimai turi būti švelninami atsižvelgiant į „įsipareigojimų naštos" problemas. Veikiau skirtumo principas, kartu su jo implikuojama nelygybe, *yra* idealaus teisingumo principas.

Argumentas, skirtumo principą grindžiantis kaip erzacinį teisingumo principą, gali būti derinamas su ta skirtumo principo dedukcija, kurią pateikiau 6 skyriuje. Tokiu atveju galėtume nesunkiai paaiškinti, kaip pradėdami nuo prielaidos, jog bet kokia nelygybė, grindžiama produktyvių sugebėjimų skirtumais, yra moraliai nepateisinama, prieiname prie išvados, kuri pripažįsta šiais skirtumais grindžiamą nelygybę. Paprasčiausiai sakytume, jog nors ši nelygybė nėra idealiai teisinga, vis dėlto pripažinus paskatų būtinybę skirtumo principo toleruojama nelygybė būtų vienintelė priimtina. Tačiau turime suprasti, jog tai nėra Rawlso argumentas. Tad klausimas, kurį turime išspręsti, yra tai, ar Rawlsas gali neprieštaringai apginti skirtumo principą ne vien kaip erzacinį principą, bet kaip paties teisingumo reikalavimą.

Manau, kad gali. Kad aiškiau išdėstyčiau savo idėjas šiuo klausimu, panagrinėsiu kitą Rawlso kritiką – Alaną Donaganą. Kaip ir Narvesonas, Donaganas teigia, jog Rawlso teorija implikuoja pareigą dirbti bendram labui, ir ne tik iki tos ribos, kurią apibrėžia reikalavimas garantuoti kiekvienam tam tikrą pajamų minimumą (tenkinantį, pavyzdžiui, elementarius poreikius), bet iki tos ribos, kurią apibrėžia toji situacija, kai blogiausioje padėtyje esančių žmonių situacija bus geriausia iš galimų. Todėl „ji ... reikalauja tokios socialinės struktūros, kuri iš individo atimtų laisvalaikio pasirinkimo galimybę patenkinus savo paties poreikius ir atlikus labdaros pareigą."[26]

Donaganui kelia susirūpinimą tai, kad ši moralinė pareiga gali atverti kelią prievartai. Jo požiūriu, nors pats Rawlsas neigia, kad skirtumo principas reikalauja priverčiamojo darbo, jo teorijoje nėra nieko, kas tam prieštarautų.[27] Donaganas pabrėžia, jog pamatinės laisvės, kurioms Rawlsas teikia prioritetą (bent jau ekonomiškai išsivysčiusioje visuomenėje) yra

politinės laisvės (teisė balsuoti ir būti renkamam viešosioms pareigoms) kartu su žodžio ir susirinkimų laisve; sąžinės ir minties laisvė; asmens laisvė kartu su laisve turėti (asmeninę) nuosavybę; ir laisvė nuo savavališko arešto ir turto konfiskavimo, kaip ją apibrėžia teisės viršenybės idėja.[28]

Pasak Donagano, „*šios* pamatinės laisvės nėra akivaizdžiai nesuderinamos su priverčiamuoju darbu taikos metu."[29] Su tuo, žinoma, reikia sutikti.

Mažiau aišku, ar Donaganas yra teisus neteikdamas jokios reikšmės Rawlso antrojo principo antrajai daliai – skirtumo principo taikymas turi tenkinti sąlygą, kad socialinė ir ekonominė nelygybė „turi būti siejama su padėtimis ir pareigybėmis, kurios yra atviros visiems sąžiningos galimybių lygybės sąlygomis."[30] Donaganas sako, jog tai neužkirstų kelio priverčiamajam darbui, kaip jo neužkerta ir pamatinių laisvių sąrašas.[31] Tačiau sunku suprasti, kaip priverčiamasis darbas gali būti suderinamas su nuostata, jog darbo vietos turi būti „atviros visiems sąžiningos konkurencijos pagrindu ".[32] Jeigu asmuo yra verčiamas dirbti tam tikrą darbą, tai dėl to darbo negali konkuruoti kiti, o ir tas asmuo negali konkuruoti dėl darbų, kurie jam galbūt labiau patinka.

Reikia pabrėžti, kad Rawlsas reikalauja darbo vietų ir kitokių socialinių pozicijų atvirumo net tais atvejais, kai to nereikalauja skirtumo principas. Šis reikalavimas keliamas ne vien kaip priemonė skirtumo principui realizuoti – jeigu jis toks būtų, kiltų klausimas, kodėl jį verta formuluoti atskirai. Reikalas tas, kad tie, kuriems atimama konkurencijos laisvė, „pagrįstai jaustųsi neteisingai traktuojami ... ne tik todėl, kad jiems užkertamas kelias naudotis tam tikros pozicijos teikiamomis išorinėmis gėrybėmis, tokiomis kaip turtas ir privilegijos, bet ir todėl, kad jiems užkertamas kelias patirti vidinį savo asmenybės realizavimo jausmą, kuris kyla stropiai ir sąžiningai vykdant socialines pareigas. Iš jų būtų atimta viena svarbiausių žmogiškojo gėrio formų."[33] Čia turime raiškią užsiėmimo pasirinkimo laisvės deklaraciją, ir manau, kad nors Rawlsas jos neįtraukia į savo „pamatinių laisvių" sąrašą, jo teoriją labiausiai atitinka toji interpretacija, pagal kurią jis teikia jai prioritetą skirtumo principo atžvilgiu.

Galima pastebėti, kad „lygios pilietinės teisės" apima, pasak Rawlso, ne tik aukščiau išvardytąsias laisves, bet ir „sąžiningą (ne vien formalią) galimybių lygybę" ir kad ši lygybė implikuoja ne tik socialinių švietimo paslaugų būtinybę, bet ir „ekonominės veiklos galimybių lygybę bei užsiėmimo pasirinkimo laisvę."[34] Iš 38 skirsnio galime prisiminti ir tai, kad viena svarbiausių rinkos kaip ekonominio mechanizmo dorybių Rawlsas laiko tai, kad ji „gina svarbią užsiėmimo pasirinkimo laisvę".[35]

Skirtumo principas nereikalauja, kad bet kuria kaina būtų maksimizuojamos blogiausioje padėtyje esančių žmonių pajamos, ir tai aiškiai teigia Rawlsas reziumuodamas šio principo aptartį: „Tad klausimas, ar teisingumo principai yra patenkinti, priklauso nuo atsakymo į klausimą, ar blogiausioje padėtyje esančių žmonių bendros pajamos (atlyginimas ir socialinės išmokos) yra tokios, kad jos

maksimizuoja jų ilgalaikius lūkesčius (suderinamus su visų lygia laisve ir sąžininga galimybių lygybe)."[36] Jeigu neklystu, tai užsiėmimo pasirinkimo laisvę ir priverčiamojo darbo nepriimtinumą implikuoja tai, kas čia pasakoma skliaustuose.

Tačiau esminis klausimas nėra tai, ar užsiėmimo pasirinkimo laisvę Rawlsas iškelia aukščiau skirtumo principo, o veikiau tai, ar jis teisėtai tai daro, atsižvelgiant į jo egalitaristines prielaidas. Darbo prievolė – kai žmonės įkinkomi tam tikriems darbams naudojant sankcijas neklusnumo atveju – nėra vienintelė čia iškylanti problema. Net jeigu žmonės turėtų teisę laisvai rinktis savo užsiėmimą, daug kas priklausytų nuo to, kaip ja naudojamasi – tuo atveju, jeigu vyrautų įsitikinimas, kad kiekvienas daugiausia pastangų privalo skirti atlikti tam socialiai vertingiausiam darbui, kurį jis gali sėkmingiausiai atlikti net jeigu už jį nemokama daugiau nei už bet kurį kitą darbą (ar net nedarbą).

Taigi nematau, kaip galima būtų įrodyti, jog Rawlsas prieštarauja pats sau teigdamas užsiėmimo laisvės prioritetą. Jo pirmojo principo (lygios visų laisvės) prioritetas antrojo principo atžvilgiu yra sudedamoji jo teorijos dalis. O jeigu kalbame apie antrąjį principą, tai nuostatai, jog darbo vietos ir kitos pareigybės turi būti atviros visiems „sąžiningos galimybių lygybės" sąlygomis, Rawlsas teikia prioritetą skirtumo principui. Tad nematau jokių Rawlso teorijos vidinio prieštaringumo problemų, jeigu suvokiame, kad skirtumo principo taikymą riboja užsiėmimo pasirinkimo laisvės pripažinimas.

Narvesono ir Donagano siūloma interpretacija, pagal kurią skirtumo principas laikomas mandatu, leidžiančiu griebtis bet kokių priemonių gerinant blogiausioje padėtyje esančių žmonių situaciją, taip pat nėra logiškai prieštaringa. Ji mums siūlo paprastą maksimizacijos teoriją, pagal kurią teisingumas reikalauja daryti visa tai, kas yra būtina siekiant maksimizuoti neturtingiausiųjų pajamas. Prievartos elementus reikalaudama derinti su moraliniu įtikinėjimu (siekiant išspręsti paskatų problemą), ji veikiausiai implikuotų lygų maksimalių visuminių pajamų padalijimą visiems visuomenės nariams.

Tačiau turime suprasti, jog *Teisingumo teorijoje* skirtumo principo taikymą riboja pirmasis principas ir antrojo principo antroji dalis, kur reikalaujama galimybių lygybės. O tai reiškia, kaip tai mėginau parodyti, jog vienintelis dalykas, kurį galima teisėtai daryti įgyvendinant skirtumo principą, yra apmokestinimo ir perskirstymo sistemos kūrimas atsižvelgiant į tai, kad visuomenės nariai vadovaujasi savo pačių interesais ir patys sprendžia, ką ir kiek jie dirbs.

IŠNAŠOS

Pratarmė

1. Pvz. „Justice between Generations", kn. P.M.S. Hacker and J.Raz, eds., *Law, Morality and Society: Essays in Honour of H.L.A. Hart* (Oxford: Clarendon Press, 1977), p. 268–284; „Circumstances of Justice and Future Generations." Kn. Richard Sikora and B.M. Barry, eds., *Obligations to Future Generations* (Philadelphia: Temple University Press, 1978), p. 204–248; „Do Countries Have Moral Obligations? The Case of World Poverty," kn. Sterling McMurrin, ed., *The Tanner Lectures on Human Values*, vol. 2 (Salt Lake City: University of Utah Press, 1981), p. 2–44; „Humanity and Justice in Global Perspective", Roland Pennock, ed., NOMOS 24: *Ethics, Economics and the Law* (New York: New York University Press, 1982), p. 219–252; „Intergenerational Justice in Energy Policy", kn. Douglas Maclean and Peter G. Brown, eds., *Energy and the Future* (Totowa, N.J.: Rowman and Littlefield, 1983), p. 15–30.
2. Robert M. Pirsing, *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance* (New York: Bantam, 1975), p. 296–306.

1 skyrius

1. Thucydides, *The Peloponnesian War*, trans. Benjamin Jowett (New York: Bantam, 1960), bk. 5, p. 342.
2. Charles S. Beitz, *Political Theory and International Relations* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1979).
3. Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (Indianapolis, Ind.: Liberty Classics, 1969), p. 238.
4. Žr. David Gauthier, *Morals by Agreement* (Oxford: Clarendon Press, 1986), kur išsamiai dėstoma jo pozicija. Skirtingi Gauthier pozicijos aspektai aptariami 2, 3, 7, 8 ir 9 skyriuose ir priede B. Neseniai pasirodė dvi Hobbeso studijos, kur naudojamasi lošimų teorijos aparatu: Jean Hampton, *Hobbes and the Social Contract Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986) ir Gregory Kavka, *Hobbesian Moral and Political Theory* (Princeton: Princeton University Press, 1986).

5. Plato, *The Republic*, trans. and ed. Raymond Larson (Arlington Heights, Ill.: AHM, 1979), bk. 2, section 359, p. 32. [Platonas, *Valstybė*; vertė J. Dumčius.]
6. John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971).
7. Gauthier, p. 129–130.
8. J. F. Nash, „The Bargaining Problem," *Econometrica* 18 (1950): 155–162.
9. R. B. Braithwaite, *Theory of Games as a Tool for the Moral Philosopher* (Cambridge: Cambridge University Press, 1955).
10. John von Neumann and Oscar Morgenstern, *The Theory of Games and Economic Behavior* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1944).
11. Pareto pirminė šios sąvokos traktuotė ir vėlesnė jos raida aptariama kn. Brian Barry and Russel Hardin, eds., *Rational Man and Irrational Society? An Introduction and Sourcebook* (Beverly Hills, Calif.: Sage, 1982), p. 139–143.
12. Žr. Russell Hardin, *Collective Action* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1982), p. 141–142, kur pateikiamas išsamesnis argumentas.
13. Tiksliau, Harsanyi pasinaudojo daug ankstesne derybinių nuolaidų teorija, dėstoma kn. Frederik Zeuthen (*Problems of Monopoly and Economic Warfare* [London: G. Routledge and Sons, 1930]) parodydamas jos lygiavertiškumą Nasho sprendimui. Išsamiausiai ši koncepcija dėstoma ir ginama kn. John C. Harsanyi, *Rational Behavior and Bargaining Equilibrium in Games and Social Situations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), ch. 8. Ten pat (skirsnyje 6.7, p. 135–137) glaustai aptariama kn. R. Duncan Luce and Howard Raiffa, *Games and Decisions* (New York: Wiley, 1957). Skirsniuose 6.5 ir 6.6 (p. 124–134) prieinamai išdėstomas Nasho aksiominis metodas.
14. Hardin, p. 141–142.
15. Išsamiausiai šį pagrindimą dėsto Harsanyi, p. 153–159.
16. Ibid., p. 154 (išskirta originale).
17. Anatol Rapoport, *Fights, Games, and Debates* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1960), p. 290.
18. Thomas C. Schelling, *The Strategy of Conflict* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960), p. 290.
19. Žr. *The Strategy of Conflict*, priedas B: „For the Abandonment of Symmetry in Game Theory," ypač p. 288–290.
20. Oscar Wilde, *The Works of Oscar Wilde: Epigrams* (Boston: C. T. Brainard, 1909), vol. 11, p. 251-265. Cituojama iš p. 258–259.
21. George F. Willison, *Here They Dug the Gold* (3rd ed. New York: Raynal & Hitchcock, 1946), p. 218.
22. Lewis Smith and Henry Justin Smith, *Oscar Wilde Discovers America (1882)* (New York: Harcourt Brace, 1936), p. 317. Wilde'o apsilankymas Ledvilyje aprašomas p. 308–319.
23. Ibid., p. 314.
24. Phyllis Flanders Dorset, *The New Eldorado: The Story of Colorado's Gold and Silver Rushes* (New York: Macmillan, 1970), p. 263.

25. Willison, p. 220.
26. Ibid., p. 220–221.
27. Braithwaite, p. 28.
28. Optimalių grasinimų analizę pateikia Harsanyi, p. 169–179.
29. Luce and Raiffa, p. 145–150.
30. Braithwaite, p. 57, 5 išn.
31. Ibid., p. 38–39.
32. Ibid., p. 36–37.
33. Rawls, p. 134–135, 10 išn.
34. Braithwaite, p. 39.
35. Ibid., p. 41.
36. Nash, p. 15; jį cituoja Luce and Raiffa (su nedidelėmis klaidomis) p. 128–129 (išskirta originale).
37. Otomar J. Bartos, *Simple Models of Group Behavior* (New York: Columbia University Press, 1967), p. 253–259.

2 skyrius

1. Thomas Hobbes, *Leviathan*, ed. With an introduction by C. B. Macpherson (Harmondsworth, England: Penguin, 1968), ch. 15, p. 208, 212. [*Leviatanas*, Vilnius: Pradai, 1999; Kęstučio Rastenio vertimas.]
2. Tiesą sakant, šešioliktasis prigimtinis dėsnis skelbia, kad „tie, kurie ginčijasi, savo teisę patiki Arbitro sprendimui." (ibid., ch. 15, p. 213).
3. Ibid., ch. 15, p. 212–213.
4. „Gamta sukūrė žmones tokius lygius jų kūno ir proto sugebėjimais, kad nors kartais ir pasitaiko žmogus, aiškiai stipresnio kūno ar guvesnio proto už kitus, tačiau viską sudėjus vieno ir kito žmogaus skirtumai nėra tokie dideli, kad tuo remdamasis vienas žmogus galėtų sau reikalauti kokios nors naudos, į kurią lygiai taip pat negalėtų pretenduoti kitas." (ibid., ch. 13, p. 183).
5. David Gauthier, „Justice and Natural Endowment: Toward a Critique of Rawls' Ideological Framework," *Social Theory and Practice* 3 (1974): 3–26. Cituojama iš p. 23.
6. J. R. Lucas, „Moralists and Gamesmen", *Philosophy* 34 (1959):1–11. Cituojama iš p. 9.
7. David Gauthier, *Morals by Agreement* (Oxford: Clarendon Press, 1986), p. 200.
8. Ibid.
9. Ibid.
10. Ibid.
11. Tai galima dedukuoti iš to, kaip Lucasas formuluoja šią mintį straipsnio „Moralists and Gamesmen" 9 p. diagramoje A.1 (priedas A) tašką 0 lai-

kome nesusitarimo tašku ir paskui judame „apdairumo izoropu", kuris eina per jį ir susikerta su Pareto riba taške D. Davido Gauthier atveju žr. „Reason and Maximization," *Canadian Journal of Philosophy* 4 (1975); 411–433, ypač p. 428. Šis straipsnis pateikiamas ir aptariamas kn. Brian Barry and Russell Hardin, eds., *Rational Man and Irrational Society? An Introduction and Sourcebook* (Beverly Hills, Calif.: Sage, 1982), p. 90–106.

12. David Gauthier, „Rational Cooperation," *Nous* 8 (1974): 53–65. Cituojama iš 57 p.
13. Lucas, p. 10.
14. Ibid.
15. R. Duncan Luce and Howard Raiffa, *Games and Decisions* (New York: Wiley, 1957), p. 149. Cituojama iš R. B. Braithwaite, *Theory of Games as a Tool for the Moral Philosopher* (Cambridge: Cambridge University Press, 1955), p. 37.
16. Braithwaite, p. 37. Kaip aiškina Braithwaite'as, „baigmės taškas, kur šis [naujas] izoropas susikerta su viršutine kairiąja riba $T_{21}T_{22}$, bus tiek žemiau už šios linijos vidurio tašką, kiek už jį buvo aukščiau pirminės situacijos baigmės taškas" (ibid.). (Žr. priedą A.)
17. Gauthier pabrėžia šio bruožo svarbą sakydamas, kad pagal jo siūlomą sprendimą (kai skirtumas pasidalijamas nuo jungtinio maksimino atskaitos taško) „Mato pranašumas kyla iš to, kad jis daro didesnę nuolaidą klausydamasis Luko muzikavimo nei Lukas klausydamasis jo muzikavimo" („Rational Cooperation," p. 64).
18. John Rawls, „Justice as Fairness," *Philosophical Review* 67 (1958): 164-194. Cituojama iš p. 175, 10 išn.
19. John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971), p. 134–135, 10 išn.
20. Ibid., p. 134.
21. Ibid.
22. Ibid., p. 134–135.
23. Ibid., p. 134.
24. Amartya K. Sen, *Collective Choice and Social Welfare* (San Francisco: Holden-Day, 1970), p. 122.
25. Ibid., p. 120–121.
26. Ibid., p. 121. Harsanyi plačiau aptariamas p. 141–146.
27. Žr. John C. Harsanyi, „Cardinal Welfare, Individualistic Ethics, and Interpersonal Comparisons of Utility," *Journal of Political Economy* 63 (1955): 309–321; „Can the Maximin Principle Serve as a Basis for Morality? A Critique of John Rawls's Theory," *American Political Science Review* 69 (1975): 594–606; *Rational Behavior and Bargaining Equilibrium in Games and Social Situations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977).
28. Sen, p. 122.

29. Žr., pavyzdžiui, Rawls, *A Theory of Justice*, p. 180–181.
30. Holly Smith Goldman, „Rawls and Utilitarianism," in H. Gene Blocker and Elizabeth H. Smith, eds., *John Rawls' Theory of Social Justice: An Introduction* (Athens, Ohio: Ohio University Press, 1980), p. 346–394.
31. Lucas, p. 10.
32. Gauthier, „Rational Cooperation," p. 62-63.
33. Gauthier, „Justice and Natural Endowment," p. 23.
34. Gauthier, *Morals by Agreement*, p. 341.

3 skyrius

1. Arthur L. Caplan, „Can Applied Ethics Be Effective in Health Care and Should It Strive to Be?" *Ethics* 93 (1983): 311-319. Cituojama iš p. 312.
2. Ibid.
3. R. B. Braithwaite, *Theory of Games as a Tool for the Moral Philosopher* (Cambridge: Cambridge University Press, 1955), p. 8.
4. Ibid., p. 8–9.
5. Ibid., p. 9.
6. Ibid., p. 22–23.
7. Ibid., p. 9.
8. Ibid., p. 14.
9. R. Duncan Luce and Howard Raiffa, *Games and Decisions* (New York: Wiley, 1957), p. 134.
10. Paul Slovik, Baruch Fischhoff, and Sarah Lichtenstein, „Regulation of Risk: A Psychological Perspective," in Roger G. Noll, ed., *Regulatory Policy and the Social Sciences* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1985), p. 241-278. Cituojama iš p. 249.
11. Ibid., p. 250–252. Nurodomas darbas yra A. Tversky and D. Kahneman, „The Framing of Decisions and the Psychology of Choice," *Science* 211 (1973): 1453–1458.
12. Slovik et al., p. 248–256, teikia glaustą apžvalgą. Žr. Taip pat D. Kahneman, P. Slovik, and A. Tversky, *Judgment under Uncertainty: Heuristics and* Biases (New York: Cambridge University Press, 1982).
13. Žr., pavyzdžiui, bihevioristo protestą prieš apibendrinančias išvadas, daromas iš Tverskio ir kitų eksperimentų: Richard A. Wiinett, „Comment", in. Noll, ed., p. 278–283.
14. Žr. David M. Grether, „Financial Incentive Effects and Individual Decision Making," *Social Science Working Paper* 40, California Institute of Technology, September 1981.
15. Braithwaite, p. 14.
16. A. C. Pigou, *The Economics of Welfare* (4th ed. London: Macmillan, 1932).
17. Braithwaite, p. 5.

18. Lionel Robbins, *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science* (London: Macmillan, 1932; 2d ed., 1935).
19. *The locus classicus* yra A. J. Ayer, *Language, Truth and Logic* (2d ed. Harmondsworth, England: Penguin, 1946).
20. Luce and Raiffa, p. 146.
21. Anatol Rapoport, *Fights, Games, and Debates* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1960), p. 186–190.
22. Ibid., p. 190.
23. Ibid., p. 192.
24. Ibid., p. 192–194.
25. Braithwaite, p. 39–40.
26. Ibid., p. 21.
27. Ibid., 46–47.
28. Philip Pettit, *Judging Justice: An Introduction to Contemporary Political Philosophy* (London: Routledge & Kegan Paul, 1980), p. 126.
29. Montaigne, „Of Friendship," *Essays*, trans. Donald M. Frame (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1965), p. 141.
30. Richard Flathman, *The Practice of Rights* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), p. 189–190.
31. Richard A. Posner, *Economic Analysis of Law* (Boston: Little, Brown, 1972).
32. *Smoking and Health – A Report of the Surgeon General* (Washington, D.C.: U.S. Department of Health, Education, and Welfare, 1979). Citata iš James L. Repace, „Risks of Passive Smoking," in Mary Gibson, ed., *To Breathe Freely: Risk, Consent, and Air* (Totowa, N.J.: Rowman & Allanheld, 1985), p. 6.
33. Ibid., p. 5–6.
34. Siužetą pateikia *The Mill News Letter* 10, no. 2 (Summer 1975): 16–18.
35. Repace, p. 3.
36. Ibid., p. 6.
37. Michael Walzer, *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality* (New York: Basic Books, 1983), p. 87.
38. Repace, p. 7.
39. Žr. ibid. p. 7–9, kur pateikiama empirinių duomenų apžvalga.
40. Thomas Scanlon, „Preference and Urgency," *Journal of Philosophy* 72 (1975): 665–669.
41. J. R. Lucas,. „Justice," *Philosophy* 47 (1972): 229–248. Cituojamas p. 243.
42. Lucas, „Justice," p. 243.

4 skyrius

1. David Hume, *A Treatise of Human Nature*, ed. L. A. Selby-Bigge, 2d ed., ed. P. H. Nidditch (Oxford: Clarendon Press, 1978); John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971).

2. Jonathan Harrison, *Hume's Theory of Justice* (Oxford: Clarendon Press, 1981), p. ix.
3. Hume, p. 579.
4. David Hume, *Enquiries Concerning Human Understanding and Concerning the Principles of Morals*, ed. L. A. Selby-Bigge, 3d ed., ed P. H. Nidditch (Oxford: Clarendon Press, 1975), p. 305.
5. Ibid., p. 305–306.
6. Harrison, p. 61.
7. Ibid., p. 66.
8. Hume, *Treatise*, p. 526.
9. John Rawls, „Kantian Constructivism in Moral Theory: The Dewey Lectures," *Journal of Philosophy* 77 (1980): 515–572. Cituojamas p. 564.
10. Hume, *Enquiries*, p. 188.
11. Hume, *Treatise*, p. 495.
12. Hume, *Enquiries*, p. 188.
13. Ibid., p. 184.
14. Idėja, jog visuomenė gali būti „pasiturinti" ta prasme, kad jos narių norai patenkinami žemiausiu materialiniu lygiu, yra dėstoma kn. Marshall Sahlins, *Stone Age Economics* (New York: Aldine, 1972). Pirmojo knygos skyriaus pavadinimas – „Pirmykštė pasiturinti visuomenė". Idėjos esmę nusako ši tezė: „Knieti pasakyti, jog medžiotojas yra ‚neekonominis žmogus'. Bent jau kiek tai liečia jo išlikimui nebūtinas gėrybes, jis yra priešybė tos standartinės karikatūros, kurią įamžina bet kuris *Ekonomikos pagrindų* vadovėlis savo pirmajame puslapyje. Jo norai yra riboti, o priemonės (jų atžvilgiu) – gausios (p. 13). Žr. taip pat Normano Lewiso studiją apie Liberijos vietinius gyventojus kn. *A View of the World* (London: Eland, 1986), kur p. 95 sakoma: „Liberijos genčių nariai nuo seno yra įpratę būtinas gyvenimo priemones įgyti mažiausiomis pastangomis. ... Tad visiškai natūralu, kad toks kaimietis nenori iškeisti šios savo lotoso valgytojo padėties į tokią, kurioje atsiduria plantacijos darbininkas, kartais plušantis dvylika valandų per dieną vien tam, kad gautų 30 centų atlyginimą ir tam tikrų papildomų gėrybių, pavyzdžiui, nemokamą būstą, medicininę priežiūrą ir pan."
15. Hume, *Enquiries*, p. 186–187.
16. Ibid., p. 187 (išskirta mano).
17. Žr. Jay Katz and Alexander Morgan Capron, *Catastrophic Disease: Who Decides What? A Psychosocial and Legal Analysis of the Problems Posed by Hemodialysis and Organ Transplantation* (New York: Russell Sage Foundation, 1975), kur aptariamas šis klausimas. Plačiau apie tai žr. Guido Calabresi and Philip Bobbitt, *Tragic Choices* (New York: Norton, 1978) ir Steven E. Rhoads, ed., *Valuing Life: Public Policy Dilemmas* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1980).
18. Hume, *Enquiries*, p. 186.

19. Pokalbis su Beldingu Scribneriu, kn. Renée C. Fox and Judith P. Swazey, *The Courage to Fail: A Social View of Organ Transplants and Dialysis* (Chicago: University of Chicago Press, 1974), p. 328.
20. Hume, *Treatise*, p. 496–497.
21. Ibid., p. 487.
22. Ibid., p. 488.
23. Ibid., p. 492.
24. Ibid.
25. H. L. A. Hart, *The Concept of Law* (Oxford: Clarendon Press, 1961), p. 192.
26. Hume, *Enquiries*, p. 185.
27. Philip Mercer, *Sympathy and Ethics: A Study of the Relationship between Sympathy and Morality with Special Reference to Hume's Treatise* (Oxford: Clarendon Press, 1972).
28. Hume, *Enquiries*, p. 219 išn. 1.
29. Ibid., p. 301–302.
30. Ibid., p. 190–191.
31. Ibid., p. 191.
32. Žr. Dee Brown, *Bury My Heart at Wounded Knee: An Indian History of the American West* (London: Barrie & Jenkins, 1971).
33. Ibid., p. 187.
34. Žr., pavyzdžiui, David Gauthier, „The Unity of Reason: A Subversive Reinterpretation of Kant," *Ethics* 96 (1985): 74–88.
35. Hume, *Treatise*, p. 533–534 (išskirta originale).
36. Ibid., p. 522–523.
37. Hume, *Enquiries*, p. 228.
38. Hume, *Treatise*, p. 583–584.
39. Ibid., p. 472.
40. Mercer, p. 53.
41. Hume, *Treatise*, p. 499 (išskirta originale).
42. Alternatyvi (rankraštinė) p. 499–500 formuluotė; *Treatise*, Nidditch, ed., p. 670 (išskirta originale).
43. Hume, *Enquiries*, p. 282.
44. Ibid., p. 284.
45. Ibid., p. 283.
46. Ibid.
47. Ibid., p. 293–294.
48. Viešuosius darbus Hume'as aptaria ten, kur jis svarsto valdžios funkcijas (*Treatise*, p. 538–539).
49. Žr. Brian Barry, *Political Argument* (London: Routledge & Kegan Paul, 1965), p. 190–206.
50. Hume, *Treatise*, p. 529.
51. Ibid., p. 496; plg. p. 529.

52. J. L. Mackie, *Hume's Moral Theory* (London: Routledge & Kegan Paul, 1980), p. 153–154.
53. Hume, *Treatise*, p. 503.
54. Ibid., p. 502.
55. Ibid.
56. Ibid., p. 579.
57. Ibid., p. 502. Plg. Mackie, p. 91: „Galbūt Hume'as ... turėjo omenyje tai, kad konkretūs veiksmai *yra* naudingi dėl to, kad egzistuoja ši sistema ir jie turi tendenciją ją palaikyti, nors jie *nėra* naudingi *nepriklausomai* nuo šios ilgalaikės tendencijos ir *nebūtų* naudingi, jeigu pati sistema nefunkcionuotų" (išskirta originale).
58. Hume, *Treatise*, p. 497.
59. Ibid., p. 503.
60. Harrison, p. 92.
61. Ibid., p. 93.
62. Hume, *Enquiries*, p. 195–196.
63. Ibid., p. 194–195. Tiesa, Harrisonas, turėdamas omenyje *Traktatą*, sako, kad „Pats Hume'as implicitiškai pripažįsta, jog egzistuoja kriterijai, pagal kuriuos gali būti vertinamos teisingumo taisyklės, nes jis teigia, kad jos yra naudingos ir kad įprotis jų laikytis yra dorybė, nes tai yra naudingas įprotis" (p. 30–31). Tačiau tai vis dėlto yra suderinama su idėja, kad naudą duoda pats taisyklių egzistavimas, o ne jų specifinis turinys.
64. Hume, *Enquiries*, p. 193.
65. Ibid., p. 194.
66. Ibid.
67. Ibid.
68. James Boswell, *The Life of Samuel Johnson*, ed. R. W. Chapman, rev. J. D. Fleeman (London: Oxford University Press, 1970), p. 1215.
69. David Gauthier, „David Hume, Contractarian," *Philosophical Review* 88 (1979): 3–38. „Straipsnyje „David Hume, Contractarian" jis mėgino patraukti savo pusėn utilitarinius kontraktarizmo priešininkus parodydamas, jog Hume'as, kuris dažnai laikomas utilitarizmo pirmtaku, laikėsi kontraktarinės teisingumo teorijos. Tad jie galėtų savęs paklausti, jog jeigu pats Hume'as yra kontraktarizmo šalininkas, kodėl jie negali tokiais būti?" (Stephen Darwall, „Kantian Practical Reason Defended," *Ethics* 96 [1985]: 89.)
70. Šią paralelę rutulioja Michael Taylor, *The Possibility of Cooperation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), ch. 6.
71. Apie nuosavybės ištakas žr. Winston Bush, „Individual Welfare in Anarchy," in Gordon Tullock, ed., *Explorations in the Theory of Anarchy* (Blacksburg, Va.: Center for the Study of Public Choice, 1972), p. 5–18; Winston Bush and L. S. Mayer, „Some Implications of Anarchy for the Distribution of Property," *Journal of Economic Theory* 8 (1974): 401–412.

72. J. M. Buchanan, *Freedom in Constitutional Contract* (College Station, Texas: Texas A & M Press, 1977), p. 82–83.
73. John Stuart Mill, *Principles of Political Economy*, vols. 2 and 3 in J. M. Robson, ed., *Collected Works of John Stuart Mill* (Toronto: University of Toronto Press, 1965).
74. John Stuart Mill, *Autobiography and Literary Essays*, vol. 1: *Collected Works*, ed. John M. Robson and Jack Stillinger (Toronto: University of Toronto Press, 1981), p. 239: „Švietimo, įpročio ir jausmų lavinimo įtakoje paprastas žmogus gali kasti griovius ar austi audinį savo šaliai taip pat noriai, kaip jis kautųsi už savo šalį."
75. A. C. Pigou, *The Economics of Welfare* (4th ed. London: Macmillan, 1932; 1st ed. 1920). Cituojama pagal 1932 m. leidimą.
76. Šio pobūdžio argumentą pirmasis formaliai išdėstė ekonomistas Abba Lerneris savo kn. *The Economics of Control* (London: Macmillan, 1944), nors jo pradmenis sutinkame kn. Pigou, *The Economics of Welfare*. Neseniai jį atgaivino filosofas utilitaristas Richardas Brandtas savo kn. *A Theory of the Good and the Right* (Oxford: Clarendon Press, 1979).
77. Lerner, p. 32.

5 skyrius

1. John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971), p. 127. Plg. išn. 3 p. 126: „Čia iš esmės vadovaujuosiu Hume'o teorija".
2. Ibid., p. 126–127.
3. Visos frazės iš ibid., p. 127.
4. Ibid., p. 128.
5. Žr. Ypač Michael Sandel, *Liberalism and the Limits of Justice* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982).
6. Rawls, p. 126.
7. Ibid., p. 129.
8. Ibid., p. 134.
9. Ibid., p. 134–135.
10. Ibid., p. 378.
11. Ibid.
12. Ibid., p. 379.
13. Ibid., p. 128.
14. Ibid.
15. Ibid., p. 121.
16. Ibid., p. 128.
17. Ibid., p. 292.

18. Ibid., p. 128.
19. Žr. ibid., p. 284–293, 44 skirsnis.
20. Ibid., p. 288.
21. Ibid., p. 291–292.
22. Ibid., p. 139.
23. Ibid.
24. Gregory S. Kavka, „Rawls on Average and Total Utility," *Philosophical Studies* 27 (1975): 237–253.
25. David J. Richard, *A Theory of Reasons for Action* (Oxford: Clarendon Press, 1971), p. 81 (išskirta originale).
26. G. R. Grice, *The Grounds of Moral Judgment* (Cambridge: Cambridge University Press, 1967).
27. Richards, p. 81, kur cituojamas Grice, p. 150.
28. Richards, p. 307, išn. 13, kur cituojamas Grice, p 95.
29. Richards, p. 110.
30. Rawlsas tai eksplicitiškai neigia. Tačiau tas jo neigimas man atrodo tik žodžio virpinimas. Žr. „Reply to Alexander and Musgrave," *Quarterly Journal of Economics* 88 (1974): 633–655; citata iš p. 651.
31. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 287.
32. Žr., pavyzdžiui, R. M. Hare, *The Language of Morals* (Oxford: Clarendon Press, 1952); *Freedom and Reason* (Oxford: Clarendon Press, 1963); *Moral Thinking: Its Levels, Method and Point* (Oxford: Clarendon Press, 1981).
33. Hare, *Freedom and Reason*, p. 217–224.
34. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 287.
35. Ibid., p. 292.
36. Ibid., p. 289.
37. Ibid., p. 289–290.
38. Ibid., p. 289.
39. Ibid.
40. Peter Singer, *Animal Liberation: Towards an End to Man's Inhumanity to Animals* (London: Granada Books, 1977), p. 230.
41. Žr. ibid., p. 35, taip pat Peter Singer, *Practical Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), p. 53.
42. Hare, *Freedom and Reason*, p. 223.
43. Singer, *Practical Ethics*, p. 89.
44. Singer, *Animal Liberation*, p. 35.
45. Richards, p. 182.
46. Ibid.
47. Ibid.
48. Ibid.
49. Ibid.
50. Ibid.

51. Ibid., p. 82.
52. Ibid., p. 83.
53. Ibid.
54. Ibid., p. 88.
55. Rawls, *A Theory of Justice*, 77 skirsnis, p. 504–512.
56. Ibid., p. 510.
57. Ibid., p. 505.
58. Ibid., p. 512.
59. Ibid.
60. Ibid., p. 509–510.
61. Ibid., p. 509.
62. Ibid., p. 512.

6 skyrius

1. Standartinė bibliografija, apimanti literatūrą iki 1981 m., savo rodyklėje nurodo daugiau nei 300 darbų, kur nagrinėjamas „skirtumo principas"; juos tikrindamas nustačiau, kad beveik visi jį traktuoja kritiškai. Žr. J. H. Wellbank, Denis Snook, and David T. Mason, *John Rawls and His Critics: An Annotated Bibliography* (London: Garland, 1982), p. 663–664, *s.v.* „Difference principle". Didžioji šios kritikos dalis yra nukreipta prieš Rawlso mėginimą skirtumo principą pateikti kaip racionalaus savanaudiško pasirinkimo pirminėje pozicijoje su nežinojimo uždanga rezultatą. Šio pobūdžio kritikos populiarumą liudija maždaug 200 nuorodų su rubrika „maksiminas" toje pačioje bibliografijoje (ibid., p. 671–672, *s.v.* „Maximin").
2. John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971), p. 302.
3. Ibid., p. 60.
4. Ibid., p. 72.
5. Ibid.
6. Ibid.
7. Ibid. Rawlsas ją taip pat vadina „liberaliąja dviejų [teisingumo] principų interpretacija" (p. 73), nors man tai atrodo nelabai tikslu.
8. Ibid., p. 73.
9. Ibid.
10. Žr., pavyzdžiui, A. H. Halsey, A. F. Heath, and J. M. Ridge, *Origins and Destinations: Family, Class, and Education in Modern Britain* (Oxford: Clarendon Press, 1980), p. 201–205.
11. Rawls, p. 66.
12. Ibid., p. 73.
13. Ibid., p. 74.
14. Ibid., p. 73–74.

15. Christopher Jencks et al., *Inequality: A Reassessment of the Effect of Family and Schooling in America* (London: Allen Lane, 1973), p. 73.
16. Rawls, p. 75.
17. Ibid., p. 60.
18. Ibid., p. 75.
19. Tai pasakytina, pavyzdžiui, apie James S. Fishkin, *Justice, Equal Opportunity, and the Family* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1983).
20. „*Įgimta galia* yra kūno ar proto sugebėjimų pranašumas, nepaprasta jėga, grožis, įžvalgumas, gabumas, iškalba, dosnumas, kilnumas. Galios, kurios yra įgyjamos šios galios arba sėkmės dėka, yra *instrumentinės*. Tai yra priemonės dar didesnei galiai įgyti, pvz., turtams, reputacijai, draugams ir slaptai Dievo pagalbai, kurią žmonės vadina sėkme arba laime." (Thomas Hobbes, *Leviathan*, ed. C. B. Macpherson [Harmondsworth, England: Penguin, 1968], ch. 10, p. 150.
21. Čia priskiriu ir mano paties pateiktą Rawlso kritiką knygoje *The Liberal Theory of Justice* (London: Oxford University Press, 1973), 9 ir 11 skyrius.
22. Rawls, p. 155.
23. Ibid., p. 60.
24. Ibid., p. 62.
25. Ibid.
26. Ibid.
27. Ibid., p. 80.
28. Ibid., 17 skirsnis, p. 100–108.
29. Ibid., p. 105–106.
30. Ibid., p. 4.
31. John Rawls, „Kantian Constructivism in Moral Theory: The Dewey Lectures," *Journal of Philosophy* 77 (1980): 515-572. Cituojama iš 526 p.
32. John Rawls, „The Basic Structure as Subject," in Alvin I. Goldman and Jaegwon Kim, eds., *Values and Morals: Essays in Honor of William Frankena, Charles Stevenson and Richard B. Brandt* (Dordrecht: Reidel, 1978), p. 60.
33. Ibid., p. 56.
34. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 96.
35. Rawls, „The Basic Structure as Subject," p. 61.
36. Rawls, „Kantian Constructivism", p. 536.
37. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 539.
38. Rawls, „The Basic Structure as Subject," p. 65.
39. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 102.
40. Ibid., p. 88.
41. Ibid.
42. Ibid.
43. Ibid., p. 84.
44. Ibid., p. 4.

45. Ibid., p. 103.
46. Ibid.
47. Rawls, „Kantian Constructivism", p. 546.
48. Ibid.
49. Ibid.
50. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 512.
51. Rawls, „The Basic Structure as Subject", p. 62.
52. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 496-497.
53. David Gauthier, *Morals by Agreement* (Oxford: Clarendon Press, 1986), p. 268.
54. Ibid., p. 218.
55. David Gauthier, „Justice and Natural Endowment: Toward a Critique of Rawls' Ideological Framework," *Social Theory and Practice* 3 (1974): 3–26. Kai kurie iš šių argumentų taip pat pateikiami kn. Gauthier, *Morals by Agreement*, p. 245–257.
56. Gauthier, „Justice and Natural Endowment", p. 14.
57. Ibid.
58. Ibid., p. 15–16.
59. Ibid., 19.
60. Ibid.
61. Ibid., p. 22.
62. Ibid.
63. David Gauthier, „Justifies Inequality?" *Dialogue* 21 (1982): 431–443. Cituojama iš 439 p.
64. Ibid., p. 433.
65. Gauthier, *Morals by Agreement*, p. 13.
66. Ibid.

7 skyrius

1. Kenneth Arrow, *Social Choice and Individual Values* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1951). Šio rezultato reikšmė aptariama kn. Brian Barry and Russell Hardin, eds., *Rational Man and Irrational Society? An Introduction and Sourcebook* (Beverly Hills, Calif.: Sage, 1982), II dalis.
2. Henry Sidgwick, *The Methods of Ethics* (7th ed. London: Macmillan, 1907; pakartotinas leid., 1967), p. 214.
3. Ibid., p. 98–99.
4. Ronald Dworkin, „The Original Position," in Norman Daniels, ed., *Reading Rawls: Critical Studies of A Theory of Justice* (New York: Basic Books, 1975), p. 16–53. Cituojama iš 28 p.
5. Ibid., p. 29.

6. John Rawls, „Kantian Constructivism in Moral Theory: The Dewey Lectures," *Journal of Philosophy* 77 (1980): 515–572.
7. Ibid., p. 522.
8. Ibid., p. 523.
9. Ibid.
10. Ibid.
11. Ibid.
12. John Rawls, „The Basic Structure as Subject," in Alvin I. Goldman and Jaegwon Kim, eds., *Values and Morals: Essays in Honor of William Frankena, Charles Stevenson and Richard B. Brandt* (Dordrecht: Reidel, 1978), p. 47–71. Cituojama iš 58 p.
13. John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971), p. 86.
14. Žinoma, pavyzdžiu gali būti Rawlso pirminė pozicija; dažnai pabrėžiama, kad jos bruožai „implikuoja, jog visų susitarimo dalyvių svarstymai remiasi visiškai vienodomis prielaidomis. Todėl apie „kontraktarinį argumentą" čia galima kalbėti tik labai sąlygiškai, nes nepaliekama vietos nesutarimui, derėjimuisi ar apskritai kokiems nors susitarimo pusių skirtumams" (David Lyons, „Nature and Soundness of the Contract and Coherence Arguments," in Norman Daniels, ed., p. 151).
15. Sidgwick, p. 498.
16. Ibid., p. 497.
17. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 34–40.
18. Rawls, „Kantian Constructivism", p. 554–572. „Racionalus intuityvizmas" yra požiūris, kad egzistuoja „moralinė tvarka", kurią „pažįstame ne pojūčiais, bet racionalios intuicijos būdu" (p. 557).
19. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 104.
20. Dworkin, p. 28.
21. Ibid., žr. p. 30, 31, 37 ir 46, kur pasirodo terminas „konstruktyvus modelis". Kaip stilistinį variantą Dworkinas taip pat vartoja frazę „konstruktyvistinis modelis" (p. 44), kuriai nesuteikiama jokios specifinės prasmės. Paties žodžio „konstruktyvizmas" straipsnyje niekur nematyti.
22. Ibid., p. 28.
23. Ibid.
24. Ibid.
25. Ibid., p. 28–29.
26. Ibid., p. 28, išn. 3.
27. Lyons, p. 158.
28. Rawls, „Kantian Constructivism," p. 554–572.
29. Lyons (p. 145, išn. 9) nurodo šiuos *Teisingumo teorijos* puslapius, kaip šiame kontekste reikšmingus: 19–21, 46–53, 578–582.

30. John Rawls, „Outline of a Decision Procedure for Ethics," *Philosophical Review* 60 (1951): 177–197.
31. Ibid., p. 182.
32. Ibid., p. 183.
33. Ibid., p. 184.
34. Ibid., p. 188.
35. Ibid.
36. Ibid., p. 188, 189.
37. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 19.
38. Ibid., p. 20.
39. Ibid.
40. Ibid., p. 19.
41. Ibid., p. 311.
42. *Teisingumo teorijos* 47 skirsnis, p. 303–310.
43. Žr. ypač Sidgwick, 3 kn., 11 skyrius, p. 337–361.
44. T. M. Scanlon, „Contractualism and Utilitarianism," in Amartya Sen and Bernard Williams, eds., *Utilitarianism and Beyond* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), p. 103–128. Cituojama iš p. 116 ir 116, išn. 12.
45. Žr., pavyzdžiui, šiais argumentais grindžiamą Kanto kritiką: David Gauthier, „The Unity of Reason: A Subversive Reinterpretation of Kant," *Ethics* 96 (1985): 74–88.
46. Žr. Alan Gewirth, *Reason and Morality* (Chicago: University of Chicago Press, 1978) ir jo *Human Rights: Essays on Justification and Applications* (Chicago: University of Chicago Press, 1982).
47. Pasak Gewirtho, „neigdamas ar pažeisdamas ... aukščiausiąjį moralės ir žmogaus teisių principą" (vienokią ar kitokią auksinės taisyklės versiją) kiekvienas agentas susiduria su „vidiniu prieštaringumu" (*Human Rights*, p. 26).
48. Ibid., p. 81–82.
49. Ibid., p. 79–99 (pirmas leidimas 1970 m.).
50. Ibid., p. 87.
51. Ibid., p. 88.
52. Ibid., p. 91.
53. Žr. ibid., p. 88–89.
54. Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (Indianapolis, Ind.: Liberty Classics, 1976), p. 235. Plg. David Hume, *Enquiries Concerning Human Understanding and Concerning the Principles of Morals*, ed. L. A. Selby-Bigge, 3d ed. P. H. Nidditch (Oxford: Clarendon Press, 1975), p. 227–228. Galime pabrėžti, jog Jonathanas Harrisonas savo kn. *Hume's Moral Epistemology* (Oxford: Clarendon Press, 1976) rašo, kad „Hume'as visiškai priartėjo prie „idealaus stebėtojo" idėja grindžiamos moralinių sprendimų teorijos" (p. 114).

8 skyrius

1. David Gauthier, *Morals by Agreement* (Oxford: Clarendon Press, 1986), p. 205.
2. Ibid., p. 211–212.
3. Ibid., p. 214–217.
4. Ibid., p. 222.
5. Ibid.
6. Žr. ibid., p. 223–227.
7. David Luban, „Bargaining and Compromise: Recent Work on Negotiation and Informal Justice," *Philosophy and Public Affairs* 14 (1985): 397–416, cituojamas 406 p.
8. John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971), p. 89.
9. Ibid., p. 85–86.
10. Ibid., p. 85.
11. Ibid.
12. Ibid., p. 89.
13. Ibid., p. 85.
14. Ibid., p. 86.
15. Ibid., p. 274–275.
16. Ibid., p. 86–87.
17. Ibid., p. 87.
18. Ibid., p. 88.
19. Ibid.
20. Ibid., p. 274.
21. Ibid., p. 304.
22. Ibid., p. 275.
23. Žr. ibid., 18 ir 19 skirsnis, p. 108–117.
24. Ibid., p. 134-135, išn. 10.
25. Plačiau apie darbo rinkas žr. David Marsden, *The End of Economic Man? Custom and Competition in Labor Markets* (Brighton, Sussex: Wheatsheaf, 1986).

9 skyrius

1. John Rawls, „Justice as Fairness," *Philosophical Review* 67 (1958): 164–194. Cituojama iš p. 171–172.
2. Ibid., p. 170.
3. Ibid., p. 171.
4. Ibid., p. 181–182.
5. Ibid., p. 179.

6. Ibid., p. 172.
7. Ibid., p. 170.
8. II Samuel 12: 1–13.
9. John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971), p. 138.
10. Ibid., p. 140.
11. Ibid., p. 141.
12. Ibid., p. 587.
13. John Rawls, „Kantian Constructivism in Moral Theory: The Dewey Lectures," *Journal of Philosophy* 77 (1980): 515–572.
14. Ibid., p. 547.
15. Ibid., p. 525.
16. Ibid.
17. Ibid., p. 527.
18. Ibid., p 569.
19. Gilbert Harman, *The Nature of Morality: An Introduction to Ethics* (New York: Oxford University Press, 1977), p. 162.
20. Ibid., p. 111 (išskirta originale).
21. Ibid., p. 111–112.
22. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 289–290.
23. T. M. Scanlon, „Contractualism and Utilitarianism," in Amartya Sen and Bernard Williams, eds., *Utilitarianism and Beyond* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), p. 103–128. Citata iš p. 116. išn. 12.
24. Thomas C. Schelling, *The Strategy of Conflict* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960), ch. 4, p. 83–118. Žr. taip pat David Lewis, *Convention* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1969).
25. Šią idėją aptaria Karol Soltan, *The Causal Theory of Justice* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1987).
26. David Hume, *A Treatise of Human Nature*, ed. L. A. Selby-Bigge, 2d ed., ed. P. H. Nidditch (Oxford: Clarendon Press, 1978), 3 kn., 3 skirsnis, p. 501–513.
27. David Hume, *An Enquiry Concerning the Principles of Morals in Enquiries Concerning Human Understanding and Concerning the Principles of Morals*, ed. L. A. Selby-Bigge, 3d ed., ed. P. H. Nidditch (Oxford: Clarendon Press, 1975), p. 195–196.
28. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 584.
29. Ibid.
30. Ibid., p. 585.
31. Ibid.
32. Colin Turnbull, *The Mountain People* (New York: Simon and Schuster, 1972).
33. J. H. Wellbank, Denis Snook, and David T. Mason, *John Rawls and His Critics: An Annotated Bibliography* (London: Garland, 1982), p. 3, straipsnis A2.

10 skyrius

1. Žr. Brian Barry, „Warrender and His Critics," *Philosophy* 48 (1968): 117–137; perspausdinta kn. Maurice Cranston and Richard S. Peters, eds., *Hobbes and Rousseau* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1972).
2. David Gauthier, *Morals by Agreement* (Oxford: Clarendon Press, 1986).
3. Tekstas skamba taip: „Ir jeigu silpnesnis valdovas sudaro nenaudingą taiką su stipresniu iš baimės, jis privalo jos laikytis, jeigu tik (kaip buvo sakyta anksčiau) neiškils kokia nors nauja ir pagrįsta priežastis bijoti, kad karas bus atnaujintas" (Thomas Hobbes, *Leviathan*, ed. with an introduction by C. B. Macpherson [Harmondsworth, England: Penguin, 1968], ch. 14, p. 198).
4. Ibid., ch. 20, p. 256.
5. Allan Gibbard, „Human Evolution and the Sense of Justice," in Peter A. French, Theodore E. Uehling, Jr., and Howard K. Wettstein, eds., *Midwest Studies in Philosophy*, vol. 7: *Social and Political Philosophy* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1982), p. 31–46. Cituojama iš 37 p.
6. Įsitikinimas, kad žmonės mechaniškai reaguoja į jėgų persvarą, paskatino daugelį barbariškų Amerikos veiksmų Vietnamo kare, pavyzdžiui, masinius Šiaurės Vietnamo ir Kambodžos bombardavimus. Žr. Alexander George and Richard Smoke, *Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice* (New York: Columbia University Press, 1974).
7. Hobbes, ch. 17, p. 227 (išskirta mano).
8. Apie konvencinio kontrakto sąvoką žr. Russell Hardin, *Collective Action* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1982).
9. Hobbes, ch. 13, p. 186.
10. Ibid., ch. 20, p. 260. Plg. su panašia formuluote p. 238–239.
11. Anatol Rapoport, *Fights, Games, and Debates* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1961), p. 9.
12. Ibid., p. 12.
13. Arthur Conan Doyle, „The Adventure of the Engineer's Thumb," in William S. Baring-Gould, ed., *The Annotated Sherlock Holmes* (New York: Clarkson N. Potter, 1967), vol. 2, p. 209–224.

Priedas A

1. Pagal diagramą V (p. 29) kn. R. B. Braithwaite, *Theory of Games as a Tool for the Moral Philosopher* (Cambridge: Cambridge University Press, 1955).
2. Ibid., p. 34–35.
3. Ibid., p. 34.
4. Ibid., p. 30.
5. Ibid., p. 26, 27.

6. Ibid., p. 27.
7. Ibid., p. 28.
8. Ibid., p. 30.
9. Ibid., p. 30–31.
10. Ibid., p. 33.
11. Ibid., p.35.
12. Ibid.
13. Ibid., p. 32.
14. Ibid., p. 33.
15. Ibid., p. 32–33.
16. Ibid., p. 35–36.
17. Ibid., p. 32.
18. Ibid., p. 39.
19. Ibid., p. 40.
20. R. Dunkan Luce and Howard Raiffa, *Games and Decisions* (New York: Wiley, 1957), p. 154.
21. Braithwaite, p. 42–43.
22. Ibid., p. 43–44.
23. Ibid., p. 44.
24. Ibid., p. 44–45.
25. Ibid., p. 45.
26. Ibid., p. 46.

Priedas B

1. David Gauthier, „Bargaining and Justice," *Social Philosophy and Policy* 2 (1985): 27–47. Cituojama iš 34 p. Iš esmės tas pats argumentas dėstomas kn. *Morals by Agreement* (Oxford: Clarendon Press, 1986), p. 130–150, nors čia mažiau išreikšta Nasho kritika.
2. „Bargaining and Justice", p. 34.
3. Ibid., p. 35.
4. Ibid., p. 34.
5. Howard Raiffa, *The Art and Science of Negotiations* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982).
6. Ibid., p. 48.
7. Ibid., p. 49.

Priedas C

1. John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971), p. 151.
2. Ibid.

3. Ibid., p. 129; žr. taip pat p. 281–282.
4. Žr. ibid., skirsnis 36, „Politinis teisingumas ir konstitucija", p. 221–228.
5. Ibid., p. 335.
6. Ibid.
7. Ibid., p. 350.
8. J. E. Meade, *Theory of Economic Externalities: The Control of Environmental Pollution and Similar Social Costs* (Leiden: Sijthoff, 1973), p. 52.
9. Thomas C. Grey, „The First Virtue," *Stanford Law Review* 25 (1973): 286–327; cituojama iš 324 p.
10. Ibid., p. 323.
11. Ibid.
12. Ibid., p. 325.
13. Ibid.
14. Jan F. Narveson, „A Puzzle about Economic Justice in Rawls' Theory," *Social Theory and Practice* 4 (1976): 1–27; „Rawls on Equal Distribution of Wealth," *Philosophia* 4 (1978): 281–292.
15. Narveson, „Rawls on Equal Distribution of Wealth," p. 287.
16. Ibid., p. 287–289.
17. Narveson, „A Puzzle," p. 15.
18. Ibid., p. 12.
19. John Stuart Mill, *Principles of Political Economy*, bk. 2, ch. 1, section 4, in J. M. Robson, ed., *Collected Works of John Stuart Mill*, vol. 2 (Toronto: University of Toronto Press, 1965), p. 210.
20. Ibid.
21. Ibid.
22. Narveson, „A Puzzle," p. 16.
23. Rawls, p. 151.
24. Ibid., ypač p. 176–178.
25. Rawls, „Reply to Alexander and Musgrave," *Quarterly Journal of Economics* 88 (1974): 633–655, cituojama iš 210 p.
26. Alan Donagan, *Morality, Property and Slavery*, The Lindley Lecture, 1980 (Lawrence, Ks.: Philosophy Department of the University of Kansas, 1981), p. 21.
27. Ibid., p. 18–19.
28. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 61.
29. Donagan, p. 19.
30. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 83.
31. Donagan, p. 19.
32. Rawls, *A Theory of Justice*, p. 84.
33. Ibid.
34. Ibid., p. 275.
35. Ibid., p. 274.
36. Ibid., p. 277.

RODYKLĖ

abipusis naudingumas 177, 183, 187, 196, 199, 252, 259, 261, 370, 371, 376–378, 380
  ir teisingumo aplinkybės 177, 203, 223, 260, 371
  ir teisingumo motyvacija 177, 202, 203, 225, 252, 253, 259, 370, 371, 376, 378
  kaip teisingumas 98, 376, 378, 380
  Platono *Valstybėje* 369
  Rawlsas apie 194, 199, 253, 260
altruizinas 173
arbitražas 25, 39, 41–43
  kaip Nasho sprendimo įgyvendinimas 39, 11
Aristotelis 355, 358, 383
Arrow, Kenneth 273
atsitiktinumas 220, 221
atskaitos taškas 70, 100, 101, 135, 152, 153, 254, 258, 259, 261, 314, 331, 337, 388, 391
  Braithwaite'o problemoje 107, 135, 152
  derybų teorijoje 135, 152
  kaip jungtinis maksiminas 96, 98
  visuomenėje (Gauthier) 306
  visuomenėje (Rawlsas) 337

Bartos, Otomar 55, 68
Bentham, Jeremy 91, 127, 167, 182, 189, 191, 192, 404
Braithwaite, R. B. 27, 28, 36, 45–49, 51–54, 59, 65, 69, 70, 72–76, 79–81, 83, 86, 88, 92, 94, 98, 102, 105, 109–113, 117, 118, 123, 127–129, 135, 136, 138, 142–144, 146, 152–154, 239, 276, 307, 308, 317, 388–397
Braithwaite'o problema 48, 76, 91, 126, 137, 196, 306, 327, 388, 392
  Gauthier apie 72–74, 85
  ir nelygios galios [galių nelygybė] 65
  lygus naudingumo išlošis 126, 127, 129, 130, 132, 133, 135, 136, 138
  sprendimas 48, 49, 73, 74, 85, 86, 311, 388
  Nasho sprendimas 48, 73, 126, 128, 276
  Rawlsas apie 85, 86, 88
  išteklinis sprendimas 105
Braithwaite'o sprendimas 46, 47, 54, 58, 59, 73–76, 79, 81–84, 89, 92, 111, 112, 120, 127, 153, 386
  jo atskaitos taškas 47, 49, 73–75, 81, 82, 90, 107, 108, 135
  jo kritika 54
  kaip racionalus apdairumas 74–76, 80
Brandt, Richard 168
Broad, C. D. 343
Buchanan, James 187–189

derybinis sprendimas 27, 31, 55, 68, 122, 136, 396, 398
kaip sąžiningumo kriterijus 55, 68, 394, 396
Donagan, Alan 409, 410
dvipakopės teorijos 115, 122, 281, 304, 311, 313, 323, 330, 333, 336, 352, 358
Dworkin, Ronald 274, 287–291

ekonominė motyvacija (Rawlsas) 403
ekonominė nelygybė 202, 232
ekonominis teisingumas (Rawlsas) žr. taip pat skirtumo principas 237

Fishkin, James S. 236
Flathman, Richard 141

galia
galių lygybė, kaip teisingumo aplinkybė 23, 336
galimybių lygybė 229, 230, 232–237
ir socialinis teisingumas 229, 234, 235
kaip demokratinė lygybė 230, 234, 235
kaip natūralios laisvės sistema 230–232
liberalioji lygybė 231–233
galių lygybė 374
Gauthier, David 21, 26, 27, 63, 68, 70–72, 74, 76, 79–82, 86, 89, 97–99, 125, 152, 153, 187, 260–265, 296, 306, 307, 309–314, 325, 337, 370, 371, 373, 376–378, 382, 384, 398, 399, 401, 402
apie Rawlsą 86
gerovės ekonomika 118, 190
Gewirth, Alan 296–299
gyvūnai 215–218, 220, 223
Hume'as apie 215, 216
Rawlsas apie 218, 219, 223
Richardsas apie 217–223
Singeris apie 215–218
Glaukonas 22, 165, 180, 333
grandininis ryšys 242, 243, 245
grasinimai 47, 51, 64, 72, 82, 83, 86, 89, 153, 377
grasinimo pranašumas 83–86, 88, 92, 126, 153
Grey, Thomas 404, 405
griežtasis sprendimas 137–140, 239, 240, 249
grynasis procedūrinis teisingumas 277–279, 290, 320, 321, 323–326, 328, 329, 360
ir netobulas procedūrinis teisingumas 319–321, 324

Hayek, F. A. 168
Hare, Richard M. 91, 94, 209, 343
Harman, Gilbert 351, 352
Harrison, Jonathan 160, 164, 185, 270
Harsanyi, John C. 33–35, 90–92, 95, 152, 194, 209, 270, 271, 273, 305, 307, 340, 343, 344, 349, 391, 398, 399
Hart, H. L. A. 172
Hegel 222
Hobbes, Thomas 19, 21, 65–70, 100, 107, 112, 162, 172, 175, 187, 199, 237, 258, 280, 285, 295, 311, 333, 358, 369–371, 375–378, 382, 384
apie arbitražą 65, 66, 68, 69
apie prigimtinę būklę 67, 68, 112, 172, 189, 358
apie prigimtinę lygybę 67, 187, 237, 358
apie teisingumo sąvoką 68, 69, 100
Hume, David 19, 21, 24, 141, 155, 160–188, 191–193, 195–197, 203, 208, 215, 270, 299, 308–311, 333, 334, 336, 337, 350–352, 356, 374, 377, 385
apie nuosavybės taisyklių pagrindimą 167, 183–185, 188, 309
apie lygų pasidalijimą 170
apie simpatiją 173, 180, 181
apie teisingumą kaip abipusį naudingumą 160, 188, 308

apie teisingumą kaip dorybę 141, 159, 163, 166, 179, 186, 334
apie teisingumą kaip nešališkumą 182
apie teisingumo aplinkybes 168–172, 184, 193, 196, 197, 203, 214, 332–334, 336
apie viešąjį interesą 182
ir Rawlsas 160, 162, 163, 166, 308, 333, 334, 350, 385
kaip konservatorius 179, 187, 188, 190

informacija apie naudingumą 115, 198, 337
intuicijos 358
intuityvizmas 271–274, 283, 285, 286, 289, 293, 358, 360–362
įsipareigojimų našta 245, 408
išlošių matrica 48, 49, 76, 101, 105, 388
išplėstinis (išteklinis) sprendimas 105, 107, 240
išteklinės sąžiningos dalybos 323
išteklinis sprendimas 99, 101, 104, 106, 122, 130, 133, 134, 150–152, 271, 329
ir grynasis procedūrinis teisingumas 277–279, 290, 320, 321, 323–326, 328, 329, 360
ir informacijos problema 114, 337
ir utilitarizmas 151, 174, 182, 192, 273, 318, 320, 322, 332
izoropai (Braithwaithe) 79, 127, 389–393, 395

Jenck Christopher 234
Johnson Samuel 186
jungtinis maksiminas kaip atskaitos taškas 79
jungtinis naudingumas 130, 175

kakofonija, kaip atskaitos taškas 46, 50, 76, 78, 83, 84, 126, 127, 390, 392, 393
Kant, Immanuel 24, 162, 182, 195, 222, 384
konstruktyvizmas 271, 276–280, 283, 285–287, 289, 293, 358–363, 379
kooperacinė schema 246, 251, 261, 262, 265

lygi nauda (kaip teisingumo kriterijus) 74, 75, 93, 94, 96
lygios naudos principas 94, 96–98
lygybė 237
lygybės principas 198
lygus naudos prieaugis (kaip sąžiningų dalybų kriterijus) 100, 307, 308
lygus paskirstymas, jo *prima facie* teisingumas 190, 191, 237, 241, 245, 249, 250, 271
Lyons, David 289, 290
Locke 71, 186, 230, 265, 285, 307, 308, 312, 313, 378
lošimų teorija 28, 380, 381, 383, 391
Lucas, John R. 71, 72, 74, 75, 78–82, 85, 86, 89, 97, 98, 112, 153, 154, 309
Luce, R. Duncan 48, 49, 83, 85, 86, 88, 115, 116, 125, 126, 138, 153, 393

Mackie, John L. 183, 185
maksimalus naudingumas 95, 319, 320
maksimino strategija 75–79, 129, 153, 393–396
mišrioji strategija 77–79, 129, 386, 390
Marx, Karl 168, 169, 255, 287
Meade, James 404
Mercer, Philip 173, 180
Mill, John Stuart 147, 190, 407
minimakso strategija 313, 392–396
Montaigne, Michel de 141
Moore, G. E. 272
moralė 182, 201, 208, 215, 294, 295, 300, 302, 335, 352, 356, 358
moralės principai 343, 352
moraliniai faktai ir moralinė realybė 233, 243, 269, 275, 335
moralinis atsitiktinumas 231, 233, 239
moraliniai sprendiniai 90–92, 272

Morgenstern, Oscar 28, 29, 31–33, 36, 48, 53, 92, 113, 115, 117, 119, 120, 122–124, 126, 128, 129, 134, 153
motyvacija
  pirminėje pozicijoje 203, 205–207, 209, 212, 213, 219–221, 225–227, 347
  teisingo elgesio 204, 205
motyvacinė prielaida 347, 348

Narveson, Jan 406–408, 410
Nash, John 27–34, 36, 40, 45, 47, 49, 54, 65, 72, 115, 120, 121, 124, 125, 128, 196, 273, 276, 307, 311, 328, 392, 398
Nasho sprendimas 27, 30–37, 39, 40, 42, 48–51, 55–57, 60–62, 68, 69, 73, 79, 89, 120, 124, 126, 130, 152, 258, 270, 317, 388, 391, 398, 399, 402
  alternatyvios interpretacijos 27, 34, 35, 37, 63
  Braithwaite'o kritika 45–49, 51, 53, 60, 73
  Gauthier kritika 63, 72, 307
  Harsanyi pagrindimas 54, 72
  ir arbitražas 39, 40
  kaip derybinis sprendimas 38–41, 307
  kaip „iškilus sprendimas" 36
  taikymas paveldo dalybų problemai 36, 37, 39–41
  naudingumo nepagaunamumas 114
  naudingumo funkcija 118, 119, 123, 371, 400
  naudos ir naštos paskirstymas 365–368, 371, 372
neįgalieji ir teisingumas 234, 235, 247, 258, 259
nelygybė, jos pagrindimas, žr. taip pat skirtumo principas 19, 202, 225, 235, 238, 241, 247, 358, 403, 407
nepriklausomybė nuo atskaitos taško 90, 241
nesusitarimo taškas 257–259, 261, 262, 308–310, 312–317, 321, 322, 329, 339, 377, 378, 390, 392
nešališkumas 66, 90, 182, 198, 339, 352, 357, 359, 362, 372, 375, 381
netobulas procedūrinis teisingumas 318, 319
Neumann, John 28, 29, 31–33, 36, 48, 53, 92, 113, 115, 117, 119, 120, 122–124, 126, 128, 129, 134, 153, 391, 394
Neumanno/Morgensterno naudingumai 48, 53, 55, 92, 113, 115, 117, 119, 120, 122–124, 126, 128, 129, 134, 153
nežinojimo uždanga 90, 91, 197, 198, 206, 340–344, 346, 349, 354, 380, 381
  Harsanyi versija 90, 340, 344, 349
  ir galimybių lygybė 204
  jos vaidmuo 341
  Rawlso versija 87, 91, 197, 198, 202, 204, 207, 210, 235, 340, 342, 346, 354
  Richardso versija 221, 222
Nozick, Robert 82, 230, 246
nulinės sumos lošimas 75
nuosavybės taisyklės 183, 184

pajamų paskirstymas 245, 248, 252
Pareto optimumas ir Pareto riba 28, 30–32, 36, 39, 43, 45–47, 52, 53, 56–58, 72, 74, 89, 94, 104–106, 108, 122, 126, 133, 138, 142, 153, 239, 248, 253, 271, 281, 307–310, 313, 315, 328, 336, 378, 386, 388, 389
Pareto, Vilfredo 28, 141, 175, 265, 273, 293, 305, 306
paskirstomasis teisingumas, žr. socialinis teisingumas 42, 43, 70, 111, 231, 250, 265, 266, 325
paveldo dalybų problema 36, 38–40, 42, 43, 61–63, 123, 329, 364
  Nasho sprendimas 36, 38–40, 57, 58, 61–63

skirtumo pasidalijimo sprendimas 61, 62, 311
utilitarinis sprendimas 43
Pettitt, Philip 134
Piaget, Jean 300
Pigou, A. C. 118, 168, 190
pirminė pozicija 195, 198, 259, 278, 282, 285, 286, 289, 292, 304, 327, 330, 331, 339–341, 345–347, 349, 350, 353, 356, 360, 381, 403
be savanaudiškumo 350
ir individualaus pasirinkimo problema 198
ir motyvacija 195, 292, 341, 349, 403
jos konstravimas 340, 341
jos vaidmuo „Teisingume kaip sąžiningume" (Rawlsas) 251, 334, 339
jos vaidmuo „Teisingumo teorijoje" (Rawlsas) 330, 331, 339, 344–347, 353, 356, 381
pirminės gėrybės 201, 237, 240, 249, 251, 252, 262, 348
Platonas 19–21, 274
Plott, Charles 400
Posner, Richard 142, 143
prigimtinė būklė 70, 181, 200, 358, 359
prigimtinės lygybės sąlyga, kaip teisingumo aplinkybė 263, 358, 359
priklausomybė nuo atskaitos taško 97, 98
procedūrinis teisingumas 279–281, 320

racionalumas 28, 29, 39, 65, 294–296
Raiffa, Howard 36, 48, 49, 82, 83, 85, 86, 88, 115, 116, 125, 126, 128, 129, 133, 138, 153, 393, 400–402
Rapoport, Anatol 36, 126, 380, 381
Rawls, John 24, 53, 82, 84, 86–88, 90, 94, 153–155, 159–163, 166, 170, 193, 195–199, 201, 203, 205–208, 210–214, 218, 223, 224, 226–232, 234–238, 240–243, 246, 248, 250–253, 255–258, 260–262, 270, 271, 276–281, 285–287, 289–291, 293, 305, 308–311, 315, 317–320, 322, 323, 325–330, 332–338, 340, 343–349, 353, 354, 357, 360, 362, 363, 381, 384, 385, 403–410
apie atskaitos tašką Braithwaite'o problemoje 53, 84–87
apie atskaitos tašką visuomenėse 87, 88, 197
apie derybas ir teisingumą 85, 86, 277
apie konstruktyvizmą 271, 277, 278
apie tarptautinį teisingumą 198
apie teisingumą 225
apie teisingumo aplinkybes 87, 153, 154, 161, 162, 165, 166, 193, 195–197
Donaganas apie Rawlsą 409, 410
Dworkinas apie Rawlsą 287–291
ir grasinimo pranašumas 82–84
ir nežinojimo uždanga 90, 91, 197, 198, 206, 340–344, 346, 349, 354, 380, 381
Lukasas apie 74, 75, 78, 81
Narvesonas apie Rawlsą 406–408
Richards David 207, 208, 257
rinka
Gauthier apie 260, 264, 313
ir teisingumas kaip nešališkumas 163, 166, 315
Robbins, Lionel 118
Roemer, John 255
Rorty, Richard 272
Rousseau 285
rūkymas 146–151
Russell, Bertrand 270

savanaudiški interesai 343–346, 349, 351, 369, 373, 374, 376, 380
saugumo lygmuo, kaip atskaitos taškas 71, 74, 75, 79, 80
sąžiningas sprendimas 64
sąžiningų dalybų problema 55, 57, 68,

70, 72, 78, 80, 86, 114, 123, 125, 142, 170, 187, 273, 314, 317, 321–323, 329
sąžiningumas 65, 99, 122, 130, 159, 170, 213, 392, 396
Braithwaite'as apie s. 54, 80, 392
pirminės pozicijos s. 277, 285
teisingumas kaip s. 277
Scanlon, T. M. 150, 295, 355
Schelling, Thomas C. 36, 355, 356
Sen, Amartya K. 82, 88–90, 92, 94, 152
Sidgwick, Henry 273, 274, 284, 285, 293, 296
skirtumo pasidalijimo pincipas 58, 60–63, 68, 69, 79, 84, 98, 125, 251, 263, 398–402
skirtumo principas (Rawlsas) 210, 225, 227, 237–242, 245, 246, 248, 252–254, 262, 406, 410
apibrėžimas 227
dedukavimas iš pirminės pozicijos 225–227, 229, 238, 241
jo interpretacija 225, 228, 229, 240, 241
Smith, Adam 20, 230, 299, 326, 362, 378
socialinės institucijos 310
socialinės taisyklės 142
socialinis gėris 98
socialinis teisingumas 159, 166, 228, 248, 257, 314, 364–367
Rawlsas apie 237–240
Sokratas 274, 369
status quo 46, 64, 81, 86, 88, 125, 186, 188, 189, 196, 230, 327, 329, 351, 376

švietimas 366, 367, 407

tarpasmeniškai palyginami naudingumai 124
tarpgeneracinis teisingumas 202–206, 214, 257, 353, 355
tarptautinis teisingumas 197–202, 258, 260
teisingo taupymo norma 208–213, 353, 354
teisingumas 20, 22, 23, 355, 368, 369, 375
ekonominis 201
Gautier apie 70
Hobbesas apie 22, 66
Hume'as apie 162–166, 183, 187–189
individualus 328
ir motyvacija 22, 205, 367
ir nešališkumas 177
ir teisėti lūkesčiai 204, 205
kaip dirbtinė dorybė 163, 164, 167, 369
kaip dorybė 166, 179, 334, 367, 373
kaip sąžiningumas 44, 277, 332, 335, 337, 359
Rawlsas apie 193, 226
teisingos institucijos 325–327, 329, 365, 368, 376, 379
teisingumas kaip dorybė 334
teisingumas kaip nešališkumas 24, 220, 225, 256, 284, 285, 293, 301, 302, 315, 341, 359, 372–375, 379, 380
Gewirthas apie 296–299
Harmas apie 164, 165
ir dvipakopės konstrukcijos 115, 294
ir teisingumo motyvacija 22, 205, 367
kaip konstruktyvistinė teorija 278–282, 284, 285, 360
„Teisingumas kaip sąžiningumas" (Rawlsas) 24, 161, 166, 194, 203, 212, 277, 278, 324, 332, 335, 336, 359
teisingumas kaip dirbtinė dorybė 163, 164
teisingumo aplinkybės 166, 168, 193, 195, 199, 200, 202, 203, 207, 208, 257, 280, 333–336, 403
ir santykinio stygiaus sąlyga 168, 169
ir santykinis savanaudiškumas 171
ir sąžiningumas 114
ir tarptautinis teisingumas 197, 198, 200–202, 258, 260

ir teisingumas kaip abipusis naudingumas 98, 284, 285, 376, 378, 380
lygybės sąlyga 174, 175
teisingumo principai (Rawlso) 200, 202, 226, 248, 249, 258, 260, 331, 333, 334, 338, 347, 403, 408, 409
Teisingumo teorija (Rawlso) 86, 162, 194, 195, 206, 210, 211, 226, 229, 243, 249, 250, 256, 257, 259, 279, 290–293, 325, 327, 333, 337, 338, 343, 347, 355, 357, 359, 403, 408
tyla kaip atskaitos taškas 80
teisingumo turinys 376
Tukididas 20
Tversky, Abram 116

universalizavimas 208, 209
utilitaristinis sprendimas 143, 150, 152
utilitarizmas 93, 95, 96, 130, 134, 151, 174, 182, 190, 192, 273, 284, 317–322, 332, 351
ir Harsanyi įrodymas 93
ir nepriklausomybė nuo atskaitos taško 97
ir sąžiningų dalybų problema 97, 98, 251

viešasis interesas 182, 183
visuminis naudingumas 92–95, 99, 143, 183, 190, 191, 322
visuomenės pamatinė struktūra 241, 242

Walzer, Michael 149
Wilde, Oscar 44, 45
Wilson Woodrow 198

Barry, Brian
Ba461 Teisingumo teorijos / Brian Barry. - Vilnius : Eugrimas, 2002.
ISBN 9955-501-24-3
T. 1 : Socialinio teisingumo traktatas. - 2002. - 439 p. : iliustr. - Bibliogr. išnašose. - R-klė: p. 433-439. - ISBN 9955-501-23-5

Šioje politinės filosofijos knygoje teisingumas suvokiamas kaip racionalių egoistų paktas, kurio stabilumas priklauso nuo jėgų pusiausvyros ir aplinkybių pastovumo. (Bene geriausią šios sampratos formuluotę pateikia Glaukonas Platono *Valstybės* 2 knygos pradžioje. ... Naujaisiais laikais pagrindiniai šios sampratos elementai rafinuotesniu pavidalu pasirodo Hobbeso *Leviatane* ir Hume'o *Traktate apie žmogaus prigimtį*.) Nors mano koncepcija turi sąsajų su šia tradicija ir jos naujausiu variantu – lošimų teorija, tačiau skiriasi nuo jos keliais svarbiais aspektais.

UDK 340.12(075.8)

Brian Barry
TEISINGUMO TEORIJOS

Iš anglų kalbos vertė *Algirdas Degutis*
Dailininkas *Algimantas Dapšys*
Dizainerė *Nijolė Juozapaitienė*

Išleido leidykla „Eugrimas", Šilutės g. 42a-1, LT-2042 Vilnius
Puslapis internete www.eugrimas.lt
Tiražas 1200 egz. Užsakymas 731
Spaudė AB „Vilspa" spaustuvė, Viršuliškių skg. 80, LT-2056 Vilnius

Kas yra socialinis teisingumas? Knygoje „Teisingumo teorijos“ Brianas Barry pateikia sisteminę ir nuodugnią dviejų bendriausių atsakymų į šį klausimą analizę. Vienas jų teisingumą kildina iš apdairaus savanaudiškumo idėjos, kitas – sieja jį su nešališkumo principais.
Remdamasis politinės filosofijos klasikų analize ir pasitelkdamas šiuolaikinės lošimų teorijos įžvalgas autorius kritiškai plėtoja Johno Rawlso socialinio teisingumo idėjas.

Brianas Barry (g. 1936) yra Londono ekonomikos mokyklos Politinių mokslų profesorius, daugelio knygų, tarp jų ir „Politinė argumentacija“, autorius.

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairos ledyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su šiuolaikinių humanitarinių ir socialinių mokslų veikalais.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

ISSN 1392-1673
ISBN 9955-501-23-5
9 789955 501237
ISBN 9955-501-23-5 (1 tomas)
ISBN 9955-501-24-3 (bendras)
Rekomenduojama kaina 29 Lt